

**İNGİLİZ SIR PHILIP HENRY
WODEHOUSE CURRIE’NİN
İSTANBUL BÜYÜKELÇİLİĞİ (1893-1898)**

Serdar BAY

**Doktora Tezi
Tarih Ana Bilim Dalı
Yakın Çağ Tarihi Bilim Dalı
Prof. Dr. Besim ÖZCAN
2022
Her Hakkı Saklıdır.**

T. C.
ATAÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
YAKIN ÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

Serdar BAY
0000-0001-8484-8866

İNGİLİZ SIR PHILIP HENRY WODEHOUSE CURRIE’NİN
İSTANBUL BÜYÜKELÇİLİĞİ (1893-1898)

DOKTORA TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Besim ÖZCAN

ERZURUM-2022

İÇİNDEKİLER

ÖZET	VI
ABSTRACT	VII
KISALTMALAR	VIII
ÖNSÖZ	XI
GİRİŞ.....	1
I. TEZİN AMACI VE KAYNAKLARA DAİR.....	1
A. Arşiv Kaynakları.....	2
B. Telif ve Tetkik Eserler	4
II. OSMANLI-İNGİLİZ SİYASİ İLİŞKİLERİNİN BAŞLAMASI VE GELİŞİMİ	
(1580-1856)	5
III. İNGİLİZ BÜYÜKELÇİLİĞİ’NİN BULUNDUĞU MEKÂN VE ELÇİLİK	
GÖREVLİLERİ.....	24

BİRİNCİ BÖLÜM

PHILIP CURRIE’NİN DİPLOMATİK KARIYERİ VE İSTANBUL BÜYÜKELÇİLİĞİ’NE ATANMASI

1.1. PHILIP HENRY WODEHOUSE CURRIE’NİN AİLESİ VE HAYATI	28
1.2.CURRIE’NİN DIŞİŞLERİ BAKANLIĞINDA MEMURİYETE BAŞLAMASI	30
1.3. CURRIE’NİN DİPLOMATİK KARIYERİNİN DÖNÜM NOKTASI:	
OSMANLI DEVLETİ’NDEKİ İLK DİPLOMATİK GÖREVİ.....	33
1.3.1. 1876 İstanbul Konferansı’nda Görevlendirilmesi.....	33
1.3.2. Currie’nin İstanbul Konferansı’ndaki Faaliyetleri.....	35
1.3.3. Currie’nin Hapishanelerdeki Bulgar Mahkûmlar Hakkında Girişimleri.....	37
1.3.4. Currie’nin Levant Konsolosluk Servisinde Yaptığı Islahat	42
1.3.5. Kıbrıs Sözleşmesi’ndeki (4 Haziran 1878) Görevi.....	44
1.3.6. 1878 Berlin Antlaşması’ndaki Sekreterliği ve Globe Hadisesi.....	49
1.3.7. Currie’nin Dışişleri Bakanlığında Yükselişi ve Daimî Müsteşar Yardımcılığına Atanması	51
1.4. İNGİLTERE’NİN İZOLASYONDAN ÇIKIŞ ARAYIŞLARI VE CURRIE’NİN	
1885-1894 ARASI DİPLOMATİK FAALİYETLERİ.....	54
1.4.1. Alman Dışişleri Bakanı Herbert von Bismarck ile Görüşmesi	56

1.4.2. Alman Başbakanı Otto von Bismarck ile Görüşmesi	58
1.4.3. Viscount Lyons'u Dışişleri Bakanlığına Daveti İçin Görevlendirilmesi.....	62
1.4.4. 1887 Akdeniz Antlaşması'ndaki Rolü	64
1.4.5. Dışişleri Daimî Müsteşarlığı Görevine Atanması.....	67
1.4.6. Sultan II. Abdülhamid ile Currie Arasındaki Mekik Diplomasisi.....	74
1.5. İNGİLTERE'NİN İSTANBUL'DAKİ NÜFUZUNU YENİDEN KAZANMA	
ÇABASI: YENİ BÜYÜKELÇİNİN ATANMASI.....	81
1.5.1. İngiltere'nin İstanbul Büyükelçiliğine Atanması Öngörülen Kişiler	84
1.5.2. Osmanlı Devleti'nin İstanbul Büyükelçiliği İçin Düşüncesi.....	85
1.5.3. Currie'nin İstanbul'a Büyükelçisi Atanması	89
1.5.4. Currie'nin Atanma Nedenleri.....	91
1.5.5. Currie'nin Atanmasına Dair İngiliz Basında Çıkan Haberler	95
1.5.6. Currie'nin İstanbul'a Gelişi ve Karşılması	97
1.5.7. Currie'nin Güven Mektubunu Sunarak Göreve Başlaması	98

İKİNCİ BÖLÜM

PHILIP CURRIE'NİN İSTANBUL BÜYÜKELÇİLİĞİ SIRASINDA ERMENİ MESELESİ

2.1. 1894 I. SASON/TALORİ ERMENİ İSYANINA KADAR İNGİLTERE'NİN ERMENİ POLİTİKASI	102
2.2. I. SASON/TALORİ İSYANI ÖNCESİNDE CURRIE'NİN ERMENİLER HAKKINDA İLK TEMASI.....	107
2.2.1. İngiliz Van Konsolos Yardımcısı Hallward ve I. Sason İsyanı.....	109
2.2.2. Currie'nin Müdahaleye Kalkışması ve Albay Chermide'ı Anadolu'ya Göndermek İstemesi.....	119
2.2.3. Sason İsyanı'nın Uluslararası Boyut Kazanması ve Anadolu Tahkikat Heyeti'nin Kurulması.....	122
2.2.3.1. İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Tahkikat Komisyonu'na Katılması	125
2.2.3.2. Tahkikat Komisyonu'nun Göreve Başlaması.....	131
2.2.3.3. Tahkikat Komisyonu'na Ermeni Tercüman Görevlendirilmesi.....	135
2.2.3.4. Currie'nin İngiliz Gazetecilerin Anadolu Seyahati İçin Girişimde Bulunması	138

2.3. ÜÇ BÜYÜKELÇİNİN VİLÂYÂT-I SİTTE HAKKINDA ISLAHAT

HAZIRLIKLARI.....	140
2.3.1. 11 Mayıs 1895 Tarihli Islahat Projesi.....	146
2.3.2. Babiâli'de Kabine Değişikliği ve Islahat Planı.....	150
2.3.3. Anadolu Müfettişliğine Şakir Paşa'nın Atanması	157
2.3.4. İngiltere'nin Karma Gözetim Komisyonu Önerisi	162
2.4. 1895 ERMENİ OLAYLARI VE OSMANLI DEVLETİ ÜZERİNDEKİ	
BASKININ ARTMASI.....	166
2.4.1. 1895 Babiâli Gösterileri	167
2.4.2. 1895 Trabzon Olayı	173
2.4.3. Islahatların Kabulü İçin Büyük Devletlerin Baskılarını Arttırması ve Projenin Kabulü.....	175
2.4.4. Anadolu'da 1895'te Yaşanan Bazı Ermeni Olayları	179
2.4.5. Zeytun İsyanı (1895) ve Currie'nin Faaliyetleri	181
2.5. OSMANLI BANKASI BASKINI	189
2.5.1. Currie'nin Osmanlı Bankası Baskınının Değerlendirmesi	196
2.5.2. Soruşturma Komisyonu'na Yabancı Delegelerin Alınmasına Currie'nin İtirazı	199

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GİRİT MESELESİ VE OSMANLI-YUNAN HARBİNDE PHILIP CURRIE'NİN DİPLOMATİK FAALİYETLERİ

3.1. GİRİT MESELESİNİN ORTAYA ÇIKIŞI.....	203
3.2. GİRİT MESELESİNİN İLK AŞAMASI 1895-1896	207
3.2.1. 1895 Apokoron İsyanı	211
3.2.2. Osmanlı Devleti'nin Aldığı Önlemler ve Büyük Güçlerin Tutumu.....	212
3.2.3. Büyükelçilerin Osmanlı Devleti Üzerindeki Baskılarının Artması.....	217
3.2.4. Girit Meclisi'nin Açılması ve Yaşanan Gelişmeler	219
3.3. 1897 GİRİT MESELESİNİN İKİNCİ AŞAMASI VE OSMANLI-YUNAN	
HARBİ'NDE CURRIE'NİN FAALİYETLERİ.....	223
3.3.1. Girit Jandarmasına Komutan Tayini	224
3.3.2. Şubat İsyanı ve Büyük Devletlerin Müdahale Çabaları.....	225
3.3.2.1. Yunanistan'ın Girit'e Asker Çıkarması ve Büyük Devletlerin Tutumu	230

3.3.2.2. Büyük Devletlerin Girit'in Yeni Statüsü Hakkındaki Planları ve Adanın Ablukaya Alınması	236
3.3.2.3. Büyük Devletlerin ve Elçilerin Osmanlı-Yunan Harbini Önleme Çabaları ..	246
3.3.3. Osmanlı-Yunan Harbinin Başlaması.....	247
3.3.3.1. Ateşkes İçin Yapılan Girişimler	250
3.3.3.2. Avrupa Hemfikir: Osmanlıya Toprak Verilemez	253
3.3.3.3. Tophane Görüşmeleri.....	257
3.3.3.4. Barış Antlaşması	273
3.3.3.5. Tazminatın Ödenme Şekli ve Girit'in Statüsü	277

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

PHILIP CURRIE'NİN DİĞER DİPLOMATİK FAALİYETLERİ

4.1. CİDDE'DE İNGİLİZ, FRANSIZ, RUS KONSOLARINA SALDIRI.....	280
4.2. SULTAN'A BASKI UNSURU OLARAK İSTASYONER MESELESİ.....	288
4.3. KABUL GÖRMEYEN PLAN: CURRIE'NİN ULUSLARARASI KOMİSYON FİKRİ.....	300
4.4. KÜÇÜK MEHMED SAİD PAŞA'NIN İNGİLİZ BÜYÜKELÇİLİĞİ'NE SİĞİNMASI.....	302
4.5. CURRIE'NİN İHTİDA MESELESİ'NİN TAHKİKİ İÇİN FITZMORICE'İ GÖREVLENDİRMESİ.....	309
4.6. CURRIE'NİN SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN YAKIN ÇEVRESİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ	318
4.7. SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN TAHTAN İNDİRİLECEĞİ SÖYLENTİSİ	328
4.8. CURRIE'NİN ÇANAKKALE TAHKİMATI VE OSMANLI-RUS YAKINLAŞMASINDAN RAHATSIZ OLMASI.....	332
4.8.1. Osmanlı Devleti'nin Malî Durumu ve Rusya'dan Borç İstenileceği Hususu	338
4.8.2. Currie'nin Rusya'nın İstanbul'daki Nüfuzunu Kıрма Çabası: Sorumlu Bakanlık ve Denetim Mekanizması Girişimleri.....	339
4.9. İNGİLTERE'NİN OSMANLI'YI PAYLAŞMA PLANI VE YENİ TALEPLERİ	342
4.9.1. İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne Karşı Yeni Planı: Ortak Eylem Çağrısı ve Büyükelçilerin Yetkilerinin Arttırılması	343

4.9.2. İstanbul'daki Büyükelçilerin Gizli Toplantıları ve Islahat Talepleri.....	350
4.9.3. Currie'nin Boğazlar Meselesini Gündeme Getirmesi.....	355
4.9.4. Currie'nin Saray'la Olan İletişimden Rahatsızlık Duyması.....	357
4.9.5. Büyükelçiler Toplantısının Devamı ve Sunulamayan Islahat Talepleri.....	359
4.9.6. Islahat Programının Sultan'a Sunulamamasının Nedenleri	369
4.10. GORDON BENNETT'İN İSTANBUL SEYAHATI VE CURRIE'NİN ENDİŞESİ.....	373
4.11. CURRIE'NİN İSTANBUL BÜYÜKELÇİLİĞİ'NDEN AYRILMASINA NEDEN OLAN GELİŞMELER VE İSTANBUL'DAN AYRILIŞI.....	375
SONUÇ	386
KAYNAKÇA.....	394
EKLER	426

ÖZET**DOKTORA TEZİ****İNGİLİZ SIR PHILIP HENRY WODEHOUSE CURRIE’NİN İSTANBUL
BÜYÜKELÇİLİĞİ (1893-1898)****Serdar BAY****Tez Danışmanı: Prof. Dr. Besim ÖZCAN****2022, 454 + XII Sayfa****Jüri: Prof. Dr. Besim ÖZCAN****Prof. Dr. Oktay KIZILKAYA****Doç. Dr. Uğur AKBULUT****Doç. Dr. Tolga AKAY****Doç. Dr. M. Yasin TAŞKESENLIOĞLU**

Tezin ana konusu, İngiliz diplomat Sir Philip Henry Wodehouse Currie’nin 1893-1898 yılları arasında İstanbul büyükelçiliğinde görev yaptığı dönemdir. Büyükelçi Currie’nin faaliyetlerinin yanında aynı dönem içerisinde Osmanlı Devleti’nin büyük devletlerle olan siyasi, ekonomik ve askerî ilişkileri de titizlikle incelenmeye çalışılmıştır.

Dışişleri Bakanlığının değişik kademelerinde uzun yıllar görev alan Currie ilk büyükelçilik deneyimini 1893-1898 yılları arasında İstanbul’da yaşamıştır. Avrupa’daki siyasi çevrelerce hem bir okul gibi görülen hem de yıldızının parlayacağı bir yer olarak bilinen İstanbul, her diplomatın görev yapmak istediği bir yer olmuştur. Philip Currie, İstanbul’da İngiliz nüfuzunun giderek azaldığı bir dönemde İngiliz çıkarlarının yeniden geliştirilip korunması için görevlendirilmiştir. Başta Ermeni olayları olmak üzere Girit sorunu, Osmanlı-Yunan Harbi ve yaşanan birtakım sorunlar Currie’nin görev yapmasını zorlaştırmıştır. Son olarak ise Currie’nin görev yaptığı süre içerisinde ülkesi ve iki ülke ilişkileri adına ne derece başarılı olduğu değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, İngiltere, Uluslararası İlişkiler, Diplomasi, Büyükelçilik, Ermeni Sorunu, Girit Meselesi, Osmanlı-Yunan Harbi

ABSTRACT

Ph. D. DISSERTATION

**BRITISH SIR PHILIP HENRY WODEHOUSE CURRIE’S EMBASSY OF
ISTANBUL (1893-1898)**

Serdar BAY

Advisor: Prof. Dr. Besim ÖZCAN

2022, 454+ XII Pages

Jury: Prof. Dr. Besim ÖZCAN

Prof. Dr. Oktay KIZILKAYA

Assoc. Prof. Dr. Uğur AKBULUT

Assoc. Prof. Dr. Tolga AKAY

Assoc. Prof. Dr. M. Yasin TAŞKESENLIOĞLU

The main subject of our thesis is the period when the British diplomat Sir Philip Henry Wodehouse Currie served in the embassy in Istanbul between 1893 and 1898. In addition to Ambassador Currie’s activities, the political, economic and military relations of the Ottoman Empire with the great powers were also meticulously examined during the same period.

Currie, who worked at various levels of the Ministry of Foreign Affairs for many years, had his first ambassadorial experience in Istanbul between 1893 and 1898. In Europe, Istanbul, which was seen as a school by political circles and known as a place both its star would shine, became a place and every diplomat wanted to serve. Philip Currie was appointed to redevelop and protect British interests at a time when the British population in Istanbul was decreasing. Mainly the Armenian events, The Cretan problem the Ottoman-Greek War and some problems made it difficult for Currie to perform his duties. Finally, it was evaluated how successful Currie was in terms of his country and the relations between the two countries during his tenure.

Key words: Ottoman Empire, England, International Relations, Diplomacy, Embassy, Armenian Question, Crete Question, Ottoman-Greek War

KISALTMALAR

A.}DVN.MKL.	: Sadâret Divan Mukavelenameler
A.}DVN.NMH.	: Bâb-1 Asafî Divan-1 Hümayun Name-î Hümayun Kalemî
A.}MTZ.(04)	: Sadâret Eyalet-i Mümtaze Bulgaristan Evrakı
A.MKT.MHM	: Sadâret Mektubî Mühimme Kalemî Evrakı
B	: Recep
BEO	: Bâb-1 Âlî Evrak Odası
Bk/bk.	: Bakınız
Blue Books	: İngiliz Parlamento Belgeleri
BOA	: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi
C	: Cilt / Cemâziyelahir
CA	: Cemâziyelevvel
CAB	: Cabinet Office
Çev.	: Çeviren
Deb.	: Debates
Dec.	: December
DH.MKT.	: Dâhiliye Nezâreti / Mektubî Kalemî
DH.ŞFR.	: Dâhiliye Nezâreti / Şifre Evrakı
Ed.	: Editör
F.O.	: Foreign Office Papers
FRUS	: Amerika Dışişleri Bakanlığı Kayıtları
H	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
HC	: House of Commons
HL	: House of Lords
HR.İD..	: Hariciye Nezâreti / İdare
HR.MTV.	: Hariciye Nezâreti Mütenevvîa Kısmı Evrakı
HR.SFR.1...	: Hariciye Nezâreti / Petersburg Sefareti
HR.SFR.3...	: Hariciye Nezâreti / Londra Sefareti
HR.SYS.	: Hariciye Nezâreti / Siyasî
HR.TH..	: Hariciye Nezâreti / Tahrirat
HR.TO..	: Hariciye Nezâreti / Tercüme Odası

HÜTAD	: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları
İ. MTZ.GR...	: İrâde / Eyalet-i Mümtaze Girid
İ..AS..	: İrâde / Askerî
İ..DH..	: İrâde / Dâhiliye
İ..DUİT.	: İrâde / Dosya Usulü
İ..HR..	: İrâde / Hariciye
İ..ML..	: İrâde / Maliye
İ..MTZ.(01)	: İrâde / Eyalet-i Mümtaze Yunanistan
İ..TAL.	: İrâde / Taltifat
İ.HUS	: İrâde / Hususi
L	: Şevval
M	: Miladi, Muharrem
MA	: Master of Arts
N	: Ramazan
No	: Numara
OTAM	: Osmanlı Tarihi Araştırma Uygulama Merkezi
p.	: page
Ph. D.	: Doctor of Philosophy
R	: Rebiülahir
RA	: Rebiülevvel
S	: Safer/Sayı
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfadan sayfaya
SUTAD	: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi
Ş	: Şaban
ŞD.	: Şûra-yı Devlet Evrakı
TDVİA	: Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TNA	: The National Archives
TS.MA.e	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Vol.	: Volume
Y..A...HUS.	: Yıldız / Sadaret Hususi Maruzat Evrakı

Y..EE..	: Yıldız / Esas Evrakı
Y..EE..KP..	: Yıldız Sadrazam Kamil Paşa Evrakı
Y..MTV.	: Yıldız / Mütenevvi Maruzat Evrakı
Y..PRK.A...	: Yıldız / Perakende Evrakı Sadaret Maruzatı
Y..PRK.ASK.	: Yıldız / Perakende Evrakı Askerî Maruzat
Y..PRK.AZJ.	: Yıldız / Perakende Evrakı Arzuhâl Jurnal
Y..PRK.AZN.	: Yıldız Perakende Evrakı Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı
Y..PRK.BŞK.	: Yıldız / Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı
Y..PRK.DH..	: Yıldız Perakende Evrakı Dâhiliye Nezareti Maruzatı
Y..PRK.EŞA.	: Yıldız / Perakende Evrakı Elçilik Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik
Y..PRK.HR.	: Yıldız / Perakende Evrakı Hariciye Nezâreti Maruzatı
Y..PRK.KOM.	: Yıldız / Perakende Evrakı Komisyonlar Maruzatı
Y..PRK.NMH.	: Yıldız Perakende Evrakı-Evrakı Name-i Hümayunlar
Y..PRK.PT..	: Yıldız / Perakende Evrakı Posta Telgraf Nezareti Maruzatı
Y..PRK.ŞD..	: Yıldız / Perakende Evrakı Şura-yı Devlet Maruzatı
Y..PRK.ŞH..	: Yıldız / Perakende Evrakı Şehremaneti Maruzatı
Y..PRK.TKM.	: Yıldız / Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği
Y..PRK.TNF.	: Yıldız / Perakende Evrakı-Evrakı Ticaret ve Nafia Nezareti Maruzatı
Y..PRK.TŞF.	: Yıldız Perakende Evrakı-Evrakı Teşrifat-ı Umumiye Dairesi
Y..PRK.UM..	: Yıldız / Perakende Evrakı Umumi
Y..PRK.ZB..	: Yıldız / Perakende Evrakı Zabtiye Nezareti Maruzatı
Y.A.RES.	: Yıldız / Sadaret Resmi Maruzat Evrakı
Yay.	: Yayınları
yy.	: yüzyıl
Z	: Zilhicce
ZA	: Zilkâde

ÖNSÖZ

1815 Viyana Kongresi'nin mimarlarından Fransa eski Dışişleri Bakanı Charles Maurice de Talleyrand diplomat için *“Bir diplomat; belki anlamında evet, hayır anlamında belki diyen kişidir. Hayır diyen bir kişi ise bir diplomat değildir,”* ifadelerini kullanmıştır. İngiltere'nin köklü ailelerinden birine mensup Sir Philip Henry Wodehouse Currie, 1834-1906 yılları arasında yaşamış ve hayatının büyük bölümünü diplomat olarak geçirmiştir. İngiltere Dışişleri Bakanlığının (Foreign Office) çeşitli kademelerinde uzun yıllar geçiren Currie, Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki ilişkilerin oldukça gerginleştiği 1893'te İstanbul'a büyükelçi olarak görevlendirilmiştir.

İngiltere ve Osmanlı Devleti arasındaki ilk siyasi ilişkilerin başladığı 1583 yılından itibaren iki ülke arasındaki ilişkiler 19. yüzyılın ortalarına kadar inişli çıkışlı devam etmiştir. Ancak özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin ardından bu ilişkiler bozulmaya ve gerilemeye başlamıştır. İngiltere'nin değişen Şark Politikasına bir de Sultan II. Abdülhamid'in İngiliz fobisi eklenince, ilişkiler neredeyse kopma noktasına gelmiştir. İngiltere'nin başta Doğu Akdeniz ve Yakın Doğu'daki çıkarları İstanbul'daki nüfuzunu güçlü tutmaya zorluyordu. İngiltere her ne kadar Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünden vazgeçmiş olsa da başta kendi çıkarları olmak üzere devletin parçalanmasının henüz erken olduğunu düşünüyordu. Bu süreçte diğer büyük devletlere nazaran İstanbul'daki nüfuzu gittikçe azalan İngiltere, söz konusu açığı atadığı büyükelçilerle kapamaya çalışmıştır. William White'a kadar bu amacında başarılı olamayan İngiltere bu büyükelçinin İstanbul'a atanmasıyla kısmen de olsa ikili ilişkileri rayına oturtabilmişti. Ancak Sultan'ın “baba” olarak tanımladığı William White'ın beklenmedik ölümü ve ardından atanan Clare Ford'un İstanbul'da istenilen etkiyi yapamaması, İngiltere'yi yeni arayışlara yöneltmek zorunda bırakmıştır.

İstanbul'da iyice artmaya başlayan Alman, Fransız ve Rus nüfuzlarına karşılık İngiltere'nin acil adımlar atması gerekiyordu. Clare Ford'un atanmasının ardından henüz bir yıl geçmesine rağmen, İngiliz çıkarlarını koruma ve geliştirme noktasında başarılı olamayacağı açıkça ortaya çıkmıştı. Osmanlı Devleti'ndeki İngiliz çıkarlarının yeteri kadar korunmadığı gerekçesiyle hem basın hem de muhalefet tarafından yoğun eleştirilere maruz kalan İngiliz Hükümeti, sorunun çözümünü yeni bir büyükelçi atamakta bulmuştur.

Aralık 1893'te atanıp resmi olarak Mart 1894'te görevine başlayan Sir Philip Henry Wodehouse Currie, İngiltere'nin Yakın Doğu ve İstanbul'daki çıkarlarının korunup geliştirilmesi için görevlendirilmişti. Ancak değişen şartlar ve kendisinin de mizacından kaynaklanan olumsuzluklar nedeniyle bu misyonunda başarılı olamamıştır. Çalışmada başta Ermeni ve Girit sorunlarında ve diğer ticarî ve siyasi konularda olmak üzere Currie'nin bu süreçteki faaliyetlerinde ülkesi adına ne derece başarılı olduğu değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Başta çalışma alanımızın ve tez konumuzun belirlenmesi sürecinde bana oldukça rahat bir araştırma ve çalışma ortamı sunan, yine tezin ana hatlarının belirlenmesinde büyük emekleri olan danışman hocam Prof. Dr. Besim Özcan'a sonsuz minnet ve teşekkür ederim. Tezimizin bölümlerinin şekillenmesinde, bilgi ve tecrübesinden fazlaca istifade ettiğim, araştırmamız sırasında her türlü desteği gösteren Doç. Dr. Uğur Akbulut'a müteşekkirim. Yine Prof. Dr. Sakıp Selçuk Günay ve Doç. Dr. Yasin Taşkesenlioğlu hocalarıma süreç içerisinde göstermiş oldukları ilgi ve alakadan dolayı teşekkürü bir borç bilirim. Kafkas Üniversitesi Tarih bölümünden çalışma arkadaşım Arş. Gör. Yavuz Delibalta'ya ve hocalarım Prof. Dr. Selçuk Ural'a, Dr. Öğr. Üyesi Muharrem Turp'a göstermiş oldukları yardım ve anlayıştan dolayı ayrıca teşekkür etmek isterim.

Çalışmamızın en önemli kısmını oluşturan İngiliz arşiv kaynaklarının temini noktasında çok büyük yardımlarını gördüğüm Yusuf Ali Özkan'a ise bir teşekkürü borç bilirim. Yine bu süreçte Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi, Türkiye'nin Londra Büyükelçiliği çalışanlarına süreç içerisinde göstermiş oldukları yardımlarından dolayı şükranlarımı sunarım.

Tezin okunup, hatalarımın, eksikliklerimin düzeltilmesinde ve bu süreçte göstermiş oldukları katkı ve yol göstermeleriyle başta bana daima güvenip arkamda duran hocam Prof. Dr. Oktay Kızılkaya'ya ve yine ilminden ve fikirlerinden ziyadesiyle istifade ettiğim hocam Doç. Dr. Tolga Akay'a ne kadar teşekkür etsem azdır.

Son olarak tezimin tüm safhalarında bana daima destek olan, sabır ve metanet gösteren eşime ve yine bu süre zarfında fazlasıyla ihmal ettiğim oğlum Timur'a sonsuz teşekkür ederim.

Serdar BAY

KARS - 2022

GİRİŞ

I. TEZİN AMACI VE KAYNAKLARA DAİR

Bu çalışma ile Sir Philip Henry Wodehouse Currie'nin İstanbul'da büyükelçilik yaptığı süre boyunca, Osmanlı Devleti'nin iç ve dış meselelerinde takındığı tutum ve davranışlarının Osmanlı-İngiliz ilişkilerine etkisi değerlendirilmeye çalışılmıştır. Currie'nin görev yaptığı dönemde (1894-1898) Osmanlı Devleti'nin uğraşmak zorunda kaldığı en önemli sorunlar Ermeni Sorunu, Girit İsyanı ve Osmanlı-Yunan Harbi olmuştur. Bu olaylar karşısında Currie'nin sergilediği davranışların, İngiltere'nin Osmanlı politikasının bir yansıması mı olduğu yoksa Currie'nin kendi mizacından mı kaynaklandığı açıklanmaya çalışılmıştır. Diğer taraftan yine bu olaylar karşısında Almanya, Fransa, Rusya, Avusturya ve İtalya'nın da takip ettikleri politikaların Osmanlı-İngiliz ilişkilerine tesiri değerlendirilmiştir.

Çalışma giriş, dört bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Girişin ilk kısmında araştırmanın mahiyeti ve kaynaklara dair genel bilgiler yer almaktadır. Ardından ise Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin 19. yüzyılın ortalarına kadar tarihsel süreci verilmiştir.

Birinci bölümde, ilk olarak Philip Currie'nin ailesi ve dışişlerine giriş sürecinden bahsedilmiştir. Burada Currie'nin dışişlerine girmesinin ardından Osmanlı Devleti ile ilk diplomatik teması ve devam eden dönemde Currie'nin diplomatik kariyeri verilmiştir. Bu bölümün son kısmında ise Currie'nin İstanbul büyükelçiliğine atanması sırasında yaşananlara ve atamanın hangi gerekçelerle yapıldığına, Osmanlı'nın bu atamayı nasıl karşıladığı ile İstanbul'a geliş sürecine değinilmiştir.

İkinci bölüm, dönemin en önemli sorunlarından olan Ermeni Meselesine ayrılmıştır. Sason/Talori olaylarıyla başlayan süreç ve ardından ıslahatlar, 1895 Babiâli gösterileri, Zeytun İsyanı, 1896 Osmanlı Bankası baskını gibi Ermeni olaylarında Currie'nin ve diğer büyükelçilerin takip ettikleri siyasete yer verilmiştir.

Üçüncü bölüm ise 1895'te başlayan Girit İsyanının ilerleyen günlerde nasıl Osmanlı-Yunan Harbi'ne dönüştüğü, bu olaylar sırasında Currie'nin Babiâli'ye yaptığı baskılar ve Osmanlı Devleti'nin izlemek zorunda kaldığı politikalar açıklanmaya çalışılmıştır.

Son bölüm olan dördüncü bölüm ise Currie'nin Osmanlı Devleti'nin iç ve dış birtakım meselelerindeki rolü tarihsel süreç içerisinde değerlendirilmiştir. Ayrıca Currie'nin tutum ve davranışlarına karşı Babiâli'nin diğer devletler nezdinde yapmış olduğu girişimler yine bu bölümün ana konuları olmuştur.

Sonuç kısmında tüm çalışmanın bir özeti sunularak, Currie'nin misyonunda başarılı olup olmadığı sorusuna cevap verilmiştir. Bu sorulardan ilki son dönümde bozulan Osmanlı-İngiliz ilişkilerini düzeltmek, İstanbul'da diğer büyük devletler karşısında azalan İngiliz nüfuzunu yeniden arttırmak için gönderilen Currie'nin bu görevlerinde ne derece başarılı olduğu incelenmiştir. Yine yaşanan olaylar karşısında Currie'nin sergilediği tutum ve davranışların İngiltere'nin Osmanlı politikasının bir yansıması mı olduğu yoksa kendi kişiliğinin bir sonucu mu olduğu tartışılmıştır.

Çalışmada bu amaç doğrultusunda kullanılan kaynaklar ve muhtevalarının teze katkısı ise şu şekildedir:

A. Arşiv Kaynakları

Çalışmanın temel kaynağını daha önceleri Public Record Office (*PRO*) olarak isimlendirilen ancak günümüzde resmi ismi The National Archives (*TNA*) olan Londra'daki İngiliz Ulusal Arşivi oluşturmaktadır. İçerisinde 16. yüzyılın başlarından günümüze kadar Osmanlı Devleti ve Türkiye ile alakalı çok sayıda belge bulunmaktadır. Genelde defter sistemine göre kaydedilen bu belgeler, 1838 Arşiv Kanunu'na (*Public Record Act of 1838*) göre yeniden tasniflendirilmiştir. Osmanlı Devleti'nde görev yapan İngiliz diplomatlarının 1780-1905 yılları arasında İngiliz Dışişleri Bakanlığına hem göndermiş oldukları hem de onlardan almış oldukları siyasi, askerî, idarî ve ticarî raporlar Dışişleri Bakanlığı (*Foreign Office*¹: *FO*) evrakı

¹ 1782'de İngiltere'de Dışişleri Bakanlığı (*Foreign Office*) kurulmadan önce dışişlerinin idaresi başlıca iki devlet sekreteri tarafından (Secretary of State) idare ediliyordu. Bakanlığın kurulmasının ardından dışişleri şu şekilde düzenlendi: En üstte Dışişleri Bakanlığı hemen altında Parlamenter Müsteşar (Government under-secretary/Parliamentary under-secretary) ve Daimî Müsteşar (Permanent under-secretary) yer almaktaydı. 19. yüzyıl içerisindeki değişikliklerle Parlamenter Müsteşar daha çok ticarî işlerle görevlendirilirken Daimî Müsteşar ise bakanın hemen ardından dış politikada daha önemli bir konuma geldi. Diğer taraftan 1782'den önceki iki sekreterin (bakan) görev alanları kuzey-güney departmanı olarak ikiye ayrılmıştı. Kuzey ve güney departmanlarının yetki alanları dönemsel olarak değişikliklere uğradı. Türkiye 1782'de Güney Departmanı'nın sorumluluk alanındayken 1815 Viyana Kongresi'nin ardından Kuzey Departmanı'na dâhil edildi. 1828'deki düzenlemeyle Türkiye, Fransa, Rusya, Prusya, İspanya, Mısır, Yunanistan, İran ile Kuzey ve Orta Amerika birinci departman adı altında Daimî Müsteşarın yetkisine verildi. İtalya, Avusturya İsveç, Portekiz, Danimarka, İsviçre ve Güney

içerisindeki fonlarda yer almaktadır. 1780 öncesi Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin yer aldığı dokümanlar ise State Papers (SP) ve onun alt kataloglarında bulunmaktadır. Konumuz itibariyle 1780'den itibaren tutulmaya başlanan ve içerisinde İstanbul'daki büyükelçilere gönderilen talimatların ve kendilerinin Londra'ya göndermiş oldukları raporların yer aldığı, toplamda 5491 ciltten oluşan FO 78 (*Foreign Office and predecessor: Polic and Other Departments: General Correspondence before 1906, Ottoman Empire*) katalogu başında gelmektedir. Ayrıca bu katalog içerisinde İngiliz büyükelçisinin Osmanlı Devleti'ndeki konsoloslarla yaptığı yazışmalar da mevcuttur. Sir Philip Currie'nin İstanbul'a atandıktan sonra içerisinde siyasi, askerî, idarî ve ticarî kayıtların bulunduğu FO 78/4537 ile FO 78/4931 arasındaki defterler incelenmiştir.

Foreign Office kayıtları içerisinde yer alan FO 424 (*Foreign Office: Confidential Print Turkey*) katalogundan ise ziyadesiyle istifade edilmiştir. Üzerinde genel olarak gizli “*secret/confidential* veya çok gizli “*top secret*” ifadelerin yer aldığı bu katalog içerisinde *Asiatic Turkey/Further Correspondence* başlıklı 670 cilt bulunmaktadır. Ciltler içerisinde Osmanlı Devleti'nde görev alan İngiliz diplomatlarının kendi aralarında ve dışişleri bakanlığıyla yaptıkları siyasî, askerî, malî ve idarî gibi birçok konu yer almaktadır. Konumuz itibariyle çalışma boyunca FO 424/178 ile 424/196 arasındaki alt kataloglar da incelenmiştir.

Özellikle Ermeni olayları ve Girit meselesi sırasında kapak renginden dolayı Mavi Kitap (*Blue Books*) olarak adlandırılan kaynaklardan yararlanılmıştır.² *Parliamentary Papers* olarak tanımlanan bu belgeler, aslında İngiliz Parlamentosuna her yıl düzenli olarak sunulmak üzere hazırlanmış dokümanlardır. Araştırma sırasında *Command Papers* ve *House of Commons Papers*'dan da yararlanılmıştır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus Blue Books'ta iddia edilen bilgilerin doğruluklarının başka kaynaklarca da teyit edilmesidir. Çünkü burada yer alan bilgiler Osmanlı Devleti ve Türkiye'yi ilgilendiren FO 78, FO 424, FO 195 ve FO 800 kataloglarının içerisinde bulunan mevcut yazışmalardan kırılanlardır. Bir kısım belgeler parlamento

Amerika ikinci departman adı altında Parlamenter Müsteşar'ın yetkisine verildi. Ray Jones, *The Nineteenth Century Foreign Office An Administrative History*, London School of Political Science, London 1971, p. 11-21; E. Jones Parry, “Under-Secretaries of State for Foreign Affairs 1782-1855”, *The English Historical Review*, Vol. 49, No. 194, 1934, pp. 308-320.

² Sadece Osmanlı Devleti'ni değil içerisinde birçok devletle ilgili bilgileri barındıran Blue Books'lar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Harold Temperley and Lillian M. Penson, *A Century of Diplomatic Blue Books 1814-1914*, Frank Cass & CO. LTD, London 1966.

sunulacağı için taraflı olarak seçilmiş, öncesinde ve sonrasında bulunan yazışmalara değinilmemiştir. Bu yüzden de Blue Books serisi içerisindeki bilgiler diğer arşivler tarafından da teyit edilmiştir.

Gerek yukarıda sıralanan İngiliz kaynaklarına destek sağlaması gerek de farklı bir görüş sunması açısından araştırmamız sırasında yararlandığımız bir diğer kaynak ise İngiliz Parlamento tartışmaları olmuştur. Currie'nin görev süresi boyunca Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren konularda Lordlar ve Avam Kamarasında yapılan konuşmalara çalışmamızda sıkça yer verilmiştir.

İngiliz kaynakları dışında Alman Die Grobe Politik 1871-1914, 1861'de tutulmaya başlanan ve 480 ciltten oluşan Amerika Birleşik Devletleri Dış İlişkiler Serisi (FRUS) ve Fransız Diplomatik Yazışmaları yararlanılan diğer yabancı kaynaklardır. Süreli yayınlar içerisinde ise İngiliz basınına ağırlık verilmiştir. Seçilen gazetelerde İngiliz siyasetinde de hâkim iki ana görüş Muhafazakâr ve Liberal çizgiden aynı oranda yayınlar seçilmeye dikkat edilmiştir.

İngiliz Ulusal Arşivi'nin yanında en önemli kaynağı teşkil eden hiç şüphesiz Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'nın Osmanlı Arşivi'dir. Çalışmamız sırasında en fazla yararlanılan Yıldız Kataloğu olmuştur. Bu yüzden de “Y” kodlu *Yıldız* tasnifi içerisinde bulunan birtakım kodlar çalışmanın ana kaynaklarını oluşturmuştur. Bunlardan Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzatı (Y..PRK.HR.), Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y..MTV.), Yıldız Esas Evrakı (Y..EE..) ve Yıldız Hususi Maruzat (Y..A...HUS.) bunlardan en fazla yararlanılanları olmuştur. “HR” kodlu *Hariciye Nezareti* tasnifi içerisinde yer alan kodlar da Yıldız evrakının yanında en fazla kullanılan bir diğer tasnifler olmuştur. Özellikle de Hariciye Nezareti Londra Sefareti (HR.SFR.3...), Hariciye Nezareti Siyasî (HR.SYS.) tasniflerinden istifade edilmiştir.

B. Telif ve Tetkik Eserler

Çalışma sırasında telif ve tetkik eserler tezin çerçevesinin oluşturulmasında yararlanılan bir diğer kaynak türleri olmuşlardır. Girişte kullanılan Mübahat S. Kütükoğlu'nun *Balta Limanı'na Giden Yol Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1850)*, Alfred C. Wood'un *A History of the Levant Company*, S. A. Skilliter'in *The Organization of The First English Embassy in Istanbul in 1583*, Akdes Nimet

Kurat'ın *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610)*, Uygur Kocabaşoğlu'nun *Majestelerinin Konsolosları İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900)* ve G. R. Berridge'm *British Diplomacy in Turkey, 1583 to the present: A study in the evolution of the resident embassy* adlı çalışmalar, Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin başlaması ve gelişimi hakkında ayrıntılı bilgiler sunmaktadırlar.

Keith Neilson and T.G. Otte'nin *The Permanent Under-Secretary For Foreign Affairs, 1854-1946*, T.H.S. Escott'un *Personal Forces of the Period*, Lady Gwendolen Cecil'in *Life Of Robert Marquis Of Salisbury, Vol.II.*, ve Zara Steiner'in, *Philip Henry Wodehouse Currie, Baron Currie (1834-1906)* adlı çalışmalar Currie'nin diplomatik kariyerine başlangıcı ve Osmanlı Devleti'yle ilk temasları hakkında yol göstermiştir.

Arman J. Kirakossian'ın *British Diplomacy and the Armenian Question, from the 1830s to 1914*, Taha Niyazi Karaca'nın *Büyük Oyun İngiltere Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'ya Yıkma Planı* ve Emel Demir Görür'ün *Vilâyet-i Sitte Islahatı (1878-1899)*, Doktora Tezi, Ermeni olaylarını yazım sırasında yararlanılan kaynaklardır. Pınar Şenışık'ın *Girit Siyaset ve İsyan 1895-1898* ve Ayşe Nükhet Adıyeke'nin *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, Doktora Tezi ise Girit olayları sırasında istifade edilen diğer önemli kaynaklardır.

II. OSMANLI-İNGİLİZ SİYASİ İLİŞKİLERİNİN BAŞLAMASI VE GELİŞİMİ (1580-1856)

Osmanlı Devleti'nin siyasî, askerî ve ekonomik tarihinde İngiltere nasıl önemli bir yere sahipse aynı durum İngiltere için de geçerlidir. İkili ilişkilerin başladığı ilk andan itibaren devamlı gelişim gösteren bu ilişkiler, 19. yüzyılın ikinci yarısında ise gerilemeye ve hatta kopma noktasına gelmiştir. Başta Sultan II. Abdülhamid'in ustaca uyguladığı denge siyaseti ve diğer taraftan da büyük devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki çıkar çatışmaları, bu kopuşu bir süre daha engellemiştir. Ancak 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde yapılan ittifaklarla Avrupa'nın iki farklı kutba ayrılması, Osmanlı'nın da bu kutuplardan birinde bulunmasını zorunlu kılmıştır. Babiâli, özellikle son dönemde Osmanlı Devleti'ne yaptığı askerî ve ekonomik yatırımlardan dolayı Almanya'ya yakın bir çizgi takip etmek zorunda kalmıştır. Tabi bu zorunlulukta İngiltere'nin tamamen değişen Osmanlı politikasının da etkisi büyük olmuştur.

Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki ekonomik ve siyasi gelişmeler diğer devletlere nazaran daha geç bir süreçte başlamıştır.³ Bunda iki ülke arasındaki mesafenin uzak olması, büyük bir etken olmuştur. Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki ilk temas her ne kadar 1396 Niğbolu Savaşı sırasında⁴ askerî yollarlar olmuşsa da asıl önemli gelişmeler iktisadi taraftan gerçekleşmiştir.

İngilizlerin birtakım nedenlerden dolayı Akdeniz'den uzak kalmaları Osmanlı Devleti'nin 1571'de aldığı İnebahtı deniz mağlubiyetine kadar sürmüştür. Bu yenilgi nedeniyle Osmanlı Devleti'nin Akdeniz hâkimiyeti kesintiye uğratmış olsa da Kıbrıs Adası'nın fethiyle bu çok uzun sürmemiştir. Kıbrıs'ın kaybıyla büyük bir darbe alan Venedik ise uzak doğu mallarının nakliyesini dahi yapamaz duruma gelmiştir. İngiliz tacirler Kıbrıs'ın fethinden önce de Fransız bayrağı altında Osmanlı limanlarında ticaret haklarına sahiptiler.⁵ Fakat oldukça küçük düşürücü bir durum olan bu hakka İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth'in ses çıkarmaması pek mümkün görünmüyordu. İngiltere de hem ticaretinin zarar görmemesi hem de bu boşluktan yararlanmak düşüncesiyle Akdeniz ticaretini doğrudan eline almak için 1573'te harekete geçti.⁶ Osmanlı Devleti ile ilişkilerini geliştirmenin yollarını arayan İngiltere, bu amaçla girişimlere başlamıştır. Edward Osborne ve Richard Staper isimli iki İngiliz tüccar, 1575'te John Wright ve Joseph Clements adlı iki girişimciyi İstanbul'a göndermişlerdir.⁷

Kanuni Sultan Süleyman aslında 1553 İran Seferinde Halep'te kışladığı sırada, İngiliz tacir Anthony Jenkinson'a Osmanlı ile ticaret yapabilmesi için izin vermişti. Ancak bu müsaade Jenkinson'un şahsına verilmiş olup İngiltere Devleti'ne verilmemişti. Bundan dolayı iki ülke arasında herhangi bir resmi yazışma yapılmamıştı.⁸

İngiltere ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin tesisi için asıl önemli adım, Sultan III. Murad zamanında atılmıştır. Edward Osborne ve Richard Staper'in özel

³ Akdes Nimet Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610)*, TTK Basımevi, Ankara 1953, s. 1.

⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Ondokuzuncu Asır Başlarına Kadar Türk-İngiliz Münasebatına Dair Vesikalar", *Belleten*, Cilt: 13, S. 51, Temmuz 1949, ss. 573-648.

⁵ Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1574-1623*, C. 3, (Çev. Nilüfer Epçeli), Yeditepe Yay., İstanbul 2019, s. 301.

⁶ Mübahat S. Kütükoğlu, *Balta Limanı'na Giden Yol Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münasebetleri (1580-1850)*, TTK Basımevi, Ankara 2013, s. 11.

⁷ Richard Hakluyt, *The Principal Navigations, Voyages, Traffiques and Discoveries of the English Nation: Vol. V*, The Macmillan Company, New York 1927, p. 168.

⁸ Kütükoğlu, *Balta Limanı'na Giden Yol Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münasebetleri (1580-1850)*, s. 13.

temsilcisi olarak 1578’de İstanbul’a gönderilen William Harborne burada önemli temaslarda bulunmuştur.⁹ Harborne, 1579’da Sultan III. Murad’ın Kraliçe Elizabeth’e hitaben yazdığı özel bir mektubu İngiltere’ye götürmüştür.¹⁰ Sultan mektubunda üç İngiliz tüccarına Osmanlı Devleti ile ticaret yapma hakkını verdiğini belirtirken, Elizabeth ise Sultan’a yazdığı mektubunda bu hakkın bütün İngiliz tüccarlarını kapsamasını rica etmiştir. Nihayet Harborne 1580’de Sultan III. Murad’dan İngiltere’nin de diğer devletler gibi ayrıcalıklardan yararlanabilmesi için gerekli izni almıştır.¹¹ Kraliçe Elizabeth de bu iznin ardından hem Osmanlı Devleti ile siyasi, ekonomik her türlü ilişkilerini geliştirmek hem de İngiltere’nin Doğu Akdeniz’deki çıkarlarını koruması maksadıyla İstanbul’da daimî bir elçiliğin¹² kurulması için izin vermiştir. Bu amaçla da William Harborne 1583’ten 1588’e kadar İngiltere’nin İstanbul’daki tam yetkili temsilcisi olarak görev yapmıştır.¹³

İktisadi münasebetler üzerinden başlayan ikili ilişkiler, yine aynı zemin üzerinden devam etmiştir. İngiltere ilk olarak Doğu Akdeniz’deki ticarî çıkarlarını korumak maksadıyla bölgede konsolosluklar açmak istemiştir. İlk daimî elçi olan Harborne bu amaçla İngiliz tebaasının haklarını korumak ve ticaretin geliştirilmesi adına uygun görülen yerlerde konsolosluk açma yetkilerine sahipti. Harborne da 1580 ahitnamesinin bir gereği olarak İskenderiye, Trablusşam, Cezayir, Mısır ve Trablusgarp’ta konsolosluklar açmaya başladı.¹⁴ İngiliz tacirler de Osmanlı Devleti ile yapılacak

⁹ Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1574-1623*, s. 301-302.

¹⁰ Bu mektuplaşmalar daha sonra da devam etmiştir. Hatta 1594’te Sultan III. Murad’ın eşi Safiye Sultan İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth’e mektup göndermiştir. H. G. Rosedale, *Queen Elizabeth and the Levant Company A Diplomatic and Literary Episode of the Establishment of our Trade with Turkey*, Henry Frowde, London 1904, p. 2.

¹¹ Harold Bowen, *Türkiye Hakkında İngiliz Tetkikleri*, (Çev. Orhan Burian), TTK Yay., Ankara 2011, s. VII-IX.

¹² Daimî elçiliklerden önce devletlerarası ilişkiler daha çok “ad hoc” yani geçici, sürekli olmayan şekilde devam etmiştir. Gönderildikleri ülkede kalıcı olmayan elçiler, belirli bir görev için gönderilirdi. Ancak zamanla değişen şartlarla birlikte “ad hoc” yerine kalıcı, daimî elçiliklerin olduğu, süreklilik arz eden bir anlayış gelişmeye başlamıştır. Bu anlamda daimî elçiliklerin kurulması ve sürekli diplomasiye geçişin ilk örnekleri 14. yüzyılın sonlarında İtalyan şehir devletleri Mantua ve Milan’da görülmüştür. Garrett Mattingly, *Renaissance Diplomacy*, Houghton Mifflin Company The Riverside Press, Cambridge 1955, p. 71; ancak daimî elçiliklerin ve “sürekli diplomasi” anlayışının özellikle Kuzey ve Batı Avrupa’da tam manasıyla görülmeye başlaması 15. yüzyılın sonlarına tekabül eder. Keith Hamilton and Richard Langhorne, *The Practice of Diplomacy, its evolution, theory and administration*, Routledge Press, London-New York 1995, p. 36.

¹³ Fatih Gürcan, *John Murray’in İstanbul Büyükelçiliği (1765-1775)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2014, s. 18.

¹⁴ Uygur Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu’ndaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900)*, İletişim, İstanbul 2004, s. 20; Aynı ahitnameyle İngiliz elçisine ve konsoloslarına kendi bölgelerindeki İngiliz uyruklular arasındaki davalara bakma yetkisi de verilmiştir.

ticaretin bir kumpanya üzerinden sağlanması için Kraliçe I. Elizabeth nezdinde girişimlerde bulundular. Bunun sonucunda da Kraliçe 11 Eylül 1582’de Osmanlı Devleti ile yedi yıllık ticaret yapmaları için 12 İngiliz tüccara izin verdi. Böylelikle de *Turkey Company* (Türkiye Kumpanyası) kurulmuş oldu.¹⁵

Yedi yıllık sürenin ardından *Turkey Company*’nin imtiyazının yenilenmesi gündeme gelince şirket içerisinde görüş ayrılıkları yaşandı. İstanbul’da bulunan İngiliz elçisi de dâhil olmak üzere konsolosların maaşları bu şirket üzerinden ödeniyordu. Masrafların bu denli ağır olması şirket temsilcilerini yeni arayışlara yöneltti. Akdeniz’de *Turkey Company*’nin yanı sıra aynı ürünlerin ticaretini yapan bir de *Venice Company* bulunuyordu.¹⁶ Akdeniz’de aynı amaca hizmet eden iki kumpanyanın bulunmasının ticaretlerine büyük zarar verdiğini düşünen tacirler, bu iki kumpanyanın birleştirilmesi için Kraliçe nezdinde girişimde bulundular. Bunun bir sonucu olarak da iki kumpanyanın birleştirilmesiyle 7 Ocak 1592’de *Levant Company* kurulmuş oldu.¹⁷

Levant Company, Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki ilişkilerin gelişmesinde oldukça önemliydi. Şirketin Osmanlı Devleti’ndeki merkez ofisi, aynı zamanda ilk İngiliz elçisi Harborne’un da elçilik ikametgâhı olan Galata’daydı.¹⁸ Ancak kendisinden sonra gelen elçiler Galata’nın yerine Pera’yı seçince, kumpanyanın merkezi de buraya taşınmıştır.¹⁹

İki ülke arasındaki en önemli gelişmeler 18. yüzyılın sonlarına doğru yaşanmıştır. Osmanlı-Rus Savaşı (1787-1792) sırasında Rusya’nın 1788’de Özi Kalesi’ni ele geçirmesi, İngiltere için kabul edilmez bir durumdu. Çünkü buranın ele geçirilmesi İngiltere’nin Polonya bölgesiyle yapılacak ticareti engelleyeceği gibi aynı zamanda Rusya’nın Karadeniz’deki konumunu daha da güçlendiriyordu. 1783’te İngiltere

Maurits H. van den Boogert, *Kapitülasyonlar ve Osmanlı Hukuk Sistemi 18. Yüzyılda kadılar, konsoloslar ve beratlılar*, (Çev. Ali Coşkun Tunver), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2014, s. 35.

¹⁵ S. A. Skilliter, “The organization of the first English embassy in Istanbul in 1583”, *Asian Affairs*, Vol. 10 Issue 2, 1979, pp. 159-165; Kütükoğlu, *Balta Limanı’na Giden Yol Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münasebetleri (1580-1850)*, s. 18.

¹⁶ Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu’ndaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900)*, s. 20.

¹⁷ Kütükoğlu, *Balta Limanı’na Giden Yol Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münasebetleri (1580-1850)*, s. 20; M. Epstein, *The Early History of the Levant Company*, George Routledge & Sons Limited, London 1908. p. 36; Alfred C. Wood, *A History of the Levant Company*, Frank Cass & Co Ltd. London 1964, p. 1-15.

¹⁸ Nahide Şimşir, “Osmanlı-İngiliz Münasebetleri (1580–1838)”, *Osmanlı Araştırmaları*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2004, ss. 93-124.

¹⁹ Keskin, *II. Abdülhamid Döneminde Bitlis Vilayetinde İngiliz Konsoloslarının Faaliyetleri*, s. 17.

Başbakanı olan Genç William Pitt,²⁰ Rusya'nın savaşa son vermesi ve Özi Kalesi'nin iadesi için Hollanda ve Prusya ile ortak baskıda bulunmaya başlamıştı.²¹ Rusya'nın Özi Kalesi vasıtasıyla Baltık'ta mutlak hâkimiyet kurması, İngiltere ve Hollanda'nın ticaretine ağır bir darbe vuracaktı. Kendisine yapılan baskıları görmezden gelen Çariçe II. Katerina, savaşı sürdürerek hâkimiyet alanını Dinyester'e kadar genişletmiştir.²²

Rusya'nın İngiliz çıkarlarına yönelik genişleme arzusundan endişe eden İngiltere Kralı III. George da Başbakan William Pitt'in savaşın durdurulması için ortaya attığı önerileri destekliyordu. Ancak Parlamento'ya Pitt'in donanmanın arttırılması yönündeki teklifi sert bir muhalefetle karşılandı. Rusya'nın Özi Kalesi'ni elinde tutmasıyla "Avrupa Dengesinin" alt üst edilemeyeceği ve bunun İngiltere'yi ilgilendiren bir durum olmadığına dair kendisine cevaplar verildi. Hatta Charles J. Fox ve Edmund Burke, Rusya ile bir savaşın İngiliz ticareti ve imalatı için bir felaket olacağını, Rusya'nın Akdeniz'de bir güç haline gelmesinin ise Fransa ve İspanya filoları üzerinde bir kontrol sağlayabileceği için İngiltere'nin çıkarına olacağını savunuyordu.²³ Ancak Pitt yine de bir miktar filoyu Baltık'a göndermeyi hükümete kabul ettirmişti.

Savaşın ardından Osmanlı Devleti'nin dış politikasında da birtakım değişiklikler yaşanmaya başlandı. 1789'da Osmanlı tahtına geçen Sultan III. Selim (1789-1807), Avrupa'yla ilişkilerin daha da geliştirilmesi için önemli başkentlerde daimî elçilikler açılması yönünde karar aldı. Özi krizi sırasında Osmanlı taraftarı bir tutum sergilemesinden dolayı ilk daimî elçiliğin ise Londra'da açılması kararlaştırıldı. İlk daimî elçiliğin Osmanlı Devleti'nin uzun süredir müttefiki konumundaki Fransa'da açılmamasının bazı nedenleri vardı.²⁴ Bunlardan en önemlisi 1789'da Fransız İhtilali'nin başlamasıyla Fransa'nın Avrupa devletleriyle savaşa girmesiydi. Böyle bir

²⁰ William Hague, *William Pitt The Younger*, Harper Perennial Press, London 2005, p. 136-137. William Pitt'e genç denmesinin nedeni Ocak 1781'de 22 yaşındayken İngiliz Parlamentosuna giren Pitt, Prime Minister (Başbakan) olduğu sırada ise henüz 24 yaşındaydı. Eric J. Evans, *William Pitt The Younger*, Routledge Press, London and New York 1999, p. 4.

²¹ Yahya Bağçeci, "İngiltere Başbakanı Genç William Pitt ve Özi Krizi", *Tarihin Peşinde*, S: 12, 2014, ss. 359-379.

²² William Hunt, *The History of England from the Accession of George III to the Close of Pitt's First Administration (1760-1801)*, Longmans, Green, and Co., London, New York and Bombay 1905, p. 325.

²³ Hunt, *The History of England from the Accession of George III to the Close of Pitt's First Administration (1760-1801)*, p. 327.

²⁴ Mehmet A. Yalçinkaya, "Türk Diplomasisinin Modernleşmesinde Reisülküttab Mehmed Raşid Efendi'nin Rolü", *Osmanlı Araştırmaları*, C. 21, S. 21, 2001, ss. 109-134.

durumda Paris'e daimî bir elçinin gönderilmesi neticesinde diğer Avrupalı devletlerden tepki alınabilirdi.²⁵

Daimî elçiliklerin kurulması hakkında kendisinden malumat almak için 1793'ün ortalarında İngiliz Büyükelçisi Ainslie ile temasa geçildi. Reisülküttap Mehmed Raşid Efendi Osmanlı Devleti'nin Londra'ya daimî bir elçi göndermek istediğine dair iki kez Ainslie ile görüşme yaptı. İki taraf arasında yapılan görüşmelerin ardından Sultan III. Selim 23 Temmuz 1793'te Londra'ya daimî elçi olarak Kalyonlar Kâtibi Yusuf Agâh Efendi'yi atadı. Mütakabiliyet (reciprocal) esasına göre Yusuf Agâh Efendi'nin rütbesi Ainslie gibi büyükelçi olarak derecelendirilmiştir.²⁶

Fransız İhtilali'nin ardından ise iki ülke arasındaki ilişkilerin seyri değişmiştir. İhtilalin hemen akabinde Fransa'nın diğer Avrupa devletlerine karşı başlattığı Koalisyon Savaşları²⁷ sırasında İngiltere, Osmanlı Devleti'ne karşı değişken bir politika takip etmiştir. İhtilal Fransa'sının ilk günden itibaren en büyük düşmanı İngiltere'ydi. Fransa, İngiltere'nin Hindistan ticaretine sekte vurarak, kendisiyle barış yapmanın yollarını arıyordu.²⁸ Bunun için de Fransa, İngiltere'nin Hindistan ticaretinde stratejik bir konumda bulunan Mısır'ı 1798'de Napolyon vasıtasıyla işgale kalkışmıştır. Napolyon'un hazırlamış olduğu işgal planının ardından²⁹ 2 Temmuz 1798'de İskenderiye, Fransız askerî birlikleri tarafından işgal edilmiştir.³⁰ Uzun süredir Osmanlı

²⁵ Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "III. Selim Döneminde Dış Temsilciliklerin Kurulması", *Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîde III. Selim ve Dönemi*, (Ed. Seyfi Kenan), İSAM Yay., İstanbul 2008, ss. 593-624; Ömer, Kürkcüoğlu, "The Adoption and Use of Permanent Diplomacy", *Ottoman Diplomacy- Conventional or Unconventional?*, (Ed. A. Nuri Yurdusev), Palgrave Macmillan, Basingstoke 2004, ss. 131-150.

²⁶ Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "Mahmud Raif Efendi as the Chief Secretary of Yusuf Agâh Efendi: The First Ottoman-Turkish Ambassador to London (1793-1797)", *OTAM*, S. 05, 1994, ss. 385-434; Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, TTK Yay., Ankara 2008, s.168-169.

²⁷ Koalisyon Savaşları, Fransa'da ihtilalin ardından oluşan yeni yönetimin 1792-1813 yılları arasında Avrupa'daki devletlerle yapmış olduğu altı savaşı içermektedir. Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, Alkım Yay., İstanbul 2006, s. 82-123.

²⁸ Fransa'nın bu süreçte karşısında fiili düşman olarak bir tek İngiltere kalmıştı. Fransa 1796'da İngiltere'yi işgale kalkışmış ancak başarılı olamamıştır. Direktuar yönetimi İngiltere'nin işgal planını "İtalya Fatihî" Napolyon'a yaptırmayı planlıyordu. Ancak Fransa'ya dönen Napolyon'un kafasındaki en mühim proje Mısır'ın işgaliydi. Bu projenin en büyük destekçisi ise Talleyrand'dı. İsmail Soysal, *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)*, TTK Basımevi, Ankara 1999, s. 175.

²⁹ Napolyon özellikle son İtalya Seferi'nin (1797) ardından Şark siyasetinde önemli bir yeri olduğunu düşündüğü Mısır'ı işgal planını hayata geçirmek için çalışmalara başlamıştı. Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1774-1802*, s. 611; Edouard Driault, *Napoleon'un Şark Siyâseti Selâm-i Sâlis, Napoleon, Sebastiani ve Gardane*, (Çev. Selma Günaydın), TTK Yay., Ankara 2013, s. 3-4.

³⁰ Osmanlı Devleti'nin Paris Büyükelçisi Esseyid Ali Efendi, işgalden önce Tolun Limanı'nda hazırlanan donanmanın Mısır'a yönelik olmadığına dair Dışişleri Bakanı Talleyrand tarafından açıkça kandırılmıştı.

Devleti'nin müttefiki konumunda olan Fransa'nın bu şekilde bir işgale kalkışması, İstanbul'da öfkeyle karşılanmış ve bunun üzerine de İngiltere'yle daha yakın bir temasa geçilmiştir. Henüz Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında Fransa'ya karşı bir ittifak olmamasına rağmen Amiral Nelson komutasındaki İngiliz donanması Ebukır'da Fransız donanmasını büyük bir yenilgiye uğratmıştır.³¹

Fransa'nın Mısır'ı işgali, Yakın Doğu'daki güç dengelerinin değişmesi anlamına geliyordu.³² Osmanlı Devleti'nin Fransa'yı tek başına Mısır'dan çıkarması pek mümkün değildi. Sultan III. Selim bunun için ilk olarak İstanbul'daki İngiliz ve Rus büyükelçileriyle temasa geçti. Fransa'nın Akdeniz'deki nüfuzundan rahatsız olan İngiltere ve Rusya Osmanlı Devleti'nin Fransa'ya karşı yapacağı mücadelede destek vermeye hazır olduklarını bildirdiler.³³ Bunun üzerine ilk olarak 23 Aralık 1798'de Rusya ile daha sonra 5 Ocak 1799'da İngiltere ile ittifak antlaşmaları imzalandı.³⁴ Özellikle İngiltere'yle yapılan savunma ittifakıyla birlikte Başbakan Pitt'in Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunmasının, İngiliz çıkarları için gerekli olduğuna dair politikasının da başlangıcını oluşturmaktadır. Nihayetinde Osmanlı Devleti Rusya ve İngiltere ile yaptığı ittifaklar neticesinde Fransa'yı Mısır'dan çıkarmayı başarmıştır. İngiltere 5 Ocak'taki ittifakın karşılığını ise 30 Ekim 1799'da Osmanlı Devleti ile yaptığı ticaret antlaşmasıyla almış oldu.³⁵ Bu antlaşmayla İngiliz ticaret gemileri Karadeniz'de rahatça ticaret yapabilecekti. Osmanlı Devleti söz konusu antlaşmayla böyle bir hakkı ilk olarak İngiltere'ye vermiş oldu.

Ercüment Kuran, "1793-1811 Döneminde İlk Osmanlı Mukim Elçilerinin Diplomatik Faaliyetleri", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, (Yay. Haz. İ. Soysal), TTK Yay., Ankara 1999, ss. 55-60.

³¹ Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1774-1802*, s. 612.

³² Napolyon'un Mısır'ı işgali (1798-1801), Doğu Sorunu çerçevesinde Fransa'nın Osmanlı Devleti aleyhindeki hareketleri dolayısıyla Osmanlı-Avrupa ittifakının başlıca temsilcisi İngiltere olmuştur. Halil İncelik, *Devlet-i 'Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV, Âyânlar, Tanzimat, Meşrutiyet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2015, s. 270-271.

³³ Mehmed Alaaddin Yalçinkaya, "III. Selim ve II. Mahmud Dönemleri Osmanlı Dış Politikası", *Türkler*, C. XII, (Ed. Hasan Celâl Güzel), Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, ss. 629-659.

³⁴ Rusya ittifak gereği Osmanlı'ya 12 gemilik bir filo ve gerekirse 75.000 ila 80.000 arasında bir ordu desteği sağlamayı taahhüt ediyordu. Ayrıca Rus savaş gemileri boğazlardan rahatça geçeceklerdir. 5 Ocak 1799'da "Defensive Alliance: Great Britain and The Ottoman Empire", İngiltere ile imzalanan ittifak antlaşması ise 13 maddeden oluşmaktadır. En önemli maddesi ise İngiltere Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü kabul etmektedir. J. C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East, A Documentary Record: 1535-1914*, Vol. I., D. Van Nostrand Company, Inc, Princenton, New Jersey, London 1956, s. 65-67.

³⁵ 30 Ekim 1799'da iki taraf arasında "Ottoman Grant of Commercial Privileges in the Black Sea to British Merchant Vessels", antlaşması imzalandı. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East, A Documentary Record: 1535-1914*, p. 67-68.

Mısır'da Fransa ile yapılan savaşlar neticesinde Osmanlı Devleti müttefiklerinin desteğiyle galip geldi ve Fransız birlikleri 1801'in yaz aylarında teslim oldu.³⁶ Bu sırada İngiltere'de hükümet, Fransa ile devam eden savaşın ticarete büyük zarar verdiği gerekçesiyle yoğun eleştirilere maruz kalıyordu. Yeni kurulan hükümet de bu baskılar neticesinde 27 Mart 1802'de Fransa ile Amiens Antlaşması'nı imzalamış³⁷ ve antlaşmanın 8. maddesi, İngiliz Başbakanı Pitt'in Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması politikasının bir uzantısı durumundaydı.³⁸

Amiens Antlaşması'na rağmen İngiltere'nin Hindistan ticareti için önemli bir konumda olan Mısır'dan çıkmak istememesi, Osmanlı Devleti ile arasının açılmasına neden olmuştur.³⁹ Fransa ile Mısır sorununu çözen Sultan III. Selim de Napolyon'un saldırgan dış politikası nedeniyle bu ülkeye karşı daha ihtiyatlı davranmaya çalışıyordu.⁴⁰ Bu sırada İngiltere ve Rusya 1804'te kendisini İmparator ilan eden Napolyon'un bu unvanını tanımaması için Osmanlı Devleti'ne baskı yapıyordu.⁴¹ Osmanlı Devleti ise 1805'te Rusya ile süresi dolan 1798 ittifak antlaşmasını yenilemek zorunda kalmıştı.⁴² Ancak Napolyon'un Austerlitz'de Avusturya ve Rusya'ya karşı kazandığı zafer, Osmanlı Devleti'nin dış politikasında değişikliğe neden olmuştur. Napolyon hem zaferini bildirmek hem de Osmanlı Devleti ile ilişkilerin yeniden tesisi için General Sebastiani'yi İstanbul'a elçi olarak göndermiştir.⁴³

Osmanlı Devleti'nin Fransa'yla diplomatik ilişkilerini geliştirmeye başlaması, İngiltere ve Rusya'yı rahatsız etmişti.⁴⁴ Osmanlı Devleti de 1805 ittifakıyla Rusya'ya

³⁶ Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1774-1802*, s. 622.

³⁷ Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1774-1802*, s. 622; Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, s. 108.

³⁸ 8. madde Osmanlı Devleti'nin savaştan önceki bütün topraklarını garanti ediyordu. Böylelikle Mısır'ın Osmanlı Devleti'ne ait olduğu kabul edilmişti. Osmanlı Devleti de 13 Mayıs 1802'de yapılan bir antlaşmayla Amiens Antlaşmasına taraf olmuştur. Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1774-1802*, s. 623; Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, s. 109.

³⁹ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, s. 107.

⁴⁰ Bunda Fransız elçisi General Brune'nin kibirli ve şüpheci tavrıyla Fransa'nın Mora ve Yunanistan ile ilgili gizli niyetleri bizzat Sultan III. Selim'in başkanlık ettiği Divân'da ele alındı. Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1802-1812*, C. 7, (Çev. Nilüfer Epçeli), Yeditepe Yay., İstanbul 2019, s. 246.

⁴¹ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, s. 147.

⁴² Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan 1805 ittifakına göre; Rusya boğazlardan geçiş üstünlüğü elde ederken, Eflak ve Boğdan beylerinin de Rusya'nın onayı olmadan azledilemeyeceği Osmanlı Devleti tarafından kabul ediyordu. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, C. V, TTK Basımevi, Ankara 2011, s. 49.

⁴³ Nihat Karaer, "Abdürrahim Muhib Efendi'nin Paris Büyükelçiliği (1806-1811) ve Döneminde Osmanlı-Fransız Diplomasi İlişkileri", *OTAM*, C. 30, S. 30, 2011, ss. 1-26.

⁴⁴ Karal, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, s. 50.

sağladığı haklardan oldukça rahatsızdı. Sebastiani İstanbul'a geldikten sonra bu rahatsızlığın farkına vararak, Fransa'nın Rusya'yla giriştiği savaşta onu müttefiksiz bırakmak adına Osmanlı Devleti'ni bu ittifaktan ayırmaya çalışmıştır. İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Charles Arbuthnot, Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya savaş açmaması yönünde baskılara başlayarak: “*Rusya'ya savaş açarsanız, İngiltere donanmasını karşınızda, belki İstanbul açıklarında görürsünüz*” tehdidinde bulunmuştur.⁴⁵ Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı hem iktisadî hem de siyasî birtakım kararlar alması üzerine Arbuthnot daha da ileri giderek olası bir “*Osmanlı-Rus harbinin, İngiltere ile savaşı kaçınılmaz kılacağını*” ifade etmiştir.⁴⁶ Arbuthnot İngiliz Akdeniz Donanma Komutanlığına gönderdiği bir raporunda ise Osmanlı-Rus Harbinin her an çıkabileceğini, bu yüzden de Osmanlı'ya gözdağı vermek için bir filo talep etmiştir.⁴⁷ Osmanlı Devleti, Eflak ve Boğdan'da meydana gelen olaylar ve Sebastiani'nin de girişimleri neticesinde Rusya'ya savaş açmıştır.⁴⁸

Savaş kararının hemen ardından Arbuthnot, Rus elçisi Italinsky'nin Yedikule'ye hapsedilmesinin önüne geçerken,⁴⁹ Rus tebaasına da yumuşak davranılması için Osmanlı Devleti nezdindeki girişimlerini sürdürmüştür. İngiltere de bu sırada Arbuthnot'un İstanbul'a donanma gönderme fikrine sıcak bakarak, Amiral Thomas Louis komutasında 3 gemiden oluşan bir filoyu Bozcaada'ya göndermiştir.⁵⁰ İngiltere'nin Akdeniz Donanması Kumandanı Amiral Duckworth ise hükümetten aldığı talimat gereği 17 Şubat 1807'de İstanbul'a gitmek üzere Çanakkale Boğazı'nı geçti.⁵¹ Bu sırada Sultan III. Selim'in önderliğinde ve Fransız Büyükelçisi Sebastiani'nin de katkılarıyla İstanbul'da savunma hazırlıkları başlamıştı. Yapılan hazırlıklar karşısında endişeye kapılan Amiral Duckworth ise diğer İngiliz amirallerinin saldırı teklifini

⁴⁵ Karaer, “Abdürrahim Muhib Efendi'nin Paris Büyükelçiliği (1806-1811) ve Döneminde Osmanlı-Fransız Diplomasi İlişkileri”, ss. 1-26.

⁴⁶ Fatih Yeşil, “İstanbul Önlerinde Bir İngiliz Filosu: Uluslararası Bir Krizin Siyasî ve Askerî Anatomisi”, (Ed. S. Kenan), *Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi*, İstanbul 2010, ss. 391-493.

⁴⁷ Yeşil, “İstanbul Önlerinde Bir İngiliz Filosu: Uluslararası Bir Krizin Siyasî ve Askerî Anatomisi”, ss. 391-493.

⁴⁸ Azmi Süslü, “Osmanlı-Fransız Diplomatik İlişkileri”, *Belleken*, C. 47, S. 185, 1983, ss. 259-279.

⁴⁹ Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1802-1812*, s. 292.

⁵⁰ Yeşil, “İstanbul Önlerinde Bir İngiliz Filosu: Uluslararası Bir Krizin Siyasî ve Askerî Anatomisi”, ss. 391-493.

⁵¹ Keith Feiling, *A History of England: From the Coming of the English to 1918*, Macmillan & Co., London 1950, p. 769; Yeşil, “İstanbul Önlerinde Bir İngiliz Filosu: Uluslararası Bir Krizin Siyasî ve Askerî Anatomisi”, ss. 391-493.

reddetmiş ve 1 Mart'ta İstanbul'u terk etmiştir.⁵² İngiliz donanmasının yapmış olduğu bu başarısız hareketin sorumluluğu ise İngiliz Büyükelçi Arbuthnot'a kesilmiş ve kendisinin rütbesi düşürülerek, İngiliz Maliye Bakanlığında sıradan bir göreve atanmıştır.⁵³

İngiliz kamuoyu ve parlamentosu donanmanın İstanbul'da yaşadığı başarısızlıktan dolayı oldukça öfkeliydi. Akdeniz'de artan Fransız nüfuzuna karşılık İngiltere hem Hindistan ticaret güzergâhını kontrolü altında tutmak hem de İstanbul'daki başarısızlığını gölgelemek adına Mısır'ı işgale kalkıştı. Ancak Mısır'da Mehmet Ali Paşa'nın göstermiş olduğu başarılı savunmalar neticesinde İngilizler 14 Eylül 1807'de buradan ayrılmak zorunda kalmışlardır.⁵⁴

İngiltere'nin İstanbul'u ve Mısır'ı işgale kalkışması, Osmanlı Devleti'nin bu süre zarfında bu devletten uzaklaşıp Fransa'ya yaklaşmasına neden olmuştur. Ancak 7 Temmuz 1807'de Tilsit'te Fransa ve Rusya'nın antlaşma imzalaması üzerine⁵⁵ İngiltere harekete geçmiştir. Rusya tarafından kendisinin aldatıldığını düşünen İngiltere, Osmanlı Devleti'yle var olan savaşı bitirmek ve ilişkileri düzeltmek adına Temmuz 1807'de Arthur Paget'i Özel Misyonla Olağanüstü ve Tam Yetkili Büyükelçi sıfatıyla İstanbul'a göndermiştir.⁵⁶ İngiliz Dışişleri Bakanı George Canning Paget'e verdiği talimatında, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasının İngiliz çıkarlarına uygun olmadığı ve hiçbir paylaşıma alet olmak istemediklerini İstanbul'da buna göre hareket etmesini istemiştir.⁵⁷ Osmanlı Devleti de Tilsit Antlaşması'ndan rahatsızdı ve Fransa'ya karşı şüpheyle yaklaşılmaya başlamıştı ancak bu durum Fransız Büyükelçisi Sebastiani'nin telkinleri neticesinde fazla uzun sürmedi. Hatta Sebastiani'nin baskıları neticesinde Osmanlı Devleti, İngiltere'nin özel misyonla İstanbul'a gönderdiği Paget ile teması

⁵² J. Holland Rose, *The Indecisiveness of Modern War and Other Essays*, G. Bell and Sons, Ltd, London 1927, p. 172-173. Başta İngiliz Amiral Sidney Smith İstanbul'a saldırı teklifinde bulunmuştur. Ancak Duckworth İstanbul'a saldırılsa dahi Çanakkale'nin çıkıcında çok fazla kayıp verileceği gerekçesiyle saldırıyı reddetmiştir. İngiliz donanması geri dönüş yolunda ise birçok kayıp vermiştir. Piers Mackesy, *The War in the Mediterranean 1803-1810*, Longmans, Green and CO, London, New York, Toronto 1957, p. 176-181.

⁵³ Yeşil, "İstanbul Önlerinde Bir İngiliz Filosu: Uluslararası Bir Krizin Siyasî ve Askerî Anatomisi", ss. 391-493.

⁵⁴ Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1802-1812*, s. 319.

⁵⁵ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, s. 116.

⁵⁶ G. R. Berridge, *British Diplomacy in Turkey, 1583 to the present: A study in the evolution of the resident embassy*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden-Boston 2009, p. 284; Sir Arthur Paget'in misyonu hakkında bkz. Mackesy, *The War in the Mediterranean 1803-1810*, p. 206-211.

⁵⁷ Fehmi İsmail, "1807'de Rusların ve İngilizlerin Osmanlılarla Yeniden Münasebet Kurma Teşebbüsleri", *Tarih Dergisi*, S. 30, 1976, ss. 23-38

kesmek zorunda kalmıştır.⁵⁸ Ancak Osmanlı Devleti'nin Fransa hakkındaki şüpheleri boşa çıkmamış, 1808'de Erfurt'ta yapılan Fransız-Rus görüşmelerinde Napolyon, Eflak ve Boğdan'ın Rusya'ya bırakılmasını kabul etmişti.⁵⁹

Fransa tarafından aldatıldığını düşünen Osmanlı Devleti, İngiltere ile yeniden temasa geçmenin yollarını aramaya başlamıştı. İngiltere de Fransa'nın kendisine karşı uyguladığı kıta ablukasından ve Rusya'nın Tilsit ve Erfurt'ta Fransa ile kurduğu ittifaktan oldukça rahatsızdı. Arthur Paget'in başarısız misyonunun ardından Dışişleri Bakanı George Canning, tecrübeli diplomat Viyana Elçisi Robert Adair'i⁶⁰ kesilen görüşmelerin yeniden başlaması için İstanbul'a gönderdi. Nihayet iki taraf arasında yapılan görüşmelerin ardından 5 Ocak 1809'da Kale-i Sultani Antlaşması imzalandı.⁶¹ 12 açık 4 gizli maddeden oluşan antlaşmanın en önemli maddesi olan 11. madde ile barış zamanlarında boğazların savaş gemilerine kapalılığı ilkesi ilk defa kabul edilmiş oluyordu.⁶²

Kale-i Sultanî Antlaşması'nın ardından İngiltere'nin birincil önceliği devam etmekte olan Osmanlı-Rus Harbi'nin bir an evvel neticelendirilmesiydi. Tilsit ve Erfurt görüşmelerinin ardından Fransa ve Rusya'nın arası açılmaya başlamış, Napolyon Moskova Seferi için hazırlıklarını hızlandırmıştı. İngiltere de Rusya'nın iki cepheli bir savaşta Fransa'ya karşı zor duruma düşmemesi için Osmanlı nezdinde girişimlere başlamıştı. İngiltere, Adair'in ardından Osmanlı siyasi tarihi için oldukça önemli bir yere sahip olan Stratford Canning'i 1810-1812 yılları arasında İstanbul'da görevlendirmiştir. Aslında Canning 1808'de Osmanlı Devleti ile barış görüşmelerini devam ettirmesi için görevlendirilen Adair'in sekreteri olarak yanında bulunmuştu.⁶³ Adair'in İstanbul'dan ayrılmasının ardından Stratford Canning devam etmekte olan Osmanlı-Rus Harbi'nin bir an evvel bitirilmesi için iki yıl boyunca maslahatgüzâr

⁵⁸ Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1802-1812*, s. 370.

⁵⁹ Azmi Süslü, "Osmanlı İmparatorluğunu Paylaşma Projeleri, 1807-1812", *Belleten*, C. 47, S. 187, 1983, ss. 745-774; Rıfat Uçarol, *Siyasî Tarih 1789-2010*, Der Yay., İstanbul 2010, s. 27.

⁶⁰ S. T. Bindoff, *British Diplomatic Representatives 1789-1852*, Vol. L, The Royal Historical Society, London 1934, p. 12.

⁶¹ Antlaşma İngiliz temsilcisi Adair ve Osmanlı temsilcisi Mehmed Emin Vahid Efendi arasında Çanakkale'de imzalandı. Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1802-1812*, s. 430.

⁶² Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East, A Documentary Record: 1535-1914*, p. 83.

⁶³ Leo Gerald Byrne, *The Great Ambassador, A Study of the Diplomatic Career of the Right Honourable Stratford Canning, K.G., G.C.B., Viscount Stratford de Redcliffe, and the Epoch during Which He Served as the British Ambassador to the Sublime Porte of the Ottoman Sultan*, Ohio State University Press, 1964, p. 18.

olarak İstanbul'da görev yapmıştır.⁶⁴ Canning 1812 Bükreş Antlaşması'nın imzalanmasında Rusya ve Osmanlı Devleti arasında arabuluculuk yaptığı gibi görüşmelere de bizzat katılmıştır.⁶⁵

Napolyon Savaşları'nın ardından toplanan 1815 Viyana Kongresi'nde Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü “Şark Meselesi” olarak resmen gündeme gelmiştir. Toplantı sırasında İngiltere, hem Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün garanti altına alınmasını hem de kongreye katılmasını istemişse de Rusya'nın başta Balkanlar olmak üzere Akdeniz'e genişleme arzusu nedeniyle bu talebi kabul görmemiştir.⁶⁶ Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı izlediği yayılmacı politika karşısında İngiltere daha çok denge siyasetini takip ederek iki tarafa da mesafeli davranmaya çalışmıştır. Ancak Rusya'nın da verdiği destekle 1821'de Mora'da başlayan Rum isyanı Büyük Güçlerin (Great Powers)⁶⁷ Osmanlı politikalarında değişikliğe gitmelerine neden olmuştur.

İsyanı bastırmak için harekete geçen Osmanlı Devleti'ne ilk tepki isyanı ülkesinin menfaatleri açısından bir fırsat bilen Rus Çarı I. Aleksandr'dan gelmiştir.⁶⁸ İngiltere ise isyanın hemen ardından Avrupa'da Rumlara destek kampanyalarının başlaması neticesinde politika değişikliğine gitmek zorunda kalmıştır. İngiliz Dışişleri Bakanı George Canning, Rusya'nın bu isyana müdahale bahanesiyle Doğu Akdeniz'e inmesine rıza göstermezdi. Avrupa'da çığ gibi büyüyen Müslüman aleyhtarlığı karşısında Osmanlı taraftarı bir politika izlemesi de imkânsızdı. Canning, Rusya'nın yanında yer alarak en azından Osmanlı Devleti'ne karşı arzularını dizginleye bileceğini

⁶⁴ Stanley Lane Poole, *The Life Of The Right Honourable Stratford Canning Viscount Stratford de Redcliffe*, In Two Volumes: Vol. I, Longmans, Green, And CO. London 1888, p. 90.

⁶⁵ Allan Cunningham, “Stratford Canning and the Treaty of Bucharest”, *Anglo-Ottoman Encounters in the Age of Revolution, The Collected Essays of Allan Cunningham*, Vol. 1, (Ed. Edward Ingram), Frank Cass, London 1993, pp. 144-188; Canning'in Osmanlı-Rus Harbinin biran evvel sonuçlanması ve 1812 Bükreş Antlaşması'ndaki rolleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. Poole, *The Life Of The Right Honourable Stratford Canning...*, p. 125-176.

⁶⁶ Uçarol, *Siyasî Tarih 1789-2010*, s. 138.

⁶⁷ Osmanlı Devleti'nin Düvel-i Muazzama olarak tanımladığı Büyük Güçler terimi ilk olarak 1815 Viyana Kongresinde geliştirilen Ahenk Sistemi “Concert System”, aracılığıyla diplomatik bir kavram olarak ortaya çıkmıştır. Napolyon Savaşları sonrasında Avusturya, İngiltere, Prusya, Rusya, Fransa (daha sonra bunlara İtalya da katılacak) Avrupa devlet sistemini idare etme sorumluluğunu üstlendikleri için kendilerine gayri resmî olarak bir büyük güç statüsü vermişlerdir. Andrew Heywood, *Siyasetin ve Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları*, (Çev. Fahri Bakırcı), Felix Kitap Yay., Ankara 2020, s. 52-53.

⁶⁸ Çar I. Aleksandr sekiz günlük bir ultimatom vermiştir. Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, s. 263.

düşünüyordu.⁶⁹ Dahası Canning kurulacak bir Yunan Devleti'nin Rusya'nın nüfuzunda olmasındansa kendi nüfuzları altında olmasını istiyordu.⁷⁰

İngiliz Dışişleri Bakanı George Canning bu düşüncelerini rahatlıkla hayata geçirebilmek için çok güvendiği bir ismi kuzeni Stratford Canning'i bu sefer "büyükelçi" payesiyle İstanbul'a atamıştır.⁷¹ İstanbul'a gelmeden önce Petersburg'a giderek Mora İsyanı hakkındaki görüşmelere katılan Canning⁷², Şubat 1826'da İstanbul'a gelmiş ve Osmanlı yetkilileriyle görüşmelere başlamıştır.⁷³ Hem İstanbul'da hem de Petersburg'da büyük devletler tarafından yürütülen görüşmeler neticesinde 4 Nisan 1826'da Rusya ile İngiltere arasında Yunanistan'ın özerkliğinin kabul edildiği bir protokol imzalandı. Osmanlı Devleti Mora'da asiler üzerinde elde ettiği başarılar neticesinde Haziran 1827'de daha önce 16 Ağustos'ta Londra'da imzalanmış olan protokolü kabul etmediğini bildirdi.⁷⁴ Osmanlı askerî kuvvetlerinin Atina üzerine yürümeye başlamasıyla İngiliz-Rus ve Fransız ortak donanması Ekim 1827'de Navarin'de Osmanlı-Mısır donanmasını tamamen yok ettiler.⁷⁵ Bu olayın ardından 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi başlamış ve harbin neticesinde imzalanan 14 Eylül 1829 Edirne Antlaşması'yla Yunanistan bağımsızlığını kazanmıştır.⁷⁶

Mora İsyanı (1821) ve akabinde yaşananlar Osmanlı Devleti'nin başına yeni gaileler açmıştı. Bu gailelerin başında ise Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyanı gelmektedir. İsyanın bastırılması için kendisinden yardım talep edilen Mehmet Ali Paşa'ya bunun karşılığında Mora, Şam ve Girit valilikleri vaat edilmiş ancak Yunanistan'ın bağımsızlığıyla neticelenen isyan sonrasında söz konusu valilikler kendisine verilmemiştir. Mehmet Ali Paşa da kendisine vaat edilen valilikleri almak için isyana kalkışmıştır. Osmanlı Devleti İngiltere'nin desteğini almak umuduyla Namık

⁶⁹ Harold Temperley, *England and The Near East The Crimea*, Longmans, Green and CO., London 1936, p. 53.

⁷⁰ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, s. 264.

⁷¹ Stratford Canning bu göreve atanmadan önce Amerika'daki orta elçilik görevinden Londra'ya yeni dönmüş ve bu görevi üstlenme noktasında tereddütleri bulunmaktaydı. Ancak diplomatik kariyerini "büyükelçi" payesiyle bitirmek arzusunda olan Canning bu görevi kabul etmiştir. Poole, *The Life Of The Right Honourable Stratford Canning...*, p. 339-340.

⁷² Byrne, *The Great Ambassador...*, p. 95.

⁷³ Poole, *The Life Of The Right Honourable Stratford Canning...*, p. 391.

⁷⁴ Uçarol, *Siyasî Tarih 1789-2010*, s. 158.

⁷⁵ Karal, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, s. 118.

⁷⁶ Şerafettin Turan, "Edirne Antlaşması", *TDVİA*, C. 10, İstanbul 1994, ss. 442-443.

Paşa'yı Londra'ya elçi tayin etmiştir.⁷⁷ İngiltere'den beklediği desteği alamayan Sultan II. Mahmud ise Mehmet Ali Paşa'ya karşı zorunlu olarak Çar I. Nikolay'dan yardım talep etmiş ve iki ülke arasında 8 Temmuz 1833'te Hünkâr İskelesi Antlaşması imzalanmıştır.⁷⁸

Bu dönemde İngiltere'de taht değişikliği yaşanmış, 1830'da IV. George'un ölümü üzerine IV. William'ın tahta geçmesi ile Muhafazakârların yerine Liberaller iktidar olmuştur. Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünden yana olan yeni hükümetin Dışişleri bakanı Palmerston,⁷⁹ 1832'de büyükelçi olarak Stratford Canning'i görevlendirmiş ise de 1833'te olası bir Osmanlı-Rus yakınlaşmasının önlemek için John Ponsonby'yi İstanbul'a göndermiştir.⁸⁰ Ancak Ponsonby, Osmanlı ile Rusya arasında Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın imzalanmasına engel olamamış bunun neticesinde ise Liberal Hükümet İngiltere'de yoğun eleştirilere maruz kalarak bir yıl sonra yerini Muhafazakârlara bırakmıştır. Yeni hükümetin Dışişleri Bakanı Dük Wellington, Palmerston'un aksine Osmanlı Devleti'nin korunmasını ve iç işlerine karışılmaması politikasını benimsiyordu.⁸¹

Ponsonby bu ilk misyonunda başarılı olamasa da İstanbul'a gönderilmesinin bir diğer amacı da Osmanlı Devleti'nin girişmiş olduğu reform hareketlerine yardım etmektir.⁸² Mehmet Ali Paşa isyanı sırasında açık bir destek vermekten çekinen İngiltere, bunun bedelini boğazlarda ve İstanbul'da artan Rus nüfuzuyla ödemişti. 1835'te Palmerston'un yeniden dışişleri bakanlığına gelmesiyle bu çekingen tutum yerini yeniden ikili ilişkilerin daha güçlü geliştirilmesine ve Sultan II. Mahmud'un giriştiği

⁷⁷ Abdullah Saydam, "Nâmık Paşa", *TDVİA*, C. 32, İstanbul 2006, ss. 379-380; Turgut Subaşı, "Anglo-Ottoman Relations Before The Tanzimat" *New Millennium Perspectives in the Humanities*, Global Publications, New York 2001, ss. 202-230.

⁷⁸ Uçarol, *Siyasî Tarih 1789-2010*, s. 191.

⁷⁹ Temperley, *England and The Near East The Crimea*, p. 59; Bayram Soy, "Lord Palmerston'un Osmanlı Toprak Bütünlüğünü Koruma Siyaseti", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, S. 7, 2007, ss. 141-168; 1829 Edirne Antlaşmasıyla kendisini aldatılmış düşünen İngiltere, daha sonrasında Osmanlı ile Rusya arasında yapılan 1833 Hünkâr İskelesi Antlaşmasıyla İngiliz kamuoyunda Rusyafobi oluşmaya başlamıştır. Margaret Lamb, "The Making of a Russophobe: David Urquhart: The Formative Years, 1825-1835", *The International History Review*, Vol. 3, No. 3, 1981, pp. 330-357.

⁸⁰ G. H. Bolsover, "Lord Ponsonby and the Eastern Question (1833-1839)", *The Slavonic and East European Review*, Vol. 13, No. 37, 1934, pp. 98-118.

⁸¹ Ahmet Dönmez, *Osmanlı-İngiliz İlişkileri Diplomasi ve Reform (1833-1841)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2013, s. 130.

⁸² Dönmez, *Osmanlı-İngiliz İlişkileri Diplomasi ve Reform (1833-1841)*, s. 90-91.

reform hareketlerine yardımcı olunmasına bırakmıştı.⁸³ Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin yeniden eski seviyesine gelmesinde nasıl ki Palmerston ve Ponsonby'nin katkıları varsa Mustafa Reşit Paşa'nın katkıları da bulunmaktadır. 1838'de Mısır Meselesinin yeniden ortaya çıkmasıyla İngiltere'nin desteğini sağlamak adına 16 Ağustos 1838'de Mustafa Reşit Paşa ile İngiliz Büyükelçisi Ponsonby arasında Balta Limanı Ticaret Antlaşması imzalandı.⁸⁴ Bu antlaşmayla Osmanlı Devleti Yed-i Vahid'i kaldırdığı gibi savaş dönemlerinde maliyeye ek gelir sağlaması için dış ticarete konulan ek vergilerden de vaz geçiyordu. Antlaşmadan önce Osmanlı Devleti ithalat ve ihracat üzerinden yüzde 3 nispetinde vergi alıyordu. Dahası yerli ve yabancı tacirler mallarını devlet içinde bir yerden bir yere taşıırken yüzde 8 oranında iç gümrük vergisi vermek zorundaydılar. Balta Limanı Antlaşması'yla birlikte ihracata uygulanan vergi yüzde 12 ithalata uygulanan vergi ise yüzde 5 olarak belirlenmiştir. Yerli tacirler iç gümrük vergilerini ödemeye devam ederken yabancı tacirler bu yeni uygulamadan muaf bırakılmıştır.⁸⁵

İlerleyen zamanlarda Osmanlı ekonomisini çökme noktasına getirecek olan bu ayrıcalıklara rağmen İngiltere'den talep edilen askerî yardımlar istenilen zamanda alınamamış ve Osmanlı ordusu 24 Haziran 1839'da Nizip'te Mısır ordusu karşısında yenilgiye uğramıştır. 1833'teki hatayı yenidenlamak istemeyen İngiltere, diplomatik olarak girişimlere başlayarak daha enerjik hareket etmiştir.⁸⁶ 27 Temmuz 1839'da Mısır Meselesi hakkında İngiltere ve Avusturya'nın öncülüğünde Fransa, Rusya ve Prusya'nın da katıldığı ortak bir bildiri yayınlandı. Bu beş büyük devlet söz konusu bildiriyle Osmanlı Devleti'nin tek başına Mehmet Ali Paşa'yla müzakerelere girmemesini istemiştir. İngiltere bu bildiriyle birlikte 1833 Hünkâr İskeleyi Antlaşması'yla Rusya'nın boğazlarda elde ettiği nüfuzu da kırmış oluyordu.⁸⁷

Bu sırada Londra'daki ikinci elçiliğinden dönen Mustafa Reşit Paşa ise reform hareketlerine hız vermişti. Londra'da bulunduğu sırada birçok kez Dışişleri Bakanı

⁸³ Frederick Stanley Rodkey, "Lord Palmerston and the Rejuvenation of Turkey, 1830-41", *The Journal of Modern History*, Vol. 1, No. 4, 1929, pp. 570-593; Dönmez, *Osmanlı-İngiliz İlişkileri Diplomasi ve Reform (1833-1841)*, s. 132.

⁸⁴ Kütükoğlu, *Balta Limanı'na Giden Yol Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münasebetleri (1580-1850)*, s. 138. Bu antlaşmayı aynı Fransa daha sonraki yıllarda diğer Avrupa devletleriyle benzer kapsamda yapılan antlaşmalar izledi. Antlaşmanın hangi şartlar altında imzalandığı ve içeriği hakkında bkz. Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2017, s. 97-100.

⁸⁵ Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, s. 98.

⁸⁶ Sander, *Siyasî Tarih İlkçağlardan 1918'e*, s. 302.

⁸⁷ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, s. 319-320.

Palmerston'la görüşen Reşit Paşa⁸⁸ reform projesinin son şeklini verdikten sonra İstanbul'a dönmüştür. Nihayet Mustafa Reşit Paşa yapılan ve yapılacak reformlara hem halkın hem de Mısır Meselesinde batılı devletlerin desteğini sağlamak amacıyla 3 Kasım 1839'da hazırlanan fermanı "*Tanzimat Fermanı*" Gülhane'de okumuştur.⁸⁹ İngiltere, fermanın Müslümanlarla gayrimüslimlerin eşitliğinin sağlanmasıyla, Rusya'nın Ortodoksları koruma bahanesiyle Osmanlı Devleti'nin işlerine karışmasının son bulacağını umuyordu.⁹⁰ Fermanın ardından İngiltere, Mısır Meselesi hakkında Osmanlı'ya verdiği desteği daha da arttırmış, Fransa'yı dışarıda bırakarak Rusya, Avusturya ve Prusya ile 15 Temmuz 1840'ta Londra Antlaşmasını imzalamıştır.⁹¹ Böylece Mısır Meselesi İngiltere'nin desteği sayesinde çözüme kavuşmuştur.

Mısır Meselesinin halledilmesinin ardından sekiz yıllık bir süre için imzalanan 1833 Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nın süresi dolmak üzereydi. Rusya başta İngiltere'nin kendisine yaptığı baskılar neticesinde bu antlaşmanın yenilenmesine taraftar değildi. Osmanlı Devleti de Rusya'nın elde etmiş olduğu ayrıcalıktan oldukça rahatsızdı ve bu antlaşmanın yenilenmesini istemiyordu. Nihayet 13 Temmuz 1841'de İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya, Prusya ve Osmanlı Devleti arasında imzalanan Londra Boğazlar Antlaşması'yla bu sorun çözülmüş oldu. Antlaşmaya göre barış durumunda yabancı savaş gemilerine boğazların kapalılığı ilkesi yeniden kabul edilmiştir.⁹² İngiliz Dışişleri Bakanı Palmerston, bu antlaşmayla Osmanlı'nın ana müttefiki olduğunu göstermenin yanı sıra, Rusya'nın planlarına karşılık bir ittifak oluşturmayı başarmıştır.⁹³

Londra Boğazlar Sözleşmesi'nden oldukça rahatsız olan Çar I. Nikolay, Balkanlar ile boğazlar hakkındaki iddialarından da vazgeçmiş değildi. Hasta adam olarak tanımladığı Osmanlı Devleti'nin topraklarını paylaşmanın gerekliliği üzerine birçok defa İngiltere nezdinde girişimlerde bulunmuştu.⁹⁴ Ancak İngiltere, İstanbul'a gönderdiği tecrübeli büyükelçisi Stratford Canning ile Osmanlı devlet adamlarının

⁸⁸ Ahmet Dönmez, "Mustafa Reşid Paşa'nın İkinci Londra Elçiliği ve Tanzimat Reformlarına Dair Memorandumu", *Tarihin Peşinde*, S. 6, 2011, ss. 1-20.

⁸⁹ Enver Ziya Karal, "Gülhane Hatt-ı Hümayûnunda Batının Etkisi", *Belleten*, C. XXVIII, S. 112, 1964, ss. 581-601.

⁹⁰ A. D. Novıçev, "1839 Gülhane Hatt-ı Hümayûnu ve Dış Politikadaki Boyutları", (Çev. Darhan Hıdralı), *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2012, ss. 355-367.

⁹¹ Uçarol, *Siyasî Tarih 1789-2010*, s. 197.

⁹² Uçarol, *Siyasî Tarih 1789-2010*, s. 207-208.

⁹³ Dönmez, *Osmanlı-İngiliz İlişkileri Diplomasi ve Reform (1833-1841)*, s. 282.634

⁹⁴ Kurat, *Rusya Tarihi...*, s. 346.

çabalarıyla bu devletin ayakta tutulabileceğini düşünüyordu.⁹⁵ İngiltere, Rusya'nın kendi çıkar alanlarına doğru genişleme arzusundan ise son derece rahatsızdı. Bu sırada ortaya çıkan 1848 İhtilalleri⁹⁶ Rusya'ya aradığı fırsatı verdi ve Eflak-Boğdan'da meydana gelen olayları bahane ederek askerlerini 28 Haziran'da Boğdan'a soktu. Bunun üzerine Osmanlı Devleti de Eflak-Boğdan'ın güneyine asker sevk etti. Ancak iki taraf arasında bir savaşa meydan vermeden 1 Mayıs 1849'da yapılan Balta Limanı Sözleşmesi'yle sorun halledildi.⁹⁷

1848 İhtilallerinin Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren bir diğer sonucu ise Macar Mültecileri Meselesi olmuştur. İhtilal neticesinde ayaklanan Macarlar Viyana'ya bağlı olmak kaydıyla ayrı bir hükümet kurmuşlardı. Avusturya'nın Rusya'dan yardım istemesiyle birlikte Macaristan'a askerî kuvvet gönderildi. Bunun üzerine Leh ve Macar halkı Osmanlı Devleti'ne sığındı. Böylece Avusturya, Rusya ve Osmanlı Devleti arasında "Macar Mülteci Sorunu" ortaya çıkmış oldu.⁹⁸ Rusya, mültecileri geri istemiş ancak Osmanlı Devleti kendisine sığınanları teslim etmemiş ve başta İngiltere olmak üzere birçok devletin takdirini kazanmıştır. Fransa ve İngiltere olayın ardından Rusya'yla açıkça bir savaşı göze alırken, İngiliz Büyükelçisi Stratford Canning de Babiâli yetkilileriyle sürekli görüşerek mültecilerin teslim edilmemesini ve İngiltere'nin yanlarında olduklarını belirtmiştir.⁹⁹ İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Palmerston da İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Devleti'nin yanında olduğunu ifade etmiş ve ardından Çanakkale önlerine yardım filosu göndermiştir.¹⁰⁰ İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Devleti'nin yanında yer alması ve Avrupa kamuoyunun da aleyhinde olduğunu gören Rusya, olayı savaştan çözüm yoluna gitmiştir. Bu amaçla Fuat Paşa ile Çar I. Nikolay arasında Petersburg'da yapılan görüşmeler neticesinde sorun, isteyen

⁹⁵ Canning'in Osmanlı Devleti'nin ayakta kalabilmesi için İstanbul'da Osmanlı bürokrasiyle birlikte yaptığı çalışmalar hakkında bkz. İrşat Sarılioğlu, *Stratford Canning'in İstanbul Büyükelçiliği (1841-1847)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2017, s. 141-218.

⁹⁶ İhtilalin Avrupa'daki etkileri için bkz. Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, s. 205-242.

⁹⁷ Uçarol, *Siyasî Tarih 1789-2010*, s. 210.

⁹⁸ Babiâli sınırda mültecileri bekleyen Fuad Paşa'ya gönderdiği emirde sığınan mültecilerin silahlarını bırakmalarını ve iltica edenlerin asla teslim edilmemelerini istemiştir. Bayram Nazır, *Macar ve Polonyalı Mülteciler Osmanlı'ya Sığınanlar*, Yeditepe Yay., İstanbul 2016, s. 42

⁹⁹ Stanley Lane Poole, *The Life of The Right Honourable Stratford Canning Viscount Stratford de Redcliffe*, In Two Volumes: Vol. II., Longmans, Green, And CO., London 1888, p. 188-190.

¹⁰⁰ Turgut Subaşı, "Abdülmecid Dönemi Osmanlı İngiliz İlişkileri", (Ed. Mehmet A. Yalçınkaya, Uğur Kurtaran), *Osmanlı Diplomasi Tarihi Kurumları ve Tatbiki*, Altınordu Yay., Ankara 2018, ss. 179-204.

mültecilerin yurtlarına dönebileceği, geri kalanların da Osmanlı Devleti'nde ikâmet etmelerine izin verilerek çözülmüştür.¹⁰¹

Çar I. Nikolay Ocak 1853'te Petersburg'da verilen bir davet sırasında İngiliz Büyükelçisi Sir George Hamilton'a Osmanlı'nın iki ülke arasında paylaşılmasını teklif etmişse de¹⁰² olumlu cevap alamamıştır. Çar bu defa Kudüs'teki kutsal yerlerin bakımını bahane ederek, Osmanlı Devleti'yle arasında bir gerginliğin çıkmasına neden olmuştur.

Osmanlı-Rus ilişkilerinin 21 Mayıs'ta kesilmesi üzerine Rus Generali Gorçakof Çar'ın emri ile 2 Temmuz 1853'te Eflak-Boğdan'a girdi. Bu hareket savaş sebebiydi ancak Osmanlı Devleti diğer devletlerin tavrını görmeden savaş ilan etmek istemedi. Savaş istemeyen Avusturya, Fransa ve İngiltere 27 Temmuz'da Viyana Notasını ilan ettiler. Rusya'nın tekliflerinden pek de farklı olmayan bu notayı Osmanlı Devleti kabul etmedi. Osmanlı Devleti'nin Viyana Notası ile Rusya'nın yeni tekliflerini kabul etmemesinde bu süre zarfında başta İngiliz kamuoyu olmak üzere birçok Avrupa basınında Osmanlı taraftarı yayınların etkisi olmuş olabilir. Nihayetinde 4 Ekim 1853'te Osmanlı Devleti Rusya'ya savaş ilan etti.¹⁰³

Savaş ilanının hemen ardından Londra, Paris, Viyana ve İstanbul'da savaşın durdurulması için yoğun diplomatik faaliyetler yürütüldü. Stratford Canning'in sekreteri bu süreçte yaşanan hareketliliği "bin bir nota" diye tanımlamıştır.¹⁰⁴ Ancak Rusların 30 Kasım 1853'teki Sinop Baskını¹⁰⁵, barış umutlarını bir anda söndürdü. Bu saldırının ardından Osmanlı limanlarının ve boğazlarının Rus işgaline açık bir hale gelmesi, İngiltere ve Fransa'yı ziyadesiyle tedirgin etti. Hatta İngiliz Dışişleri Bakanı Clarendon, Petersburg'a sert bir nota göndererek, Sinop saldırısını kınamış ve bunu kendilerine de yapılan bir hareket olarak gördüğünü ifade etmiştir. Ardından İngiliz-Fransız ortak donanması Karadeniz'e gönderildi. Balkan ve Doğu Cephesi'nde gelişen muharebeler

¹⁰¹ Uçarol, *Siyasî Tarih 1789-2010*, s. 212.

¹⁰² Alan Palmer, *Kırım Savaşı ve Modern Avrupa'nın Doğuşu*, (Çev. Meral Gaspralı), Alfa Yay., İstanbul 2012, s. 32.

¹⁰³ Uçarol, *Siyasî Tarih 1789-2010*, s. 222.

¹⁰⁴ Palmer, *Kırım Savaşı ve Modern Avrupa'nın Doğuşu*, s. 49.

¹⁰⁵ Besim Özcan, "Bir Baskının Anatomisi: Sinop Faciası", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C. 1, S. 2, 2007, ss. 7-18.

neticesinde İngiltere ve Fransa 12 Mart'ta Osmanlı Devleti'yle yaptıkları ittifakla 27 Mart 1854'te Rusya'ya savaş ilan ettiler.¹⁰⁶

İngiltere ve Fransa'nın savaş ilanının ardından müttefikler Rusya'yı barışa zorlamak, boğazları güvence altına alarak Rusya'nın güneye sarkmasını engellemek amacıyla savaşı Kırım'a taşıdılar.¹⁰⁷ Burada yapılan başarılı mücadelelerin ve Çar I. Nikolay'ın 2 Mart 1855'te ölümünün üzerine II. Aleksandr'ın tahta geçmesi barış umutlarını güçlendirdi. Sivastopol'un işgalinden hemen önce İngiliz Başbakanı Palmerston Dışişleri Bakanı Clarendon'a harbe katılma nedenleri hakkında: "*Savaşın gerçek hedefi, Rusya'nın saldırgan emellerini sınırlandırmaktır. Biz savaşa Osmanlı Padişahı'nı ve Müslüman uyruklarını korumak için değil, Rusları Osmanlı topraklarının dışında tutabilmek amacıyla girdik!*", demiştir.¹⁰⁸ Nihayet Çar II. Aleksandr'ın Viyana'da görüşülen "dört noktayı" kabul etmesiyle Şubat 1856'da Paris'te barış görüşmeleri başladı ve görüşmelerin ardından 30 Mart 1856'da Osmanlı, İngiltere, Fransa, Avusturya, Prusya ve Rusya arasında Paris Antlaşması imzalandı.¹⁰⁹

Kırım Harbi, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma konusundaki arzusunun en önemli örneği olmuştur. Savaş süresince Osmanlı Devleti'ne siyasi, askerî ve malî¹¹⁰ olarak her türlü yardımı veren İngiltere, barış antlaşmasının imzalanacağı günlerde ise İngiliz Büyükelçisi Stratford Canning'in girişimleri,¹¹¹ Fransız Büyükelçisi Thouvenel ve Avusturya Büyükelçisi Prokesch'inde baskıları neticesinde 18 Şubat 1856'da Islahat Fermanı'nın ilan edilmesini sağlamıştır.¹¹² 1839 Tanzimat Fermanı'ndan farklı olarak sadece gayrimüslim tebaaya verilen birtakım

¹⁰⁶ Besim Özcan, *Rus Donanmasının Sinop Baskını (30 Kasım 1853)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1990, s. 203.

¹⁰⁷ Charles Hobart Hampden, *Hobart Paşa'nın Anıları*, (Çev. Derin Türkömer), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2015, 204.

¹⁰⁸ Hüner Tuncer, *Kırım Savaş ve Diplomasi (1853-1856)*, Tarihçi Kitabevi Yay., İstanbul 2015, s. 101.

¹⁰⁹ Uçarol, *Siyasî Tarih 1789-2010*, s. 226-227; Kemal Beydilli, "Paris Antlaşması", *TDVİA*, C. 34, İstanbul 2007, ss. 169-172.

¹¹⁰ 1853-1856 Kırım Harbi sırasında Osmanlı Devleti savaş masraflarından dolayı ilk dış borcu almak zorunda kalmıştır. Bunun için de İngiltere'nin destekleriyle 1854'te Londra'daki Palmer ve Paris'teki Goldschmidt banka gruplarından ve 1855yine İngiltere'deki Rothschild kuruluşundan borç alınmıştır. Coşkun Çakır, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, Küre Yay., İstanbul 2012, s. 67.

¹¹¹ Eduard Philippe Engelhardt, *Türkiye ve Tanzimat*, (Çev. Erol Kılınç), Ötüken Neşriyat Yay., İstanbul 2017, s. 123-130. Hatta Canning savaş süresince yapmış olduğu girişimler neticesinde, bazı cinayet davalarında Hristiyanların tanıklığının kabul edilmesini sağlamıştı. Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856-1876*, (Çev. Osman Akınhay), Agora Kitaplığı Yay., İstanbul 2005, s. 54.

¹¹² Roderic H. Davison, *Osmanlı-Türk Tarihi 1774-1923 Batı Etkisi*, (Çev. Mehmet Morali), Alfa Yay., İstanbul 2016, s. 154.

haklar neticesinde ilerleyen yıllarda Avrupa devletleri bu fermanı bahane ederek, Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışacaklardır.

III. İNGİLİZ BÜYÜKELÇİLİĞİ'NİN BULUNDUĞU MEKÂN VE ELÇİLİK GÖREVLİLERİ

İlk İngiliz elçisi Harborne İstanbul'da kendisine ikametgâh olarak İstanbul Boğazı'nın aşağısında Tophane'deki cephaneliğe yakın bir yerden ev kiralamıştı. Burası şehrin ticaret merkezi konumundaki Pera'dan ve Katolik misyonlarından oldukça uzakta bir yerdeydi. Kendisinden sonra gelen Edward Barton ise hem Levant Company'nin ticarî kaygılarından hem de diğer diplomatik görevlilerle ilişki kurabilmek adına Pera'yı seçmiştir.¹¹³ İngiliz elçileri Pera'daki ikametgâhlarının dışında bir de Belgrad Ormanı yakınlarında yazlık bir ev kiraladılar.¹¹⁴ Avrupa yakasında Büyükdere ve Tarabya yakınlarında bu evlerin kiralanmasında, diğer elçilerin ve Osmanlı devlet adamlarının da yaz aylarında buralarda bulunmaları etkili olmuştur. Özellikle 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başlarında İstanbul'da çıkan yangınlar ve elçilerin baskıları neticesinde şirket İstanbul'da daimî bir yer almak zorunda kaldı. İngiliz Hükümeti de diğer devletlerin İstanbul'daki görevlilerine kendi büyükelçiliklerini inşa örneğinden yola çıkarak yeni bir mekân tahsis etme gereği duydu. Hatta 1798'de Napolyon'un Mısır'ı işgal etmesi üzerine Fransa'yla ilişkilerin kopması nedeniyle İngiliz Büyükelçisi Thomas Bruce Fransız elçiliğinin bulunduğu mekâna taşınmıştı.¹¹⁵

Fransa'nın Mısır'da İngiliz desteğiyle yenilmesi İngiliz Büyükelçisi Bruce'ın İstanbul'daki itibarını arttırmasını sağladı. Sultan III. Selim İngiliz elçiliğinin bulunduğu yeri yeni bir bina yapılması için Elgin'e hediye olarak verdi. Elgin'in İskoçya'daki evine göre tasarlanan elçilik binası 1805'te tamamlandı, bina İngiltere'nin sahip olduğu tek büyükelçilik binasıydı.¹¹⁶ Ancak burada yapılan bina ilerleyen yıllarda, birtakım sebeplerle yıkıldığı için Pera'da yeni bir elçilik binasının yapımına başlandı. Mimar Smith tarafından Rönesans döneminin en önemli yapılardan Palazzo Farnese'den esinlenerek yeni bir bina inşa edildi.¹¹⁷ Ayrıca Sultan Abdülmecid İngiliz Büyükelçisi Stratford Canning'e Tarabya'da yeni yapılan yazlık elçilik binasını

¹¹³ Berridge, *British Diplomacy in Turkey, 1583...*, p. 8.

¹¹⁴ Webb, *The Earl and his butler in Constantinople...*, p. 40-41.

¹¹⁵ William St. Clair, *Lord Elgin and the Marbles*, Oxford University Press, Oxford-New York 1983, p. 84.

¹¹⁶ St. Clair, *Lord Elgin and the Marbles*, p. 85.

¹¹⁷ Berridge, *British Diplomacy in Turkey, 1583...*, p. 17.

armağan etti.¹¹⁸ Bu bina Birinci Dünya Savaşı'na kadar büyükelçiliğin yaz aylarında kullandığı ikametgâhı olarak kalmıştır.

İstanbul'a atanan büyükelçiler ilk zamanlar Levant Company'nin İngiltere'deki yönetim kurulu tarafından seçiliyordu. Büyükelçilerin görev süreleri ise en az beş yıldır. Çünkü 19. yüzyıla kadar maaşları Levant Company tarafından ödenen büyükelçilerin değiştirilmesi oldukça maliyetliydi. Bundan dolayı bu yüzyıla kadar görev yapan birkaç büyükelçi dışında hemen hemen hepsinin görev süreleri yaklaşık on yıl olmuştur.¹¹⁹ Fransız İhtilali'ne kadar büyükelçiler daha çok ticarî işlerle uğraşıyordu. Ancak ihtilalle beraber gelişen olaylar neticesinde büyükelçilerin siyasî görevleri de artmaya başladı. İngiliz Hükümeti de 1804'ten itibaren daha çok diplomatik işlere odaklanacak olan büyükelçilerin maaşını ödemeyi üstlenmekle kalmadı, Levant Company'nin ticarî işleriyle ilgilenmesi için İstanbul'a bir baş konsolos ataması yaptı.¹²⁰ Böylece Osmanlı Devleti'nde bulunan İngiliz konsoloslar İstanbul'daki baş konsoloslukla yazışmaya başlayınca büyükelçinin yükü de hafiflemiş oldu.

1804'e kadar büyükelçinin iki sekreteri bulunmaktaydı. Bunlardan biri Levant Company'nin ticarî işleriyle diğeri ise siyasî ve özel konularla ilgileniyordu. Birinci sekreter şirketin Londra'daki merkezi tarafından atanırken aynı zamanda büyükelçinin de fiilen vekili durumundaydı. Elçinin İstanbul'da olmadığı zamanlarda onun yerine vekâlet ediyordu.¹²¹ 1825'te Levant Company kendisini feshettikten sonra İstanbul büyükelçiliğinin bütün yetki ve sorumlulukları İngiliz Hükümeti'ne geçti. Böylelikle büyükelçiye yardımcı olması için üç kâtip atandı. Bunların kademeleri ise birinci, ikinci ve üçüncü kâtip olarak belirlendi. İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından atanan bu kâtiplerden en kıdemli olan birinci kâtip, büyükelçinin İstanbul'da olmadığı zamanlarda maslahatgüzar olarak görev yapmıştır.¹²² İstanbul büyükelçiliğinde kâtiplik yapmak oldukça prestijli bir işti. Birçok yeni diplomat adayı gelecekleri için İstanbul'da görev yapmak istiyordu. Hatta bir ara öyle bir hal aldı ki 1862'de elçilikte dördü ücretli ikisi

¹¹⁸ Lane Poole, *The Life of The Right Honourable Stratford Canning Viscount Stratford de Redcliffe*, Vol. II, p. 131.

¹¹⁹ Berridge, *British Diplomacy in Turkey, 1583...*, p. 28.

¹²⁰ Wood, *A History of the Levant Company*, p. 184.

¹²¹ Berridge, *British Diplomacy in Turkey, 1583...*, p. 38.

¹²² 1825'ten sonra İstanbul'daki İngiliz büyükelçiliğinde yapılan düzenlemeler hakkında daha fazla bilgi için bkz. A. Jones Raymond, *The British Diplomatic Service 1815-1914*, Colin Smythe Limited, Gerrards Cross, Buckinghamshire 1983, p. 84-96.

ücretsiz altı kâtip bulunuyordu.¹²³ Elçiliğin Levant Company'nin kontrolünde olduğu dönemde Osmanlı Devleti'nin vergi taleplerine bakması ve ödemeler yapması için bir sayman "treasurer" denilen yetkili vardı.¹²⁴ Bir tane doktor ve rahip de elçiliğin görevlileri arasındaydı.

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce İstanbul'daki büyükelçilikte iki ataşe¹²⁵ bulunuyordu. Bunlardan ilki kalıcı olarak Ekim 1876'da atanan Albay Wilbraham Oates Lennox'du. Kendisine Osmanlı Devleti'ndeki tüm askerî işlerle ilgili doğrudan büyükelçiye rapor vermesi talimatı verilmişti. Askerî ataşenin 1876'da atanmasına rağmen Deniz ataşesi ancak 1905'te atanmıştır. 1895'te Currie'nin büyükelçiliği döneminde ise ilk defa ticarî ataşe atandı. İlk atanan isim İstanbul Başkonsolosluğunun ticarî bölümü başkanı William Wrench'ti. Ancak kendisinin 1896'da ölümüyle yerini 1914'te Birinci Dünya Savaşı çıkana kadar bu görevi kesintisiz sürdüren Ernest Weakley aldı.¹²⁶

Büyükelçinin görev süresi boyunca en büyük yardımcıları ve vazgeçilmezleri ise dragomanlar (tercümanlar) olmuştur. Çünkü ilk dönemlerde atanan büyükelçilerin aksine sonrakiler çok az Türkçe biliyordu. Bu yüzden de sultanla, devlet adamlarıyla görüşmelerde ve resmî yazışmalarda dragomanlar oldukça önemliydi. Bu kişiler ticarî işlerle ise çok az ilgilenmekteydi. Levant Company zamanında şirket büyükelçilere gizli servis ödeneği vermeyi reddettiği için dragomanlar aynı zamanda önemli istihbarat toplayıcılarıydı. Bunların sayısı da 1820'den itibaren artış gösterdi ve birinci, ikinci, üçüncü şeklinde derecelendirildiler. Bir ara sayıları beşe kadar çıkmış ve derecelerine göre de maaş almışlardır.¹²⁷

Büyükelçilikte bulunan dragomanlarla ilgili en radikal değişiklikleri Philip Currie İstanbul'a atandıktan hemen sonra 1894'ün temmuz ayında yaptı. Currie elçilikte başkonsolos hariç toplamda dört dragoman olması gerektiğini, bir şef veya birinci dragoman, ikinci dragoman, üçüncü dragoman ve bir de arşivci dragoman bulunması için dışişleri bakanlığına rapor gönderdi. Ayrıca bu pozisyonların her birinin önceden

¹²³ Berridge, *British Diplomacy in Turkey, 1583...*, p. 40.

¹²⁴ Wood, *A History of the Levant Company*, p. 220.

¹²⁵ Ataşe "Attache" Ülke dışındaki elçiliklerde, kendi uzmanlık alanlarına göre raporlar hazırlayıp temsilcilik yapan, diplomatik misyona bağlı teknik uzman. Ahmet Emin Dağ, *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü*, Vadi Yay., İstanbul 2016, s. 41.

¹²⁶ Berridge, *British Diplomacy in Turkey, 1583...*, p. 44-45.

¹²⁷ Berridge, *British Diplomacy in Turkey, 1583...*, p. 49-50.

belirlenmiş maaşları olmasını ve an az maaşlarının başkonsoloslar kadar iyi olmasını bildirmiştir.¹²⁸

¹²⁸ Currie 23 Temmuz'da Dışişleri Bakanı Kimberley'e İstanbul'da bulunan dragomanların alması gerektiği maaşlar ve statüleri hakkında kapsamlı bir rapor göndermiştir. TNA., F.O. 78/4542, No. 346, Sir Philip Currie to the Earl of Kimberley, 23 July 1894.

BİRİNCİ BÖLÜM

PHILIP CURRIE’NİN DİPLOMATİK KARIYERİ VE İSTANBUL BÜYÜKELÇİLİĞİ’NE ATANMASI

1.1. PHILIP HENRY WODEHOUSE CURRIE’NİN AİLESİ VE HAYATI

Philip Currie, 13 Ekim 1834’te Raikes Currie ve Laura Sophia’nın dördüncü oğlu olarak Londra’da doğdu.¹ Babası Raikes Currie (1805-1881)² Northampton’ın 1837’den 1857’ye kadar Whig Partisi’nin³ (*Whig Party*) milletvekilliğini yaptı.⁴ Lord Wodehouse’un kızı olan annesi Laura Sophia Wodehouse, Norfolk kökenli soylu bir aileye mensuptur.⁵

Currie’nin aile geçmişi, yükselen ticarî orta sınıfları ve aristokrat aileleri birleştiren açık Viktorya dönemi seçkinlerinin tipik bir örneğidir. Bu nedenle Philip Currie, resmi maaşını oldukça aşan özel bir varlığa sahipti. Bagshot Heath’teki aile evi Minley Malikanesi, sık sık cömert ve gösterişli eğlencelere ev sahipliği yapmıştır.⁶ Hatta Currie bu eğlenceleri, İstanbul elçiliğinde de devam ettirmiş ve elçilik ikametgâhında da sık sık davetler vermiştir. Kişisel serveti, sosyal hayatı ve politik bağlantıları Philip Currie’nin profesyonel diplomatik kariyerine uygun ortam sağlamıştır. Babasının Liberal ilişkileri bir tarafa bırakılacak olursa, 1870’lerden

¹ *The Dictionary of National Biography, Vol. I (January 1901- December 1911)*, (Ed. Sir Sidney Lee) Oxford University Press, 1966, p. 455; Raikes ve Laura çiftinin diğer çocukları George Wodehouse Currie, Bertram Wodehouse Currie, Maynard Wodehouse Currie ve Mary Currie. <https://www.natwestgroup.com/heritage/people/raikes-currie.html>

² John Powell, “Raikes Currie, (1801- 1881),” *Oxford Dictionary of National Biography*, accessed 25 January 2021, <http://www.oxforddnb.com/http://abstract/10.1093/ref:odnb/9780198614128.001.0001/odn b9780198614128-e-48015?rkey=PhOwgt&result=1>.

³ Whig Partisi’nin kökenleri 17. yüzyılın son çeyreğine kadar gitmektedir. 1688’deki devrimde önemli rol oynayan Whig Partisi, 1850’lere kadar bu isimle anıldı ve 1857’den itibaren Liberal Parti adını aldı. Ancak Liberal Parti kelimesi 1868’de resmen kullanılmaya başlandı. Bkz. John Vincent, *The Formation of the British Liberal Party 1857-1868*, The Harvester Press Limited, New York 1976, p. 1-47.

⁴ John Douglas Powell, *The Life of John Wodehouse, First Earl of Kimberley*, (Unpublished Ph. D.), Graduate Faculty of Texas Tech University, 1986. p. 19.

⁵ Keith Neilson and T.G. Otte, *The Permanent Under- Secretary For Foreign Affairs, 1854–1946*, Routledge, New York 2009. p. 78.

⁶ Bu toplantı ve eğlenceler vasıtasıyla Currie çok erken yaşlarda İngiliz siyasî çevreleriyle yakın ilişki kurma fırsatı bulmuştur. Currie ve ailesinin malikânelerinde gerçekleştirdikleri eğlence ve toplantılara detaylı bakmak için bkz. Horace Rumbold, *Recollections of A Diplomatist*, Vol. II. Edward Arnold, London, 1902, p. 71-72.

itibaren *Glyn Mills*'in başkanı olan büyük kardeşi Bertram Wodehouse Currie, kendisine keskin malî öngörüsü ve yüksek bankacılık yeterliliği ile itibar kazandırmıştı.⁷

Currie'nin babası Raikes Currie, Londra Bankası'ndan sonra şehirdeki en büyük bankanın sahibiydi. Currie ailesinin bankacılık şirketi *Glyn, Mills, Currie & Co.* Lombard Street'te İngiltere Merkez Bankası'ndan sonra ikinci sırada önemli bir konumdaydı.⁸ Bankanın geçmişi 18. yüzyılın sonlarına dayanmaktadır.

Aile bankası *Curries&Co*'nun sermayesi büyük oranda Britanya'nın Batı Hint Adaları'ndaki köle ticaretine bağlıydı. İngiltere'nin 1830'larda sömürgelerindeki köleliği kaldırması üzerine Raikes ve ailesi devlet tarafından köle sahiplerine verilen tazminattan yararlandılar.⁹ Raikes, Güney Avustralya Eyaleti'nin kurulmasında önemli rol oynadı. Şirketi adına 1834'te Güney Avusturalya Eyaleti'nin kurulması için, yaklaşık 50,000 sterlin tutarında bağış yaptı.¹⁰ Daha sonra 2 Mart 1840'ta Raikes Currie'nin ismi Güney Avustralya'da Adelaide'de bir caddeye verildi.¹¹

Raikes Currie seçim bölgesinin aktif bir siyasetçisi olup, Whig Partisi'yle bağlantıları çok kuvvetliydi. Çoğunlukla partisinin çizgisini takip eden Raikes buna rağmen Muhafazakâr Parti lideri Başbakan Robert Peel'in mısır üretim yasalarının yürürlükten kaldırılması politikasını desteklemiştir. Parlamento'da para birimi ve bankacılık ıslahatı ile ilgili konulardaki tartışmalara katkıda bulunarak, 1844 tarihli *Charter Act* Yasasını getirmek için yoğun çaba sarf etmiştir.¹²

⁷ Bertram Currie Hindistan Konseyi üyesi olmasının yanı sıra Liberal Parti üyesiydi. Finansal öngörüsünün yanı sıra, en dikkat çekici özelliği kelimelere hâkim olması ve hem sözlü ilişkide hem de kâğıt üzerinde akıcı, anlaşılır bir üsluba sahipti. Bkz. A. Godley, *Reminiscences of Lord Kilbracken*, G.C.B., Macmillan, London 1931, p. 165.

⁸ Bankanın 1772 Krizi'nden sonra 1773'te kurulması ve gelişimi üzerine bakınız; Roger Fulford, *Glyn's, 1753–1953: Six Generations in Lombard Street*, Macmillan & Co, London 1953, p. 186.

⁹ John Powell, "Currie, Raikes (1801- 1881)," *Oxford Dictionary of National Biography*, accessed 25 January 2022, <http://www.oxford.rdnb.com/http://abstract/10.1093/ref:odnb/9780198614128.001.0001/odnb9780198614128-e-48015?rskey=PhOwgt&result=1>.

¹⁰ C. J. Coventry, "Links in the Chain: British Slavery, Victoria and South Australia", *Collaborative Research Centre in Australian History, Before/Now*, 22 March 2019, Vol. 1., No. 1., pp. 27-46.

¹¹ The Register News-Pictorial, Vol. XCIV. No. 27,474. 4 September 1929 "Street Corner History No.14: Currie Street", p. 5.

¹² <https://www.natwestgroup.com/heritage/people/raikes-currie.html> Bertram Wodehouse Currie 1827-1896, *Recollections, Letters and Journals*, Vol. 1 (Manresa Press, 1901)

1.2. CURRIE’NİN DIŞİŞLERİ BAKANLIĞINDA MEMURİYETE BAŞLAMASI

Philip Currie, 1441’de Kral VI. Henry tarafından kurulan İngiltere’nin en eski ve elit okullarından biri olan *Eton College*’de öğrenim gördü.¹³ Dönemin birçok diplomat adayında olduğu gibi Currie de üniversiteye gitmedi. Ailesinin Whig Partisi’yle olan bağlantıları sayesinde Lord Clarendon’un 1854’te stajyerlik adaylığını kazandı.¹⁴ Böylece ilk defa diplomasiye adım atan Currie, kısa zamanda önemli misyonlarda görev almaya başladı. 9 Aralık 1857’de Dışişleri Bakanlığı (Foreign Office) kâtiplik/sekreterlik (Precis Writer) kadrosuna girdi.¹⁵ Kırım Savaşı’nın ardından İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Clarendon’un sekreteryasında görev yaptı.¹⁶

Kırım Savaşı sona erdikten sonra İngiltere, Rusya’yla ilişkilerini düzeltmek için birtakım girişimlerde bulundu. İngiltere Kraliçesi, Çar II. Aleksandr’ın taç giyme törenine katılmak için Petersburg’a özel bir elçilik heyeti gönderdi. Bu özel elçiliğin başkanlığını Lord Granville yaparken, Currie’nin kuzeni Lord Wodehouse (Earl of Kimberley) Petersburg’a Büyükelçi¹⁷ olarak atandı ve kendisi de bu misyonun sekreterliğinde görev aldı.¹⁸

Currie daha sonra 1863’te Danimarka Kralına gönderilen özel heyette yer aldı.¹⁹ Mayıs 1867’de Lüksemburg meselesi konulu konferanslarda protokol görevlisi olarak bulundu.²⁰

¹³ H. E. C. Stapylton, *Eton School Lists from 1791 to 1850*, E. P. Williams Publisher, London 1863, p. 219. Dışişlerinde görev alacak olan diplomatların yoğun olarak gittikleri okullar arasında Eton ilk sırada yer alırken ardından Harrow ve Charterhouse gelmektedir. Jones, *The Nineteenth-Century Foreign Office An Administrative History*, p. 63. Yüksek öğrenim yapmak isteyen diplomat adaylar ise dönemin ifadesiyle “Eton ve kabine arasında geçilmesi zorunlu olan o kısa arada” Oxford veya Cambridge’e gitmek zorundaydı. Niall Ferguson, *İmparatorluk Britanya’nın Modern Dünyayı Biçimlendirdiği*, (Çev. Nurettin Elhüseyni), Yapı Kredi Yay., İstanbul 2019. p. 205.

¹⁴ Junior Clerks 1822-57, <https://www.british-history.ac.uk/office-holders/vol8/p23> access 30 January 2021. Currie böylece 10 Nisan 1854’te Foreign Office adım atmış oldu. The Foreign Office List: Forming a Complete Diplomatic and Consular Handbook for 1857. Compiled by Francis W. H. Cavendish and Edward Hertslet, Ninth Publication, Harrison 59 Pall Mall, London 1857, p. 9.

¹⁵ The Foreign Office List: Forming a Complete Diplomatic and Consular Handbook for 1863. Compiled by Francis W. H. Cavendish and Edward Hertslet, Harrison 59 Pall Mall, London 1863, p. 8.

¹⁶ <https://www.british-history.ac.uk/office-holders/vol8/pp41-42> access 30 January 2021.

¹⁷ Angus Hawkins and John Powell (ed), *The Journal of John Wodehouse First Earl of Kimberley For 1862-1902*, Vol 9. University College London, London 1997, p. xiv.

¹⁸ Lord Edmond Fitzmaurice, *The Life of Granville George Leveson Gower Second Earl Granville*, Vol. I, Longmans, Green, and CO., New York 1905, p. 181-195.

¹⁹ The Illustrated London News, No. 1235, Vol. XLIII, 12 December 1863, p. 582.

²⁰ Eton Coolege, *The Eton Register Part I 1841-1850*, Spottiswoode & CO. LTD., Eton, London 1903, p. 83.

Babasının Liberal ilişkileri bir tarafa bırakılacak olursa,²¹ 1870'lerden itibaren *Glyn Mills*'in başkanı, Liberal Parti'nin büyük bir destekçisi ve Gladstone'nun da çok yakın bir arkadaşı ve savunucusu olan büyük kardeşi Bertram Wodehouse Currie, kendisine malî ve bankacılık sektöründeki saygınlığıyla itibar kazandırmıştır.²²

Yeni tip diplomat olarak İngiliz diplomasisinde yerini alan Currie, Foreign Office'in Doğu Departmanından sorumlu oldu. Kendisinden yaklaşık yarım asır önce Doğu Departmanında görev yapan Lord Stratford de Redcliffe'den daha az yetenekli değildi. Philip Currie ailesi gibi popüler bir *Whig* sempatizanıydı. *Whitehall*²³ yetkilileri arasında yalnızca Muhafazakâr Parti (*Conservative Party*)²⁴ Dışişleri Bakanı'nın emir ve yeterliliklerini tanımakla kalmayıp, onlara yazılı olarak sunduğu görüşleriyle tavsiyelerde de bulunmuştur.²⁵

Philip Currie dışişleri bakanlığında göreve başladıktan sonra *Clapham Common*'u bir banliyö kır evini kendine ikametgâh olarak seçmiştir. *Clapham Common*'u ikametgâh olarak seçmesinin sebebi dışişleri bakanlığına olan mesafe yakınlığıdır.²⁶ Buna sebep Currie'nin Doğu Departmanında kısa zamanda önemli bir göreve getirilmesi ve kritik yazışmaların yapıldığı, şifrelerin oluşturulduğu diğer departmanlara kolay ve hızlı ulaşım sağlamaktı.

19. yüzyılın ortalarından itibaren telgrafla haberleşmenin artmasıyla birlikte, birçok kurum da telgrafa büyük önem verdi. İngiliz Dışişleri Bakanlığının en uzun süre daimî müsteşarlığını yapmış olan Edmund Hammond (1854-1873) 1860'ta bakanlığa hususi telgraf hatları çektirmiştir. Telgraf iletişimindeki büyüme göz önüne alındığında,

²¹ Raikes Currie'nin Liberal Parti bağlantıları ve çalışmaları hakkında bkz., Powell, *The Life of John Wodehouse, First Earl of Kimberley*. p. 10-90.

²² Bertram Wodehouse Currie hakkında daha fazla bilgi için bakınız; Bertram Wodehouse Currie, *1827-1896 Recollections, Letters and Journals, Vol I*. Manresa Press, Roehampton, 1901.

²³ Whitehall Londra'nın Westminster semtinde Trafalgar Meydanı'ndan Parlamento Meydanı'na kadar uzanan caddedir. Birleşik Krallık Hükümeti'nin merkezi olarak kabul edilir. Savunma Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Atlı Muhafız Birlikleri ve Kabine Dairesi de dâhil çok sayıda bakanlıkların bulunduğu yerdir. Bkz. Peter Hennessy, *Whitehall*, The Free Press, New York, 1989. Ayrıca Whitehall'da bakanlıkların kurulması ve devlet yönetimindeki etkileri için bkz. Delise Burns, *The World of To-Day Whitehall*, Oxford University Press, 1921, p. 7-63.

²⁴ İngiltere'de Muhafazakâr Parti'nin kökenleri 1640 II. Charles dönemine kadar gitmektedir. 1834 yılına kadar Tory Partisi olarak İngiliz siyasetinde bulunmuştur. Bu tarihten itibaren ise partinin lideri olan Robert Peel partinin ismini Conservative Party olarak değiştirmiş ve aynı yıl Birleşik Krallık Başbakanı olmuştur. Bkz. Paul Adelman, *Peel and the Conservative Party 1830-1850*, Longman Group, London 1989, p. 1-30.

²⁵ T.H.S. Escott, *Personal Forces of the Period*, Hurst and Blackett, Limited, London 1898, p. 120.

²⁶ Escott, *Personal Forces of the Period*, p. 123.

Lord John Russel 1860'ta diplomatik telgrafları şifrelemek için özel bir ekip kurdu. Bu memurlar Percy Anderson ve Philip Currie'ydi. Şifre sistemini kurmak Anderson ve Currie'nin uzun zamanını aldı. İlk şifre sistemi 1865'te ikincisi ise 1868'de tamamlanabildi. Currie ve Anderson geliştirdikleri şifre karşılığında 250,27 sterlin ödül aldılar. 1874'e gelindiğinde ise tüm şifreler Currie ve Anderson'un tekelinde toplanmıştı. Currie ve Anderson'un bu şekilde önemli bir görevde yer almaları, onların daha sonraki diplomatik kariyerlerini de olumlu etkilemiştir.²⁷ Çok geçmeden de Currie 1874'te Foreign Office'te kıdemli sekreterlik görevine getirilmiştir.²⁸ 1882'de Dışişleri Müsteşar Yardımcısı seçilinceye kadar şifreleme departmanından (*cypher department*) sorumluydu.²⁹ Ayrıca Currie, özellikle Balkanlar ve Doğu Akdeniz ile ilgili olarak istihbaratın şekillenmesinde önemli görevler üstlenmiştir.

Almanya, Rusya ve Avusturya'nın bir araya gelerek, Mayıs 1876'da Balkanlardaki olaylarla ilgili Osmanlı Devleti'ne karşı yayımladıkları Memorandum³⁰ (1876 *Berlin Memorandumu*) nedeniyle Currie, Başbakan Disraeli'nin gazabına uğradı. Memorandum 13 Mayıs'ta dışişleri bakanlığına şifreli olarak gelmişti. Hafta sonu olduğu için ofiste daima birkaç görevli nöbete kalırdı ve Memorandumun geldiği gün ofiste yatılı olarak kalan kişi ise Currie'ydi. Yanlış şifrelemeden dolayı Currie telgrafı 14 Mayıs Pazar sabahında çözdü ancak şifrenin çözülmesinin ardından düz metne kopyalanması ise öğleni buldu. Currie ayrıca deşifre ettiği şifrenin önemini kavrayamadı ve Disraeli'nin telgrafın önemsenmeyip kendisine geç ulaştırılmamasından dolayı Dışişleri Bakanı Derby'e ofisin kötü yönetildiğini belirterek, daha dikkatli

²⁷ Keith Neilson and T.G. Otte, *The Permanent Under-Secretary For Foreign Affairs, 1854-1946*, Taylor&Francis Group, New York 2009, s. 8-9.

²⁸ The Daily Telegraph (Sidney), No. 5141. 12 December 1895, "Sir Philip Currie," p. 5; Dictionary Of National Biography Second Supplement, Vol. I, Abbey-Eyre, "Currie, Philip Henry Wodehouse", p. 455-457.

²⁹ Neilson and Otte, *The Permanent Under-Secretary For Foreign Affairs, 1854-1946*, p. 82.

³⁰ "Muhtıra, Memorandum. Diplomatik bir yazışma türü olan bu belgede diplomasinin klasik yazışma türü olan notalardaki giriş ve bitiş bölümlerinde yer alan nezâket cümleleri yoktur. Sadece konu açıklanır ve metnin altında da mühür bulunmaz." Dağ, *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü*, s. 254.

davranılmasını istedi.³¹ Ardından Disreali, İngiltere'ye danışılmadan yayımlanan Berlin Memorandumu'nu 16 Mayıs 1876'da reddetti.³²

1.3. CURRIE'NİN DİPLOMATİK KARIYERİNİN DÖNÜM NOKTASI: OSMANLI DEVLETİ'NDEKİ İLK DİPLOMATİK GÖREVİ

Currie'nin 1854'te başlayan diplomatik serüveni, Osmanlı Devleti'ndeki ilk diplomatik görevine kadar dışişleri bakanlığının farklı bölümlerinde geçmiştir. Currie, Osmanlı Devleti'nde görevlendirildiği 1876 yılından itibaren Doğu Departmanı'nda görevler üstlenmiştir. 1876'da İstanbul'daki görevi birçok açıdan Currie için kariyerinin yükselmesine imkân sağlamıştır. Şöyle ki; kariyerinde büyük bir paya sahip olan Salisbury ile yakın arkadaşlığı bu görev sayesinde başlamıştır. Salisbury ile görevlendirileceği İstanbul görevindeki gözlemleri ve sonrasındaki çalışmaları, Currie'nin kariyer basamaklarını hızla çıkmasına imkân tanımıştır. Currie siyasi görüş olarak, ailesinin siyasi yapısı nedeniyle her ne kadar liberal bir çizgiden gelse de İstanbul görevine Muhafazakâr Parti Hükümeti tarafından gönderilmiştir. Bu olaydan sonra Currie'nin Muhafazakâr dünya görüşüne doğru eğilimi başlayacaktır. Özellikle Salisbury'nin (Muhafazakâr Parti'nin) Dışişleri Bakanlığına gelmesiyle birlikte her ikisi de Yakın Doğu politikaları üzerine fikirlerinin örtüştüğünü fark etmişlerdir. Bu durum onlara gelecekte birlikte hareket etme imkânı sunmuştur.

1.3.1. 1876 İstanbul Konferansı'nda Görevlendirilmesi

Balkanlarda çıkan olayların ardından, Sırp Ordusu'nun Osmanlı Devleti karşısında 29 Ekim 1876'da yenilmesiyle Sırp Prens Milan, Rus Çarına telgraf göndererek, acil müdahalesini talep etti. Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi İgnatieff, Osmanlı Devleti'ne 48 saatlik bir ultimatom vererek, ileri harekâtın durdurulmasını istedi. Rusya ile savaşmayı göze alamayan Osmanlı Devleti ultimatomu kabul ederek, Sırbistan ve Karadağ ile mütareke yaptı. Rusya'nın tek başına Balkanlarda söz sahibi olmasını istemeyen İngiltere, Yakın ve Uzakdoğu'daki çıkarlarının tehlikeye düştüğünün farkına vararak, Balkanlarda ıslahat yapılması gerekçesiyle İstanbul'da bir

³¹ 1876 Berlin Memorandumu'nu İngiliz diplomasisinde ortaya çıkardığı etkiye ve Başbakan Disreali ile Dışişleri Bakanı Derby arasında geçen görüşmeler için bakınız; W.F. Monypenny and G.E. Buckle, *The Life of Benjamin Disraeli, Earl of Beaconsfield*, Vol 6. 1876-1881, The Macmillan Company, New York 1920, 1-41.

³² Pearce, Malcolm, and Geoffrey Stewart. *British Political History, 1867-2001*. 3rd ed. Routledge, New York 2010, p. 151.

konferans toplanmasını talep etti.³³ İngiltere'nin bu talebi devletler tarafından kabul edildi. İstanbul'da toplanacak konferansa, 1856 Paris Barış Antlaşması'nı imzalayan İngiltere, Almanya, Fransa, Rusya, İtalya ve Osmanlı Devleti ikiye üye ile katılma kararı aldılar.

İngiltere tarafından konferansa Salisbury'nin gönderilmesi kararı alındı.³⁴ O sırada Dışişleri Daimî Müsteşarı olan Lord Tenterden (1873-1882), Salisbury'nin özel misyon için görevlendirildiği İstanbul'a giderken yanına Philip Currie'yi sekreter olarak önerdi. Currie bu sırada Dışişleri Bakanlığında Amerikan Departmanında kıdemli kâtip (*senior clerk*) olarak çalışıyordu.

Currie'nin daha önce ofisin Doğu Departmanı'nda birtakım görevler üstlenmesi, İstanbul Konferansına gönderilmesinde etkili olmuştur. Currie'nin bu göreve atanması ona daha sonra büyükelçi olarak atanacağı İstanbul'u ve Osmanlı bürokrasisini yakından tanıma imkânı sunmuştur.

Dışişleri Bakanı Derby'in İstanbul'a Özel Elçi olarak atandığını bildirdiği 20 Kasım 1876'da³⁵ Salisbury İstanbul'a gitmek üzere Londra'dan ayrıldı. Salisbury'nin yanına özel sekreter olarak Philip Currie, H. S. Northcote, H. A. Lee ve H. C. Hozier atandı.³⁶ Dışişleri Bakanı Derby, Salisbury ve ekibine Londra'dan ayrılmadan önce, İngiltere'nin konferansta takip etmesi gereken siyaset hakkında bazı talimatları içeren özel bir mektup verdi.³⁷

Salisbury'nin başkanlığındaki elçilik heyeti İstanbul'a gitmek üzere, Avrupa'nın önemli başkentlerine uğrayarak önemli temaslarda bulundu. Bu temaslardan en önemlisi Berlin'de Almanya Şansölyesi Bismarck ile olanıdır. Salisbury'nin dönemin bir

³³ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi C. VIII., Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907*, TTK Basımevi, Ankara 2011, s. 24-27.

³⁴ Bekir Sıtkı Baykal, "Lord Salisbury'nin İstanbul'da Fevkalade Murahhaslığı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. II, S. 4, Ankara 1944, s. 449-517.

³⁵ British Account Papers, Turkey No. 2 (1877), *Correspondence Respecting the Conference at Constantinople and the Affairs of Turkey 1876-1877*, (Londan 1877), No. 3, 20 November 1876; TNA., F.O. 424/45, No. 407, The Earl of Derby to Sir H. Elliot, 20 November 1876; Salisbury'nin İstanbul Konferansı'ndaki Özel Misyonu için ayrıca bakınız F.O. 78/2679., List Of Foreign Office Records to 1878, Lists and Indexes, No. LII., Kraus Reprint Corporation, New York 1963, p. 242.

³⁶ TNA., F.O. 424/46, No. 3, The Earl of Derby to the Marquis of Salisbury, 20 November 1876.

³⁷ Derby'in Salisbury'e verdiği talimatlar hakkında bkz. TNA., F.O. 424/46, No. 1, The Earl of Derby to the Marquis of Salisbury, 20 November 1876.

numaralı siyasi aktörü olan Bismarck'la yaptığı görüşme, Osmanlı Devleti'nin konferansta İngiltere'nin desteğini alma ümitlerini de boşa çıkarmıştır.³⁸

Konferansa katılmak için Londra'dan ayrılan Salisbury, Lady Salisbury, Lord Cranborne ve Lady M. Cecil ile 29 Kasım öğleden sonra Roma Hotel d'Allemagne vardılar. Philip Currie, Austen Lee, H. S. Northcote ve Hozier de *Hotel de Londres*'te konakladılar.³⁹ Daha sonra saat 8'de İstanbul'a hareket etmek üzere Avusturya *Lloyd Stean* kumpanyasına ait trenle Roma'dan ayrıldılar.⁴⁰ Currie, 1 Aralık'ta Dışişleri Bakanı Derby'e Salisbury'nin Konsolos Moore'yi tercüman olarak görev yapmasını istediğini ve acilen İstanbul'a gönderilmesi gerektiğini bildirdi.^{41,42} Daha sonra da İngiliz özel elçilik heyeti 5 Aralık 1876'da Pera'daki Hotel Royal'e yerleştiler.⁴³

1.3.2. Currie'nin İstanbul Konferansı'ndaki Faaliyetleri

Salisbury ve ekibi İstanbul'a gelir gelmez 9 Aralık'ta Sultan II. Abdülhamid ile gayriresmî bir görüşme talebinde bulundular. Bu görüşme talebinin ertesi gün yapılabileceği Salisbury'e bildirildi.⁴⁴

Salisbury, konferansın toplanacağı tarihten üç gün önce Sultan II. Abdülhamid ile özel görüşmesini gerçekleştirdi. Salisbury görüşmede, Osmanlı Devleti'nin konferansta ve ülkesinde yaşayan toplumlar hakkında izlenmesi gereken politikaya dair bir raporu Sultan'a sundu.⁴⁵ Diğer taraftan Currie'nin elçilik sekreteri olması nedeniyle, Salisbury'nin ikili görüşmelerinde daima yanında bulunması, onun Osmanlı devlet adamlarını yakından tanınmasına imkân sağlamıştır.

³⁸ Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, C. I., (Yayına Haz. İsmail Miroğlu), Berekât Yay., İstanbul 1983, s. 206.

³⁹ The Times, No: 28.800, 30 November 1876, p. 5; TNA., F.O. 424/47, No. 642, The Early Derby to Sir H. Elliot, 30 November 1876.

⁴⁰ Lady Gwendolen Cecil, *Life Of Robert Marquis Of Salisbury, Vol.II.*, 1868-1880, London: Hodder and Stoughton, George H. Doran Company, New York 1921, p. 94.

⁴¹ TNA., F.O. 424/47, No. 646, Mr. Currie to the Early Derby, 1 December 1876. Ancak İngiliz Büyükelçisi Elliot, Moore'un sadece Arapça bildiği gerekçesiyle İstanbul'da bulunan Blunt'un Salisbury'nin tercümanı olarak atandığını bildirdi.

⁴² TNA., F.O. 424/47, No. 646, Mr. Currie to Lord Tenterden, 5 December 1876.

⁴³ TNA., F.O. 424/47, No. 646, Mr. Currie to Lord Tenterden, 5 December 1876; Richard Millman, *Britain and the Eastern Question 1875-1878*, Clarendon Press, Oxford 1979, p. 208

⁴⁴ BOA., *İ.HR.*, 272/16447 leff 1, 22 ZA 1293, (9 Aralık 1876). 10 Aralık'ta Salisbury ve yanındaki 15 kişilik elçilik heyete Topkapı Sarayı etrafını gezeceği için Hazine-i Hümayun Kethüdâlığı tarafından gerekli kolaylık sağlanmıştır; BOA., *TS. MA.e.*, 598/65 leff 1, 23 ZA 1293, (10 Aralık 1876).

⁴⁵ Salisbury'nin hazırladığı rapor genel olarak Rusya'nın 250.000 kişilik bir orduyu Memleketeyn'de hazır tuttuğu, Avusturya'nın sınıra asker sevk ettiği ve Rumeli'de bir takım ıslahatların yapılması gerektiğine yöneliktir. BOA., *Y.EE.*, 11/21, leff 2-3, 3 Z 1293, (20 Aralık 1876).

Currie konferans süresince Salisbury'nin izin verdiği ölçüde, Osmanlı devlet adamlarıyla bire bir görüşmelerde bulunmuş ve bu türden bir görüşme de 14 Ocak 1876'da Hariciye Nazırı ile gerçekleşmiştir.⁴⁶

Konferansın devam ettiği günlerde Balkanlar'da bulunan İngiliz temsilcilerinden İstanbul'daki elçilik heyetine yoğun miktarda raporlar gelmekteydi. Salisbury, 25 Aralık'ta Dışişleri Bakanı Derby'ye Bulgaristan'daki temsilcileri Yüzbaşı Ardagh ve Calvert'in Currie'ye 17 Aralık'ta gönderdikleri raporların birer kopyasını iletti.⁴⁷ İngiltere'nin Filibe Konsolosu Colvert bölgedeki yerel bey ve ileri gelenleriyle görüşerek hazırladığı raporunu Currie'ye gönderdi. Raporunda olayların nedenini Osmanlı Devleti'nin kötü yönetimi ve nüfuzunun azalmasından kaynaklandığını ileri sürmüştür. Colvert ayrıca bölgedeki araştırmaları esnasında, kendisinin soru sormadan bölgedeki beylerden birinin en iyi çare olarak yabancı güçlerden birinin müdahalesi olabileceğini söylediğini iddia etmiştir. Raporun devamında orada bulunan Müslümanların da aynı durumdan yakındıklarını ve eğer iyi bir idare kuracak olurlarsa yabancı güçlere her türlü desteği sağlayacaklarını ifade etmişlerdir. Ancak hiçbir şekilde Rus ve Bulgar işgalini kabul etmeyeceklerini ve bunun için sonuna kadar direneceklerini de sözlerine ilave etmişlerdir. Konsolosa göre buradaki diğer bir sorun da Müslümanların da Hristiyanlar gibi askerlikten muaf olmak istemeleridir. Eğer askerlikten muaf tutulurlarsa, gereken vergiyi seve seve ödeyeceklerini belirtmişlerdir. Konsolosun Bulgar ileri gelenleriyle gerçekleştirdiği diğer görüşmelerde ise buradaki olayların en büyük sorumlusunun Akif Paşa olduğu noktasında hemfikir olduklarını bildirmesidir.⁴⁸

Yüzbaşı Ardagh ise 20 Aralık'ta Currie'ye gönderdiği raporunda, Konsolos Colvert'in söylediklerine ilave olarak, Tırnova'da görüştüğü Türk beylerinin neredeyse tamamının İstanbul'daki konferanstan mutsuz olmadıklarını ancak toplantının amacının imparatorluğun dış ilişkileriyle sınırlı kalacağından endişe duyduklarını ifade etmişlerdir. Sıraladıkları diğer konular ise bölgede ıslahatların gerekli olduğu, merkezi idarenin yetkisinin azaltılması ve vergi düzenlemesi yapılması yönünde görüşleridir. Müslümanlar ile Hristiyanların hem fikir oldukları en önemli nokta ise Rus işgalinin

⁴⁶ BOA., Y.EE., 79/42, leff 1, 27 Z 1293, (13 Ocak 1877).

⁴⁷ British Account Papers, Turkey No. 2 (1877), No. 136, 25 December 1876.

⁴⁸ British Account Papers, Turkey No. 2 (1877), Inclosure 1 in No. 136, 17 December 1876.

asla kabul edilemeyeceğiydi. Hatta görüşmeler esnasında ileri gelen iki kişi, İngiliz işgal fikrini ileri sürerek, büyük güçlerin garantörlüğünde yabancı bir komiserin atanmasının faydalı olacağı görüşünü bildirmişlerdir.⁴⁹

1.3.3. Currie'nin Hapishanelerdeki Bulgar Mahkûmlar Hakkında Girişimleri

Currie'nin bölgedeki İngiliz yetkililerinden alıp hazırladığı bu ve benzeri raporlar Salisbury tarafından vakit kaybedilmeden Dışişleri Bakanı Derby'e gönderiliyordu. Currie, İstanbul'da bulunduğu süre boyunca bu tarz raporları hazırlamış ve son olaylarla ilgili Osmanlı devlet adamlarıyla görüşmeler gerçekleştirmiştir. İstanbul Mehterhane Hapishanesi'nde tutuklu bulunan bazı Bulgar mahkûmlarla ilgili olarak Currie, Salisbury'nin talimatı gereğince 30 Aralık'ta Sadrazamla bir görüşme gerçekleştirdi. İkili Mehterhane Hapishanesi'nde, düzgün bir yargılama yapılmadan ve kendilerine hangi cezanın verildiğini bilmeden hapsedilen mahkûmların durumunu görüştü. Currie bu bilgiyi İstanbul'da ikâmet eden Bulgar bir tacirden aldığını ve kendisine otuz altı kişilik bir liste verdiğini ancak bunlardan beşinin hapishanede öldüğünü Mithat Paşa'ya bildirmiştir. Bu adamlardan otuz ikisi hakkında, isimleri ve geldikleri köylerin adları dışında hiçbir ayrıntı verilmemiştir.⁵⁰

Currie, Konsolos Yardımcısı Brophy'den bu adamlar adına hazırlanan bir dilekçenin o zamandan beri İngiliz büyükelçisine sunulduğunu ve büyükelçiliğin tercümanlarından (dragomanlarından) birinin soruşturma yapmak için Babıâli'ye gönderildiğini öğrendi. Brophy adamların çok zor durumda olduklarını ve af için acilen başvurmaları gerektiğini Currie'ye bildirdi. Brophy daha sonra Currie'den sorunun çözümü adına konuyu Salisbury'e aktarması için ricada bulundu.

Currie, Mithat Paşa ile yapacağı görüşmeden önce kendisine verilen bu rapordaki bilgileri teyit etmek istedi. Bu amaçla 28 Aralık'ta, Brophy ve Hozier ile Mehterhane Hapishanesine gitti. Currie hapishane yetkililerine İngiliz Kraliçesi'nin özel elçiliğinin bir üyesi olduğunu belirterek, hapishanedeki mahkûmların durumunu görmek için izin talep etti. Hapishane müdürü, herhangi bir zorluk çıkarmadan mahkûmların bulunduğu koşulları Currie'ye gezdirdi. Currie hapishanedeki normal mahkûmlarla ilgili olarak; *“mahkûmların hücre hapsine alınması veya sınıflandırılması yoktur. Erkeklerin hapishane bahçesine çıkma konusunda büyük özgürlükleri olup, istedikleri gibi sigara*

⁴⁹ British Account Papers, Turkey No. 2 (1877), Inclosure 2 in No. 136, 20 December 1876.

⁵⁰ British Account Papers, Turkey, No. 2 (1877), Inclosure 1 in No. 166, 30 December 1876.

içip kendilerine rahat hareket etme izni verilir. İyi beslenmiş görünüyorlar ve her birinde elli ila altmış tutuklu bulunan koğuşlar, kömür mangallarıyla ısıtılıyor ve oldukça rahatlar. Üç ile on beş yıl hapis cezasına çarptırılan mahkûmlar, sağ ayağa bağlanmış bir zincir kanca takarlar: zincir orta ağırlıktadır ve müdürün, iyi hal için bir ödül olarak, belli bir süre sonra boyutunu küçültme yetkisi vardır. Bazı durumlarda, vakitlerini neredeyse tamamlamış olan erkekler, zincir olmaksızın sadece ayak bileği etrafında bir yüzük takıyorlardı” şeklinde mahkûmların durumunu belirtmiştir. Currie daha sonra isyancıların bulunduğu koğuşları sormuş ve hapishanenin üst katındaki yaklaşık yüz kişinin hapsedildiği büyük bir koğuşa götürülmüştür. Bunlardan yetmişinin Bulgar isyancı olduğu Currie’ye bildirildi. Geri kalanların ise sıradan mahkûmlar olup, çeşitli suçlardan hapis cezasına çarptırıldıkları ifade edilmiştir. Currie, isyancıların hapishanedeki durumlarını: *“tüm isyancılar ağır bir baskı altındaydı. Ayak bileğine ve bileğine bağlanan zincirleri, sıradan suçluların bağlandığı zincirden en az dört kat daha ağırdı. Diğer açılardan muameleleri aynı görünüyordu ve cezaevinin mahkemelerinde egzersiz yapmalarına izin verildiği konusunda bilgilendirildim. Ayaklanmaya katılmadıklarını protesto eden Klissoura’nın adamlarını sorguladık ve aleyhlerine herhangi bir tanık olmaksızın Sofya Meclisi tarafından kınandıklarını belirttik”* şeklinde rapor etmiştir.⁵¹ Currie, araştırmasını bitirdikten sonra Sadrazamla bu konu üzerine görüşmesini gerçekleştirmiştir.

Currie Sadrazamla yaptığı görüşmenin raporunu, 3 Ocak 1877’de Salisbury’e sundu. Raporunda Bulgar mahkûmların yabancı ajanlar tarafından yoldan çıkarıldıklarını ayrıca hafif suçtan içeride olanların salıverildiğini ve şu an hapishanede en açık suçlardan hüküm giymiş kişilerin olduğunu belirtmiştir. Hüküm giyen Bulgarların ise masum Müslüman kadın ve çocukları öldürenler olduğunu da sözlerine eklemiştir. Currie ise yargılamanın katliamların ardından yaşanan heyecan içerisinde yapıldığını ifade etmiş ve bunlar hakkında sakın ve tarafsız bir yargılama yapılması Sadrazam’dan ricada bulunmuştur. Currie görüşmede, serbest bırakılmasalar bile en azından şartlarının iyileştirilmesini ve zincirlerinin çıkarılması için Sadrazama

⁵¹ İstanbul Mehterhane Hapishanesi’nde bulunan Bulgar mahkûmlar; Avrat Alan’dan 14, Belitza’dan (Samakow Caza) 5, Muhovo’dan (Caza) 14 (Samakow), Abruk’tan (Edirne Caza) 1. Diğer dördü ile ilgili olarak şu ifade iletildi; Tüccar Tonnezo Petko, üç yıl hapis cezasına çarptırıldı, Okul müdürü Filip Boszko, dört yıl hapis cezasına çarptırıldı, Kumaş üreticisi Marin Genezo, dört yıl hapis cezasına çarptırıldı, Çoban Ivan Tanko, on beş yıl hapis cezasına çarptırıldı. British Account Papers, Turkey, No. 2 (1877), Inclosure 1 in No. 166, 30 December 1876.

“yalvardığını” kaydetmektedir. İngiltere’yle olan dostluğun bir kanıtı olarak “İngiliz halkı tarafından derin bir sempati duyulan bu adamların durumu için bir şeyler yapılmasıyla ilgili” son kez çağırıda bulunduğu, Sadrazam söz vererek zincirlerin kaldırılmasını veya hafifletilmesi emrini vereceğini bildirdi.⁵²

Currie’nin Bulgar mahkûmların durumlarıyla bu kadar yakından ilgilenmesinin en önemli sebebi Gladstone’dur. Çünkü Balkanlarda olayların çıktığı ilk günden itibaren Gladstone, Osmanlı Devleti aleyhine yoğun bir karalama kampanyasına girişmiştir. Liberal Parti’nin yayın organı gibi hareket eden Daily News gazetesi, 1876 yılı içinde Bulgar olaylarıyla ilgili abartılı haberler yapmıştır. Hatta konu İngiliz parlamentosunda da yoğun tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Avam Kamarası üyesi Forstler 26 Haziran’da Başbakan Disreali’ye, Daily News gazetesinde yer alan haberlerin doğru olup olmadığını ve iddia edildiği gibi Bulgarlara karşı bir katliam yapıp yapılmadığını sormuştur. Lord Disreali ise “...elimizde, hakkımız olan ifadeleri haklı çıkaracak hiçbir bilgi yok. Bir süre önce, Bulgaristan’da sorunlar ilk başladığında, ülkeye yabancıların girip, din veya ırka atıfta bulunmadan köyleri yakmasıyla başlamış görünüyor. O zamanki Türk valilerinin Bulgaristan’da düzenli birlikleri yoktu ve bölge sakinleri elbette kendilerini savunmak zorunda kaldılar”⁵³ şeklinde cevap vermiştir.

Salisbury Bulgar meselesinin araştırılması görevini Currie’ye vermişti. Currie 3 Ocak 1877’de Konsolos Readae’den gelen iki raporu da yanına alarak, Bulgaristan’daki durum hakkında Sadrazamla bir görüşme gerçekleştirdi. İkili arasında yapılan bu görüşmede Currie İslimye Valisi’nin toplattırdığı silahların ve malların geri verilmesini istedi. Sadrazam ise verdiği cevapta toplattırılan silahların iki kategoriye ayrıldığını;

1. Hristiyanlara yabancı ajanlar tarafından verilen silahlar,

2. Hristiyanların kendilerine ait silahlar şeklinde olduğunu beyan ederek, ilk kategoride yer alanların iade etmenin mümkün olmadığını ancak ikinci kategorideki silahların Hristiyanlara iadesi için 2-3 gün önce talimat verdiğini Currie’ye bildirmiştir.⁵⁴

⁵² British Account Papers, Turkey, No. 2 (1877), Inclosure 2 in No. 166, 3 January 1877; Son dönem Osmanlı Hapishaneleri ve mahkûmların şartları hakkında bkz. Gültekin Yıldız, *Mapusâne Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, Kitabevi Yay., İstanbul 2012, s. 405.

⁵³ HC Deb 26 June 1876 vol 230 cc424-6.

⁵⁴ British Account Papers, Turkey No. 2 (1877), Inclosure 3 in No. 165, 3 January 1877.

Currie 9 Ocak'ta Mehterhane Hapishanesi'ne ikinci ziyareti sırasında gözlemlediklerini Salisbury'e rapor halinde yeniden sunmuştur. Raporunda Sadrazamın mahkûmlar hakkında verdiği sözü yerine getirdiğini ve Bulgar mahkûmlara takılan zincirlerin uzunluğunun yarısından fazla kısaltıldığını ifade etmiştir. Hapishane müdüründen birkaç gün içerisinde hazır olacak hafif zincirlerin Bulgarlar tarafından takılan zincirlerin yerini alacağını öğrendiğini de raporunda belirtmiştir.⁵⁵

Yüzbaşı Ardagh 14 Ocak 1877'de Tırnova'dan Currie'ye son durumlarla ilgili bir rapor daha gönderdi. Ardagh raporunda, Balkanların kuzeyindeki Müslümanlar ile Bulgarlar arasındaki duygu durumunun Filibe civarında olandan çok daha farklı ve düşmanca olduğunu iddia etmekteydi. Bunun başlıca sebebi olarak kuzeydeki Bulgarların sınıra olan yakınlıkları nedeniyle, Romanya ve Sırbistan'daki ihtilalcilerle daha kolay ilişki kurmaları ve iki kesim arasındaki sosyal ve kültürel farklılıkları göstermekteydi.⁵⁶

Salisbury 22 Ocak 1877'de Dışişleri Bakanı Derby'e, İstanbul'da kendisine çok fazla yardımları dokunan elçilik heyeti hakkında rapor gönderdi. Salisbury, Currie hakkında, özel konularda kendisinden çok değerli yardımlar aldığını ayrıca elçilikteki çalışmalarına ek olarak, kendisi adına diplomatik mahiyette birçok görevi üstlendiğini bildirdi. Salisbury, Currie'nin dikkate değer bir incelikle hareket ettiğini ve çok önemli bir yetenek olduğunu ifade etmekteydi.⁵⁷

Dışişleri Bakanı Derby ise 2 Şubat'ta Salisbury'e gönderdiği telgrafta, İngiliz Hükümeti'nin Currie'nin Bulgar mahkûmlarının durumlarını hafifletmek için attığı adımları onayladığını ve mutlu olduğunu belirtmiştir.⁵⁸

Dışişleri Bakanı Derby 5 Şubat 1877'de, Kraliçe ve İngiliz Hükümeti adına Salisbury'e ve özel elçilik heyetinde yer alan Currie, H. Northcote, Lee ve Tucker'in İstanbul'daki görevleri sırasında göstermiş oldukları gayret ve mesaiden dolayı memnuniyet duyduklarını bildirmiştir.⁵⁹

⁵⁵ British Account Papers, Turkey No. 2 (1877), Inclosure 1 in No. 213, 9 January 1877.

⁵⁶ British Account Papers, Turkey No. 15. (1877), *Further Correspondence Respecting the Affairs of Turkey*, (London 1877), Inclosure 1 in No 51, 14 January 1877.

⁵⁷ British Account Papers, Turkey No. 2 (1877), No. 232, 22 January 1877.

⁵⁸ British Account Papers, Turkey No. 2 (1877), No. 228. 2 February 1877.

⁵⁹ British Account Papers, Turkey No. 2 (1877), No. 236, 3 February 1877.

Diğer taraftan 1876 İstanbul Konferansı'na katılan devletler Sırbistan, Karadağ Bosna-Hersek ve Bulgaristan hakkında aldıkları kararları Babıâli'ye sundular. Genel olarak alınan kararlar şu şekildeydi: Sırbistan ve Karadağ'ın sınırları genişletilirken, Bosna ve Hersek iki farklı özerk vilayet oluyordu. Bulgaristan ise doğu ve batı olmak üzere iki vilayete ayrılarak başlarına Hristiyan valiler atanıyordu. Sadrazam Midhat Paşa bu tekliflerin reddi taraftarıydı. 200 kişinin katıldığı Meclis-i Umumi'de büyük devletlerin aldığı kararlar görüşülmüş ve tekliflerin reddine karar verilmiştir. Bunun üzerine de Osmanlı Devleti 20 Ocak 1877'de büyük devletlerin sundukları teklifleri reddetmesiyle konferans dağılmıştır.⁶⁰

Currie'nin konferans sırasında harcadığı yoğun mesai, onun gelecek kariyeri için önemli bir adım olmuştur. Geleceğin İstanbul Büyükelçisi Currie, böylelikle ileride çalışacağı ortamı yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Osmanlı diplomasinin yapı taşlarını, etnik gruplar arasındaki farklılıkları konferans sayesinde yakından gözlemleme imkânı bulmuştur. Currie'nin konferans sırasında sergilediği diplomatik faaliyetler yeterli görülmüş olacak ki daha sonra gerçekleşecek 1878 Kıbrıs ve Berlin anlaşmalarında da kendisine görev verilmiştir.

Currie'nin diplomatik kariyerinde İstanbul Konferansı nasıl önemli bir konumda bulunuyorsa burada Salisbury ile kurduğu yakın arkadaşlık da kariyerinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Konferansın ardından Nisan 1878'de Salisbury İngiltere Dışişleri Bakanı olarak atandığında Currie de onun özel sekreterliği görevine getirilmiştir.⁶¹ Salisbury'nin özel sekreterliğinin yanı sıra 4 Haziran 1878'de Kıbrıs'ın kiralanması için yapılan görüşmelerdeki yazışmaları Salisbury adına yürütmüştür.⁶²

İstanbul Konferansı'nın ardından Currie ile Salisbury arasındaki ilişki ast üst ilişkisinden oldukça farklı bir konuma gelmiştir. Currie, Ofisin rutin işlerini yönetmek için Dışişleri Bakanı'nın tercih ettiği bir araç oldu. Aslında, Currie'nin Dışişleri

⁶⁰ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, s. 728.

⁶¹ Zara Steiner, "Philip Henry Wodehouse Currie, Baron Currie (1834–1906)", *Oxford Dictionary of National Biography*, 23 September 2004, p. 2

⁶² Steiner, Philip Henry Wodehouse Currie, Baron Currie (1834–1906), s. 2; Currie 3 Haziran 1878'de Foreign Office atandı. The Times, No. 29276, 8 June 1878.

Bakanlığındaki işlevi ile Monty Corry'nin Disraeli'nin gizli temsilcisi olarak çağdaş rolü arasından ilginç bir paralellik vardır.⁶³

1.3.4. Currie'nin Levant Konsolosluk Servisinde Yaptığı Islahat

1876 İstanbul Konferansı, Philip Currie'nin sadece üstün teknik ressamlığını göstermesini sağlamakla kalmadı, Doğu Akdeniz'deki İngiliz konsolosluk hizmetlerini ve koşullarını da inceleme fırsatı verdi. Currie'nin raporu hazırlamaktaki amacı İngiltere'nin bölgedeki konsolosluk temsilini kamulaştırmaktı. Currie, 1876 İstanbul Konferansı'ndan döndükten sonra Levant Konsolosluk Servisi hakkında hazırladığı raporu Dışişleri Bakanlığı'na sundu. Currie, konsolosluk hizmetini *Levanten* unsurlardan olabildiğince kurtarmayı amaçlayan bir plan hazırladı.⁶⁴ Buna göre konsolosluklarda istihdam edilen mevcut yerel *Levanten* insanların görevine son verilerek, yerlerine köken olarak İngiliz asıllı kişilerin istihdam edilmesini öngörmekteydi. Ayrıca konsolosluk hizmetlerinde görevlendirilecek kişilerin giriş sınavlarının zorlaştırılıp, doğu dillerinde titiz bir eğitim aldıktan sonra Osmanlı, İran, Yunanistan ve Fas gibi önemli yerlerde konsolos yardımcısı olarak görevlendirilmelerinin daha uygun olacağını belirtmekteydi.⁶⁵

İngiltere'nin 19. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'ne atadığı elçi ve konsoloslar daha çok Levant Company'nin Londra'daki merkez şubesi tarafından belirlenirken, maaş ve giderleri de şirket tarafından karşılanıyordu. Ancak Levant Company 18. yüzyılın başlarından itibaren Fransa'nın Doğu Akdeniz'deki siyasî ve ticarî faaliyetlerinin artması ve şirketin kendi içerisindeki problemler nedeniyle, İngiliz Hükümeti'nden konsolosluk görevlilerinin giderlerinin karşılanması için yardım istemişti. 19. yüzyıl başlarında ise İngiltere ve Fransa'nın Akdeniz ve özellikle de Osmanlı Devleti üzerindeki siyasî ve ticarî çıkarlarının çatışması nedeniyle, İngiliz hükümeti birtakım önlemler almak zorunda kaldı. İngiltere, Fransa ile siyasî ve ticarî olarak rekabetin kızıştığı bu ortamda, iki başlılığa son vermek için bir adım atmak zorunda kaldı. George Canning'ın Dışişleri Başkanlığı sırasında (1822-1827) şirketin

⁶³ Neilson and Otte, *The Permanent Under-Secretary For Foreign Affairs*, 1854–1946, s. 81. Ayrıca Monty Corry ile Disraeli arasındaki ilişkiye dair bkz; Sir C. Petrie, *The Powers Behind the Prime Minister*, MacGibbon & Kee, London 1958, pp. 11-85.

⁶⁴ D.C.M. Platt, *The Cinderella Service: British consuls since 1825*, Archon Books, Hamden, Connecticut, America 1971, p. 165.

⁶⁵ Eğitimleri doğu dilleri üzerine olup en az 6 dil öğrendikten sonra atandıkları yerlerde 5 yıl görev yapma zorunluluğu getirilmiştir. İngiliz Konsolosluk yapısı ve Doğu Akdeniz Konsoloslugu'nun kurulması hakkında bkz. Platt, *The Cinderella Service: British consuls since 1825*, p. 165.

sekreteri George Liddell ile yaptığı ve bir yıl süren görüşmeler sonunda şirketin kendini tasfiye etmesini sağladı.⁶⁶ 19 Mayıs 1825'ten itibaren de Osmanlı Devleti ve diğer ülkelerdeki konsoloslar doğrudan İngiliz Hükümet tarafından atanmaya başlandı.⁶⁷

Canning'in böylelikle 1825'te hazırladığı “*Konsolosluk Yasası*”yla birlikte İngiliz Hükümeti konsolosluk hizmetlerinin devletleştirilmesi ve kamu hizmeti içerisine alınması yönünde büyük bir adım atılmış oldu. Daha sonraki süreçte 1832, 1834, 1864 ve 1877'de servis üzerinde çeşitli düzenlemeler yapıldı.⁶⁸ Levant Company'yle birlikte diğer konsolosluk görevi gören servislerde de önemli düzenlemeler yapıldı. Ancak en kapsamlı değişiklik 1877'de Currie tarafından “*Levant Consular Service*”de oldu.⁶⁹ Currie'nin hazırlayıp hükümetin de kabul ettiği plana göre; açık rekabet ortamında yazılı sınavla işe alımlarda doğuştan İngiliz vatandaşı olma şartı aranacaktı. Servise alınacak kişilerde görev yapılacak ülkelerin dillerini bilmek şartı aranacaktı. Sınavın asıl amacı yabancı dillerde bir yetenek ve mevcut beceriyi belirlemektir. Serviste işe girme yaş aralığı olarak 18-24 hiç evlenmemiş başarılı kişileri ön plana almaktaydı. Currie'nin raporuna göre sınavlarda başarılı olanlar, daha sonra İstanbul'un Avrupa yakasında, elçiliğe üç mil mesafede bulunan Ortaköy'deki küçük bir okulda Türkçe, Arapça, Farsça modern Yunanca ve Bulgarca üzerine eğitim alacaklardı. Daha sonra ise dönüşümlü olarak Oxford ve Cambridge'de eğitim alacaklardı.⁷⁰ Ayrıca kamu tarafından finanse edileceklerdi.⁷¹ İkinci sekreterlik sınavını başarıyla geçen adaylar, konsolos yardımcılığına terfi ettirilecek ve öğrenci tercümanlarının ilerleme durumlarını takip edecekti. Başarılı olanlar İran, Fas ve Yunanistan'daki İngiliz temsilciliklerinde ve Osmanlı Devleti'ndeki boş kadrolara, işleri konsolosluk tarafından karşılanmak kaydıyla ücretsiz olarak görevlendirileceklerdi. Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili olarak, İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi, yeni İngiliz Levant konsoloslarının görevlerinde büyük bir söz sahibi olacak ve ilk iki yıl İstanbul'da doğrudan onun gözetiminde olacaklardı.⁷²

⁶⁶ Wood, *A History of the Levant Company*, p. 202.

⁶⁷ Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları*, s. 30.

⁶⁸ Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları*, s. 38.

⁶⁹ D. C. M. Platt, “The Role of British Consular Service in Overseas Trade, 1825- 1914”, *The Economic History Review*, C. 15, No. 3, (1963), pp. 494-512;

⁷⁰ Tilley and Gaselee, *The Foreign Office*, p. 237.

⁷¹ Platt, *The Cinderella Service: British consuls since 1825*, p. 167.

⁷² Berridge, *British Diplomacy in Turkey, 1583 to the present: A study in the evolution of the resident embassy*, p. 86.

Currie'nin hazırladığı bu raporun ardından 1877'de Doğu Akdeniz Konsolosluk Servisi (*Levantine Consular Service*) adıyla yeni ve farklı bir hizmet ortaya çıktı. Currie, konuya olan ilgisini sürdürdü ve 1887-1888 kışında Sir Evelyn Baring'in (daha sonra *Lord Cromer*) sorunsuz çalışan Mısır Başkonsolosluğu'nu inceledi.⁷³

1.3.5. Kıbrıs Sözleşmesi'ndeki (4 Haziran 1878) Görevi

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 3 Mart 1878'de imzalanan Ayastefanos Antlaşması Yakın Doğu'da uluslararası statükonun bozulmasına neden oldu. Bu statükonun bozulmasından rahatsız olan İngiltere, Rusya'nın bu antlaşma ile elde ettiği kazanımları Yakın Doğu'daki çıkarları için bir tehlike olarak görüyordu. Rusya'nın Balkanlarda elde ettiği nüfuz ve Osmanlı Devleti'nin Asya topraklarında elde ettiği kazanımlar sayesinde İngiltere'nin siyasi ve ekonomik çıkarlarına tehlike oluşturabilecek bir konuma gelmişti. İngiltere böyle bir tehlikenin farkına aslında daha önceden varmış ve 1876 İstanbul Konferansı'nda Osmanlı Devleti ile Rusya arasında çıkabilecek bir savaşı engellemek için yoğun mesai harcamıştır. İngiltere'nin bölgedeki temsilcisi Konsolos Yüzbaşı Ardagh 15 Kasım 1876'da çıkabilecek bir savaş sırasında Marmara Denizi ile Karadeniz arasında oluşturulabilecek savunma hatlarıyla ilgili Londra'ya çok sayıda rapor göndererek, İngiliz Hükümeti'ni muhtemel gelişmeler karşısında uyarmaya çalışmıştır.⁷⁴

Salisbury ve ekibi İstanbul Konferansı'nda çıkması muhtemel bir savaşı engelleme hususunda başarısız olmuştur. Aslında Salisbury İstanbul Konferansı sırasında “*cebinde para ya da elinde kılıç olmadan ticaret yapmak için gönderildiğinden*” acı bir şekilde şikâyet etmişti.⁷⁵ Osmanlı-Rus Savaşı'nda İngiltere bu defa da kamuoyunun baskısıyla savaş süresince tarafsız kalarak, savaşın seyrini takip etmiştir. Osmanlı Devleti'nin savaşı kaybedip ateşkes istemesiyle birlikte harekete geçen İngiltere Başbakanı Disreali Rusya'nın Londra Büyükelçisi Shouvalov'a

⁷³ Neilson and Otte, *The Permanent Under-Secretary For Foreign Affairs*, 1854–1946, p. 68.

⁷⁴ TNA., F.O. 424/38 No. 1, Report on the Defensive Position Between the Sea of Marmara and The Black Sea, 15 November 1876

⁷⁵ Salisbury konferans sırasında ya Türklere tüm itirazlara rağmen şartlı bir ittifak teklif edecekti ya da Avrupa tarafından bölünmesini sağlayacaktı. İlki 1876 Bulgar ajitasyonu sırasında İngiltere'de uyandırılan duygu nedeniyle mümkün değildi. İkincisi ise partisinin Türk yanlısı politikası nedeniyle mümkün değildi. Anatol Lieven, “Lord Salisbury: A Model For Aspiring Imperialists”, *The National Interest*, No. 53, Fall 1998, pp. 75-84.

Yakındoğu’da İngiliz çıkarlarına zarar verebilecek her türden antlaşmayı tanımayacağını bildirdi.⁷⁶

İngiltere’nin 1869’da Süveyş Kanalı’nın açılmasıyla birlikte Akdeniz’e olan bağımlılığı daha da artmıştı. Süreç içerisinde kanala tamamen hâkim olan İngiltere, Kıbrıs’ın kontrolüne daha fazla ihtiyaç duyuyordu. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında gerçekleşen son savaş ise İngiltere’nin bölgeye daha sağlam yerleşmesini gerekli kılmıştır. Nisan 1878’de Dışişleri Bakanı olan Salisbury, İstanbul Büyükelçisi Layard’a İngiltere’nin Kıbrıs’a yerleşmesi gerektiğini ve bunun için Sultan II. Abdülhamid nezdinde her türlü girişimde bulunması talimatını vermiştir.⁷⁷

Salisbury Dışişleri Bakanı olduktan sonra İstanbul’daki yakın mesai arkadaşı Currie’yi, özel sekreterliğine getirmişti. Bu nedenle Currie, 1878 Kıbrıs Konvansiyonu üzerine yapılan çalışmalarda Salisbury adına yazışmaları yürüttü.⁷⁸ Almanya’nın Londra Büyükelçisi Münster, 20 Haziran 1878’de Bismarck’a, Salisbury’nin kendisine yardımcı olması için Dışişleri Bakanlığındaki en yetenekli adamı seçtiğini bildirmiştir.⁷⁹

İngiltere, 1878 Berlin Konferansı’nda Rus isteklerine ve Doğu Anadolu’da Rusya’nın elde ettiği yerlerin iadesi için bu devlete baskı yapacağına ve karşılığında ise Kıbrıs’a geçici olarak yerleşeceğine dair 4 Haziran 1878’de ile Osmanlı Devleti ile Kıbrıs Konvansiyonu’nu imzaladı.⁸⁰ Bu konvansiyona göre Salisbury’nin özel sekreteri olarak Currie,⁸¹ adayı yönetmek için 1878’de kurulan Kıbrıs Bakanlığının sorumluluğunu da üstlendi.

Kıbrıs Konvansiyonu’nun Currie açısından diğer bir önemi de İstanbul’a büyükelçi olarak atandıktan sonra ve ardından yaşanan Ermeni olaylarında daima bu konvansiyona atıf yapmasıdır. Osmanlı topraklarında çıkan Ermeni isyanlarının

⁷⁶ İngiliz Parlamentosu’nda Disreali’nin Ayastefanos Antlaşması ve Berlin Konferansı hakkında sorulan sorulara verdiği cevaplar hakkında bkz. HL Deb 18 July 1878 vol 241 cc1753-843.

⁷⁷ Yuluğ Tekin Kurat, Henry, *Henry Layard’ın İstanbul Büyükelçiliği 1877-1880*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1968, s. 80-88.

⁷⁸ Dictionary Of National Biography Second Supplement Vol. I Abbey-Eyre, p. 455-457

⁷⁹ Die Grobe Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914, Sammlung der Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes 2. Band: Der Berliner Kongress und seine Vorgeschichte, Editor: Johannes Lepsius, Albrecht Mendelssohn-Bartholdy, Friedrich Thimme), Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte M. B. H. in Berlin W 8, 1924. Nr. 431, Münster to Bismarck, 10 June 1878.

⁸⁰ Dwight E. Lee, *Great Britain and the Cyprus Convention Policy of 1878*, Harvard University Press, London 1934, p. 98.

⁸¹ Currie, Salisbury’nin 1878 ve 1885’te olmak üzere iki kere Özel Sekreterliği’ni (*Private Secretary*) yapmıştır. Cecil, *Life Of Robert Marquis Of Salisbury*, p. 94.

ardından sürekli gündeme getirilen ıslahat meselesiyle ilgili Kıbrıs Konvansiyonu'ndaki yükümlülüklerin yerine getirilmesini istemiştir. Ancak Kıbrıs Konvansiyonu dikkatli bir şekilde incelendiğinde, belgede Currie'nin iddia ettiği gibi ne Ermenistan ne de Doğu Anadolu diye bir tâbir geçmemektedir.⁸² Sözleşmenin birinci maddesinde yer alan ifade “*His Imperial Majesty the Sultan promises to England to introduce necessary ıslahats, to be agreed upon later between the two Powers, into the government, and For the protection, of the Christian and other subjects of the Porte in these territories*” şeklinde olup,⁸³ hiçbir şekilde Currie'nin iddia ettiği gibi sadece Ermenilerle meskûn yerlerde ıslahat yapılması şartı geçmemektedir.⁸⁴

Aslında daha erken bir tarihte Salisbury'den aldığı talimatla hareket eden İstanbul Büyükelçisi Layard, 18 Nisan 1878'de Hariciye Nazırı Sadık Paşa'yla yaptığı görüşmede, Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'ni savunabilmeleri için Kıbrıs'ın idaresini geçici olarak İngiltere'ye verilmesini ayrıca; “*Padişahın Asya'daki vilayetlerinde, özellikle reayanın sosyal ve ekonomik güvenliklerini arttırıcı ıslahata girişmeyi taahhüt etmesi*” teklifinde bulunmuştur.⁸⁵ Yani Kıbrıs üzerine sözlü olarak görüşmelerin başladığı tarihlerde bile hiçbir şekilde Ermenistan veya Ermeni ıslahatı geçmemektedir. George Hill de Kıbrıs kitabında konvansiyonun ıslahatla ilgili maddesini “*...Padişah Hristiyanların ve diğer dinlere mensup tebaasının idare ve himayesi konularında iki devletin daha sonra kararlaştıracakları gerekli ıslahatları hayata geçireceğine dair söz veriyordu*”⁸⁶ şeklinde ifade etmektedir.

⁸² Arman J. Kirakossian, *British Diplomacy and the Armenian Question, from the 1830s to 1914*, Gomidas Institute, London 2003, p. 74; İsmail Şahin, “1878 Kıbrıs Antlaşması ve Ermeni Meselesi”, *Ermeni Araştırmaları* S. 43, 2012, ss. 133-164.

⁸³ 4 Haziran 1878'de İstanbul'da Saffet Paşa ile İngiliz Elçisi Layard arasında imzalanan sözleşmenin metnini 5 Haziran 1878'de Layard Dışişleri Bakanı Marquis of Salisbury'e göndermiştir. *Accounts and Papers. Turkey. No. 36 (1878). Correspondence Respecting the Convention Between Great Britain and Turkey, 4 June 1878, C. 2057. Layard to Salisbury No. 2. Inclosure in No. 2.*, Ayrıca İngiltere'nin Kıbrıs Konvansiyonu'ndan beklentisi ve 1878 Berlin Kongresinde bu bağlamda takip ettiği siyaset hakkında bkz. Lee, *Great Britain and the Cyprus Convention Policy of 1878*, p. 88-125.

⁸⁴ 4 Haziran 1878 Kıbrıs Antlaşması ve 1 Temmuz 1878 Tarihli “Ek” antlaşmalarda geçen maddelerin hiçbirinde şekilde Ermenistan veya Doğu Anadolu geçmemektedir. Bkz. Rifat Uçarol, *1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı-İngiliz Anlaşması (Ada'nın İngiltere'ye Devri)*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1978, s. 65-71; hatta 3 Şubat 1879'da İstanbul'da Layard ile Karatodari Paşa arasında imzalanan tasdik nüshasında da herhangi bir şekilde söz konusu ifadeler bulunmamaktadır. Captain C. W. J. Orr, *Cyprus Under British Rule*, Robert Scott Roxburghe House, London 1918, p. 39.

⁸⁵ Kurat, *Henry Layard'ın İstanbul Büyükelçiliği 1877-1880*, s. 84.

⁸⁶ George Hill, *Kıbrıs Tarihi Osmanlı ve İngiliz İdaresi Dönemi 1571-1948*, (Çev. Nazım Can Serbest), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2016, s. 238. Ayrıca 1878 Kıbrıs Antlaşması ve Ermeni Meselesi Hakkında bkz. Şahin, 1878 “Kıbrıs Antlaşması ve Ermeni Meselesi”, ss. 133-164.

İngiliz Büyükelçisi Layard, ilk görüşmenin yapıldığı günden itibaren yaklaşık altı hafta boyunca Sultan II. Abdülhamid'i sözleşmenin resmî olarak onaylanması için ikna etmeye çalıştı. Salisbury'nin özel sekreteri olması hasebiyle Currie de Layard'dan Sultan üzerindeki baskılarını arttırmasını ve ıslahat maddesinden ödün vermemesini istemiştir.⁸⁷ Hatta Salisbury'nin 16 Mayıs'ta Layard'a Currie aracılığıyla, İngiltere'nin Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin savunabilmesi için Akdeniz'de Kıbrıs'ın askerî üs olarak kullanılması gerektiğini ayrıca buna karşılık Sultan'ın da Asya'daki topraklarında yaşayan Hristiyan unsurların meskûn olduğu mahallerde ıslahat yapması gerektiğini bildirmiştir.⁸⁸

İngiltere 1878'den sonra Kıbrıs Konvansiyonu'nu Osmanlı Devleti üzerinde bir baskı unsuru olarak kullanmaya çalışmıştır. İngiltere konvansiyon üzerinden elde edemediğini kimi zaman da Berlin Antlaşması'yla elde etmeye çalışmıştır. Sultan II. Abdülhamid 1878 Berlin Antlaşması'yla doğan bazı yükümlülükleri ustaca bir diplomasiyle elinden geldiği kadar uygulatmamaya çalışmıştır. Diplomasi manevralarıyla Berlin Antlaşması'nın meşhur 61. maddesini mümkün olduğunca geçiştirmiştir. Ancak Lord Disreali'nin Muhafazakâr Hükümeti'nin Nisan 1880'deki yenilgisi, Gladstone'un önderliğinde Liberal bir yönetimin İngiltere'de iktidara gelmesi, ülkenin dış politikasında köklü bir değişim yaşanmasına neden oldu. Muhalefette olduğu süre boyunca Gladstone, Muhafazakâr Parti'nin Kıbrıs Konvansiyonu'nu ve politikasını eleştirmiştir. Gladstone 1880'de iktidara geldiğinde Disreali Hükümeti'nin Anadolu ıslahatıyla ilgili baskıları bir anda son bulmuş ancak bu sefer de Gladstone Hükümeti'nin Anadolu'da Ermeni ıslahatı söylemi artmaya başlamıştır.⁸⁹ Gladstone, İstanbul üzerindeki baskılarını daha da arttırmak için Liberal Milletvekili G. J. Goschen'i İstanbul'a Büyükelçi olarak atamıştır.⁹⁰

İngiltere böylece ilerleyen süreçte Kıbrıs üzerinden Ermeni sorununu da yeni bir boyuta taşımış oldu. Goschen gelir gelmez Sultan II. Abdülhamid'le yaptığı

⁸⁷ Ronald Marvin Devore, *British Military Consuls in Asia Minor 1878-1882*, (Unpublished Ph. D.) Department of History Indiana University, Indiana University, 1973, p. 8.

⁸⁸ Cecil, *Life Of Robert Marquis Of Salisbury, Vol.II.*, 1868-1880, p. 269.

⁸⁹ Taha Niyazi Karaca, *Büyük Oyun İngiltere Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı*, Timaş Yay., İstanbul 2015, s. 240.

⁹⁰ Goschen'in siyasete Liberal Parti'de başlayıp 1893'te Muhafazakâr Partiye geçişi ve 1880'de İstanbul'a Özel Elçi olarak gönderilmesine ve faaliyetlerine dair bkz. H. A. D. Elliot, *The Life of George Joachim Goschen First Viscount Goschen 1831-1907*, Vol. I. Longmans, Green, and CO. New York 1911, p. 196-240.

görüşmelerde Berlin Antlaşmasının 61. maddesini “Doğu Anadolu Islahatı”dan çıkararak “Ermeni Sorunu”na dönüştürmeye çalışmıştır. Bu şekilde bir algı oluşturarak aslında Gladstone Hükümeti’nin amacı Doğu Anadolu’da Rus tehlikesine karşı Ermeni kozunu oynamaktı. Goschen’in İstanbul’da başarılı olamamasının ardından Gladstone, bu sefer 1881’de Lord Duffer’i büyükelçi olarak gönderdi. Duffer de ıslahat konusunda Goschen’in kaldığı yerden çalışmalarına devam etmiş ve ıslahat baskısını daha da arttırmıştır.

Duffer, Batı Anadolu’da Rumlarla ilgili sorunlar çözüldükçe buradaki askerî konsolosların⁹¹ Doğu Anadolu’ya kaydırılmasına ve sayılarının dörde düşürülmesine dair dışişleri bakanlığına kapsamlı bir rapor gönderdi. Currie de hükümetin bu raporları dikkate almasını kendi önerisi olarak da Sivas’ta bulunan Askerî Baş Konsolos Wilson’un, Fransa’nın Suriye’nin kuzeyine doğru yayılma çabalarını engellemek için Halep’e kaydırılmasını önerdi.⁹² 1881’in son aylarında dışişleri bakanlığında Anadolu’daki askerî konsoloslukların rolü hakkında bir tartışma yaşanmasına neden oldu. Dışişleri Bakanlığı, konsolosluk görevlilerinin birinci işlevinin ticarete yardımcı olmak olduğunu düşünüyordu. Ancak Salisbury ve Currie, rollerinin siyasi açıdan daha önemli olduğu fikrindeydiler.⁹³ Özellikle Currie’nin böyle düşünmesinin nedeni, Salisbury adına Askerî Konsoloslarla yazışmaları kendisinin yürütmesiydi.⁹⁴ Raporlar sayesinde Currie, bölgede yaşananlara oldukça hâkim bir durumdaydı. Bunun için onlardan gelen raporlara büyük önem veriyordu. Currie bu davranışını büyükelçi olduktan sonra da devam ettirmiş ve konsolosların göndermiş oldukları siyasi raporları daha fazla dikkate almıştır. Aslında Kıbrıs Konvansiyonu’nun bir getirisi olan bu askerî konsolosluklar İngiltere’nin Doğu Anadolu’daki Ermenileri koruma ve yeri geldiğinde teşkilatlandırma amacına da hizmet ediyordu.

Doğu Anadolu Islahatı adı altında aslında Ermenilere yönelik ıslahat hareketlerini gündeme taşıyan Gladstone, Osmanlı Devleti’ne baskı kurmak için 1880 ve 1881

⁹¹ Osmanlı Devleti’nde İngiliz Askerî Konsoloslukları 1878 Berlin Antlaşması’nın ardından Salisbury’nin girişimleri neticesinde 1878 Kıbrıs Konvansiyonu’ndan doğan yükümlülükleri yerine getirmek maksadıyla ve Doğu Anadolu’daki ıslahatları takip etmek amacıyla tesis edilmiştir. Bu bağlamda Anadolu’ya Askerî Baş Konsolos olarak Mayıs 1879’da Yarbay Charles W. Wilson atanmıştır. Askerî Konsoloslukların yapısı ve işleyişi hakkında bkz. Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları...*, s. 116-148.

⁹² W. N. Medlicott, “The Gladstone Government and The Cyprus Convention, 1880-85”, *The Journal of Modern History*, Vol. 12, No. 2 (Jun., 1940), pp. 186-208.

⁹³ Devore, *British Military Consuls in Asia Minor 1878-1882*, p. 309.

⁹⁴ Devore, *British Military Consuls in Asia Minor 1878-1882*, p. 8.

tarikhleri arasında iki elçi değiştirmiştir. Sultan II. Abdülhamid ise usta manevralarla Gladstone'un bu girişimlerini savuşturmuştur. Gladstone 1892'de yeniden iktidara geldiği zaman İstanbul elçiliği yine gündeme gelmiştir. Gladstone 1894'te Currie'yi İstanbul'a büyükelçi atayacak ve bir süre kesintiye uğrayan Kıbrıs Konvansiyonu üzerinden Ermeni ve Islahat meseleleri Currie aracılığıyla daha sert bir şekilde gündeme getirilecektir.

1.3.6. 1878 Berlin Antlaşması'ndaki Sekreterliği ve Globe Hadisesi

1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'ni sona erdiren 3 Mart 1878'de Ayastefanos Antlaşması'yla Balkanlar ve Akdeniz'deki statüko Rusya lehine değişmişti. Bu durumdan özellikle İngiltere ve Avusturya oldukça rahatsız oldular. Rusya'nın Osmanlı coğrafyasında ve Akdeniz'de aşırı derecede nüfuz sahibi olması İngiltere'nin çıkarlarına aykırıydı. Buna ek olarak Ayastefanos Antlaşmasıyla temelleri atılan Büyük Bulgaristan da Balkan coğrafyasındaki diğer devletlerin tepkisine neden olmuştu. Bundan dolayı söz konusu iki büyük devletin girişimiyle Alman Başbakanı Bismarck'ın hakemliğinde Berlin'de bir konferans toplanılması kararı alındı. Elde ettiği kazanımları kaybetmek istemeyen Rusya ilk etapta konferansın toplanmasına taraftar olmadı. Ancak İngiltere ve Avusturya bu antlaşmayı kabul etmeyeceklerini ilan edince itirazını daha fazla sürdürmedi ve konferansın toplanmasını kabul etti. 1856 Paris Antlaşması'nı imzalayan devletlerin katılımıyla 13 Haziran 1878'de konferans Berlin'de Almanya Başbakanı Prens Bismarck'ın açılış konuşmasıyla başladı.⁹⁵

Konferanstan önce İngiliz Dışışleri Bakanlığında bazı önemli değişiklikler oldu. Özellikle Ayastefanos Antlaşması İngiltere'de Dışışleri Bakanı Derby'nin sert eleştirilere uğramasına neden oldu ve görevini Salisbury'e bırakmak zorunda kalmıştı. Böylelikle İngiltere konferansa Başbakan Disreali, Dışışleri Bakanı Salisbury ile katılırken, Lord Odo Russell ile Philip Currie de İngiliz heyetinin sekreteryasında bulundu.⁹⁶ Bu Currie'nin katıldığı bu ilk büyük uluslararası konferanstı.

⁹⁵ Karal, *Osmanlı Tarihi C. VIII., Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907*, s. 74; Ali İhsan Gencer, "Berlin Antlaşması", *TDVİA*, C. 5, İstanbul 1992, ss. 516-517.

⁹⁶ Berlin Kongresinde bulunan diğer İngiliz sekreterleri Mr. Montagu Corry, Mr. Henry Neville Dering, Mr. Hertslet, Mr. Algernon Turner, Mr. Austin Lee, Hon. J. Bertie, Hon. Eric Barrington, Mr. Chas. Hopwood, Mr. E. Le Marchant Gosselin, Mr. Arthur Balfour, Lieut. Gen. Sir Lintorn Simmons, Capt. Edwards, Capt. Ardagh, Capt. Fitz-George, Lord Cranborne, Mr. E. B. M. Mallet; Henry F. Munro, *The Berlin Congress*, Government Printing Office, Washington 1918, p. 41.

Berlin kongresinde alınan kararlar Rusya'yı hiç memnun etmedi. Ülkesine dönen Rus delegesi Shuvalov, Petersburg'daki İngiltere Büyükelçisi Lord Loftus'a Rusya'nın alınan kararlardan duyduğu memnuniyetsizliğini bildirdi. Shuvalov, İngiltere tarafından kabul edilen önceki düzenlemelerin (30 Mayıs İngiliz-Rus Antlaşması) katı bir şekilde yerine getirilmediğini ve kongredeki İngiliz delegeleri tarafında her adımda karşılaşmak zorunda kaldığı muhalefetten şikâyet etmiştir.⁹⁷

Berlin Konferansı'nın açılışının ertesi günü 14 Haziran'da 1878'de İngiltere Dışişleri Bakanlığı tarihindeki en ciddi güvenlik ihlali, Currie'nin nöbetinde yaşandı. 1878 Berlin Antlaşması'ndan kısa bir süre önce, antlaşmalar, Kraliyet mektupları ve diğer belgelerin kopyalanması için Antlaşma Departmanı'nda geçici olarak kopya kâtipleri istihdam ediliyordu. Bu istihdam edilen kopya kâtiplerinden biri olan edebiyatçı Charles Marvin,⁹⁸ 30 Mayıs 1878 tarihli İngiliz-Rus gizli Sözleşmesi'nin⁹⁹ metnini, Currie'nin dikkatsizliği nedeniyle *The Globe* gazetesine sızdırdı.¹⁰⁰ Sözleşmenin erken yayınlanması, hükümet içinde ciddi bir utanca neden oldu. Yeni Dışişleri Bakanı Salisbury'nin bu olayın üzerine gitmesiyle Marvin yargılandı ancak kısa bir süre sonra, mevcut yasalar gereğince serbest bırakıldı.¹⁰¹

Olayın hemen ardından Salisbury 31 Mayıs 1878'de İngiltere'nin İstanbul Elçisi Layard'a bir uyarı telgrafi göndererek, Osmanlı Sefiri Musurus Paşa'nın sızdırılan sözleşme hakkında alarına geçtiğini ve eğer Osmanlı Hükümeti tarafından sorgulanırsa,

⁹⁷ Temperley and Penson (eds.), *Foundations of British Foreign Policy from Pitt (1792) to Salisbury (1902)*, p. 381-382.

⁹⁸ John Tilley and Stephen Gaselee, *The Foreign Office*, G. P. Putnam's Sons, London 1913, p. 139.

⁹⁹ 30 Mayıs 1878'de Salisbury ile Shuvalov arasında gizli olarak imzalanan sözleşme genel olarak; ileride gerçekleştirilecek kongrede iki ülkenin çıkarlarına göre hareket edileceği yönünde yapılan sözleşmedir. Ayrıca o sıralarda Viyana'ya elçi olarak atanan Elliot bu sözleşmenin yersiz olduğunu ve Balkanlardaki Rus nüfuzunu kontrol altına alma çabalarında İngiliz-Avusturya iş birliğini savunuyordu. Bu sözleşme aslında bir nevi Salisbury'nin kongredeki müzakere pozisyonunun temellerini atmıştı. Bkz. T. G. Otte, *The Foreign Office Mind: The Making of British Foreign Policy, 1865-1914*, Cambridge University Press, New York 2011, p. 120.

¹⁰⁰ Salisbury ile Shuvalov arasında imzalanan 30 Mayıs 1878 Gizli Antlaşması'nın *Foreign Office*'den sızdırılması hakkında bkz. Charles Marvin, *Our Public Offices: embodying an account of the disclosure of the Anglo-Russian agreement and the unrevealed secret treaty of May 31, 1878*, (cheap ed., London, 3rd ed. 1882), s. 273-320. 14 Haziran'da *The Globe*'da yayımlanmasının ardından aynı gün İngiliz Parlamentosunda Maliye Bakanı'na soru olarak yöneltilmişti. HC Deb 14 June 1878 Vol. 240, cc1493-11494.

¹⁰¹ Bu olay *Foreign Office*'de radikal değişikliklerin yapılmasında etkili oldu. Özellikle rutin görevleri yerine getirmek için mütevazı maaşlarla istihdam edilen geçici işçilerin yerine, kadrolu memur alımına önem verildi. Ayrıca *Foreign Office*'de yaşanan *Globe* olayının yanı sıra Ekim 1876'da Türk Departmanı'nda (*Turkish Department*) çıkan "gizemli bir yangın" ve çalınan bir sevk çantası da dahil olmak üzere başka hatalar da meydana gelmiştir. Neilson and Otte, *The Permanent Under-Secretary For Foreign Affairs, 1854-1946*, p. 41.

bilgisinin olmadığını söyleyerek olayı geçiştirmesini istemiştir.¹⁰² Globe gazetesinde yayınlanan gizli sözleşme, İngiltere Parlamentosu'nda da tartışılmış ve Maliye Bakanı'na; gazetede yayımlanan belgenin onaylanıp onaylanmayacağını, Asya'daki Osmanlı topraklarının korunmasından vazgeçilip geçilmediği soruları yöneltmiştir. Lord Robert Montagu ise başka bu türden gizli bir antlaşmanın imzalanıp imzalanmadığını sorması üzerine maliye bakanı, hükümetin en erken bir tarihte parlamentoya konu hakkında kapsamlı bilgi sunulacağı cevabını vererek soruyu geçiştirmiştir.¹⁰³

Salisbury'nin Dışişleri Bakanlığı döneminde yaşanan bu kriz, Currie ile olan ilişkilerini olumsuz yönde etkilemedi. Hükümet ve muhalefet de bu olayın üzerine fazla gitmedi. Hatta 1878 Berlin Kongresi'ne katılmasından dolayı Kraliçe tarafından Currie'ye *CB Nişanı* (*The Most Honourable Order of the Bath*) verildi.¹⁰⁴ Currie daha sonra 1881'de Northampton'un başkanlığında İspanya Kralı XII. Kral Alfonso gönderilen heyette sekreter olarak görev almıştır.¹⁰⁵

1.3.7. Currie'nin Dışişleri Bakanlığında Yükselişi ve Daimî Müsteşar Yardımcılığına Atanması

Salisbury, yaşanan Globe olayına rağmen Currie'yi özel sekreteri olarak yerinde bıraktı ve ikili arasındaki ilişki daha da gelişti. 1882'de Dışişleri Daimî Müsteşarı Tenterden'in beklenmedik ölümü, Dışişleri Bakanlığında endişeye neden oldu. Tenterden'in yerine kimin geçeceği henüz belli değilken yine de bazı isimler ön plana çıkıyordu. Dışişleri Bakanlığının bu önemli departmanına ilk aday Pauncefote iken Currie ve Sanderson'un da adları geçmekteydi.¹⁰⁶ Pauncefote'nin Daimî Müsteşarlığa atanmasıyla (1882-1889) onun yerinden boşalan AUS (*Asistan Under Secretary of The State for Foreign Affairs*) Dışişleri Daimî Müsteşar Yardımcılığı görevine ise Currie atanmıştır. Currie, AUS olarak atandıktan sonra Salisbury'e gönderdiği bir mektupta "*Villiers Lister kadar kolay bir yatağa sahip olmayı beklesem de çok memnunuz*"

¹⁰² R.W. Seton-Watson, *Disraeli, Gladstone and the Eastern Question: A Study in Diplomacy and Party Politics*, London 1935, p. 420.

¹⁰³ HC Deb 17 June 1878 vol 240 c1614.

¹⁰⁴ The London Gazette, No. 24609. 30 July 1878.

¹⁰⁵ Robert H. Mair, *Debrett's Peerage, Baronetage, Knightage and Companionship*, (Royal Edition) Dean and Son, Publishers, London 1884, p. 690.

¹⁰⁶ D.W.R. Bahlman (ed.), *The Diary of Sir Edward Hamilton, 1880-1885*, Clarendon Press, Oxford, Vol. 1. 1972, p. 343.

şeklinde ifadede etmiştir.¹⁰⁷ Currie 1882’de AUS’a terfiisini Türk Departmanı’ndaki yetkin yönetim ve çalışkanlığına borçluydu. Lord Derby terfi hakkında “*Currie yeni AUS oldukça yetenekli ancak Thomas Sanderson daha yetenekliydi: ama Currie bir entrikacıydı,*”¹⁰⁸ yorumunda bulunmuştur.

Julian Pauncefote’nin (1882-1889) Dışişleri Daimî Müsteşarlığına gelmesiyle birlikte ofiste de bir takım önemli değişiklikler oldu. Bu değişiklikler içinde en göze çarpanı Parlamento Dışişleri Müsteşarı’nın (*Parliamentary Under-Secretary*)¹⁰⁹ yetkilerinin daha çok ticarî işlerle sınırlı kalmasını sağlaması olmuştur. Pauncefote ayrıca tüm siyasi departmanlar üzerinde genel denetimini sürdürürken, şahısların üzerindeki görev yetki alanlarında da birtakım değişiklikler yaptı. Türk Departmanı sorumlusu Philip Currie aynı zamanda Orta Asya, Japonya, Çin ve Singapur işleriyle ilgilenmesi için de görevlendirilmiştir. Bu yüzden Currie’nin ağır Türk Departmanı’ndaki iş yükünden dolayı rahatlatılması gerekiyordu. Bu konu hakkında düzenleme yapılarak Currie, daha çok Türk Departmanı, Doğu Asya, İspanya, İskandinav ülkeleri ve Alman eyaletleri işlerini yürüttü. Pauncefote de özellikle yarı hukuk dairesi haline gelen Antlaşma Dairesi’nin (*Treaty Department*) sorumluluğunu kendi üzerine aldı.¹¹⁰

Salisbury karar verme sürecini kendi uhdesinde topladığından, Currie’nin ofis içindeki konumu da güçlenmiştir. Currie, ofisin rutin işlerini yönetmek için Dışişleri Bakanı’nın tercih ettiği bir kişi oldu. Salisbury’nin özel sekreteri olarak Currie, Dışişleri Bakanı’nın uluslararası ilişkilerdeki gelişmeler ve atamalar konusunda görüşleri dikkate alınan bir konuma geldi. Currie, Salisbury’nin personel meselelerine olan ilgisizliğine karşı ona bu konuda yardımcı oldu. Örnek vermek gerekirse, Eylül 1879’da Salisbury’e, o sırada Roma’daki büyükelçilik sekreteri olan Hugh Macdonnell’ı Sofya’da yeni

¹⁰⁷ Jones, *The Nineteenth Century Foreign Office: An Administrative History*, p. 72

¹⁰⁸ Neilson and Otte, *The Permanent Under-Secretary For Foreign Affairs, 1854–1946*, p. 82.

¹⁰⁹ İngiltere Hükümetinde iki tür Dışişleri Daimî Müsteşarlığı vardır. Bunların ikisi de Dışişleri Bakanlığına bağlıken (Foreign Office) Parlamento Dışişleri Müsteşarı (*Parliamentary Under-Secretary*) genelde parlamentoda bulunur ve muhalefetten gelen sorulara cevap verirdi. Dışişleri Daimî Müsteşar ise dışişlerinde bakandan sonra gelen en yetkili kişiydi. Bu ikilikli durum uzun yıllar görev yetki karmaşasına sebep olmuştur. Osmanlı arşiv belgelerinde de bu iki kurum birbirine sıkça karıştırılmıştır. Dışişleri Bakanlığının 1841’deki yapılanmasına göre Daimî Müsteşar İngiltere için daha önemli olan 1. ve 2. Daire içerisinde sınıflandırılan Fransa, Yunanistan, Kuzey ve Orta Amerika, Rusya, Türkiye, Çin ve İran’dan sorumluydu. Burada yer alan 2. Daire aynı zamanda Doğu Departmanı olarak adlandırılmıştır. Daha az önemli olan 3. ve 4. Daireler içerisinde yer alan Portekiz, Güney Amerika, Hollanda, Belçika, Avusturya, Prusya, Danimarka ve İtalya Parlamenter Müsteşarın yetki alanındaydı. Micheal Roper, *The Records of the Foreign Office 1782-1939*, Public Record Office Handbooks, London 1969, p. 13.

¹¹⁰ Neilson and Otte, *The Permanent Under-Secretary For Foreign Affairs, 1854–1946*, s. 68.

oluşturulan servise atamaması yönünde tavsiyede bulunmuştu. Bulgaristan'ın mevcut siyasi önemi göz önüne alındığında, İngiltere'nin oradaki temsilcisinin etkili olması gerekiyordu. Currie, birinci sekreteri Sofya'ya göndermek yerine, her ikisi de ikinci sekreter olan Edwin Egerton veya Frank Lascelles'i atamayı önermiştir.¹¹¹

Currie, 1882'de Daimî Müsteşar Yardımcılığı'na¹¹² terfi etmesinin ardından Doğu bölümünün kontrolünü de sıkı bir şekilde devam ettirdi. Önceki Dışişleri Daimî Müsteşarları Tenterden ve Pauncefote'den farklı olarak Currie, Daimî Müsteşar (PUS) makamına gelmeden önce Doğu Sorunu ve Rusya hakkında ilk elden olmasa da önemli ölçüde deneyim kazanmıştı.¹¹³ Bu açıdan kariyeri eski Daimî Müsteşar Hammond'a benziyordu. Dahası Currie'nin Doğu meselelerine olan yakın ilişkisi, PUS ofisindeki birçok halefi için kariyer modelinin bir parçasını oluşturacaktı.¹¹⁴

Currie'nin Salisbury'e olan minnettarlığını göstermesi açısından 2 Ocak 1899'da Salisbury'e yazdığı mektup oldukça önemlidir. Currie mektubunda: “*Sen benim için en iyi ve en nazik arkadaş oldun ve ulaşmayı umduğumdan daha yüksek bir konuma yükselmemi sağladın. Size kişisel olarak hizmet ettiğim günlere büyük bir zevkle bakıyorum. Hayatımın en mutluları arasındaydılar*”¹¹⁵ ifadelerini kullanmıştır.

Currie Daimî Müsteşar Yardımcılığı'na atandıktan sonra Lord Granville ile 1856 Paris ve 1871 Berlin Antlaşması'nın devamı olan 52. 54. ve 55. maddelerinin hükümlerini yürürlüğe koymak için 1883 Tuna Nehir Seyir Konferansı'na (*The Conference on the Navigation of the Danube*) katıldı.¹¹⁶ 22 Haziran-2 Ağustos 1884 tarihleri arasında düzenlenen Mısır Borçlar Konferansı'nın sekreteryasında görev aldı.¹¹⁷ Daha sonra 18 Mart 1885'te Londra'da Mısır'ın malî durumunu üzerine düzenlenen konferansa protokolist olarak katıldı.¹¹⁸ Aralık 1888'de Dışişleri Müsteşarı Lord Pauncefote'nin Washington Elçiliği'ne atanmasının ardından Currie, Dışişleri

¹¹¹ Neilson and Otte, *The Permanent Under-Secretary For Foreign Affairs, 1854–1946*, p. 81; Steiner, “Philip Henry Wodehouse Currie”, p. 2.

¹¹² Assistant Under Secretary.

¹¹³ Doğu'da birtakım görevler üstlenmiş olan Sir. V. Corbett, Currie'nin deneyimlerine rağmen doğu hakkında hiçbir bilgisi olmadığını iddia etmektedir. Sir V. Corbett, *Reminiscences, Autobiographical and Diplomatic*, Hodder and Stoughton London 1927, p. 206-207.

¹¹⁴ Neilson and Otte, *The Permanent Under-Secretary For Foreign Affairs, 1854–1946*, s. 80.

¹¹⁵ Jones, *The Nineteenth Century Foreign Office: An Administrative History*, p. 77-78.

¹¹⁶ HC Deb 12 March 1883 vol 277 cc204-7.

¹¹⁷ Edward Hertslet, *The Map of Europe By Treaty, Vol IV. 1875 to 1891. Political and Territorial Changes Which Have Taken Place Since the General Peace of 1814*, Harrison and Sons, London 1891. p. 3259.

¹¹⁸ Ahmed Ahmed Garfy, *Mısır'ın Osmanlı Devleti'nden Kopuşu*, Hitabevi Yay., Ankara 2021, s. 40.

Bakanlığı Daimî Müsteşarı olarak göreve başladı. Bu dönemdeki faaliyetleri neticesinde 1892’de G.C.B. (*Grand Cross of the Order of the Bath*) Nişanı aldı.¹¹⁹

Currie’nin çalışma prensipleri İngiliz diplomasisinde sıkça kullanılan “*no bed of roses*”¹²⁰ deyimini tam da onun için geçerliydi. Currie’nin bölüm başkanı olarak tarzı, “*long leash*” ve “*short rein*”in tuhaf bir karışımıydı. Dönemin İngiliz devlet adamı Hardinge, Currie’yi tanımlarken; “*yetenekli bir adamdı ancak memurlarıyla ilişkilerinde ise biraz acımasız ve çabuk öfkeleniyordu*” ve onlara “*şiddetli*” bir “*kafa yıkama*” etkisi oluşturma eğiliminde bir kişi olarak tanımlamaktadır.¹²¹

1.4. İNGİLTERE’NİN İZOLASYONDAN ÇIKIŞ ARAYIŞLARI VE CURRIE’NİN 1885-1894 ARASI DİPLOMATİK FAALİYETLERİ

Salisbury’nin 1885’te Dışişleri Bakanlığını da uhdesinde bulundurarak başbakan sıfatıyla geri dönmesi, Currie’nin yükselmesini de devam ettirdi. Currie üç siyasi bölümünün işlerini denetlemek için Pauncefote’un bazı işlevlerini daha önceden zaten üstlenmişti. Şimdi ise Salisbury onu sık sık gizli görevlere gönderiyordu. Currie Salisbury’nin tam güveninin tadını çıkardı ve öyle ki görevlerine Salisbury’den açık talimatlar almadan gönderiliyordu. Currie, Salisbury’den açık bir talimat almadan Alman Şansölyesi Bismarck ile ve onun en büyük oğlu aynı zamanda Dışişleri Bakanı Herbert von Bismarck’la ikili görüşmeler gerçekleştirmiştir.

Salisbury’nin liderliğindeki Muhafazakâr Parti 1885’in ortalarında iktidara geldiğinde, Rusya ile İran, Afganistan ve Hindistan’daki var olan problemlerin çözümü masada bekliyordu.¹²² Salisbury, İran’ın Hindistan’ın savunmasındaki rolüne çok büyük önem veriyordu. Bu nedenle de İran meseleleri ile daha yakından ilgilenmekteydi. Hatta İran üzerine Ruslarla yapılan görüşmeler sırasında Currie’ye, “*bize göre İran’ın bütünlüğünün İngiltere için büyük bir önem taşıdığı*” Ruslara söylenmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹²³

¹¹⁹ WM. A. Shaw, *The Kings of England*, Vol. I, Sherratt and Hughes, London 1906, p. 213.

¹²⁰ Bir durumun güllük gülistanlık olmadığı, görüldüğü kadar hoş olmadığı ve bazı tatsız yönleri olduğunu belirtmek için kullanılan bir deyim.

¹²¹ A. Hardinge, *A Diplomatist in Europe*, By Butler & Tanner Ltd, London, 1927, p. 83.

¹²² William Habberton, *Anglo-Russian Relations Concerning Afghanistan, 1837-1907*, (Unpublished Ph. D.) University of Illinois at Urbana-Champaign, 1934, p. 56.

¹²³ R.L. Greaves, *Persia and the Defence of India, 1884-1892*, University of London the Athlone Press, London, 1959, p. 86. Currie bu süre zarfında özellikle Rusya ile Orta Asya üzerine yürütülen görüşmelerde oldukça etkin bir rol almıştır.

Diğer taraftan Salisbury’i 1885 ve 1889 yılları arasında Afrika hakkında en çok endişelendiren şey Mısır’ın işgalinin Akdeniz dengesi üzerindeki etkisiydi.¹²⁴ Bu yüzden de Salisbury Rusya ile Orta Asya ve İran üzerindeki anlaşmazlıklara bir son vermek aynı zamanda Mısır’ın işgalini meşrulaştırmak istiyordu. Bu anlaşmazlıklara son vermek için de Almanya’nın dostluğuna ihtiyacı olduğu inancıyla Alman Şansölyesi Bismarck ile bu bağlamda bir dizi mektuplaşma gerçekleştirdi. Salisbury 1885 yılında Almanya politikasını iki ülke arasında dostane ilişkilerin kurulabileceğini ve bu suretle de Bismarck’ın desteğinin sağlanabileceği üzerine kurmuştur.¹²⁵

Kraliçe, birçok yönden Berlin’den hoşnut olmasa da Salisbury, “*Almanya ile dostane ilişkileri geliştirmenin*” gerekli olduğuna inanıyordu. Muhtemelen Salisbury’nin en güvendiği büyükelçisi Sir William White, İstanbul’dan Salisbury’e gönderdiği telgrafında: “*Avusturya politikası gerçekten de belirsizdir. Calice (Avusturya’nın İstanbul Büyükelçisi) en yetersiz olanıdır ve Kalnoky’yi her zaman Alman’dan çok Rus olarak düşünmüşümdür. Herhangi bir öneride bulunmaya cesaret edebilseydim, Almanya’ya elimizden geldiğince yaklaşmamızı tavsiye etmeliyim*” demektedir.¹²⁶

Salisbury’nin Almanya ile bozuk olan ilişkileri düzeltme çabaları, büyükelçi ile görüşmeleri ve Şansölye Bismarck’a yazılan mektuplarla sınırlı kalmamıştır. Salisbury, Zanzibar ve Caroline Adaları’nın sorunlarının çözülmesinde oynayacağı rolle Bismarck nezdinde itibar kazanmaya çalışmaktaydı. 1885 Ağustos başında Şansölye Bismarck’ın büyük oğlu ve Dışişleri Bakanı Herbert von Bismarck ile Currie arasında bir görüşme gerçekleşti. Bu görüşmenin içeriği hakkında Salisbury’nin özel talimatları ve Currie’ye yazdığı mektuplar kayıp olduğu için kanıtlar hâlâ eksiktir. Bununla birlikte, Currie’nin Salisbury’ye yazdığı eksiksiz raporlar, görevin muhtevası hakkında ışık tutuyor. Afgan sınırındaki olaylar ve özellikle Zülfikar Krizi¹²⁷ nedeniyle Salisbury olası bir İngiliz-

¹²⁴ Ronald Robinson and John Gallagher with Alice Deny, *Africa and the Victorians: The Official Mind of Imperialism*, Macmillan, London 1981, p. 254.

¹²⁵ H. W. V. Temperley and Lillian M. Penson (eds.), *Foundations of British Foreign Policy from Pitt (1792) to Salisbury (1902)*, Cambridge University Press, London 1938, p. 429.

¹²⁶ Greaves, *Persia and the Defence of India, 1884–1892*, p. 91.

¹²⁷ Zülfikar Krizi daha sonraki 10 Eylül 1885’te Philip Currie ile Rus elçisi Staal arasında yapılan protokolle hızlı bir şekilde çözüme kavuştu. Ruslar sınırın Pajdeh veya Omus yerine Zülfikar’dan başlatılması talebini kabul etti; Lois Stone, *Anglo-Russian Relations in Central Asia 1885-1892*, (Unpublished Ph. D.) Faculty of Political Science, Columbia University 1955, p. 37.

Rus savaşında, Almanya'nın tarafsızlığına ihtiyaç duyması,¹²⁸ Currie'nin 1885 yılı yaz aylarına doğru sonlarında Königstein, Hamburg ve Friedrichsruh'daki bulunma amacını açıklıyor.¹²⁹

1.4.1. Alman Dışişleri Bakanı Herbert von Bismarck ile Görüşmesi

Salisbury'nin 1885'te kurduğu azınlık hükümetinin amacı, İngiltere'nin Almanya ile yakınlaşarak, Gladstone'un mevcut uluslararası izolasyonundan bir çıkış yolu bulması olarak gözükmekteydi. Bu doğrultuda Salisbury, Alman Şansölyesi Bismarck nezdinde birtakım girişimlerde bulunmuştu. Herbert von Bismarck'ın Bad Hamburg kaplıcalarında olduğunu öğrenen Salisbury, Currie'yi gizli görevle oraya gönderdi. Currie, İngiliz turist kılığında 3 Ağustos 1885'te Dışişleri Bakanı Herbert von Bismarck ile görüşme gerçekleştirdi.¹³⁰

Currie, Kont Herbert ile Orta Asya'daki İngiliz-Rus krizinin önde gelen içeriğini özetledi. Kısa tarihsel bir bilgi verdikten sonra ve mevcut durum hakkında görüş alışverişinde bulundular. Kont Herbert Bismarck'a durumu: *"Durum kritik ve önümüzdeki birkaç ay içinde bir anlaşmaya varılmazsa, savaşa yol açma olasılığı çok yüksek, Rus komutanlar girişimci ve Herat'a atılmak için sabırsızlanıyorlar. Afganlar aceleci ve her an başka bir Pencdeh olayı meydana gelebilir. Bu beklenmedik durumlardan herhangi biri, kaçınılmaz olarak İngiltere ile Rusya arasında bir kopuşa neden olacak ve bu da sadece Orta Asya'da değil, İngiltere'nin düşmanına bir darbe indirebileceği dünyanın her yerinde düşmanlıklara yol açacaktır,"*¹³¹ şeklinde açıklamıştır. Bu sözler İngiliz-Rus krizinin geçmediğini göstermektedir.

Currie ayrıca görüşme sırasında Rusya ile top yekûn bir savaş çıkarsa, İngilizlerin Rusya'nın Hazar ötesi eyaletleriyle iletişim hatlarını kesmeye çalışacağını da belirtti. Bunun da ancak Karadeniz'e erişim sağlandıktan sonra başarılacağını ifade etti. Salisbury'nin de Sir Henry Drummond Wolff'a yazdığı mektupların birindeki benzer bir ifade aynı zamana denk gelmişti. Salisbury, konuyla ilgili önceki anlaşmaların geçersiz olacağını ancak İngiltere ile Rusya arasında savaş çıkarsa, *"şu ya da bu şekilde*

¹²⁸ John Lowe, *Britain and Foreign Affairs 1815-1885: Europe and Overseas*, Routledge, New York 1998, p. 80.

¹²⁹ Greaves, *Persia and the Defence of India, 1884-1892*, p. 91-92.

¹³⁰ Neilson and Otte, *The Permanent Under-Secretary For Foreign Affairs, 1854-1946*, s. 82.

¹³¹ C. J. Lowe, *The Reluctant Imperialists: British Foreign Policy 1878-1902*, Vol 2: the documents, Routledge & Kegan Paul, London 1967, p. 44.

gemilerimizi Çanakkale Boğazı'ndan geçmeye zorlamalıyız,"¹³² şeklinde Wolff'a ifade etmiştir.

Currie, iki büyük Asya gücü arasındaki bir savaşın felaketini önlemek için Bismarck'tan Zülfikar anlaşmazlığına arabuluculuk yapmasını talep etmiştir. Zülfikar krizi hakkındaki iddialara ilişkin İngiliz görüşünü sunmuş ve ülkesinin, ne olursa olsun Şansölyenin kararına uyacağını bildirmiştir. Currie bu şekilde Prens Bismarck'ın bir barışçı olarak var olan ününü daha da arttıracak ve İngiltere'den *"kalıcı minnettarlık"* bekleyebileceğini sözlerine eklemiştir. Currie akabinde de Rusya ile olan anlaşmazlık çözüme kavuştuktan sonra İngiltere ile Almanya arasında daha yakın ve samimi bir ittifakın temellerinin atılabileceğini bildirmiştir.¹³³

Kont Herbert von Bismarck ise, Salisbury'nin tam anlamıyla böyle bir ittifaktan yana olduğunu ve bu ittifak bir kez kurulduktan sonra İngiliz halkının da eski Protestan müttefiklerine en güçlü desteği vereceğine inanıyordu. Kont Bismarck'a göre böyle bir desteğin ardından da İngiltere'de hangi hükümetin iktidarda olduğunun bir önemi kalmayacaktı. En büyük askerî güç ile en büyük deniz gücü arasındaki bir ittifak, sadece dünya barışını güvence altına almakla kalmayacak, aynı zamanda iki ülkenin çıkarlarına da en üst seviyede hizmet edecekti. Avrupa'da yaşanacak olumsuz gelişmeler karşısında kolonilerden gönderilen malların güvenliği konusunda Almanya'yı rahatlatacak ve Rusya'nın Hint İmparatorluğu'na karşı kışkırtılmamış bir saldırganlık durumunda İngiltere'yi kendi çıkarlarını savunmada özgür bırakacaktı.¹³⁴

Currie 4 Ağustos'ta Salisbury'e gönderdiği şifreli telgrafta Kont Herbert Bismarck'ın, İngiliz-Alman ittifakı fikrine taraftar olduğu ancak bu ittifakın önünde iki engel olduğunu düşündüğü bildiriyordu; İlk olarak böyle bir dostluk, iktidara döndüğünde Gladstone tarafından sürdürülemeyebilirdi ve çok da uzak olmayan bir gelecekte Liberal Parti'nin bir zaferi olası görünüyordu. İkinci olarak ise İngiltere ile yakın ilişki Rusya'yı rahatsız ederdi ve Almanya'nın doğu sınırının uzun, açıkta ve savunmasız olduğunu bildiriyordu.

Kont Herbert Bismarck'ın, ittifakın önündeki engelleri belirtmek için kullandığı *"Su, parmağımızı sokamayacak kadar sıcak"* şeklindeki mesajını da Currie, Salisbury'e

¹³² Greaves, *Persia and the Defence of India, 1884–1892*, p. 93.

¹³³ Lowe, *The Reluctant Imperialists: British Foreign Policy 1878-1902*, p. 45

¹³⁴ Greaves, *Persia and the Defence of India, 1884–1892*, p. 94.

gönderdi.¹³⁵ Herbert Bismarck görüşmeden etkilenmiş olacak ki Currie'yi eylül ayında Şansölye Bismarck ile görüşmesi için Friedrichsruh'daki malikânesine davet etti.

Salisbury İngiltere'yi içinde bulunduğu izolasyondan bir şekilde çıkarmak istiyordu. Bunun için de Almanya ile olan ilişkilerini düzelterek, bir ittifak kurma niyetindeydi. 2 Temmuz 1885'te Alman Şansölyesi Bismarck'a mektup yazarak, Mısır kredisinin yükseltilmesi için iş birliği istedi. Bismarck da bu mektuba verdiği cevapta, kredinin yükseltilmesi için teşvik amacıyla girişimde bulunacağını bildirmiştir.¹³⁶

1.4.2. Alman Başbakanı Otto von Bismarck ile Görüşmesi

Currie, Salisbury'nin 1885-1886 ve 1887-1892 yılları arasında Başbakanlık ve Dışişleri Bakanlığı yaptığı süreçte çok yakın çalıştı. Salisbury ile Currie arasındaki bu yakınlığın nedeni her ikisinin de birbirinin düşüncelerini iyi okumalarından kaynaklanmaktaydı. Buna bir örnek olması açısından 1885'te Friedrichsruh'da Bad Hamburg Kaplıcasında Alman Şansölyesi Bismarck ile üç gün geçirdi. Bu süre zarfında Salisbury'den yazılı bir talimat almadan Bismarck'ın sorularına karşılık verebilme cesaretini gösterdi. Bu durum Currie ile Salisbury'nin olaylar karşısındaki düşüncelerinde hem fikir olduklarının göstergesiydi.¹³⁷

Bismarck, 1885'in Eylül ayının son günlerinde Currie'yi kır evine davet etti.¹³⁸ Currie 28-30 Eylül 1885'te gerçekleşen bu görüşmenin detaylarını daha sonra Salisbury'e bir rapor halinde sunmuştur.

Bismarck, Salisbury'nin güvendiği bir kişiyle açıkça konuşma fırsatı bulduğu için mutlu olduğunu, ancak bu konuşmanın seçimlerden önce değil, seçimlerden sonra yapılmasının daha doğru olacağını söyledi. Bismarck, Currie'ye İngiltere ile dostluğun, Prusya'nın geleneksel politikası olduğunu da ifade etti. Bu dostluğu kesintiye uğratan ilk şeyin, İngiltere'nin 1870 Fransa-Prusya Savaşı sırasındaki davranışı olduğunu ifade etti. Bismarck İngiltere'nin bu savaştaki tarafsızlığının Fransa'nın lehine olduğunu ve bunu da Alman milletinin affetmediğini açıkça söyledi.¹³⁹ Görüşmenin devamında ise Bismarck, İngiltere de yaklaşan seçimde Muhafazakâr Hükümetin işbaşına gelmesini

¹³⁵ Greaves, *Persia and the Defence of India, 1884–1892*, p. 94.

¹³⁶ Robert Taylor, *Lord Salisbury*, St. Martin's Press, New York 1975, s. 95.

¹³⁷ Steiner, "Philip Henry Wodehouse Currie", p. 2.

¹³⁸ David Steele, *Lord Salisbury A Political Biography*, UCL Press, London 1999, p. 180.

¹³⁹ Lowe, *The Reluctant Imperialists: British Foreign Policy 1878-1902*, p. 27.

ümit ettiğini söyledi. Bismarck, Gladstone'nun dış ilişkiler hakkında bir şey bilmediğini ve iş yapabilmesinin imkânsız olduğunu düşünüyordu.

Bismarck, son zamanlarda dünyanın farklı yerlerinde İngiltere'ye karşı sergilediği düşmanca tavrın sebeplerinden de Currie'ye bahsetmiştir. Bunun nedeninin Fransa ile bir uzlaşma sağlama ve onun intikam takıntısından vazgeçirmek için on beş yıldır çabaladığını ve bunun mümkün olmadığını gördüğünü ifade etmiş ve artık Fransa'nın kendisi açısından çok önem arz etmediğini söylemiştir. Bundan dolayı Fransa ve İngiltere arasındaki bir problemde İngiltere'nin yanında olacağını ifade etmiştir.

Bismarck, sömürge fikrine de karşı olduğunu Currie'ye açıkladı. Ancak halkın sömürge hakkındaki görüşü o kadar baskın bir hale gelmişti ki sömürgecilik düşüncesini Almanya'nın ana politikasına dönüştürmek zorunda kaldığını ifade etmiştir. Bundan dolayı da eğer sömürgeler üzerinde İngiltere ile bir sorun çıkmadığı sürece iyi geçinebileceklerini belirtmiştir.

Currie'ye göre Bismarck, İngiltere'ye Fransa'dan gelebilecek bir saldırıyı önleyebileceğini ancak Rusya'ya gelince bu durumda sadece tarafsız kalabileceğini gözlemlemişti. Bismarck Rusya'yla savaşmayı göze alamazdı. Bismarck, Rusya'yla yapılacak bir savaşın Fransa'yla yapılacak bir savaştan daha ciddi olacağını düşünüyordu. Çünkü Alman silahları her ne kadar gelişmiş olursa olsun coğrafi koşulların Rusya'yı istila etmenin önündeki en büyük engel olduğu fikrindeydi. En büyük korkusunun ise Rusya ile Avusturya arasındaki bir savaştı. Böyle bir savaşın kuşkusuz galibi Rusya olacaktı. Avusturya'nın ise olası bir işgali Almanya için büyük bir sorun ortaya çıkarabilirdi. Çünkü Avusturya'nın parçalanması sonucunda Almanya bazı Avusturya kentlerini ilhak etmek zorunda kalabilirdi ki bu Almanya için büyük bir sorundu. Avusturya'nın Almanya'ya yakın olan kentleri Katolik'ti ve milliyet olarak da karışıktı. Bu durum Almanya'yı zayıflatabilirdi. Bundan dolayı Rusya'nın Viyana'ya girmesini göze alamazdı.¹⁴⁰

¹⁴⁰ Alman şansölyesinin sistemindeki zayıf nokta, kendisinin de kabul ettiği gibi, çok uluslu Avusturya idi. Ne Alman imparatorluğu tarafından emilebilirdi ne de Rusya'nın işgaline göz yumabilirdi. Ancak Avusturya'daki yönetici çevreler Rusya'yı İstanbul'dan uzak tutmaya kararlıydı ve İngiltere'nin de yanlarında olmasını umuyordu. Aslında bu Salisbury'nin de istediği bir şeydi. Çünkü daha 1885'te Kabinesini kurmaya çalışırken Viyana Elçisi Paget ile görüşüp, Balkanlardaki olası bir Rus tehlikesine karşı Avusturya ile hareket etmeye hazır olduğunu Viyana'daki çevrelere iletmesini istedi. Paget ise bu durumun Gladstone'nun dış politikasındaki hatalarını düzeltmek için bir fırsat olarak görüyordu. Çünkü Paget de Salisbury gibi Muhafazakâr görüşlüydü. Steele, *Lord Salisbury A Political Biography*, p. 180.

Currie, bir İngiliz-Rus savaşı durumunda Sultan'a boğazların kapatılması için verilen tavsiyeyi Bismarck'la paylaşarak, onun bu konu hakkındaki görüşünü sormuştur. Bismarck da savaşı bir taraf olmadığı sürece Osmanlı'nın İngiliz filosunun geçişine izin vermesinin mevcut anlaşmalar kapsamında haklı görülemeyeceğini söylemiştir.¹⁴¹

Bismarck, bir hafta önce patlak veren Doğu Rumeli Krizi için ise Rusya'nın Prens Aleksandr'a duyduğu nefretin anormal bir hale geldiğini, bundan dolayı da öteden beri desteklediği Bulgar birliğine karşı çıkmasına neden olduğunu ifade etti. Bismarck, Prens Aleksandr yönetiminde gerçekleşecek birliği olumlu karşılayabileceğini belirtmesi üzerine Currie, Osmanlı Devleti'nin zamanında harekete geçmediği için birliğin artık geri alınmayacağını, ancak bu iki vilayetin farklı anayasalara sahip olmasına önem verdiğini belirtmiştir. Salisbury de başından beri Balkanlarda İngiliz politikasını Rusya'ya karşı kontrol edebilecek güçlü bir Bulgaristan'ı savunmuştur.¹⁴²

Currie, Bismarck ile olan görüşmesine ertesi gün de kaldığı yerden devam ederek, İstanbul'un bir Rus işgaline uğraması ihtimali üzerinde durmaya başlamıştır. Bismarck, Gladstone'un 1880'de Kopenhag'da Rus Çar'ını ziyaretini hatırlatarak, bu konuda İngiltere'ye şüpheyle yaklaştığını saklamamıştır. Currie ise İstanbul ile ilgili olarak, İngiltere'nin mevcut politikasında herhangi bir değişiklik olmadığını hatta olası bir Rus işgalinde Gladstone'un bile Avusturya ile harekete geçmeye hazır olacağına inandığı ifade etti. Currie İngiltere için İstanbul'un konumu, savaşılabilecek iki sorundan biri olarak görüldüğünü açıkça ifade etmiştir.¹⁴³

Currie, Rusya'nın İstanbul'u Doğu İmparatorluğu'nun başkenti yapma fikrinin gerçekleştirilmesi mümkün olmayan bir hayal olduğunu belirterek, Rusya için İstanbul'un ileri bir karakoldan fazlası olamayacağını savunmuştur. Currie devamında, Çar'ın tahtının güvenliğinin, onun Rus köylülüğünün ortasında yaşamaya devam

¹⁴¹ Burada kastedilen Afganistan sınırında Rus ve İngiliz askerlerinin arasında meydana gelen çatışmaların ardından Rusya 30 Mart'ta Pencdeh'i işgal etti. İngiltere Rusya'dan Pencdeh'i boşaltmasını istedikten sonra savaş hazırlıklarına başladı. Sultan II. Abdülhamid de Alman Büyükelçisi Radowitz vasıtasıyla Bismarck'tan araya girmesini istedi. Ayrıca boğazların İngiliz savaş gemilerine kesinlikle açılmayacağını bildirdi. Bkz. Feroze A. K. Yasamee, *Abdülhamid'in Dış Politikası: Düvel-i Muazzama Karşısında Osmanlı 1878-1888*, (Çev. Yusuf Selman İnanc), Kronik Yay., İstanbul 2018, s. 175.

¹⁴² W.N. Medlicott, "The Powers and the Unification of two Bulgarians." *The English Historical Review* Vol. 54, No. 213 (January, 1939), pp. 67-82.

¹⁴³ Dame Lillian Penson, *Foreign Affairs Under The Third Marquis Of Salisbury*, University Of London The Athlone Press, 1962, p. 12.

etmesine bağılı olduğunu dile getirmiştir. Currie Rusya'nın ihtilallerle kaynadığını, askerî olarak yolsuzlukların hat safhada olduğunu da ifade etti. İngiltere'nin Yakın Doğu'daki prestijinin bu kadar artmasının ve Rusya'nın Hindistan'a saldırması durumunda tek başına vurulabileceği Karadeniz kanadının kapanmasıyla ilgilendiğini de itiraf etti. Bismarck da bu durumu görmezden gelerek, Kafkasya'nın aşılmaz bir engel olduğunu ve Odesa'ya yapılacak bir saldırıda buna kayıtsız kalacağını belirtti. Ardından ise Rusya'nın müthiş bir deniz gücüne sahip olmadığını ayrıca Baltık Denizi'nin Karadeniz'den daha savunmasız olduğunu hatırlattı.

Görüşmede konu Mısır'a geldiğinde ise Currie, Salisbury'nin Mısır'ın işgalinin kalıcı olmasına karşı olduğunu, ancak şu anda Mısır'ın tahliyesi için bir tarih belirleyemediğini aktarmıştır. Bismarck ise Mısır'ın olası bir tahliyesinden sonra bile, İngiltere'nin ayrıcalıklı bir pozisyona sahip olması gerektiğini hatta Mısır ile ilgili olumsuz bir gelişme karşısında İngiltere'nin yeniden işgal hakkını elinde tutması gerektiği düşüncesini ifade ederek İngiltere'ye üstü kapalı destek vermiştir.¹⁴⁴

Bismarck muhtemel bir İngiliz-Rus çatışması durumunda vaat edebileceği tek şeyin tarafsızlık olduğunu söylemiştir. Çünkü Bismarck'a göre İngiliz-Rus savaşında İngiltere'nin tarafını tuttukları takdirde Rusya Fransa ile ittifak kurabilirdi. Bu durum Almanya'nın hem batıdan hem de doğudan iki ateş arasında kalmasında sebep olabilirdi. Bismarck'ın bu tarafsızlık tutumu Almanya'nın güvenliğini sağlamaya yönelik bir politika iken Rusya için de olumlu bir gelişmeydi. Currie, Bismarck'ın, Osmanlı Devleti'nin taraf olmadığı bir savaşta, İngiliz savaş gemilerinin Rusya'ya saldırmak için Boğazlardan geçmesini engelleyen anlaşmaların devamından ve yürürlükte olmasından yana olduğunu gözlemlemiştir.¹⁴⁵

Salisbury'nin böylesine iki önemli konuda Philip Currie'yi görevlendirmesinin arkasında birkaç neden vardı. Bunlardan ilki Salisbury'nin kendi mizacından kaynaklanan Kıta Avrupa'sındaki diplomatik temsilcileri yetersiz görmesidir. Yetersiz gördüğü diplomatik temsilcilerden biri de Berlin Büyükelçisi Sir Edward Malet'di. Bu

¹⁴⁴ Lady Gwendolen, *Life Of Robert Marquis Of Salisbury*, Vol. III. 1880-1886., London: Hodder and Stoughton 1931, p. 257-261.

¹⁴⁵ Steele, *Lord Salisbury A Political Biography*, p. 180.

nedenle de Bismarck ile olan görüşmelerde Edward Melet yerine Currie'yi değerlendirmiştir.¹⁴⁶

Currie'nin Bismarck'tan edindiği izlenimlerden biri de İngiliz-Fransız rekabetinin bir savaşa yol açmasına asla izin vermeyeceğidir. Çünkü Fransa'nın İngiltere'ye karşı kazanacağı muhtemel bir zafer Fransa'nın daha da güçlenmesi anlamına gelirdi ki bu da Almanya'nın çıkarlarına uygun değildi.¹⁴⁷ Diğer taraftan Currie'nin iki ülke arasında önerdiği ittifak teklifi ise Bismarck tarafından görmezden gelindi.¹⁴⁸

Salisbury, Balkanlar'da normalde olacağından daha aktif ve etkiliydi. Ayrıca Mısır'da Almanya'nın iyi niyetini elde etmek için Avusturya'dan da yardım almayı umuyordu. Currie'nin eylül ayında Bismarck'la yaptığı görüşmeler sonucunda, İngiliz-Avusturya iş birliğinin politik değeri daha da artmıştır. Bismarck'ın İngiltere ve Almanya arasında Salisbury ve Currie tarafından önerilen ittifaka kesin bir cevap vermemesi, Avusturya'yı Kıta Avrupa'sında İngiltere ile iş birliğinde daha önemli bir konuma getirmiştir.¹⁴⁹

Salisbury ve Currie, Avusturya'ya yönelik olumlu politikalarını Currie İstanbul Büyükelçiliği yaptığı dönemde de ısrarla sürdürmüştür. Hatta Currie'nin Osmanlı Devleti'nin çıkarlarına aykırı her politik eyleminde ona şartsız destek sunan devlet Avusturya olmuştur.

Currie hem Alman Dışişleri Bakanı Herbert von Bismarck hem de Başbakan Otto von Bismarck ile İngiliz çıkarları için yaptığı görüşmeler ve diplomasideki yeterliliği nedeniyle 1 Aralık 1885'te Kraliçe tarafından Dışişleri Daimî Müsteşar Yardımcılığı (*Assistant Under Secretary of The State For Foreign Affairs*) yaptığı sırada *KCB Order Of The Bath*¹⁵⁰ Nişanına layık görüldü.

1.4.3. Viscount Lyons'u Dışişleri Bakanlığına Daveti İçin Görevlendirilmesi

Salisbury, Temmuz 1886'da ikinci defa hükümeti kurduğunda, parti yönetiminin düşünceleri Salisbury'i başbakanlık ve dışişleri bakanlığı görevlerini bölmeye zorladı. Muhafazakâr Parti Salisbury'den ikinci kez Dışişleri Bakanlığını da uhdesine almaması

¹⁴⁶ Steele, *Lord Salisbury A Political Biography*, p. 179.

¹⁴⁷ Steele, *Lord Salisbury A Political Biography*, p. 179.

¹⁴⁸ Paul M. Kennedy, *The Rise of The Anglo-German Antagonism 1860-1914*, George Allen & Unwin, London 1987, p. 186.

¹⁴⁹ Steele, *Lord Salisbury A Political Biography*, p. 180.

¹⁵⁰ The London Gazette. No. 25535. 1 December 1885. s. 5817.

konusunda baskı yaptı. Bu nedenle Salisbury Currie'yi İngiltere'nin tecrübeli Paris Büyükelçisi Viscount Lyons'u dışişleri bakanlığını kabul etmesi için Paris'e gönderdi.¹⁵¹ Salisbury, Viscount Lyons'a 26 Temmuz'da Currie aracılığıyla gönderdiği mektubunda, *"Kraliçe tarafından hükümeti kurmakla görevlendirildiğini ve ilk düşüncesinin ise yeni hükümete bir Dışişleri Bakanı sağlamak olduğunu, geçen yaz Dışişleri Bakanlığını Başbakanlıkla birleştirerek aynı deneyimi yeniden edemezdim. Sahip olduğunuz dış ilişkiler deneyimine ve bilgisine sahip kimse yok ve ataması Avrupa'da bu kadar büyük bir ahlaki otorite uyandıracak hiç kimse yok...Yazmak için çok uzun sürmesi gereken konu hakkında söylenecek çok şey olduğu için, Currie bu mektubu devralmayı ve konuyu sizinle görüşmeyi çok nazıkçe kabul etti,"*¹⁵² demiştir.

Viscount Lyons 27 Temmuz'da Currie ile görüştüktan sonra aynı gün Salisbury ile iletişime geçmiştir. Lyons cevabında, böyle önemli bir görevin kendisine teklif edilmesinden dolayı Salisbury'e teşekkürlerini ilettikten sonra yaşının ve sağlık durumunun, bu görevi üstlenmesini imkânsız hale getirdiğini ifade ederek kibarca bu görevi kabul edemeyeceğini bildirmiştir.¹⁵³

Viscount Lyons aşırı derecede alçak gönüllü ve çekingenliği ile tanınmış bir diplomattı. Kendisi de bu özelliklerinin farkındaydı ancak dış politika hakkında derin bilgi birikimi, bir İngiliz Dışişleri Bakanı için gerekli olan tek şey değildi. Böyle olsaydı, Lyons mevkiinin ideal bir sakini olurdu; ancak bakanların değerinin esas olarak hatiplik kapasitesinin yanlış testiyle ölçüldüğü İngiltere'de, Dışişleri Bakanı, politikasını savunmak veya açıklamak için sürekli olarak konuşmalar yapmak zorundaydı. Bu, altmış dokuz yaşındaki Lyons için acımasız tartışmaların yapılıp ve soruların sorulduğu Lordlar Kamarası ve Parlamento'da görünmesi kolay bir iş olamazdı.¹⁵⁴ Currie, Lyons'u ikna edememişse de bu görev Salisbury'nin Currie'ye olan tam güveninin bir göstergesidir. Hem böylelikle Currie ilerde Pauncefote'den boşalacak olan Daimî Müsteşarlık görevini de garanti altına almış oluyordu.¹⁵⁵

¹⁵¹ Lord Newton, Lord Lyons, *A Record of British Diplomacy*, Vol. II, Edward Arnold, London 1913, p. 371-372.

¹⁵² Newton, *Lord Lyons: A Record of British Diplomacy*, Vol. II, p. 371.

¹⁵³ Newton, *Lord Lyons: A Record of British Diplomacy*, Vol. II, p. 371-372.

¹⁵⁴ Newton, *Lord Lyons: A Record of British Diplomacy*, Vol. II, p. 371-373.

¹⁵⁵ Neilson and Otte, *The Permanent Under-Secretary For Foreign Affairs*, 1854-1946, p. 82.

1.4.4. 1887 Akdeniz Antlaşması'ndaki Rolü

Salisbury'nin Ağustos 1886'da başbakan olduğunda İngiliz dış politikasında karşı karşıya kaldığı başlıca sorunlar Akdeniz'de bulunmaktaydı. İngilizlerin eski Başbakanı Pitt zamanından beri geleneksel hale gelen Akdeniz ilgisi, Hindistan ile bir ulaşım yolu olarak önemine dayanıyordu ve bu açıdan değeri, 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılmasından bu yana önemli bir şekilde artmıştı. Akdeniz'deki hayati İngiliz çıkarı, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığının korunması ve Rusya'nın İstanbul'u ele geçirmesinin engellenmesi olarak belirlenmişti.¹⁵⁶

Salisbury, İngiltere'nin içinde bulunduğu izolasyon ortamından çıkarmak için yukarıda da bahsedildiği üzere bunlara ek olarak birtakım girişimlerde bulundu. 1887'de belirttiği gibi Fransa'dan uzaklaşma İngiltere'ye “dünyanın çeşitli yerlerinde bir sürü kardeşe” mal olmuştu. İngiltere'nin Akdeniz ve Afrika'da Fransa'yla olan düşmanlık derecesindeki rekabeti,¹⁵⁷ Orta Asya ve Yakın Doğu'da Rusya ile olan gerginlikleri Salisbury'yi çözüm arayışlarına itti. Bu devletlere karşı ilk etapta Almanya ile ittifak girişimlerinde bulunan İngiltere, bu devletten beklediği cevabı alamamıştı.¹⁵⁸

Bismarck, İngiltere ile bir ittifak yapma niyetinde değildi. Ancak İngiltere'yi de tam olarak kaybetmek istemiyordu. Bismarck 20 Şubat 1887'de Avusturya ve İtalya ile 1882'de imzaladıkları Üçlü İttifak Antlaşmasını 1892'ye kadar uzattı.¹⁵⁹ Bismarck bu ittifakın ardından İtalya ve İngiltere'nin Akdeniz'de Fransa'ya karşı ittifak yapmalarını önerdi.¹⁶⁰ Bismarck'ın buradaki amacı hem İngiltere'nin ittifak teklifini dolaylı yoldan sağlamak, hem de İtalya'nın Akdeniz'de Fransa'ya karşı bir müttefik edinmesini sağlamaya yönelikti.

İngiliz diplomasisinin Hindistan yolunun güvence altına alınmasına yönelik ana hedefine Berlin Kongresi'nde başarılı bir şekilde ulaşılmıştı. Rusya'yı ve uydusu Bulgaristan'ı Balkan Dağları'na sabitlemiş ve bununla da yetinmeyerek Disraeli ve Salisbury, Kıbrıs Konvansiyonunda yer alan topraklarının teminatı ile Sultan'ın

¹⁵⁶ C. J. Lowe, *Salisbury and the Mediterranean 1886-1896*, Routledge & Kegan Paul, London 1965, p. 1.

¹⁵⁷ T. G. Otte, From “War-in-Sight” to Nearly War: Anglo-French Relations in the Age of High Imperialism, 1875-1898”, *Diplomacy & Statecraft*, 2007, pp. 693-714.

¹⁵⁸ W. N. Medlicott, “The Mediterranean Agreements of 1887”, *The Slavonic Review*, Vol. 5, No. 13 (Jun., 1926), pp. 66-88.

¹⁵⁹ Armaoğlu, 19. Yüzyıl Siyasî Tarihi, s. 528.

¹⁶⁰ Armaoğlu, 19. Yüzyıl Siyasî Tarihi, s. 530.

hâkimiyetini güçlendirmişti. Bu nedenle de o ana kadar İngiliz dış politikanın temel amacı Hindistan yolunun güvence altına alınması ve bunun için de Rusya'nın İstanbul'un dışında tutulmasını sağlamaktı.

1886'ya gelindiğinde ise durum iki yeni gelişmeyle karmaşık hale geldi. İlk olarak, 1885'te Bulgaristan'da yaşanan olaylar, Berlin Kongresi hükümlerini alt üst etmiş ve Bulgaristan'ın bir Rus uydusu olacağı varsayımının yanlış olduğunu göstermişti.

Sonuç olarak, 1886'da İngiliz politikası bu meselede değişti. Bulgar birliği kabul edildi ve şimdi İstanbul'un en iyi savunmasının, Bulgaristan'ın Osmanlı kontrolüne geri dönmek yerine, Rus kontrolündeki bağımsızlığını sürdürmesine yardım etmek olduğu varsayıldı. İkinci sırada, Mısır'daki İngiliz işgali vardı. Salisbury, 1880'de görevden ayrıldığında, İngiltere ve Fransa ikili kontrolde iş birliği yapıyordu. Ancak Arabi Paşa'nın isyanı ve Fransa ile İtalya'nın bu baskıya katılmayı reddetmesi, Gladstone'u tek başına hareket etmeye zorlamıştı.¹⁶¹

Bu, kaçınılmaz olarak, o zamanlar Bismarck'ın sömürge seferi yüzünden karmaşıklaşan Fransa ile sürtüşmeye ve Fransızlar gibi Mısır'da kandırıldığını hisseden Sultan tarafında belli bir kızgınlığa yol açtı. Dolayısıyla, Ağustos 1886'da Bulgaristan'ın nasıl destekleneceği konusunda ve Rusya'yı İstanbul'un dışında tutmanın birtakım zorlukları vardı.

Salisbury'nin bu iktidarlığı döneminde Osmanlı Devleti'ni de yakından ilgilendiren bir antlaşma yapılmıştır. 1885'te Currie'nin Bismarck ile diplomatik temaslarının ardından iki ülke kısmi de olsa yakınlaşmaya başlamıştır. Bu yakınlaşmadan faydalanmak isteyen Salisbury, Akdeniz'de statükonun korunması için girişimde bulundu. Bismarck'ın önderliğinde oluşan üçlü ittifaka yakınlaşarak, Akdeniz'de Rusya ve Fransa'ya karşı bir antlaşma imzaladı. Bismarck'ın da dışarıdan destek verdiği¹⁶² bu antlaşma, İngiltere-Avusturya ve İtalya arasından Aralık 1887'de imzalandı.

¹⁶¹ Lowe, *Salisbury and the Mediterranean 1886-1896*. p. 12-16.

¹⁶² Lowe, *Salisbury and the Mediterranean 1886-1896*. p. 12-16.

Bismarck, İngiltere'ye İtalya ile yakınlaşması tavsiyesinde bulunmuştu. Böyle bir ortamda doğacak Akdeniz Antlaşması'nı ise destekleyeceğini belirtmişti.¹⁶³ İngiltere için Hindistan'daki hâkimiyetin güvenli bir şekilde sürdürülmesi en önemli husus olup, 1887 Akdeniz Antlaşması böyle bir ortamda doğmuştur.¹⁶⁴

Temmuz 1890'da Currie, İtalyanların Trablus'u istediklerini Salisbury'e bildirdi.¹⁶⁵ Salisbury'nin İtalya'yı Akdeniz'de destekleme politikasını Currie İstanbul'da büyükelçi olduğunda da devam ettirmiştir.

Liberal Parti'nin 1892 seçimlerini kazanmasının ardından iktidardan düşen Salisbury, 18 Ağustos'ta Currie'ye gönderdiği mektupta şu konulara yer vermekteydi: *“Avrupa'daki durumun anahtarı, İtalya'ya ve İtalya aracılığıyla Üçlü İttifak'a karşı tutumumuzdur. İtalya, limanları açığa çıktığı ve filosu zayıf olduğu için Fransa ile bir savaştan korkuyor ve böyle bir olayda korumamız için çok endişeli. Her zaman maddi yardım güvencesi vermeyi reddettik. Hiçbir İngiliz bakanın bunu yapamayacağını söyledim, çünkü bir İngiliz bakanlığının eylemi şu anda ulusal duygulara bağlı olmalı ve ulusal duygu, casus bellinin doğası tarafından belirlenecektir. Ancak, herhangi bir maddi yardım güvencesinden uzak dururken, İtalya'ya Akdeniz'de ve ona ait denizlerde statükoyu sürdürme politikasındaki en güçlü mutabakatı ifade ettik ve herhangi bir koşul varsa onlara danışmayı kabul ettik.*

İtalya'ya dostluk göstermek için, onun bizim tarafımızdan terk edildiğini veya haksız yere saldırıya uğraması durumunda ona yardım ümidi kalmadığını düşünmesini engellemek amacıyla, her zaman elimden gelenin en iyisini yaptım.

Herhangi bir maddi yardım taahhüdünden kaçınarak, güvenle gidebileceğimi düşündüğüm kadar saf tarafsızlık yönünde ilerledim.

İngiltere, İtalya'ya olduğundan daha soğuk davranırsa ya da bir çatışma durumunda Fransa'ya ahlaki bir tercih yapma ihtimaline dair herhangi bir işaret verirse, bence Avrupa barışı için çok ciddi riskler ortaya çıkacaktır.

Şimdiki “gruplaşmamızdan” böyle bir kopuşun Rusya ve Alman güçlerinin bir araya gelmesine neden olabileceğine ve kendi kötülükleriyle birlikte Avrupa'nın güney-

¹⁶³ Lowe, *Salisbury and the Mediterranean 1886-1896*, p. 15-16.

¹⁶⁴ Salisbury'nin Akdeniz ve Üçlü İttifak politikaları hakkında bkz. Lowe, *Salisbury and the Mediterranean 1886-1896*, pp. 8-95.

¹⁶⁵ Lowe, *Salisbury and the Mediterranean 1886-1896*, p. 65.

doğusunda Drei-Kaiser-Bund'un (Üç imparatorluğun birleşmesi) yeniden canlanmasına neden olabileceğine" işaret etti.¹⁶⁶

Salisbury'nin Currie'ye bıraktığı bu siyasi miras¹⁶⁷ Currie'nin görev yaptığı süre boyunca izlediği temel politikası haline gelmiştir. Salisbury, İtalya'nın İngiltere için önemini vurgulamak amacıyla ve İtalya politikasının devamını göstermek için Currie'yi İstanbul'dan sonra Roma'ya büyükelçi olarak atamıştır.

Akdeniz Antlaşması'nın (1887) Currie açısından en önemli sonucu; Salisbury'nin 1892'de iktidardan ayrılırken kendisine verdiği dış ilişkilere dair mektubu diplomatik bir vasiyet olarak görmesidir. Çünkü Currie İstanbul'a büyükelçi atandıktan sonra Akdeniz ve Osmanlı Devleti üzerindeki İtalyan isteklerine daima sempatiyle yaklaşmıştır. Erken bir tarihte Akdeniz'de Fransa'ya karşı Trablusgarp'ın İtalya tarafından işgal edilmesinin uygun olacağını Dışişleri Bakanlığına dahi rapor etmişti.

1.4.5. Dışişleri Daimî Müsteşarlığı Görevine Atanması

Philip Currie Dışişleri Daimî Müsteşar olarak atandıktan sonra T. H. Escott onun hakkında *"toplumda parıldayan ve gazetecilik çevrelerinde kolayca hareket eden, biraz uçarı olsa da zeki, çalışkan ve tamamen eğitilmiş bir dünya adamıydı"* yorumunda bulunmuştu.¹⁶⁸

Currie gerçekten de zeki ve oldukça iyi eğitilmiş bir devlet adamı ve şanslı bir Dışişleri Daimî Müsteşarıydı. Ofisin başkanı olduğu dönemde uluslararası bir sakinlik dönemi vardı. Tenterden ayarında bir kâtip olmasına rağmen 19. yüzyılın Daimî Müsteşarlar içerisinde en az etkileyici olanıydı. Belki de bu süre zarfında en büyük başarısı basınla kurduğu yakın ilişkiydi.¹⁶⁹ Philip Currie, müsteşar olmadan önce Dışişleri Bakanlığında yerleşik baş kâtip olarak, hükümetle basın arasındaki ilişkilerde son derece zor ve hassas bir pozisyonundaki görevini başarıyla yerine getirmişti.¹⁷⁰

¹⁶⁶ Lady Gwendolen Cecil, *Life Of Robert Marquis Of Salisbury, Vol. IV. 1887-1892*, Hodder and Stoughton, London 1932, p. 404-405.

¹⁶⁷ Lowe, *Salisbury and the Mediterranean 1886-1896*, p. 90.

¹⁶⁸ Zara S. Steiner, *The Foreign Office and Foreign Policy, 1898-1914*, Cambridge at the University Press, New York 1969, p. 9.

¹⁶⁹ T.H.S. Escott, *The Story of British Diplomacy: its makers and movents*, T.F. Unwin, London 1908, p. 364.

¹⁷⁰ Escott, *Personal Forces of the Period*, p. 119.

Currie 1889'da PUS oldu.¹⁷¹ Currie, selefi Sir Julian Pauncefote gibi ofisin iç işlerinden ziyade dış politikanın çerçevesinin belirlenmesinde Lord Tenterden'e göre daha etkili olmuştur.¹⁷²

Currie'nin müsteşarlığının ilk dönemiyle Ridley Komisyonu'nun¹⁷³ görüşmeleri aynı zamana denk gelmişti. Ridley Komisyonu 1871'den beri dış hizmetle ilgili yapılan ilk soruşturmaydı. Komisyonun bulguları ve tavsiyeleri, dışişleri hizmetinde daha fazla ıslahat yapılması için bir fırsat sundu. Pauncefote'un aksine Currie büyük bir ıslahatçı değildi. Ancak hemen dizginleri ele almaya ve PUS'un elinde daha fazla karar verme yetkisi toplamaya çalıştı. Currie ofisin çalışmasının “*müsteşarların etkili bir denetimini*” gerektirdiğini kaydetti. Kıdemli kâtiplerin rolü, uzman politika danışmanları olarak hareket etmekte. Ancak Currie'ye göre PUS, politika belirleme sürecinin merkezinde olmalıydı. Daimî müsteşar, kıdemli kâtiplerden bilgi toplamalı ve daha geniş bilgisiyle gelen önerileri düzeltmeliydi.¹⁷⁴

Baş politika danışmanı rolüne konsantre olmak için Currie, ofisin görev paylaşımını yeniden düzenledi. Doğu Dairesi ve Batı Dairesinin daha önemli yönleri üzerinde nihai denetimi elinde tuttu. Şimdiye kadar seleflerinin soluk bir gölgesi olan

¹⁷¹ PUS “Permanent Under-Secretary” Dışişleri Daimî Müsteşarlığı. 1905'te Dışişleri Bakanlığında yapılan kapsamlı bir ıslahatta Daimî Müsteşarlık yerini korudu. Modern anlamda 1854'te Edmund Hammond'un atanmasından 1914' kadar atanan müsteşarlardan akran ya da Baron'du. Burada önemli olan, yedi müsteşardan beşi daha önce Rusya ile ilişkilerden sorumluydu. Sırasıyla Müsteşarlık yapmış olan Philip Currie ve Sanderson da bakanlığın Doğu Bölümü'nden ve Türk Departmanı'ndan sorumluydu. Yalnızca Tenterden ve Pauncefote'un çok az Rus deneyimi vardı. 1873 ve 1882'de, Rusya'nın görece zayıf olduğu bir dönemde, büyük ölçüde hukuki zekâları nedeniyle atandılar. Böylece, Dışişleri Bakanlığının tepesindeki personel düzenlemeleri, Rusya'nın uzun on dokuzuncu yüzyıl boyunca İngiltere'nin dış ve emperyalist ilişkileri açısından önemini yansıtıyordu. T.G. Otte, “Old Diplomacy: Reflections on the Foreign Office before 1914”, *Contemporary British History*, Vol. 18, 2004, Issue 3, pp. 31-52.

¹⁷² Neilson and Otte, *The Permanent Under-Secretary For Foreign Affairs, 1854–1946*, p. 62. John Connell Başbakanlık ve Dışişleri Bakanlığı makamlarını birleştiren Salisbury'nin, önemli herhangi bir konuda Daimî Müsteşarı Sir Philip Currie'ye asla danışmadığını iddia etmiştir. John Connell, *The Office The Story of the British Foreign Office 1919-1951*, St Martin's Press, New York 1958, p. 18.

¹⁷³ Ridley Komisyonu, Muhafazakâr Siyasetçi Sir Matthew White'in başkanlık ettiği, 1886'da Whitehall'daki bakanlıkların ve departmanların harcama ve işleyişini denetlemek üzere kurulmuştur. Hennessy, *Whitehall*, p. 51.

¹⁷⁴ Genç diplomatların yaşamları şifre çözme etrafında dönüyordu “kaydediciler”, “genişleticiler” ve “yenidenlayıcılar”, diplomasi için yeni bir jargon haline gelmişti. Kendisi de şifre departmanından geldiği için Currie, burada da birtakım değişiklikler yaptı. 1890'da özellikle diğer iletişim kanallarından gönderilen yinelenen mesajlar olan “kaydedicileri” hem de bir telgrafta verilenden daha ayrıntılı bilgi veren daha uzun gönderiler olan “genişleticileri” kaldırmaya karar verdi. Bunların yerini ise “yorumlamalar” alacaktı. Böylelikle hem her yıl artan telgraf maliyeti ortadan kalkacak hem de haberlerin daha hızlı ve sade bir şekilde yerine ulaştırılması sağlanacaktı. Bkz. Raymond, *The British Diplomatic Service 1815-1914*, p. 125.

Parlamento Dışışleri Müsteşarına zahmetli ama önemsiz gibi görünen Ticaret ve Sıhhi bölümler bırakılmıştı.¹⁷⁵

Currie göreve gelir gelmez 1889'da İngiltere ve Hollanda'nın Borneo'daki toprak iddialarını çözmek için kurulan komisyonda yer aldı ve sorunun çözümüne büyük katkıları oldu.¹⁷⁶

Currie'nin dış politika üzerindeki etkisi, çalıştığı iki Dışışleri Bakanı ile ilişkilerine dayanıyordu. Gelişmesinin anahtarı, Salisbury ile olan bağlarıydı. Ancak PUS atandıktan sonra, bu yakınlık onun siyasi etkisini kısıtladı. Currie'nin Salisbury'den sonra Dışışleri Bakanı olan Rosebery ile ilişkileri genellikle iyiydi ve ona büyük saygı duyuyordu. Hatta onun Salisbury ile eşit olduğunu düşünüyordu.¹⁷⁷

Currie Ağustos 1892'de, Salisbury'nin isteklerine karşı ilk defa muhalefette bulundu. Gladstone'un yardımcısı John Morley'in görünüşte başarısız olmasının ardından, bu devlet adamını yeni Liberal yönetime katılması için ikna etmeye çalıştı. Dahası Gladstone iktidara geldiği zaman, Dışışleri Bakanlığı için bir kez daha düşündüğü isim Rosebery'di. Fakat Rosebery yeniden göreve gelmeye isteksizdi.¹⁷⁸ Hatta bu düşüncesini Dışışleri Daimî Müsteşarı Currie'ye de açarak "hiçbir şeyin kendisini Liberal Hükümet'te kurulacak bakanlıkta hizmet etmeye teşvik etmeyeceğini" söylemiştir.¹⁷⁹

Currie'nin yeni hükümet kurulurken göstermiş olduğu katkılar İngiliz Kraliçesi tarafından takdirle karşılanmıştı. Eski ve yeni hükümetler arasında bir köprü görevi gören Currie, dış politikanın devamlılığı için oldukça önemli bir pozisyondaydı. Kraliçe de bu durumun farkında olduğu için 1 Ağustos 1892'de Currie'ye GCB *The Most Honourable of the Bath* Şövalyelik Nişanını verdi.¹⁸⁰

¹⁷⁵ Foreign Office List 1890. Ayrıca Bkz. Neilson and Otte, *The Permanent Under-Secretary For Foreign Affairs*, 1854–1946, p. 83.

¹⁷⁶ Shirley Hall, *Sir Edward Hertlest And His Work As Librarian and Keeper of the Papers of the Foreign Office From 1857-1896*, (Unpublished MA), The University of London 1958, p. 233.

¹⁷⁷ G. Martel, *Imperial Diplomacy: Rosebery and the Failure of Foreign Policy*, McGill Queens Univ Pr; First Edition (January 1, 1986), p. 53.

¹⁷⁸ Robert Rhodes James, *Rosebery A Biography of Archibald Philip, Fifth Earl of Rosebery*, Readers Union Weidenfeld&Nicolson, London 1964, p. 274.

¹⁷⁹ Steele, *Lord Salisbury A Political Biography*, p. 283.

¹⁸⁰ 1725'te I. George tarafından vermeye başlanan İngiltere'nin en önemli nişanlarında Şövalyelik Nişanı. The London Gazette. No. 26312. 2 Ağust 1892. p. 4375. Son olarak 30 Ocak 1899'da Southampton Eyaleti'nin Hawley'in bölgesinin Baron'u oldu.

Currie 3 Ağustos 1892'de Rosebery'e, kendisinde başka hiçbir Liberal bakanın, yabancı temsilcilerin ve İngiliz diplomatların güvenini kazanacağına inanmadığını söyledi. Currie mevcut durumun çok hassas olduğunu, Avrupa politikasının devamı için iyi tanınmış bir politikacının Kraliçe'nin hükümetinde yer almasının çok önemli olacağını Rosebery'e ifade etmiştir.¹⁸¹ Currie dış politikada Salisbury'nin çizgisinde hareket edebilecek tek kişinin Rosebery olduğunu düşünüyordu ve Salisbury'den sonra bakanlığa onun gelmesini arzu ediyordu.

Currie, Salisbury'e yazdığı bir mektupta, İngiltere'nin dış politikasında karşılaşacağı sorunları ancak Rosebery'nin yönlendirebileceğini belirtmekteydi. Bu nedenle de Rosebery'nin Dışişleri Bakanlığına dönmesi uluslararası barış için büyük önem taşıyacaktı. Rosebery, dış politikada sürekliliği sağlamak için atılacak adımlar için selefi Salisbury'den bir görüşme talep etmiştir. Salisbury'nin görüşmeye olumlu cevap vermemesi Rosebery'i oldukça üzmüştü. Ancak Salisbury, Currie aracılığıyla Rosebery'e iletilmesi için bir mektup göndermişti. Salisbury mektubunda: iktidarı döneminde saf tarafsızlık politikasını takip ettiğini ve ileride de İngiltere'nin kendisini savaşıma adamadan Üçlü İttifak'a ve en zayıf üyesi İtalya'ya yakın durmasını tavsiye etmekteydi. Maddi yardım vermeyi reddettikleri İtalya'ya Akdeniz'de statükonun korunması için destek verilmesi gerektiğini, kendi bakanlığı sırasında İtalya'nın İngiltere tarafından terk edildiğini düşünmesini engellemek amacıyla, ona dostça davranmak için elinden geleni yaptığını ifade etmiştir. Salisbury, İtalya'nın İngiltere tarafından uzaklaştırılmasının ise Alman-Rus yakınlaşmasına neden olabileceğine dair Rosebery'e uyarıda bulunmuştur.¹⁸²

Salisbury, izole edilmiş bir İngiltere'nin, diğer başka gelişmelerin yanı sıra, Rusya'nın İstanbul'un kontrolünü ele geçirmesini engelleme gücünden yoksun olacağını ifade etmişti. Popüler İngiliz fobisi ışığında, Fransa'nın herhangi bir bölgede olası bir müttefik olma olasılığının ise oldukça düşük olduğunu belirtmiştir. Osmanlı için Rusya'ya karşı ilk savunma hattı olarak Bulgaristan'ın bağımsızlığa giden süreçte makul bir şekilde cesaretlendirilmesi¹⁸³ ile Osmanlı Devleti'nin, özellikle de başta Girit

¹⁸¹ L. McKinstry, *Rosebery: Statesman in Turmoil*, John Murray, London 2005, p. 227

¹⁸² Cecil, *Life Of Robert Marquis Of Salisbury, Vol. IV. 1887-1892.*, p. 405.

¹⁸³ İngiltere Bulgaristan'ın bağımsızlık sürecini diğer devletlere göre daha fazla desteklemiştir. Özellikle de 1908'de Bağımsızlığını ilan ettiğinde en büyük desteği Rusya'dan ziyade İngiltere'den görmüştür.

olmak üzere, Yunanistan hakkındaki planlarının engellenmesi tavsiyesinde bulunmuştur.¹⁸⁴

Salisbury'nin bu mektubundaki önerileri aslında bir nevi Currie'nin de dış politikada izlemesi gereken siyasi program oldu. Rosebery'nin Dışişleri Bakanlığı sırasında İstanbul'a elçi olarak atanacak olan Currie, böylelikle Osmanlıya karşı uygulayacağı diplomatik manevraların bir nevi talimatını almış oluyordu. İleride de görüleceği üzere Currie, İstanbul büyükelçiliği sırasında tam da Salisbury'nin mektubundaki önerileri doğrultusunda hareket edecektir. Bulgaristan Prensi ile yakın ilişki kurması, İtalya'ya karşı sergilediği olumlu tutum ve en önemlisi İstanbul'da Rus nüfuzunun önlenmesi için atacağı adımlar, Salisbury'nin dış politika önerileriydi. Salisbury'nin 1895'te yeniden iktidara gelmesiyle Currie, İstanbul'da uyguladığı politikayı tavizsiz bir şekilde uygulamaya devam etmiştir.

Aslında Salisbury dışişleri bakanlığına atama konusunda, Currie'nin kuzeni Kimberley'i Kraliçe'ye tavsiye etmişti.¹⁸⁵ Ancak 1892'de bu tavsiye gerçekleşmemiştir. Salisbury'nin bu tavsiyesi 1894'te zorunlu olarak uygulanmıştır. Kimberley Dışişleri Bakanı olduktan sonra açıkça Currie tarafından yönlendirilmiştir. Salisbury'nin politikasıyla sürekliliği sürdürme konusunda endişeli olan Rosebery, Currie tarafından yönlendirilmek zorunda kalmıştır.¹⁸⁶

Currie, birçok yönden Salisbury'nin eseri idi. Art arda gelen terfileri ona borçluydu. Aynı zamanda İngiliz diplomasisinin *Salisburian* çizgisinde yürütülmesini de Currie sağlamıştır. Currie'nin 1885'te Bismarck'a özel görevi, Dışişleri Bakanı'nın düşüncesine olan yakınlığının ve neredeyse sezgisel anlayışının bir göstergesiydi. PUS olarak, yabancı temsilcilerle görüşmek, seleflerinin durumundan çok daha fazla, Currie'ye bırakılmıştı. Currie Dışişleri Daimî Müsteşarı olduğu dönemde, yurtdışındaki görevlere gönderilen özel mektuplarla büyükelçilere ve bakanlara düzenli olarak gönderilen resmi talimatları genişletti. Salisbury Dışişleri Bakanı olarak görevlilere kesin emirler vermekten hoşlanmazdı; iletilecek emrin pozisyonunu çizer ve ardından

¹⁸⁴ Steele, *Lord Salisbury A Political Biography*, p. 284.

¹⁸⁵ Philip Currie'nin anne tarafından kuzeni Kimberley 1. Kontu (Asıl adı, John Wodehouse), Angus Hawkins and John Powell (ed), *The Journal of John Wodehouse First Earl of Kimberley For 1862-1902*, Vol 9. University College London, London 1997. Ayrıca John Wodehouse'un (Earl of Kimberley) aile geçmişi ve seceresi hakkında bkz. John Wodehouse Earl of Kimberley, *The Wodehouse of Kimberley*, Privately Printed 1887, p. 64-65.

¹⁸⁶ Neilson and Otte, *The Permanent Under-Secretary For Foreign Affairs, 1854-1946*, p. 85.

Currie'nin söylenmemiş olanı doldurmasına izin verirdi. Hatta bazen, dışişleri bakanının hangi genel hatları izlemeyi amaçladığını açıklamak için, misyonlarına gitmeden önce elçileri kabul etme görevini de Currie'ye bırakmıştır.¹⁸⁷ Bu durum, Salisbury'e uyan ama aynı zamanda Currie'nin de uygun bulduğu bir düzenlemeydi. Currie'nin incelik ve çabukluğu onu ideal bir muhatap yapmıştı.¹⁸⁸ Currie, Almanya'nın İngiltere Büyükelçisi Kont Hatzfeldt'in 1893'te belirttiği üzere "*à demi mot*"¹⁸⁹ bir karakterdeydi.

Salisbury, yurtdışındaki yeni görevlerine giden İngiliz diplomatik temsilcilerine sözlü talimatlar vermesi için Currie'yi olabildiğince serbest bırakmıştı. Dışişleri Bakanın aksine Currie talimatlara büyük önem veriyordu. Bu nedenle Doğu'daki en önemli kriz noktalarından biri halindeki Sofya'ya gidecek olan N. R. O'Connor'a Salisbury, Bulgar politikasının ilkelerinin bir taslağını yazmasına rağmen O'Connor'a bunu aktaran Currie olmuştur. Bu durum Dışişleri Daimî Müsteşarlığının geçmişinde pek rastlanan bir durum değildi. Hatta Liberal Parti iktidara gelip Rosebery Dışişleri Bakanı olduğu vakit selefinin süreklilik fikrine bağlı kalarak, Currie'nin Dışişleri Bakanının yerine kıdemli diplomatlara bilgilendirme yapma uygulamasına devam etmesine izin vermiştir.¹⁹⁰

Currie'nin Salisbury'nin dış politika üzerindeki etkisi marjinal olup ancak Rosebery, PUS'un tavsiyesine daha açıktı. Salisbury yönetiminde, Currie'nin ana işlevi Dışişleri Bakanı'nın fikirlerini diğer İngiliz dışişleri diplomatlarına aktarmaktı. Bununla birlikte, PUS'un siyasi rolünün biraz azaldığı görülse de İngiliz politikasının parametrelerinin PUS tarafından da 1885-1887'den beri belirlendiği gerçeğini de değiştirmiyordu. Salisbury'nin temellerini attığı 1887 Akdeniz Antlaşması'nda Avusturya ve İtalya ile olan bağlar Rosebery'nin bu üç güç için bağlayıcı taahhütlere girmeden, Almanya liderliğindeki Üçlü İttifak'a yönelme politikasını sağladı. Bu şekilde, Avrupa siyasetini kısmen sakin tutan, statüko odaklı yetkilerin gayri resmi bir bileşimi ortaya çıktı.¹⁹¹

Siam Krizi 1890'larda Fransız düşmanlığının İngiliz dış politikasındaki en dramatik tezahürüydü. Ancak Doğu Afrika'daki gerilimler daha da önemliydi. Fransa-

¹⁸⁷ Steiner, Currie, *Philip Henry Wodehouse, Baron Currie (1834–1906)*, p. 2.

¹⁸⁸ Neilson and Otte, *The Permanent Under-Secretary For Foreign Affairs, 1854–1946*, p. 85

¹⁸⁹ Türkçe'de kullanılan leb demeden deyiminin bir karşılığıdır.

¹⁹⁰ Neilson and Otte, *The Permanent Under-Secretary For Foreign Affairs, 1854–1946*, p. 85

¹⁹¹ Neilson and Otte, *The Permanent Under-Secretary For Foreign Affairs, 1854–1946*, p. 86

Rusya yakınlaşmasının ve İngiltere'nin Akdeniz'deki konumunun gerilemesinin bir sonucu olarak Kahire, İngiltere'nin stratejisinin yeni eksen noktası olarak ortaya çıktı.¹⁹² Stratejik odak noktasındaki bu kayma Nil Nehri'nin güzergâhı Doğu Afrika göllerine kadar olan tüm seyri yeni bir anlam kazandı. Salisbury, Batı Afrika'daki tavizlerle Fransa'yı yatıştırırken, İngiliz-Alman Heligoland-Zanzibar anlaşması, İngiltere'nin yukarı Nil bölgesindeki münhasır üstünlüğünün Almanya tarafından tanınmasını sağladı.¹⁹³

Currie Daimî Müsteşar olduğu süreçte, Rus yayılmacılığı gücünü büyük ölçüde kaybetmişti. 1877-78'in veya 1884-85'in aksine, İngiliz-Rus savaş tehdidi çok uzak bir ihtimal olarak görülmekteydi. Buna rağmen Currie, Osmanlı Devleti sınırlarında Rus nüfuzunun gizlice yayılmaması için tedbirli davranıyordu. Müsteşar olduktan sonra Bükreş'te görevli olan Frank Lascelles'e 13 Nisan 1889'da gönderdiği gizli telgrafında, Rus etkisine karşı önlemlerin baskın olması gerekliliğini ifade etmekteydi.¹⁹⁴ Ayrıca Currie, dışişleri bakanlığında bulunduğu günden itibaren İstanbul'un, İngiltere'nin savaşmayı göze alabileceği iki sorundan biri olarak görüyordu.¹⁹⁵

Hem Salisbury hem de Currie 1890'a gelindiğinde İstanbul'da İngiliz nüfuzunun çok güçlü olmadığına buna karşın Rusya'nın pozisyonun ise gittikçe sağlamlaştığının bilincindeydiler. Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin gittikçe Almanya'ya yakınlaştığının da farkında olan Salisbury, İngiliz politikasının İstanbul'da yürütülebilmesi için Almanya'nın desteğinin şart olduğuna inanıyordu.¹⁹⁶

Currie de Salisbury gibi düşünüyordu ve İngiliz-Alman anlaşmasını başından beri desteklemekteydi. Almanya'nın tanınması bir yana, İtalya'nın Alman müttefikinin

¹⁹² İngiltere'nin Fransa'nın Mısır'daki politikalarından duyduğu endişeler için bkz. R. Robinson and J. Gallagher, with A. Denny, *Africa and the Victorians: the official mind of imperialism*, Macmillan, Second Edition, London 1981, p. 254-273.

¹⁹³ Currie'nin, Fransa'nın Ounbanghi'den Yukarı Nil'e ilerlemesi ve Batıdan gelen Fransız tehlikesine dikkat çekmesi için Bkz; Gallagher, Deny, *Africa and the Victorians: the official mind of imperialism*, p. 314.

¹⁹⁴ Currie ayrıca Lascelles'e "A little fussiness . . . would do no harm" Biraz karışıklık . . . zarar vermez. Romanya'nın Rusya'nın etkisi altına girmesi için acil bir risk olmamasına rağmen, en küçük kıvılcıma dikkat etmek gerekir diyerek Lascelles'in bölgede daha etkin olmasını tavsiye etmiştir. Bkz. Neilson and Otte, *The Permanent Under-Secretary For Foreign Affairs*, 1854-1946, p. 89-90.

¹⁹⁵ Lillian M. Penson, "The Principles and Methods of Lord Salisbury's Foreign Policy", *The Cambridge Historical Journal*, Vol. 5, No. 1 (1935), pp. 87-106.

¹⁹⁶ Margeret M. Jefferson, *The Place of Constantinople and the Straits in British Foreign Policy: 1890-1892*, (Unpublished MA), University of London 1959, p. 47.

liderliğini takip etmek zorunda kalacağını ve böylece İngiltere'nin bölgesel konumunu daha da güçlendireceğini düşünüyordu.¹⁹⁷

Salisbury 18 Ağustos 1892'de iktidarını devretmeye hazırlanırken Currie'ye, İstanbul'da ve boğazlarda İtalya üzerinden Üçlü İttifaka karşı konumlarını korudukları sürece Rus etkisini önlenebileceğini söylemişti.¹⁹⁸ Ancak Gladstone dördüncü kez iktidara geldiğinde, Osmanlı Devleti'ne ve Üçlü İttifaka karşı uzlaşmaz bir politika takip ederek, Salisbury'nin dış politika çizgisinden çıkmış oldu.¹⁹⁹

Currie müsteşar olduktan sonra, Şark Meselesiyle ilgili her konuda fikir değiştirmeye başlamıştı. İngiltere'nin nüfuzunun bölgede azaldığının farkında olan Currie, bölgedeki devletlerin de çok uzun süre ayakta kalabileceğini düşünmüyordu. Yakın Doğu'da gerekli ıslahatlar yapılmadıkça, kaçınılmaz parçalanmaların olacağını düşünüyordu.²⁰⁰ Bunu önlemenin tek yolunun da büyük güçlerin baskısıyla Osmanlı Devleti ve İran'da ıslahatların yapılması olduğunu düşünüyordu.

Currie, Osmanlı ve İran sorunlarıyla bağlantılı konularda, Salisbury'nin statükoyu mümkün olduğu kadar devam ettirme politikasını takip etmiştir. Buna rağmen, Osmanlı ve İran'ın gelecekte yaşayabilirliği konusunda ise kötümserdi. Currie İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi William White'a "*Korkarım [Persler] de Türkler gibi umutsuzlar ve Şah sadece kendi tahtını sağlama almayı ve Rusya ile iyi geçinmeyi düşünüyor. Bu Müslümanlar, buradaki insanların aşıladığı ıslahat çığnılığının sadece birazını elimizden alabilseler o zaman bir iyileşme beklenebilir.*"²⁰¹

1.4.6. Sultan II. Abdülhamid ile Currie Arasındaki Mekik Diplomasisi

Sultan II. Abdülhamid ile Currie arasında mekik diplomasisin Macar Türkolog Arminus Vambery²⁰² yapmıştır. Arminus Vambery Türkoloji araştırmaları nedeniyle

¹⁹⁷ W.R. Louis, "Sir Percy Anderson's grand African strategy, 1883-1893", *The English Historical Review*, Volume LXXXI, Issue CCCXIX, April 1966, pp. 292-314.

¹⁹⁸ Jefferson, "The Place of Constantinople and the Straits in British Foreign Policy: 1890-1892", p. 85.

¹⁹⁹ John Morley, *The Life of William Ewart Gladstone*, C. II, Macmillan and Co, London 1922, p. 654.

²⁰⁰ Neilson and Otte, *The Permanent Under-Secretary For Foreign Affairs*, 1854-1946, p. 90.

²⁰¹ C.L. Smith, *The Embassy of Sir William White at Constantinople 1886-1891*, Oxford University Press, 1957, p.105-108.

²⁰² Arminus Vambery Almanya'dan Macaristan'a göç etmiş dar gelirli Yahudi bir ailenin ferdi olarak Dunaszerdahely'de doğdu. Hammer aracılığıyla 1857'de İstanbul'a gitti ve burada 1848 Macar İhtilali sırasında Osmanlı Devleti'ne sığınan İsmail Paşa (Kemény) vasıtasıyla Hüseyin Dâimi Paşa'nın yanına yerleşti. Dâimi Paşa'nın kendisine verdiği Reşid adını kullanarak, yaklaşık dört yıl İstanbul'da Fransızca dersleri verdi. Bkz. Turgut Akpınar, "Arminus Vambery (1832-1913)", *TDVİA*, C. 42, İstanbul 2012, ss. 501-502.

Orta Asya ve Yakın Doğu'ya seyahatleri düzenlemişti. Bu seyahatlerin ardından Avrupa'daki gazete ve dergilerde Türkler lehine yazdığı makalelerle Sultan II. Abdülhamid'in dikkatini çekmişti.²⁰³ Bu makalelerde Türklere olan hayranlığından, misafirperverliklerinden, Macarların tarihi kökenlerini Türklerle birleştirme çabaları ve son olarak da Türkler hakkında *iftiraya uğramış bu asil ulusu* makalesiyle Avrupa'da savunmuştur.²⁰⁴

Yazılarıyla ve Avrupa'da verdiği konferanslarla Türkleri ve Osmanlı Devleti'ni savunması nedeniyle Sultan II. Abdülhamid'in takdirini kazanan Vambery, Sultan tarafından nişanla,²⁰⁵ maaşla²⁰⁶ ve hizmetle²⁰⁷ taltif edilmek istenmiştir. Vambery 1886'da İstanbul'u gezmek için Viyana Sefareti aracılığıyla Hariciye Nezaretinden izin istemiş ve bu izin kendisine verilerek Sultan'la görüşme fırsatı bulmuştur.²⁰⁸ Vambery daha sonra tarihini tam olarak tespit edilemeyen bir tarihte (1888 olması kuvvetle muhtemel) İstanbul'a bir ziyaret daha yapmış ve Sultan II. Abdülhamid ile bir görüşmüştür.²⁰⁹

Vambery'nin, Sultan II. Abdülhamid'le olan bu yakınlaşması Salisbury'nin de dikkatinden kaçmamıştı. Salisbury 1888'de Vambery'i dışişleri bakanlığına davet ederek, Sultan II. Abdülhamid nezdinde İngiltere lehine teşebbüslerde bulunmasını istemiştir.²¹⁰ Bu suretle de Vambery'nin iki ülke arasındaki ajanlık/arabulucu görevi başlamıştır.

Vambery'nin İngiltere lehine olumlu girişimlerde bulunmak amacıyla Sultan II. Abdülhamid ile ilk görüşmesi Currie'nin Dışişleri Daimî Müsteşarı olduğu dönemde 12 Haziran 1889'da gerçekleşmiştir. Bu görüşme Avam Kamarasında duyulunca

²⁰³ Sultan II. Abdülhamid ile Vambery'nin tanışıklığı aslında daha erken tarihlere dayanmaktadır. Vambery Sultan II. Abdülhamid ile olan tanışıklığını 1857'de şehzade Abdülhamid'in kız kardeşi Fatma Sultan'a Fransızca dersi verirken kendisinin de derslere iştirak ettiğini belirtmektedir. The Memoirs of Arminius Vamberyp, *The Story of My Struggles*, Vol I., E. P. Dutton and Company, New York 1904, p. 349-350.

²⁰⁴ Mim Kemâl Öke, *Saraydaki Casus "Gizli Belgelerle Abdülhamid Devri ve İngiliz Ajanı Yahudi Vambery"*, İrfan Yay., İstanbul 2019, s. 38.

²⁰⁵ BOA., HR.SYS., 176/26, leff 2-3, 10 L 1294, (18 Ekim 1877).

²⁰⁶ BOA., HR.SYS., 176/29, leff 3-4, 9 ZA 1294, (15 Kasım 1294).

²⁰⁷ BOA., HR.SYS., 183/30, leff 2-3, 28 Z, 1294, (3 Ocak 1878).

²⁰⁸ BOA., HR.TO., 111/50, leff 1, 20 Ş 1303, (24 Mayıs 1886).

²⁰⁹ Görüşmenin muhtevası Vambery'nin hatıratında da belirtilmemiştir. Ancak Osmanlı Arşivindeki bir belgede Vambery'nin son İstanbul seyahatinin ardından Roma'da *Correspondence de l'Est* gazetesinin son sayısında "Yıldız'daki Dram ve Vambery" adlı yazıdan görüşmenin 1888 yılı içerisinde gerçekleştiğini tahmin ediyoruz. Bkz. BOA., HR.SYS., 1827/4, leff 3, 23 M 1306, (29 Eylül 1888).

²¹⁰ Öke, *Saraydaki Casus "Gizli Belgelerle Abdülhamid Devri ve İngiliz Ajanı Yahudi Vambery"*, s. 39.

Parlamento Dışışleri Müsteşarından bilgi talep edilmiştir. Avam Kamarası üyesi Summers tarafından 20 Haziran'daki oturumda Parlamento Dışışleri Sekreteri Sir J. Fergusson'a: *"Profesör Arminius Vambéry'nin Lord Salisbury'nin isteği üzerine Sultan'a özel bir görevle gönderildiğine dair yapılan açıklamanın herhangi bir dayanağı olup olmadığını sormak istiyorum ve eğer öyleyse, söz konusu görevin niteliği neydi?"* sorusu üzerine Fergusson *"Hayır Efendim; söz konusu ifade temelsizdir"* cevabını vererek görüşmeleri reddetmiştir.²¹¹

Gerçek tam da öyle değildi. Vambery, Currie ile ilk temasını 20 Mayıs 1889'da²¹² gönderdiği bir mektupla kurmuştur. Vambery, bu mektubunda, Sultan II. Abdülhamid'in kendisi hakkındaki tutumundan bahsettikten sonra, İstanbul'a bir davet aldığını ve Sultan'la görüşükten sonra raporunu kendisine ileteceğini yazmıştır.²¹³

Vambery'nin Londra ile İstanbul arasındaki ajanlık/arabuluculuk serüveni böylece 12 Haziran 1889'da başlayıp 1900 yılının başlarına kadar sürmüştür.²¹⁴ Vambery'nin bu süreç içerisinde özellikle Dışışleri Daimî Müsteşarı Currie ile teması ve 1889'dan 1894'e kadarki yazışmaları oldukça mühimdir.

Currie 12 Haziran 1889'daki ilk görevinde, Vambery'den Sultan II. Abdülhamid ile görüşmesini ve İstanbul Boğazının Karadeniz girişinin yerine niçin Çanakkale'nin Alman Krupp toplarıyla tahkim edildiğini öğrenmesini istemiştir. İngiltere, Sultan'ın Rusya'dan gelebilecek bir tehlike var iken, neden Çanakkale'nin girişini silahlandırıldığını merak etmekteydi. İngiltere, söz konusu tahkimatın kendisine karşı yapılmış olduğunu ve Osmanlı Devleti'nin Rus etkisine girdiğini düşünmekte ve bu durumdan endişe etmekteydi. Vambery'nin Sultan'a ilettiği bu soru üzerine Sultan II. Abdülhamid ise: *".... Her şeyden önce, ben kendi evimin mutlak hâkimiyim. Ne zaman istersem ve ne zaman gerek duyarsam, evimin her iki kapısının da anahtar ve kilitlerini yaptırırım. Bu konuda kimsenin bana karışmaya hakkı yoktur; ister önce evimin sağ kapısını, istersem sol kapısını yaptırırım...eğer ilk olarak Çanakkale tahkimatına*

²¹¹ HC Deb 20 June 1889 vol 337 c309.

²¹² TNA., F.O. 800/32-2, Arminius Vambery to Philip Currie, 20 May 1899.

²¹³ Aslında

²¹⁴ Vambery'nin Londra ile İstanbul arasında giriştiği mekik diplomasisi belli aralıklarla Sultan II. Abdülhamid'i son ziyareti olan 1900 yılında kadar sürecektir. Bu tarihten sonra Osmanlı Devleti hakkında Peşte'den Londra'ya raporlar göndermeye devam edecektir. bkz. Öke, *Saraydaki Casus "Gizli Belgelerle Abdülhamid Devri ve İngiliz Ajanı Yahudi Vambery"*. Ayrıca Foreign Office'de yer alan F.O. 800/32-33 Klasörleri içerisinde ofiste bulunan son katalog 4 Mart 1911'e ait olan ve Vambery'e Foreign Office Secret Service tarafından yapılan ödeminin bulunduğu F.O. 800/33/177 klasöründe yer almaktadır.

*başlamış isem, bu tedbirden İngiltere'nin alınması ve aleyhine yorumlaması için bir neden göremiyorum. Eğer böyle bir neden olsa, Avusturya, İtalya ve Yunanistan'ın da benzeri şikâyetle bulunmaları ve benim kötü niyetimden kuşkulananmaları gerekmez mi? İlk olarak Karadeniz tahkimatına girişseydim, kuzeydeki yegâne komşu deniz gücü olan Rusya ne diyecekti?"*²¹⁵ cevabını vermiştir.

Vambery 20 Ekim 1889'da Sultan ile yeniden bir görüşme gerçekleştirmiş ve boğazların tahkimatı meselesi bir kez daha gündeme gelmiştir. Sultan, İngiltere'nin endişelerinin yersiz olduğunu, kesin tarafsızlık ilkesine bağlı olduğunu ve hiçbir ittifaka dâhil olmadığını belirterek, tahkimat meselesini Vambery'e açıklamaya çalışmıştır. Sultan, İngiltere'yle bir ittifak için ise ilk olarak kendisinin Müslüman dünyasında nüfuzuna oldukça zarar veren Mısır Meselesinin bir an önce çözülmesini ve Ermeni olayları karşısında İngiltere'nin takındığı olumsuz tavrı değiştirmesi gerektiğini ifade etmiştir. Sultan bu sorunlar çözüldüğü takdirde, İngiltere ile bir ittifakın düşünülebileceğini Vambery'e söylemiştir.²¹⁶

İstanbul'dan ayrıldıktan sonra soluğu Londra'da alan Vambery, 25 Nisan 1890'da Londra Sefiri Rüstem Paşa ile görüşmüştür. Rüstem Paşa görüşme sonrasında derhal Said Paşa'yı bilgilendirmiştir.²¹⁷ Vambery, Londra'da bulunduğu süre içinde Kraliçe²¹⁸ ve Currie ile görüşme fırsatı bulmuştur. Currie, Vambery'e Sultan'ın onu aldattığını İstanbul'dan alınan istihbaratlarda boğazın Karadeniz girişine halen tahkimat yapılmadığını söylemiştir. Currie, Vambery'den Rusya tarafından boğazlara ani bir saldırıdan endişelendiğini ve İstanbul'a giderek bunu Sultan'a aktarmasını istemiştir.²¹⁹

Vambery Londra'da iken Currie ile Boğazların tahkimatı üzerine yeni bir görüşme yapmıştır. Vambery'nin ifadesine göre Currie bu görüşme sırasında *"Eğer zat-ı Şahane Rusların adavetine sebebiyet vermekten ihtiraz buyururlarsa biz Devlet-i Aliyye'yi muhafazaya ve düşmanlarına karşı müdafaa eylemeye daima hazırız"* diye bildirmesini istemiştir. Bunun üzerine Vambery'nin *"Dersaadet'e giderek İngiltere Hükümeti'nin Memalik-i Şahaneyi muhafaza ve müdafaa etmeye hazır olduğunu ifade ederim şayet benim bu sözlerime itimat buyrulmaz ise ne yaparım?"* sorusu üzerine ise Currie

²¹⁵ Öke, *Saraydaki Casus "Gizli Belgelerle Abdülhamid Devri ve İngiliz Ajanı Yahudi Vambery"*, s. 43.

²¹⁶ Öke, *Saraydaki Casus "Gizli Belgelerle Abdülhamid Devri ve İngiliz Ajanı Yahudi Vambery"*, s. 50-64.

²¹⁷ BOA., HR.SFR.3., 355/72, leff 1-2., 24 Ş 1306, (25 Nisan 1889).

²¹⁸ BOA., Y.PRK.TKM., 15/11, leff 3. 16 N 1306, (16 Mayıs 1889).

²¹⁹ Öke, *Saraydaki Casus "Gizli Belgelerle Abdülhamid Devri ve İngiliz Ajanı Yahudi Vambery"*, s. 65.

“inanmazlar ise bir sefirimize telgraf çekerek bu babda söyleyeceğiniz sözleri onun vasıtasıyla doğrulaturız” diyerek cevap vermiştir. Vambery’nin Currie’ye *“ancak bu teminatı siz veriyorsunuz ve Osmanlı Devleti ile ittifak etmek arzusundasınız fakat siz Muhafazakâr Parti’ye mensupsunuz şayet sizin parti yerine Liberal Parti iktidar olursa onlar da bu verdiğiniz teminatı devam ettirirler mi sorusu üzerine Currie; İktidara gelen parti kendisinden önce yapılan bir anlaşmayı bozamaz ve takip edilen dış politikayı değiştiremez demiştir. Bununla beraber Currie, bu söylediğim sözler Rosebery nezdinde söylenmiş sözlerdir”* diyerek cevap vermiştir. Vambery de Currie’nin sözlerini onaylamış ve Rosebery ile görüşüğünü söylemiştir. Vambery, Rosebery her ne kadar Gladstone’nun yakın arkadaşı olmasa da onun da Currie gibi düşündüğünü, İstanbul’un Rusların eline geçmesine izin vermeyeceklerini ve Türkleri muhafaza edeceklerini dile getirmiştir. Vambery daha sonra bu görüşmenin içeriğini telgrafla Sultan’a göndermiş ve şimdilik bu ittifakın hangi şartlar ve durumlar için geçerli olacağı kesin olmasa da Anadolu ve Rumeli üzerinde Rus işgaline yönelik olacağını ümit ettiğini raporunda belirtmiştir.²²⁰

Vambery’nin telgrafını inceleyen Sultan II. Abdülhamid, 4 Haziran 1890’daki cevabında Sultan, Osmanlı Devleti’nin tarafsızlık ilkesine göre hareket ettiğini ve buna halel getirecek bir harekette bulunmak istemediğini ve bundan dolayı da hiçbir devlet ile taahhüde girmek istemediğini ifade etmiştir. Osmanlı Devleti’nin bütün devletlerle dostane ilişkiler içinde bulunmaya dikkat ettiğini ve bilhassa kadim dostu İngiltere’nin dostluğuna büyük önem verdiğini belirtmiştir. Sultan böyle bir ittifakın meydana gelebilmesi için ilk olarak malum olan Mısır meselesinin çözülmesi gerektiğini de yinelemiştir. Sultan, eğer Mısır Meselesi Osmanlı Devleti’nin hükümlanlık haklarının gözetildiği şekilde çözüme kavuşursa, işte o zaman İngiliz Hükümeti’nin bu teklifinin değerlendirilmesinin söz konusu olabileceğini ifade etmiştir. Ayrıca İngiltere ile yapılacak bir ittifakın, ne gibi esas ve şartlar altında olunacağı müzakere olunur ve mütekabiliyet esasına göre hareket edilirse, ciddi bir ittifakın imzalanmasını kendisinin de arzuladığını Vambery’e belirtmiştir.²²¹

Vambery’nin 1890’da Sultan II. Abdülhamid ile gerçekleştirdiği görüşme, Currie’yi ve Dışişleri Bakanlığını Vambery hakkında şüpheye düşürmüştür. Çünkü

²²⁰ BOA, Y..EE., 4/17, leff 1, 13 L 1307, (2 Haziran 1890).

²²¹ BOA, Y..EE., 4/17, leff 2, 15 L 1307, (4 Haziran 1890).

Vambery, Currie'ye gönderdiği mektuplarında Sultan II. Abdülhamid'in üstün siyasi zekâsını takdir etmemenin mümkün olmadığını, Ermeni, Mısır ve Boğazlar meselelerinde İngiltere'yi suçlayıcı ifadeler kullanması, Currie'nin Vambery hakkında şüphelenmesine neden olmuştur. Acaba Vambery Sultan tarafından satın alınmış olabilir miydi? Sorusu Dışişleri Bakanlığının bir süre kafasını karıştırmıştı. Bu nedenle de Vambery'nin mektuplarına Currie tarafından uzun süre cevap verilmedi. Vambery'nin Currie'yi sıkıştırması üzerine 18 Temmuz 1890'da Currie: "*Ortak dostumuza, mektubunun herhangi bir cevabı gerektirecek kesin ve açık önerileri ihtiva etmediğini fakat mesajının Londra'ya iletildiğini ve orada ilgi ile okunduğunu söyleyin, yeter!*"²²² cevabını vermekle yetinmiştir.

1890'ın sonlarına doğru iki görüşme daha gerçekleşmiştir. Bu görüşmelerin birincisinde Salisbury'nin Mısır için 1890'da yayımladığı notanın Sultan tarafından öfkeyle karşılandığı ve bunun üzerine de karşı hamle olarak uzun süredir Petersburg'da sefirlik görevinde bulunan Şakir Paşa'yı İstanbul'a çağırarak Currie'ye iletmıştır.²²³

1891 yılı iki devlet için de gergin geçmiştir. Bu nedenle Currie, Osmanlı Devleti ile ittifak kurulabilmesi için Mısır Meselesi ve Anadolu ıslahatları konusunda, Sultan II. Abdülhamid'den tavizler istemekteydi. Vambery, İstanbul'da İngiliz girişimcilerinin yerini Fransız ve Alman girişimcilerinin aldığını ve bu girişimcilerin ülkeleri tarafından siyasi destek görmediklerini, ayrıca İngiliz siyasi çevrelerinin söylemlerinin ticarî ilişkileri daha da çıkmaza soktuğunu rapor etmiştir. Buna karşılık Currie, Vambery'e İstanbul'dan İngiliz kapitalistleri için ticarî ayrıcalıklar almanın peşinde olmadığını amaçlarının siyasi ödünler olduğunu bildirmiştir.²²⁴

Salisbury'nin 1890 tarihli notası bu sefer de Sultan'ın Vambery hakkında şüphe duymasına neden olmuştur. Mısır meselesinin çözümü için elinden geleni yapacağını söyleyen Vambery, bunda başarılı olamamış ve bu da Sultan ile ilişkilerinin bozulmasına sebep olmuştur. Ayrıca bu dönemde İngiliz taraftarı olarak bilinen Kâmil Paşa'nın Sadarettten alınıp yerine Said Paşa'nın getirilmesi Sultan'ın İngiltere'ye karşı bir hamlesi olarak yorumlanmıştır.

²²² Öke, *Saraydaki Casus "Gizli Belgelerle Abdülhamid Devri ve İngiliz Ajanı Yahudi Vambery"*, s. 70-84.

²²³ Öke, *Saraydaki Casus "Gizli Belgelerle Abdülhamid Devri ve İngiliz Ajanı Yahudi Vambery"*, s. 87.

²²⁴ Öke, *Saraydaki Casus "Gizli Belgelerle Abdülhamid Devri ve İngiliz Ajanı Yahudi Vambery"*, s. 94-95.

İngiliz basını da bu süre içerisinde Çanakkale tahkimatına ve Vambéry'nin iki ülke arasında gerçekleştirdiği görüşmelere sıkça yer vermiştir. Bu gazetelerden *Liverpool Daily Coruier* 10 Ekim 1891 tarihli nüshasında, İstanbul'da bir ihtilalin meydana geleceğini, Çanakkale meselesinin Rusları büyük bir hayrete düşürdüğünü ve meselenin o kadar önemli olacağını düşünmediklerini ifade etmiştir. Ayrıca Sultan'ın İngiliz basınında kendisi hakkındaki olumsuz havayı gidermek için Havas Ajansından bir muhabire ruhsat verdiği de belirtilmiştir. Vambéry'e karşı da eleştirilerde bulunan gazete, üç isimli üç dinli Macar Vambéry'nin gerek Sultan gerek Osmanlı Devleti lehinde yayımladığı yazılara, aydın Avrupalıların hiçbirisinin önem vermediğini iddia etmiştir. Zira Vambéry İstanbul'da kendisini muhtedi Raşid Efendi, Macaristan'da kendi milleti Yahudilere, Yahudi Mösyö Arminus ve Avrupa'da Prof. Vambéry ismi ile Hristiyan olmak üzere tanıtır, üç dinli üç isimli bir şahıs olmasından dolayı hiçbir taraftan ilgi görmediğini yazmaktaydı. Yine aynı gazete, Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya yaklaşmasının pek önemsenmemesi gerektiğini çünkü en ufak bir tehlike karşısında İngiltere'ye yaklaşacağını savunmaktaydı. Gazete bu iddiasını, Sultan II. Abdülhamid'in son zamanlarda İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisine göstermiş olduğu yüksek iltifata dayandırmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin Liverpool Şehbenderi Lütfi Bey, 8 Ağustos 1892'de gönderdiği raporunda da belirttiği üzere İngilizlerin siyasetinin blöf ve tehdit üzerine inşa edildiğini bildirmiştir. Lütfi Bey İngilizlerin sadece tehditlerinden korkanlara baskı yaptıklarını, bundan dolayı İngiliz gazetelerini Osmanlı Devleti'ni tehdit etmeğe, hükümetlerinin sevk ettiğini ifade etmiştir. Lütfi Bey, İngiliz Hükümetinin basın üzerinden Çanakkale'de bir baskı kurmak istediğini, bunlara örnek olması için Çanakkale tahkimatı meselesi sonrasında İngiliz basınında çıkan haberlere bakmanın yeterli olacağını belirtmiştir. 1890-1892 yılları arasında İngiliz gazeteleri incelendiğinde, Çanakkale civarında bir adanın işgali, Mısır'dan hiç çıkmamak ve hatta Rusya'yı Doğu Anadolu'da Ermenilerin yaşadığı toprakları almaya sevk etmek ve daha da ileri giderek Yemen Araplarını isyana teşvik ederek yeni bir Arap Halife tayin edip Sultan'ı hal etmek gibi tehditlerle, Osmanlıyı korkutmaya çalıştıkları açıkça görülebilir. İşte bu sebeplerle Sultan'ın son zamanlarda İngiliz Büyükelçisine karşı göstermiş olduğu hürmeti, bu baskının bir sonucu olarak görmüşlerdir.²²⁵

²²⁵ BOA, Y..PRK.TKM., 23/11, leff 2,3,4, 20 RA 1309, (24 Ekim 1891).

Vambéry, Currie'ye son mektubunu Budapeşte'den 18 Eylül 1893'te göndermiştir. Bu mektubunda, kendisinin açık bir şekilde Rus aleyhtarı olduğu için İstanbul'a ziyaretinin bu süre zarfında uygun olmayacağı, Yıldız'dan kendisine iletildiğini Currie'ye bildirmiştir. Bu tarih aslında Vambéry için de bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü İngiltere'nin Sultan'a Mısır Meselesini unutturmak için sürekli olarak Osmanlı topraklarına zarar verecek derecede Ermeni kozunu oynaması, Vambéry'nin İngiltere'yi açık bir şekilde eleştirmesine sebep olmuştur.²²⁶ Vambéry, İstanbul'a büyükelçi olarak atanan Currie'nin İstanbul'a görevine giderken Viyana'ya uğramasını fırsat bilmiş ve Şubat 1894'te kendisiyle bir görüşme gerçekleştirmiştir. Currie, Vambéry'e altı yıldır kendisine yazdığı gibi yeni Dışişleri Daimî Müsteşarı Thomas Sanderson'a da yazabileceğini söylemiştir.²²⁷

Vambéry'nin geçen altı yıllık süreçte iki ülke arasındaki görevi iki taraf için de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. İlk etapta Londra'nın bir ajanı gibi hareket ettiği görülen Vambéry'nin aslında Türklere beslediği derin samimiyetten dolayı görevi ajandan çok arabulucu şeklinde geçmiştir. İleride de görüleceği üzere, Sultan II. Abdülhamid'in karşılıklı görüşüp de etkilemediği çok az insan vardır. Vambéry de Sultan'la görüşmesinin ardından Avrupa devletleri hakkındaki görüşleri, karşısındakine olan nazik davranışı ve dünya diplomasisi hakkındaki derin bilgisinden etkilendiğini gizlemeyecektir. İki ülke arasındaki buzları eritebileceğine inan Vambéry, İngiltere'nin Osmanlı Devleti üzerindeki gerçek politikasını görememiştir. Bu görüşmeler Currie açısından ise Sultan'ın Rusya, Boğazlar, Ermeni, ıslahat, Girit ve Mısır gibi konular hakkındaki görüşünü öğrenmesi açısından oldukça önemli olmuştur. Currie, Sultan II. Abdülhamid'in söz konusu konular hakkındaki net tavrını bilmesine rağmen, bu sorunları elçiliği sırasında daha da kaşıyacak ve bu sorunları çözülmez bir hale sokacaktır.

1.5. İNGİLTERE'NİN İSTANBUL'DAKİ NÜFUZUNU YENİDEN KAZANMA ÇABASI: YENİ BÜYÜKELÇİNİN ATANMASI

İstanbul Büyükelçiliği her diplomatın isteyeceği türden bir görev yeri idi. Özellikle de İngiliz diplomatları için İstanbul terfi yeri olarak görülüyordu. 19. yüzyılın özellikle son dönemlerinde İngiliz diplomatları İstanbul veya Petersburg'a atanmanın

²²⁶ Öke, *Saraydaki Casus "Gizli Belgelerle Abdülhamid Devri ve İngiliz Ajanı Yahudi Vambéry"*, s. 121.

²²⁷ Öke, *Saraydaki Casus "Gizli Belgelerle Abdülhamid Devri ve İngiliz Ajanı Yahudi Vambéry"*, s. 123.

ayrıcalık olduğunu düşünürken, Washington, Madrid, Atina gibi yerlere atanmayı ise gözden çıkarılmak gibi görölüyordu.²²⁸

Aralık 1891’de Sultan’ın *baba*²²⁹ olarak nitelediği İngiltere’nin İstanbul Büyükelçisi Sir William White’in yeni yıl kutlamaları için gittiği Berlin’de ani ölümü, İngiliz diplomasisinde küçük çaplı bir krize neden oldu. White, Sultan’ın takdirini kazanmış ve iki ülke ilişkilerin düzelmesi için yoğun çaba sarf etmiş bir diplomattı. White’in Sultan ile olan yakın ilişkisi ve olaylar karşısındaki tutumu Sultan II. Abdülhamid’in övgüsüne mazhar olmasını sağlamıştı. White ayrıca Boğazlar ve Balkanlarda Rus tehlikesinin farkında olduğundan, mümkün olduğunca bunu engellemeye çalışarak, İngiliz nüfuzunu buralarda korumaya çalışmıştır.

William White, 1885’te İstanbul’a ilk atandığında Sultan’ın Rus etkisine girmesini önlemek için verdiği mücadelede, kendisini yalnız bulmuştu. Fransız Büyükelçisi Montebello tarafından desteklenen Rus Büyükelçisi Nelidoff, Sultan üzerinde büyük bir etki kurmuştu.²³⁰

Batum Krizi (1886) patlak verdiğinde White’in yerine İstanbul Büyükelçiliği’ne atanan Thornton’un görevinde başarısız olması, sergilediği tutum ve davranışlarıyla ilişkileri daha da gerginleştirmesi ve son olarak da İstanbul’da Rus nüfuzunu önleyememesi, Thornton’un geri çağırılmasına neden olmuştur. Salisbury, Sultan’ın olası bir Rus ittifakına girmesini önlemek ve İstanbul’da İngiliz nüfuzunu yeniden arttırmak için ilk adım olarak White’ı yaz ortasında İstanbul’a bir kez daha büyükelçi olarak atamıştır.²³¹

William White, İstanbul’da gittikçe artmaya başlayan Rus nüfuzu üzerine Londra’yı sürekli uyarmaya çalışıyordu. White, Londra’ya gönderdiği bir telgrafında, İngiliz nüfuzu İstanbul’da ya yok olmalı ya da ortaklığa girmeliydi diyordu.²³² White’in ortaklıktan kastettiği, İstanbul’da Almanya, Avusturya ve İtalya ile ittifak kurarak, İngiltere’nin konumunu Rusya’ya karşı sağlamlaştırmaktı.

²²⁸ Neilson and Otte, *The Permanent Under-Secretary For Foreign Affairs, 1854–1946*.

²²⁹ Allan Cunningham, *Eastern Questions in the Nineteenth Century, Collected Essays*, (ed. Edward Ingram), Vol. Two, Routledge, London 1993, p. 229-230.

²³⁰ Jefferson, *The Place of Constantinople and the Straits in British Foreign Policy: 1890-1892*, p. 47.

²³¹ Yasamee, *Abdülhamid’in Dış Politikası: Düvel-i Muazzama Karşısında Osmanlı 1878-1888*, p. 244; White’in İstanbul Büyükelçiliği ve Sultan II. Abdülhamid ile olan ilişkisi hakkında bakınız; Colin L. Smith, *The Embassy of Sir William White at Constantinople*, Oxford University Press 1957.

²³² C. L. Smith, *The Embassy of Sir William White at Constantinople 1886-1891*, Oxford University Press, 1957, p. 40.

White'in ani ölümünün ardından İngiltere'nin Madrid elçisi Sir Clare Ford'un İstanbul Büyükelçiliğine atanmasına karar verilmişti. Clare Ford'un kendisi de bu göreve kapasite ve bilgi açısından yeterli olduğunu düşünüyordu.²³³ Bu sırada Clare Ford gibi ismi İstanbul Büyükelçiliği için anılan Drummond Wolff da Madrid elçiliğine atanmıştı.

Salisbury, Kraliçe ile Ford'un tayini konusunda uzun bir görüşme yapmıştı. İstanbul görevi için gündemde bazı isimler vardı. Bunlardan ilki daha önce de kısa bir süre İstanbul Elçiliğinin sekreterliğinde (1877-1878) bulunmuş olan Edward Malet diğeri ise Sir Eric Barrington'dı. Barigton 1878 Berlin Kongresi'nde Currie ile sekreteryada görev almıştı.²³⁴ Drummond Wolff da ilk etapta İstanbul elçiliği için düşünülmüşse de Kraliçe tarafından bu göreve uygun olmadığı gerekçesiyle kabul edilmemişti. İsmi geçen bir diğer aday ise Evelyn Baring (Lord Cromer) idi. Sonuç olarak Mısır bağlantıları nedeniyle ne Malet ne de Baring Kraliçe ve Salisbury tarafından uygun görüldü.²³⁵ Bu yüzden en az sakıncalı olarak görülen Ford üzerinde yoğunlaşılmıştı.

Clare Ford'un İstanbul'a büyükelçi atanması, İngiltere kamuoyunda ve siyasi çevrelerde beklenen etkiyi yapmadı. Salisbury'e göre Clare Ford'un "*cila eksikliği*" tek dezavantajı değildi. İstanbul'da elçilik görevinde Clare Ford'un astlarından olan Vincent Corbett'e göre Ford hem kapasite hem de bilgi olarak oldukça yetersizdi. Ayrıca Corbett, Ford'un Doğu ve özellikle de Osmanlı Devleti hakkında hiçbir şey bilmediğini ve tamamen bilgisiz olduğunu düşünüyordu. Harding de Corbett ile aynı fikirdeydi ve ona göre Ford'la beraber elçiliğin prestiji iyice azalmıştı ve Ford ne dinlemeyi ne de öğrenmeyi biliyordu.²³⁶

İngiltere'nin İstanbul'da arka arkaya büyükelçi değiştirmek zorunda kalması, hükümetin Osmanlı aleyhine birtakım adımlar atması, İngiltere'nin İstanbul'daki konumunu iyice sarsmıştı. Almanya ve Fransa'nın Osmanlı Devleti'nden özellikle demiryolu yatırımları üzerinden büyük ayrıcalıklar sağlamaları İngiliz sermayecileri de olumsuz etkiliyordu. Alman Büyükelçisi Kont Radowitz, devletin desteğiyle İstanbul'daki Alman çıkarlarını daha da geliştiriyordu. Bağdat Demiryolu gibi projeler

²³³ Busch, *Hardinge of Penshurst: A Study in the Old Diplomacy*, Vol I., p. 31.

²³⁴ The London Gazette, Issue: 24590, Page 3478, 7 June 1878.

²³⁵ Raymond, *The British Diplomatic Service 1815-1914*, p. 186.

²³⁶ Corbett, *Reminiscences Autobiographical and Diplomatic*, p. 144.

İngiltere'ye rağmen Osmanlı ile Almanya arasında bu dönemde yavaş yavaş gelişme sürecine girmişti.²³⁷

İngiltere'nin Anadolu'daki ticarî planlarını Almanya'ya kaptırmaya başlaması da İngiliz dışişlerinde büyük bir sorun olarak görülüyordu. Bu durumun başlıca sorumlusunun Clare Ford'du. Bir süredir işleri idare etme yeteneği konusunda şüphelerle boğuşan İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Clare Ford'a yardımcı olması için Arthur Nicolson'u büyükelçilik sekreteri olarak İstanbul'a gönderdi. Nicolson'un, Ford'un algı ve enerji eksikliğinden kaynaklanan, İngiliz diplomasisindeki kusurlarını düzeltebileceği umuluyordu.²³⁸

İngiliz yetkililere göre Ford, ne 1883'ten beri Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi Nelidoff gibi ne de 1893'te atanan Fransız Büyükelçisi Cambon ayarında bir diplomattı. William White kadar da Doğu meselelerine vakıf değildi. Bu yüzden de İngiliz siyasi çevrelerince kendisine karşı, atandığı ilk günden itibaren yoğun bir muhalefet başlamıştı.²³⁹

1.5.1. İngiltere'nin İstanbul Büyükelçiliğine Atanması Öngörülen Kişiler

Clare Ford'un İstanbul'da beklenen etkiyi yapamaması, İngiltere'yi yeni büyükelçi arayışına sevk etmiştir. Çünkü Ford elçilik yaptığı süre içinde (1892-1893) Fransız Büyükelçisi P. Cambon (1891-1898) ve Rus Büyükelçisi A. N. Nelidoff'un (1883-1897) gölgesinde kalmıştı. Fransa ve Rusya'nın 1892 manevralarıyla yakınlaşmaya başlaması ve İstanbul'daki nüfuzlarını kuvvetlendirmeleri, İngiltere'de öfkeyle karşılanmıştı. Ardından Yozgat ve Ankara'da meydana gelen Ermeni olayları Osmanlı-İngiliz ilişkilerini daha da gerginleştirmiştir.

İngiltere'nin İstanbul'la ilgili kaygısı, 1893 yazında ve sonbaharında, Fransa ve Rusya'nın dikkatinin giderek daha fazla Akdeniz'e odaklandığının anlaşılmasıyla artmıştır. Ağustos ayında Amiral Avellan, Akdeniz'de kalıcı olarak kurulacak bir Rus filosunun komutanlığına atanmıştı.²⁴⁰ Ardından, ekim ayında Toulon'da Fransız ve Rus filolarının büyük bir geçit töreni düzenlendi. Ortaya çıkan bu yeni durum karşısında

²³⁷ Briton Cooper Busch, *Hardinge of Penshurst: A Study in the Old Diplomacy*, Vol I., The Shoe String Press, ABD 1980, p. 31.

²³⁸ Harold Nicolson, *Sir Arthur Nicolson, Bert First Lord Carnock A study in the old Diplomacy*, Constable&Co, London 1937, p. 81.

²³⁹ Jefferson, "The Place of Constantinople and the Straits in British Foreign Policy: 1890-1892", p. 89.

²⁴⁰ Arthur J. Marder, *British Naval Policy 1880-1905*, Frank Cass, London 1940, p. 175.

Nicolson, Sultan'ın Fransa ve Rusya lehine bir tutum takınmaya başladığını 13 Ağustos'ta 1893'te Rosebery'e bildirmiştir.

Hem Kraliçe hem de Rosebery'nin İstanbul'da Ford'un yerini alması için ilk gündeme aldıkları kişi Evelyn Baring'di.²⁴¹ Aslında çok erken bir tarihte Sir Edmund Monson'un ismi İstanbul için geçmişse de uygun görülmemiş ve 23 Haziran 1893'te Viyana'ya büyükelçi olarak atanmıştı.²⁴²

Rosebery, İstanbul büyükelçiliğine kimin atanması gerektiğine bir an önce karar vermek istiyordu. Atanacak ismin belirlenmesi ertelendiği sürece, Rosebery İstanbul büyükelçiliği için kendisine gelecek taleplerden korkuyordu. Çünkü İstanbul büyükelçiliği birçok diplomatın isteyeceği ve kendini diplomatik arenada gösterebileceği bir yerdi. Bundan dolayı da hem basından hem de dışardan gelecek baskıları engellemek için bir an önce karar vermesi gerektiğini düşünüyordu.

İstanbul büyükelçiliği için yeniden ortaya atılan isimlerden bir de İngiltere'nin Mısır Başkonsolosu Cromer'di. Osmanlı Devleti'nin Cromer'e karşı çok şiddetli itirazları bulunmaktaydı. Bu nedenle Rosebery diğer adaylara bakmak zorunda kalmıştı. Bu atama için Rosebery, Salisbury ile de bir görüşme gerçekleştirmişti. Aslında Rosebery Dışişleri Daimî Müsteşarı Philip Currie'nin büyükelçiliğe daha uygun olduğu düşüncesindeydi. Rosebery, Currie'nin Salisbury ile olan yakın ilişkisini bildiğinden, böyle bir görüşme teklif etmişti. Salisbury ise bu teklif hakkında, şu an dışişleri ofisinde parlayan bir ışık olmadığı için Currie'nin atanmasının yerinde olacağını Rosebery'e belirtmiştir.²⁴³

1.5.2. Osmanlı Devleti'nin İstanbul Büyükelçiliği İçin Düşüncesi

Londra Sefiri Rüstem Paşa aldığı malumata göre İstanbul İngiliz Büyükelçiliğinde birtakım değişiklikler olacağını ve Clare Ford'un da Roma'ya tayin edileceğini 12 Kasım'da İstanbul'a bildirmişti.²⁴⁴ Bu iddianın kaynağı ise *Agency Stefani Telgraf*

²⁴¹ Lord Cromer İngiltere'nin Mısır'ı işgalinin ardından 1883'ten 1907'ye kadar İngiltere'nin tam yetkilere sahip Mısır Başkonsolosluğunu yapmıştır. Mısır'da bu süre zarfından adeta bir genel vali gibi hareket etmiştir. Cromer'in Mısır Genele Konsolosluk görevi ve Osmanlı Devleti'yle olan ilişkileri hakkında bkz. The Earl of Cromer, *Modern Egypt, Vol I-II*, Macmillan and Co., Ltd, London 1908; Raymond, *The British Diplomatic Service 1815-1914*, p. 186.

²⁴² The Times, 23 June 1893, No: 33,985, p. 10. Monson 1896'da da Paris Büyükelçiliğine atanacaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Raymond, *The British Diplomatic Service 1815-1914*, p. 188-189.

²⁴³ Raymond, *The British Diplomatic Service 1815-1914*, p. 188.

²⁴⁴ BOA., HR.TO., 66/75., leff 1, 3 CA 1311, (12 Kasım 1893).

Şirketi'nin Roma'dan aldığı bir malumata dayanmaktaydı.²⁴⁵ Rüstem Paşa, bu malumatın doğruluğunu teyit etmek için de 13 Kasım 1893'te İngiliz siyasi çevreleriyle birtakım görüşmeler daha yapmıştı. Haberin doğruluğunu öğrenen Rüstem Paşa, Rosebery ile 16 Kasım'da Clare Ford'un İstanbul elçilik görevinde kalması için görüşmüştür. Ancak Rosebery bunun mümkün olmadığını, Kraliçe Viktorya'nın atamayı onayladığını hatta İtalya Kralı tarafından da bu atamanın resmen onaylandığını Rüstem Paşa'ya bildirmişti.²⁴⁶

Rüstem Paşa Sir Clare Ford hakkında 27 Kasım'da Rosebery ile ikinci bir görüşme daha yapmıştır. Bu görüşmede Rüstem Paşa Clare Ford'un Sultan II. Abdülhamid'in özel ilgisine mazhar olduğunu bu nedenle de değiştirilmemesi isteğini yinelemiştir. Ancak Rosebery bunun mümkün olmadığını çünkü kendisinin Clare Ford'un Roma Büyükelçiliğine atandığını yeniden ifade ederek, endişe edilmemesini yeni atanacak kişinin de ehliyet sahibi bir diplomat olacağını söyleyerek, Rüstem Paşa'nın endişelerini gidermeye çalışmıştır.²⁴⁷

Sir Clare Ford'tan boşalacak İstanbul büyükelçiliği için birçok kişinin adı gündeme gelmişti. İki ülke arasında son dönemdeki ilişkilerin gergin olması, bu atamanın önemini daha da arttırmıştı. Sultan II. Abdülhamid, Londra Sefiri Rüstem Paşa'dan bizzat Clare Ford'un yerinde bırakılması için Rosebery ile yeniden görüşmesini istedi. 8 Aralık'ta yapılan görüşmede Rosebery, Clare Ford'un İstanbul'dan hareket etmek için hazırlandığını ve atamanın geri alınmasının diplomatik bir nezaketsizliğe yol açabileceğinden, Sultan'ın isteğini geri çevirmekten üzüntü duyduğunu Rüstem Paşa'ya ifade etmiştir. Ayrıca Rosebery görüşme sırasında, İstanbul büyükelçiliği için ismi geçen Washington Büyükelçisi Sir Julian Pauncefote'nin, Washington'da kalması gerektiğini de sözlerine eklemiştir.²⁴⁸

Sir Clare Ford İstanbul'dan hareket etmeden önce 6 Aralık'ta Sultan II. Abdülhamid kendisine Süreyya Paşa aracılığıyla bir mektup göndermiştir. Sultan mektubunda Clare Ford'a, elçilik yaptığı süre boyunca iki ülke arasındaki ilişkilerin

²⁴⁵ BOA., Y.A...HUS., 284/23, leff 5, 3 CA 1311, (12 Kasım 1893).

²⁴⁶ BOA., Y..PRK.EŞA., 18/36, leff 1, 7 C 1311, (16 Kasım 1893).

²⁴⁷ BOA., HR.TO., 66/83, leff 1, 18 CA 1311, 2(7 Kasım 1893).

²⁴⁸ BOA., HR.TO., 66/85, leff 1-2, 29 CA 1311, (8 Aralık 1893).

dostane bir şekilde devamını sağladığı için teşekkür etmiştir. Ayrıca İstanbul'daki memuriyetinden de memnun kaldığını belirtmiştir.²⁴⁹

Bu süre zarfında Yıldız da aldığı havadisleri tetkik etmeye ve Rüstem Paşa'nın gönderdiği malumatları değerlendirmeye çalışıyordu. Rüstem Paşa'nın Clare Ford'un yerinde bırakılması için İngiliz Hükümeti'ne yaptığı girişimler başarısız olmuştu. Ancak yerine atanacak kişi halen belirlenmediğinden, Sultan II. Abdülhamid bu anlamda ne adım atılması gerektiği yönünde, Hariciye Nazırından malumat istemiştir. Hariciye Nezareti alınan malumatlarda İstanbul büyükelçiliği için İngiltere'nin Tahran ve Pekin elçilerinin isimlerinin geçmekte olduğunu ancak bunun hükümet tarafından mümkün görünmediğini Sultan'a bildirmiştir. Diğer kişiler ise Sir William White'ın ölümünün ardından ismi geçen Evelyn Baring (Lord Cromer) ve Dromund Wolf'tu.²⁵⁰

Cromer'in isminin ilk geçtiği günden itibaren Osmanlı Devleti bu ismin engellenmesi için girişimlerde bulunmuştur. Çünkü Sultan II. Abdülhamid, Cromer'i İngiltere'nin Mısır'daki bir genel valisi gibi davranmasından ve Mısır Yüksek Komiseri Gazi Ahmet Muhtar Paşa ile geçinememesinden dolayı istememekteydi. Londra Sefiri Rüstem Paşa 13 Aralık akşamı Dışişleri Bakanı Rosebery ile İstanbul elçiliği için ismi geçen Cromer hakkında bir görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşmede Rosebery, Cromer'in atanmasına Osmanlı yönetiminin nasıl tepki vereceğini bilmediğini söyleyerek, Rüstem Paşa'nın Cromer hakkındaki görüşünü sormuştur.²⁵¹ Rüstem Paşa ise Cromer isminin İstanbul'da hoş karşılanmayacağını ve ikili ilişkilere zarar verebileceğini Rosebery'e söylemiştir. Rüstem Paşa, 16 Aralık'ta Hariciye Nezaretine gönderdiği telgrafında yoğun çabaları sonucunda Cromer'in İstanbul büyükelçiliği adaylığını bertaraf edildiğini bildirmiştir. Ayrıca Rosebery ile yaptığı görüşme ve sonrasında Londra'da edindiği izlenime göre Dışişleri Daimî Müsteşarı Currie'nin elçilik için en büyük aday olduğunu ve kendisine teklif götürüleceğinden emin olduğunu ifade etmiştir.²⁵²

Rüstem Paşa'nın Currie hakkındaki görüşü ise İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne hoş görünmek ve Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerin düzeltilmesi ve aynı zamanda daha iyi bir zemine oturtulması için bu ismin seçildiğini, gönderdiği raporunda bildirmiştir.

²⁴⁹ BOA., Y.PRK.BŞK., 34/17, leff 1, 27 CA 1311, (6 Aralık 1893).

²⁵⁰ BOA., BEO, 323/24166, leff 2, 24 CA 1311, (3 Aralık 1893).

²⁵¹ BOA., HR.TO., 66/90, leff 1-2, 5 C 1311, 14, (Aralık 1893).

²⁵² BOA., Y.A..HUS, 286/63, leff 3, 7 C 1311, (16 Aralık 1893).

İstanbul Büyükelçiliği için ismi geçen bir diğer aday Henry Drummond Wolff'tu. Salisbury, 1885'teki kısa başbakanlığı döneminde, Mısır sorununun çözümü için Wolff'u özel bir görevle Sultan II. Abdülhamid ile görüşmeye göndermişti. Doğu Rumeli krizinin çıkmasının ardından Wolff ile 24 Ekim'de Mısır hakkında acele bir sözleşme imzalanmış ve İngiltere adına Wolff, Osmanlı adınaysa Gazi Ahmet Muhtar Paşa Mısır'a özel görevle gitmişlerdi.²⁵³ Wolff'un İstanbul'a Mısır Meselesi için ikinci görevi 1887'de olmuştur.²⁵⁴ Wolff'un söz konusu bu iki görevinde de Osmanlı Devleti ile uzlaşmaz bir tavır sergilemesi, özellikle de 1887'deki görevinde Sultan II. Abdülhamid'in huzuruna çıkmadan İstanbul'u terk etmesi, İngiltere ile olan gergin ilişkileri daha da arttırmıştı.²⁵⁵

Wolff'un ismi daha sonra Mayıs 1889'da Salisbury'nin başbakanlığı döneminde Osmanlı Devleti ile ilişkilerin en gergin olduğu bir sırada, White'ın azledilip yerine Wolff'un gönderilmesi gündeme gelecekti. Londra Sefiri Rüstem Paşa da bir davet sırasında bu konuyu Salisbury ile görüşme fırsatı bulmuştu. Salisbury, White'ın elçiliğinden memnun olduğunu ve böyle bir atamanın düşünülmediğini Rüstem Paşa'ya ifade etmişti. Wolff'un ismi aslında gazeteler aracılığıyla gündeme getirilerek, Osmanlı Devleti'nin tepkisinin ne olacağı öğrenilmek istenmiştir. Mısır ve boğazların tartışıldığı bir süreçte, bu ismin gündeme gelmesi, Osmanlı Devleti'ni tedirgin etmekten başka bir şeye hizmet etmemiştir.²⁵⁶

Evelyn Baring ve Drummond Wolff'un isimleri 1891'in son günlerinde yeniden gündeme gelmiş ve Londra Sefiri Rüstem Paşa bu atamaların Osmanlı Devleti tarafından hoş karşılanmayacağını kesin bir dille İngiliz siyasi çevrelerine iletmiştir.²⁵⁷

Osmanlı Devleti iki ülke arasındaki son olaylarda birinci derecede etkili olan bu kişileri tutum ve davranışlarından dolayı, İstanbul elçiliğinde istememekteydi. Aslında

²⁵³ Afaf Lutfi Al-Sayyid, *Egypt and Cromer A Study in Anglo-Egyptian Relations*, Frederick A. Praeger, Publishers, New York 1869, p. 47.

²⁵⁴ Wolff'un İstanbul Misyonları için bkz. M. P. Hornik, "Three Mission of Sir Henry Drummond-Wolff to Constantinople, 1885-1887", *English Historical Review*, Vol. 55, No. 220 (Oct., 1940), pp. 598-623.

²⁵⁵ Yasamee, *Abdülhamid'in Dış Politikası Düvel-i Muazzama Karşısında Osmanlı 1878-1888*, s. 312., Anlaşmanın imzalanmamasına en çok sevinen İstanbul Büyükelçisi White ve Mısır Başkonsolosu Cromer di; Al-Sayyid, *Egypt and Cromer A Study in Anglo-Egyptian Relations*, p. 50.

²⁵⁶ BOA., HR.TO., 63/110, leff 1, 1 L 1306, (31 Mayıs 1889).

²⁵⁷ BOA., HR.TO., 65/55, leff 1, 29 CA 1309, (31 Aralık 1891). Rüstem Paşa aynı gün Said Paşa'ya gönderdiği diğer bir telgrafta ise Drummond Wolff'un Osmanlı Devleti'ne karşı bir sempatisi olmadığını ve bundan dolayı atanma ihtimalinin çok düşük olduğunu belirtmiştir. BOA., HR.SFR.3., 380/163, leff 1, 1 L 1306, (31 Mayıs 1889).

Osmanlı Devleti'nin gözden kaçırdığı en önemli husus bu kişilerin her ne kadar mizaçlarından kaynaklı bir tutum sergilemişlerse de her ikisi de aslında Salisbury'nin talimatlarını yerine getirmişlerdir. Salisbury hiçbir zaman Mısır'dan çıkmayı düşünmemiş sadece zamanın şartlarına göre Osmanlı Devleti'ne bazı tavizlerle olayı sürüncemede bırakmak istemiştir. Bu iki ismin de ortak noktası, Mısır ile ilgili konularda görev almaları ve her ikisinin de Osmanlı Devleti'ne karşı aynı tavrı takınmalarıdır. Her ne kadar hem İngiliz basınında hem de İngiliz siyasi çevrelerinde bu isimler gündeme getirilmiş ise de Rosebery bu kişilerin atanmasına pek de sıcak bakmamaktaydı. Çünkü Cromer veya Wolf'un atanmasının diğer devletler tarafından da hoş karşılanmayacağını düşünüyordu.²⁵⁸

1892'ye gelindiğinde Currie açıkça yurtdışında diplomatik bir göreve atanma beklentisi içindeydi. Kasım 1891'de İngiltere'nin Paris büyükelçisi Lytton görevinde öldüğünde, Londra gazeteleri Currie'nin Lytton'un yerine Paris büyükelçiliğine geçeceği kanaatindeydi.²⁵⁹ Currie'nin geleceği hakkında, 1893 sonbaharında diplomatik dedikodular daha da artmıştı. Rosebery'nin Currie'ye yakında boşalan Petersburg²⁶⁰ veya Viyana elçiliklerini teklif ettiğini ancak Currie'nin bu iki görevi de reddettiği basında sıkça ortaya atılmaktaydı. 19 Kasım 1893'te Currie'nin Washington'a Julian Pauncefote'ın yerine atanacağı da iddia edilmişti.²⁶¹ Ancak Currie'nin Rosebery'e İstanbul'u kabul etme isteğini ima ettiğine dair de basında yayınlar yapılmıştı. Aslında, Petersburg'daki maslahatgüzâr Henry Howard, Paris ve Petersburg'un Currie için uygun olmayacağını dışişleri bakanına ifade etmişti.²⁶²

1.5.3. Currie'nin İstanbul'a Büyükelçisi Atanması

Sir Clare Ford, 18 Kasım'da Hariciye Nazırının yanına gelerek, Roma Büyükelçiliği'ne tayin edildiğini ve 7 Aralık'ta İstanbul'dan ayrılacağını bildirmişti. Hariciye Nazırı ise yerine kimin tayin olacağını sorması üzerine Ford, herhangi bir malumatı olmadığı cevabını vermişti. Bu sırada Ford yeni elçi atanana kadar

²⁵⁸ BOA., İ.HR., 436/27 leff 1, 24 CA 1311, (3 Aralık 1893).

²⁵⁹ Sheffield Evening Telegraph, 27 November 1891, p. 4; Western Mail, 28 November 1891, p. 5.

²⁶⁰ Graphic, 18 November 1893, p. 19; Aberdeen Evening Express, 21 November 1893, p. 2.

²⁶¹ New York Tribune, 19 November 1893, No. 17.171. p. 13.

²⁶² Neilson and Otte, *The Permanent Under-Secretary For Foreign Affairs*, 1854–1946, p. 91.

maslahatgüzâr olarak elçilik Baş Dragomanı Sir Artur Nicolson'un bırakıldığını Hariciye Nazırına bildirmiştir.²⁶³

Londra Sefiri Rüstem Paşa ise 17 Aralık'ta Rosebery ile bir görüşme daha gerçekleştirmiştir. Görüşmenin konusu, Currie'nin İstanbul'a büyükelçi atanacağına dair ortaya atılan iddiaların teyit edilmesi idi. İkili arasındaki görüşmede Rosebery, Currie'nin atanacağını doğrulayarak, kendisinin bu göreve talip olduğunu bildirmiştir. Rosebery konuşmanın devamında Currie'nin uluslararası siyasi çevrelerle olan yakınlığı nedeniyle iki ülke için de doğru bir atama olduğunu ifade etmiştir.²⁶⁴ Edwin Pears ise hatıratında Currie'nin iyi eğitilmiş bir diplomat olduğunu White'ın yerine halef olarak en doğru kişi olduğunu yazmıştır.²⁶⁵

İngiltere Kraliçesi, 25 Aralık'ta Sir Clare Ford'un memuriyetine son verildiğine dair diplomatik mektubu Rüstem Paşa aracılığıyla Sultan II. Abdülhamid'e göndermiştir.²⁶⁶

Londra Sefiri Rüstem Paşa, 20 Aralık 1893'te Hariciye Nezaretine gönderdiği telgrafta, Rosebery'nin kendisine bir tezkire gönderdiğini, Philip Currie'nin İstanbul büyükelçiliğine tayin edildiğini ve yarınki gazetelerde bu tayinin duyurulacağını ifade etmiştir.²⁶⁷

Rüstem Paşa 21 Aralık'ta ise Currie'nin atanmasına dair İngiliz gazetelerinde çıkan birtakım haberleri derleyerek, Hariciye Nezaretine göndermiştir.²⁶⁸ Hariciye Nazırı da Sadrazama gönderdiği tezkirede, boşalan İngiliz büyükelçiliğine Philip Currie'nin teklif edileceğini ve zaten daha öncesinde de Sir Clare Ford gibi teveccühe mazhar olmuş birisinin atanacağını İngiltere tarafından vaat edildiğini bildirmiştir. Rosebery, Kraliçeye İstanbul büyükelçiliği için Currie'nin kendisinin talepte bulunduğunu ifade etmiştir. Kraliçe de bu isteği olumlu karşılayarak, Currie'nin atanmasını onaylamıştı.²⁶⁹

²⁶³ BOA., Y.A...HUS., 284/61, leff 2, 9 CA 1311, (18 Kasım 1893).

²⁶⁴ BOA., İ.HUS., 19/24, leff 1, 8 C 1311, (17 Aralık 1893).

²⁶⁵ The Recollections of Sir Edwin Pears, 1873-1915 With 16 Illustrations, *Forty Years in Constantinople*, The Anchor Press, London 1915, p. 149.

²⁶⁶ BOA., HR.TO., 265/106, leff 1, 16 C 1311, (25 Aralık 1893).

²⁶⁷ BOA., HR.TO., 66/89, leff 1, 11 C 1311, (20 Aralık 1893).

²⁶⁸ BOA., HR.TO., 66/95, leff 1, 12 C 1311, (21 Aralık 1893).

²⁶⁹ BOA., Y.A...HUS., 286/87, leff 5, 11 C 1311, (20 Aralık 1893).

Londra Sefiri Rüstem Paşa da 26 Aralık'ta Hariciye Nazırı (Kürt) Said Paşa'ya²⁷⁰, Currie hakkında bir rapor göndererek, İstanbul'a atanması hakkında bilgilendirmiştir.²⁷¹

1.5.4. Currie'nin Atanma Nedenleri

1878 Kıbrıs Konvansiyonu ve Berlin Antlaşması'yla Osmanlı-İngiliz ilişkileri farklı bir boyut kazanmıştı. İngiltere'nin Ermeni ve ıslahat meselelerini gündeme getirmesi, daha sonra 1882'de Mısır'a yerleşmesi ve son olarak 1885'te Bulgaristan'ın Şark-ı Rumeli Eyaleti'ni ilhakına destek olması ilişkileri hiç olmadığı kadar germişti. Bu gelişmeler, Sultan II. Abdülhamid'in İngiltere'ye karşı daha ihtiyatlı davranmasına neden olmuştu.²⁷² Ardından yaşanan gelişmeler de Sultan II. Abdülhamid'in İngiltere politikası hakkında hiç de yanılmadığını göstermiştir.

Çar, 1886 yılında Berlin Antlaşması'nın 59. maddesi gereği Batum'da asker bulundurulmamasını tek taraflı feshetmesi, İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında ayrı bir krize neden olmuştu.²⁷³ Sultan II. Abdülhamid, İngiltere'nin Batum Meselesinde Osmanlı Devleti'ne, Rusya'nın askerî yapılanmaya girmeyeceği sözüne güvenmek zorunda kalmıştı. Buna rağmen Sultan II. Abdülhamid, Batum krizinde Rusya ve İngiltere'nin Yakın Doğu'daki çıkar çatışmasında taraf olmayarak, İngiltere'nin kışkırtmalarına gelmeden Batum Meselesini sükunetle çözmek istemiştir. Özellikle de Üçlü İttifak (Almanya-Rusya-Avusturya) üyelerinin birlikte hareket etmesi, Sultanın elini kolu bağlamıştı. Ancak yine de bu süreçte Sultan, İngiltere'nin vaatlerine inanmamıştır. Bu nedenle de 14 Temmuz'da Meclisi-i Vükelâ kararıyla Çar'ın teminatını kabul etmişti.²⁷⁴ İngiltere bir kez daha boğazlar üzerinde istediğini elde edememiş, Sultan'ın Rus yanlısı politika izlemesine engel olamamıştı. Aslında Sultan II. Abdülhamid, Rusya taraftarı bir politika izlemiyordu, tarafsızlık politikasını sürdürmüş ve İngiltere'nin daha önce de olduğu gibi aldatıcı vaatlerine kanmamıştı.

²⁷⁰ Mehmed Said Paşa (Kürt/Süleymaniyeli): (d.1834-ö.1907) Cezair-i Bahr-i Sefid Valisi (Haziran 1881-Nisan 1882), Hariciye Nazırı (Mayıs-Kasım 1882), Berlin Büyükelçisi (Mart 1883-Eylül 1885), Hariciye Nazırı (Eylül 1885-Haziran 1895 ve Ekim-Kasım 1895), Şurâ-yı Devlet Reisi (Kasım 1895-Ekim 1907). Sinan Kunalalp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922)*, Isis Press, İstanbul 2003, s. 113.

²⁷¹ BOA, HR.SFR.3..., 412/110, leff 1, 17 C 1311, (26 Aralık 1893).

²⁷² Yasamee, *Abdülhamid'in Dış Politikası Düvel-i Muazzama Karşısında Osmanlı 1878-1888*, s. 65.

²⁷³ 1886 Batum Krizi hakkında bkz. Barbara Jelavic, "Great Britain and the Russian Acquisition of Batum, 1878-1886", *Slavonic and East European Review*, XLVIII, Vol. 48, No. 110 (Jan., 1970), pp. 44-66.

²⁷⁴ Yasamee, *Abdülhamid'in Dış Politikası: Düvel-i Muazzama Karşısında Osmanlı 1878-1888*, s. 240.

Sultan II. Abdülhamid, Mısır'ın işgalini de kabullenememişti. İslam halifesi sıfatıyla nüfuzunun İngiltere tarafından sarsıldığını düşünüyordu. Özellikle de Gladstone'un iktidara geldiği dönemlerde iki ülke arasındaki ilişkiler daha da gerginleşmişti. Gladstone'un genelde Müslüman karşıtı özelde ise Sultan II. Abdülhamid'e olan kını ve öfkesi, ilişkilerin kopma noktasına gelmesinde en büyük neden olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin bu gelişmelerin akabinde dış politikada İngiliz ekseninden ayrılıp, kendisine yeni dostluklar araması İngiltere'yi telaşlandırmıştır. Bu süreç içerisinde de İstanbul'da İngiliz nüfuzu oldukça azalmış ve büyük devletlerin diğer üyelerinin ise İstanbul'daki nüfuzları daha da artmıştı. İngiltere İstanbul'da azalan nüfuzunu yeniden tesis etmek için çözümü her defasında elçi değişikliğinde görmüştür. Sir Clare Ford'un pasif diplomasisinden rahatsız olan İngiliz Dışişleri Bakanı Rosebery, Philip Currie'yi İstanbul'a atayarak bu açığı kapatacağını aynı zamanda da İstanbul'da yükselen Fransız ve Rus nüfuzunu kıracağını düşünüyordu.²⁷⁵ Hatta Rosebery, Akdeniz'de yükselen Fransız-Rus tehlikesine karşı Almanya'nın desteğiyle Üçlü İttifak'a yaklaşarak buradaki konumunu da yeniden sağlamlaştırabileceğini düşünüyordu.²⁷⁶

İngiliz Hükümetine göre Currie çabalarını, Babıâli'deki İngiliz etkisini yeniden kurulmasına adanmalı ve mümkünse Cambon ile Nelidoff'un İstanbul'daki etkisini azaltmak için Alman, Avusturya ve İtalyan büyükelçilerinden destek almalıydı. Currie, İstanbul'a gitmeden önce Almanya'nın Londra Büyükelçisi Hatzfeldt'le bu durum hakkında görüşme fırsatı bulmuştu.²⁷⁷ Hatzfeldt, bu görüşme sayesinde Currie'ye, Avusturya'nın konumunu dikkate alması gerektiğini söyleme fırsatını bulmuştur. Hatzfeldt, Currie'yle yaptığı görüşmenin içeriği hakkında, 30 Aralık 1893'te Alman Dışişleri Bakanlığını bilgilendirmişti.²⁷⁸ Hatzfeldt, Currie'nin İstanbul'da kaybolan İngiliz nüfuzunu yeniden kurmaya çalışacağını, şimdiye kadar Rosebery'nin kararları

²⁷⁵ William Langer, *The Diplomacy of Imperialism (1890-1902)*, Alfred A. Knopf, New York 1956, p. 52.

²⁷⁶ Lillian M. Penson, "The New Course in British Foreign Policy, 1892-1902", *Transactions of the Royal Historical Society*, 1943, Vol. 25 (1943), pp. 121-138.

²⁷⁷ Langer, *The Franco-Russian Alliance 1890-1894*, p. 376.

²⁷⁸ William Leonard Langer, *The Franco-Russian Alliance 1890-1894*, Harward University Press, London 1929, p. 376.

üzerinde açıkça etki yapan bu kişinin İstanbul'da serbestçe hareket edebileceğini bildirmiştir.²⁷⁹

Hatzfeldt, 30 Aralık'ta gönderdiği başka bir raporunda ise Currie'nin, İngiliz nüfuzunu yeniden tesis etmek için Üçlü İttifak temsilcileriyle her konuda anlaşmaya varmak amacıyla, İstanbul'a gideceğine şüphe olmadığını bildirmiştir. Hatzfeldt Currie'nin görüşme sırasında iki noktaya değindiğini ifade etmiştir bunlar:

1. İngiltere'nin Çanakkale Boğazı'na karşı Rus eylemini kabul etmemesinin her zaman doğal bir mesele olduğunu,
2. Mevcut durumda Fransa-Rusya grubuna karşı çıkan güçlerin İstanbul'da da diplomatik bir ortak mücadele yürütmesi ve orada her konuda anlaşmaya varması gerektiği. Rusların Akdeniz'de kalıcı olma girişimi ile bölgede Fransa'nın Rusya ile ortak bir davaya sahip olması, sadece İngiliz çıkarlarını tehlikeye atmakla kalmaz, muhtemelen bir Avrupa savaşına da yol açardı.

Hatzfeldt, William White zamanında İngiltere ile kurulan Üçlü İttifak'ın (1887 Akdeniz Antlaşması) İstanbul'da yeniden canlandırılabilirliğini Currie'ye ifade etmiştir. Daha sonra Hatzfeldt bu ittifakın gitgide ortadan kaybolmasında ve İstanbul'daki İngiliz nüfuzunun azalmasının sebeplerini kendisinde araması gerektiğini bildirmiştir. Hatzfeldt, Currie'nin İstanbul'a atanmasıyla Doğu'da enerjik bir İngiliz politikasının yeniden başlayacağını ve İngiltere'nin Doğu'daki ve Akdeniz'deki menfaatlerini şiddetle savunacağını düşünüyordu.²⁸⁰

Hatzfeldt, Currie'nin İstanbul'a atanmasını iki ülke arasındaki ilişkilerin de sağlamlaştırılması için çok değerli görüyordu. Almanya politikasına yönelik İngiliz yöneliminin açık bir şekilde taraftarı olan Hatzfeldt, olayların gidişatından pişmanlık duyarak, hükümete, Yakın Doğu meselelerinden tamamen uzak durmanın ve kaçmanın akıllıca olup olmayacağı sorusunu sormuştur. İngiltere'nin cesaretinin kırılması riskinin, Fransız-İtalyan yaklaşma olasılığını ve ayrı bir Avusturya-Rusya

²⁷⁹Die Grobe Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914, Sammlung der Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes 9. Band: Der nahe und ferne Osten, (Editor: Johannes Lepsius, Albrecht Mendelssohn-Bartholdy, Friedrich Thimme), Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte M. B. H. in Berlin W 8, 1924. Nr. 2142, Der Botschafter in London Graf von Hatzfeldt an den Reichskanzler Grafen von Caprivi, 30 Dezember 1893.

²⁸⁰ GP, Nr. 2143, Hatzfeldt and den Holstein, 30 Dezember 1893.

anlaşması tehlikesini hızlandırabileceğini düşünüyordu.²⁸¹ Hatzfeldt, bu ihtimallerin önüne geçebilmek için de Currie'nin büyükelçi olarak atanmasına ve İstanbul'da iki devlet arasında kurulacak iş birliğine çok önem veriyordu.

Rosebery 3 Ocak 1894'te Malet'e Üçlü İttifak'a girilebileceğini veya İtalya ile gizli bir anlaşma yapılabileceğini söylemişti. Ancak bunların hiçbirisi bir İngiliz bakanın pratik siyaset alanı içinde değildi. Aslında tek gerçek politikalarının, filolarını güçlendirmek olduğunu düşünen Rosebery, İstanbul'la ilgili olarak Currie'ye Avusturya ile yaklaşması için talimat verileceğini ifade etmişti. Rosebery, ittifaklar noktasında ellerinin özgür olmasını, diğer devletlerle iş birliği yapmalarını ama kimseye kelepçeli olmamaları gerektiğini düşünüyordu. Bu yüzden de Currie'yi İstanbul'a hem Berlin hem de Viyana üzerinden göndermeyi planlıyordu.²⁸²

İstanbul'da İngiliz nüfuzunun yeniden kurulmasında Fransa ve Avusturya'nın desteği çok önemliydi. Bu nedenle Currie görev yeri İstanbul'a giderken ilk olarak Paris'e oradan da Viyana'ya uğrayarak, söz konusu devletlerin dışişleri bakanlarıyla birtakım görüşmelerde bulunmuştur.²⁸³

Rosebery, Currie'nin İstanbul'daki İngiliz pozisyonunu geri alacağını umuyordu. Bu nedenle Rosebery, Currie'den İstanbul'a gitmeden önce yolda Avusturya Dışişleri Bakanı Kalnoky ile görüşmesini istedi. Görüşmede her iki taraf Fransız-Rus yaklaşmasından duydukları endişeleri dile getirdi. Boğazlar ve Akdeniz'deki statüko için yapılması gerekenler üzerine uzun bir görüşme gerçekleştirdiler.²⁸⁴

Kalnoky, Currie ile yaptığı görüşme hakkında İstanbul Büyükelçisi Calice'yi vakit kaybetmeden bilgilendirmiştir. Kalnoky, Rosebery'nin Currie'yi İstanbul'a göndermesinin nedenini, Salisbury'nin çerçevesini çizdiği Yakın Doğu İngiliz politikasının sürdürmek olduğunu bildirmiştir. Currie de İngiltere'nin İstanbul'daki nüfuzunu arttırması durumunda, Üçlü İttifak devletlerinin İngiltere'ye olan güvenlerinin yeniden sağlanabileceğine inanıyordu.²⁸⁵

²⁸¹ Langer, *The Franco-Russian Alliance 1890-1894*, p. 377.

²⁸² Lowe, *The Reluctant Imperialists: British Foreign Policy 1878-1902*, p. 94.

²⁸³ Daily Telegraph & Courier (London), 05 February 1894, p. 5.

²⁸⁴ Langer, *The Diplomacy of Imperialism (1890-1902)*, p. 53.

²⁸⁵ Jefferson, "The Place of Constantinople and the Straits in British Foreign Policy: 1890-1892", p. 48.

Currie'nin aslında bu göreve uygun olmadığı kısa süre içerisinde anlaşılabacaktır.²⁸⁶ İstanbul'a büyük beklentilerle gönderilen Currie, Osmanlı Devleti ile ikili ilişkilerin yeniden sağlam bir zemine oturtulmasında başarılı olamayıp aksine ilişkileri daha da gerginleştirmiştir. Ermeni isyanlarının çıkmasıyla birlikte, İstanbul'da İngiliz etkisi gittikçe azalacak ve yüzyılın sonuna doğru İngiliz büyükelçisinin Sultan'ın hesaplarında hiçbir önemi kalmayacaktır.²⁸⁷ Özellikle de 1895'te Salisbury'nin yeniden iktidara gelmesiyle birlikte Mısır meselesini iki ülkenin gündeminden çıkarmak için Currie her defasında Ermeni ve ıslahat kozunu oynayarak, Osmanlı ve dünya kamuoyunun dikkatini Akdeniz'in dışında gelişen başka olaylara yöneltecektir.

1.5.5. Currie'nin Atanmasına Dair İngiliz Basında Çıkan Haberler

Londra Sefiri Rüstem Paşa, 21 Aralık 1893'te Currie'nin İstanbul Büyükelçiliği'ne atandığına dair İngiliz basınında çıkan birtakım haberleri Hariciye Nazırı Said Paşa'ya göndermiştir.²⁸⁸

Standart: İstanbul büyükelçiliğine atanan Sir Philip Currie, 1833 senesinde doğmuştur. 1856'da Petersburg Büyükelçiliği Ataşeliğine tayin edilmiş, 1863'te Danimarka Kralı nezdine gönderilmiştir. 1876'da Salisbury ile İstanbul'a gitmiş, 1878 senesinden 1880 senesine kadar Salisbury'nin özel sekreterliğinde bulunmuştur. 1878'den 1880 yılının Nisan ayına kadar Kıbrıs meselesi ile iştigal etmiş, 1884'te Mısır finansmanı konferansı için ortak protokolist olarak görev yapmıştır. 1889'da Dışişleri Bakanlığı Daimî Müsteşarlığına tayin olmuştur. Kendisi, İstanbul hakkında oldukça deneyim sahibidir.²⁸⁹

Daily Graphic gazetesi: Bir müddetten beri Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki ilişkilerin pek de iyi olmadığı bir dönemde ve İngiliz nüfuzunun İstanbul'da azaldığı bu zamanda tam yerinde bir atama olmuştur. Akdeniz'deki durumumuzu muhafaza edebilmek için Osmanlı Devleti ile ilişkilerimizin iyi olması gerekmektedir. Çünkü Sultan II. Abdülhamid'in hükümrânlığı sırasında devlet evvelki gibi zayıf ve muhtaç olmayıp, kendi kendisini idareye muktedir bir devlet olmak istemektedir. Bu

²⁸⁶ Langer, *The Franco-Russian Alliance 1890-1894*, p. 409.

²⁸⁷ Corbett, *Reminiscences, Autobiographical and Diplomatic*, p. 207.

²⁸⁸ BOA., HR.SFR.3..., 417/83 leff 1, 12 C 1311, (21 Aralık 1893).

²⁸⁹ Standart, 20 December 1893, p. 5.

yüzden de İstanbul'da sarsılan İngiliz nüfuzunu yeniden tesis etmeye Currie muktedirdir.²⁹⁰

Pall Mall: Currie Şark Meselelerine tamamen vakıf bir diplomattır.²⁹¹

Morning Advertiser: Currie bakalım Clare Ford kadar nüfuz icra edebilecek mi? bilinmez ama şimdilik Şark'ta önemli bir mesele yok gibidir.

Yukarıdaki gazetelerin aksine atama hakkında olumsuz görüş bildiren tek gazete *St. James* olmuştur. *St. James*'s: Lord Cromer tayin edilmiş olsaydı daha münasip olurdu.²⁹² Diyerek Currie'nin atanmasının çok uygun olmadığını ifade etmiştir.

Currie'nin İstanbul'a atanması aslında İngiltere basınında ve siyasi çevrelerinde sürpriz olmuştur. İngiliz büyükelçiliğine Lord Cromer'in atanacağı beklenmekteydi. Cromer'in Mısır işlerinde sarf etmiş olduğu mesai ve Osmanlı Devleti'yle olan siyasi ilişkilerinden dolayı, elçilik için İngiliz basınında ismi en çok geçen adaylardan biriydi.²⁹³

Londra Sefiri Rüstem Paşa 13 Aralık'ta Rosebery ile yaptığı görüşmede, Cromer'in İstanbul'a neden atanmadığını sorması üzerine Rosebery, bu şekilde bir atamanın Osmanlı Devleti tarafından hoş karşılanıp karşılanmayacağını bilmediğinden, atamayı uygun bulmadığını ifade etmiştir. Rosebery daha sonra Cromer'in, Mısır'da Gazi Ahmet Muhtar Paşa ile anlaşamaması ve Mısır'da takip ettiği siyasetin ikili ilişkileri gerdiği gerekçesiyle atamanın uygun olmayacağı yönünde görüş belirtmiştir.²⁹⁴

Sultan II. Abdülhamid'in 18 Aralık'ta²⁹⁵ Currie'nin büyükelçiliğe atanmasını onaylamasının ardından Currie, 26 Aralık'ta Londra Sefiri Rüstem Paşa'nın yanına giderek teşekkürlerini iletmiştir. İki ülke arasındaki ilişkileri geliştirmek için elinden geleni yapacağından Sultan'ın emin olmasını istemiştir. Currie, Rüstem Paşa'ya Paris ve Viyana'ya uğradıktan sonra şubat başında İstanbul'da olacağını Sultan'a bildirilmesini de talep etmiştir.²⁹⁶

²⁹⁰ BOA., Y.A...HUS., 288/69, leff 4, 12 C 1311, (21 Aralık 1893).

²⁹¹ Pall Mall, 20 December 1893, p. 10

²⁹² St James's Gazette, 20 December 1893, p. 3.

²⁹³ Western Morning News, 18 December 1893, p. 8.

²⁹⁴ BOA., Y.A...HUS., 287/24., leff 5, 5 C 1311, (14 Aralık 1893).

²⁹⁵ BOA., Y..PRK.BŞK., 34/67, leff 9-10, 9 C 1311, (18 Aralık 1893).

²⁹⁶ BOA., Y.A...HUS., 287/99., leff 2, 25 C 1311, (3 Ocak 1894).

İngiltere Kraliçesi 1 Ocak 1894'te Sultan II. Abdülhamid'e Currie'nin İstanbul büyükelçiliğine atandığına dair²⁹⁷ diplomatik nameyi göndererek, dostane ilişkilerin daha da gelişmesini ümit ettiğini bildirmiştir.²⁹⁸ Kraliçe mektubunda ayrıca Currie'nin yetkin bir diplomat olduğunu da belirterek, ortaya çıkabilecek endişeleri de gidermek istemiştir.

Currie'nin atanmasına dair çıkan haberler İngiltere dışındaki basında da yer almıştır. Tiflis Baş Şehbenderliğinden Hariciye Nezaretine gönderilen telgrafta, Tiflis'te yayınlanan Kafkas gazetesinin 29 Ocak'ta Memorial Diplomatica'dan alıp neşrettiği Currie'nin atanmasına dair bir değerlendirme yapıldığı bildirilmektedir. Kafkas gazetesi'nin haberine göre İngiltere Currie'yi İstanbul büyükelçiliğine atayarak, White'ın ölümünden beri Osmanlı Devleti'ne karşı uyguladığı siyaseti değiştirme niyetinde olmadığını yazmıştır.²⁹⁹

New York Daily Tribune gazetesi ise 12 Ocak 1894'te Currie hakkında: Büyükelçilik, diplomatlara hemen hemen her türlü cazibeyi sunar, büyükelçi olmak için çok geç kalmış bir adama bile.³⁰⁰ Sir Philip Currie her zaman Londra politik dünyasının bir adamı olmuştur. Doğuşu, zenginliği, ihtişamlı evi, konuşma tarzının çekiciliği, hepsi ona diplomatlar için vazgeçilmez ve herkes için faydalı olan sosyal itibarı kazandırmıştır. Currie daima güçlü bir şef olmuştur ve İstanbul görevini de çok iyi bir şekilde başaracaktır.³⁰¹

1.5.6. Currie'nin İstanbul'a Gelişi ve Karşılması

Currie'nin 8 Şubat'ta İstanbul'da olacağının haberi alınması üzerine Hariciye Nazırı, Hariciye Teşrifatçısının Edirne'de yapacağı karşılama için beş bin kuruş ödenek tahsis etmiştir.³⁰² Edirne valisi de Currie'nin karşılanması için istasyonda bir tercümanın

²⁹⁷ The Foreign Office List: Forming a Complete Diplomatic and Consular Handbook For 1895. Compiled by Edward Hertslet, K.C.B., London: Sixty-ninth Publication, p. 93.

²⁹⁸ BOA., Y.A...RES., 69/18., leff 1, 23 C 1311, (1 Ocak 1894). Kraliçenin 1 Ocak 1894'te gönderdiği mektup ve Sir Philip Currie tarafından okunacak nutkun belgeleri BOA., HR.MTV., 659/85 leff 1-4, 23 C 1311, (1 Ocak 1894).

²⁹⁹ BOA., Y.A...HUS., 291/35, leff 3, 24 B 1311, (31 Ocak 1894); BOA., HR.TO., 350/69, leff 1-2, 24 B 1311, (31 Ocak 1894).

³⁰⁰ Currie İstanbul'a atandığında altmış yaşına gelmişti.

³⁰¹ New York Daily Tribune, 12 January 1894, No. 17.225, p. 6.

³⁰² BOA., İ.HR., 343/36, leff 3-5, 25 B 1311, (1 Şubat 1894).

hazır bulundurulacağını ayrıca tören için de bir miktar Jandarma'nın tahsis edileceğini Sadarete bildirmiştir.³⁰³

Currie, 10 Şubat Cumartesi günü Doğu Ekspresiyle Edirne'ye gelmiş³⁰⁴ ve kendisini Edirne'ye gönderilen Hariciye Teşrifatçısı İbrahim Bey ile İngiliz Büyükelçiliği'nden Sir Alfred Sandison karşılamıştır.³⁰⁵

Currie 12 Şubat 1894'te Hariciye Nezaretine gönderdiği takrirde, İstanbul Fevkalade Büyükelçiliğine atandığına dair Kraliçe'nin mektubunu ve itimatnamesini 13 Şubat'ta resmî olarak Sultan'a sunmak için izin istemiştir.³⁰⁶ Mabeyn Başkatibi Süreyya Paşa da 24 Şubat'ta Currie'nin resmî olarak huzura kabul edilebileceğini bildirmiştir.³⁰⁷ Sadrazam Cevad Paşa da 19 Şubat'ta Hariciye Nazırı Said Paşa'dan Currie'nin 24 Şubat Cumartesi saat 12.00'da resmî olarak Sultan'ın huzuruna çıkabileceğini bildirmesini istemiştir.³⁰⁸

1.5.7. Currie'nin Güven Mektubunu Sunarak Göreve Başlaması

Currie, Fevkalade Büyükelçi olarak atandığına dair Kraliçe'nin güven mektubunu sunmak üzere 24 Şubat'ta Sultan'ın huzuruna çıkmak için Hariciye Nazırından randevu talebinde bulunmuştu.³⁰⁹ Ancak Mabeyn Başkâtipliğinden Sultan'ın hafif bir rahatsızlık geçirdiği için huzura kabulün ileriki bir tarihe ertelendiğinin³¹⁰ ve bu süre zarfında Currie'nin temaslarda bulunmasında bir mâni olmadığının³¹¹ uygun bir dille Currie'ye bildirilmesi için Hariciye Nezaretine talimat verilmişti. Currie de bunun üzerine 5 Mart'ta gayriresmi olarak Sadrazam Ahmed Cevad Paşa'yı Sadarete ziyaret etmiştir.³¹²

Sultan ise Currie ile görüşmesi için kendisine çok güvendiği Hariciye Nezareti Mektupçusu Salih Münir Efendi'yi göndermiştir. Oldukça sıcak ve samimi bir ortamda geçen bu görüşmede Salih Efendi İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin kadim bir dostu olduğundan ve ikili ilişkilerin daha da geliştirilmesi gerektiğinden bahsetmiştir. Currie

³⁰³ BOA., BEO., 354/26486., leff 3, 29 B 1311, (5 Şubat 1894).

³⁰⁴ Times, 12 December 1894, No 34.185, p. 5.

³⁰⁵ Sheffield Daily Telegraph, 12 February 1894 p. 4.

³⁰⁶ BOA., İ.HR., 343/47, leff 1, 6 Ş 1311, (12 Şubat 1894).

³⁰⁷ BOA., İ.HR., 343/47, leff 5, 11 Ş 1311, (17 Şubat 1894).

³⁰⁸ BOA., HR.TH., 138/78, leff 1, 13 Ş 1311, (19 Şubat 1894).

³⁰⁹ BOA., BEO., 361/27069., leff 2, 12 Ş 1311, (18 Şubat 1894).

³¹⁰ BOA., Y.PRK.HR., 18773, leff 1, 11 Ş 1311, (17 Şubat 1894).

³¹¹ BOA., İ.HR., 436/33, leff 1, 11 Ş 1311, (17 Şubat 1894).

³¹² Görüşmenin ardından Sadrazam Ahmed Cevad Paşa Currie'nin iyi niyet sahibi bir kişi olduğuna dair Saray'a bilgi vermiştir. BOA., Y.A...HUS., 291/101, leff 1, 29 Ş 1311, (5 Mart 1894).

ise bu düşünceleri Sultan'ın ve diğer devlet erkanının da benimseyip benimsemediğini sorması üzerine Salih Efendi ise Sultan II. Abdülhamid'in de aynı fikirde olduğunu söylemiştir. Lord Palmerston ekolünden geldiğini ifade eden Currie onun iki defa Osmanlı Devleti'ni parçalanmaktan kurtardığını ve Osmanlı'nın toprak bütünlüğünden yana olduğunu belirtmiştir. Currie daha sonra kendisine İstanbul Büyükelçiliği teklif edildiği vakit hükümetine, Palmerston'un Osmanlı'ya karşı takip ettiği politikayı sürdürmek istediğini ve bu istediği kabul edildiği takdirde görevi kabul edeceğini söylediğini hükümetin de bunu kabul ettiğini ifade etmiştir.³¹³

Currie'nin, Sultan'ın huzuruna kabulü ve güven mektubunu sunması da bir sorun olmuştur. 5 Mart Pazartesi³¹⁴ günü huzura kabul edilecek olan Currie, güven mektubunu sunduktan sonra âdet olduğu üzere Babiâli'ye geçmesi gerekiyordu. Sadrazam da Currie'nin Babiâli'ye geçeceği sırada bir bando mızıkacı takımı ile bir tabur askerî hazır bulundurulmasını Seraskerlikten talep etmişti. Ancak Sadrazamın bu teklifi, Sultan II. Abdülhamid tarafından kabul edilmedi. Gerekçe olarak da böyle bir karşılamanın daha önce bir emsali olmadığından buna gerek olmadığıydı. Sultan'ın huzuruna çıkacak elçiler için Saray-ı Hümayun kapısında bir bölük asker bulundurulduğu halde Seraskerlikten yalnızca bir bando ve mızıkacı takımı istenirken şimdi Babiâli'de bu şekilde bir karşılamanın uygun olmayacağından, Sadrazamın teklifi kabul edilmemişti.³¹⁵ Ayrıca usul olarak büyükelçilerin karşılanması için Babiâli Karakolundaki bir bölük asker görevlendirildiğinden ilave olarak bir tabur askere gerek duyulmadığı Sadarete bildirilmişti.³¹⁶

Sultan II. Abdülhamid her zaman olduğu gibi misafirini çok sıcak karşılamış ve ikili arasında kısa süreliğine de olsa bir sohbet gerçekleşmiştir. Currie'nin saraydan ayrılmasının ardından Sultan'ın Mabeyn Başkâtibi, Hariciye Nezaretinden kısa süre içerisinde Currie'ye iade-i ziyaret yapılmasını istemiştir.³¹⁷ Currie de 19 Mart'ta

³¹³ İsmail Dervişoğlu, *Salih Münir Çorlu Geçmiş Zamanlar Sultan II. Abdülhamid'in Paris Sefir-i Kebirinin Diplomasi Yazıları ve Hatıraları*, Kitabevi Yay., İstanbul 2013, s. 377-378.

³¹⁴ Currie'nin resmi kabul için 5 Mart 1894 (27 Şaban 1311) saat 12'de Huzur-ı Hümayuna çıkabileceği Hariciye Nezareti vasıtasıyla kendisine bildirilmiştir. *BOA., HR.TH.*, 139/7, leff 1., 25 Ş 1311, (3 Mart 1894). Aynı bilgi Harbiye Nezaretine de bildirilmiştir. *BOA., BEO*, 368/27585, leff 1, 25 Ş 1311, (3 Mart 1894).

³¹⁵ *BOA., İ.HUS.*, 21/97, leff 1, 27 Ş 1311, (5 Mart 1894).

³¹⁶ *BOA., Y.PRK.ASK.*, 97/27, leff 1, 27 Ş 1311, (5 Mart 1894).

³¹⁷ *BOA., İ.HR.*, 436/34, leff 1, 1 N 1311, (8 Mart 1894).

Beyoğlu'ndaki İngiliz Büyükelçiliğinde Osmanlı devlet adamlarını resmî olarak ağırlamıştır.³¹⁸

İstanbul'da elçilik yapmak her diplomat için özellikle de İngiliz elçileri için arzu edilen bir görev olmuştur. Ancak İngiliz nüfuzunu yeniden tesis etmek için gönderilen Currie'nin işi, hiç de kolay değildi. Currie'nin durumundaki bir diğer zorluk ise İngiltere'den gönderilen istisnai talimatlarla daha da artacaktı. İngiliz basınında Sultan'ın “*insan ırkının düşmanı olarak*” gösterildiği bir dönemde Currie'nin ilişkileri düzeltmek için yapabileceği şeyler oldukça sınırlıydı.³¹⁹

Sultan II. Abdülhamid, saltanatı boyunca İngiltere ve İngilizleri Osmanlı Devleti'ne karşı uyguladıkları acımasız politikaları nedeniyle sevememişti. Mısır'ın ve 1886'da İngiliz entrikalarına atfedilen Doğu Rumeli'nin kaybı düşmanlık ateşlerinin iyice körüklenmesine yardımcı olmuştu. İstanbul'da yayınlanan İngiliz Levant Herald gazetesi, Sultan II. Abdülhamid'in rejimini açıkça eleştirmiş ve Ali Suavi'nin darbe girişiminden bir gün önce Sultan'ın tahtan indirilmesi gerektiğine dair haber yapmıştır.³²⁰

Cunningham'ın ifadesiyle “*II. Abdülhamid tarafından baba olarak adlandırılan Sir William White, muhtemelen Sherlock Holmes dışında, Sultan tarafından sevilen ve onun nazarında bir yer edinen tek İngiliz'di. Sultan White hakkında, onu daha çok sevebilirdim eğer İngiltere'nin politikası kişiliğinin çekiciliğiyle bu kadar tezat oluşturmazaydı*” demiştir.³²¹

1876'da Elliot'un yerine, Sultan II. Abdülhamid'e baskı kurup Meşrutiyet'i yeniden ilan ettirmesi için İstanbul'a büyükelçi olarak gönderilen Layard, Sultan tarafından ustaca aldatıldığını kabul edecektir. Layard, Sultan II. Abdülhamid'in kendisine uyguladığı oyalama politikasını “*başarılı bir iki yüzlü*” olarak tanımlamıştır.³²² İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Lord Duffer'in 14 Aralık 1883'te, Dışişleri Bakanı Granville'e yazdığı gibi “*gerçek şu ki hiçbir büyükelçi Sultan'ı cebine*

³¹⁸ BOA., Y.PRK.EŞA., 19/38, leff 1-2, 12 N 1311, (19 Mart 1894).

³¹⁹ Escott, *Personal Forces of the Period*, p. 122.

³²⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Ali Suâvi ve Çırağan Sarayı Vak'ası”, *Belleten*, C. VIII, Sayı: 29 (1944), ss. 71-118.

³²¹ Cunningham, *Eastern Questions in the Nineteenth Century, Collected Essays*, p. 229-230

³²² Harold Temperley, “British Policy towards Parliamentary Rule and Constitutionalism in Turkey (1830-1914)”, *The Cambridge Historical Journal*, 1933, Vol. 4, No. 2 (1933), pp. 156-191.

koymayı başaramayacaktır.”³²³ Gerçekten de Duffer’in belirttiği gibi hiçbir büyükelçi Sultan’ı tam anlamıyla etkisi altına alamamıştır.

³²³ Yasamee, *Abdülhamid’in Dış Politikası Düvel-i Muazzama Karşısında Osmanlı 1878-1888*, s. 77. Duffer Sultan II. Abdülhamid’in karmaşık bir figür ve antitezler topluluğu olduğunu iddia etmiştir. Andrew Gailey, *The Lost Imperialist Lord Dufferin, Memory and Mythmaking in an Age of Celebrity*, John Murray, London 2015, p. 169.

İKİNCİ BÖLÜM

PHILIP CURRIE’NİN İSTANBUL BÜYÜKELÇİLİĞİ SIRASINDA ERMENİ MESELESİ

2.1. 1894 İ. SASON/TALORİ ERMENİ İSYANINA KADAR İNGİLTERE’NİN ERMENİ POLİTİKASI

İngiltere, 1877-78 Osmanlı Rus Harbi neticesinde imzalanan Ayastefanos Antlaşması’yla, Osmanlı hâkimiyetinde yaşayan azınlıklar hakkındaki kadim düşüncesini değiştirme kararı almıştı. İngiltere’nin dış politikasının değişmesinde en büyük pay, Liberal Parti lideri William Ewart Gladstone’a aittir. Gladstone iktidar partisi lideri Benjamin Disreali’yi köşeye sıkıştırıp, iktidardan düşürmek için İngiltere’nin Osmanlı Devleti’ne uyguladığı geleneksel dış politikasına karşı çıktı.¹ Bunun için de ilk olarak Bulgarların ve Ayastefanos Antlaşması’nın ardından da Ermenilerin hamisi rolüne büründü.

İngiltere’nin İstanbul Büyükelçisi Layard’ın da antlaşmayla ilgili en büyük endişesini, Doğu Anadolu’yla ilgili maddeler oluşturmaktaydı. Layard’a göre Kars Ardahan ve Batum’un Rusya’nın eline geçmesiyle, İngiltere’nin uzun yıllardır Karadeniz’den Kuzey İran’a gitmekte olan ticaret yolu tehlikeli bir rakibin kontrolüne geçmiş oluyordu.² Rusya aynı zamanda Dicle ve Fırat nehirlerinin deltasına ulaşmakla oldukça stratejik bir konuma sahip oluyordu.³ Ayastefanos Antlaşması’nın Balkanlarda ve Doğu Anadolu’da ortaya çıkardığı yeni durumu, İngiltere ve Avusturya’nın kabul etmesi mümkün değildi. İki devlet Rusya’ya ortak baskı yaparak, sorunun çözümü için Berlin’de, 1856 Paris Antlaşmasını imzalayan devletlerin katılımıyla bir kongre toplanmasını kararlaştırdılar.

Berlin’de kongre toplanması kararı alındıktan sonra 6 Haziran 1878’de ilk defa İngiliz Parlamentosunda Ermeni meselesi gündeme gelmiş ve Lord Shaftesbury, Lordlar

¹ Taha Niyazi Karaca, “19. Yüzyılda İngiltere’nin Ermeni Politikaları”, *Tarihte Türkler ve Ermeniler Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Yabancı Devletler*, C. X., TTK, Ankara 2014, ss. 221-262.

² Kurat, *Henry Layard’ın İstanbul Elçiliği, 1877-1880*, s. 86. İngiltere’nin aslında bölgede birincil amacı Hindistan yolunun güvence altına alınmasıdır. İngiliz makamlarının en büyük endişeleri Doğu Anadolu ve Küçük Asya’nın Rusya tarafından işgali ile Orta Asya ve Hindistan’da İngiltere’nin prestijini sarsarken Rusya’nın bu bölgelerdeki nüfuzunu arttırabilirdi. Bkz. James Long, *The Position of Turkey in Relation to British Interests India*, East India Association, London 1876, p. 9.

³ Kurat, *Henry Layard’ın İstanbul Elçiliği, 1877-1880*, s. 86.

Kamarasında hükümete, Berlin Konferansı'nda Ermenilerin durumu için nasıl bir adım atılacağı hakkında Dışişleri Bakanı Salisbury'e bir soru yönelmiştir.⁴

Dışişleri Bakanı Salisbury ise Berlin Kongresi öncesinde hükümetinin Ermeni politikası hakkında kesin cevaplar vermekten kaçınmıştır. Ancak Lord Shaftesbury'nin sorusuna karşılık: “....Hristiyanların münhasıran veya belirli bir eyalet sakinlerinin çok büyük bir çoğunluğu olduğu durumlarda, onlara özel kurumlar vermek mümkündür ancak bunlar başka bir dinden olan kişilerin büyük bir bölümüyle karışık yaşadıkları yerlerde, şüphesiz anormallik olan şeye, aynı şehrin sakinleri için farklı kurumlar sağlanmasına başvurmadan onlara özel kurumlar vermek mümkün değildir...Soylu arkadaşımın sorusu ile ilgili olarak, Avrupa güçlerinden oluşan bir kongrenin ne yapmayı doğru bulacağını belirtmek benim görevim değil, kuşkusuz Ermenilerin davası kongrede gündeme getirilecektir,”⁵ diyerek soruya cevap vermiştir.

Nihayetinde Berlin Konferansı, Alman Şansölyesi Bismarck'ın başkanlığında 13 Haziran 1878'de toplanmıştır. 4 Temmuz'da yapılan on ikinci oturumda ise gündem Ermeni meselesi ve Ayastefanos'un 16. maddesi olmuştur. Toplantıda Salisbury, “Ermenilere ıslahatlar ve iyileştirmeler” verilmesi konusundaki maddenin içeriğine katıldığını, Rus birliklerinin belirtilen ıslahatları uygulatmak için Anadolu'daki varlığına neden olan şartların kaldırılmasını aksi takdirde yeni ve değiştirilmiş bir madde çıkarmakla tehdit etmiştir.⁶

Berlin Antlaşması, Ermeni ileri gelenlerini hayal kırıklığına uğratmıştı. Ancak İngiltere'de Liberaller ve kamuoyu nezdinde kendilerine büyük bir destek sağlayan, sempati duyan, konuşmalarıyla ve yazılarıyla onları destekleyen önemli bir taraftar topluluğu da bulmuş oldular.⁷

Berlin Antlaşması'ndan sonra iktidarda bulunan Muhafazakâr Parti'nin, 1878'den 1880'e kadarki Ermeni meselesi hakkındaki birincil önceliği Doğu Anadolu'daki Rus taraftarı olan Ermenilerin İngiliz taraftarı olmalarını sağlamaktı.⁸ Disreali de tıpkı Gladstone gibi Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunmasından vazgeçmişti.

⁴ HL Deb 06 June 1878 vol. 240 cc 1242-6.

⁵ HL Deb 06 June 1878 vol. 240 cc 1242-6; Tolga Başak, *İngiltere'nin Ermeni Politikası*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2008, s. 68.

⁶ Kirakossian, *British Diplomacy and the Armenian Question from the 1830's to 1914*, p. 77.

⁷ Robert F. Zeidner, “Britain and the Launching of the Armenian Question”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 7, No. 4 (Oct.,1976), pp. 465-483

⁸ Karaca, “19. Yüzyılda İngiltere'nin Ermeni Politikaları”, ss. 221-262.

Ancak Disreali, Balkanlar'da Bulgaristan'ın özerkliği gibi bir durumun, Doğu Anadolu'da Ermeniler için uygulanmasının erken olduğu görüşündeydi. Çünkü böyle bir özerklik gerçekleştiği takdirde, Bulgarlar üzerindeki Rus nüfuzunun aynısı Doğu Anadolu'da Ermeniler üzerinde de gerçekleşebilir, bu durum ise İngiltere'nin Osmanlı topraklarındaki menfaatlerine zarar verebilirdi. Bu nedenle Disreali, özerklik yerine bölgede Kıbrıs ve Berlin antlaşmalarında taahhüt edilen ıslahat yükümlülüklerinin Osmanlı Devleti tarafından yerine getirilmesinin, ilk etapta daha uygun olacağını düşünüyordu.⁹

İngiliz Dışişleri Bakanı Salisbury'nin girişimleri sonucunda, Doğu Anadolu'daki ıslahatların kontrol edilmesi ve mahalli yöneticileri ıslahatlar hakkında bilgilendirmek amacıyla bölgeye askerî konsoloslar atanmaya başlanmıştır.¹⁰

Gladstone'un 1880'de iktidara gelmesinin hemen ardından, Ermeni ıslahatı meselesi daha sert bir şekilde gündeme gelerek, Osmanlı Devleti üzerinde baskı aracı olarak kullanılmaya çalışılmıştır.¹¹ Goschen'in büyükelçiliği döneminde, Babiâli ve Sultan II. Abdülhamid ile yapmış olduğu görüşmelerde, Berlin Antlaşması'nın 61. maddesini maksatlı bir şekilde "Ermeni Sorunu" olarak tanımlamaya başlamıştır. Goschen böyle davranarak, Kıbrıs ve Berlin antlaşmalarında geçen Doğu Anadolu Islahatı ve Ermeni Islahatı tanımlamalarını "Ermeni Sorunu" boyutuna getirmeyi amaçlıyordu.¹² Goschen'in girişimleri sonucunda Rusya, Fransa, Almanya, Avusturya ve İtalya'nın İstanbul'daki büyükelçileri, 11 Haziran 1880'de Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinin uygulanması için Osmanlı Devleti'nin taahhütlerini yerine getirmesini sert bir dille talep etmişlerdir. Büyükelçilerin gönderdiği notada, maksatlı olarak kullanılan Ermenistan tabirini Meclis-i Vükelâ¹³ görüşmüş ve 5 Temmuz'da notayı veren ülkelerin elçileri bu noktada uyarılarak, ıslahatın yalnızca Ermeniler için değil bütün Osmanlı

⁹ Başak, *İngiltere'nin Ermeni Politikası*, s. 69; Kirakossian, *British Diplomacy and the Armenian Question from the 1830's to 1914*, p. 84.

¹⁰ Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları...*, s. 116.

¹¹ Louise Nalbandian, *The Armenian Revolutionary Movement: The Development of Armenian Political Parties through the Nineteenth Century*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1963, p. 84.

¹² Musa Şaşmaz, *British Policy and The Application of Islahats For The Armenians in Eastern Anatolia 1877-1897*, TTK Basımevi, Ankara 2000, p. 84; Karaca, "19. Yüzyılda İngiltere'nin Ermeni Politikaları", ss. 221-262.

¹³ Meclis-i Vükelâ'nın kurulumu ve gelişimi hakkında bkz. Ali Akyıldız, *Osmanlı Merkez Bürokrasisi (1836-1856)*, Timaş Yay., İstanbul 2018, s. 214.

tebaasına yönelik olduğu belirtildikten sonra, ihtiyaç duyulan kanuni düzenlemeler yapılır yapılmaz ıslahata başlanılacağı bildirilmiştir.¹⁴

İngiltere’de 1886’da Muhafazakâr Parti’nin yeniden iktidara gelmesiyle, Ermeni meselesi de geri plana atılmıştır. Muhafazakâr Parti lideri Salisbury, iktidarı süresince Ermeni meselesini Mısır sorununu perdelemek için kullanmaya çalışırken, Osmanlı Devleti’ne Gladstone kadar sert bir tutum sergilememiştir. Ancak bu süre zarfında muhalefette olan Liberal Parti üyeleri her fırsatta Ermeni meselesini İngiliz Parlamentosunda gündeme getirerek, Salisbury hükümetini sert bir şekilde eleştirmişlerdir.

İngiltere’nin 1890’da İstanbul Büyükelçisi olarak görev yapan William White, Alman Büyükelçisi Radowitz ile Ermeni meseleleri üzerine bir görüşme yapmıştı. Radowitz bu görüşmenin içeriğini 28 Eylül’de hükümetine bildirmiştir. Radowitz, White’ın kendisine: *“Ermenistan’da neredeyse hiç otonomist hareket olmadığını, bunun sadece yurt dışında, özellikle de Londra’da çalışan komitelerin sloganı olduğunu ve Gladstone’dan destek bulduklarını ama en azından mevcut hükümetten destek bulmadıklarını söylemiştir... Kısa bir süredir burada bulunan, İngiltere’deki Ermeni sorununu en kuvvetli şekilde kışkırtan Liberal Parlamento Üyesi William Summers’ı ziyaret etmişti. Ziyaretinde White, kendisi ve Gladstone’un Ermenistan’la uğraşmanın tek amacın Salisbury Hükümetine zorluk çıkarmak olduğunu”*¹⁵ söylediğini raporunda belirtmiştir.

Ermeniler de 1890’dan itibaren kurdukları komiteler vasıtasıyla isyan ve kan dökme sürecini başlatmışlardır. Rus hâkimiyetinde yer alan Iğdır’da bulunan bir İngiliz muhbiri Ermenilerin ayak takımlarına: *“siz Sırbistan gibi kan dökmedikçe bir imtiyaza muvaffak olamazsınız”*, dediği 4. Ordu Müşirliğinden Babıâli’ye bildirilmişti.¹⁶ Londra ve Marsilya Ermeni Komitesi Ortak Sekreterliği tarafından 9 Ağustos 1892’de Adana Ermeni Başpiskoposu’na gönderilen bir mektupta, Ermenilerin yapması gerekenler açıkça: *“...İhtilalin nasıl olacağını biliyorsunuz. İlk olarak telgraf tellerini kesip personelinin durdurarak, kamu binalarını yakarak, yüksek dereceli memurları öldürerek, devlet hazinesini ve nerede para varsa saldırıp yağmalayarak, silah depolarını ele*

¹⁴ Karaca, “19. Yüzyılda İngiltere’nin Ermeni Politikaları”, ss. 221-262.

¹⁵ Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, TTK, Basımevi, Ankara 1985, s. 144.

¹⁶ BOA., Y..PRK.ASK., 66/72, leff 1, 26 RA 1308, (9 Kasım 1890); Karaca, “19. Yüzyılda İngiltere’nin Ermeni Politikaları”, ss. 221-262.

geçirerek, hapishanelere saldırıp mahkûmları salıvererek, son olarak da Kıbrıs'taki faaliyet gösteren İngiltere merkezli Ermeni Komitesi mensupları vasıtasıyla, ihtilal hakkında Avrupa'ya telgraf göndererek, isyancı hareketi başlatmak gerekecektir..."¹⁷ ifade edilmiştir.

Erzurum, Musa Bey ve Kumkapı olaylarıyla Avrupalı devletlerin dikkatlerini çekmeye çalışan Ermeni komitacıların, 1892'de Gladstone'un yeniden iktidara gelmesiyle güvenleri daha da artmıştır.¹⁸ 1892-1893 yıllarında meydana gelen Merzifon, Kayseri ve Yozgat Ermeni olaylarında¹⁹ ele geçirilen isyancılar, takındıkları yeni tavır hakkında: *"kan dökülmezse biz müdahale edemeyiz. Kan dökün ki işe karışalım"*²⁰ şeklinde talimat aldıklarını ifade etmişlerdir. Böylelikle Ermeni komitacılar, Gladstone'un yeniden iktidara gelmesiyle eylemlerin boyutlarını da arttırmaya başlamışlardır.

Londra Sefiri Rüstem Paşa, Ermenilerin İngiliz Hükümeti nezdinde yaptıkları girişimleri her fırsatta İstanbul'a rapor ediyordu. 28 Haziran 1892'de Daily News gazetesi, *"Londra Ermeni Komitesi"* başlığıyla bir makale yayınlamıştı. Makalede, Osmanlı hâkimiyetindeki Ermenilerin durumları hakkında, İngiltere'nin girişimde bulunması için Salisbury'ye bir nota verdiklerini yazmıştır. Rüstem Paşa da makalede bahsedilen konunun doğruluğunu teyit etmek için Dışişleri Daimî Müsteşarı Philip Currie ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşmede Rüstem Paşa, Daily News'te yer alan haberi Philip Currie'ye gösterdiğinde Currie: *"Eğer Ermeniler Anadolu'nun ortasında muhtariyet idaresine sahip ve yarı müstakil bir hükümet kurmalarına İngiltere Hükümeti tarafından yardım edileceğini sanıyorlarsa büyük bir hata işlemektedirler"* cevabını vermiştir.²¹ Bu suretle İngiltere'nin Ermeni sorununa destek vermediğini ifade etmek istemiştir.

¹⁷ Haluk Selvi, *Millet-i Sadıkada İsyân: Ermeni Komitacıların Gizli Mektupları 1878-1923*, Timaş Yay., İstanbul 2011, s. 115.

¹⁸ Gürün, *Ermeni Dosyası*, s. 145.

¹⁹ 1892-1893 Yılları arasında Merzifon, Yozgat, Kayseri'de meydana gelen Ermeni isyanları hakkında bkz. Ahmet Kolbaşı, *1892-1893 Ermeni Yafa Olayları (Merzifon-Yozgat-Kayseri)*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2011; Taha Niyazi Karaca, *Yozgat Ermeni Ayaklanmaları ve Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey Olayı*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2008; Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yay., İstanbul 1897, s. 464-470.

²⁰ Karaca, *Büyük Oyun*, s. 274.

²¹ BOA, Y.A...HUS., 262/98 leff 7, 3 Z 1309, (29 Haziran 1892); *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1891-1893)*, C. II, Belge No: 14, T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2004. s. 25.

Gladstone'un 1892'de yeniden başbakan olması, İngiliz ve Ermeni dayanışmasını da yeni bir boyuta taşımıştı. Ermenilere siyasi ve ekonomik destek yanında silah ve mühimmat sağlayarak, yapacakları şiddet eylemleriyle sorunlarını dünya kamuoyuna duyurmak için İngiltere merkezli dernekler kurulmuştur. Londra'da Ermenilere destek sağlamak amacıyla kurulan derneklerden bazıları; İngiliz-Ermeni Derneği 1892, Ermeni Dostları Cemiyeti 1893, Ermeni Yurtsever Derneği 1888, Ermeni Yardım Fonu 1892 bunlardır. Özellikle Liberal Parti Başkanı Gladstone'un himayesinde yine liberal parti üyelerinden koyu bir Protestan olan Angyll Dükü, Bryce ve Stevenson bu derneklerin kurulmasında himayedar rolü üstlenmişlerdir.²²

2.2. I. SASON/TALORİ İSYANI ÖNCESİNDE CURRIE'NİN ERMENİLER HAKKINDA İLK TEMASI

Philip Currie, İstanbul'a büyükelçi olarak atandıktan sonra karşı karşıya kaldığı ilk sorun I. Sason Ermeni isyanı olmuştur. Bu isyanın çıkmasında Currie'nin birinci dereceden rolü olmasa da isyanın kamuoyuna duyurulup, uluslararası bir sorun haline gelmesinde başrolü oynamıştır. Van'daki İngiliz Konsolos Yardımcısı Hallward'ın, Sason olayları hakkında doğruluğu kesinleşmemiş raporları Currie'ye göndermesi, sorunu bir anda uluslararası bir boyuta taşınmasına neden olmuştur. İlk etapta tek başına hareket etmek isteyen Currie, Sultan II. Abdülhamid'in zamanında aldığı tedbirlere karşılık ise geri adım atmak zorunda kalmıştır.

Rus Büyükelçisi Nelidoff, Currie İstanbul'a geldikten kısa bir süre sonra kendisiyle görüşmüş ve Rusya'da da yaşanan Ermeni olayları hakkındaki endişesini açıkça belirtmiştir. Nelidoff, Rusya'daki Ermeni hareketini iki gruba ayırarak birinin ıslahatı diğerinin ise ihtilali hedeflediğini, birçok nihilistin bulunduğu ikinci gruba Rus Hükümeti'nin sempati besleyemeyeceğini ifade etmiştir. Currie ise Doğu Anadolu'daki Ermenilerin durumu hakkında, ıslahatın kaçınılmaz olduğunu ve ortak hareket edilerek, bölgeye liyakatli valilerin aday gösterilmesinin sağlanması gerektiğini Nelidoff'a söylemiştir.²³

Currie'nin Sultan II. Abdülhamid'e daha güven mektubunu sunmadan Nelidoff'la yapmış olduğu bu görüşme onun İstanbul'a hangi amaçla gönderildiğinin işaretlerini

²² Akaby Nassibian, *Britain And The Armenian Question, 1915-1923*, St. Martin's Press, London 1984, p. 44-46; Halil Ersin Avcı, *İngiltere'nin Asya Politikalarında Ermeniler, Tarihte Türkler ve Ermeniler: Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Yabancı Devletler*, C. X., TTK, Ankara 2014, ss. 183-221.

²³ TNA., F.O. 424/178, No. 48. Sir. P. Currie to The Earl of Rosebery, 14 February 1894.

vermekteydi. Özellikle Londra’da Currie’nin, Ermenilere yönelik tutumu nedeniyle, Sultan II. Abdülhamid’in gözünü korkutmak için gönderilmiş olduğu sıkça dillendirilmekteydi.²⁴

Currie 7 Mart’ta Sadrazam Ahmed Cevad Paşa ile de özel bir görüşme gerçekleştirmiştir. Currie, iki ülke arasındaki dostluk ilişkilerinin yeniden güven ortamında başlatılması gerektiğini vurgulayarak, bunun için iki tarafın da fedakârlık yapması gerektiğini ifade etmiştir. Sadrazam Cevad Paşa ise Mısır Sorunu, İngiliz gazetelerinin Sultan’a karşı olumsuz yayınları ile Ermeni sorununun iki ülke arasında çözülmesi gereken öncelikli sorunlar olduğunu söylemiştir. Currie, Mısır ile ilgili herhangi bir öneride bulunmaya yetkili olmadığını, İngiliz basınındaki yayınlar için ise İngiltere’de hükümetlerin basın üzerinde baskı kuramadığını ancak bu yayınların durdurulması için elinden geleni yapacağını ifade etmiştir. Ermeni meselesine gelince Sadrazam, Ermenilere İngiltere’deki bazı kamu görevlilerinin gösterdiği sempatinin ortaya çıkardığı kötü etkidenden şikâyet etmiştir. Cevad Paşa, iki ülke arasındaki dostluğun sürdürülmesi ve güçlendirilmesi yönündeki içten arzusunu dile getirdikten sonra görüşme son bulmuştur.²⁵

Haziran 1894’te bir yıl önce yaşanan Ermeni olayları nedeniyle Babıâli üzerinde uluslararası baskının şiddeti artmaya başlamıştı. Rus ve Fransız büyükelçileri de mevcut Ermeni sorunları ve son yaşanan Patriklik meseleleriyle ilgili ülkelerinin kamuoyu baskısıyla Babıâli’den bilgi talep etmişlerdir.²⁶

Ermeni sorunu konusundaki baskılar neticesinde Sultan II. Abdülhamid, Currie ile temas kurma gereği hissetmiştir. Sultan, İngiliz büyükelçilik Dragomanı Block aracılığıyla 10 Temmuz’da Currie’ye bir mektup göndermiştir. Sultan ve Currie güven mektubunun sunulmasında beri özel bir görüşme gerçekleştirmemişti. Sultan, bundan duyduğu üzüntüyü mektubunda belirttikten sonra iki ülkenin menfaatleri gözetilerek, Mısır Meselesi,²⁷ İran ile olan sınır sorunu, Balkan ülkeleri ve oradaki Osmanlı

²⁴ Ingram, *Eastern Questions in the Nineteenth Century, Collected Essays*, p. 229-230

²⁵ TNA., F.O. 424/178, No. 56. Sir. P. Currie to The Earl of Rosebery, 7 March 1894.

²⁶ TNA., F.O. 424/178, Inclosure in No. 159. Memorandum by Mr. Block, 19 June 1894.

²⁷ Bir yıl öncesinde İngiliz Dışişleri Bakanı Rosebery Mısır Meselesinin çözümü hakkında bir teklifte bulunmuştu. Sultan II. Abdülhamid Currie’ye gönderdiği mektubunda Mısır Meselesinin çözümü için 1893’te yapılan teklifi görüşmeye hazır olduğunu bildirmişti. Ancak 1894’ün ağustos ayına gelindiğinde şartlar değişmiş Ermeni Sorunu İngiliz Hükümeti’nin önünde duran birincil sorun halini almış ve bu sorunun gündemde tutularak Mısır Meselesi geçiştirilmeye çalışılmıştır. T. B. Miller, “The Egyptian

menfaatlerinin korunmasıyla birlikte, Avrupa basınında Ermeni meselesinden ötürü İslam'a ve Osmanlı'ya yapılan hakaretlerin ve suçlamaların sona erdirilebilmesi için dostça bir görüş alışverişi olabilir mi diye Currie'ye sormuştur.²⁸ Currie görüşme öncesinde, Dışişleri Bakanı Kimberley'den aldığı gizli talimatla, Mısır konusunda hükümet tarafından yetkilendirilebileceğini ve İngiliz Hükümeti'nin Osmanlı Devleti ile dostane ilişkilerini ilerletebileceğinin yetkisini almıştır.²⁹

Sultan II. Abdülhamid 12 Ağustos 1894'te İngiliz Büyükelçisi Currie ve eşini saraya davet etmiştir. Sultan ve Currie yaklaşık bir saate yakın bir görüşme gerçekleştirmiş ve iki ülke arasındaki pürüzlerin giderilmesi için yapılabilecekler üzerine fikir alışverişinde bulunmuşlardır.³⁰

2.2.1. İngiliz Van Konsolos Yardımcısı Hallward ve I. Sason İsyanı

Sason/Talori İsyanı, büyük güçlerin müdahalesini sağlamak amacıyla Hınçak Komitesi tarafından organize edilmiştir.³¹ Mihran Damadyan, 1891'de Atina'dan Sason'a gelerek burada bir çete kurmuş ve halkı kendisine katılmaya teşvik etmiştir. Damadyan'ın çetesi, 1893'te bölgede bulunan Kürt aşiretlerine saldırmış ve Haydaranlı Aşireti'nden bir kişiyi öldürmüştür. Kürt aşiretler de intikam almak için Talori'ye saldırmış ve her iki taraftan da birkaç kişi ölmüştür. Osmanlı Devleti ise kısa sürede Damadyan'ı yakalamış ve olayları kontrol altına almıştır.³²

Damadyan'ın yakalanmasından sonra Murat takma adını kullanan Hamparsum Boyacıyan, yörede isyan hazırlıklarını devam ettirmiştir. Boyacıyan önderliğinde Ermeni çeteleri Sason/Talori bölgesindeki Müslüman köylerine Temmuz 1894'ten itibaren saldırılar düzenlemeye başlamışlardır.³³ 25 Ağustos 1894'te 4. Ordu Müşirliği tarafından bölgeye asker sevk edilerek isyan 3 Eylül 1894'te bastırılmıştır.³⁴

Sason/Talori isyanının başlamasından kısa bir süre önce İngiliz Konsolos Yardımcısı Hallward, Van'a atanmasının ardından Currie'den, Bitlis civarında 25-30

Question and British Foreign Policy, 1892-1894", *The Journal of Modern History*, Mar., 1960, Vol. 32, No. 1 (Mar., 1960), pp. 1-15.

²⁸ TNA., F.O. 424/178, No. 167. Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 10 July 1894.

²⁹ TNA., F.O. 424/178, No. 169. The Earl of Kimberley to Sir P. Currie, 15 July 1894.

³⁰ BOA., Y.A...HUS., 309/43, lef 6, 12 S 1312, (15 Ağustos 1894).

³¹ Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi* s. 472

³² Gürün, *Ermeni Dosyası* s. 223.

³³ Hamdi Doğan, *Sason Ermeni İsyanları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde 2000, s. 22.

³⁴ Doğan, *Sason Ermeni İsyanları*, s. 24-29.

günlük bir seyahat izni istemiştir. Seyahatinin gerekçesi olarak da 1893'te Bitlis ve Muş'ta yaşanan son olaylar ile Bitlis Valisi Tahsin Paşa hakkındaki şikâyetleri göstermiştir.³⁵ Van Konsolos Yardımcısı Hallward'ın, Bitlis ve Muş'u dolaşmasına 31 Temmuz'da onay verilmiştir.³⁶ Bu tarih Sason'da Ermeni isyanının çıkmasından çok kısa bir süre öncesine tekabül etmektedir.

Currie, Erzurum İngiliz Konsolosu Graves'ten aldığı haberler neticesinde Sason/Talori'de bir isyan çıktığını öğrenmiş ve derhal Babıâli'den konu hakkında bilgi istemiştir.³⁷ Sadrazam, Sason/Talori'de Ermeni ihtilalciler tarafından bir isyan çıkarıldığını ve isyanı bastırmak için yöreye az sayıda asker gönderildiğini Currie'ye bildirmiştir.³⁸

Konsolos Graves, 3 Eylül'de Currie'ye gönderdiği telgrafta Sason/Talori'de askerî harekâtın devam ettiğini ve bölgeye, başında Aşiret Reisi Hüseyin Paşa'nın bulunduğu üç düzensiz Kürt Süvari Alayı'nın gönderildiği bilgisini vermişti. Bu bilgi Currie'nin Sadrazam'a sert bir şekilde protesto notası göndermesine neden olmuştur.³⁹ Çünkü Currie isyanın bastırılmasında, düzensiz birliklerin kullanılmasını doğru bulmuyordu. Sadrazam da Currie'nin protestosuna aynı gün cevap vererek, isyanın bastırılması için 4. Ordu Müşiri Zeki Paşa'nın düzenli birliklerle Erzincan'dan Talori'ye gitmek için emir aldığını ve 3 Hamidiye Süvari Bölüğü'nün de Muş'ta garnizon kuracağını⁴⁰ bildirerek, bu bölüklerin kargaşanın çıktığı bölgelere gönderilmeyeceğine dair Currie'ye teminat vermiştir.

Büyük bir tartışma konusu olan Hamidiye Alayları hakkında da Sadrazam, Currie'ye açıklama yapmak zorunda kalmıştı. Sadrazam, Hamidiye alaylarının, Türk subaylarının komutası altında olduklarını, Rusya'daki Kazak alaylarıyla aynı sistemde eğitildiklerini ve sanıldığı kadar disiplinsiz olmadıklarını Currie'ye anlatmaya çalışmıştır.⁴¹

³⁵ TNA., F.O. 78/4542, Inclosure in No. 348, Consul Graves to Sir P. Currie, 12 July 1894.

³⁶ TNA., F.O. 424/178, No. 178, The Earl of Kimberley to Sir P. Currie, 31 July 1894.

³⁷ Currie Sason isyanı ve Osmanlı Devleti'nin bölgeye asker göndermesi hakkında Dışişleri Bakanı Kimberley'e ilk raporunu 31 Ağustos 1894'te göndermiştir. Robert Melson, "A Theoretical Inquiry into the Armenian Massacres of 1894-1896", *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 24, No. 3 (Jul., 1982), pp. 481-509.

³⁸ TNA., F.O. 424/178, No. 193, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 31 August 1894.

³⁹ TNA., F.O. 424/178, No. 196, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 3 September 1894.

⁴⁰ TNA., F.O. 424/178, No. 197, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 3 September 1894.

⁴¹ TNA., F.O. 78/4542, No. 405, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 4 September 1894.

Bu sırada bölgeye gönderilen 4. Ordu Müşiri Zeki Paşa, Sason/Talori ve civarında yaşanan olaylarının Van İngiliz Konsolos Yardımcısı Hallward'ın bölgede serpmiş olduğu fesat tohumları neticesinde çıktığını 2 Eylül'de şifreli telgrafla İstanbul'a bildirmiştir.⁴²

Currie, Sason/Talori isyanının bastırılması sırasında Haydaranlı Aşiretinden Hüseyin Paşa komutasında 3 Hamidiye Süvari Alayı sevk edildiği yönünde istihbarat aldığını, daha yeni idare altına alınan bu alayın yerine Nizamiye askerlerinden güvenilir bir kumandanın gönderilmesini Sadrazama bildirerek, konu hakkında acil açıklama talep etmiştir. Babıâli verdiği cevapta, Ermeni eşkıyalar tarafından çıkarılan isyan neticesinde bölgeye derhal 4. Ordu Müşiri Zeki Paşa'nın gönderildiğini ayrıca ülke içerisinde meydana gelen bir isyanın bastırılmasının o devletin bağımsızlığıyla ilgili olduğunu ve o devletin salahiyetinde bulunduğunu, bir yabancı diplomatın kumandan tayini hususunda herhangi bir emir veremeyeceğini Currie'ye sert bir dille bildirmiştir.⁴³ Dahası Hamidiye Alayları, 4. Ordunun Süvari Fırkasına bağlı Redif ve Mustahfiz Askerî Nizamnamesine göre sancakları olan alaylar olduğu ayrıca Currie'nin iddia ettiği gibi isyancıların yakalanması için bu alayların gönderilmediği de ifade edilmiştir. İsyancıların yakalanması için gönderilen Nizamiye askerlerinin yerine ise bölgedeki asayişin sağlamak için Hamidiye Alayından 3 bölük görevlendirildiği Currie'ye iletilmiştir.⁴⁴

Hallward ise bu süre zarfında bölgeye ulaşmış ve isyan hakkında birtakım görüşmeler yapmaya başlamıştı. Van Valisi, 9 Eylül'de İstanbul'a gönderdiği telgrafında, Hallward'ın Hakkari'ye tâbi Hamidiye, Albak ve Mahmudî kazalarında yaptığı seyahat hakkında bilgi vermiştir. Vali, Hallward'ın geçtiği yerlerde Ermenilerle görüşerek, onları Osmanlı Devleti ve bölgede bulunan Hamidiye Alayları aleyhine kışkırttığını haber vermiştir. Hatta Mahmudi Kazası'nda bir Nasturi'nin evinde kalan Hallward, burada görüştüğü Nasturi rahiplerine bir takım zararlı evrak da vermiştir. Van Valiliği'nden gelen telgrafın bir kopyası da Londra Sefiri Rüstem Paşa'ya gönderilerek, İngiliz Dışişleri Bakanlığına iletilmesi istenmiştir.⁴⁵

⁴² BOA, Y..MTV., 127/102, leff 1, 12 RA 1313, (2 Eylül 1895).

⁴³ BOA, Y..A...HUS., 308/5, leff 1, 1 RA 1312, (2 Eylül 1894).

⁴⁴ BOA, Y..EE., 156/35, leff 1, 3 RA 1312, (4 Eylül 1894).

⁴⁵ BOA, HR.SFR.3..., 423/1, leff 3, 8 RA 1312, (9 Eylül 1894).

Sason/Talori olayları hakkında Erzurum İngiliz Konsolosu Graves'in Diyarbakır İngiliz Konsolos Yardımcısı Boyacıyan'dan aldığı rapor, çıkan olayları açıklar niteliktedir. Boyacıyan, Sason isyanını: *"...Ermeni kışkırtıcılar, Bitlis'teki devlet yetkililerinin yanlış idare tarzı nedeniyle bir miktar kan dökülmesine mal olacak yerel bir ayaklanma gerçekleştirmeyi başarmış gibi görünebilirler, belki de Avrupa'nın dikkatini Ermeni sorununa çekebilirler. Bu, biraz kan dökmeye mal olacak ve belki de Avrupa'nın dikkatini Ermeni meselesine çekecek"*⁴⁶ şeklinde değerlendirmiştir. İsyanın bastırılmasının ardından 20 Eylül'de de Hamidiye Alayları bölgelerine dönmüşlerdir.⁴⁷

Graves, Talori ve Dersim Ermenilerinin isyandan çok önce Rusya'daki ırkdaşları vasıtasıyla silah temin ettiklerini, bölgede gezen misyonerler ve konsolosların tespit ettiklerine dair Currie'ye 1 Eylül'de uyarıda bulunmuştu.⁴⁸ Currie, Bitlis'teki olayların çok abartıldığını ve kısa sürede Müşir Zeki Paşa tarafından isyanın bastırıldığını Erzurum konsolosundan haber almış olsa da bu onun Babiâli üzerinde baskı kurmasını engellememiştir.⁴⁹

Van Konsolos Yardımcısı Hallward ise isyanın ardından Muş Kumandanlığı'na giderek, Sason/Talori olayları hakkında İngiliz büyükelçiliği tarafından tahkik için görevlendirildiğini söylemiş ve bölgedeki Ermenilerle görüşmek istemiştir. Bitlis Vilayeti de konu hakkında İstanbul'dan malumat istemesi üzerine, Hariciye Nazırı Said Paşa da Currie'ye konuyu aktarmıştır.⁵⁰ Uzun süre bölgeden ayrılmayan Hallward hakkında Osmanlı Devleti, Bitlis Valisi Tahsin Paşa'ya talimat vererek, Ermenilerin cesaretini artıracak hareketlerde bulunup bulunmadığının gözlemleyip, hareketlerine dikkat edilmesini istemiştir.⁵¹ Hallward'ın hareketlerini gün gün takip etmeye çalışan Bitlis Valisi Tahsin Paşa, Hallward'ın İngiliz büyükelçiliği ile sürekli şifreli telgraflaştığını İstanbul'a bildirmiştir.⁵²

Vali Tahsin Paşa, Bitlis'e uğramadan Muş'a giden⁵³ Hallward için 2 Ekim'de Muş Mutasarrıflığına telgraf göndererek, orada bulunan Hallward'ın hareketlerinin takip

⁴⁶ TNA., F.O. 424/178, Inclosure 3 in No. 206, Consul Graves to Sir P. Currie, 13 August 1894.

⁴⁷ TNA., F.O. 424/178, No. 214, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 20 September 1894.

⁴⁸ TNA., F.O. 424/178, No. 218, Consul Graves to Sir P. Currie, 1 September 1894.

⁴⁹ TNA., F.O. 424/178, No 224, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 30 September 1894.

⁵⁰ BOA, Y..EE., 156/89, leff 1, 8 RA 1312, (9 Eylül 1894).

⁵¹ BOA, İ..HUS., 30/3, leff 1, 1 R 1312, (2 Ekim 1894).

⁵² BOA, Y..EE., 158/1, 1 R 1312, (2 Ekim 1894).

⁵³ BOA., Y..EE., 157/91, leff 1, 30 RA 1312, (1 Ekim 1894).

edilmesi için uyarıda bulunmuştur.⁵⁴ Muş Mutasarrıfı da Hallward'ın bölgede bulunan Ermeniler ve Katolik rahiplerle Çanlı Manastırı'nda görüştüğünü, Ermenileri mazlum bir millet gibi göstermeye çalıştığını ve bu konuda da Avrupa basınının dikkatini çekmeye çalıştığını bildirmiştir.⁵⁵

Sason/Talori isyanının İstanbul'da duyulmasında ve yanlış bilgilerle İngiliz büyükelçiliğin yönlendirilmesinde en önemli kişi Van Konsolos Yardımcısı Hallward olmuştur. Currie'nin Hallward'tan elde ettiği bilgiler ışığında Sason/Talori olaylarının baş sorumlusu olarak gördüğü Bitlis Valisi Tahsin Paşa, Miralay İsmail Bey, Binbaşı Salih ve son olarak da Kürt Şeyhi Mehmed hakkında Osmanlı Devleti'ne muhtıra vermiştir. Osmanlı Devleti de Currie'nin iddialarının acilen araştırılıp, suçluların cezalandırılması için 4. Ordu Müşiri Zeki Paşa ve Bitlis Valisini görevlendirmiştir.⁵⁶

Hallward, Sason/Talori İsyanının nasıl çıktığıyla ilgili Currie'ye bir rapor göndermişti. Hallward'ın iddiasına göre isyan, yazı geçirmek için Diyarbakır'dan gelen Bekiranlı Kürt Aşireti'nin, Ermeni köyünün bulunduğu Anduk Dağı'nda Ermenilere baskın yaparak yağmalama hareketine girişmesiyle başlamıştı. Ermeniler de mallarını geri almak için karşı saldırıya geçince olaylar daha da büyümüşü. Hallward, isyanı bastırmak için çok sayıda askere başvuran Bitlis Valisi Tahsin Paşa tarafından da olayların büyük ölçüde abartıldığını iddia etmiştir. Bölgeye gelen Hamidiye Alaylarının ise Anduk Dağı'na ulaşamadığını ve on gün sonra da bölgeden ayrıldığını ifade etmiştir. Hallward ayrıca Bitlis'te inceleme yapmak için Currie'den izin talep etmiştir.⁵⁷

Currie sadece Hallward'ın raporlarıyla olaylar hakkında bilgi edindiği için hükümetinden, Babiâli üzerinde baskı kurabilmek adına vakit kaybetmeden yetki istemiştir. Hallward'ın özellikle 5 Ekim'de gönderdiği telgrafında, Talori'de askerler tarafından Ermeni kadın ve çocuklara katliamlar yapıldığını, kiliselerin yağmalanıp yıkıldığını bildirmesi, Currie'yi harekete geçirmiştir. Currie hiç vakit kaybetmeden, bölgenin kolera salgını nedeniyle karantinada olmasına rağmen, Hallward'ın bölgede inceleme yapması için Babiâli nezdinde girişimlerde bulunmuştur.⁵⁸

⁵⁴ BOA, Y.A...HUS., 309/112, leff 5, 1 R 1312, (2 Ekim 1894).

⁵⁵ BOA, Y.EE., 158/3, leff 1, 2 R 1312, (3 Ekim 1894); BOA, Y.EE., 158/2, leff 1, 2 R 1312, (3 Ekim 1894).

⁵⁶ BOA, Y.EE., 160/95, leff 1, 2, 3, 3 CA 1312, (2 Kasım 1894).

⁵⁷ TNA., F.O. 424/178, No 231, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 4 October 1894.

⁵⁸ TNA., F.O. 424/178, No 232, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 5 October 1894.

Muş Kumandanlığından 9 Ekim’de Hallward’ın hal ve hareketleri hakkında bilgi alan 4. Ordu Müşirliği, konsolos hakkında İstanbul’a ayrıntılı malumat göndermiştir. Hallward’ın Muş’ta misafir bulunduğu Katolik Murahhashanesi Vekili, Muş Kumandanlığına giderek, Hallward’ın Talori bölgesine gideceğini ve oralarda bazı Ermenilerle görüşeceğini bildirmiştir. Talori’ye gitmek isteyen Hallward’ın, bölgede devam etmekte olan Kolera salgını nedeniyle bölgeye geçişine izin verilmemiştir.⁵⁹

Muş’a gelerek Ermenilerle görüşen Hallward, onlara İngiliz büyükelçiliği tarafından olayları tahkik için görevlendirildiğini söylemiş ve Ermenilerin cesaretlerini daha da arttırmıştır. Hariciye Nazırı da kendisine hiçbir yetki verilmeyen Hallward’ın bölgeye seyahatinin engellenmesi için 9 Ekim’de Currie’ye girişimde bulunmuştur.⁶⁰

Talori bölgesine de gitmek için izin isteyen Hallward, amacını da “*o yerleri gözden geçirmek olduğunu*” belirtmiştir. Babıâli de seyahatin daha münasip bir zamana ertelenmesi için hem Currie ile hem de Londra ile iletişime geçmek zorunda kalmıştır.⁶¹

Babıâli ve Bitlis Vilayetinden gelen bilgilerle olayları yakından takip eden Sultan II. Abdülhamid, atılması lazım gelen adımlar hakkında Sadrazam ve Hariciye Nazırına emir göndermiştir. Sultan, Hallward’ın Muş’ta bulunup, birtakım kişilerle görüşüp, tahkikat yapmak maksadıyla orada bulunduğunu ifade etmesini, devletin iç işlerine müdahale olarak görüleceğini ve bunun devletlerarası antlaşmalara aykırı olduğunun Currie’ye münasip bir dille bildirilmesini istemiştir.⁶²

Bitlis Valisi Tahsin Paşa ise İstanbul’a gönderdiği raporunda, isyan sonrasında yakalanan Ermenilerin, mahkemede verdikleri ifadelere göre isyan Hallward’ın tahrikleriyle meydana gelmişti. Hallward ise Tahsin Paşa hakkında Currie’ye gönderilmek üzere bir şikâyetname hazırlayıp, bunu Muş’ta evinde misafir kaldığı Amerikalı Jorch vasıtasıyla telgrafhaneye vermiştir.⁶³

Sultan, bölgeden aldığı malumat neticesinde Serkâtip Süreyya Paşa imzasıyla Hariciye Nezaretine, Currie nezdinde girişimde bulunması için talimat vermiştir. Şirvan ve Muş taraflarını gezdikten sonra Bitlis’e gelen Hallward’ın Muş’ta olduğu gibi burada

⁵⁹ BOA, Y.EE., 158/19, leff 1, 8 R 1312, (9 Ekim 1894); BOA, Y.EE., 158/22, leff 1, 8 R 1312, (9 Ekim 1894).

⁶⁰ BOA, A.İMKT.MHM., 750/16, leff 3, 11 R 1312, (12 Ekim 1894).

⁶¹ BOA, Y.EE., 158/28, leff 1, 11 R 1312, (12 Ekim 1894).

⁶² BOA, Y.EE., 158/34, leff 1, 12 R 1312, (13 Ekim 1894).

⁶³ BOA, Y.EE., 160/88, leff 1, 6 CA 1312, (5 Kasım 1894).

da hükümet aleyhine Ermenilerden evrak topladığı tespit edilmiştir. Hallward'ın Dragomanı vasıtasıyla da Ermenileri, devlet aleyhine isyana teşvik ettiği ve dragomanın vilayet meclisi azası Avadis'in evinde tüccar ve azadan 6 Ermeni ile toplantı yaparak, isyana teşvikte bulunduğu Currie'ye bildirilmişti.⁶⁴

Hallward'ın etrafa gönderdiği mesajlarla Ermenileri isyana teşvik ettiği Bitlis Polis Komiserliği tarafından da tespit edilmişti.⁶⁵ Tüm bunların ardından Hallward'ın gezeceği yerlerde Kürtler ve Ermeniler arasında çıkacak sorunlarda ve asayişin bozulmasında mesuliyetin İngiliz büyükelçiliğine ait olacağına dair Currie uygun bir dille uyarılmıştır.⁶⁶

Sadrazam, Currie'nin iddialarına karşılık, Hallward'ın Bitlis Valisine karşı kişisel bir düşmanlık duygusuyla hareket eden Muş Mutasarrıfı⁶⁷ da dâhil olmak üzere bilgi kaynaklarının güvenilirmez olduğunu ve haberlerin doğruluğunu kabul etmenin mümkün olmadığını kendisine bildirmiştir. Dahası Hallward'ın şu anda huzursuzluk yaşanan yerlerde bulunmasının, Ermeniler üzerinde İngiliz müdahalesi beklentilerini artıracak ve henüz bastırılmış olan ayaklanmanın yeniden başlamasını teşvik edeceğinden, konsolosun bölgeden ayrılması gerektiği Currie'ye ifade edilmiştir.⁶⁸

Babîâli, Hallward'ın Bitlis'te inceleme yapması için yapılan baskılarda geri adım atmamış ve Kimberley de Currie'ye konu hakkında daha fazla baskı yapılmamasını tavsiye ederek, Hallward'ın Van'a dönmesini istemiştir.⁶⁹ Ancak Currie, Kimberley'den aldığı bu talimatı Sadrazama daha sert bir şekilde iletmiştir. Currie, İngiliz Hükümeti'nin bu yolculuğun engellenmesinden ötürü bölgeden İngiltere'ye ulaşabilecek abartılı söylemleri düzelterek konumda olamayacağını söyleyerek, üstü kapalı Babîâli'yi tehdit etmiştir.⁷⁰

⁶⁴ BOA, Y..A...HUS., 312/32, leff 9, 3 CA 1312, (2 Kasım 1894).

⁶⁵ BOA, Y..EE., 160/93, leff 3, 3 CA 1312, (2 Kasım 1894).

⁶⁶ Hallward'ın bölgede yaptığı seyahatin aynısı diğer devletlerin konsoloslarının da talep edebileceğinden, bu durumun devletin hukukuna dokunacağından ve asayişin temin edilemeyeceğinden ve zaten konsolosların ülke içerisinde bu şekilde hakları olmadığı da Currie'ye bildirilmiştir. BOA, İ..HUS., 31/118, leff 1, 7 CA 1312, (6 Kasım 1894).

⁶⁷ BOA, Y..EE., 158/25, leff 1, 10 R 1312, (11 Ekim 1894); BOA, Y..EE., 158/27, leff 1, 10 R 1312, (11 Ekim 1894).

⁶⁸ TNA., F.O. 424/178, No 242, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 9 October 1894.

⁶⁹ TNA., F.O. 424/178, No 246, The Earl of Kimberley to Sir P. Currie, 12 October 1894.

⁷⁰ TNA., F.O. 424/178, No 247, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 13 October 1894.

Currie bu girişimlerin ardından Hallward'ın Talori'ye gitmeyeceğini, karantina bittikten sonra vakit kaybetmeden Van'a döneceğini ve kendisine de bu minvalde telgraf çektiğini Hariciye Nazırına ifade etmiştir.⁷¹

Sason/Talori'de meydana gelen olayların, bölgedeki Ermeni çeteler tarafından çıkarıldığı ve yine Ermenileri isyana kışkırtıp onlara para sağlayanların da ülke dışındaki Ermeniler olduğu, bölgeden gönderilen konsolosluk raporlarında açıkça geçmekteydi. Kendisi de bir Ermeni olan İngiltere'nin Diyarbakır Konsolos Yardımcısı Boyacıyan, böyle bir raporu 22 Eylül'de Konsolos Graves'e göndermişti.⁷² Ancak bu türden raporları dikkate almayan Currie, özellikle Van Konsolos Yardımcısı Hallward'ın raporlarını dikkate almıştır. Çünkü Hallward'ın gönderdiği raporlar Currie'ye Osmanlı Devleti üzerinde kuracağı baskı için istediği fırsatı fazlasıyla veriyordu. 9 Ekim'de Bitlis'e girmesine izin verilmeyen Hallward, Muş'ta Ermenilerden duyduğu kadarıyla ve teyide muhtaç olduğunu düşündüğü yanlış bilgileri, Currie'ye göndermekten çekinmemiştir. Hallward, Bitlis Valisi Tahsin Paşa'yı olayların baş sorumlusu göstererek, askerler ve Kürtler tarafından bir katliam yapıldığı iddialarında bulunmaktan çekinmemiştir. Ancak Hallward raporunda bu iddialarda bulunurken *"ancak tüm ayrıntıların doğruluğunu garanti edemem"* ifadesini de eklemiştir.⁷³ Hallward'ın 14 Ekim'de gönderdiği bir diğer raporunda ise Muş'ta kendisine verilen bilgilerin *"doğruluğuna kefil olamam"* demesine rağmen, Currie bunu dikkate almamıştır.⁷⁴

Görev yeri Van'a dönen Hallward hakkında, Bitlis Valisi Tahsin Paşa'nın iddialarını destekleyen bir rapor da 7 Kasım'da Van Valisi Ferik Bahri Paşa tarafından gönderilmiştir. Muş ve civarına yaptığı seyahatler sırasında yanına verilen zaptiyelerden alınan malumata göre Hallward; geceleri daima Ermeni köylerinde kalmış ve başına topladığı Ermenilerle görüşmeler yaptıktan sonra, Muş'ta Ermeni Katolik Murahashanesinde konaklayarak, papazlarla gizli görüşmeler yapmıştı. Hallward daha sonra Çanlı Kilise Manastırında bir gün konakladıktan sonra, Kızıl Kilise'ye gittiği ve

⁷¹ BOA., Y.EE., 158/38, leff 1, 13 R 1312, (14 Ekim 1894).

⁷² TNA., F.O. 424/178, No 254, Acting Vice-Consul Boyajian to Consul Graves, 22 September 1894.

⁷³ TNA., F.O. 424/178, No 283, Vice-Consul Hallward to Sir P. Currie, 9 October 1894. Hallward raporunda öyle iddialarda bulunmuştur ki neredeyse bölgede sağ hiçbir Ermeni kalmamıştır. Türlü işkence ve ölümlerin yaşandığını sadece Ermeni kaynaklardan duyduğu bilgileri olduğu gibi İstanbul'a göndermiştir. Ancak hiçbir şekilde Müslüman ölümleriyle ilgilenmemiştir.

⁷⁴ TNA., F.O. 424/178, No 260, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 15 October 1894.

Muş'ta meydana gelen kolera bahanesiyle burada alıkonulan Hallward'ın yanına gelen elli Ermeni'yle görüştüğü ve bu sırada sürekli elçilikle telgraflaştığı, karantina süresi biter bitmez de Bitlis'e giderek orada Ermenilerle görüşüp Ahlat ve Adilcevaz güzergâhıyla Van'a döndüğünü rapor etmişlerdir. Bahri Paşa da Hallward'ın güvenilir düzgün biri olmadığını Babıâli'ye bildirmiştir.⁷⁵

Currie, Hallward'ın Sason/Talori olayları hakkında 6 Kasım'da hazırladığı raporu 11 Aralık'ta Hariciye Nezaretine göndermiştir. Yaklaşık 13 sayfalık bu rapor incelendiğinde de görülecektir ki, Hallward'ın olaylar hakkında bilgi kaynaklarının tamamı Ermeniler ve daha önce de belirtildiği gibi Muş ve havalisinde görüştüğü din adamlarıdır. Raporda akla hayale gelmeyecek şekilde Osmanlı askerlerine iftiralar atan, Ermenileri ise mazlum bir millet gibi göstermeye çalışan Hallward, bütün suçu Bitlis Valisi ve Osmanlı askerlerinin üzerine atmıştır.⁷⁶

Osmanlı Devleti de Currie'nin iddialarına ve diplomatik baskılarına cevap vermek için 4. Ordu Müşiri Zeki Paşa tarafından hazırlanan bir raporu kendisine iletmiştir. Olayların ilk olarak Hınçak Komitesi üyesi Damadyan'ın daha önce bölgeye gelerek Ermenileri silahlandırarak örgütlemesiyle başladığı belirtilmiştir.⁷⁷ Kısa bir süre önce de Murad takma adıyla Diyarbakır üzerinden Bitlis'e gelen Hampursam Boyacıyan'ın Ermenileri konuşarak isyana kışkırttığı hatta Muş kentine saldırarak askerî depoda bulunan silah ve cephanenin ele geçirilmesini ve yollarda karşılaşacakları tüm Müslümanları katletmeye çağırdığı ifade edilmiştir. Dahası Boyacıyan'ın Ermenileri isyana kışkırttığında, İngiltere'nin balonlarla asker gönderip yardım edeceğini söyleyerek, onları örgütlediği Currie'ye bildirilmiştir.⁷⁸

Osmanlı Devleti'nin hazırladığı ve Currie'ye gönderdiği bu memorandumun bir benzerini Erzurum Konsolosu Graves'in iletmediği rapor desteklemektedir. Graves'in Currie'ye gizli ibaresiyle gönderdiği raporda; etraftaki Ermenilerden ve Ermeni gazetelerinde yayınlanması düşünülen bir mektuptan elde ettiği bilgiler, olayın önceden tertiplenen bir hareket olduğunu ispatlamaktadır. Hampursam Boyacıyan tarafından bölgenin isyan alanı seçilmesinin nedeni daha önce burada, herhangi bir ayaklanmanın

⁷⁵ BOA, Y.EE., 160/79, leff 5, 9 CA 1312, (8 Kasım 1894).

⁷⁶ BOA, HR.SYS., 2835/16, leff 1-14, 12 C 1312, (11 Aralık 1894).

⁷⁷ Cengiz Çakaloğlu, *Müşîr Mehmed Zeki Paşa*, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1999, s. 160.

⁷⁸ TNA., F.O. 424/178, Inclosure in No. 267 Memorandum, 20 October 1894; Çakaloğlu, *Müşîr Mehmed Zeki Paşa*, s. 160.

görülmemiş olmasıydı. Bitlis'in seçilmesinde ise Vali Tahsin Paşa'nın kötü yönetimi ve Kürt aşiretleriyle Ermeniler arasındaki çatışmaların etkili olduğu belirtilmiştir. Boyacıyan ve arkadaşları da bunlardan yararlanarak büyük güçlerin dikkatini ve müdahalesini çekebilecek derecede büyük bir isyan hareketine kalkışmışlardı.⁷⁹

Graves'in de gönderdiği raporlar Currie'yi tatmin etmemiştir. Ancak Currie'nin 29 Ekim'de Hallward'dan aldığı bir rapor olayların daha farklı bir boyuta geçmesine neden olmuştur. Hallward teslim olan çok sayıda Ermeni'nin, Bitlis Valisi Tahsin Paşa'nın Kürtlerden oluşan askerî birliklerle katledildiğini ve bu askerlerin 25 Ermeni köyünü de tahrip ettiğini iddia etmiştir. Hallward'ın raporu tam da Currie'nin istediği şekilde bir rapordur. Aynı gün hiç vakit kaybetmeden Dışişleri Bakanı Kimberley'e telgraf çekerek, Hallward'ın raporunun içeriğinden bahsetmiş ve Sultan'a sert bir memorandum gönderilmesini tavsiye etmiştir. Currie vakit kaybetmeden İngiliz Hükümeti'nden güvenilir bir görevlinin olayların yaşandığı bölgede araştırma yapması için gönderilmesinin de Babiâli'den talep edilmesini istemiştir.⁸⁰

Currie'nin bu girişimleri neticesinde, olayların yaşandığı bölgede tahkikat yapılması için ilk diplomatik girişim de yapılmıştır. Sultan II. Abdülhamid de Currie'nin iddialarına karşılık kendisine bir mektup göndermiştir. Olaylarda sorumluluğu bulunan mülkî ve askerî idarecilerin yargılanacağını, bunun için 4. Ordu Müşiri Zeki Paşa'ya talimat verildiğini bildirmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'ndeki Ermenilerin, İngiltere kamuoyu tarafından kışkırtılıp destek gördüklerini de Currie'ye ifade etmiştir.⁸¹

Sultan II. Abdülhamid, İngiliz Büyükelçiliği Dragomanı Block ile 8 Kasım'da Currie'ye bir mesaj daha göndermiştir. Sultan, Hallward'ın verdiği bilgilerin Vali Tahsin Paşa ve Müşir Zeki Paşa'nın raporlarıyla örtüşmediğini ve konsolosun orada bulunup Ermenilere cesaret vermesinden şikâyet etmiştir.⁸²

Sason/Talori olayları nedeniyle zaten gergin olan İngiliz-Osmanlı ilişkileri, Hallward'ın raporları neticesinde daha da gerilmiştir. 8 Kasım'da Currie'ye Babiâli tarafından imzasız bir kâğıt verilmiştir. Kâğıtta, Hallward'ın Muş ve Bitlis

⁷⁹ TNA., F.O. 424/178, Inclosure in No. 271. Consul Graves to Sir P. Currie, 13 October 1894.

⁸⁰ TNA., F.O. 78/4543, No 489, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 29 October 1894.

⁸¹ TNA., F.O. 424/178, No 278, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 3 November 1894.

⁸² TNA., F.O. 424/178, No 287, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 8 November 1894.

Ermenileriyle toplantılar yapıp, onları kışkırttığına, devlete karşı ayaklanmaya teşvik ettiğine dair deliller olduğu yazılıydı. Currie ise ertesi gün Hariciye Nazırı Said Paşa ve Hariciye Müsteşarı Artin Paşa'nın da hazır bulunduğu bir görüşme gerçekleştirmiştir. Currie, Said Paşa'ya İngiliz Hükümeti'nin, eğer doğruysa derhal görevden alınmayı hak edecek bu tür ağır suçlamalar için derhal soruşturma yapılması gerekeceğini söylemiştir. Bitlis Valisinin suçlamalarını kanıtlaması veya geri çekmesi gerektiği konusunda da uyarıda bulunmuştur. Ayrıca Hallward'ın bölgedeki davranışıyla ve valinin iddialarıyla ilgili, büyükelçiliğin Askerî Ateşesini bir soruşturma yapması için hemen bölgeye göndermeyi teklif etmiştir. Currie, görüşme sırasında diplomatik nezakete uymayan oldukça sert bir üslup kullanmıştır. Currie, İngiliz bir yetkiliye karşı bu tür suçlamaların gayr-ı resmi olarak değerlendirilmeyeceğini söylemiştir. Ayrıca Currie, Kimberley'den aynı gün telgrafla Said Paşa'yla yaptığı görüşmede kullandığı dilin ve Albay Chermside'in bölgede yapacağı tahkikat için desteklenmesini talep eden telgraf göndermiştir.⁸³

Büyükelçilik Dragomanı Block 9 Kasım öğleden sonra acilen saraya çağırılmıştı. Saray'da Block'a Bitlis Vilayetinde mahkemede yargılanan Ermenilerin, Tahsin Paşa'nın Hallward hakkındaki iddialarını doğruladıklarını içeren ifadeler gösterilmiştir. Saray tarafından Block'a, Hallward'ın halen ülke içerisinde dolaşp, entrikalarla uğraştığı ve bunun engellenmesi gerektiği söylendi. Sultan II. Abdülhamid, Hallward'ın eylemini protesto etmiş ve faaliyetlerine devam ettiği takdirde meydana gelebilecek olayların sorumluluğunun büyükelçiliğe ait olacağını bildirmiştir. Currie ise valinin, yanlışlarının ifşa edilmesine karşı bir savunma olarak, sahte tanıklar tarafından desteklenen yanlış ifadeleri İstanbul'a gönderdiğini savunuyordu. Currie, Babıâli'ye Hallward'ın 5 Kasım'da Van'a döndüğünü ve kendisine daha 9 Ekim'de Muş'ta bulunduğu sırada telgraf çekerek, özellikle ihtiyatlı olmasını tavsiye ettiğini ve onun raporlarına sonuna kadar güvendiğini bildirmiştir.⁸⁴

2.2.2. Currie'nin Müdahaleye Kalkışması ve Albay Chermside'ı Anadolu'ya Göndermek İstemesi

Hariciye Nazırı Said Paşa tarafından İngiliz Büyükelçiliği'ne iletilen bu iddialara karşılık Currie, elçilik Askerî Ataşesi Chermside'in söz konusu iddiaları tahkik için

⁸³ TNA., F.O. 424/178, No 287, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 9 November 1894.

⁸⁴ TNA., F.O. 424/178, No 289, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 9 November 1894.

bölgeye gönderilmesini istemişti. Currie olayların Babıâli'nin iddia ettiği gibi çıkması durumunda Hallward'ın azledileceğini ancak aksi durumda da Babıâli'nin özür dilemesi gerektiğini beyan etmiştir. Aksi halde bunun İngiliz Devleti'ni itham etmek olacağını ayrıca İngiliz memurlarının kolayca suçlanamayacağını söylemesi üzerine Said Paşa, daha dostane ve nazik konuşulmasını Currie'den rica etmiştir.⁸⁵ Ancak Currie, sesinin tonunu daha da sertleştirerek ya müşterek bir komisyonla tahkikat yapılmasını ya da kendi tarafından ayrıca bir memur vasıtasıyla tahkikat yaptıracağını söyleyerek, görüşmeyi bitirmiştir.⁸⁶

Bu görüşmeden sonra Hariciye Nazırı Said Paşa, 9 Kasım'da İngiliz Büyükelçiliği Dragomanı Block'u çağırarak, Currie'nin kullandığı dil hakkında şikâyetle bulunmuştur. Block ise Said Paşa'yı 10 Kasım'da Hariciye Nezaretinde ziyaret ederek, bir gün önce yaşananlardan duyduğu üzüntüyü dile getirmiş ve olanların yanlış anlaşılardan kaynaklandığını ifade ederek, durumu düzeltmek için Said Paşa'yı elçiliğe davet etmiştir. Currie de 10 Kasım'da sözlerinin yanlış anlaşıldığına dair Hariciye Nazırı Said Paşa'dan özür dilemiştir.⁸⁷ Diğer taraftan Currie, Chermside'in Anadolu'yu tanınması, Türkçe bilmesi ve sadece Hallward hakkındaki iddiaları araştırmak için görevlendirileceğini 11 Kasım'da Said Paşa'ya bildirmiştir.⁸⁸

Currie bu görüşmenin ardından, Hariciye Nezaretine 12 Kasım'da gayet soğuk ve kesin ifadeler yer alan bir takrir⁸⁹ göndermiştir. Takrir'de elçilik Ataşemiliteri Albay Chermside'in 14 Kasım Çarşamba günü Trabzon ve Erzurum güzergâhıyla Bitlis Vilayetine gideceği, bunun için Dahiliye Nezaretinden söz konusu vilayetlere yardımcı olmaları konusunda tavsiyename gönderilmesini istemiştir.⁹⁰

Said Paşa 13 Kasım'da İngiliz büyükelçiliğinde Currie ile bir kez daha görüşerek, Albay Chermside'in gönderilmesinin ortada Ermeni meselesi varmış gibi algılanacağından dolayı Erzurum veya Diyarbakır konsoloslarından birinin gönderilmesini önermiştir.⁹¹ Currie ise bir İngiliz konsolosu hakkındaki iddiaları

⁸⁵ BOA, Y.A...HUS., 312/79, leff 3, 11 CA 1312, (10 Kasım 1894).

⁸⁶ BOA, Y.EE..., 160/79, leff 1, 11 CA 1312, (10 Kasım 1894).

⁸⁷ BOA, İ..HUS., 31/130, leff 1, 11 CA 1312, (10 Kasım 1894).

⁸⁸ BOA, İ..HUS., 31/130, leff 3, 12 CA 1312, (11 Kasım 1894).

⁸⁹ Diplomasi terimi olarak bir işi veya konuyu yazılı şekilde ilgili mercilere bildiren belge türünü ifade eder. Mübahat S. Kütükoğlu, "Takrir", *TDVİA*, C. 39., İstanbul 2010, ss. 471-472.

⁹⁰ BOA, İ..HUS., 31/130, leff 5, 13 CA 1312, (12 Kasım 1894).

⁹¹ BOA, Y.A...HUS., 312/36, leff 1, 14 CA 1312, (13 Kasım 1894).

araştırmaya hakları olduğunu ve bunun için Londra'dan iki kez telgraf aldığını belirtmiştir. Ayrıca Albay Chermside'nin gönderilmesiyle asla Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etmek niyetinde olmadığını ve Kıbrıs Sözleşmesini de bu olaya dayanak yapmak gibi bir niyeti olmadığını açıklamıştır.⁹²

Currie daha sonra da Hariciye Mektupçusu Salih Efendi'yle görüşerek, Sultan'ın acilen bölgeye güvenilir bir komisyon göndermesini ve hatta kendilerinin de bu komisyona memur vermeleri gerektiğini söylemiştir. Currie Sason meselesini büyütmemelerini ve acilen çözüme kavuşturmaları gerektiği şeklinde Salih Efendi'ye uyarıda bulunmuştur. Aksi takdirde Osmanlı Devleti'nin başına yeni bir Ermeni meselesi alacağını ifade etmiştir.⁹³

Daha önce gayriresmi olarak Saray nezdinde teşebbüslerde bulunan Currie, durumu resmi bir zemine taşımak için Block aracılığıyla Saray'a bir memorandum göndermiştir. Memorandum'da Hallward'ın kendisine verilen bilgileri doğrulamak için Muş'tan Bitlis'e gitmek istediği ancak karantinadan ötürü geçişine izin verilmediği, Hallward'ın da doğruluğunu kanıtlayamadığı ve görgü tanıkları vasıtasıyla elde ettiği bilgileri İstanbul'a gönderdiği ifade edilmiştir. Olayları tırmandırmanın farklı garnizonlardan asker toplayarak, Ermenilerin üzerine gönderen Bitlis Valisi Tahsin Paşa ve birlikleri komuta eden Kurmay Albay İsmail Bey ile Muş taburundan Binbaşı Salih olduğu bildirilmekteydi. Ayrıca 4. Ordu Müşiri Zeki Paşa'nın isyan bitene kadar Erzincan'dan Sason'a gelmediği de iddia edilmiştir. Currie eğer bölgede tahkikat yapılırsa, Ermenilerin ihtilalci bir ajanın kışkırtmasıyla ayaklandığına dair Osmanlı Devleti'nin iddialarının, doğru olmayacağına da kesin olarak inanmaktaydı.⁹⁴

Currie'nin iddialarına Sultan II. Abdülhamid de hazırlattığı memorandumla karşılık vermiştir. Hallward'ın raporunda verdiği bilgileri güvenilir olmayan kaynaklardan aldığına, Babıâli'nin şüphesi olmadığı önceki delillerle açıklanmıştır. Hallward'ın Bitlis civarına geldikten sonra dragomanı vasıtasıyla Ermenileri toplayıp, onlardan hükümet aleyhine mazbata aldığının tespit edildiği de ifade edilmiştir. Memorandum'da ayrıca, Ermenilerin tıpkı Bulgaristan'da olduğu gibi isyana kalkışıp, olaylara ilişkin hikayeler uydurarak özellikle İngiltere'nin dikkatini çekmeye çalıştıkları

⁹² BOA, Y..EE., 160/76, leff 1, 14 CA 1312, (13 Kasım 1894).

⁹³ Dervişoğlu, *Geçmiş Zamanlar*, s. 379.

⁹⁴ TNA., F.O. 78/4543, Inclosure I in No. 507. Memorandum, 4 November 1894.

ifade edilmiştir. Ancak bunun Bulgaristan’da olduğu gibi gerçekleşemeyeceğini çünkü Ermenilerin nüfusunun ülkenin büyük bir kısmına yayılmış olduğu ve hiçbir yerde çoğunlukta olmadıkları açıklanmaya çalışılmıştır.⁹⁵

Hallward’ın Sason/Talori olayları dolayısıyla elçiliğe gönderdiği raporlarında “gerçekliğini temin edemem” ibaresini şimdiye kadar neden Yıldız’a bildirmediğinin Currie’den açıklanması talep edilmiştir.⁹⁶ Elçilik Dragomanı Block’un raporun sadece özetinden bahsettiği ve içeriği hakkında kendisine bilgi verilmediği Babıâli tarafından Yıldız’a bildirilmiştir.⁹⁷

2.2.3. Sason İsyanı’nın Uluslararası Boyut Kazanması ve Anadolu Tahkikat Heyeti’nin Kurulması

Currie, 15 Kasım’da Block’u Babıâli’ye göndererek, Sultan’ın itimadına nail olmuş yaverlerinden 2 veya 3 kişi ile 1 Mülkiye memurundan teşkil edilecek komisyonun, en geç bir hafta içerisinde bölgeye hareket etmesini istemiştir.⁹⁸

Currie, Askerî Ateşe Albay Chermshire’in Bitlis’te Hallward’ın aleyhine yapılan suçlamaları araştırması için resmi olarak Babıâli nezdinde girişimde bulunmuştu. Hariciye Nazırı Said Paşa, 16 Kasım’da Currie’nin yanına gelerek, Albay Chermshire’in görevlendirilmesinden vazgeçilmesini istemiştir. Said Paşa bu hareketin mahzurları üzerinde durduktan sonra, en azından bir süre ertelenmesini önermiştir. Currie ise buna karşılık, Erzurum Konsolosu Graves’in görevlendirilmesini ve Bitlis Valisi Tahsin Paşa’nın da görevden alınmasını talep etmiştir. Currie’nin önerdiği bu iki teklif de Sultan tarafından kabul edilmemiştir. Sultan, Said Paşa aracılığıyla, bildirilen gerçekleri araştırmanın kendi hükümlerlik hakları olduğunu ve bunun için de bürokratlardan oluşan bir komisyon kurulup, adil ve tarafsız bir soruşturma yapılacağına dair Currie’ye güvence vermiştir.⁹⁹

Currie de Kimberley’e Sultan’ın kararlılığı göz önüne alındığında, Albay Chermshire’in görevinin Ermenilere yarardan çok zarar vereceğini düşündüğünü

⁹⁵ Örneğin, İtalyanlar çok kısa bir süre önce çıkan bir kargaşayı sert önlemlerle bastırmıştır. İngiltere, Hindistan’da isyanı bastırmak için en sert önlemlere başvurmuştu ve hatta Mısır’da çıkan bir kargaşayı İngiltere sert bir şekilde bastırmıştı; TNA., F.O. 424/178, Inclosure 2 in No. 291. Reply of His Majesty the Sultan to preceding Memorandum, 4 November 1894.

⁹⁶ BOA, Y..EE., 159/17, leff 1, 2 C 1312, (1 Aralık 1894).

⁹⁷ BOA, Y..A...HUS., 314/18, leff 1, 2 C 1312, (1 Aralık 1894).

⁹⁸ BOA, Y..EE., 160/9, leff 1, 16 CA 1312, (15 Kasım 1894).

⁹⁹ TNA., F.O. 424/178, No 298, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 16 November 1894.

bildirmiştir. Kimberley de Currie'nin mesajından sonra Albay Chermeside'in görevinin Ermenilerin konumuna zarar vereceğini ve daha fazla kan dökülmesine sebep olabileceğinden dolayı gönderilmemesini istemiştir.¹⁰⁰

Babıâli, Currie'nin yapmış olduğu bu girişimler nedeniyle 17 Kasım'da kendisine muhtıra göndermek zorunda kalmıştır. Muhtıradaki Sason/Talori olaylarının ülkenin bir iç meselesi olduğu ve elçiliğin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine bu kadar müdahale etmesinin doğru olmadığı Currie'ye açık bir dille belirtilmiştir.¹⁰¹

Sultan'ın Bitlis'e gönderilecek olan tahkikat komisyonunu ağırdan aldığını düşünen Currie, 18 Kasım'da Yıldız'a sert bir üslupla kaleme alınmış mesaj göndermiştir. Hariciye Nezaretine de gecikmenin sorunlara yol açabileceğine dair aynı üslupla mesaj gönderen Currie, Kimberley'den de Londra Sefiri Rüstem Paşa ile benzer üslupla konuşmasını talep etmiştir.¹⁰² Said Paşa da tahkikat komisyonu için şu an iki kişiyle görüşüldüğünü ve kısa bir süre sonra üçüncünün de seçileceğini ancak soğuk hava nedeniyle ayrıntılı hazırlıkların gerekli olduğunu söylemiştir.¹⁰³

Currie'nin nezaket ve diplomasi kurallarını aşan bir şekilde Said Paşa'yla görüşmesi, Sultan II. Abdülhamid'in tepkisine neden olmuştur. Sultan II. Abdülhamid, Currie'nin bu şekilde baskı kurmaya hakkı olmadığını, tahkikat neticesinde Hallward'ın suçlu bulunması halinde, derhal görevden alınması talebine karşılık Currie'nin, mesuliyet kabul edilemez cevabına öfkelenmişti. Sultan, böyle bir cevabın Hariciye Nazırı tarafından derhal reddedilmesi gerektiğini düşünüyordu ise de bunu yerine getirmeyen Said Paşa'ya da sitemini bildirmişti.¹⁰⁴

Sultan diğer taraftan, Currie'nin bu konudaki baskılarına karşılık, ülke içerisindeki meselelerde tahkikat hakkının devlete ait olduğu ve buna müdahaleye hiçbir devletin hakkı ve yetkisi olmadığını, Currie'ye bildirilmesi için Sadrazama tezkire göndermiştir.¹⁰⁵

Said Paşa ise Bitlis'e gönderilecek Tahkikat Komisyonunun listesini 21 Kasım'da Currie'ye göndermiştir. Tahkikat Komisyonu'nda Sultan'ın yaverleri Mehmet Ali Paşa

¹⁰⁰ TNA., F.O. 424/178, No 299, The Earl of Kimberley to Sir P. Currie, 16 November 1894.

¹⁰¹ BOA, İ.HR., 436/58, 18 CA 1312, (17 Kasım 1894).

¹⁰² TNA., F.O. 424/178, No 303, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 18 November 1894.

¹⁰³ TNA., F.O. 424/178, No 304, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 18 November 1894.

¹⁰⁴ BOA, İ.HUS., 31/133, leff 1, 20 CA 1312, (19 Kasım 1894).

¹⁰⁵ BOA, Y.EE., 160/58, leff 1, 20 CA 1312, (19 Kasım 1894).

ile Abdullah Paşa, Dâhiliye Nezareti Memuru Mecit Efendi, Emniyet Sandığı Müdürü Ömer Bey' bulunuyordu.¹⁰⁶ Currie komisyon üyelerinin oldukça iyi bir seçim olduğunu düşünüyordu.¹⁰⁷ Ancak Currie'nin Kimberley'e gönderdiği bu listede kısa sürede değişiklikler yapılmıştır. Mehmet Ali Paşa yerine Hafız Tevfik Paşa atandığına dair Said Paşa 23 Kasım'da Block'u bilgilendirmiştir.¹⁰⁸

Komisyonun kurulduğu 23 Kasım'da resmî olarak ilan edilmiştir. Komisyonun bildirisinde “*Ermeni haydutların suç teşkil eden davranışlarını araştırmak üzere gönderildiği*” ibaresinin yer alması, Currie tarafından sunulan raporların, Sultan ve Babîâli tarafından yanlış olduğunun kamuoyuna ilan edilmesi, İngiliz Hükümeti'nde öfkeyle karşılanmıştır.¹⁰⁹ Kimberley de bu konu hakkında hükümetin fikrinin de alındıktan sonra, gerekli adımların vakit kaybedilmeden atılacağını Currie'ye bildirmişti.

Alman Büyükelçisi Radolin ise hükümete gönderdiği telgrafında, Currie'nin komisyonun derhal yola çıkması için baskılarını daha da arttırdığını, İngiliz kamuoyunun da kendilerine ulaşan son haberlerden dolayı çok heyecanlı olduğunu 23 Kasım'da Alman Dışişleri Bakanı'na bildirmiştir.¹¹⁰

İsyanın bastırılmasında yararlılıkları görülen Zeki Paşa ile Muş Müftüsüne nişan verilirken, Muş Mutasarrıfının ise görevden alınması ve son olarak da komisyonun kurulduğunu ilan eden bildiride yer alan ifadeler, Currie'nin Sason/Talori olaylarını uluslararası bir meseleye dönüştürmesine fırsat vermiştir. Currie tüm büyük devletlerin kuvvet veya ortak girişimi olmadan hiçbir şeyin Sultan'ı, olduğu iddia edilen katliamları kabul ettireceğine inanmıyordu. Currie bu konuda daha da ileri giderek, İngiliz Hükümetine: “*Sultan'a daha fazla baskı yaparak ya da şimdiye kadar savunduğum dostça tavsiye tutumundan uzaklaşarak, ciddi sorunlara yol açma riskini almamız*

¹⁰⁶ TNA., F.O. 424/178, No 314, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 21 November 1894.

¹⁰⁷ TNA., F.O. 424/178, No 318, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 18 November 1894.

¹⁰⁸ TNA., F.O. 424/178, Inclosure in No. 332, Memorandum by Mr. Block, 23 November 1894.

¹⁰⁹ TNA., F.O. 424/178, No 320, The Earl of Kimberley to Sir P. Currie, 23 November 1894; Tarık gazetesinde yayınlanan bu resmî bildirinin ardından Currie derhal Fransız büyükelçisi ve Rus Maslahatgüzârıyla iletişime geçmiştir. Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasî Tarihçesi (1877-1914)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2001, s. 44.

¹¹⁰ GP, Nr. 2185, Radolin an den Hohenlohe, 23 November 1894.

gerektiğine inanıyorum” mesajını göndermiştir. Currie bu mesajıyla yeni yollara başvurulması gerektiğinin de ilk işaretini veriyordu.¹¹¹

İngiliz Hükümeti de Currie ile aynı fikirdeydi. Oluşturulan komisyonun, atanma şekli gereği tarafsızlık ilkesinden mahrum kaldığını düşünen Kimberley, Albay Chermside’in olay yerinde soruşturma yapması için yeniden ısrar edilmesini önermişti.¹¹² Ayrıca İngiliz Hükümeti, Kıbrıs Sözleşmesi ve Berlin Antlaşmasının 61. maddesi gereği bunu yapmaya hakları olduğuna inanıyordu.¹¹³ Kimberley, 26 Kasım’da Londra Sefiri Rüstem Paşa’yı Dışişleri Bakanlığına çağırarak ve duyulan rahatsızlıktan bahsettikten sonra, meselenin bir Avrupa sorununa dönüşebileceğini söyleyerek, Rüstem Paşa’ya üstü kapalı tehditte bulunmuştur.¹¹⁴

Currie komisyon hakkında 25 Kasım’da Said Paşa’nın konağında bir görüşme gerçekleştirmişti. Bu görüşmede Currie, İngiliz Hükümeti’ni tatmin edecek adımların derhal atılmasını Said Paşa’dan talep etmiştir. İstenilen adımlar atılmadığı takdirde, Berlin Antlaşması’nın 61. maddesi gereği Doğu Anadolu’daki Ermeniler hakkında uzun süredir bekletilen konsolosluk raporlarının, kamuoyuna yayımlanması tehdidinde bulunmuştur.¹¹⁵

Babıâli en azından şimdilik üzerindeki İngiliz baskısını hafifletmek ve İngiliz basınının daha fazla olumsuz yayınının önüne geçmek için Hallward’ın Ermenileri ayaklanmaya teşvik ettiğine dair Currie’ye verdiği 8 Kasım tarihli notayı geri çekmek zorunda kalmıştır. Aynı şekilde Currie’nin de 8 Kasım’da Babıâli’nin gönderisine verdiği oldukça sert bir üslupla kaleme alınmış olan 11 Kasım tarihli notası da iade edilmiştir.¹¹⁶ Babıâli’nin Hallward hakkındaki iddialarını geri çekmesi üzerine, İngiltere de Albay Chermside’i Anadolu’ya göndermekten vazgeçmiştir.

2.2.3.1. İngiltere, Fransa ve Rusya’nın Tahkikat Komisyonu’na Katılması

Tahkikat komisyonunun hazırlıklarını sürdürdüğü sırada Currie, hükümetinden desteklemesini istediği yeni bir fikir daha ortaya atmıştır.¹¹⁷ Currie, 27 Kasım’da Sultan

¹¹¹ TNA., F.O. 424/178, No 321, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 24 November 1894.

¹¹² TNA., CAB., 37/37-41, No. 99 A., The Earl of Kimberley to Sir P. Currie, 24 November 1894.

¹¹³ TNA., F.O. 424/178, No 322, The Earl of Kimberley to Sir P. Currie, 24 November 1894.

¹¹⁴ TNA., F.O. 424/178, No 328, The Earl of Kimberley to Sir P. Currie, 26 November 1894.

¹¹⁵ TNA., F.O. 424/178, No 354, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 26 November 1894.

¹¹⁶ TNA., F.O. 78/4544, No 542, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 26 November 1894.

¹¹⁷ Roy Douglas, “Britain and the Armenian Question, 1894-7”, *The Historical Journal*, Mar., 1976, Vol. 19, No. 1 (Mar., 1976), pp. 113-133.

tarafından hazırlanıp Bitlis'e gönderilecek komisyona, Erzurum'da konsolosları olan devletlere, komisyonla iletişim kurmaları ve soruşturmanın ilerleyişiyle ilgili hükümetlerine bilgi vermeleri için Babiâli'ye ortak başvuruda bulunmalarını öneriyordu. Currie böyle bir adımın, Berlin Antlaşması'na resmî bir itirazdan daha hafif bir müdahale biçimi olacağı düşüncesindeydi.¹¹⁸ Bu sırada Erzurum'da ise sadece Fransız, İngiliz ve Rus konsoloslukları bulunmaktaydı. Currie'nin İstanbul'daki meslektaşları arasında, oluşturulması düşünülen uluslararası komisyon hakkında kendisine en büyük desteği veren ise İtalyan büyükelçisi olmuştur.¹¹⁹

Currie ve İngiliz Hükümeti'nin komisyon hakkındaki fikrinden haberdar olan Sultan, yazılı bir talimatla 30 Kasım'da Said Paşa'yı Currie ile görüşmeye göndermiştir. Sultan, Said Paşa ile Currie'ye gönderdiği talimatta; Sason olayını soruşturmak için oluşturulan komisyonun tarafsızlığına dair hiçbir şüphe bırakmamak adına, Amerika Birleşik Devletleri Elçiliği tarafından seçilen bir yetkilinin komisyonda yer almasını teklif etmiştir.¹²⁰

ABD Ortaelçisi Terrell de 30 Kasım'da Amerika Dışişleri Bakanı Walter Gresham'a Tahkikat Komisyonu'na delege gönderilmesinin büyük faydaları olacağını bildirmiştir. Sultan'ın tarafsız bir devletin temsilcisini istemesinin önemli olduğunu savunan Terrell, komisyonda yer almanın Anadolu'daki Amerikan misyonerleri için de büyük fayda sağlayacağını düşünüyordu.¹²¹ Ancak iki ülke arasında yapılan görüşmeler neticesinde Amerikalı bir delegenin komisyonda bulunması fikrinden vazgeçilmiştir. Sultan II. Abdülhamid de meselenin artık 1878 Berlin Antlaşmasını imzalayan devletler arasında çözümleneceğini, bunun için de ABD'nin daha fazla baskı yapmaması gerektiğiyle ilgili Washington Sefirine talimat vermiştir.¹²²

Currie, 5 Aralık'ta aldığı talimat gereği Fransız ve Rus büyükelçiliklerine ziyarette bulunarak, Bitlis Vilayetinde bağımsız bir soruşturma yapmak için destek verip vermeyeceklerini gizlice öğrenmeye çalıştı. Fransız Büyükelçisi Cambon öneriye biraz şüpheli yaklaşarak, daha fazla büyük gücün temsil edilmesi gerektiğini Currie'ye

¹¹⁸ TNA., F.O. 424/178, No 331, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 27 November 1894.

¹¹⁹ TNA., F.O. 78/4544, No 548, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 28 November 1894.

¹²⁰ Rosaline de Gregorio Edwards, *Relations Between the United States and Turkey 1893-1897*, (Unpublished Ph. D.) Fordham University 1952, p. 107.

¹²¹ FRUS, (Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1894) No. 722, Mr. Terrell to Mr. Gresham, 30 November 1894.

¹²² BOA, İ.HUS., 32/120, leff 1, 17 C 1312, (16 Aralık 1894).

söylemiştir.¹²³ Cambon'un çekimser davranmasındaki en büyük etken, olayla ilgili eline ulaşan Diyarbakır'daki bir konsolos temsilcisinin raporu dışında herhangi bilginin bulunmamasıydı.

Said Paşa, Sultan'ın emri gereği 5 Aralık'ta Currie'yi ziyaret ederek, komisyona bir İngiliz konsolosluk görevlisinin adaylığını kabul etme isteğini bildirmiştir.¹²⁴

Londra Sefiri Rüstem Paşa da bu süre zarfında Londra'daki temaslarına devam etmekteydi. Rüstem Paşa tatilden dönen Başbakan Rosebery ile 7 Aralık'ta görüşme fırsatı buldu.¹²⁵ Görüşmede Rosebery, Osmanlı Devleti ile daima dostane ilişkiler içerisinde olmayı ve Ermeni olaylarına hep uzak kalmayı seçmesine rağmen, olayların geldiği son durumdan duyduğu endişeyi dile getirerek, üzerinde çok büyük bir kamuoyu baskısı olduğunu ifade etmiştir.¹²⁶

Said Paşa'nın Currie'ye Erzurum İngiliz konsolosluk görevlilerinden birisinin komisyonda yer alabileceğini söylemesi üzerine, Currie durumu Dışişleri Bakanı Kimberley'e iletmiştir. Kimberley, Said Paşa'nın teklifine kesin olarak cevap vermeden önce Fransa ve Rusya'ya danışmanın daha doğru olduğunu düşünüyordu.¹²⁷

Osmanlı Devleti, Currie'nin attığı bu son adımlar neticesinde ortak bir komisyon kurulmasının daha uygun olacağını düşünmekteydi. Çünkü Currie, Babiâli ile son temasında komisyona İngiliz bir diplomatın görevlendirilmesi gerektiğini ve diplomatın ayrı bir rapor hazırlayıp, hükümete sunma yetkisinin olması gerektiğine dair baskıda bulunmuştu. Osmanlı Devleti, İngiltere'nin tek başına hareket etmesini engellemek için daha önceden haber aldığı şekilde Erzurum'da konsolosları bulunan devletlerle ortak hareket etmenin yararına olacağını düşünüyordu.¹²⁸ Oluşturulacak böyle bir komisyonda Fransa ve Rusya'nın desteği sağlandığı takdirde, İngiltere komisyonda yalnız kalabilirdi.¹²⁹

İngiltere, Berlin Antlaşması'nı imzalayan bütün devletlere komisyon hakkındaki görüşlerini sormuştur. Avusturya, Erzurum'da konsoloslugu olmadığı ve Ermeni

¹²³ TNA., F.O. 424/178, No 369, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 5 December 1894.

¹²⁴ TNA., F.O. 424/178, No 376, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 5 December 1894; BOA, Y.EE., 159/47, 6 C 1312, (5 Aralık 1894).

¹²⁵ BOA, Y.EE., 159/61, leff 1, 8 C 1312, (7 Aralık 1894).

¹²⁶ BOA, Y.EE., 159/60, leff 1, 20 C 1312, (7 Aralık 1894).

¹²⁷ TNA., F.O. 424/178, No 384, The Earl of Kimberley to Sir P. Currie, 6 December 1894.

¹²⁸ BOA., İ.DUİT, 145/45, leff 5, tarihsiz.

¹²⁹ BOA, Y.EE., 159/54, leff 1, 8 C 1312, (7 Aralık 1894).

meselerinde yer almak istemediği için öneriden uzak durmuştur. Hatta Avusturya'ya göre Rusya, kendi ülkesindeki Ermenilerin şiddete ve heyecana yatkın karakterlerinden dolayı, Berlin Antlaşması'na herhangi bir itirazda bulunmaktan kaçınacağı ve büyük olasılıkla Fransa'nın da Rusya'yı takip edeceği fikrindeydi.¹³⁰

Bu suretle komisyona sadece Fransa, Rusya ve İngiltere'nin belirleyeceği delegelerin katılacağı kesinleşmişti. Komisyona katılacak devletler belirlendikten sonra söz konusu üç büyük devletin Erzurum konsoloslarının komisyona dahil olması gerekiyordu. Kimberley, Currie'ye eğer farklı bir düşüncesi yoksa, Erzurum Konsolosu Graves'i komisyona seçmesi için önerdi. Ancak Currie, Sason/Talori olayları hakkında kendisine daha önce birçok rapor gönderen Graves'in, Osmanlı Devleti'nce tarafsız kalmayacağı nedeniyle itirazlara sebep olacağı endişesiyle bu isme pek sıcak bakmıyordu.¹³¹

Petersburg'dan İstanbul'a dönen Nelidoff ise Tahkikat Komisyonu hakkında 9 Aralık'ta Currie ile bir görüşme yapmıştır. Nelidoff'un üç büyük devletin komisyondaki görev ve yetki alanları hakkındaki düşüncesi, Currie'den oldukça farklıydı. Nelidoff'a göre konsolosların komisyona doğrudan katılmaması daha doğruduydu. Konsolosların Erzurum'dan ayrılmadan sadece komisyon üzerinde kontrol yapmasını, halkla doğrudan herhangi bir temastan kaçınılması gerektiğini çünkü Nelidoff konsolosların varlığının ve sorgulamalarının, Ermeniler üzerinde yeni talep ve umutlar uyandırabileceğini düşünüyordu. Nelidoff, konsolosların komisyonun dikkat edilmesi gereken noktaları belirterek, komisyonun da soruşturmanın ilerleyişinden konsolosları haberdar etmesi gerektiği fikrini savunuyordu. Ayrıca konsolosların ortak veya ayrı bir rapor sunmalarını ve bu raporların üç büyük devletin gelecekteki kararlarının temelini oluşturmalarını istiyordu. Son olarak da soruşturmanın tatmin edici bir şekilde yürütülmediği tespit edilirse, Babıâli'ye konsolosların ayrı bir soruşturma düzenleyeceği bildirilmeliydi.¹³²

Sultan II. Abdülhamid, komisyona katılacak üç büyük devletin Erzurum konsoloslarının, olay yerine gitmemeleri gerektiğini düşünüyordu. Osmanlı memurlarının olay yerine gidip tahkikat yapmalarının daha münasip olacağından, bu

¹³⁰ TNA., F.O. 424/178, No 396, Sir E. Monson to the Earl of Kimberley, 7 December 1894,

¹³¹ TNA., F.O. 424/178, No 406, The Earl of Kimberley to Sir P. Currie, 9 December 1894.

¹³² TNA., F.O. 424/178, No 407, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 9 December 1894.

fikrin Currie tarafından da kabulü için Said Paşa'yı görevlendirmiştir. Said Paşa, Erzurum'daki Rus, Fransız ve İngiliz konsoloslarının olayların yaşandığı bölgeye gitmemeleri için büyükelçiler nezdine girişimde bulundu. 9 Aralık'ta Currie'yi ziyaret eden Said Paşa, komisyona katılacak konsolosların olay yerine gitmemelerini istemesi üzerine Currie, konsolosların bizzat olay yerine gitmesi gerektiğini ancak Fransa ve Rusya'nın aynı düşüncede olmadığını ifade etmiştir.¹³³

Kimberley ve Currie'nin diplomatik temasları sonuç vermiş, 11 Aralık'ta Currie, Cambon ve Nelidoff ile bir toplantı gerçekleştirmiştir. Toplantıda genel olarak konsolosların görev yetki alanları belirlenip, kimlerin delege olarak seçileceği tespit edilmiştir.¹³⁴ Aynı gün üç büyük devletin komisyona delege göndermelerinin kabul edildiği ve toplantıda alınan diğer kararlar Babiâli'ye bildirildi. Ancak üç büyük devletin elçilerinin komisyon üzerinde anlaşamadıkları bazı noktalar da mevcuttu. İlk olarak Nelidoff ve Cambon, konsoloslarının komisyona doğrudan katılıp tahkikat yapmalarını istemiyordu. Nelidoff ayrıca tanıkların konsoloslar tarafından doğrudan sorgulanmasında büyük zorlukların yaşanacağı düşüncesiyle, Currie'nin bu önerisine de karşı çıkıyordu. Currie'nin düşüncesine göre Nelidoff'un Erzurum konsolosunu tahkikata göndermemesinin nedeni, Rus konsolosun ilerleyen yaşı ve bu amaç için uygun olmadığıydı.¹³⁵

Currie ise 12 Aralık'ta Babiâli'ye nota göndererek tekliflerinin acilen kabul edilmesini istemişti. Ertesi gün Sadrazam Ahmed Cevad Paşa'nın yanına gelen Fransız Büyükelçisi Tercümanı, büyükelçisi adına Currie'nin notasına birkaç gün cevap verilmemesini söylemiştir.¹³⁶

Sonunda Fransa, kendi vatandaşı bir dragomanı, Rusya ise Başkonsolos Sekreterini, İngiltere de İstanbul Konsolos Yardımcısı Shipley'i gönderme kararı almıştır.¹³⁷ Rüstem Paşa da Kimberley'e Erzurum Konsolosu Graves'in soruşturmada hazır bulunmamasından dolayı duyduğu üzüntüyü dile getirmiştir. Kimberley de

¹³³ BOA, İ.HUS., 32/118, leff 1, 11 C 1312, (10 Aralık 1894).

¹³⁴ TNA., F.O. 424/178, No 442, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 11 December 1894.

¹³⁵ TNA., F.O. 424/178, No 443, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 14 December 1894.

¹³⁶ BOA., Y.A...HUS., 315/27, lef 1, 14 C 1312, (13 Aralık 1894).

¹³⁷ TNA., F.O. 424/178, No 443, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 14 December 1894; Ali Karaca tahkikata gönderilecek delegeleri üç büyük devletin Erzurum konsolosları olarak belirtmiştir. Ali Karaca, *Anadolu Islahâtı ve Ahmet Şâkir Paşa (1838-1899)*, Eren Yay., İstanbul 1993, s. 45. Ancak İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Erzurum konsolosları tahkikata doğrudan katılmayıp, elçilerin belirledikleri delegeler olay mahalline gidip tahkikat yapmışlardır.

Konsolos Graves'in, Fransız ve Rus Konsoloslarıyla birlikte genel bir gözetim yapacaklarını ayrıca Konsolos Yardımcısı Shipley'in de önemli deneyime sahip olduğunu bildirmiştir.¹³⁸

Rus ve Fransız büyükelçilik dragomanları tarafından 15 Aralık'ta Said Paşa'ya komisyonla ilgili nihai karar olarak, Erzurum konsoloslarının komisyona kendilerinin eşlik etmemesi, komisyonun tüm işlemlerinde hazır bulunacak yabancı delegelerin ise çalışmaları izlemek ve kontrol etmek için göndermeleri kararı verildiğini bildirilmiştir.¹³⁹ Konsolosların kendileri gittiği takdirde statüleri gereği soruşturmayı yönlendirebilecekleri ve Avrupalılar tarafından kontrol edilen bir Osmanlı imajı çizeceğinden başarı şansı olmayacaktı. Delegelerin soruları doğrudan tanıklara yöneltme hakkı ise saklı tutulmuştu.¹⁴⁰

Fransız, Rus ve İngiliz büyükelçilikleri baş dragomanları 19 Aralık'ta ise Hariciye Nazırından 15 Aralık'ta Erzurum konsoloslarının da tahkikata katılması için yapılan girişime¹⁴¹ derhal cevap verilmesini istemişlerdir. Ayrıca tahkikata gönderilen memurlara verilen talimatların da kendilerine bildirilmesi ricasında bulunmuşlardır.¹⁴²

Sultan II. Abdülhamid, Sason/Talori Tahkikat Komisyonu hakkında 19 Aralık'ta İngiliz taraftarı olarak bilinen eski Sadrazam Kâmil Paşa'yı Currie ile görüşmesi için görevlendirmiştir.¹⁴³ Sultan, Kâmil Paşa aracılığıyla Currie'ye, sanık memurların askerî mahkeme kurulup yargılanmalarını ve ardından suçlu bulunurlarsa görevden alınmaları teklifinde bulunmuştur.¹⁴⁴ Currie ise böyle bir girişimin, komisyondan kaçmak olacağını ve soruşturma sırasında yapılan tahkikatlar neticesinde, memurların görevden alınmasının daha uygun olacağını Kâmil Paşa'ya söylemiştir.¹⁴⁵

Osmanlı Devleti ise oluşturulan bu tahkikat komisyonunu, iç işlerine bir müdahale olarak görüyordu. Bunun için de yapılması gereken yargılamaları, kendisinin yapmasının daha doğru olacağını dair 20 Aralık'ta Currie ile yeniden temasa geçmiştir.

¹³⁸ TNA., F.O. 424/178, No 453, The Earl of Kimberley to Sir P. Currie, 9 December 1894.

¹³⁹ TNA., F.O. 424/178, No 457, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 15 December 1894.

¹⁴⁰ TNA., F.O. 424/178, Inclosure in No. 477 Sir E. Malet to Baron von Marschall, 15 December 1894.

¹⁴¹ TNA., F.O. 424/178, Inclosure in No. 530, Communication made by Dragomans of French and Russian Embassies to Said Pasha on 15 December 1894.

¹⁴² BOA., Y.A...HUS., 315/70, leff 3, 20 C 1312, (19 Aralık 1894).

¹⁴³ İsmail Şen, *Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Kâmil Paşa (1832-1913)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1995, s. 180.

¹⁴⁴ BOA., Y.EE..KP., 5/423, lef 1, tarihsiz.

¹⁴⁵ TNA., F.O. 424/178, No 497, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 19 December 1894.

Osmanlı Devleti'ne göre Currie'nin, divan-ı harp kurulup isyanda dahli olan memurların azlini istememesinin temel nedeni, Hallward hakkındaki iddiaları tekzip ettirmektir. Currie, kurulan komisyon vasıtasıyla, Osmanlı Devleti tarafından Ermenileri isyana teşvik ettiği söylenen Hallward hakkındaki suçlamaları böylelikle sonlandıracağını düşünüyordu. 1878 Kıbrıs ve Berlin antlaşmalarına taraf olan İngiltere'nin komisyondan bir diğer beklentisi de bu iki antlaşmada geçen Doğu Anadolu ıslahatını gündeme getirip, Ermeniler lehine bölgede düzenlemeler yapmaktı.¹⁴⁶ Currie bu düşüncelerini diğer büyükelçilere de benimsetmek için neredeyse her gün elçiliğe davet ederek geç saatlere kadar toplantı yapıyordu.¹⁴⁷

Komisyon incelemelerini sürdürdüğü sırada İngiliz Büyükelçiliği'nde Nelidoff ve Cambon'un da katıldığı bir toplantı yapılmıştır. Toplantıda Currie, olayları farklı bir aşamaya taşıma niyetindeydi. Üç devletin ortak kararıyla komisyondaki delegelerin şifreli telgrafla seyahat etmelerini ve İstanbul'la şifreli iletişim kurmaları talebiyle dragomanlarını Said Paşa'ya gönderdiler. Ayrıca toplantıda, Bitlis Valisi Tahsin Paşa'nın görevden alınması için ortak girişimde bulunmayı da kabul ettiler.¹⁴⁸ Diğer taraftan da Tahkikat Komisyonunun yeni üyeleri Celalettin ve Şefik Bey'in Fransız delegesiyle birlikte 24 Aralık'ta yola çıkması kararlaştırılmıştır.¹⁴⁹

2.2.3.2. Tahkikat Komisyonu'nun Göreve Başlaması

Sason/Talori tahkikatının başlamasının ardından Currie, Rus ve Fransız meslektaşlarının da fikrini alarak, Babiâli'de bir girişimde bulunmuştur. Currie, tahkikatın tatmin edici bir şekilde ilerlememesi durumunda, delegelerin yerine konsolos gönderme hakkını saklı tuttuğunu belirtmiştir.¹⁵⁰

Sason/Talori olayları hakkında Hallward'ın 10 Aralık'ta Van'dan gönderdiği ayrıntılı rapor, 8 Ocak 1895'te Kimberley'e ulaşmıştır. Hallward'ın raporu dikkatli bir şekilde incelendiğinde bu sefer suçun tamamı Osmanlı askerleri üzerine atılmaktaydı. İsyan sırasında Ermeni çetecilerin kullandığı silahlarının yabancı menşeli olmasının doğal olduğunu, Ermenilerin birkaç Müslümanı yaktıklarını, isyanı bastırmak için düzenli birliklerin gönderildiği ancak bunların aşırılıklar yaptıkları, Sason'daki Ermeni

¹⁴⁶ BOA., Y.EE., 159/107, leff 2, 21 C 1312, (20 Aralık 1894).

¹⁴⁷ BOA., Y.EE..KP., 6/530, leff 1, 22 C 1312, (21 Aralık 1894).

¹⁴⁸ TNA., F.O. 424/178, No. 508, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 22 December 1894.

¹⁴⁹ TNA., F.O. 424/178, No. 509, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 22 December 1894.

¹⁵⁰ TNA., F.O. 424/181, No. 4, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 4 January 1895.

erkek ve kadınların kendilerini askerlerden korumak için Kürtlere sığındığını raporunda iddia etmiştir.¹⁵¹

Hallward'ın Currie'ye gönderdiği daha önceki raporlardan oldukça farklı olan bu rapor, gerçekleri yansıtmamaktadır. Daha öncesinde isyanın baş sorumlusu olarak gösterilen Vali Tahsin Paşa'nın bu kez ismini hiç zikretmemiştir. Daha önce gönderdiği raporlarında Hamidiye Süvari Alaylarının isyan sırasında kullanıldığını iddia eden Hallward, bu raporunda ise düzenli birliklerin gönderildiğini ve bunların aşırılıklarda bulunduğunu iddia etmekteydi. Öncesinde dışarıdan hiçbir tahrikin ve yardımın olmadığını söyleyen Hallward şimdi ise, Ermenilerin dışarıdan silah temin ettiklerini raporunda kabul etmektedir.

Currie, Erzurum Konsolosu Graves'e delegelerin tahkikat sırasında izlemeleri gereken yol hakkında 10 Ocak'ta birtakım talimatlar göndermiştir. Currie talimatında, delegeler, komisyona tanık olarak çağırılması gereken kişileri ve ziyaret edilmesi gereken yerleri işaret edebilirlerdi, delegelerin bu gibi işaretleri verirken mümkün olduğu kadar ortak hareket etmesi gerekmektedir. Ancak her delegenin bu konuda tek başına hareket etme hakkı da vardır. Ayrıca Currie, yabancı delegelerin işlerinin ayrı bir soruşturma yapmak olmadığını, komisyonun genel soruşturmasını denetlemek ve tanıkları komisyona götürmek olduğunu Graves'e bildirmiştir.¹⁵² Currie ayrıca Graves'e, elde edeceği önemli bilgileri İtalyan meslektaşına gizli olarak vermesini de söylemiştir.¹⁵³

Muş'a gitmek üzere 13 Ocak'ta Erzurum'dan ayrılan İngiliz, Fransız ve Rus delegeleri,¹⁵⁴ 22 Ocak'ta Muş'a varmışlardır.¹⁵⁵ Currie ise Sultan II. Abdülhamid tarafından bizzat belirlenen komisyon üyelerinin, kişilik ve yetkileri hakkında Kimberley'e rapor göndermiştir. Komisyonun ilk halinde yer alan Abdullah Paşa'nın, Samsun'da sivil ve askerî idareciler arasındaki bir anlaşmazlığı araştırmak için komisyondan ayrıldığını ve komisyonun diğer üyelerinin (Şefik Bey, Celaleddin Bey,

¹⁵¹ TNA., F.O. 424/181, Inclosure 3 in No. 12, Vice-Consul Hallward to Sir P. Currie, 10 December 1894.

¹⁵² TNA., F.O. 78/4628, No. 9, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 10 January 1895.

¹⁵³ Ancak bu sırada İtalyan konsolosu resmi olarak atanmamıştı. Osmanlı Devleti konsolosun atanmasını özellikle tahkikat komisyonunun incelemelerini tamamladıktan sonra atanmasını uygun görüyordu. BOA., A. JMKT.MHM., 751/13, leff 2, 27 C 1312, (26 Aralık 1894).

¹⁵⁴ TNA., F.O. 78/4628, No. 12, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 13 January 1895.

¹⁵⁵ Nurettin Gülmez, "Tahkik Heyeti Raporlarına Göre 1894 Sason İsyanı", *Belleten*, Ağustos 2006, C. 70, S. 258, ss. 695-742.

Enver Bey, Tevfik Paşa ve Sekreter Mecid Efendi) kaynaklarına göre düzgün kişiler olduğunu bildirmiştir.¹⁵⁶

Erzurum Konsolosu Graves, komisyonda yer alacak İngiliz Delegesi Shipley'e tahkikat sırasında dikkat etmesi gereken hususları içeren ayrı bir talimat da vermiştir. Graves'in verdiği talimatın başlıca maddeleri:

1. Silahsız erkek, kadın ve çocuk katliamının yaşanıp yaşanmadığının araştırılması. Eğer yaşandıysa bunun düzenli birlikler tarafından mı yoksa Hamidiye Alayları tarafından mı yapıldığının tespit edilmesi,
2. Böyle bir katliam gerçekleşmişse, bu katliamda dahil olan askerî komutanların ve yerel yöneticilerin kimler olduğunun tespit edilmesi,
3. Eğer bu katliamlar askerler tarafından gerçekleştirilmişse, askerî birliklere bu emrin İstanbul'dan mı yoksa Ordu Müşirliklerinden mi verildiğinin tespit edilmesi,
4. Askerî görevlilerin hazırladıkları raporların doğruluğunun araştırılması, Sason Ermenilerinin Sultan'a karşı mı isyana kalkıştıkları yoksa Kürtlere karşı nefsi-müdafaa içinde mi hareket ettiklerinin tespit edilmesi,
5. 1893 Talori olaylarından sonra Bitlis Valisi Tahsin Paşa'nın, Kürtler ve Ermeniler arasında bir çatışmayı önlemek için gereken tedbirleri alıp almadığının araştırılması,
6. Tahsin Paşa'nın isyanın bastırılmasında Hamidiye Kürt Alaylarına yetki verip vermediği eğer verdiyse bunda haklı olup olmadığının araştırılması, talimatlarını vermiştir.¹⁵⁷

Currie, tahkikat komisyonunun ilk başkanı Abdullah Paşa ile Muş'tan İstanbul'a geldikten sonra görüşme fırsatı bulmuştur. Abdullah Paşa, Currie'ye bölgede görüştüğü muhtarlardan ve ileri gelenlerden aldığı bilgilere göre, Ermeni kadın ve çocukların öldürülmesinin ve köylerin yakılmasının kesinlikle yalan olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁸

Bu sırada yeni seçilen Ermeni Patriği İzmirliyan Efendi de 15 Ocak'ta Currie'ye bir ziyarette bulunarak, Sason/Talori Komisyonu hakkında görüşlerini ifade etmiştir.¹⁵⁹ İzmirliyan, İngiltere'nin Ermenilere verdiği destekten dolayı minnettarlığını sunarken,

¹⁵⁶ TNA., F.O. 424/181, No. 43, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 10 January 1895.

¹⁵⁷ TNA., F.O. 424/181, Inclosure in No. 66, Memorandum of Points to be elicited by Commission of Inquiry into Sassoon Occurrences, 16 January 1895.

¹⁵⁸ TNA., F.O. 424/181, No. 51, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 15 January 1895.

¹⁵⁹ TNA., CAB., 37/38-8, No. 1, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 19 January 1895.

bu desteğin kesilmesi durumunda Ermenilerin durumunun daha da kötü olacağını ifade etmiştir.¹⁶⁰ Currie ise İzmirliyan'a Anadolu'daki Ermeni meseleleri konusunda Babiâli'yi rahatsız edici bir dil kullanmamasını ve soruşturma devam ettiği sürece, gözlemci tavrını sürdürmesini tavsiye etmiştir.¹⁶¹ Currie daha sonra İzmirliyan Efendi ile yaptığı görüşmenin içeriği hakkında Nelidoff ve Cambon'u bilgilendirmiştir.¹⁶² Ancak Currie İzmirliyan ile olan temaslarını koparmamış ve bu süre içerisinde elçilik çalışanlarından Eliot üzerinden kendisiyle iletişime devam etmiştir.¹⁶³

Tahkikat Komisyonu ise 24 Ocak'tan 21 Temmuz'a kadar toplam 108 toplantı yapmış ve bu toplantılarda toplam 190 kişiyi dinlemiştir.¹⁶⁴ Komisyonun yaptığı ilk toplantının konusu Bitlis Valisi Tahsin Paşa'nın görevden alınmasının teklif edilmesi olmuş ancak bu teklif Türk delegeler tarafından kabul edilmemiştir. Currie de 26 Ocak'ta Babiâli'ye dragomanları göndererek, valinin açığa alınmasını ve açığa alınana kadar da yabancı delegelerin komisyon çalışmalarına katılmamaları talimatı verildiğini bildirmiştir.¹⁶⁵ Bunun üzerine 28 Ocak'ta ise açığa alınan Tahsin Paşa'nın yerine Ömer Efendi Bitlis Valiliğine vekaleten atanmıştır.¹⁶⁶

Sultan II. Abdülhamid, komisyondan aldığı raporlar neticesinde, yabancı delegelerin bölgedeki hareketlerine ilişkin olarak, Münir Bey'i 3 Şubat'ta Currie'ye göndermiştir. Münir Bey Currie'ye yabancı delegelerin sadece belli başlı Ermeni kurumlarını ve bir Ermeni köyünü ziyaret ettiklerini ve bu köyde şüpheli şahıs olarak söz edilen birkaç Ermeni'yi de dinlediklerini söylemiştir. Ayrıca yabancı delegelerin, yanlarına verilen zaptiyelerin kendilerine eşlik etmelerini reddettiklerini de bildirdi.¹⁶⁷

İngiliz Delegatesi Shipley ise 8 Şubat'ta Currie'ye komisyonun son hareketleriyle ilgili önemli bir rapor gönderdi. Bu süre zarfında 12 toplantı yapan komisyon, toplantılarda dinlenen tanıklardan alınan ifadeler neticesinde şu sonuçlara varmıştır;

1. Ermeniler arasında açık bir isyan durumu vardır,

¹⁶⁰ TNA., F.O. 78/4628, No. 15, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 16 January 1895.

¹⁶¹ TNA., F.O. 78/4628, No. 17, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 17 January 1895.

¹⁶² TNA., CAB., 37/38-8, No. 2, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 19 January 1895.

¹⁶³ TNA., CAB., 37/38-8, Inclosure in No. 3. Memorandum by Mr. Eliot, 22 January 1895.

¹⁶⁴ Tahkikat Komisyonu'nun bölgede yaptığı çalışmalar hakkında bkz. Doğan, "Sason Ermeni İsyanları", s. 56-77; British Accounts and Papers, Turkey No. 1 (1895), *Correspondence Relating to the Asiatic Provinces of Turkey, Events at Sassoon, and Commission of Inquiry at Moush*.

¹⁶⁵ TNA., F.O. 78/4628, No. 31, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 26 January 1895.

¹⁶⁶ TNA., F.O. 78/4628, No. 34, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 28 January 1895.

¹⁶⁷ TNA., F.O. 424/181, No. 151, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 4 February 1895.

2. Ermeniler Kürtlere saldırmıştır,
3. Ermenilerin Müslümanlara barbarca eylemler yaptıkları tespit edilmiştir.¹⁶⁸

İngiliz Delegatesi Shipley, komisyonun çalışmalarının istenildiği gibi gitmediği gerekçesiyle Currie'ye şikâyetle bulunmuştur. Shipley, Currie'den Rus ve Fransız büyükelçilerine de danışarak, Babiâli'nin uyarılmasını talep etmiştir.¹⁶⁹

Kimberley'den İstanbul'daki meslektaşlarıyla Babiâli'ye girişimde bulunulması için gerekli talimatı alan Currie, Shipley'in telgrafını aldıktan sonra Cambon ve Nelidoff ile görüşmüştür. Üç devletin dragomanları, yabancı delegelerin belirttiği Muş'a bağlı Şenik Köyünü ziyaret etmeleri için komisyona talimat verilmesi gerektiğini Babiâli'ye bildirdiler.¹⁷⁰

Komisyonun çalışmalarının sürdüğü sırada çok sayıda Ermeni yalancı şahitler de bulunarak, bu şahitlerin verdiği asılsız ifadelerle Osmanlı Devleti suçlu çıkarılmaya çalışılmıştır. Özellikle komisyondaki İngiliz delegesinin organizesiyle olaylara tanık olmayan kişiler komisyona getirilerek dinlenmiştir.¹⁷¹ Bu sırada Fransız Büyükelçisi Cambon'un attan düşerek yaralanması Sultan'ı endişelendirmiştir. Currie'nin Cambon'un rahatsızlığından istifade ederek, Osmanlı aleyhine birtakım girişimlerde bulunmaması için Muş'ta bulunan tahkik heyetinin çalışmalarında dikkatli olunması gerektiğine dair uyarıda bulunmuştur.¹⁷²

2.2.3.3. Tahkikat Komisyonu'na Ermeni Tercüman Görevlendirilmesi

Komisyon'daki İngiliz delegesi Shipley, Ermeni tanıklara güven vermenin yanı sıra gerçekleri tespit etmek ve ortaya çıkarmada büyük bir hizmeti olacağını düşündüğü Ermenice ve Kürtçe bilen bir tercümanın komisyona katılmasını istemiştir. Erzurum İngiliz Konsolosu Graves de bu teklife sıcak bakarak, Ermeni Dikran Kevorkian'ın uygun olacağını Currie'ye bildirmiştir.¹⁷³ Muş'a bir tercüman gönderilmesi fikrini ortaya atan Currie, Babiâli ile İngiltere arasında yeniden bir sorunun çıkmasına neden olmuştur.

¹⁶⁸ British Accounts and Papers, Turkey No. 1 (1895), No. 150, 9 February 1895.

¹⁶⁹ TNA., F.O. 424/181, No. 154, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 11 February 1895.

¹⁷⁰ TNA., F.O. 78/4628, No. 55, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 13 February 1895.

¹⁷¹ Komisyon'da dinlenen sahte tanıkların verdiği ifadeler hakkında bkz. TNA., F.O. 424/181, No. 178, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 21 February 1895.

¹⁷² BOA., Y.EE., 163/37, leff 1, 29 Ş 1312, (25 Şubat 1895).

¹⁷³ TNA., F.O. 78/4628, No. 77, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 6 March 1895.

Osmanlı Devleti Currie'nin bu önerisine olumlu yaklaşmamıştır. Buna karşılık Kimberley de Currie'ye, Fransız ve Rus meslektaşlarıyla tercüman meselesi hakkında attığı adımı onayladığını bildirmiştir. Hatta Kimberley, Babıâli'nin tercümanı kabul etmediği takdirde de soruşturmanın hayali hale geleceğini ve bunun da İngiltere'de büyük bir öfkeye neden olacağını, Osmanlı Devleti tarafından bilinmesi için Currie'ye talimat vermiştir. Kimberley eğer Babıâli komisyona tercüman görevlendirilmesi konusunda olumsuz yaklaşımını sürdürürse, Erzurum Konsolosu Graves'in tahkikata gönderilebileceği tehdidinde bulunmuştur.¹⁷⁴

Sadrazam'la 13 Mart'ta görüşen Currie, Sultan'ın Muş'a Ermeni bir tercüman göndermeyi reddetmesi durumunda, Graves'i bölgeye göndereceğini bildirmiştir. Sadrazam da Rus ve Fransız büyükelçilerine sekreterini göndererek, bu istekten vazgeçmeleri ricasında bulunmuştur. Currie de bunun üzerine Graves'e telgraf göndererek, Muş'a gitmesi için valiye baş vurmasını istemiştir.¹⁷⁵

İstanbul'daki meslektaşlarıyla iletişime geçen Currie, ortak hareket etmeleri gerektiğini kendilerine bildirmiştir. Büyükelçiler, Sultan'ın tercüman görevlendirilmesini reddetmekte ısrar ettiği takdirde, kendileri açısında tek olası çözümün komisyondan çekilmek veya konsoloslarını Muş'a göndermek olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Kimberley'den Babıâli üzerinde baskı kurmak için yetki alan Currie, Graves'in 18 Mart'ta Muş'a gitmek için göreve başlama tehdidinin Sultan üzerinde etkili olacağını düşünüyordu.¹⁷⁶

Sultan'm, Currie'nin teklifini reddetmesi üzerine Kimberley de Fransa nezdinde girişimde bulunması için Paris Büyükelçisi Dufferin'e talimat vermiştir. Kimberley, Fransız hükümetinden, Currie'nin komisyondan çekilme ve konsolos gönderme tehdidinde bulunduğu gibi Cambon'un da bu şekilde Babıâli üzerinde baskıda bulunmasını talep etmiştir.¹⁷⁷

Rus Dışişleri Bakanı Lobanoff ile görüşen İngiltere'nin Petersburg Büyükelçisi Lascelles ise Kimberley'in komisyonun tatmin edici bir şekilde ilerlemediğinden duyduğu endişeyi dile getirmiştir. Labanoff üzerinde durulması gereken en önemli

¹⁷⁴ TNA., F.O. 424/181, No. 232, The Earl of Kimberley to Sir P. Currie, 12 March 1895.

¹⁷⁵ TNA., F.O. 78/4628, No. 84, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 14 March 1895.

¹⁷⁶ TNA., F.O. 78/4628, No. 89, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 16 March 1895.

¹⁷⁷ TNA., F.O. 424/181, No. 242, The Earl of Kimberley to the Marquis of Dufferin, 16 March 1895.

sorunun, komisyonun çalışmalarını sonuçlandırdıktan sonra ne yapılması gerektiği olduğunu ifade etmiştir. Labanoff, İngiltere ve diğer ülkelerdeki siyasi karaktere sahip Ermeni dernek ve komitelerinin yoğun faaliyet gösterdiğini de Lascelles'a ifade etmiştir.¹⁷⁸

Babıâli 17 Mart'ta Erzurum'dan bir tercümanın gönderilmesine alternatif olarak, delegelerin Türk üyelerle birlikte, konsolosluk tercümanlarından birini seçmesini önermiştir.¹⁷⁹ Ancak bu teklif büyükelçiler tarafından kabul edilmeyerek, tercüman görevlendirilmesi için konsoloslarına talimat verdiklerini ortak bir deklarasyonla Babıâli'ye bildirmişlerdir. Ayrıca büyükelçiler, Osmanlı makamları tercümana gerekli imkânları ve refakatçiyi vermeyi reddettiği takdirde, konsolosların tercümanın yolculuğu ve güvenliği için gerekli düzenlemeleri kendilerinin yapacaklarını da Babıâli'ye bildirerek, tercümana yönelik herhangi bir olumsuz girişimde bulunulması durumunda Babıâli'yi sorumlu tutacaklarını da ifade etmişlerdir.¹⁸⁰

Üç büyük devletin dragomanları bir kez daha Saray'a gelerek, Erzurum'daki Fransız Konsoloslukunda görevli Ermeni Katolik Milletinden Dikran Srabian'ın tercüman olarak görevlendirilmesini talep etmişlerdir.¹⁸¹ Currie de 13 Mart'ta Sadrazam'la görüşerek, tercüman olarak görevlendirilen Dikran'ın Muş'a gitmesine engel olunmamasını, aksi halde üç devletin Erzurum konsoloslarının yanlarında birer tercümanla Muş'a gitmek zorunda kalacakları tehdidinde bulunmuştur.¹⁸²

Rus Dragomanı Maksimof ve Fransa Büyükelçisi Cambon 16 Mart'ta ise Hariciye Nazırıyla görüşerek, Currie'nin baskısını doğru bulmamalarına rağmen, teklifin kabul edilmesinin Osmanlı Devleti'nin yararına olacağına dair uyarıda bulunmuşlardır. Aksi halde İngiltere'nin tek başına tahkikata kalkışabileceğini söylemişlerdir.¹⁸³ 17 Mart'ta ise Currie, Nelidoff ve Cambon bir araya gelerek hem tercüman meselesini hem de ıslahat meselesini görüşmüşlerdir.¹⁸⁴ Baskılar karşısında daha fazla direnemeyen

¹⁷⁸ TNA., F.O. 424/181, No. 249, Sir F. Lascelles to the Earl of Kimberley, 13 March 1895.

¹⁷⁹ BOA., HR.SYS., 2837/39, leff 1, 20 N 1312, (17 Mart 1895).

¹⁸⁰ TNA., F.O. 78/4628, No. 91, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 17 March 1895.

¹⁸¹ BOA., İ.HUS., 35/24, leff 1, 13 N 1312, (10 Mart 1895).

¹⁸² BOA., Y.A...HUS., 321/118, leff 1, 16 N 1312, (13 Mart 1895). Currie bir ara komisyona tercüman olarak, Sason'da yaşanan olaylardan ötürü akrabası hapiste olan ve İngiliz Konsoloshanesine mensup Bitlisli bir Ermeni'yi göndermeye kalkışmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin bu girişime karşı çıkmasıyla geri adım atmak zorunda kalmıştır; BOA., Y.EE., 164/6, leff 1, 18 N 1312, (15 Mart 1895).

¹⁸³ BOA., Y.EE., 164/7, leff 1, 19 N 1312, (16 Mart 1895).

¹⁸⁴ BOA., Y.PRK.HR., 20/53 leff 15, 21 N 1312, (18 Mart 1895).

Babîâli, 18 Mart'ta Erzurum'dan Muş'a tercüman gönderilmesini kabul ederek, Erzurum Valisi'ne gerekli kolaylığın sağlanması konusunda talimat vermiştir.¹⁸⁵

2.2.3.4. Currie'nin İngiliz Gazetecilerin Anadolu Seyahati İçin Girişimde Bulunması

Sason/Talori olaylarının ve ardından yaşananların İngiltere'de duyulmasıyla birlikte İngiliz kamuoyunda Osmanlı aleyhine yoğun bir propaganda başlatılmıştı. Birçok İngiliz gazetesi, Bitlis'e gidip araştırma yapmak için Osmanlı Devleti'ne başvuruda bulunmuştu. Times gazetesi muhabiri Markham da Bitlis ve Van'ı ziyaret etmek istemiş ancak kendisine Babîâli tarafından onay verilmemişti.¹⁸⁶ Babîâli, tahkikat tamamlanmadan gazetecilerin bölgeye gitmesini doğru bulmuyordu. Currie, 17 Ocak'ta Doğu Anadolu'da Ermeni olaylarını araştırmak isteyen İngiliz gazetecilere Osmanlı Hükümeti tarafından izin verilmediğini Kimberley'e bildirmiştir.¹⁸⁷

Sason/Talori tahkikatının devam ettiği bir sırada Currie, İngiliz vatandaşlarının ve gazetecilerinin Doğu Anadolu'ya yapacakları gezilere izin almak için Babîâli'ye başvurmuştur.¹⁸⁸ Babîâli, soruşturma bitene kadar söz konusu bölgelere seyahat etmenin doğru olmayacağını Currie'ye de bildirmiştir. Hariciye Nazırı Said Paşa, 30 Ocak'ta Currie'den Binbaşı Barlow ve Graphic gazetesi muhabirinin geri çağırılmasını istemiştir. Ancak ikisi de çoktan Trabzon'a varmıştı. Said Paşa da Block'a: *"Geçici ve istisnai bir idarî önlem olarak, Osmanlı Hükümeti, Soruşturma Komisyonu işlerini tamamlayana kadar hiçbir yolcunun Bitlis Vilayetini ziyaret etmesine izin verilmeyeceğine karar vermiştir. Anadolu'nun diğer bölgelerini ziyaret edecek olanlara ise yanlarına refakatçi verilecektir,"*¹⁸⁹ şeklinde resmî tebligatta bulunmuştur.

Currie, 30 Ocak'ta bizzat Said Paşa'yla temasa geçerek, İngiliz vatandaşlarının Anadolu'da yapacakları seyahatlerin engellenmesinin, İngiliz kamuoyunda Osmanlı'ya karşı olumsuz bir hava uyandırdığını belirtmiştir. Currie, Said Paşa'dan İngiliz vatandaşlarının hareketlerine getirilen kısıtlamanın tam olarak neleri kapsadığının ve bu

¹⁸⁵ TNA., F.O. 424/181, No. 250, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 18 March 1895; BOA., Y.A...HUS., 322/16, 20 N 1312, (17 Mart 1895).

¹⁸⁶ TNA., F.O. 78/4628, No. 1, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 1 January 1895.

¹⁸⁷ TNA., F.O. 78/4628, No. 18, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 17 January 1895.

¹⁸⁸ TNA., F.O. 78/4628, No. 37, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 30 January 1895.

¹⁸⁹ TNA., F.O. 78/4628, No. 39, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 30 January 1895.

kısıtlamaların hangi bölgeler için geçerli olduğunu en kısa sürede kendisine bildirilmesini talep etmiştir.¹⁹⁰

Said Paşa da 1 Şubat'ta Currie'ye gönderdiği tebligatta, konuya açıklık getirerek, seyahat yasağının nereleri içerdiğini açıklamıştır. Sason olayları konusunda meydana gelen her türlü yorum ve haberin tahkikatın seyrini olumsuz etkilediği ifade edilmiştir. İngiliz gazetecilerin hayali tanıklarla yanlış, tek taraflı, abartılı haberler yaparak, Avrupa kamuoyunu Osmanlı Devleti aleyhine galeyana getirerek zarar verdiğini Currie'ye söylemiştir. Bu nedenle yabancı gazetecilerin Anadolu'da bulunmalarına izin verilemeyeceğini ifade etmiştir.¹⁹¹

Trabzon'da bulunan ve Van'a gitmek isteyen Daily News Muhabiri Frank Scudamore ve Graphic'ten George Barlow İngiliz Konsolosu Longworth aracılığıyla Trabzon Valisi'yle görüşmüşseler de gerekli izni alamamışlardır.¹⁹²

Currie'nin İngiliz gazetecilerin Anadolu seyahatleri hakkında Babiâli nezdinde girişimlerde bulunmasının ardından, 4 Şubat'ta Londra Sefiri Rüstem Paşa da Kimberley ile bir görüşme yapmıştır. Said Paşa tarafından Currie'ye izah edilen noktalar, Rüstem Paşa tarafından da Kimberley'e iletilmiştir.¹⁹³ Ancak Kimberley, İngiliz gazetecilerinin seyahatlerinin engellenmesinin İngiliz basınında Osmanlı Devleti'ne karşı olumsuz bir hava benimsenebileceğini ifade ederek, karardan duyduğu memnuniyetsizliği Rüstem Paşa'ya dile getirmiştir.

Kimberley 5 Mart'ta Currie'den, Daily Telegraph Gazetesinin Bitlis hakkında yaptığı haberi Rus ve Fransız meslektaşlarıyla paylaşarak, Babiâli'ye Ermeni ve Hristiyanların korunması için çağrıda bulunmasını istemiştir.¹⁹⁴

Sadrazam, Anadolu'da yabancı basın mensuplarına izin verilmeyeceğini, Erzurum'da bulunan Dillon ve diğer İngiliz gazetecilerin de geri çağırılması için 21 Mart'ta Currie nezdinde girişimde bulunmuştur. Currie ise Sadrazam'a Babiâli'nin bu

¹⁹⁰ TNA., F.O. 424/181, Inclosure 1 in No. 66, Sir P. Currie to Said Pasha, 30 January 1895.

¹⁹¹ TNA., F.O. 424/181, Inclosure 2 in No. 66, Said Pasha to Sir P. Currie 1 February 1895.

¹⁹² TNA., F.O. 424/181, Inclosure 1 in No. 184, Consul Longworth to Sir P. Currie, 2 February 1895.

¹⁹³ TNA., F.O. 424/181, No. 135, The Earl of Kimberley to Sir P. Currie, 6 February 1895.

¹⁹⁴ Daily Telegraph, 05 March 1895, p. 4-5.

gazeteciler üzerinde hiçbir yetkisinin olmadığını ve büyükelçiliğin Babiâli'nin yasağını uygulama taahhüdünde bulunmadığını söylemiştir.¹⁹⁵

Diğer taraftan tahkikat devam ederken, komisyonun yabancı delegelerinin tanık ifadelerinden beklenen sonucu alamaması nedeniyle İngiliz Hükümeti yeni adımlar atma kararı almıştır. Kimberley, komisyon olay yerine gidene kadar katliamların izlerinin tamamen ortadan kaldırıldığına inanıyordu. Bu yüzden de Currie'ye talimat vererek, delegelerin arzu ettikleri herhangi bir öneride bulunmalarını teşvik etmek için Cambon ve Nelidoff ile görüşmesini istemiştir.¹⁹⁶

2.3. ÜÇ BÜYÜKELÇİNİN VİLÂYÂT-I SİTTE HAKKINDA ISLAHAT HAZIRLIKLARI

Sultan II. Abdülhamid 21 Mart'ta Yıldız'da iftar yemeğine davet ettiği Currie ile uzun bir görüşme gerçekleştirmiştir. İkili arasındaki görüşmenin en önemli konusu Ermeni meselesiydi. Currie, Osmanlı Devleti'nde tutuklu bulunan Ermenilerin durumları hakkında Sultan'dan bilgi almış ve siyasi suçlardan hüküm giyen mahkûmların serbest bırakılması ricasında bulunmuştur. Sultan da siyasi suçlardan tutuklu Ermeniler hakkında yanlış bilgilendirildiğini, tutuklu kişi sayısının 700 değil 30 civarında olduğunu söylemiştir. Sultan daha sonra Ermeni meselesinin iki ülke arasındaki iyi ilişkilerin devamı açısından çok önemli olduğunu söyleyerek, Currie'ye uyarıda bulunmuştur. Ayrıca Sultan, mevcut idareyi üç şekilde iyileştirmeyi önermiş: birincisi, Kürtler ve Ermenilerin çatışma içinde olduğu yerlerde jandarma veya asker sayısının artırılması, ikincisi olarak, daha iyi memurları adli görevli olarak bu bölgelere gönderilmesi ve üçüncü olarak ise ülkenin bazı bölgelerinde belirli sayıda Ermeni görevlinin kamu hizmetine girmesiydi. Sultan söz konusu bu ıslahatların uygulanmasının da kademeli olması gerektiğini düşünüyordu. Bayramdan sonra Ermenilerin şikâyetlerini araştırmak ve hangi ıslahatların gerekli olduğunu değerlendirmek için bir komisyon kurmayı planladığını da Currie'ye söylemiştir. Currie ise Sultan'a bu kadar açık bir şekilde konuşmasının tek amacının Osmanlı Devleti'nin refahını artırmak olduğunu açıklamıştır.¹⁹⁷

¹⁹⁵ TNA., F.O. 78/4628, No. 100, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 21 March 1895.

¹⁹⁶ TNA., F.O. 424/182, No. 58, The Earl of Kimberley to Sir P. Currie, 17 April 1895.

¹⁹⁷ TNA., F.O. 424/182, No. 4, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 27 March 1895.

Currie'nin bu girişiminin ardından Sultan 22 Mart'ta Cuma Selamlığının ardından Fransız Büyükelçisi Cambon'u huzuruna kabul etmiştir. Sultan bir gün önce Currie'yle yaptığı görüşmenin içeriğinden ve üslubundan rahatsız olduğunu Cambon'a söylemekten çekinmemiştir. Cambon da hapishanelerde bulunan Ermeniler hakkındaki rahatsızlığını dile getirerek, üç büyük gücün de ıslahatlarla ilgili olarak Osmanlı Devleti'ne tavsiye etmeyi amaçladıkları bazı öneriler hazırladıklarını belirtmiştir.¹⁹⁸

Mabeyn Başkâtibi Tahsin Bey ise Block'u Saray'a çağırarak, 21 Mart'ta Currie'nin Ermeni mahkûmlarla ilgili Sultan'a verdiği listede yer alan bazı ifadelerin abartılı ve rahatsız edici olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Sultan tarafından, siyasi suçlar nedeniyle cezaevinde bulunan Ermenilerin tam ve tarafsız bir listesini hazırlamak için bir komisyon kurulduğu da Block'a söylenmiştir.¹⁹⁹

Sultan, yakın bir gelecekte ıslahat meselesinin önüne konulacağını ve kendisine bu konu hakkında yoğun baskı ve girişimlerin olacağını farkındaydı. Bu girişimlerin öncülüğünü ise Currie'nin yapacağını tahmin eden Sultan, önceden birtakım tedbirler almaya çalışmıştır. Sadrazam ve Hariciye Nazırını ülke içerisinde yapılacak ıslahatlarla ilgili görüşlerini almak için Saray'a davet eden Sultan, Babıâli'de oluşturulan komisyonun da çok kısa bir süre içinde çalışmalarına başlayacağını Currie'ye bildirmiştir.²⁰⁰

Büyükelçiler arasında ıslahat meselesinin görüşüldüğü sırada, Ermeniler tarafından toplanan paralarla oluşturulan fonlarla silah satın alındığına ve mayıs ayında ayaklanma planlarının yapıldığına dair Currie'ye çok sayıda rapor gönderilmekteydi. Currie de bu raporlar hakkında Patrik İzmirliyan Efendi'nin bir şey bilip bilmediğini öğrenmesi için 15 Nisan'da büyükelçilik sekreteri Eliot'u göndermiştir. Currie silahlı mücadelenin, yapılması düşünülen ıslahatların uygulanmasını engelleyeceğine dair patriğe uyarıda bulunarak, patrikten böyle planların yapılmasını engellemek için elinden geleni yapmasını istemiştir.²⁰¹ Ayrıca Currie, yakın bir zamanda ilan edecekleri ıslahat projesinin yeni bir Ermeni isyanıyla âkim kalmasını istemiyordu.

¹⁹⁸ TNA., F.O. 78/4628, No. 104, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 23 March 1895.

¹⁹⁹ TNA., F.O. 78/4628, No. 117, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 1 April 1895.

²⁰⁰ TNA., F.O. 424/182, No. 34, The Earl of Kimberley to Sir P. Currie, 10 April 1895.

²⁰¹ TNA., F.O. 78/4628, No. 133, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 15 April 1895.

Currie 1895'in ilk aylarında itibaren, Nelidoff ve Cambon ile sürekli bir araya gelerek, ıslahatlar hakkında fikirlerini öğrenmeye çalışıyordu. Bu görüşmeler, ıslahat meselenin çerçevesini belirleyen Currie'nin liderliğinde ilerliyordu.²⁰² 17 Nisan'da Nelidoff, Currie ve Cambon Fransa büyükelçiliğinde yeniden bir araya gelerek,²⁰³ ıslahat projesini karara bağladılar.²⁰⁴ Currie daha sonra hazırlanan ıslahat planının muhtevası hakkında Kimberley'e şu telgrafı göndermiştir: *“Şimdi ilgili hükümetlerimizin onayına sunduğumuz bu belgeler, bize göre, düzeni yeniden tesis etmek amacıyla son olaylardan rahatsız olan illerde uygulamak için bize gerekli görülen asgari önlem ve ıslahatlar bulunmaktadır. Ermeni nüfusunu son dönemdeki yaşadıkları rahatsızlıkların bir daha yaşanmaması için onların hayatlarını garanti altına almak ve güvenliklerini sağlamak için bu kararların hükümetlerimiz tarafından onaylanıp padişaha teslim edinceye kadar meslektaşlarımıza iletme niyetinde değiliz.”*

Büyükelçiler hazırladıkları ıslahat programının kopyalarını, 18 Nisan'da hükümetlerine gönderdiler. Büyükelçiler ıslahatlar hakkında hükümetlerinin onayını alıp Sultan'a sunulana kadar, Alman, İtalyan ve Avusturyalı mevkidaşlarına iletilmemesi gerektiğini de kabul etmişlerdir. Cambon ve Nelidoff, Sultan'ın ıslahat planından haberdar olmadan önce kendi hükümetlerinden onay almalarının hayati bir mesele olduğunu düşünüyorlardı. Aksi takdirde erken bir tarihte bu girişim Sultan tarafından öğrenilirse, onun kesin muhalefetiyle karşılaşılabilir ve bu durum da yeni sorunlar ortaya çıkarabilirdi.²⁰⁵

Currie ıslahat programı hakkında Cambon ve Nelidoff'un ne düşündüğüyle ilgili 18 Nisan'da Kimberley'i bilgilendirmiş ve her ikisinin de ıslahatlar konusunda samimi olduklarını bildirmiştir.²⁰⁶

Söz konusu bu gelişmeler yaşanırken Turhan Paşa başkanlığında oluşturulan Islahat Komisyonu'nun 20 Nisan'da göreve başlayacağı Currie'ye bildirdi.²⁰⁷ 21

²⁰² G. P. Gooch, *History of Modern Europe, 1878-1919*, Henry Holt and Company, New York 1923, p. 235-236.

²⁰³ TNA., CAB., 37/38-22, No. 1, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 18 April 1895.

²⁰⁴ TNA., F.O. 424/182, No. 86, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 18 April 1895; Emel Demir Görür, *Vilâyet-i Sitte Islahatı (1878-1899)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara 20018, s. 86.

²⁰⁵ TNA., F.O. 78/4628, No. 138, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 19 April 1895; Görür, *Vilâyet-i Sitte Islahatı (1878-1899)*, s. 86-87.

²⁰⁶ TNA., F.O. 78/4611, No. 245, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 18 April 1895.

Nisan'da ise İstanbul basınında komisyonun kurulduğu duyuruldu. Komisyon Haşim Bey, Ahmed Refik Bey, Şevki Bey, Nişan Efendi, Sırrı Bey ve Hüsnü Efendi'den oluşuyordu.²⁰⁸

Büyükelçiler tarafından hazırlanan ıslahat programının ardından, bu programın Sultan'a nasıl sunulacağı meselesi tartışılmaya başlanmıştı. Cambon ve Nelidoff, ıslahat önerilerinin ilk etapta gayr-ı resmi olarak Sultan'a sunulması gerektiğini düşünüyorlardı. Currie ise ıslahat maddelerinin kabul edilmesinde ısrar eden ortak bir Memorandum ile verilmesini önermişti.²⁰⁹

İstanbul'da ıslahat görüşmelerinin yapıldığı sırada Rus Dışişleri Bakanı Lobanoff, 24 Nisan'da Petersburg Sefiri Hüsnü Paşa'ya, İstanbul'daki İngiltere, Fransa ve Rusya büyükelçileri tarafından, Doğu Anadolu'da Ermenilerle meskûn vilayetler hakkında ıslahat programı hazırlandığını bildirmişti.²¹⁰ Babiâli de zaten Turhan Paşa başkanlığında bir komisyonunun, Anadolu ıslahatı için çalışmalara başladığı Lobanoff'a ifade edilmiştir.²¹¹

Reuters Haber Ajansı'nın Ermeni ayaklanmasına ilişkin telgrafi ve Londra'da yaklaşan halk toplantısının duyurması üzerine harekete geçen Sultan II. Abdülhamid, 26 Nisan'da Hariciye Mektupçusu Salih Münir Bey'i Currie'ye göndermiştir. Currie, Babiâli'nin Ermeni sorununu bir an önce sonuçlandırmasını tavsiye etmekten daha fazlasını yapamayacağını ifade etmiştir. İkili ayrıca ıslahat planı üzerine de görüşmüşler ancak Currie bu konu hakkında da elinden bir şey gelmeyeceğini bildirmiştir. 27 Nisan'da ise Rusya Babiâli'ye İngiltere'nin ıslahat planını kabul ettiklerini bildirmiştir.²¹²

Currie, İngiliz Hükümeti'nin bu tekliflerini Cambon ve Nelidoff'un kabul etmesi için uzun süre ısrarcı olmuş ise de iki büyükelçi de valilerle ilgili öneriyi kabul etmemişlerdir.²¹³ Ayrıca Cambon ve Nelidoff, ıslahat tekliflerinin gecikmeden sunulması için de tavsiyede bulunmuşlardır.

²⁰⁷ TNA., F.O. 78/4628, No. 141, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 20 April 1895.

²⁰⁸ TNA., F.O. 78/4611, Inclosure in No. 250, Official Communication inserted in the Turkish Newspapers of April 21, 1895.

²⁰⁹ TNA., F.O. 78/4628, No. 153, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 27 April 1895.

²¹⁰ BOA., HR.SYS., 2835/60, leff 1, 29 L 1312, (25 Nisan 1895).

²¹¹ BOA., Y.A...HUS., 326/3, leff 5, 1 ZA 1312, (26 Nisan 1895).

²¹² TNA., F.O. 78/4628, No. 155, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 27 April 1895.

²¹³ TNA., F.O. 78/4628, No. 156, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 28 April 1895.

Sultan II. Abdülhamid Babiâli'de kurulan Islahat Komisyonu'ndan bazı tavsiyeler içeren bir rapor almıştı. Sultan, raporda yer alan tavsiyelerin Currie tarafından da kabul edilebileceğini düşünüyordu. Komisyon, Sultan'a sunduğu raporunda, ülkenin tamamında valilere belirli sayıda Hristiyan kaymakam ve müdür atamasına izin verilmesi, Anadolu'da da bazı Hristiyanların jandarmaya kabulünü ve daimî bir komisyonun atanmasını önermekteydi. Ayrıca Babiâli de bu ıslahatların uygulanmasına nezaret edecekti. Currie'ye göre Sultan'ın amacı büyükelçilerin taleplerini hafifletmekti. Currie, Sultan II. Abdülhamid'e onun kararının sunacakları ıslahat tekliflerinin yerine getirilmesini kolaylaştıracağı umudunu ifade etmişti.²¹⁴

Currie, ıslahat komisyonu hakkında İstanbul'daki meslektaşlarıyla görüşükten sonra Kimberley'e, dört maddeden oluşan bir telgraf göndermiştir. Currie, Cambon ve Nelidoff'un ıslahat projesindeki değişiklikleri desteklemeyeceklerini, vali seçimi ve atanmasının onaylama hakkını ellerinde bulundurmanın ileride Osmanlı Devleti'ni eleştirme hakkını azaltacağını inandıklarını bildirmiştir. Ayrıca Yüksek Komiser atanması konusunda da Nelidoff ve Cambon oldukça isteksizdi. Buna karşılık Currie, Yüksek Komiserin atanması ve yetkilerinin onayı ile ilgili olarak, Petersburg ve Paris ile doğrudan iletişim kurulmasını Kimberley'den talep etmiştir.²¹⁵

Sultan büyükelçilerin ıslahat hazırlıklarından haberdar olduğu için onların toplantılarını dikkatle takip ediyordu. Sultan, kararını değiştirebileceği ümidiyle 3 Mayıs'ta Münir Bey'i ikinci kez ıslahat planının içeriğini görüşmek üzere Currie'ye göndermiştir.²¹⁶ Ancak Currie daha önceki görüşlerinden taviz vermemiştir.

Sultan II. Abdülhamid, İstanbul'daki büyükelçilerin en kıdemlisi olan Avusturya Büyükelçisi Baron Calice ile 5 Mayıs'ta Ermeni meselesi üzerine bir görüşme yapmıştır. Calice, üç büyük devletin ıslahat önerilerini kabul etmesi ve Ermeni meselesini hızlı bir şekilde çözüme kavuşturarak, Avrupa sorunu haline dönüşmesinin önüne geçilmesi için Sultan'a tavsiyede bulunmuştur. Eğer bu konudan dolayı 1878 Berlin Antlaşması üzerine bir konferans çağrılırsa, tüm imza sahiplerinin temsil edilmek

²¹⁴ TNA., F.O. 78/4628, No. 158, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 30 April 1895.

²¹⁵ TNA., F.O. 78/4628, No. 164, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 3 May 1895.

²¹⁶ TNA., F.O. 78/4628, No. 166, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 4 May 1895.

zorunda kalacaklarını ve bu konferansın daha da istenmeyen sonuçlara yol açabileceğini söylemiştir.²¹⁷

İngiltere söz konusu değişiklikler hakkında Fransa ve Rusya'dan istediği desteği alamamıştı. Bunun üzerine de İngiltere, yüksek komiserin seçiminin büyük güçlerin onaylaması şartıyla, Sultan'a ve Babıâli'ye derhal sunulması için meslektaşlarıyla uyumlu bir şekilde çalışması için Currie'ye talimat vermiştir.²¹⁸

Kimberley, üç büyük devletin İstanbul elçileri tarafından hazırlanan, Doğu Anadolu'da Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde yapılacak ıslahat projesini Babıâli'ye sunulmadan, İngiliz-Ermeni Cemiyeti'ne de mensup İngiliz Parlamento üyelerine gizlice vermiştir. Parlamento ve cemiyet üyesi Charles Schwann tarafından 6 Mayıs'ta Daily News gazetesinde ıslahat maddelerini içeren bir mektup yayımlanmıştır.²¹⁹ Gazetede yayımlanan mektupta şu hususlara yer verilmiştir.²²⁰

- Kürdistan, her biri ayrı vali tarafından yönetilmek üzere birkaç vilayete bölünecektir.
- Her vali, valilik görevlerini hakkıyla yapmaya yetkili olacak ve emrindeki idarî memurların 1/3'ü Hristiyan olacaktır.
- Valiler üzerinde gözetim ve denetim göreviyle sorumlu yüksek komiser tayin edilecek, ayrıca Osmanlı vilayetlerinin iş ve muamelelerini teftiş ve idare hususunda Dahiliye Nezaretine yardım etmek için İstanbul'da muhtemelen bir komisyon da oluşturulacaktır. Bu komisyon dört Müslüman ve dört Hristiyan üyeden oluşacaktır.
- Hapishaneleri denetlemek ve hiçbir tutuklunun kurallara aykırı olarak hapsedilmediğini araştırmak için daimî bir komisyon kurulacaktır.
- Adlî konularda ıslahat yapılacaktır.
- Sason halkına tazminat ödenecektir.

Londra Sefiri Rüstem Paşa'nın Daily News'te yer alan bu haberden Babıâli'yi bilgilendirmesi, İstanbul'daki üç büyükelçi arasında krize neden olmuştur. Cambon ve

²¹⁷ TNA., F.O. 78/4628, No. 171, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 6 May 1895.

²¹⁸ TNA., F.O. 424/182, No. 156, The Earl of Kimberley to Sir P. Currie, 6 May 1895

²¹⁹ BOA., HR.SYS., 2856/78, leff 1, 11 ZA 1312, (6 Mayıs 1895).

²²⁰ BOA., HR.SYS., 2835/69, leff 5-9, 16 ZA 1312, (11 Mayıs 1895); Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1894-1895), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, C.III, Ankara 2005, s. 154.

Nelidoff, bu tekliflerin henüz Babiâli'ye bildirilmeden, İngiliz basınında yayımlanmasını doğru bulmadıklarını Currie'ye bildirerek, kendisinden konu hakkında açıklama istemişlerdir.²²¹ Currie verdiği cevapta, İngiltere'den aldığı malumatla Ermeni ıslahat planının kesinlikle gizli tutulduğuna dair elçilere güvence vermiştir.²²² Ancak İngiliz basınında, 6 Mayıs 1895 tarihli birçok gazetede İstanbul'daki büyükelçiler arasında Ermeniler için ıslahat planı hazırlandığına dair haberler yayımlanmıştır.

2.3.1. 11 Mayıs 1895 Tarihli Islahat Projesi

Currie ve Dışişleri Bakanı Kimberley'in Fransa ve Rusya nezdinde yaptıkları girişimler neticesinde, büyükelçiler 9 Mayıs'ta hazırlanan ıslahat projesinin taslağını, 11 Mayıs'ta Sultan'a ve 13 Mayıs'ta da Babiâli'ye sunmaya karar verdiler.²²³ Ayrıca Rusya ve Fransa, yüksek komiserin büyük güçlerin onayıyla atanmasını da kabul etmişlerdi.²²⁴

İngiliz, Fransız ve Rus büyükelçiliklerinin dragomanları 11 Mayıs öğleden sonra 40 maddeden oluşan ıslahat projesini Mabeyn Başkatibi Tahsin Bey'e verdiler. Ayrıca dragomanlar, ıslahatların kabul edilmesi gerekliliği üzerinde duran ve erken bir tarihte cevap isteyen ortak bir deklarasyon da iletiler.²²⁵

Cambon ve Nelidoff ise Sultan'ı ziyaret ederek, İngiltere'nin ıslahatlar üzerinden baskısının azaltılması için projede yer alan ıslahatlardan uygulanabilecekler hakkında Currie ile iletişime geçilmesi ricasında bulunmuşlardır.²²⁶ Sultan II. Abdülhamid sunulan projenin Babiâli'deki Islahat Komisyonuna ve Meclis-i Vükelâ'ya havale edildiğini, 12 Mayıs'ta Münir Bey vasıtasıyla Currie'ye bildirmiştir.²²⁷

Büyükelçilerin, Doğu Anadolu'da Ermenilerin Müslümanlarla karışık yaşadığı altı vilayetle ilgili hazırladıkları ıslahat projesinin maddeleri genel itibarıyla; Vilayetlerin sayısının azaltılması ve düzenlenmesi, valilerin seçimi, genel af, göç edenlerin geri döndürülmesi, hapishanelerin durumunun düzeltilmesi, ıslahatın uygulanmasını denetleyecek yüksek komiserin atanması, daimi komisyon, Sason/Talori ve diğer

²²¹ TNA., F.O. 78/4628, No. 172, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 8 May 1895.

²²² TNA., F.O. 424/182, No. 165, The Earl of Kimberley of Sir P. Currie, 9 May 1895.

²²³ TNA., F.O. 78/4628, No. 173, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 8 May 1895; Görür, *Vilâyat-ı Sitte Islahatı (1878-1899)*, s. 87.

²²⁴ TNA., F.O. 424/182, No. 164, The Earl of Kimberley of Sir P. Currie, 8 May 1895.

²²⁵ BOA., Y.EE., 95/2, leff 1-55, 16 ZA 1312, (11 Mayıs 1895); TNA., F.O. 424/182, No. 166, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 11 May 1895; Görür, *Vilâyat-ı Sitte Islahatı (1878-1899)*, s. 88.

²²⁶ BOA., Y.EE., 84/60, leff 1, 16 ZA 1312, (11 Mayıs 1895).

²²⁷ TNA., F.O. 424/182, No. 177, The Earl of Kimberley of Sir P. Currie, 13 May 1895.

olaylarda zarar gören Ermenilerin maddi kayıplarının karşılanması, din değiştirme meselesinin araştırılması, Ermenilere daha önceden verilen imtiyazlarının korunması ve Anadolu'nun diğer vilayetlerinde oturan Ermenilerin durumundan,²²⁸ oluşmaktaydı.

Currie, Osmanlı Devleti'ne verilen ıslahat maddelerinin uygulanmasında yerel makamlar tarafından zorluklar çıkarılabileceğini düşünüyordu. Bu nedenle de yerel yöneticilerin sıkı bir denetime tâbi tutulmaları için büyük devletlerin konsoloslarının valiliklerde temsilci bulundurmalarını istiyordu. Bu temsilciler aracılığıyla valilerin icraatları daha yakından takip edilebilecekti. Daha sonra vilayetlerden gönderilecek raporlar da Babıâli'de kurulacak bir kontrol komisyonu tarafından denetlenip baskı yapılarak ıslahatların uygulanması kolaylaştırılacaktı. Konsoloslar bu hizmeti yerine getirebilmek için nitelik ve nicelik bakımından yeterli olamayabilirlerdi. Bu yüzden de Currie, Anadolu'da hizmetlerinin gerekli olduğu herhangi bir yere gönderilebilecek, sınırlı bir süre için atanmış belirli sayıda askerî konsolos yardımcısı öneriyordu. Askerî konsolos yardımcılığı için ise Currie'nin önerdiği yerler Bitlis, Sivas, Harput (Ma'mûretü'l Azîz), Adana, Erzurum, Van ve Diyarbakır vilayetleriydi. Buralara ilk etapta dört gerekirse altı geçici konsolos yardımcısı gönderilmesini hükümetinden talep etmiştir.²²⁹

Currie'nin önerdiği bu teklif İngiliz Hazine Bakanlığı tarafından incelenmiş ve dört (veya gerekirse altı) Askerî Konsolos Yardımcısı atanması için gerekli olan bütçeyi onaylamıştı. Seyahat, tercüman ve diğer gerekli masraflara ek olarak, her bir yıl için 500 sterlin maaşla bu dört memurun atanması kabul edilmiştir. Ayrıca konsolos yardımcılarının görev yerlerinin belirlenmesi için de Currie'ye tam yetki verilmiştir.²³⁰

Münir Bey 25 Mayıs'ta Currie'yi ziyaret etmiş ve nazırların üç devletin vermiş oldukları ıslahat projesini incelediklerini ve en yakın zamanda da projeye cevap verileceğini bildirmiştir. Ancak aynı günün akşamı Currie, Block'u nazırların toplantı yaptığı Said Paşa'nın konağına göndermiştir. Said Paşa da Sultan'ın emriyle Currie'ye: *“Üç büyük gücün bugün için vaat edilen önerilerine cevabın ertelenmesinin nedeni, yeterli zamanın olmamasıdır. Nazırların onları incelemesine izin verildi. Sultan, hafta*

²²⁸ İngiltere, Fransa ve Rusya Büyükelçileri Doğu Anadolu'daki Ermenilerle meskûn vilayetlerde yapılması istenilen ıslahatlarla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. TNA., F.O. 424/182, Inclosure 1 in No. 82 Memorandum, 11 May 1895; Görür, *Vilâyat-ı Sitte Islahatı (1878-1899)*, s. 88-99.

²²⁹ TNA., F.O. 78/4612, No. 324, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 15 May 1895.

²³⁰ TNA., F.O. 424/182, No. 318 A. Treasury to Foreign Office, 7 June 1895.

ortasına kadar bir cevap bekleyebileceği için İngiltere büyükelçisinin bu konuda tedirgin olmayacağını umuyor. Proje şu anda nazırlar tarafından inceleniyor ve raporları gecikmeden Sultan'a sunulacak" mesajını göndermiştir.²³¹

Cambon ve Nelidoff ile görüşen Currie, Babiâli'den 30 Mayıs'a kadar cevap gelmemesi durumunda atılacak adımlar hakkında fikirlerini sormuştur. Saray'a acil temaslarda bulunacaklarına dair söz veren Cambon ve Nelidoff Babiâli'ye nasıl baskı uygulanabileceği konusunda ise herhangi bir fikir beyan etmemişlerdir. Osmanlı'nın öneriyi reddetmesi durumunda herhangi bir eylemden çekilecekleri ve Sultan'a o zaman sorunu tek başına İngiltere ile çözmesi gerektiğini ve uluslararası konferans talep etmelerini Currie'ye söylemişlerdir. Currie ise İngiliz Hükümeti'nin hiçbir zaman böyle bir eylem planına kendini adanmadığına işaret ederek, Osmanlı'yı ıslahatları kabul etmeye zorlayacak bazı kararlı adımlar atılması gerektiğinin daha önemli olduğunu belirtmiştir.²³²

Büyükelçilik dragomanları 29 Mayıs'ta Hariciye Nazırı Said Paşa'ya Sultan tarafından ıslahat programına bir hafta içerisinde cevap verileceğine dair teminata atfen, cevabın bir gün içerisinde verilmesini istemişlerdir.²³³ 30 Mayıs öğleden sonra Hariciye Nazırı Said Paşa, dragomanlara ıslahat önerilerini maddi olarak incelemek için yeterli vaktin olmadığını, bu nedenle resmî olarak cevabın bayram sonrasında verileceğini bildirmiştir.²³⁴

Hariciye Nazırı Said Paşa'nın da hazır bulunduğu 31 Mayıs'ta, Mabeyn Başkâtibi Tahsin Bey üç elçiliğin dragomanlarını Yıldız Sarayı'na çağırarak, ıslahat meselesinin en yakın tarihte değerlendirileceğini bildirmiştir. Currie ise Sultan'ın bu mesajını görüşmek üzere aynı gün öğleden sonra Cambon ve Nelidoff'u İngiliz büyükelçiliğine davet etmiştir. Cambon ve Nelidoff, bu mesajın daha önce gönderilmiş olanlardan daha tatmin edici olduğunu düşündükleri için vadedilen zamanı beklemenin gerektiğini düşünüyorlardı. Ayrıca ıslahat projesinin Osmanlı Devleti'ne acilen kabul ettirilmesi

²³¹ TNA., F.O. 78/4628, No. 191, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 25 May 1895.

²³² TNA., F.O. 78/4628, No. 194, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 28 May 1895.

²³³ BOA., Y.A...HUS., 329/69, leff 5, 4 Z 1312, (29 Mayıs 1895).

²³⁴ TNA., F.O. 78/4628, No. 199, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 30 May 1895.

için Fransa ve Rusya ile ortak bir baskı teklifinde bulunan Kimberley'in önerisi, Cambon ve Nelidoff tarafından reddedilmiştir.²³⁵

Islahatlar konusunda Osmanlı Devleti'ne baskı yapan diğer bir ülke ise Avusturya'dır. Avusturya Büyükelçisi Calice, Sultan II. Abdülhamid ile görüşerek, Ermeni sorununun bir an önce çözüme kavuşturulması için üç devletin sunduğu ıslahat projesinin kabul edilmesi gerektiğini bildirmiştir. Avusturya büyükelçisinin girişimlerinden memnun olan İngiltere, 29 Mayıs'ta Avusturya Dışişleri Bakanı Goluchowski'ye teşekkür etmiştir.²³⁶

Rus Dışişleri Bakanı Lobanoff ise ıslahatların hayata geçirilmesi için Sultan üzerinde zorlayıcı adımlar atmanın doğru olmayacağını düşünüyordu. Ayrıca ıslahat planının Sultan'a hiçbir zaman bir ultiatom olarak sunulmaması gerektiği görüşündeydi. Anadolu'da Ermenilerin istisnai ayrıcalıklara sahip olması gereken, bağımsız Ermenistan krallığının çekirdeğini oluşturacak bir bölgenin kurulmasına asla rıza göstermeyecekti.²³⁷ Lobanoff, Sultan'ın ıslahat projesini kabul etmeyi reddettiği takdirde kendisine karşı tehdit edici bir dil kullanmaya hakları olmadığını, önerilen projenin itiraza açık olduğuna dair fikrini Lascelles'ten gizlememişti.²³⁸

Said Paşa ıslahat önerilerinin geri çekilmesi hususunda Currie'yi ikna etmeye çalışmış ancak başarılı olamamıştı.²³⁹ Said Paşa 5 Haziran akşamı bir kez daha Currie'yi ziyaret ederek, ıslahat projesi hakkında konuşmaya başlayınca Currie, bu konuda müzakereye girişemeyeceğini söylemiştir. Ancak ses tonunu daha da sertleştiren Currie, yerinden kalkarak 1878 Berlin Antlaşması'nın metnini eline almış ve 61. maddesini okuyarak, on yedi sene zarfında bu maddeyle ilgili hiçbir şey yapılmadığından şikâyet etmiştir. Said Paşa, söz konusu ıslahatın yapılacağını ancak projede belirtilen yüksek komiser yerine mülk veya askerîyeden bir müfettiş ile Doğu Anadolu'ya bir komisyon göndermenin daha uygun olacağını ifade etmiştir.²⁴⁰

²³⁵ TNA., F.O. 78/4628, No. 209, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 31 May 1895.

²³⁶ TNA., F.O. 424/182, No. 291, Sir E. Monson to the Earl of Kimberley, 30 May 1895.

²³⁷ TNA., F.O. 424/182, No. 300, Sir F. Lascelles to the Earl of Kimberley, 4 June 1895.

²³⁸ TNA., F.O. 424/182, No. 339, Sir F. Lascelles to the Earl of Kimberley, 4 June 1895.

²³⁹ TNA., F.O. 78/4628, No. 231, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 5 June 1895.

²⁴⁰ BOA., Y.EE., 167/25, leff 1, 11 Z 1312, (5 Haziran 1895).

Hariciye Mektupçusu Salih Münir Bey,²⁴¹ üç büyükelçinin Osmanlı Devleti'ne verdiği 11 Mayıs tarihli ıslahat projesine dair kaleme aldığı bir memorandumı, 2 Haziran 1895'te gayr-ı resmi olarak üç büyükelçiye sunmuştur. Sultan II. Abdülhamid'in bilgisi dâhilinde hazırlanan bu memorandumda, Osmanlı Devleti'nin ıslahatlar hakkındaki genel düşünceleri dört maddede toplanırken, 11 Mayıs tarihli memorandum hakkındaki düşünceler ise on beş maddede toplanmıştır.²⁴²

Salih Münir Bey'in ıslahat programına verdiği cevap, 4 ve 5 Haziran'da Times ve Morning Advertiser gibi birçok İngiliz gazetesinde yayımlanmıştır. İngiliz basını, Salih Münir Bey'in büyükelçilere verdiği memorandumı sert bir şekilde eleştirerek, Osmanlı Devleti'ne karşı hasmane tutumlarını da artırarak sürdürmüşlerdir.²⁴³

Osmanlı Sefiri Rüstem Paşa da 5 Haziran'da Kimberley'le görüşerek, Osmanlı Devleti'nin ıslahat projesine verdiği cevap hakkındaki görüşünü öğrenmek istemiştir. Kimberley, Currie'nin Babiâli'nin verdiği cevaptan hoşnut olmadığını ayrıca İngiliz kamuoyunda da verilen cevaba karşılık büyük bir heyecan olduğunu belirterek olumlu karşılamadıklarını Rüstem Paşa'ya ifade etmiştir.²⁴⁴

2.3.2. Babiâli'de Kabine Değişikliği ve Islahat Planı

İngiliz Büyükelçiliği Dragomanı Block'un, Yıldız Sarayı ziyaretleri ve devlet erkânından görüştüğü kişilerden elde ettiği bilgileri, gizli başlıklı bir rapor halinde Currie'ye sunmuştur. Raporunda üç büyük devletin sunduğu ıslahat projesine nasıl bir cevap verileceği hususunda Babiâli ile Saray arasında görüş ayrılıklarının mevcut olduğunu belirterek, bu görüş ayrılıklarının başında Sadrazam Ahmed Cevad Paşa ve Hariciye Nazırı Said Paşa'nın Saray ile aynı görüşte olmamasının geldiğini ifade etmiştir. Block'un görüşüne göre: Sadrazam Ahmed Cevad Paşa, önerilen ıslahatların

²⁴¹ Sultan II. Abdülhamid Sason Ermeni olayının yaşandığı dönemde İngiltere'ye nazaran ilişkilerinin daha iyi olduğu Fransa'nın desteğini sağlayabilmek için diplomatik çevrelerce de takdir kazanan ve kendisinin de çok güvendiği Salih Münir Bey'i Paris'e Sefir olarak atamıştır. Kasım Hızlı, *Paris Büyükelçisi Salih Münir Paşa'nın (Çorlu) Hayatı ve Faaliyetleri (1857-1939)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2020, p. 53-54.

²⁴² Memorandum'da yer alan maddeler hakkında daha geniş bilgi için bkz. TNA., F.O. 424/182, Inclosure in No. 319. Reply of His Majesty the Sultan to the Proposed Schmen of Armenian Islahats, 3 June 1895; Görür, *Vilâyat-ı Sitte Islahatı (1878-1899)*, s. 101-103; Osmanlı Belgelerinde Ermeniler. C. XXIX (1 Mayıs 1895-31 Mayıs 1895), İstanbul 1991, s. LXXIV-LXXV.

²⁴³ BOA., HR.SYS., 2849/12, leff 1, 11 Z 1312, (5 Haziran 1895).

²⁴⁴ BOA., HR.SYS., 2835/77, leff 1, 12 Z 1312, (6 Haziran 1895).

mutlak reddini tavsiye eden saraydaki askerî grubu ile aynı görüşteydi.²⁴⁵ İkisi de ıslahat yanlısı olan (Küçük) Said Paşa ve Kâmil Paşa ile yaptığı görüşmede ise Mithat Paşa'nın adamlarından, güçlü bir meşrutiyetçi ve İngiliz siyasetinin taraftarı İsmail Kemal Bey'den yeni kabinenin Hariciye Nazırı olarak bahsedilmiştir. Saray'da ise Haziran'ın 1'i ve 2'sinde ıslahatlara karşı olan Derviş, Osman ve Zeki paşalar ile İngiliz taleplerine boyun eğmekten yana olanlar arasında şiddetli tartışmalar yaşanmıştı. Askerî grup, ıslahat layihasını erteleme ve reddetme tavsiyesinde bulunmuştur. Paşalar arasında, üç devlet arasında ıslahat projesi hakkında aralarında bir samimiyet olmadığı, Rusya'nın zora başvurmayaacağı ve İngiltere'nin zor durumda kalacağı görüşü hâkimdi. Saray'da bu tartışmaların ardından ıslahat tekliflerini reddetmeye karar vermişti. Bu kararın alınmasının ardından ilk etapta kabinede bir değişiklik yapılmamıştır. Aynı gün (Küçük) Mehmed Said ve Kâmil paşalarla görüşen Block, Said Paşa'nın kendisine danışıldığını niyetlerinin ülkeye fayda sağlamak olduğu için bir anlaşmaya varmanın hiçbir yolu olmamasının üzücü olduğunu söylemiştir. Kâmil Paşa ise bu konudaki davranışlarından dolayı Sultan'ı ve nazırlarını suçlayıcı beyanlarda bulunmuştur. Islahatları reddetmenin sonuçları konusunda Sultan'ı ve ekibini uyarmak için elinden geleni yaptığını söyleyen Kâmil Paşa, ıslahat projesi reddedilirse, İngiltere'nin daha geniş çaplı ıslahat taleplerinde bulunabileceği görüşünü de beyan etmiştir.²⁴⁶

Currie ise 10 Haziran'da Dışişleri Bakanlığına gönderdiği telgrafında, hükümetin zamanını tüm devletlerin kabul etmeyebileceği bir konferans teklifine harcaması yerine daha aktif adımlar atmasını öneriyordu. Currie, ıslahat planının reddedilmesi durumunda, Osmanlı Devleti'ne nasıl bir baskı uygulanabileceği konusunda herhangi bir haber almadığı için sitemde bulunuyordu.²⁴⁷

Aynı günün akşamında Ahmed Cevad Paşa'nın yerine sadrazamlığa getirilen (Küçük) Mehmed Said Paşa, Currie ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu kabine değişikliği Londra tarafından olumlu karşılanmıştı.²⁴⁸ Said Paşa görüşmeye, İngiliz Hükümeti'nin ıslahat planı hakkındaki kararını geciktirmesini isteyerek başlamıştır. Said Paşa, ıslahatların gerekli olduğunu ve durumun son derece vahim olduğunu kabul

²⁴⁵ Cevdet Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı (1878-1897)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1984, s. 126.

²⁴⁶ TNA., F.O. 424/182, Inclosure in No. 335. Memorandum by Mr. Block, 5 June 1895.

²⁴⁷ TNA., F.O. 78/4628, No. 237, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 10 June 1895.

²⁴⁸ BOA., HR.SYS., 31/61, leff 7, 18 Z 1312, (12 Haziran 1895).

ederken, ıslahat layihasına acele cevap verilemeyeceğini çünkü bunların araştırmaya muhtaç olduğunu, gereken tedbirlerin uygulanması için zamana ihtiyaç duyulduğunu söylemiştir.²⁴⁹ Dragomanların kontrol komisyonuna kabulü ve valilerin atamalarının büyükelçiler tarafından reddedilmesi sorunun en büyük zorluğu olduğunu da ifade etmiştir. Currie ise mevcut garantilerin İngiltere tarafından yetersiz görüldüğünü, bunların azaltılmasına yönelik herhangi bir teklifin hükümetinden onay alma şansının olmadığını belirtmiştir.²⁵⁰

Currie'nin mesajının ardından İngiliz Hükümeti de Sadrazam Said Paşa'nın 15 Haziran'da vereceği cevabı beklemeye başlamıştır.²⁵¹ Bu arada Osmanlı Devleti'ne ıslahatların kabulü yönünde baskı uygulamak amacıyla Akdeniz'e gönderilen İngiliz Filosuna da yavaş hareket etme emri verilmiştir.

Said Paşa bu süre içinde Block'la görüşmüş ve İngiltere'nin herhangi olumsuz bir adım atmasını önlemeye çalışarak, ıslahat projesine verilecek cevabın tarihi hakkında teminat vermeye devam etmiştir. Ancak burada önemli olan birkaç husustan bahsetmek gerekmektedir. Currie, 13 Haziran'da Kimberley'e gizli başlığıyla bir telgraf göndermişti. Telgrafında Said Paşa'nın, İngiliz Hükümeti'nin ıslahat tekliflerini meşru talepler olarak gördüğünü ve uygun bir çözüm bulmak için çalıştığını ifade etmiştir. Currie, Sadrazam Said Paşa'nın elinden gelenin en iyisini yaptığını ancak Sultan'a karşı herhangi bir eylemde bulunmaya cesaret edemediğini düşünüyordu.²⁵²

Fransa Dışişleri Bakanı Hanotaux da İstanbul'daki Büyükelçisi Cambon'a Said Paşa'nın söylediği tarihe kadar herhangi bir girişimde bulunmaması ve Currie ile uyum içinde hareket etmesi talimatını vermiştir.²⁵³ Ancak Londra'daki Fransız büyükelçisi buradaki Osmanlı Sefiri Rüstem Paşa'yla yaptığı özel bir sohbette kendisine, Ermeni işleri hakkında Hanotaux'un Cambon'a Ermeni işleri hakkında Currie'nin tavır ve hareketlerini mümkün olduğunca yumuşatması talimatı verilmiş olduğunu İstanbul'a

²⁴⁹ BOA., Y.A...HUS., 330/22, leff 1, 17 Z 1312, (11 Haziran 1895).

²⁵⁰ TNA., F.O. 78/4628, No. 239, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 10 June 1895; Bir gün sonra da Hariciye Nazırı Turhan Paşa'yla görüşen Currie Ermeni sorunun gündeme gelmesiyle konuyu kapatmış ve konuşmak istememiştir; BOA., Y..PRK.HR., 20/59, leff 1, 18 Z 1312, (12 Haziran 1895).

²⁵¹ TNA., F.O. 424/182, No. 354, The Earl of Kimberley to Sir P. Currie, 11 June 1895.

²⁵² TNA., F.O. 78/4628, No. 242, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 13 June 1895.

²⁵³ TNA., F.O. 424/182, No. 363, The Marquis of Dufferin to the Earl of Kimberley, 13 June 1895.

bildirmiştir.²⁵⁴ Fransız Hükümeti sürekli olarak Cambon'a Currie ile ilişkilerinde ölçülü davranması konusunda uyarılarda bulunmuştur.²⁵⁵

Cambon'un rahatsızlığını, Nelidoff'un ise Petersburg'a gitmesini fırsat bilen Currie, Babîâli nezdinde baskılarını arttırmıştı. Sundukları ıslahat projesinde yer alan tüm maddelerin kabul edilmesini aksi takdirde donanma ile boğazları zorlama ve uluslararası bir konferans toplanması için çağrıda bulunacağına dair Babîâli'yi tehdit etmiştir.²⁵⁶ Sadrazam Said Paşa ile ıslahat meselesini görüşen Currie, Akdeniz'de seyretmekte olan İngiliz Donanmasından Beyrut'a asker çıkarılabileceğini dair tehditte bulunarak, ıslahat projesine acilen cevap verilmesini istemiştir.²⁵⁷

Fransa Dışişleri Bakanı Hanotaux da Cambon'a Currie'nin Ermeni işleri ve ıslahatı hakkında tavır ve hareketlerinin mümkün olduğu kadar değiştirilmesi talimatını vermişti. Fransa her fırsatta ıslahatlar hakkında üç büyük devlet arasında ittifakın olduğunu ancak Fransız Hükümeti'nin Sultan'ın hükümlerine haklarına saygı duyduğunu ve buna zarar verebilecek girişimleri onaylamadığını belirtmiştir.²⁵⁸

Sultan 14 Haziran'da İngiliz, Fransız ve Rus büyükelçiliği baş dragomanlarını Saray'a davet etmiştir. Üç büyük devlete yapılan sözlü bildirinin önerilen ıslahat projesinin reddi olarak algılanmasının büyük bir hata olduğunu çünkü hükümetin tavsiyeleri reddetme niyetinde olmadığını söylemiştir. Ayrıca İngiltere'nin olumlu ya da olumsuz bir cevabın belirli bir süre içinde verilmesini istemesinden de şikâyet etmiştir. Tahsin Bey, taleplerin Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinin ötesine geçip geçmediğini ve gerekli garantilerin bu maddede öngörülenlerin dışında olup olmadığını sorarak görüşmeyi bitirmiştir. Ertesi gün dragomanlar yeniden Saray'a gelerek, Fransız Büyükelçiliği Baş Dragomanı, Cambon'un konuyla ilgili şu mesajını sunmuştur:

1. Sultan'a nezaketen Berlin Antlaşması'ndan söz etmedik ve ona Doğu Anadolu vilayetlerinin idarî yapısının yeniden düzenlenmesi için dostane tavsiyeler verdik.

²⁵⁴ BOA., HR.SYS., 2835/86, lef 1, 21 Z 1312, (15 Haziran 1895).

²⁵⁵ İsmail Mangaltepe, Recep Karacakaya, *Paul Cambon'un İstanbul Büyükelçiliği ve Ermeni Meselesi*, Yeditepe Yay., İstanbul 2010, s. 51.

²⁵⁶ BOA., Y.PRK.BŞK., 41/67, lef 7, 18 Z 1312, (12 Haziran 1895).

²⁵⁷ BOA., Y.EE., 95/6, lef 1, 20 Z 1312, (14 Haziran 1895).

²⁵⁸ BOA., Y.A...HUS., 330/97, lef 3, 21 Z 1312, (15 Haziran 1895).

2. Berlin Antlaşması'ndan bahsetmek tehlikelidir, çünkü müdahalemiz resmî bir nitelik kazanacaktır.
3. Verdiğimiz tavsiyelerde, Berlin Antlaşması şartlarının ötesine geçen hiçbir şey yoktur.²⁵⁹

Fransız ve Rus büyükelçileri, cevapta Berlin Antlaşması'ndan bahsedilmesine şaşırmış ve hayal kırıklığına uğramışlardır. Rus Baş Dragomanı Maximoff, Hariciye Nazırı Turhan Paşa'ya Block'un da bulunduğu bir ortamda Babiâli'nin ciddi bir hata yaptığını çünkü konunun artık resmî bir karaktere sahip olduğunu söylemiştir.²⁶⁰

Currie 15 Haziran'da Kimberley'e Sultan'ın adım adım teslim olacağını, nihai kararını verebilmesi için de İngiltere tarafından bir deniz gösterisine ihtiyaç duyulduğunu bildirmiştir.²⁶¹ Said Paşa'nın 17 Haziran'da ıslahat projesine sözlü nota ile cevap vermesi üzerine²⁶² üç büyükelçi acilen toplanmışlardır.²⁶³ Currie'nin sözlü nota hakkında, Osmanlı Devleti'nin prensip olarak ıslahat önerilerini kabul ettiğini ancak Daimî Komisyona dragomanların kabulü ve yüksek komiserin seçiminin büyük güçler tarafından onaylanmasını ve bahsi geçen vilayetlerde Hristiyanların üçte bir oranında temsil edilmesi durumunun kabul edilmediğini düşünüyordu.²⁶⁴

Currie ile Hariciye Nazırı Turhan Paşa arasında 18 Haziran'da uzun ve gergin bir görüşme yapılmıştır. Görüşmede Currie, bir gün önce Babiâli tarafından üç büyükelçiliğe verilen cevabın yetersizliği üzerinde durmuş ve daha anlaşılır bir cevap verilmesi için baskı yapmıştır. Maddelerin halen incelenmekte olduğunu ifade eden Turhan Paşa ise net cevaplar vermekten kaçınmıştır. Currie'nin görüşüne göre ise Sultan'ın bu şekilde davranmasının temel nedeni, Fransız Hükümeti'nin Cambon'a ıslahatlar konusundaki tutumunu yumuşatması için talimat göndermesiydi.²⁶⁵

İngiliz Hükümeti de Currie'den aldığı malumat doğrultusunda, Osmanlı Devleti'ni köşeye sıkıştırmayı amaçlayacak adımlar atma kararı almıştı. İngiltere,

²⁵⁹ TNA., F.O. 424/182, Inclosure 2 in No. 425. Memorandum by Mr. Block, 18 June 1895.

²⁶⁰ TNA., F.O. 424/182, Inclosure 2 in No. 425. Memorandum by Mr. Block, 18 June 1895; BOA., Y.PRK.BŞK., 38/56, leff 1, 22 Z 1312, (16 Haziran 1895).

²⁶¹ TNA., F.O. 78/4628, No. 246, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 15 June 1895.

²⁶² BOA., Y.EE., 95/8, leff 2, 23 Z 1312, (17 Haziran 1895).

²⁶³ Sözlü notanın içeriği hakkında bkz. Görür, *Vilâyat-ı Sitte Islahatı (1878-1899)*, s. 107.

²⁶⁴ TNA., F.O. 78/4628, No. 253, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 17 June 1895; BOA., İ.HR., 436/62, leff 4, 23 Z 1312, (17 Haziran 1895).

²⁶⁵ TNA., F.O. 78/4628, No. 255, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 18 June 1895; BOA., HR.SYS., 2888/14, lef 1, 21 Z 1312, (15 Haziran 1895).

Osmanlı Devleti'ni ıslahat projesine tatmin edici bir cevap vermediği takdirde Anadolu'da görevli İngiliz konsolosluk memurlarından alınan raporları, Parlamento'ya sunmakla tehdit edecekti. Ancak Babiâli gerekli adımları atar ve projeye tatmin edici bir cevap verirse, hiçbir koşulda söz konusu raporların parlamentoya sunulmayacağı da Babiâli'ye bildirmesi için Currie'ye talimat vermişti.²⁶⁶

Kimberley, Fransa ve Rusya dışişleri bakanlarından, Osmanlı Devleti'ne 48 saat içinde bir cevap vermesi için büyükelçilerine talimat göndermelerini talep etmişti.²⁶⁷ İngiltere'nin bu teklifine 21 Haziran'da Rus Dışişleri Bakanı Lobanoff'tan olumsuz cevap gelmiştir. Lobanoff, Babiâli'ye bu şekilde baskı yapılmasını doğru bulmuyordu. Sadrazam'ın göreve yeni geldiği ve ıslahatları desteklediğinin göz önünde bulundurulması gerektiğini düşünüyordu. Ayrıca Sadrazamın sözlü cevabının da önceki iletişimlerden daha iyi garantiler sunduğunu ve ıslahatların uygulanması için daha fazla zamanın tanınması gerektiğini düşünüyordu.²⁶⁸

Rusya ve Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı zorlayıcı adımlar atmada tereddüt etmeleri, İngiltere için Almanya'nın tutumunu daha önemli hale getirmişti. Currie, Alman İmparatoru II. Wilhem'in Sultan'a İngiltere'nin önerilerini kabul etmesini tavsiye edeceği istihbaratını almıştı.²⁶⁹ Currie de Almanya'nın ıslahatlar hakkındaki bu tavrından faydalanmak istiyordu.

Currie, Osmanlı Devleti'ne daha etkili bir baskı uygulanmadıkça, 17 Haziran'daki cevaptan daha fazlasının elde etmenin mümkün olmadığını düşünüyordu. Cambon da 24 Haziran'a kadar üç büyük devletin teklifine net bir cevap verilmezse, İngiliz Hükümeti'nin bir ültimatom göndermek istediğini Babiâli'ye bildirmişti. Ayrıca Cambon hem kendi hem de elçiliğin baş dragomanı aracılığıyla Sadrazam'la yaptığı görüşmelerde, İngiltere'nin Akdeniz Filosunun yapabileceği eylem hakkında sürekli uyarılarda bulunmaktaydı. Currie ise Sultan'dan henüz kesin bir cevap almadığı için donanmanın yapabileceği eylemler hakkında net bir açıklamada bulunmaktan kaçınmaktaydı.²⁷⁰

²⁶⁶ TNA., F.O. 424/182, No. 400, The Earl of Kimberley to Sir P. Currie, 19 June 1895.

²⁶⁷ TNA., F.O. 424/182, No. 402, The Earl of Kimberley to the Marquis of Dufferin, 19 June 1895.

²⁶⁸ TNA., F.O. 424/182, No. 406, Sir F. Lascelles to the Earl of Kimberley, 21 June 1895.

²⁶⁹ TNA., F.O. 424/182, Inclosure 1 in No. 425. Memorandum by Mr. Block, 18 June 1895.

²⁷⁰ TNA., F.O. 78/4628, No. 260, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 23 June 1895.

Sultan II. Abdülhamid de Currie'nin Ermenileri koruyucu davranışları ve Patriğe göstermiş olduğu ilgiden kendisinin yüz bularak şımarması üzerine büyükelçinin uyarılmasını istemiştir. Bunun üzerine de Londra Sefiri Rüstem Paşa'ya talimat verilerek Currie'nin hareketleri hakkında girişimde bulunulması istenilmiştir.²⁷¹

Cambon ve Nelidoff, hükümetlerinin durumu değerlendirebilecek bir konumda olabilmeleri için Babıâli'den erken cevap almaları konusunda baskı yapmaları talimatını aldıklarını, 24 Haziran'da Currie'ye bildirmişlerdir. Bu sırada Osmanlı Devleti de Rüşumat Emni Raif Paşa'nın Yüksek Komiser olarak görevlendirilmesini önermişti. Currie, Raif Paşa'nın kötü bir tercih olmayacağını düşünüyordu.²⁷²

Currie, ıslahat projesine net bir cevap almak ve İngiltere'de yeni kurulan Muhafazakâr Hükümetin, 11 Mayıs tarihli memorandumun hangi maddelerinin kabul edildiğinin, tartışmaya bırakılan noktaların ve detayların neler olduğunu bilmek isteyecekleri için 25 Haziran'da Block'u Babıâli'ye göndermiştir. Block Said Paşa'ya Makedonya'da karışıklıklar olduğunu, Sultan'a Bulgaristan'da da karışıklar çıkmadan Ermeni sorununa bir çözüm bulmanın yeni hükümet üzerinde olumlu bir etki sağlayacağını söylemesini istemiştir. Said Paşa ise bir haftadır ıslahat projesine resmi bir cevap veremediğinden duyduğu pişmanlığı dile getirdikten sonra Saray'da Muhafazakâr Hükümetin Ermeni sorununu bırakacağına dair yanlış bir izlenim olduğunu söylemiştir. Said Paşa, Muhafazakâr Hükümetin mevcut şartlar altında seleflerinin politikasını sürdüreceğini, aynı zamanda sorunun çözümünde ısrar etmekte daha sert olacağını düşünüyordu. Block daha sonra Said Paşa'ya, yüksek komiserden haberi olup olmadığını sormuş ve komiserin her kim olursa olsun en azından kendilerinin adayı olmasını umduğunu söylemiştir.²⁷³

²⁷¹ Saray tarafından Rüstem Paşa'ya gönderilen talimatta ayrıca zamanında Rus Büyükelçisi Ignatieff'in yanında üç askerî şehit eden ve başında Bulgar Kalpağı olan bir katil Bulgar'ı gezdirdiği gibi Currie'nin de elçilikten çıktığında yanında geçmişi meçhul bir Ermeni'yi gezdirdiği ifade edilmiştir. *BOA., Y.EE..*, 167/7, leff 1, 29 Z 1312, (23 Haziran 1895).

²⁷² TNA., F.O. 78/4628, No. 265, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 24 June 1895. Müfettişlik için ismi geçen diğer kişiler ise Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Aydın Valisi Hasan Fehmi, Nafia Nazır Tevfik Paşa'dır. *BOA., Y.A...HUS.*, 330/144, leff 3, 28 Z 1312, (22 Haziran 1895).

²⁷³ TNA., F.O. 424/183, Inclosure in No. 14. Memorandum by Mr. Block, 27 June 1895.

2.3.3. Anadolu Müfettişliğine Şakir Paşa'nın Atanması

Anadolu vilayetlerinin icap eden mahallerini teftiş için Şakir Paşa, 26 Haziran 1895'te müfettiş olarak atandı.²⁷⁴ 27 Haziran'da Turhan Paşa, büyükelçilik dragomanlarını yeniden Babiâli'ye çağırarak, Müşir Şakir Paşa'nın Sultan tarafından Anadolu vilayetleri için müfettiş olarak atandığını bildirdi.²⁷⁵

İngiltere'de aynı dönemde yeniden iktidara gelen Muhafazakâr Parti lideri Salisbury, Dışişleri Bakanlığını da uhdesine alarak hükümetini kurmuştu. Currie, Salisbury'e ıslahat görüşmelerinin devam ettiğini ve gerçek bir baskı uygulanmadıkça hiçbir olumlu sonucun alınamayacağını bildirmiştir.²⁷⁶ Salisbury 3 Temmuz'da Osmanlı Sefiri Rüstem Paşa'yla yaptığı görüşmesinde, Babiâli'nin Ermenilerle meskûn vilayetlerde ıslahatlar konusunda özellikle İngiltere'de kamuoyuna taviz vermesinin gerekli olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca söz konusu ıslahatların Sultan'ın bu bölgelerdeki otoritesini bozmayacağına dair de güvence vermiştir.²⁷⁷

Salisbury, Doğu Anadolu'daki vilayetlerin, Avrupa'nın güvendiği bir genel vali tarafından yönetilmesi gerektiğini düşünüyordu. Dürüst ve sadık biri olduğu sürece valinin dini ve ırkının önemsiz olduğunu düşünen Salisbury ayrıca Osmanlı Devleti'nin müdahalesi olmadan valinin özgürce hareket etmesini savunuyordu. Bu isteklerin yerine getirilebilmesi için ise Şakir Paşa'nın müfettiş olarak iyi bir seçim olmadığını, Raif Paşa'nın daha uygun olduğunu düşünüyordu. Salisbury, Rüstem Paşa ile görüşmesinde ise İstanbul'daki üç büyükelçi tarafından öne sürülen ıslahat taleplerini sürdürdüğünü, mevcut hükümet görevlilerinin seleflerinden miras aldığı bu politikanın devamını sağlamak için şart koştuğunu söylemiştir. Salisbury, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altındaki her yerde hoşnutsuzluk olduğunu ifade etmiştir. Bu nedenle tehlikenin büyük olduğunu eğer Sultan önerilen tedbirleri zamanında almaz ise darbenin kaçınılmaz olarak hiç ummadığı anda başına geleceği tehdidinde bulunmuştur.²⁷⁸

²⁷⁴ BOA., BEO, 646/48414, leff 1, 3 M 1313, (26 Haziran 1895).

²⁷⁵ TNA., F.O. 78/4628, No. 271, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 28 June 1895.

²⁷⁶ T. G. Otte, "A Question of leadership: Lord Salisbury, the unionist cabinet and Foreign policy making, 1895-1900", *Contemporary British History*, 14:4, pp. 1-26.

²⁷⁷ TNA., F.O. 424/183, No. 28, The Marquess of Salisbury to Sir P. Currie, 4 July 1895.

²⁷⁸ TNA., F.O. 424/183, No. 57, The Marquess of Salisbury to Sir P. Currie, 10 July 1895.

Anadolu vilayetleri için yapılacak ıslahatlar hakkında Rus Dışişleri Bakanı Lobanoff ise 5 Temmuz'da Sadrazam Said Paşa'ya ıslahat meselesinin iyi bir neticeye ulaştırılmasını temenni ettiğine dair mektup göndermiştir.²⁷⁹

İstanbul'da ise büyükelçiler arasında ortak baskının hangi şartlarda ve ne zaman yapılacağına dair bazı görüşler ortaya atılmıştır. Fransız Büyükelçisi Cambon, Ermeni meselesindeki üç devletin ortak girişiminin yeniden başlaması için en uygun fırsatın, Bitlis Tahkikat Komisyonu'na katılan delegelerin ortak raporunun sunulmasının ardından olacağı fikrindeydi.²⁸⁰

Bitlis Tahkikat Komisyonu'nun hazırladığı rapor ise nihayet 20 Temmuz'da son halini almış ve hem Osmanlı Devleti'ne hem de büyük devletlere sunulmuştur. Sonuç tam da Osmanlı Devleti'nin beklediği gibi gelmiş ve Ermenilerin isyandan önce dışarıdan bazı devletler aracılığıyla özellikle mühimmat ve silahla desteklendiği; masum ve katliama maruz kalmadıkları açıkça ifade edilmiştir.²⁸¹

Nelidoff ise ülkesinin Şakir Paşa'nın müfettiş olarak atanmasını kabul ettiğine dair kararı 21 Temmuz'da Babiâli'ye bildirmeyi Currie ve Cambon'a teklif etmiştir. Currie, Şakir Paşa'nın kendisine verilecek yetkiler hakkında hiçbir şey bilmeden atanmasını kabul etmek yerine, Babiâli'nin uygulamaya koymayı taahhüt ettiği ıslahatları haber verene kadar bunu saklı tutmanın daha iyi olacağını ifade etmiştir. Cambon ve Nelidoff da Currie'nin bu önerisini kabul etmişlerdir.²⁸²

Nelidoff 22 Temmuz'da Said Paşa'yla görüşmesinde, Rusya'nın Şakir Paşa'nın Anadolu Müfettişliğine itirazı olmadığını, hatta bu konuda diğer iki devletin de onaylaması için girişimlerde bulunacağını söylemiştir.²⁸³ Bu süreçte Rusya'nın tavrı Osmanlı Devleti için çok önemliydi. Rusya'nın Şakir Paşa'yı onaylamasının ardından Fransa ve İngiltere'nin bu karara itiraz etmeyeceğini düşünüyordu.

Salisbury, Şakir Paşa'nın iyi bir seçim olmadığını ancak adaylığı yeterli ıslahatların başlatılması vaadi ile birleştirilirse, düzenlemeyi bir bütün olarak onaylayabileceğini Currie'ye bildirmişti.²⁸⁴ Rusya'nın, Şakir Paşa'nın müfettiş olarak

²⁷⁹ BOA., Y.PRK.A..., 10/35, leff 1, 12 M 1313, (5 Temmuz 1895).

²⁸⁰ TNA., F.O. 78/4628, No. 292, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 14 July 1895.

²⁸¹ Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı (1878-1897)*, s. 111-113.

²⁸² TNA., F.O. 78/4628, No. 312, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 21 July 1895.

²⁸³ BOA., Y.A...HUS., 332/89, leff 1, 29 M 1313, (22 Temmuz 1895).

²⁸⁴ TNA., F.O. 424/183, No. 98, The Marquess of Salisbury to Sir P. Currie, 22 July 1895.

atanmasına rıza göstermesi, Salisbury'nin 23 Temmuz'da Currie'ye bu atamayı onaylamak zorunda olduğunu yazmasına neden olmuştur.²⁸⁵ Böylelikle Sultan'ın hamlesi de başarıya ulaşmıştı.

Currie, Şakir Paşa'nın denetlemek zorunda kalacağı ıslahatların ve kendisine verilen yetkilerin, yeterli ve tatminkâr olması şartıyla atamasının kabul edildiğini 24 Temmuz'da Babiâli'ye bildirmiştir.²⁸⁶ Ancak aday seçimin üç büyük devlet tarafından yapılmadığından ve görüşleri de alınmadığından olası bir olumsuzlukta herhangi bir sorumluluğun da kabul edilmeyeceğini ifade etmiştir.²⁸⁷

Currie ve Sultan II. Abdülhamid 26 Temmuz'da Cuma Selamlığının ardından kısa bir görüşme yapmıştır. Çıkarılan son Ermeni affı için şükranlarını dile getiren Currie, kamuoyu baskısı nedeniyle ıslahat projesine acilen cevap verilmesini istemiştir. Sultan ise konunun Meclis-i Vükelâ tarafından görüşüldüğünü ve en yakın zamanda cevap verileceğini söylemiştir.²⁸⁸ Currie ertesi günde elçilik Baş Dragomanı Block'u Sadrazam'a göndererek, söz konusu konular hakkında acilen bir cevap verilmesini istemiştir.²⁸⁹

Currie üç devlet tarafından bir baskı yapılmazsa, Sultan'ın Ermeni ıslahatlarına yönelik bir açıklama yapmayacağına inanıyordu. Bu konuda da hükümetinden sürekli girişimde bulunmasını istiyordu. Currie, Cambon ve Nelidoff'a Sultan'ın en geç bir hafta içinde kendileriyle iletişim kuracağına dair söz verdiğini söylemiş, Sultan'ın bu sözü tutması için ortak baskı yapılması çağrısında bulunmuştur.²⁹⁰

Bu süreçte Alman büyükelçisinin ıslahatlar konusunda takındığı tavır, Sultan'ın kararı hakkında oldukça etkili olmuştur. Hariciye Nazırı Turhan Paşa, üç büyükelçiliğin dragomanlarını 31 Temmuz'da Babiâli'ye çağırarak, Sultan'ın yapılacak ıslahatları onayladığını ve Fransızcaya çevrildikten sonra büyükelçilere tebliğ edileceğini bildirmiştir.²⁹¹

²⁸⁵ TNA., F.O. 424/183, No. 103, The Marquess of Salisbury to Sir P. Currie, 23 July 1895.

²⁸⁶ BOA., Y.PRK.HR., 20/79, leff 1, 1 S 1313, (24 Temmuz 1895).

²⁸⁷ TNA., F.O. 78/4628, No. 323, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 25 July 1895; BOA., Y.A...HUS., 333/16, leff 5, 2 S 1313, (25 Temmuz 1895).

²⁸⁸ TNA., F.O. 78/4628, No. 331, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 26 July 1895.

²⁸⁹ BOA., Y.A...HUS., 333/37, leff 1, 5 S 1313, (28 Temmuz 1895).

²⁹⁰ TNA., F.O. 78/4628, No. 338, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 28 July 1895.

²⁹¹ TNA., F.O. 78/4628, No. 344, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 1 August 1895.

Sultan tarafından ıslahat önerilerini değerlendirmek üzere oluşturulan komisyon nihayet çalışmasını tamamlamıştı. Büyükelçilerin sunduğu ıslahat planı madde bazında ele alınırken, 11 Mayıs tarihli memoranduma herhangi bir atıf yapılmamıştır. Osmanlı Devleti tarafından büyükelçilere bildirilen komisyon raporuna göre; valilerin beş yıl süre için atanması kabul edilirken, üçte bir oranında Hristiyan Kaymakam ve Mutasarrıf atanması ise reddedilmişti. Ancak gerektiğinde valilere Hristiyan yardımcılar görevlendirilebilirdi. Hristiyan jandarma subayları, kırsal polis, müdürlerin seçilmesi, vergi toplama önerileri ve yargı ıslahatları ise reddedilmişti. Hamidiye Alayları ile ilgili yönetmeliklerin uygulanması taahhüt edilirken, Müslüman olmayanların da jandarmaya alımı kabul edilmiştir. Ayrıca tapularla ilgili ise özel komisyon kurulacağı vaat ediliyordu.²⁹²

Osmanlı Devleti'nin verdiği cevaptan tatmin olmayan Currie, Osmanlı Devleti'nin cevabını değerlendirmek üzere 3 Ağustos'ta acil olarak Cambon ve Nelidoff'u görüşmeye çağırmıştır. Üç büyükelçi Babiâli'nin cevabının bir ıslahat planı olmadığını, yalnızca önerilerinin bir eleştirisi olarak gördüklerini ifade etmişlerdir. Nelidoff, Babiâli'nin cevabını: *“Önerilerimiz Babiâli tarafından iki şekilde ele alınmaktadır, ya mevcut kanunlara uygun olduğu için gerekli olmadığı, ya da kanuna aykırı olduğu için kabul edilemeyeceği”*²⁹³ şeklinde görüş bildirmiştir.

Babiâli ise Londra Sefiri Rüstem Paşa'ya, 4 Ağustos'ta ıslahat projesine verilen cevabın bir kopyasını göndererek, Salisbury'nin Babiâli'nin verdiği cevaba ikna edilmesi için girişimde bulunması talimatını vermiştir.²⁹⁴

Rus Dışişleri Bakanı Lobanoff, İstanbul'daki büyükelçiler tarafından hazırlanan ve uygulanamaz bulduğu ıslahatlar konusunda Sadrazama mektup göndererek, büyükelçilerin çok ileri gittiğini, Sultan'ın bu sorunun çözümü için göstermelik adımlar atması tavsiyesinde bulunmuştur.²⁹⁵

Currie ise Alman meslektaşı Saurma ile görüşerek, Babiâli'nin ıslahat taleplerine verdiği cevabı eksik gördüğünü ifade etti. Saurma Currie'nin Rus ve Fransız büyükelçilerini de kendi düşüncesine ikna ettiğini ve her birinin ayrı ayrı Babiâli'ye,

²⁹² TNA., F.O. 78/4628, No. 346, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 2 August 1895; BOA., Y.EE., 95/1, leff 1-17, 7 S 1313, (30 Temmuz 1895).

²⁹³ TNA., F.O. 78/4628, No. 348, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 4 August 1895.

²⁹⁴ BOA., HR.SYS., 2857/26, leff 1-2, 12 S 1313, (4 Ağustos 1895).

²⁹⁵ TNA., F.O. 424/183, No. 184, Sir F. Lascelles to the Marquess of Salisbury, 9 August 1895.

verilen cevabın beklentileri karşılamadığına dair girişimde bulunacaklarını hükümetine bildirmiştir.²⁹⁶ Currie, Turhan Paşa'nın verdiği cevabı Türk yetkililerin hilelerinden biri olarak yorumluyordu. Sultan'ın ne kadar ileri gideceğini üç devletin baskısının derecesine bağlı olacağına inanıyordu.²⁹⁷

Sultan II. Abdülhamid'in cevabını görmeden herhangi bir adım atmak istemeyen Lobanoff, bu süreçte İngiltere'nin yoğun baskılarına maruz kalmıştır. İngiltere ise Ermeni meselesi konusunda Osmanlı idaresini merkezde ve yerelde denetlemek için İstanbul'da daimî bir komisyonun oluşturulmasını ve Babıâli'ye ıslahatların belirlenmesi için yardımcı olacak geçici bir komite oluşturulmasını istemekteydi.²⁹⁸ Rusya ise ıslahatların kabulü için Sultan'a ortak veya büyük güçlerden herhangi biri tarafından yapılacak baskıyı kabul etmeyeceğini açıkça bildirmişti.²⁹⁹

Babıâli'nin büyükelçilerin ıslahat programına verdiği cevap, İngiliz Parlamentosunda da gündeme gelmiştir. İngiltere Kraliçesi 15 Ağustos'ta parlamentoda, İstanbul'daki üç büyükelçinin kargaşalıkların yeniden canlanmasını önlemek için gerekli gördükleri ıslahatları, Sultan'a sunduklarını ve cevabının merakla beklendiğine dair konuşma yapmıştır.³⁰⁰

Hariciye Nazırı Turhan Paşa üç büyükelçiliğin dragomanlarıyla görüşerek, hükümetin bu adımı atarken göstereceği iyi niyetin büyük devletleri tatmin edeceğini belirtmiştir. Şakir Paşa ise yanında Babıâli Umur-ı Şehbender Kalemi Müdürü Daniş Bey ve Tahran Sefarethanesi üyesi İlhan Bey ile kalabalık bir maiyetle 23 Ağustos'ta yola çıkmıştır.³⁰¹

Şakir Paşa'nın Doğu Anadolu'ya müfettiş atanmasını Rus Dışişleri Bakanı Lobanoff önemli bir adım olarak görüyordu. Lobanoff, İngiltere'nin Petersburg Büyükelçisi Lascelles ile bu konu üzerine 28 Ağustos'ta bir görüşme gerçekleştirmiştir.

²⁹⁶ Die Grobe Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914, Sammlung der Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes 10. Band: Das türkische Problem 1895, (Editor: Johannes Lepsius, Albrecht Mendelssohn-Bartholdy, Friedrich Thimme) Nr. 2406, p. 47, Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte M. B. H. in Berlin W 8, 1924.

²⁹⁷ Die Grobe Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914, 10. Band: Das türkische Problem 1895, Nr. 2409, p. 51.

²⁹⁸ BOA., Y.PRK.BŞK., 42/57, leff 11, 14 S 1313, (6 Ağustos 1895).

²⁹⁹ TNA., F.O. 424/183, No. 176, Sir F. Lascelles to the Marquess of Salisbury, 13 August 1895.

³⁰⁰ HL Deb 15 August 1895 vol 36 cc17-9; BOA., Y.A...HUS., 334/72, leff 9, 23 S 1313, (15 Ağustos 1895).

³⁰¹ TNA., F.O. 424/183, No. 255, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 29 August 1895. Şakir Paşa'nın maiyetinde yer alan kişiler hakkında bkz. Görür, *Vilâyat-ı Sitte Islahatı (1878-1899)*, s. 121.

Lobanoff görüşmede Sultan'ın Şakir Paşa seçiminin doğru bir hareket olduğunu, sorunu çözmek için bir şeyler yapmasının gerekliliğini gördüğünü ifade etmiştir. Lobanoff ayrıca Sultan'ın son olarak Ermeni ıslahatına verdiği cevabın da kısmen yeterli olduğunu düşünüyordu. Salisbury'nin önerdiği denetim komisyonunun ise İstanbul'daki büyükelçilerin teklif ettiği şekilde Doğu Anadolu'da bir vilayette oluşturulmasından ziyade, İstanbul'da bulunmasının daha doğru olacağına inanıyordu.³⁰² Lobanoff'un bu şekilde düşünmesinin nedeni ise Rus sınırına yakın kurulacak bir komisyonun Ermeni komitelerini heyecanlandıracağını ve bu heyecanın Rus hâkimiyetindeki Kafkasya'ya da sıçrayarak, büyük bir Ermeni isyanının önünü açabileceği endişesiydi.

2.3.4. İngiltere'nin Karma Gözetim Komisyonu Önerisi

Salisbury, Lobanoff'un aksine İstanbul'da oluşturulacak bir komisyon tarafından gerçek bir gözetim yapılamayacağı fikrindeydi. Bunun yerine Van, Bitlis, Erzurum'da ya da ülkenin başka bir yerinde büyük güçler tarafından atanmış, resmî olarak ikâmet eden bir yetkilinin olması gerektiğini savunuyordu. Böyle bir komisyonun da en az üç Avrupalı ve dört Türk komiserden oluşmasını istiyordu. Bölgede ikâmet edecek komisyonun, Ermenilerin yaşadığı Doğu Anadolu vilayetlerinde araştırma ve rapor verme yetkisiyle, ıslahatların tam olarak uygulanması için daha uygun olacağını düşünüyordu. Salisbury bu türden bir komisyonun, tanınan hakların ve üyelerin çoğunluğunun Türk olması nedeniyle Berlin Antlaşması'na da aykırı olmayacağı görüşündeydi. Ancak, komiserlerin her birinin bireysel olarak soruşturma ve rapor etme hakkına sahip olmasını ve bu amaç için gerekli tüm kolaylıkların da kendilerine verilmesinin elzem olduğu fikrindeydi.³⁰³

Salisbury komisyon düşüncesini beş büyük devletin başkentlerindeki büyükelçilerine sunarak, akredite oldukları hükümetlerin fikirlerini öğrenmelerini istemiştir. Salisbury'nin bu fikrinden Cambon'a bahseden Currie ise beklediği olumlu cevabı alamamıştır. Ayrıca Cambon, Rusya'nın önerilen bu komisyonu desteklemeyeceğini de Currie'ye ifade etmiştir.³⁰⁴

³⁰² TNA., F.O. 424/183, No. 256, Sir F. Lascelles to the Marquess of Salisbury, 28 August 1895.

³⁰³ TNA., F.O. 424/183, No. 177, The Marquess of Salisbury to Mr. Howard, 13 August 1895.

³⁰⁴ TNA., F.O. 78/4628, No. 365, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 16 August 1895.

Sultan II. Abdülhamid ise 23 Ağustos'ta Karma Gözetim Komisyonu'nun kabul edilmesinin uygun olmadığını Hanotaux³⁰⁵ ve Lobanoff'a³⁰⁶ da bildirilmesi için buralardaki Osmanlı sefirlerine de talimat vermiştir.

Büyük devletler arasında Karma Gözetim Komisyonu hakkında görüşmeler sürerken, Currie de İstanbul'da ıslahatlar üzerine çalışmalarına devam ediyordu. Currie, Yıldız Sarayı'nda görevli ancak ismini vermediği bir yetkiliden aldığını iddia ettiği bilgileri, 26 Ağustos'ta gizli ibaresiyle Salisbury'e göndermiştir. Currie'nin edindiği bilgiye göre Rusya'nın ıslahatlar konusunda İngiltere ile hareket etmeyeceği, Sultan'ın İngiliz tekliflerini korkutmaya yönelik bir hareket olarak gördüğü ve bundan dolayı tekliflere karşı çıktığını iddia etmiştir. Ayrıca Currie, Salisbury'nin Rüstem Paşa'yla yaptığı görüşmede³⁰⁷ kullandığı dilin Sultan üzerinde olumsuz bir etkiye neden olduğunu düşünüyordu.³⁰⁸

Sultan II. Abdülhamid ise Salisbury'nin önerisine karşılık olarak, Hariciye Nazırının başkanlığında gözetim komisyonu fikrini kabul edebileceğini, 27 Ağustos'ta eski Hariciye Nazırı (Kürt) Said Paşa aracılığıyla üç büyükelçiye bildirmiştir.³⁰⁹

Eski Hariciye Nazırı Said Paşa 28 Ağustos'ta Currie ile bir görüşme gerçekleştirerek, Sultan'ın mesajını kendisine iletmiştir.³¹⁰ Sultan mesajında, gözetim komisyonunun İstanbul'da bulunması, Hariciye Nazırının başkanlığında ve elçilik dragomanlarının komisyonla yalnızca Hariciye Nazırı aracılığıyla iletişim kurması kabul edilirse, Babıâli'nin bazı noktalarda iyileştirme yapmayı kabul edeceğini bildirmiştir.³¹¹

Currie'yi bu zaman zarfında birçok devlet adamı ziyaret ederek, kendisinden ıslahat meselesi hakkındaki görüşünü değiştirmesi ve hükümete yapılan baskının hafifletilmesi istenmiştir. Buna rağmen Currie 29 Ağustos'ta Babıâli'ye giderek,

³⁰⁵ BOA., HR.SYS., 2857/31, leff 1, 2 RA 1313, (23 Ağustos 1895).

³⁰⁶ BOA., HR.SYS., 2857/32, leff 1, 2 RA 1313, (23 Ağustos 1895).

³⁰⁷ Salisbury ve Rüstem Paşa 14 Ağustos'ta Babıâli'nin büyükelçilere verdiği ıslahatlar hakkında bir görüşme yapmıştı. Salisbury görüşmede Babıâli'nin sunduğu ıslahat projesini yetersiz bulduğunu sert bir şekilde ifade etmiştir. BOA., HR.SFR.3..., 437/31, leff 1-4, 22 S 1313, (16 Ağustos 1895).

³⁰⁸ TNA., F.O. 78/4628, No. 380, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 26 August 1895.

³⁰⁹ TNA., F.O. 78/4628, No. 386, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 28 August 1895.

³¹⁰ BOA., Y.EE., 95/12, leff 6, 8 RA 1313, (29 Ağustos 1895).

³¹¹ TNA., F.O. 424/183, No. 224, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 28 August 1895.

Hariciye Müsteşarı Artin Paşa ile görüşmüş ve ıslahat programına acilen cevap verilmesini istemiştir.³¹²

Sultan'ın önerdiği ve üçü Avrupalı dördü Türk üyelerden oluşacak gözetim komisyonunu Rusya ve Fransa kabul ederken, Salisbury Avrupa hâkimiyetinde olmayan bir komisyon önerisinin pratik sonuçları olmayacağı gerekçesiyle kabul etmemiştir.³¹³ Hatta Salisbury, Osmanlı Devleti böyle devam ederse büyük devletlerin bir muhtıra vermek zorunda kalacaklarını ve olayı bir konferansa taşıyacaklarını Rüstem Paşa'ya söylemiştir.³¹⁴

Hariciye Nazırı Turhan Paşa 31 Ağustos akşamı Sultan'ın emriyle Currie'yi ziyaret ederek,³¹⁵ Salisbury'nin sonradan talep ettiği ve sadece Avrupalı üyelerden oluşan gözetim komisyonunu kabul etmenin söz konusu olmadığını ifade etmiştir.³¹⁶

Currie, yüksek komiser için Hristiyan bir yardımcı atanmazsa bütün kontrolün Yıldız'ın elinde olacağına inanıyordu. Ayrıca Currie, valilerin atanmasının kontrolü, hapishanelerde ıslahat, altı vilayet dışında yaşayan Ermenilerin korunmasına ilişkin hükümler, gelirlerin bir kısmının yerel amaçlar için harcanması ve mahkemelerin ıslahı gibi maddelerin kesinlikle kabul edilmesi gerektiğini düşünüyordu. Bu taleplerin Babiâli tarafından karşılanabilmesi için Currie, Salisbury'den Sultan üzerinde baskı kurabilmek adına tam yetki talebinde bulunmuştur. Baskı neticesinde orijinal ıslahat önerilerinin, Sultan tarafından kabul edilebileceğini hatta Sultan'ın önerdiği denetim komisyonunu da geri çekeceğine inanıyordu. Ayrıca Sultan'ı Ermeniler hakkındaki ıslahat projesini kabul etmeye zorlamak için Çanakkale Boğazı'na bir saldırı dışında alınabilecek herhangi zorlayıcı bir tedbire, Rusya'nın karşı çıkamayacağını da düşünüyordu.³¹⁷

Currie ağustos ayı içinde Salisbury'den birçok defa donanmanın Akdeniz'de bazı manevralarda bulunmasını talep etmişti. İngiliz donanmasının Akdeniz'de ve Osmanlı kıyılarında gözükmemesinin, ıslahat taleplerinin Sultan tarafından kabul edilmesini kolaylaştıracağını inanıyordu. Hatta Currie, bu manevralara Fransa ve Rusya'nın da

³¹² BOA., Y.PRK.AZJ., 32/38, leff 1, 9 RA 1313, (30 Ağustos 1895).

³¹³ TNA., F.O. 424/183, No. 236, The Marquess of Salisbury to Sir P. Currie, 29 August 1895.

³¹⁴ BOA., HR.SYS., 2857/35, leff 1-2, 5 RA 1313, (26 Ağustos 1895).

³¹⁵ BOA., Y.EE., 95/13, leff 1, 11 RA 1313, (1 Eylül 1895).

³¹⁶ TNA., F.O. 78/4628, No. 396, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 1 September 1895.

³¹⁷ TNA., F.O. 424/183, No. 263, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 4 September 1895.

katılması gerektiğini, böylelikle Sultan üzerinde daha büyük bir baskı kurulacağı kanaatindeydi. Currie bu amaç için İngiltere'nin Akdeniz donanması komutanını dahi ziyaret etmeyi düşünmüştür.³¹⁸

Rüstem Paşa da Currie'nin donanma gösterisi fikrini ve iddia edilen donanma komutanıyla yapacağı görüşmeyi teyit etmek maksadıyla Londra'da Salisbury ile görüşmüştür.³¹⁹ Salisbury, Currie'nin denizi sevmediğini³²⁰ bu yüzden de amiralin yanına gideceğini zannetmediğini ancak donanma gösterisiyle ilgili ise kesin ifadeler kullanmaktan çekinmiştir.³²¹ Currie'nin donanma gösterisi talebi, Avrupa basınında da uzun süre gündem olmuştur.³²² Kendisi de Akdeniz'de bulunan İngiliz Amirali ile her altı saatte bir telgraflaşmaya devam etmiş ve kendisinden haber alınmadığı takdirde tehdit maksadıyla donanmanın Beşik'a gelmesini istemiştir.³²³

Sadrazam Said Paşa da Currie'nin donanma tehdidini Nelidoff ve Cambon'la görüşmüştür. Nelidoff, Akdeniz'de Rusya'nın bir tek teknesi dahi olmadığından Currie'nin bu teklifine iştirak edemeyeceğini bildirmiştir. Her iki büyükelçi de bu tür durumların yaşanmaması için Babiâli tarafından birtakım adımların atılmasını tavsiye etmişlerdir. Said Paşa, Cambon ve Nelidoff'un Currie ile ortak hareket etmesi engellendiği takdirde, Currie'nin yalnız başına bir girişimde bulunamayacağını ayrıca Fransa ve Rusya'yı daima Osmanlı Devleti'nin tarafında tutmaya çalışmanın çok önemli olduğunu Sultan'a aktarmıştır.³²⁴

Akdeniz'de donanma hareketliliğinin artması üzerine Osmanlı Devleti de 6 Eylül'de Londra Sefiri Rüstem Paşa'ya, altı maddeden oluşan ıslahat planı hakkında, bazı taleplerini içeren bir memorandumu Salisbury'e iletmesi için göndermiştir.³²⁵ Bu memorandumdaki maddeler kısaca: büyükelçilik dragomanlarının komisyonla yapması gereken görüş ve iletişimler, altı vilayet için hükümet tarafından uygulanmasına karar verilen ıslahatlarla sınırlı olmalıdır. Müslüman vali ve mutasarrıflar haricinde Hristiyan memurların nüfusa orantılı olarak atanması. Her nahiyede kırsal muhafızlar olması ve

³¹⁸ BOA., Y.A...HUS., 335/19, leff 3, 1 RA 1313, (22 Ağustos 1895).

³¹⁹ BOA., Y.A...HUS., 335/23, leff 2, 2 RA 1313, (23 Ağustos 1895).

³²⁰ BOA., HR.SYS., 2836/38, leff 1, 2 RA 1313, (23 Ağustos 1895).

³²¹ BOA., Y.A...HUS., 335/27, leff 3, 2 RA 1313, (23 Ağustos 1895).

³²² BOA., HR.SYS., 2836/36, leff 1, 1 RA 1313, (22 Ağustos 1895).

³²³ BOA., Y.A...HUS., 335/91, leff 1, 14 RA 1313, (4 Eylül 1895).

³²⁴ BOA., Y.EE., 94/50, leff 2, tarihsiz.

³²⁵ TNA., F.O. 424/183, No. 295, Turkish Government to Rustem Pasha, 6 September 1895.

sayısı her nahiye için beşi aşmadan valiler tarafından belirlenmesi. Hapishanelere ilişkin düzenlemeler yapması, polis ve jandarmada Hristiyan subaylar olması ve son olarak nahiye müdürleri yönetmeliklere uygun olarak nahiye konseyleri tarafından seçilmesi şeklindeydi.³²⁶

Lobanoff, Osmanlı Devleti'nin ıslahatlar hakkında verdiği bu cevabı yeterli görüyordu. Hatta Ermeni meselesine bir an önce nihayet vermek için kendisi de Salisbury nezdinde girişimde bulunmuştu.³²⁷ Salisbury ise Osmanlı Devleti'nin öne sürdüğü teklifleri yetersiz görüyordu. Uluslararası bir komisyon ya da İstanbul'daki büyükelçilerin önerdiği şekilde oluşturulacak komisyonda, bir miktar Hristiyan bulundurulması ve yüksek komiserin Müslüman olduğu bir durumda yardımcısının Hristiyan olması gerektiğini düşünüyordu.³²⁸

Salisbury, 25 Eylül'de Rusya'nın Londra Büyükelçisi Kroupensky ile yaptığı görüşmede ıslahat planından, altı vilayetin valilerinin de Hristiyanlardan seçilmesini, yeterli oranda Hristiyan mutasarrıfın atanmasını ve son olarak eğer vali veya mutasarrıf Müslüman ise yardımcısının muhakkak Hristiyan olmasını beklediğini söylemiştir.³²⁹ Salisbury'nin bu isteklerini Osmanlı'nın veya Rusya'nın kabul etmesi mümkün değildi.

Cambon ve Nelidoff ile 4 Ekim'de bir araya gelen Currie, vali ve yüksek komiserlik meselelerinde Babiâli'ye ortak baskı yapılmasını önermiştir. Bazı hususları daha da ileri götürmeyi ve her şeyden önce ıslahatların yayımlanmasında ısrar etmeleri gerektiğine dair fikrini de paylaşmıştır. Cambon ve Nelidoff da hükümetlerinden talimat beklediklerini ancak Currie'yi desteklediklerini de ifade etmişlerdir.³³⁰

2.4. 1895 ERMENİ OLAYLARI VE OSMANLI DEVLETİ ÜZERİNDEKİ BASKININ ARTMASI

Salisbury'nin 1895'te iktidara geldikten sonra Osmanlı Devleti hakkındaki politikası, İngiltere, Rusya ve Fransa uyumunu bozmadan Sultan üzerinde yeterli baskıyı uygulama esasına dayanmaktaydı. Sultan II. Abdülhamid'i korkutmanın en kolay yolunun ise boğazlarda bir donanma baskısı olduğunu düşünüyordu. Ancak bu

³²⁶ BOA., Y.A...RES., 76/36, leff 1-5, 16 RA 1313, (6 Eylül 1895). Londra'ya gönderilen ıslahat layihası aynı gün Petersburg ve Paris'e de gönderilmiştir. BOA., HR.SYS., 2857/41, 16 RA 1313, (6 Eylül 1895).

³²⁷ BOA., Y.A...HUS., 336/16, leff 5, 17 RA 1313, (7 Eylül 1895).

³²⁸ TNA., F.O. 424/183, No. 305, The Marquess of Salisbury to Sir F. Lascelles, 11 September 1895.

³²⁹ TNA., F.O. 424/183, No. 356, The Marquess of Salisbury to Sir F. Lascelles, 27 September 1895.

³³⁰ TNA., F.O. 424/184, No. 16, The Marquess of Salisbury to Sir F. Lascelles, 4 October 1895.

teklif Rusya'nın muhtemel muhalefeti ve İngiliz Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nın bunu reddetmesi, böyle bir eylemin önünde ciddi engeller oluşturunuyordu. Yine de İngiliz donanması, Sultan'ı etkilemesi umuduyla Suriye kıyılarından Selanik'e hareket etmişti. Salisbury, 5 Ağustos'ta Currie'ye Dicle Nehri'ndeki hücumbotların Sultan'ı korkutup korkutmayacağını da sormuştu. Currie ise Sultan II. Abdülhamid'in direncinin hücumbotların üstesinden gelemeyeceği kadar güçlü olduğuna ve Dicle'nin yeterince derin olmadığına dair Salisbury'e rapor göndermiştir.³³¹ Salisbury bir ara Osmanlı Devleti'ne baskı yapmak için Kızıldeniz'de de gösteri yapmayı planlamıştı.³³²

Hem Akdeniz'de donanma tehdidi hem de İstanbul'da büyükelçilerin baskıları, Sultan'ın ıslahatları resmî olarak onaylamasında yeteri kadar etkili olmuyordu. Ermeni komitacılar da ıslahatların biran evvel onaylanması için en iyi bildikleri yola isyana başvurmuşlardır. 1895'in son aylarında gerçekleştirdikleri eylemlerle kısmen de olsa bunda başarılı olmuşlardır. Ancak Sultan II. Abdülhamid, olayları komisyonlar vasıtasıyla sürüncemede bırakarak, Ermenilerin ve büyükelçilerin taleplerinin uygulanmasını geçiştirmeyi başarmıştır.

2.4.1. 1895 Babiâli Gösterileri

Zabtiye Nazırı Nazım Paşa, İngiliz Büyükelçiliği İkinci Dragomanı Marinitch ile Ermeni ihtilal dernekleri hakkında gayr-ı resmi bir görüşme gerçekleştirmişti. Nazım Paşa, Marinitch'in dikkatini özellikle Londra'da Hınçak ve İsviçre'de Truşak (Trochag) Ermeni ihtilal komitelerine çekmiştir. Söz konusu iki komitenin de yüksek seviyede anayasal ve liberal olmasına rağmen, İngiliz Hükümeti de dahil yasal olarak oluşturulmuş tüm yönetimlere karşı olduklarını açıkça kabul eden nihilistler olduğunu ifade etmiştir. Londra'daki Hınçak İhtilal Komitesi, sosyalist eğilimleri yayma fikriyle her türden kışkırtıcı broşürleri yayınlamıştı. Sloganlarının ise insanlığın üç temel kurumu din, hükümet ve evliliği yok etmek olduğunu söylemiştir. Nazım Paşa eğer Currie komiteden ele geçirilen dokümanları ve malzemeleri görmek isterse, sözlerinin doğrulanabilmesi için bunları göstermeye hazır olduğunu da söylemiştir. Ayrıca Nazım Paşa, Marinitch'e Londra'daki Hınçak Komitesine polis tarafından baskın düzenlenmesi için İngiliz Hükümeti'ne çağrıda bulunmasını istemiş, bu şekilde komitenin sosyalist

³³¹ Peter Marsh, "Lord Salisbury and the Ottoman Massacres", *Journal of British Studies*, May, 1972, Vol. 11, No. 2 (May, 1972), pp. 63-83.

³³² J. A. S. Grenville, *Lord Salisbury and Foreign Policy the Close of the Nineteenth Century*, University of London The Athlone Press, London 1964, p. 29.

fikirleri yaymaya çalıştığının açıkça görülebileceğini ifade etmiştir. Yine Nazım Paşa, Avrupa’da hızla zemin kazanan Sosyalist fikirlerin çeşitli halklara büyük zarar verdiğini de söylemiştir. Paşa, Ermeni Patriği İzmirliyan Efendi’nin ise bu türden komitelerin hareketlerini kınamak yerine, eylemlerini onayladığını söyleyerek, Currie’den İzmirliyan Efendi’nin Hınçak ve Truşak (Trochag) komitelerinin anarşist çalışmalarını devam ettirmesini önlemek için girişimde bulunmasını dragomandan talep etmiştir.³³³

Hınçak Komitesi 28 Eylül’de Currie’ye, İstanbul Ermenilerinin, Anadolu’da Ermenilerle meskûn vilayetlerde ıslahat isteklerini kamuoyuna duyurmak amacıyla, barışçıl bir gösteri yapmak üzere olduklarını belirten bir mektup göndermişti. Komite, gösteri sırasında çıkabilecek tüm sorumlulukları reddettiklerini ve büyük sonuçlara yol açabilecek hiçbir polis veya silahlı kuvvet müdahalesinin olmayacağını umut ettiklerini de ifade etmiştir.³³⁴ Aynı mektup komite tarafından daha sonra Cambon ve Nelidoff’a da gönderilmiştir.³³⁵

İngiliz Hükümeti Ermeni sorununun durumu konusunda, Currie’ye danışmanın gerekli olacağı kanaatiyle kendisinin Londra’ya gelmesini istemiştir.³³⁶ Salisbury de 30 Eylül’de Currie’ye herhangi bir yanlış anlaşılmaya sebep olmadan, 14 Ekim’de İngiltere’ye gelmesinin mümkün olup olmadığını sormuştur. Currie de talimat verilmesi halinde derhal Londra’ya gelebileceğini bildirmiştir.³³⁷ Ancak Currie, böyle bir zamanda Londra’ya gelmesinin, Babıâli’nin İngiliz Hükümeti’nin ıslahatları terk ettiği şeklinde yorumlayabileceğini ve Ermenileri çaresizliğe sürükleyeceğini düşünüyordu.³³⁸ Currie, Londra’ya gitmeden önce Said Paşa’yla görüşerek, ıslahatlardan vazgeçilmediğini söylemek istiyordu. Görüşme sırasında hükümeti tarafından, Ermeni meselesi hakkında çağırıldığından bahsederek, Babıâli ve Sultan’ın kendisinin bu aşamada Londra’ya gitmesini engellemek için önemli tavizler vereceğini düşünüyordu.³³⁹

³³³ TNA., F.O. 424/183, Inclosure in No. 159, Extract from Memorandum by Mr. Marinitch of August 3, 1895.

³³⁴ TNA., F.O. 424/184, Inclosure 1 in No. 36, The Armenian Revolutionary Committee to Sir P. Currie, 28 September 1895.

³³⁵ TNA., F.O. 424/183, No. 371, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 30 September 1895.

³³⁶ TNA., F.O. 424/183, No. 373, The Marquess of Salisbury to Sir P. Currie, 30 September 1895.

³³⁷ TNA., F.O. 424/184, No. 1, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 1 October 1895.

³³⁸ Currie’nin Londra’ya gidişine dair İngiliz basınında çıkan bazı iddialar hakkında bkz. BOA., HR.SFR.3..., 447/15, leff 1-20, 7 CA 1312, (26 Ekim 1895).

³³⁹ TNA., F.O. 424/184, No. 2, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 1 October 1895.

İstanbul'da ise bu arada 30 Eylül 1895'te Ermeni olayları başlamış, olaylar hakkında Currie ilk raporunu 1 Ekim'de Salisbury'e göndermiştir. Raporunda güvenilir bir kaynaktan aldığını iddia ettiği bilgilere göre isyan şu şekilde başlamıştı: *“Çoğunluğu orta sınıfın genç erkeklerinden oluşan yaklaşık 2.000 Ermeni, Sadrazama bir dilekçe vermek amacıyla Babıâli yakınlarında toplandı. Jandarma onları durdurdu ve komutan onları dağılmaya çağırdı. Ermenilerin bunu reddetmeleri üzerine, komutan liderlerini yakalamalarını emretti. Jandarma subayı öldürüldü, yaklaşık on beş jandarma ve altmış Ermeni öldü, polis Ermenileri dağıtarak onları takip etti ve çok sayıda kişiyi tutukladı. Elleri taş ve sopa verilen Müslümanlar, Ermenileri sokaklara kovaladılar ve birçoğunu polisin gözü önünde öldürdüler...”*³⁴⁰

Büyükelçiler de çok geçmeden İstanbul'da yaşanan olaylar hakkında Babıâli'ye ortak çağrıda bulunarak, isyanın yalnızca hükümet güçleri tarafından bastırılmasını, özel şahısların Ermenilere saldırtılmaya teşvik edilmesine veya saldırıya izin verilmemesini talep etmişlerdir. Ayrıca mahkûmların polis tarafından öldürülmesine karşı da önlem alınmasını istemişlerdir.³⁴¹ Burada özel kişilerden kastedilen, İstanbul'un Müslüman halkı ve esnafıdır. Nefsi müdafaa çerçevesinde kendisine saldıran ve hakaretler yağdıran bir gruba verilen karşılık kastedilmektedir.

Currie, 2 Ekim'de hükümetine gönderdiği diğer bir telgrafında ise ilk saldıranın ve ateş edenin Ermeniler olduğunu bildirmiştir.³⁴² Ancak Currie aynı günün akşamı Sadrazam Said Paşa'ya, İstanbul'da hemen hemen her yerde yaşanan katliamların bir an önce son bulmasını ve hükümetin acil önlem almasını isteyen mesaj göndermiştir.³⁴³

Babıâli gösterilerinin hemen ardından Sadrazam Said Paşa ise görevinden alınmış³⁴⁴ ve 2 Ekim'de İngilizlerin sempatisini kazanmak için Kıbrıslı Kâmil Paşa Sadarete tayin edilmiştir. 5 Ekim'de de Hariciye Nazırı Turhan Paşa azledilerek, yerine (Kürt) Said Paşa getirilmiştir.³⁴⁵ Avrupa'da ise İstanbul'da meydana gelen bu kabine değişikliğine İngiltere'nin donanmasını İzmir açıklarına göndermesinin neden olduğu

³⁴⁰ TNA., F.O. 424/184, No. 3, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 1 October 1895.

³⁴¹ TNA., F.O. 424/184, No. 4, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 2 October 1895.

³⁴² TNA., F.O. 424/184, No. 5, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 2 October 1895.

³⁴³ TNA., F.O. 424/184, No. 7, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 2 October 1895.

³⁴⁴ Zaptiye Nazırı Nazım Paşa, Said Paşa'nın Sadareten alınmasının en büyük gerekçesi olarak, İstanbul'da meydana gelen Ermeni olaylarını kolaylaştırdığı ve zamanında tedbir almamasını göstermektedir. BOA., Y.EE., 83/71, leff 2, 19 C 1313, (7 Aralık 1895).

³⁴⁵ BOA., İ.HR., 348/59, leff 1, 15 R 1313, (5 Ekim 1895).

iddia edilmiştir.³⁴⁶ Ayrıca Kâmil Paşa kendisine mührü teslim edildikten sonra Mabeyn Başkatibi Tahsin Bey'e *"İngiliz sefiri şimdi tebrik için gelecektir. Bu mülâkatta mühim bir şey anlaşılacak muhtemeldir. Keyfiyeti bu suretle huzur-ı hümayuna arz etmenizi rica ederim"* diyerek kendisinin Sadaret makamını getirilmesiyle İngiltere'nin Osmanlı'ya karşı uyguladığı politikalarda büyük değişiklikler yaşanacağını iddia etmiştir.³⁴⁷

Kâmil Paşa, Sadrazam olarak atandıktan sonra 4 Ekim'de acil görüşme isteğiyle Currie'yi evine davet etmiştir. Currie, İstanbul'da polisin ve Müslümanların gösterilerde suç işleyen Ermenilere karşı aşırılıklardan, devam eden tutuklamalardan han ve evlerde yapıldığı iddia edilen katliamlardan bahsetmiştir. Currie, 1876'da yaptığı gibi hapisanelerin durumlarını incelemek istediğini de bildirmiştir. Bu istekle Currie, Ermenileri güvenlik altına almak ve evlerine geri dönmelerini sağlamak için bir an önce bazı adımların atılmasını istiyordu. Kâmil Paşa da Currie'nin önereceği birinin İstanbul'da yaşanan olayları soruşturmaya yardımcı olmasına izin vermeyi teklif etmiştir. Görüşmenin devamında Currie, Sadrazamın Ermeni ıslahatı hakkında büyük güçler ile Babıâli arasında her konuda anlaşma olduğu izlenimine kapıldığını düşünmüştür. Bu düşüncüyü ortadan kaldırmak için tartışma konusu olan bazı noktaların olduğunu ve özellikle de Sultan'ın yayımlayacağı bir kararname ile ilan edilecek ıslahatların önemi üzerinde ısrar etmiştir.³⁴⁸

Currie, Babıâli gösterileri hakkında Salisbury'e ilk gönderdiği raporunda, Hınçak Komitesi'nin büyükelçilere verdiği mektupta, Ermeniler tarafından ıslahat arzularını ifade etmek için barışçıl bir gösteri yapacakları için bilgi verdiklerini söylemişti. Ancak 3 Ekim'de gönderdiği diğer bir raporunda ise gösterilerin hiç de barışçıl bir karakteri olmadığını ifade ederek: *"Göstericiler, hiç şüphesiz hareketin organizatörleri tarafından kendilerine verilen tek tip bir modelde tabancalar ve bıçaklarla donatılmıştı,"* şeklinde tanımlamıştır. Currie komitenin amacının, büyük devletleri Ermeniler adına müdahale etmeye teşvik etmek amacıyla kargaşa ve kan dökmek

³⁴⁶ Alan Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, Alfa Yay., İstanbul 2013, s. 283.

³⁴⁷ Tahsin Paşa, *Abdülhamit Yıldız Hatıraları*, (Yayıma Haz. Kudret Emiroğlu), İmge Kitabevi, İstanbul 2008, s. 104.

³⁴⁸ TNA., F.O. 424/184, No. 14, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 4 October 1895.

olduğunu düşünüyordu. Currie ilk ateşin Ermenilerden geldiğini ve Jandarma Binbaşısının öldürüldüğünü bildirmiştir.³⁴⁹

Currie, büyükelçilik dragomanlarından Shipley'i 4 Ekim'de Ermeni Patriği İzmirliyan Efendi'ye ziyarete göndermiştir. İzmirliyan Efendi görüşmeye hem kendisine hem de Ermeni davasına da gösterdiği yoğun ilgi nedeniyle Currie'ye teşekkürle başlamış, Ermeni meselesine Currie'nin kalıcı bir çare bulacağına dair ümitlerini ifade etmiştir. İzmirliyan Efendi Ermeni meselesi konusunda ya altı büyük devletin hepsinin birden veya herhangi birinin doğrudan kontrolü ve garantisini isteyerek, bir müdahale çağrısında bulunmuştur. Shipley'in daha fazla gösteri olup olmayacağına dair sorusuna cevap olarak ise İzmirliyan Efendi, şu an durumun biraz daha sakin olduğunu ancak Ermenilerin sakinliğinin devamı konusunda hiçbir garanti veremeyeceğini söylemiştir.³⁵⁰

Babıâli olaylarının ardından büyükelçilerin şikâyet konusu ettikleri en önemli meselelerden biri, olaylar sırasında Ermenilere karşı silah kullanıldığıdır. Ancak yaralıları incelemek için görevlendirilen hem İtalyan doktorun Polis Komiseri Nuri Bey huzurunda Yedikule'deki Ermeni hastahanesinde ölü ve yaralıları inceledikten sonra hazırladığı raporunda, hem de Ermeni Patriği İzmirliyan Efendi'nin raporunda yaralanma ve ölümlerin sopa, baston ve taşlar nedeniyle meydana geldiği belirtilmiştir.³⁵¹

Currie'nin girişimleri ve Avusturya Büyükelçisi Calice'nin de desteğiyle 6 Ekim'de İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Rusya ve Avusturya büyükelçileri Babıâli'ye verilmek üzere not hazırlamışlardır. Notta, sorumluluğun Babıâli'ye ait olduğu, polisin ve Müslüman halkın orantısız güç kullandığı ve acil tedbirlerin alınarak, 11 Mayıs 1895 tarihli ıslahat projesinin kabul edilmesi gerektiği belirtilmiştir.³⁵²

Currie'nin önderliğinde hazırlanan büyükelçilerin ortak notasının ardından Sultan, Artin Paşa'yı Ermeni Patriğine göndermiştir. Artin Paşa, İzmirliyan Efendi'den kiliselere sığınan Ermenilerin evlerine dönmeleri için çağrı yapmasını istemiştir. İzmirliyan Efendi bu çağrıyı yapmasına rağmen Hınçak Komitesi'nin kiliselerde

³⁴⁹ TNA., F.O. 424/184, No. 36, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 3 October 1895.

³⁵⁰ TNA., F.O. 424/184, Inclosure in No. 68, Report by Mr. Shipley, 4 October 1895.

³⁵¹ TNA., F.O. 424/184, Inclosure 2 in No. 70, Report by Italian Doctor, 4 October 1895.

³⁵² TNA., F.O. 424/184, Inclosure in No. 72, Collective Note, 6 October 1895.

kalmayı tavsiye ettiği için Ermenilerin evlerine dönmeyi reddettiklerini söylemiştir. Ayrıca Hınçak Komitesi bu süre içinde Ermenilere iş yerlerini kapalı tutma talimatı da vermiştir.³⁵³

Babıâli gösterilerinin yaşandığı esnada, İngiliz donanması da Osmanlı Devleti'nin kıyılarına yakın hareket etmeye başlamıştı. Babıâli gösterilerinin hemen akabinde Currie, Midilli açıklarında bulunan İngiliz amirale, kendisinden üç saatte bir telgraf almazsa Çanakkale Boğazı'nı zorlamasını emretmişti.³⁵⁴

Sultan 7 Ekim'de Tophane Müşiri Zeki Paşa'dan,³⁵⁵ İngiliz filosunun kıyılara yakınlığının, Hınçak Komitesi'ni eylemlerinde cesaretlendirdiğini ve daha uzak bir limana örneğin Selanik'e gönderilmesi için Currie ile görüşmesini istemiştir. Zeki Paşa, donanmanın Limni'de kaldığı sürece düzenin sağlanamayacağını Currie'ye söylemiştir. Zeki Paşa ayrıca, Hınçak Komitesi'nin, İngiliz donanmasını İstanbul'a gelmeye zorlamak ve Ermeniler adına özerklik talep etmek için Türkleri kan dökmeye kışkırtmaya çalıştıklarını da ifade etmiştir. Currie ise donanmanın hareketlerini düzenlemeye yetkisi olmadığını ve İngiliz Hükümeti'nin Ermenilere karşı aşırılıklardan uzak durulması gerektiğine dair uyarılarda bulunduğunu söylemiştir. Zeki Paşa'nın, ilk kurşunun Ermeniler tarafından atıldığı konusunda ısrar etmesi üzerine Currie, masum Ermenilerin toplu katliamlarının ve tutuklanmalarının birkaç ihtilalcinin suç eylemiyle haklı çıkarılamayacağını söylemiştir.³⁵⁶

Zeki Paşa, 8 Ekim'de Currie'yi yeniden ziyaret ederek, Ermenilerin aşırılıklarına son vermesi için girişimde bulunmasını talep etmiştir. Currie ise Zeki Paşa'ya, altı büyükelçinin Babıâli'ye hitaben, kiliselere sığınanlar için iyi niyetlerini kullanmayı teklif ettikleri bildiriye hatırlatmıştır. Kimsenin taciz etmeyeceğine dair ciddi güvenceler alınırsa, kiliselere sığınan Ermenilere silahlarını bırakıp evlerine dönmelerini tavsiye edebileceklerini söylemiştir. Zeki Paşa daha sonra Sultan'ın İngiltere'ye sadık dostluğunu sunmaya ve onun tavsiyesine uymaya karar verdiğini Currie'ye söyleyerek, İngiliz donanmasının Limni'den ayrılması için yeniden ricada bulunmuştur. Currie, şu an için filonun konumunda herhangi bir değişiklik yapılamayacağını ancak büyük

³⁵³ TNA., F.O. 424/184, No. 26, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 6 October 1895.

³⁵⁴ Francis de Pressense, "La Question Armenienne, Revue des Deux Mondes (1829-1971)", *QUATRIÈME PÉRIODE*, Vol. 132, No. 3 (1er Décembre 1895), pp. 673-687.

³⁵⁵ Mustafa Zeki Paşa en uzun süre (1891-1908) Tophane Müşirliği yapmış asker kökenli devlet adamıdır. Kuneralp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922)*, s. XX.

³⁵⁶ TNA., F.O. 424/184, No. 38, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 7 October 1895.

devletler tarafından talep edilen ıslahatlar ilan edildiğinde ve düzeni sağlamak için tatmin edici adımlar atıldığında İngiliz Hükümeti, Sultan'ın bu konu hakkındaki talebini değerlendirmek için zorluk çıkarmayacağını ifade etmiştir. Görüşmenin ardından Salisbury'e telgraf çeken Currie, İngiliz filosunun şu an bulunduğu konumun, ıslahatların kabul edilmesi için gerekli olan baskıyı yapabilecek önemli bir fırsat olduğunu belirtmiştir.³⁵⁷

Hariciye Nazırı Said Paşa, 9 Ekim'de büyükelçilerle bir araya gelmiş ve kiliselere sığınan Ermenilerin silahlarını bırakmaları şartıyla, kiliseleri terk etmelerine izin verileceğini, hiçbir tutuklama ve taciz yapılmayacağını ve evlerine özgürce dönebileceklerinin sözünü vermiştir. Büyükelçilik dragomanları da 10 Ekim'de Ermeni kiliselerini ziyaret ederek, Ermenileri, Babîâli tarafından verilen güvencelerden haberdar ederek, onları evlerine dönmeleri için teşvikte bulunmuşlardır.³⁵⁸

Büyükelçilik dragomanları, 11 Ekim'de kiliselerde bulunan Ermenileri evlerine dönmeye ikna etmişlerdir. Kiliselerde yaklaşık olarak 2.414 Ermeni'nin olduğu ve bunların 290'ının silah taşıdığı yine dragomanlar tarafından rapor edilmiştir.³⁵⁹

Nihayet 16 Ekim'de Ermeniler yeniden dükkânlarını açmışlardır. Aynı zamanda Currie'nin hapishanelerde bulunan Ermenilerin durumunu incelemesi için görevlendirdiği Lister, hapishanelerde 120 Ermeni'nin olduğunu, bunlardan da gün ortasında 60'tan fazlasının serbest bırakıldığını kendisine bildirmiştir.³⁶⁰

2.4.2. 1895 Trabzon Olayı

1895 Trabzon Ermeni olayları, Van'ın eski Valisi Bahri Paşa'nın, Trabzon Garnizon Kumandanı Hamdi Paşa, İran Başkonsolosu Rıza Han ve Telgraf Müfettişi Hacı Ömer Efendi eşliğinde yürürken, iki Ermeni tarafından 2 Ekim 1895'te üzerlerine ateş açılmasıyla başlamıştı.³⁶¹ Bu saldırıda Bahri Paşa ile Trabzon Kumandanı Hamdi Paşa ayaklarından yaralanmışlardı. Trabzon İngiliz Konsolosu Longworth,

³⁵⁷ TNA., F.O. 424/184, No. 43, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 8 October 1895. Zeki Paşa birkaç kez daha Currie ile Sultan'ın bilgisi ve izni dahilinde görüşmüştür. Bu görüşmelerden rahatsız olan Müslümanların, Zeki Paşa'ya tehdit edici mektuplar göndermesi üzerine evinin etrafına asker yerleştirilmek zorunda kalmıştır. TNA., F.O. 424/184, No. 151, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 23 October 1895.

³⁵⁸ TNA., F.O. 424/184, No. 49, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 9 October 1895.

³⁵⁹ TNA., F.O. 424/184, No. 78, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 11 October 1895.

³⁶⁰ TNA., F.O. 424/184, No. 113, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 16 October 1895.

³⁶¹ TNA., F.O. 424/184, No. 10, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 3 October 1895; Gürün, *Ermeni Dosyası*, s. 236.

Ermenilerden birinin yakalandığını ve şehirde asayişin bozulmadığını 4 Ekim’de büyükelçiliğe bildirmiştir.³⁶²

Trabzon’da bu olayın hemen ardından, İstanbul’da yaşanan olayların etkisiyle Şınark isimli bir Ermeni balkondan halkın üzerine 8 Ekim’de ateş açmış,³⁶³ Müslümanların ve Ermenilerin birbirlerine saldırmasıyla olaylar daha da büyümüştür.³⁶⁴ Longworth, İngiliz taraftarı olarak bilinen Kâmil Paşa’nın, Sadrazam olarak atanmasının Müslümanlar üzerinde olumsuz bir etkiye neden olduğunu ve bu olayların büyümesinde etkili olduğunu düşünmekteydi. Trabzon’da kargaşalıkların büyümesi üzerine Avusturya, İngiltere, İran, İtalya, Fransa, Rusya, Yunanistan, Belçika ve İspanya konsolosları ve dragomanları Trabzon Valisi Kadri Bey’e başvurarak tedbir alınmasını istemişlerdir. Kadri Bey, asker ve jandarma sayısının arttırılacağını, suçluların acilen yakalanacağını ve Hristiyanların sığındığı konsoloslukların ve kiliselerin etkin bir şekilde korunacağı sözünü vermiştir.³⁶⁵

Currie olaylarda hiçbir İngiliz veya Amerikan vatandaşının zarar görmediğini Salisbury’e bildirmiştir.³⁶⁶ Rus Büyükelçisi Nelidoff ise hükümetinden acilen Trabzon’a bir savaş gemisi gönderilmesini talep etmiştir.³⁶⁷

Trabzon Rus Konsolosu, Nelidoff’a telgraf çekerek öldürülen Ermenilerin sayısının 200’ü bulunduğunu ve takviye kuvvetlerin de Trabzon’a ulaşmasıyla, buradaki güvenlik gücü sayısının yaklaşık 500’e ulaştığını bildirmiştir. Bir Rus savaş gemisinin Trabzon açıklarında gözükmemesinin olayların yenilenmesine yol açacağını söyleyen valinin isteği üzerine, Rus konsolosu hiçbir gemi gönderilmemesi için büyükelçiliğe ricada bulunmuştur.³⁶⁸

İngiliz Konsolosu Longworth, Osmanlı yetkililerinden aldığı malumatı 8 Ekim’de Currie’ye göndermiştir. Buna göre olaylarda 182 Ermeni ve 11 Türk ölürken, 19

³⁶² TNA., F.O. 424/184, No. 13, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 4 October 1895.

³⁶³ Gürün, *Ermeni Dosyası*, s. 236.

³⁶⁴ TNA., F.O. 424/184, Inclosure 1 in No. 194, Consul Longworth to Sir. Currie, 9 October 1895.

³⁶⁵ TNA., F.O. 424/184, Inclosure in No. 128, Sir P. Currie, 5 October 1895.

³⁶⁶ TNA., F.O. 424/184, No. 47, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 9 October 1895.

³⁶⁷ TNA., F.O. 424/184, No. 48, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 9 October 1895.

³⁶⁸ TNA., F.O. 424/184, No. 60, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 10 October 1895.

Ermeni, 20 Türk ve 1 Yunan yaralanmıştı.³⁶⁹ Trabzon'da karışıklıkların son bulmasının ardından Rus Savaş Gemisi Terets 14 Ekim'de Trabzon açıklarına gelmiştir.³⁷⁰

Olaylar sırasında İngiliz konsolosluğunda görevli bir Ermeni'nin hapsedilmesi, Currie ile Sadrazamı karşı karşıya getirmiştir. Currie, Kâmil Paşa'ya Ermeni görevlinin tutuklanması hakkında açıklama yapmasını ve bu tür hareketlerin bir daha yaşanmaması için yetkililere emir vermesini talep etmiştir.³⁷¹ Neyse ki olaylar diplomatik bir krize dönüşmeden son bulmuştur.

2.4.3. İslahatların Kabulü İçin Büyük Devletlerin Baskılarını Arttırması ve Projenin Kabulü

Babıâli gösterileri ve Trabzon'da yaşanan son olaylar nedeniyle birçok ülkeden Osmanlı karşıtı söylemler gelmeye başlamıştı. İngiltere ve Avusturya bu karşıt söylemlerde öncülük etmekteydiler. Avusturya Dışişleri Bakanı Goluchowski, İstanbul'daki büyükelçilerin tüm Hristiyanları korumak amacıyla Babıâli üzerinde ortaklaşa, güçlü bir baskı yapmalarını ve her ne olursa olsun son yaşanan olaylardan Osmanlı Hükümeti'ni sorumlu tutmaları gerektiğini düşünüyordu. Goluchowski, düşüncesinin hayata geçebilmesi için vakit kaybetmeden İngiltere'ye başvurmuştur.³⁷²

Salisbury, üç devlet arasında ıslahat meselesi hakkındaki görüşlerini içeren bir raporu Viyana Büyükelçisi Monson'a göndererek, son gelişmeler hakkında Goluchowski'yi bilgilendirmesini istemiştir. Goluchowski'nin İstanbul'da yaşanan olaylarda ortak hareket etme teklifinden dolayı Salisbury kendisine teşekkürlerini sunmuştur. Avusturya Hükümeti'nin nasıl bir destek verebileceği konusunda İngiliz Büyükelçisi Currie'ye danışması için Avusturya büyükelçisine talimat gönderebilirse çok memnun olacağını bildirmiştir.³⁷³

Babıâli gösterilerinin ardından Trabzon'da ve ülkenin farklı yerlerinde meydana gelen Ermeni olayları, büyük devletlerin ıslahatların kabulü için baskılarını arttırmalarına neden olmuştur. Currie bu anlamda Hristiyan tebaanın canlarını da korumak bahanesiyle, Osmanlı Devleti'ne karşı zorlayıcı birtakım tedbirler alınması için girişimde bulunmuştur. Currie, İngiliz Akdeniz donanmasının Osmanlı sahillerinin

³⁶⁹ TNA., F.O. 424/184, No. 84, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 12 October 1895.

³⁷⁰ TNA., F.O. 424/184, No. 120, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 17 October 1895.

³⁷¹ TNA., F.O. 424/184, No. 122, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 19 October 1895.

³⁷² TNA., F.O. 424/184, No. 52, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury, 9 October 1895.

³⁷³ TNA., F.O. 424/184, No. 63, The Marquess of Salisbury to Sir E. Monson, 10 October 1895.

herhangi birine yapacağı bir ziyareti, Sultan'ı ıslahatların kabul etmesi için gerekli olduğuna inanıyordu.³⁷⁴

Sultan II. Abdülhamid ise Çanakkale Boğazı'na olası bir İngiliz saldırısına karşılık bazı adımlar atmıştır. Sultan büyük devletlerin donanma tehdidine karşılık attığı adımları gizlemeden yaparak büyükelçilerin durumdan endişelenip geri adım atmalarını sağlamayı düşünmüştür. Sultan'ın Çanakkale'de yaptırdığı hazırlıklar hakkında Çanakkale İngiliz Başkonsolos Yardımcısı 9 Ekim'de Currie'ye rapor göndermiştir. Raporda, Çanakkale'deki tüm kalelerde büyük bir askerî faaliyetin başladığını, İstanbul'dan yüzlerce askerî gelerek boğazın her iki tarafına da fazladan torpidolar yerleştirildiği belirtilmiştir.³⁷⁵ Konsolos yardımcısı bu hazırlıkların İngiliz filosuna karşı, Sultan'ın attığı bir adım olduğunu düşünüyordu. Çanakkale Başkonsolos Yardımcısı'nın gönderdiği yazışmayı Askerî Ataşesine danışan Currie, onun da onaylamasıyla Çanakkale'de yapılan hazırlıkları teyit etmiş oldu. Askerî Ateşe de Osmanlı'nın şu anda yeni bir tasarıma sahip yetmiş ila seksen torpidoyu ve onları döşeyecek dört dalgıçla, Çanakkale'ye gönderilmeye hazır doksan parça demir zincire sahip olduğunu bildirmiştir. Hatta geçen yılın torpidolarını incelemek için Çanakkale Boğazı'na giden bir paşanın görevini yerine getirdikten sonra, İstanbul'a döndüğünü de Currie'ye bildirmiştir.³⁷⁶ Planlı bir şekilde etrafta, Çanakkale Boğazı Garnizonuna 10.000 asker gönderileceği söylentisinin çıkması, Currie'yi daha da endişelendirmişti.³⁷⁷

Başkonsolos Yardımcısı Russell, Çanakkale'deki hazırlıklar hakkında Currie'yi yeniden bilgilendirerek, Mecidiye Kalesinden çok uzak olmayan tepede maskeli bir bataryanın tamamlandığını ve hâlihazırda 12 top ve havanın olduğunu, Asya tarafında Hamidiye, Sultaniye ve karşı taraftaki Namaziye tabyalarına yeni torpidolar yerleştirildiği bilgisini vermiştir. Ayrıca İstanbul'dan gönderilen birliklerin de topçu birliği olduğunu belirtmiştir.³⁷⁸ Sultan II. Abdülhamid'in söz konusu bu tedbirleri Currie'yi bir süre endişelendirmişse de ıslahatların kabulü için Sultan'ın üzerindeki baskıyı hafifletmemiştir. Ancak en azından Salisbury'nin Çanakkale blöfü tutmamıştı.

³⁷⁴ Salisbury, Sultan'a baskı yapmak için defalarca bir deniz gösterisi talep eden Currie'ye, böyle bir tatbikatın boşuna olduğuna dikkat çekmiştir. Ne de olsa olaylar Osmanlı'nın iç kesimlerinde, İngiliz savaş gemilerinin ulaşamayacağı bir yerde gerçekleşiyordu. Keith M. Wilson, *Empire and Continent: Studies in British Foreign Policy from the 1880s to the First World*, Mansell Press, London 1897, p. 15-16.

³⁷⁵ TNA., F.O. 424/184, No. 56, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 10 October 1895.

³⁷⁶ TNA., F.O. 424/184, No. 59, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 10 October 1895.

³⁷⁷ TNA., F.O. 424/184, No. 106, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 15 October 1895.

³⁷⁸ TNA., F.O. 424/184, No. 144, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 21 October 1895.

Hatta Salisbury, Gladstone'un kuzeni Piskopos Talbot'a "*blöf politikası savunması zor olan padişahı aldatmadı*" diyerek, Osmanlı Devleti'nin direncinin içeriden parçalanması gerektiği ile ilgili kendisini teselli etmeye çalışmıştır.³⁷⁹

Currie, 11 Ekim'de Cuma Selamlığının ardından, Sultan II. Abdülhamid'in huzuruna çıkmıştı. Sultan Currie'ye İngiltere'de Ermenilere gösterilen sempatinin, onları şiddet eylemlerinde cesaretlendirme etkisine sahip olduğundan ve İngiliz basınında kendisine yapılan saldırılardan şikâyet etmiştir. Currie ise gazetelerde yer alan makaleler için herhangi bir sorumluluk üstlenemeyeceğini ancak İngiltere'nin Ermenileri hiçbir zaman Sultan'a ve hükümetine karşı şiddet eylemlerine teşvik etmediğini söylemiştir. Currie, soruna müdahalelerinin Anadolu vilayetlerinde yaşayan Ermenilerin durumlarını yalnızca iyileştirmeye yönelik olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Currie, mevcut gerginlik ve tedirginlik durumuna bir son vermek amacıyla ıslahat projesinin hızlı bir şekilde uygulanması gerektiğini de sözlerine eklemiştir. Sultan konuşmasına daha fazla devam etmeyerek, yakında kendisine bu konuları görüşmesi için Tophane Müşiri Zeki Paşa'yı göndereceğini söylemiştir.³⁸⁰

İstanbul'da ve ülkenin birçok yerinde sükûnetin sağlanmasının ardından, Hariciye Nazırı Said Paşa ile Hariciye Mektupçusu Salih Münir Efendi'nin Currie'yi ziyaretiyle ıslahat projesinin hayata geçirilmesi konusunda adımlar atılmaya başlanmıştı.³⁸¹

Currie büyükelçilere, Osmanlı Devleti'nin ıslahatları kabul etmesi için zorlayıcı birtakım tedbirler alınması çağrısında bulunmuştu. İngiliz donanmasının da bu sırada Akdeniz'de Osmanlı limanlarına yakın seyretmesi, Babıâli'yi oldukça zor bir duruma sokmuştu.³⁸² Bunun ardından yeni Hariciye Nazırı Said Paşa ve Hariciye Mektupçusu Salih Münir Efendi, artan baskılar neticesinde büyükelçilerle ıslahatların kabulü hakkında müzakerelere başlamak zorunda kalmıştı. Babıâli tarafından Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Mamuretü'l-Aziz ve Sivas Vilayetleri için 16 fasıl 32 maddeden oluşan bir ıslahat layihası hazırlanarak, 18 Ekim 1895'te Sultan tarafından kabul

³⁷⁹ David Steele, "Three British Prime Ministers and the Survival of the Ottoman Empire, 1855-1902", *Middle Eastern Studies*, 50:1, pp. 43-60.

³⁸⁰ TNA., F.O. 424/184, No. 131, The Marquess of Salisbury to Sir P. Currie, 15 October 1895.

³⁸¹ TNA., F.O. 424/184, No. 108, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 15 October 1895.

³⁸² İngiliz Donanmasının İstanbul'a yakın adalar civarında seyretmesinin Ermenileri cesaretlendirdiği gerekçesiyle İngiliz büyükelçiliği uyarılmış ve akabinde donanma Selanik limanına çekilmiştir. BOA., Y.A...HUS., 339/8, leff 1, 16 CA 1313, (4 Kasım 1895).

edilmiştir.³⁸³ Salisbury, Currie'nin elde ettiği başarıdan dolayı 18 Ekim'de kendisine tebrik mesajı göndermiş³⁸⁴ ve Sultan'ın resmi iradesinin yayınlanmasının ardından, metnin kendisine acilen gönderilmesini istemiştir.

Islahatların kabulünden dolayı Currie'yi tebrik eden bir diğer isim ise Ermeni Patriki İzmirliyan Efendi olmuştur. Currie'ye Ermeniler adına yaptığı her türlü destekten dolayı teşekkür eden Patrik, planın başarılı bir şekilde işleyişini güvence altına almak ve gelecekte ihtilalci ajitasyondan kaçınmak amacıyla halkını gönülden iş birliği yapmaya ikna etmek için elinden geleni yapacağına dair de söz vermiştir. Aynı zamanda İzmirliyan Efendi, ıslahatların görüşüldüğü müddetçe, ek garantiler için baskı yapmanın da gerekli olduğunu Currie'ye ifade etmiştir.³⁸⁵

Ermeni Patriki İzmirliyan Efendi, Anadolu'daki Ermeni ayaklanmalarını durdurmak için ıslahat projesinin nüshalarının kendisine de verilmesini istiyordu. Babiâli, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın girişimlerine rağmen ıslahat projesini Patrike vermeyi reddetmiştir. İngiliz Maslahatgüzârı Herbert, Nelidoff ve Cambon'un da rızasını alarak, 30 Ekim'de yazışma kopyalarını Patrike vermiştir.³⁸⁶

Londra'ya gitme düşüncesini ıslahatlar kabul edilmediği için erteleyen Currie ise Sultan II. Abdülhamid'in ıslahatları onaylamasına müteakip iki haftalığına Londra'ya gitme kararı almıştır.³⁸⁷ Currie Londra'ya gitmeden önce de bazı mühim meseleleri görüşmek talebiyle Sadrazam Kâmil Paşa'dan randevu istemiştir.³⁸⁸ İkili 21 Ekim Pazartesi günü bir araya gelerek son dönemde yaşanan Ermeni olayları ve Currie'nin Londra'ya gitme nedenini görüşmüştür.

Islahat projesinin kabul edilmesinin ardından sıra bu ıslahatları denetleyecek bir komisyonunun oluşturulmasına gelmişti. İngiltere daha önce olduğu gibi bu komisyonun, Avrupalı devletlerin kontrolünde olmasını istiyordu. Babiâli ise komisyonun Hariciye Nazırının başkanlığında olmasını, büyükelçilik dragomanlarının da belli şartlarda komisyona katılabileceklerini düşünüyordu. Sonunda tüm baskılara ve

³⁸³ Görür, *Vilâyat-ı Sitte Islahatı (1878-1899)*, s. 129.

³⁸⁴ TNA., F.O. 424/184, No. 121, The Marquess of Salisbury to Sir P. Currie, 18 October 1895.

³⁸⁵ TNA., F.O. 424/184, No. 124, The Marquess of Salisbury to Sir P. Currie, 19 October 1895.

³⁸⁶ TNA., F.O. 424/184, No. 215, Mr. Herbert to the Marquess of Salisbury, 30 October 1895.

³⁸⁷ TNA., F.O. 424/184, No. 125, The Marquess of Salisbury to Sir P. Currie, 19 October 1895.

³⁸⁸ BOA., Y.A...HUS., 337/147, leff 1, 29 R 1313, (19 Ekim 1895).

itirazlara rağmen Sultan II. Abdülhamid 3 Kasım'da Şefik Bey'i komisyon başkanı olarak atamıştır.³⁸⁹

Büyük devletlerin, Osmanlı Devleti'ni Ermenilerin yaşadığı yerlerde ıslahat yapmaya zorlamak için kullandıkları en önemli araçlardan biri de “savaş gemisi diplomasisi” olmuştur.³⁹⁰ Almanya Büyükelçisi Saurma 9 Kasım'da hükümetine, İstanbul'daki ve ülkenin diğer yerlerindeki gelişmelerden dolayı endişe duyduğunu, bunun için de Çanakkale Boğazına ortak bir donanma gönderilmesini önermişti.³⁹¹ Aynı gün İstanbul'daki temsilciler, bir kargaşa durumunda ne gibi önlemler alınması gerektiğiyle ilgili bir toplantı daha gerçekleştirdiler. Ancak toplantıda, yapılabilecek eylemler hakkında ortak bir karara varamadılar. Herbert ise aldığı malumata göre İstanbul'da olası bir ayaklanmanın Hristiyanlara karşı değil Sultan'a karşı olacağını ancak birkaç gündür herhangi bir olayın yaşanmamasına rağmen her ihtimale karşı hazırlıklı olması gerektiğine dair Londra'yı uyarmıştır.³⁹²

Lobanoff, büyük devletlerin donanmalarının Çanakkale Boğazı yakınında bir gösteri yapmalarının uygunsuz olduğunu düşünüyordu. Böyle bir eylemin, Sultan'ın otoritesini zayıflatacağını ve Ermenileri daha fazla cesaretlendireceğine inanıyordu. Ayrıca Çanakkale Boğazı'nın zorlanması mevcut antlaşmalara da aykırı olacağından, bu fikre kesinlikle karşıydı.³⁹³ Nitekim hem Sultan'ın attığı adımlar hem de Fransa ve Rusya'nın Çanakkale'de donanma gösteri fikri konusunda, Avusturya ve İngiltere'yi yalnız bırakmaları neticesinde İngiliz donanması Malta'ya dönmek zorunda kalmıştır.³⁹⁴

2.4.4. Anadolu'da 1895'te Yaşanan Bazı Ermeni Olayları

Babıâli gösterilerinin hemen ardından Hristiyanların Müslümanlar karşısında tehlikede olduğuna dair Currie'ye raporlar geliyordu. Rodos'taki İngiliz Başkonsolos Yardımcısının, Hristiyanların tehlikede olduğunu bildirmesi üzerine Currie de Sadrazamla görüşmüş ve Edirne Valisi'ne emir gönderilerek, gerekli tedbirlerin

³⁸⁹ Kontrol Komisyonu'nun diğer üyeleri ise Ziraat Bankası Müdürü Cemal Bey, Danıştay Üyesi Abdullah Bey, İstinaf Mahkemesi Başkanı Cemal Bey, Hristiyan Üyeler ise Konstantin Karatodari Efendi, Sakis Ohannes Efendi ve Dilber Efendi'dir. TNA., F.O. 424/184, No. 264, The Marquess of Salisbury to Mr. Herbert, 3 November 1895; Görür, *Vilâyat-ı Sitte Islahatı (1878-1899)*, s. 131.

³⁹⁰ Salahi Sonyel, *The Ottoman Armenians, Victims of Great Powers Diplomacy*, K. Rustem & Brither, London, 1987, p. 191-194.

³⁹¹ TNA., F.O. 424/184, No. 354, Mr. Herbert to the Marquess of Salisbury, 9 November 1895.

³⁹² TNA., F.O. 424/184, No. 362, Mr. Herbert to the Marquess of Salisbury, 10 November 1895.

³⁹³ TNA., F.O. 424/184, No. 497, Mr. Goschen to the Marquess of Salisbury, 19 November 1895.

³⁹⁴ A. J. P. Taylor, *The Struggle For Mastery in Europe 1848-1918*, Oxford at the Clarendon Press, London 1954, p. 361-362.

alınmasını istemiştir.³⁹⁵ İzmit'te meydana gelen olayların ardından Currie Sadrazam'dan yaşanan olayların sorumlusu olarak gösterilen komutanın da görevden alınmasını talep etmiştir.

Trabzon ve İzmit'te meydana gelen son olayların ardından Ermeni Patriki İzmirliyan Efendi 16 Ekim'de İstanbul'daki üç büyük devletin büyükelçilerine çağrı yapmıştır. Patrik çağrısında, tutuklu Ermenilerin serbest bırakılması, zarar gören Ermenilere tazminat verilmesi ve vergi muafiyeti gibi isteklerde bulunmuştur. Patrik üç devletin Osmanlı Devleti'ne karşı acil olarak daha etkili kararlar almasını da istemiştir.³⁹⁶

Diyarbakır'da ise 2 Kasım'da çıkan karışıklıkların ardından Fransa Büyükelçisi Cambon, buradaki Fransa konsolosunun hayatının tehlikede olduğuna dair bir telgraf almıştı. Bunun üzerine Cambon gece yarısı Sadrazam Kâmil Paşa'ya, eğer suçlular cezalandırılmazsa ve konsolosa bir zarar verilirse, Suriye limanlarından birini işgal etme tehdidinde bulunmuştur.³⁹⁷

Anadolu'nun bazı yerlerinde Ermeni olaylarının görülmesiyle Currie'nin Londra'dan dönmesi hemen hemen aynı döneme denk gelmiştir. Sultan II. Abdülhamid de Londra'dan dönen Currie'yi, 29 Kasım'da Yıldız Sarayı'nda kabul etmişti. Sultan II. Abdülhamid, Kraliçenin sağlığını sorduktan sonra Anadolu'da yaşanan son Ermeni olayları hakkında konuşarak, vilayetlerden gelen bütün raporları elçiliklerle paylaştığını, düzenin yeniden sağlandığını ifade etmiştir. Sultan, Currie'ye bir süredir sükûnetin hüküm sürdüğünü, konsolosluk memurlarından aldığı raporlarda da görüldüğünü söylemiştir. Currie ise aldığı raporların Sultan'ın ifadelerini doğruladığını ancak bazı yerlerde nispeten küçük çapta rahatsızlıkların devam ettiğini ifade etmiştir. Ardından ıslahatların resmî olarak yayımlanmamasının İngiltere'de uyandırdığı rahatsızlıktan bahsetmiştir. Sultan ise resmî olarak elçilere gönderildiğini, sükûnet sağlanır sağlanmaz hattın yayımlanacağını söylemiştir. Ayrıca Sultan, mevcut ıslahatların eski hatt-ı şeriflerin yalnızca bir detayı olduğunu ve ona göre bunları kapsamlı bir şekilde yayımlamaya gerek olmadığını da sözlerine eklemiştir. Currie ise Sultan'ın bu sözleri üzerine İngiliz Hükümeti'nin görüşünün ıslahatların ayrıntılarının genel olarak

³⁹⁵ TNA., F.O. 424/184, No. 152, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 23 October 1895.

³⁹⁶ TNA., F.O. 424/184, Inclosure in No. 298, The Armenian Patriarch to Mr. Herbert, 16 October 1895.

³⁹⁷ TNA., F.O. 424/184, No. 314, Mr. Herbert to the Marquess of Salisbury, 4 November 1895.

bilinmesi, her vilayette yayımlanması ve her Ermeni köyüne ve evine asılmasının esas olduğunu ifade etmiştir.³⁹⁸

Currie, 13 Aralık'ta Salisbury'e Ermenilerin Van, Samsun ve Muş dâhil Ermeni nüfusun ülkenin genelinde katliamlara uğradığını, Ermeni köylerinin neredeyse tamamen yıkıldığını, can kaybının ise 30.000 olduğunu iddia etmiştir. Hayatta kalanların ise sefalet içinde olduklarını ve birçok yerde Müslüman olmaya zorlandıklarını da belirtmiştir. Ermenilere saldırıların özellikle askerler tarafından yapıldığını hem İstanbul'da hem de vilayetlerden edindiği bilgilere göre Ermenilere saldırı emrinin, İstanbul'dan geldiğinin kesin olduğunu ifade etmiştir.³⁹⁹

2.4.5. Zeytun İsyanı (1895) ve Currie'nin Faaliyetleri

Zeytun İsyanı, Eylül 1895'te Babiâli'de meydana gelen gösterilerin de organizatörü Hınçak Komitesi tarafından çıkarılmış bir isyandır. Komitenin isyandan en önemli beklentisi ise büyük devletlerin dikkatini çekerek, bölgede bağımsız bir Ermeni devleti kurmaktır.⁴⁰⁰

İngiltere'nin Halep Konsolosu Barnham, 14 Ekim'de Currie'ye gizli ibareli gönderdiği raporunda Halep Vilayetinde yaşanabilecek karışıklıkların gerçek nedenini açıklıyordu. Raporda Antep'teki Hınçak Komitesi'nin isteği üzerine buradaki âyândan bir Ermeni'yi Konsolos Barnham'a göndererek onunla görüşmesi istenilmiştir. Görüşmede: *“İmparatorluk Hükümeti tarafından yapılacak ıslahatlarda Antep, Maraş ve Zeytun gibi uzak bölgelerdeki Ermenilerin korunması için özel garantiler verileceğine dair hiçbir umutları olmadığı için bana şu kanaatte olup olmadığını sordular. Vilayetin o kısmında hemen bir gösteri yaptırarak o bölgedeki Ermenilerin davasını daha da ilerleteceklerdi ve eğer öyleyse buna izin verir miydim? Ziyaretçime olumsuz bir cevap vermem durumunda, aşağıdaki şifreli telgrafi komite mensubuna iletmesi istenmişti: “Hadji Yeme” (“İlacı almayın”) şeklinde görüşme yapılmıştır. Barnham ise Ermeni misafirinden o notu hemen yakmasını, İngiliz Hükümeti'nin böyle bir eylemi onaylamayacağını ve onları kaçınılmaz olarak büyük ıstıraplara neden olacak böyle bir yol izlemekten caydırmak için her türlü çabayı göstereceği cevabını verdiğini Currie'ye bildirmiştir. Ayrıca yakın zamanda İskenderun'daki İngiliz Konsolos*

³⁹⁸ TNA., F.O. 78/4623, No. 884, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 29 November 1895.

³⁹⁹ TNA., F.O. 424/184, No. 718, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 13 December 1895.

⁴⁰⁰ Yağya Bağçeci, “1895 Zeytun İsyanı”, *Turkish Studies*, Vol 3/2, Spring 2008, ss. 123-149.

Yardımcısı'na Payas'taki bir gösteriyle ilgili olarak benzer nitelikte bir teklif yapılmıştı.⁴⁰¹

Barnham, 17 Ekim'de ise Currie'ye: "*İhtilalci ajanlar, evlerinden uzakta olan Süveydiye Ermenilerinin isyana hazır olmaları için derhal ilçeye geri dönmelerini isteyen,*" telgrafını göndermiştir.⁴⁰² Hınçak Komitesi de bu dönem içinde Zeytun isyanından önce Halep ve Kilikya'da çok sayıda ilanname dağıtarak, Ermenileri isyana teşvik etmiştir.⁴⁰³

Sadrazam Kâmil Paşa, 22 Ekim'de İngiliz Büyükelçiliği Dragomanı Marnitch'i çağırarak, Andırın ve Zeytun'daki Ermenilerin Türklere saldırdığını, bunların bir kısmının dağıtıldığını, Ermenilerin ise ordu tüfekleri taşıdığını söylemiştir. Currie ise Sadrazam'ın söylediği bu sözleri yeni bir isyanın habercisi olarak yorumlamış, Akdeniz'deki donanmayı İskenderiye veya başka bir limana göndermek için yetki istemiştir. Currie çıkabilecek yeni bir felaketi önlemek için büyük güçlerin birlikte hareket etmeleri gerektiğini de meslektaşlarına bildirmiştir.⁴⁰⁴

Sadrazam Kâmil Paşa, 23 Ekim sabahı Marnitch'e, Zeytun'lu Ermenilerin Andırın Kazasına baskın yaptıklarını, Türklere ait sığır ve malları götürdüklerini, iki Jandarma ile otuz Müslümanı yaraladıklarını söylemiştir. Ermenilerin Darend'e toplanmaya başladıklarını ve sayılarının hızla arttığını da ifade etmiştir. Currie ise Sadrazam'a daha fazla katliamın yaşanmamasına dair uyarıda bulunmuştur. Currie meslektaşlarına ise Babiâli'ye karşı ortak bir uyarıda bulunmayı teklif etmişse de büyükelçiler bunu kabul etmeyerek, ayrı temsillerde bulunmak gerektiği önerisini sunmuşlardır.⁴⁰⁵

Salisbury de Currie'den edindiği bilgiler doğrultusunda Avrupa'daki büyükelçilerine nasıl bir politika izlemeleri gerektiği yönünde açıklayıcı talimatlar göndermiştir. Salisbury, 23 Ekim'de Dufferin, Goschen, Gosselin, Sir Clare Ford ve Sir E. Monson'a Halep Vilayetinde yaşananlar hakkında akredite oldukları hükümetlerin dikkatini çekmelerini istemiş, Zeytun'da olası bir Ermeni katliamını önlemek amacıyla,

⁴⁰¹ TNA., F.O. 424/184, Inclosure in No. 300, Consul Barnham to Sir P. Currie, 14 October 1895.

⁴⁰² TNA., F.O. 424/184, No. 119, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 17 October 1895.

⁴⁰³ Hınçak Komitesi'nin dağıttığı ilan nameler hakkında bkz. Hüseyin Nazım Pasa, Ermeni Olayları Tarihi, c. I, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 1998, s. 157-158; Yağya Bağçeci, *1895 Zeytun İsyanı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2008, s. 95-100.

⁴⁰⁴ TNA., F.O. 424/184, No. 146, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 22 October 1895.

⁴⁰⁵ TNA., F.O. 424/184, No. 155, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 23 October 1895.

bu hükümetlerin İstanbul'daki elçilerine talimat vererek, Babıâli'ye baskı yapılması talebinde bulunmuştur.⁴⁰⁶

Salisbury adına Dışişleri Daimî Müsteşarı Sanderson, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na Currie'nin, Zeytun'daki olaylardan bahseden telgrafını göndermişti. Salisbury'nin Zeytun'daki Ermenilerin katledilmesinden korktuğu için Akdeniz Donanması'na Halep Vilayetindeki limanlardan birine bazı gemiler gönderme yetkisinin Currie'ye acilen verilmesi istenmiştir.⁴⁰⁷

Bu iletişimin ardından da İngiltere'nin Akdeniz Donanma Komutanı, 25 Ekim'de Deniz Kuvvetleri Komutanlığı tarafından İskenderiye veya İstanbul Büyükelçisi Currie'nin belirleyeceği bir limana savaş gemisi göndermesi için yetkilendirilmiştir.⁴⁰⁸

Sadrazam Kâmil Paşa, Maraş'ta Ermenilerin sokaktaki devriyelere saldırdığını, Erzurum ve Bitlis'te Müslümanlara saldırılar yapıldığını, bu yüzden altı vilayetteki rediflerden bazılarının silah altına alındığını, 26 Ekim'de Currie ile görüşmesinde söylemiştir. Kâmil Paşa Ermeni Patriki İzmirliyan Efendi'den, din adamlarına halkı zapt etmeleri talimatını veren bir genelge göndermesini istemiş, İzmirliyan Efendi ise bunu ıslahatların yayımlaması şartıyla yapacağını söylemiştir. Kâmil Paşa da Currie'den Ermenilere derhal bir genelge göndermesi için Patriki ikna etmesi talebinde bulunmuştur.⁴⁰⁹

İsyanın çıkmasının hemen ardından Zeytun kışlasında bulunan 562 asker ise 26 Ekim'den itibaren Ermeniler tarafından kuşatma altında tutuluyordu.⁴¹⁰ Kâmil Paşa da kendisinden hoşlanmadığını söylediği Halep Valisi'ni görevden almayı düşünüyordu. Bu sırada kışlada aç ve susuz kalan askerler de 30 Ekim'de Ermenilere teslim olmak zorunda kalmışlardır.⁴¹¹

Bu süre zarfında Zeytun ve Maraş'ta Ermenilerin Müslümanlara saldırıları giderek artmıştı. İngiliz Maslahatgüzâr Herbert, konsoloslardan Anadolu'da çıkan isyanlarda Ermenileri saldırgan olmakla suçlayan raporlar aldığını ve bunun önüne

⁴⁰⁶ TNA., F.O. 424/184, No. 157, The Marquess of Salisbury to the Marquess of Dufferin, 23 October 1895.

⁴⁰⁷ TNA., F.O. 424/184, No. 158, Foreign Office to Admiralty, 23 October 1895.

⁴⁰⁸ TNA., F.O. 424/184, No. 170, Admiralty to Foreign Office, 25 October 1895.

⁴⁰⁹ TNA., F.O. 424/184, No. 172, Admiralty to Foreign Office, 26 October 1895.

⁴¹⁰ Bağçeci, "1895 Zeytun İsyanı", ss. 123-149.

⁴¹¹ Muammer Demirel, *Ermeniler Hakkında İngiliz Belgeleri (1896-1918)*, *British Documents on Armenians*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, Belge No. 54, s. 162.

geçebilmek için Salisbury'den Patrik nezdinde girişimde bulunmak için izin istemiştir. Patrik ise büyüklüğünü kabul ettiği ihtilalci hareketi kontrol edemeyeceğini savunarak, bunların Rus ajanlardan esinlendiğini ve paranın da Tiflis'ten Erzurum'a ajitasyonu desteklemek için gönderildiğini söyleyerek, bir şey yapamayacağını ifade etmiştir. Ancak Herbert'in baskısı neticesinde Patrik, halkını sabırlı olmaya ve ıslahatların yaklaşmakta olan ilanı ve uygulanmasına karşı sessiz kalmaya teşvik eden bir genelge göndermeye rıza göstermiştir.⁴¹²

Hariciye Nazırı Said Paşa, büyükelçiliklere Maraş, Zeytun, Gümüşhane, Bayburt ve Harput'ta Ermenilerin Müslümanlara saldırdığını ayrıca 2000 kişilik Ermeni çetesinin ise Zeytun'da 5 Jandarmayı şehit ettiğini bildirmiştir.⁴¹³ Söz konusu yerlerde meydana gelen olaylar hakkında İngiliz basınında Osmanlı Devleti aleyhine çok ağır haber yapılmıştı. Londra Sefiri Rüstem Paşa da Morning Advertiser gazetesi vasıtasıyla 7 Kasım 1895'te tekzip yayımlatmıştır.⁴¹⁴

Osmanlı Devleti'nin redifleri silah altına çağırıp, Zeytun'a yaklaşık yedi saat mesafede bulunan Seyhun Nehri'nde kamp kurdurması, Ermeni isyancıları ve İngiltere'yi telaşa düşürmüştür. Herbert, 11 Kasım'da Sadrazam'la görüşme yaparak, Zeytunlu Ermeniler teslim oldukları takdirde onlara karşı hoşgörölü davranılmasını istemiştir.⁴¹⁵ Herbert, 17 Kasım'da da Halep Konsolosu Barnham'a askerî ve sivil yetkililerle görüşüp Zeytunlulara iyi davranacaklarını taahhüt etmeleri halinde Ermenileri ikna etmek için kendisine yetki verildiğini bildirmiştir.⁴¹⁶

Herbert, Zeytun'dan gelen haberlerin bölgeye müdahale için kendilerine fırsat verdiğini ancak bu bölgedeki Ermenilerin açık bir isyan hareketinde oldukları, köyleri yaktıkları ve askerlere saldırdıklarının da unutulmaması gerektiğini Salisbury'e bildirmiştir.⁴¹⁷

⁴¹² TNA., F.O. 424/184, No. 204, Mr. Herbert to the Marquess of Salisbury, 1 November 1895. Anadolu'dan İngiliz konsolosluklarında gönderilen raporlarda Bitlis, Erzurum, Erzincan, Gümüşhane ve Bayburt'ta yaşanan olayların Hınçak Komitesi tarafından organize edildiği belirtilmiştir. Raporlarda ayrıca Hınçak Komitesinin yakın zamanda Rusya'dan Trabzon ve İstanbul üzerinden ajanlar gönderdiğini ve mümkün olan her yerde kargaşa çıkartmak için hareket ettiği ancak genel olarak Ermeni toplumun bunu onaylamadığı belirtilmiştir; TNA., F.O. 424/184, No. 185, Mr. Herbert to the Marquess of Salisbury, 28 October 1895.

⁴¹³ TNA., F.O. 424/184, No. 190, Mr. Herbert to the Marquess of Salisbury, 28 October 1895.

⁴¹⁴ BOA., HR.SFR.3..., 436/9, leff 3, 19 CA 1313, (7 Kasım 1895).

⁴¹⁵ TNA., F.O. 424/184, No. 426, Mr. Herbert to the Marquess of Salisbury, 15 November 1895.

⁴¹⁶ TNA., F.O. 424/184, No. 440, Mr. Herbert to the Marquess of Salisbury, 17 November 1895.

⁴¹⁷ TNA., F.O. 424/184, No. 442, Mr. Herbert to the Marquess of Salisbury, 17 November 1895.

Askerlerin Zeytun'a doğru hareket etmesiyle İngiltere, Ermeniler lehine vakit kaybetmeden müdahaleye kalkışmıştır. İngiliz büyükelçiliği, Zeytunlu Ermenilerin silahlarını bırakıp hükümete itaat edeceklerine dair Babıâli nezdinde girişimlere başlamıştı. İngiliz büyükelçiliğinin bu girişimlerine İtalya büyükelçisi de destek vermiştir.⁴¹⁸

Hariciye Nazırı Tevfik Paşa, 18 Aralık'ta Currie'ye, askerlerin Zeytunlu Ermenileri kuşattığını ancak Sultan'ın, Ermenilerin teslim olmaya ikna edebileceğini umarak saldırı emrini geciktirdiğini bildirmiştir. Tevfik Paşa yanında Ermenilerin Müslüman köylerini yakıp yağmaladıkları, esirleri katlettikleri, ellerine geçen kadın ve çocuklara karşı zulmettiklerine dair belgeleri de Currie'ye vermiştir.⁴¹⁹

Currie de 21 Aralık'ta Babıâli'ye, teslim olmaya hazır Zeytunlu Ermenilere karşı herhangi bir saldırı yapılmaması için yeniden girişimde bulunmuştur. Alman İmparatoru II. Wilhem de İstanbul'daki büyükelçisine benzer beyanlarda bulunması için talimat vermişti.⁴²⁰

İngiltere'nin Halep Konsolosu Barnham 27 Aralık'ta Currie'ye gönderdiği raporunda, Remzi Paşa'nın Maraş'ta yaşananlardan⁴²¹ sorumlu tutulması gerektiğini, Edhem Paşa'nın Zeytun'da komutayı almasını istemiştir. Edhem Paşa'nın sorunun çözümünde konsoloslardan ve askerî ataşelerden kişisel yardım aldığını da ifade etmiştir. Barnham, Ermenileri silahlarını bırakmaya Edhem Paşa'nın ikna edebileceğini savunmaktaydı. Edhem Paşa'nın sorunun çözümü için bir girişimde bulunulması gerektiğini dair düşüncesini: *“Ülkeden kovulması gereken Hınçak liderleri dâhil herkesin hayatı bağışlanmalıdır. Hükümet, Zeytunlulara, Birecik'in kuzeyindeki Fırat kıyılarında bulunanlar gibi iyi bir arazi hibesi vermelidir. Hükümet ya onlara evler inşa etmeli ya da onları inşa etmek için para sağlamalı, ilk mahsuller için tohum sağlamalı, makul bir süre boyunca onlardan vergi almamalıdır. Aynı zamanda, yerleşimlerini hem*

⁴¹⁸ BOA., Y.PRK.BŞK., 44/37, leff 1, 10 C 1313, (28 Kasım 1895).

⁴¹⁹ TNA., F.O. 424/184, No. 773, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 19 December 1895.

⁴²⁰ TNA., F.O. 424/184, No. 781, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 21 December 1895. Currie'nin Zeytun Ermenileri için Babıâli nezdindeki girişimleri, Avrupa basınında da yer almıştır. 22 Aralık'ta bazı Alman gazeteleri Currie'nin Zeytun'daki Ermeni asilere yumuşak davranılması için Babıâli nezdindeki girişimini Alman büyükelçiliğinin de desteklediğine dair haberler yayımlanmıştır. BOA., HR.SYS., 36/24, leff 34, 13 B 1313, (30 Aralık 1895).

⁴²¹ Remzi Paşa'nın Maraş'taki isyan sırasındaki faaliyetleri ve Zeytun'da görevlendirilmesiyle ilgili bkz. Ahmet Eyicil, “1895 Maraş ve Zeytun İsyanı”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Sayı 11, 2000, s. 157-210.

düzende tutmak hem de komşu Çerkeslerden korumak için askerî bir karakol tarafından komuta edilmelidir,” ifadeleriyle açıkladığını iddia etmiştir. Barnham, Edhem Paşa’nın ıslahat taraftarı olduğunu bununla birlikte, on sekiz yıllık bir sürgünde olduğunu ve Sultan II. Abdülhamid tahta olduğu sürece İstanbul’a gelemeyeceğini düşünmektedir. Çünkü Mithat Paşa’nın Sultan Abdülaziz’e darbesi sırasında İstanbul’daki garnizonun komutanıydı ve liberal görüşleri Saray tarafından biliniyordu.⁴²²

Currie, Babiâli gösterilerinin ardından kiliselere sığınan Ermenileri, oralardan ayrılmaları için dragomanların yaptıkları girişimin bir benzerinin şimdi de konsoloslar vasıtasıyla Zeytun’da yapılması gerektiğini düşünüyordu. Çünkü Zeytun’lu Ermenilerin, Osmanlı Hükümeti’nin güvencelerini kabul etmeye istekli olabileceği kanaatindeydi. Osmanlı yetkilileri tarafından bu güvencelere dair Ermenilerle yapılacak iletişimin güven vermeyeceğini, güvencelerin bölgedeki konsoloslar tarafından Ermenilere iletilmesi gerektiğini düşünüyordu. Bu öneriyi görüşmek üzere 23 Aralık’ta büyükelçiler toplantısı yapılmıştır. Currie, toplantıda büyükelçilere, Halep’te konsolosluğu bulunan devletlerin Zeytunlu Ermenilerle Babiâli arasında aracı olarak Zeytuna gönderilmesini öneren bir teklif sunmuştur.⁴²³

Büyükelçiler, Zeytunlu Ermenilerin henüz teslim olmadığı gerçeğini göz önünde bulundurarak, 28 Aralık’ta yeniden bir araya gelmiş, Halep’teki konsolosların arabuluculuğunu Babiâli’ye teklif etme kararı almışlardır. Büyükelçiler, tekliflerinin Babiâli tarafından kabul edildiği takdirde, Ermenileri ateşkes ilan etmeye teşvik edecekleri garantisini de vermişlerdir.⁴²⁴

Sultan II. Abdülhamid ise büyükelçilerin bu girişimini içişlerine bir müdahale olarak gördüğü için konsolosların aracılığını kabul etmek istemiyordu. Currie, baskı yapılmadıkça, büyükelçilerin konsolosları Zeytun’a gönderme önerisini Sultan’ın kabul etmeyeceğini düşünüyordu. Bu teklifi hayata geçirmek için toplu bir adım atılmadığı sürece, Rusya’nın Babiâli’ye baskı yapma önerisine de destek vermeyeceği kanaatindeydi. Currie, Zeytunlu Ermenileri kurtarmada geç kalmamak için Albay Chermshire’ı Zeytun’dan önce Türk birliklerinin karargâhına göndermek için Salisbury’den yetki istemiştir. Currie bu girişimiyle diğer devletlerin İngiltere’nin

⁴²² TNA., F.O. 424/186, Inclosure in No. 87, Consul Barnham to Sir P. Currie, 27 December 1895.

⁴²³ TNA., F.O. 424/184, No. 821, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 23 December 1895.

⁴²⁴ TNA., F.O. 424/184, No.834, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 28 December 1895.

kararlı tavrını gördükleri vakit, onların da ortak tekliflerini Sultan'ı kabul etmeye zorlayacaklarına inanıyordu.⁴²⁵

Salisbury, Albay Chermside'nin bölgeye gönderilmesini ve bu niyetin diğer büyükelçilere bildirmesini onayladığında dair 29 Aralık'ta Currie'ye telgraf göndermiştir. Ancak Salisbury, Osmanlı makamlarını ve komutanlarını etkilemek için Albay Chermside'nin elinde hiçbir etkili aracı olmadığını ve Yıldız'ı alabilecekleri emirlere uymamaya ikna etmesinin pek olası olmadığına inanıyordu.⁴²⁶

Currie, önerdiği bu iki teklifin de başarısız olması durumunda, Albay Chermside'ı İngiliz büyükelçiliği maiyyet vapuru *Imogene* ile İskenderiye veya Mersin'e göndermeyi düşünüyordu. Albay Chermside'nin söz konusu olan yerlerden, olay yerine gitmesinde herhangi bir zorluk beklemiyor ve arabuluculuğu kabul edilmese bile oradaki varlığının Sultan ve ordu üzerinde kontrol edici bir etki yapacağını düşünüyordu.⁴²⁷

Babıâli, büyükelçilerin arabuluculuk teklifine, Currie'yi pek de tatmin etmeyen bir cevap vermiştir. Bu cevap üzerine Currie 31 Aralık'ta büyükelçileri acil toplantıya davet etmiştir. Ortak teklifin kabul edilmemesi durumunda hükümeti tarafından Albay Chermside'ı bölgeye göndermeye yetkili olduğunu meslektaşlarına bildirmiştir. Currie'nin planı tutmuş ve altı devletin büyükelçilik dragomanları aynı gün Saray'a ve Babıâli'ye giderek, konsolosların arabuluculuğunun kabul edilmesini istemişlerdir.⁴²⁸

Yıldız'dan bir türlü istediği cevabı alamayan Currie, 2 Ocak 1896'da bizzat kendisi Babıâli'ye bir ziyarette bulunarak, önerisinin kabul edilmesi için baskı yapmıştır. Currie, Urfa'daki katliamların yeniden başlamasının İngiltere'de ortaya çıkardığı öfkeden ve Halep'te Çerkesler tarafından Ermeni çocuklarının satıldığına dair iddialardan bahsederek, bu olayları Zeytun'da bir katliamın izlemesi halinde bunun Osmanlıya hesaplanamaz zararları olacağına dair üstü kapalı tehditte de bulunmuştur. İngiliz Hükümeti'nin böyle bir olayın pasif izleyicisi olarak kalmayacağını, arabuluculuk teklifleri kabul edilmezse, olay yerinde elinden geleni yapması için Albay Chermside'i göndermek zorunda kalacağını bildirmiştir. Aynı günün ilerleyen

⁴²⁵ TNA., F.O. 424/184, No.836, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 29 December 1895.

⁴²⁶ TNA., F.O. 424/184, No.837, The Marquess of Salisbury to Sir P. Currie, 29 December 1895.

⁴²⁷ TNA., F.O. 424/184, No.873, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 30 December 1895.

⁴²⁸ TNA., F.O. 424/184, No.880, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 31 December 1895; BOA., Y.PRK.BŞK., 44/87, leff 1, 14 B 1313, (31 Aralık 1895).

saatlerinde Block, Mabeyn kâtipleri Tahsin ve İzzet beyler ile de benzer bir görüşme yapmıştır. Hariciye Nazırı Tevfik Paşa 3 Ocak'ta Currie'ye, konsolosların arabuluculuğunun kabul edildiğini ve düşmanlıkların askıya alınması için emir gönderildiğini bildirmiştir. Tevfik Paşa daha sonra diğer büyükelçilere de benzer bir açıklama yapmıştır. Dragomanlar ise Zeytunluların yapılan düzenlemeden haberdar edilmesini ve konsoloslara seyahat ve telgraf için kolaylıklar verilmesini talep etmişlerdir. Tevfik Paşa gerekli talimatları derhal göndereceğini ayrıca konsolosların Zeytun'da bulunan Edhem Paşa ve Maraş Mutasarrıfı ile görüşmeleri gerektiğini de söylemiştir.⁴²⁹

Halep'te altı devletin konsolosları, en kıdemlileri olan Rus Konsolosu Yakimansky'nin 4 Ocak'ta evinde toplanarak, Zeytun'daki isyancıların liderlerine: *"Büyükelçilerimiz tarafından size Osmanlı Hükümeti ile arabuluculuğu teklif etmekle görevlendirildik ve Babiâli bu tedbiri kolaylaştırmak için düşmanlıkların askıya alınmasına muvafakat etti. Lütfen arabuluculuğumuzu kabul edip etmediğinizi belirterek hızlı bir şekilde cevap verin ve cevabınızı Rus konsolosuna iletin."*⁴³⁰ şeklinde ortak hazırladıkları metni telgrafla göndermişlerdir.

Komisyonun kurulmasının ardından Currie birçok defa Babiâli'ye ve Yıldız'a giderek Zeytunlu Ermeni isyancılar için af talebinde bulunmuştur.⁴³¹ Currie'nin Ermeniler için af talebine Fransız Büyükelçisi Cambon destek verirken, Nelidoff çekimser kalmayı tercih etmiştir.

Zeytun için oluşturulan konsolosluk komisyonu ise 16 Ocak'ta göreve başlamıştır.⁴³² Bu komisyonun üyesi konsoloslar (İngiliz, Rus, Fransız, İtalya, Almanya ve Avusturya'yı temsilen) Zeytun'da toplandıktan sonra Ermeni isyancılarıyla 2 Şubat'ta bir görüşme yapmışlardır. Bu görüşmede Zeytunluların bir kısmı Osmanlı teslim şartlarını kabul etme konusunda ılımlı iken, isyanın liderlerinden Agasi ve Hınçak mensupları Avrupalı güçler tarafından seçilen Hristiyan kaymakam ve Zeytun'daki Ermeniler hakkında genel af istiyorlardı.⁴³³

⁴²⁹ TNA., F.O. 424/186, No.68, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 7 January 1896.

⁴³⁰ TNA., F.O. 424/186, Inclosure in No. 165, Consul Barnham to Sir P. Currie, 6 January 1896

⁴³¹ BOA., Y..PRK.AZJ., 32/75, leff 3, 29 B 1313, (15 Ocak 1896).

⁴³² TNA., F.O. 424/186, No.86, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 17 January 1896.

⁴³³ TNA., F.O. 424/186, No.136, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 2 February 1896.

Konsolosların bölgeye geldikten sonra incelemelere başlaması, Ermenilerin Osmanlı askerlerini öldürdüklerini ve isyanı nasıl başlattıklarını görmelerini sağlamıştır. İngiliz Konsolosu Barnham 2 Şubat'ta Zeytun'u ziyareti sonrası Currie'ye gönderdiği raporunda, Zeytunlu Ermeniler tarafından öldürülen Türk askerleri hakkında: *"1 Şubat'ta 230 asker öldürüldü. Çoğu durumda el ele bağlanırlar, kafaları baltalarla yarılır ya da kılıç darbeleriyle ya da kurşunlarla öldürülürler ve bazı durumlarda elleri ve ayakları kesilir. Türk yetkililerden biri bana bir zaptiye'nin gözlerinin oyulduğunu, barutla doldurulduğunu ve kafasının parçalandığını söyledi. Bu hikâyeden şüphelenmek için bir neden göremiyorum"*⁴³⁴ ifadelerini kullanmıştır.

Müzakerelerin ardından Zeytunlu isyancılar, büyükelçiler tarafından önerilen teslim şartlarını kabul ettiklerine dair 10 Şubat'ta toplu bir telgraf göndermişlerdir.⁴³⁵ 11 Şubat'ta ise Ermenilerin şartlarının kabul edildiği bildirilerek, 13 Şubat'ta İngiliz Konsolosluk Dragomanı başkanlığında konsolosluk muhafızlarıyla birlikte otuz asker'in refakatçiliğinde isyanı yöneten altı Hınçak lideri Marsilya'ya gitmek üzere Mersin limanına sevk edilmişlerdir.⁴³⁶ Bu suretle Zeytun isyanı sone ermiştir.

Zeytun isyanının ardından Sultan II. Abdülhamid 14 Şubat'ta Currie ile görüşmüştür. Sultan görüşmede, kamuoyu üzerinde çok kötü bir etkisi olacağından korktuğu için Kraliçe'nin Ermeni meseleleriyle ilgili konuşmasındaki bölümden duyduğu üzüntüyü dile getirmiştir.⁴³⁷ Müslümanların camilerde namaz kılarken saldırıya uğradıklarını, Ermenilerin Martini tüfekleri, dinamit ve bomba kullanarak büyük zulümler yaptıklarını, Müslümanların ise kendilerini ancak eski model silahlarla savunabildiklerini ifade ederek, bunların görmezden gelindiğinden şikâyet etmiştir.⁴³⁸

2.5. OSMANLI BANKASI BASKINI

İngiliz Maslahatgüzâr Herbert, Osmanlı Devleti'nde Ermeni komiteleri tarafından yeni bir isyan hareketinin hazırlığının yapıldığına dair 9 Temmuz'da Salisbury'i haberdar etmişti. Aynı bilgilendirmede Herbert, yakın zamanda meydana gelen Van

⁴³⁴ TNA., F.O. 424/186, No.150, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 3 February 1896.

⁴³⁵ TNA., F.O. 424/186, No.184, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 11 February 1896.

⁴³⁶ TNA., F.O. 424/186, No.186, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 14 February 1896.

⁴³⁷ Kraliçe'nin 11 Şubat 1896'da Parlamento'nun açılış konuşmasında Osmanlı Devleti ve Ermeniler hakkında sarf ettiği sözler kastedilmektedir. Bkz., HL Deb 11 February 1896 vol 37 cc3-6.

⁴³⁸ TNA., F.O. 424/186, No.185, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 14 February 1896.

ayaklanmasının da Ermenilerin yeni bir harekete başlayacaklarına dair kanıt olarak gösterilebileceğini Salisbury'e bildirmiştir.⁴³⁹

1894 ve 1895'te meydana gelen isyanlardan beklediği sonucu alamayan Ermeni komiteleri, bu sefer büyük devletlerin dikkatini çekebilmek için İstanbul'un en merkezi yerinde dünya kamuoyunda ses getirecek daha büyük bir eyleme girişme ihtiyacı hissettiler. Bu amaçla da Osmanlı Bankası'nın İstanbul'daki merkezine bir baskın hazırlığına giriştiler. Osmanlı Bankası baskını hazırlığını daha önceki isyanların aksine Hınçak Komitesi'nin yerine Taşnak Ermeni Komitesi'nin İstanbul şubesi yapmıştır.⁴⁴⁰

Taşnak Komitesi'nin de böylesine önemli bir noktayı seçmesindeki temel nedeni burasının özellikle İngiliz ve Fransız sermayesinin merkezi olmasıydı. Ermeni meselesini de dünyaya daha rahat duyurabileceklerini düşünmeleri idi.⁴⁴¹

Kırk kadar silahlı Ermeni 26 Ağustos 1896 öğleden sonra Galata'daki Osmanlı Bankası'na saldırarak binayı ele geçirmişlerdir. Banka baskını sırasında büyükelçilikler tıpkı 1895 Babiâli gösterilerinden önce olduğu gibi Osmanlı Bankası baskınından bir gün önce de Ermeni isyancılardan tarafından mektup almışlardır. Herbert bu mektubun ardından saldırının organize bir planın sonucu olduğunu Salisbury'e bildirmiştir.⁴⁴²

Taşnak Komitesi, baskından bir gün önce büyükelçiliklere gönderdiği mektupta, Patrik İzmirliyan Efendi'nin istifasından duydukları rahatsızlığı ifade etmişlerdir. Konsül üyesi seçilen Nourian ve Abraham Paşa'yı kabul etmediklerini, son yaşanan olaylarda 100.000 Ermeni'nin öldüğünü belirterek, Ermeni öfkesinin bir kez daha ortaya çıkacağını ve bunun tüm sorumluluğunun ise Sultan'a ve büyük devletlerin temsilcilerine yükleneceği ifadelerini kullanmışlardır.⁴⁴³

Ermeniler, bankanın ele geçirildiği gün yine büyükelçiliklere gönderdikleri mektupta; Avrupa devletlerinin kayıtsızlığından şikâyet ettikten sonra taleplerini

⁴³⁹ TNA., F.O. 424/188, No. 43, Mr. Herbert to the Marquess of Salisbury, 9 July 1896.

⁴⁴⁰ Fikrettin Yavuz, *Osmanlı Devleti Dış Politikasında Ermeni Sorunu: 1896 Osmanlı Bankası Baskını Örneği*, (Basılmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2009, s. 75.

⁴⁴¹ Selahattin Akan, "Ermenilerin İstanbul'daki Osmanlı Bankası Baskını", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 1985, ss. 1-26.

⁴⁴² TNA., F.O. 424/188, No. 133, Mr. Herbert to the Marquess of Salisbury, 26 August 1896.

⁴⁴³ TNA., F.O. 424/188, Inclosure 1 in No. 174, The Armenian Revolutionary Committee to the Embassies, August 1896.

sıralamışlardır.⁴⁴⁴ Taşnak Komitesi hedeflerine ulaşmak için hiçbir fedâkarlıktan çekinmeyeceklerini, meydana gelen ve gelecek şiddet ve ölümlerden sorumlu olmayacaklarını belirtmişlerdir.

Banka baskınının hemen ardından İngiliz Maslahatgüzâr Herbert, 26 Ağustos'ta Tevfik Paşa'dan İstanbul'daki Hıristiyanların Müslüman ahaliden korunması için acil tedbirlerin alınması ricasında bulunmuştur. Güvenlik güçlerinin, cinayetler ve yağmalar karşısında kayıtsız kaldığını iddia eden Herbert, kargaşaların İngiliz vatandaşlarına verebileceği zararlar konusunda Babiâli'yi sorumlu tutacağını da ifade etmiştir.⁴⁴⁵

Sultan II. Abdülhamid banka baskınından bir gün sonra 27 Ağustos'ta Ermeni komitacıların bankadan çıkmaları şartıyla ülkeden ayrılmasına izin vermiştir. Herbert de aynı gün Osmanlı Bankası Müdürü Edgar Vincent'in Ermeni komitacıları yatına alarak ülke dışına çıkardığını Salisbury'e bildirmiştir. Herbert, olaylarda çok fazla can kaybının yaşandığını ve birçok dükkânın yağmalandığını ancak güvenlik güçlerinin duruma hâkim olmaya başladığını da ifade etmiştir. Hangi adımların atılması gerektiğini tartışmak için ise büyük devletlerin temsilcileri aynı gün acil toplantı kararı almışlardır.⁴⁴⁶

Büyük devletlerin temsilcilerinin 27 Ağustos'taki toplantılarında aldıkları karar uyarınca, İngiliz ve Fransız büyükelçilik maiyyet vapurları, Edgar Vincent'in isyancıları taşıyan yatını, Fransız gemilerine bindirilene kadar koruma kararı aldılar. İsyancıların bankadan ayrılmasının ardından bankada 47 bomba, 27 dinamit fişeği ve 18 kilo dinamit bulunmuştur. Herbert, baskın planının iyi organize edildiğinin çok açık olduğunu Salisbury'e bildirmiştir. Herbert bu isyancıların büyük devletlerin temsilcileri tarafından olayın ilk anında, şiddetli bir şekilde kınanmamasından dolayı çok sayıda masum insanın öldüğünü de ifade etmiştir.⁴⁴⁷

Büyük devletlerin temsilcileri ise her zaman olduğu gibi güvenlik güçlerinin hareketsizliğine ve İstanbul'da güvenliğin tamamen yokluğuna karşı 27 Ağustos'ta Babiâli'ye nota vererek, şiddetli bir protestoda bulunmuşlardır. Rus, Fransız ve İngiliz dragomanları da 26 Ağustos'tan itibaren İstanbul'da olayların dizginlenmesi için gerekli

⁴⁴⁴ Komitenin talepleri hakkında bkz. TNA., F.O. 424/188, Inclosure 2 in No. 174, The Armenian Revolutionary Committee to the Embassies, August 1896

⁴⁴⁵ TNA., F.O. 424/188, Inclosure 1 in No. 188, Mr. Herbert to Tevfik Pasha, 26 August 1896.

⁴⁴⁶ TNA., F.O. 424/188, No. 134, Mr. Herbert to the Marquess of Salisbury, 27 August 1896.

⁴⁴⁷ TNA., F.O. 424/188, No. 135, Mr. Herbert to the Marquess of Salisbury, 27 August 1896.

tedbirlerin alınması talimatıyla Saray'a gitmişlerdir. Herbert ise askerî birliklerin hareketsizliği gerekçesiyle elçilik maiyetindeki vapurlarda bulunan denizcileri karaya çıkarma ve onları Ermeni işçi ve mültecileri korumalarının yanı sıra, büyükelçiliği, konsoloslugu ve İngiliz Postanesi'nde nöbet tutmaları için görevlendirmiştir. Herbert attığı bu adımları ise Saray'a bildirmiştir.⁴⁴⁸

Herbert'in İngiliz maiyet vapurundan karaya asker çıkarması, Londra basınında da gündem olmuştur. Daily News gazetesi 31 Ağustos tarihli nüshasında, İngiliz mülklerini korumak için karaya çıkarılan birliklerin büyükelçiliğe yürürken yolda Osmanlı askerlerinin bazı Ermenilere acımasızca davrandığını iddia etmiştir.⁴⁴⁹ Ancak Herbert gazetenin iddiasının doğru olmadığını gönderdiği telgrafında Salisbury'e belirtmiştir.⁴⁵⁰

İstanbul'da asayişin sağlanmaya çalışıldığı bir sırada, Galata'daki Osmanlı Bankası'nın bulunduğu mahalledeki Ermeniler, 30 Ağustos'ta askerler üzerine bomba atarak, ateş açmışlardır. Herbert, Ermeniler tarafından defalarca atılan bu bombaların, Türkleri kışkırttığının inkâr edilemez olduğunu Salisbury'e bildirmiştir.⁴⁵¹

Banka civarındaki Ermeniler tarafından askerlerin ve halkın üzerine bomba atılan evlerin, yabancı uyruklu kişilerin mülkü olduğundan, Babıâli bu binalarda yapılacak mevcut konsolosluk formalitelerini ortadan kaldırmasını altı büyük devletin temsilcisinden istemiştir. Altı devletin temsilcileri de bu talebi şu şartlarla kabul etmiştir:

- 1- Her kovuşturma, konsolos veya delegesi ile Osmanlı makamları arasında, konsolos huzurunda önceden yapılan anlaşmadan sonra yapılmalıdır.
- 2- Konsolos veya vekilinin rızası olmadan tutuklama yapılamaz.
- 3- Patlayıcı makine ve maddeler ile silahlar Osmanlı makamlarına teslim edilecek.
- 4- Son olarak, bu önlemin geçici ve istisnai bir karaktere sahip olduğu belirtilmiştir.

⁴⁴⁸ TNA., F.O. 424/188, No. 136, Mr. Herbert to the Marquess of Salisbury, 27 August 1896.

⁴⁴⁹ Daily News, 31 August 1896, p. 5.

⁴⁵⁰ TNA., F.O. 424/188, Inclosure in No. 198, Extract from the "Daily News" of August 31, 1896.

⁴⁵¹ TNA., F.O. 424/188, No. 149, Mr. Herbert to the Marquess of Salisbury, 30 August 1896.

Bu tavizlerin altı büyükelçilik tarafından, İstanbul'daki Avrupa tebaasına bir saldırıya ve tam bir anarşiye yol açabilecek bomba atışını sona erdirmenin tek yöntemi olarak verildiği Babıâli'ye belirtilmiştir.⁴⁵²

Nelidoff'un ise olaylar karşındaki beklenmedik ani ve sert çıkışı, İstanbul'da herkesi şaşırtmıştı. Herbert de Nelidoff'un bu tavrı hakkında 31 Ağustos'ta Salisbury'e rapor göndermiş, Nelidoff'un yaptığı tehditlerin Sultan'ı öfkелendirdiğini ve Rusya'ya bu kadar çok güvenmekte yanlış yaptığını düşünmeye başladığını bildirmiştir. Dahası Sultan'ın bu görüşü, Tefvik Paşa'nın Nelidoff ve Askerî Ataşesinin sert dili nedeniyle, mevcut karışıklıkların kendileri tarafından kışkırtıldığına ve Rusya'nın müdahalesi için bir bahane sağlamak için ikna olduğuna dair 30 Ağustos'ta hazırladığı raporla daha da kuvvetlenmiştir. Herbert, Nelidoff'un bu çıkışının ardından Rusların şu anda İstanbul'da bir darbe yapmak için muhteşem bir fırsatı ele geçirdiğini düşünüyordu.⁴⁵³

İngiliz Büyükelçiliği dragomanlarından Marinitch ise hazırladığı raporunda Mabeyn İkinci Kâtibi İzzet Bey'in kendisine; banka saldırısı Sultan tarafından öğrenilince, durumun vahametini kavrayamadığını, düzeni sağlamak için gerekli adımları atmadığını söylediğini yazmıştır.⁴⁵⁴

Altı devletin temsilcileri 2 Eylül'de yeniden bir araya gelerek, Babıâli'yi İstanbul'daki olayların taşrada yeniden canlanması halinde ortaya çıkacak sonuçlar konusunda uyarma kararı almışlardır.⁴⁵⁵ Aynı gün İngiliz Büyükelçiliği ikinci Dragomanı Marinitch de Sadrazamın yanına giderek 3 Eylül'de Ermenilerin yeniden bir ihtilal teşebbüsünde bulunabileceklerine dair uyarıda bulunmuştur.⁴⁵⁶

Herbert ise banka baskını sırasında ve sonrasında yaşanan olaylarda, 5.000 ile 6.000 arasında Ermeni'nin öldürüldüğünü iddia etmekteydi. Sultan'ın ise olaylar karşısında yavaş hareket ettiğini düşünüyordu. Bu sırada konsolosluga sığınan Ermenileri koruyan denizciler de 3 Eylül'de gemiye geri dönmüşlerdir.⁴⁵⁷

İngiliz büyükelçiliğine göre banka baskını, Avrupa'nın dikkatini Ermeni sorununa çekmeye zorlamak amacıyla düzenlenmişti. Ayrıca çok sayıda Ermeni'nin Galata ve

⁴⁵² TNA., F.O. 424/188, No. 153, Mr. Herbert to the Marquess of Salisbury, 30 August 1896.

⁴⁵³ TNA., F.O. 424/188, No. 161, Mr. Herbert to the Marquess of Salisbury, 31 August 1896.

⁴⁵⁴ TNA., F.O. 424/188, Inclosure 2 in No. 180, Memorandum by Mr. Marinitch, 30 August 1896.

⁴⁵⁵ TNA., F.O. 424/188, No. 168, Mr. Herbert to the Marquess of Salisbury, 3 September 1896.

⁴⁵⁶ BOA., Y.A...HUS., 358/62, leff, 1, 24 RA 1314, (2 Eylül 1896).

⁴⁵⁷ TNA., F.O. 424/188, No. 167, Mr. Herbert to the Marquess of Salisbury, 3 September 1896.

Pera’da bomba ve diğer silahlarla donatılmış olarak saklandığına inanılmaktaydı. Herbert, yetkililerin bazı karışıklıkların meydana gelebileceğini kesinlikle bildiklerini, polis ve askerî birliklere harekete geçmemelerini emrettiklerini iddia ediyordu. Böylece Ermenileri, Müslüman halkın öfkesine teslim ederek bu isyanı bastırmayı planladıklarına dair çok az şüphe olduğunu Salisbury’e bildirmiştir. İstanbul’un Asya tarafından çok sayıda Müslüman’ın getirilerek, bunlara belediye ve diğer devlet yetkilileri tarafından demir çubuk ve sopa verildiğini de iddia etmiştir.⁴⁵⁸ Ermenilerin evlerin üzerinden halka ateş etmelerini ise amaçlarının meşru müdafaa mı yoksa kargaşayı kışkırtmak mı olduğunu anlamının zor olduğunu ifade etmiştir.⁴⁵⁹

Herbert 2 Eylül’de ise olaylar hakkında yeni bir rapor daha göndermiştir. Raporda, olaylar sırasında yağmalanan yerlerden bahseden Herbert, Patrikhane yetkilileri ile zengin konsey üyelerinin yaşadığı Kumkapı’daki Ermeni mahallesine herhangi bir saldırı olmazken, bitişikteki Ermeni mahallelerinde korkunç bir katliamın gerçekleştiğini iddia etmiştir. Eğer önceki raporlarında iddia ettiği gibi yağmalama olduysa neden böylesine önemli bir yerde herhangi bir eylem olmamıştır. Herbert çok iyi hazırlanmış ve dışarıdan destek alınmış olan banka baskınının daha başarılı olamamasının ise dikkat çekici olduğunu ve bunun da iki nedeni olduğunu düşünmektedir. Başarısızlığın nedenlerinden biri, Ermeni halkının özünde kahramanlıktan uzak ve bencil karakterli olmasıydı. İkinci neden ise kendilerine ait belirli bir programa sahip olmamalarıydı. Yüzlerce Ermeni’yi eğitmiş olan Robert Koleji Başkanı Dr. Washburn, eylem planlarının Stevenson’ın eserlerini okumaktan büyük ölçüde etkilendiğini düşünüyordu. Herbert, Avrupa’nın sempatisini çekmeyi amaçlayan komite üyelerinin, Jön Türklerden de yardım beklediklerini iddia etmiştir. Herbert, Jön Türkler hakkında da uzun süredir hiçbir şey yapmadan sadece nutukta bulunduklarını, son krizden avantaj sağlayamamalarını eylemdeki tembelliklerinin bir kanıtı olduğunu düşünüyordu. Herbert, hükümetin eylemi önceden bildiğini ancak gerekli önlemleri almadığını da iddia ediyordu.⁴⁶⁰

⁴⁵⁸ Edhem Eldem, halkın doğrudan güvenlik güçleri tarafından silahlandırılmasını ve Müslüman halkı yönlendirmiş olabilmelerini abartılı bulurken ancak yetkililer tarafından bir göz yumma politikası izlendiğini düşünmektedir. Bkz. Edhem Eldem, “26 Ağustos 1896 Banka Vakası” ve 1896 “Ermeni Olayları”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, S. 5, 2007 Bahar, ss. 113-146.

⁴⁵⁹ TNA., F.O. 424/188, No. 176, Mr. Herbert to the Marquess of Salisbury, 31 August 1896.

⁴⁶⁰ TNA., F.O. 424/188, No. 179, Mr. Herbert to the Marquess of Salisbury, 2 September 1896.

Babîâli ise büyükelçilerin girişiminin ardından 6 Eylül'de sözlü bir nota ile cevap vermiştir. Babîâli, suçluların yakalanıp yargılanmalarına devam edildiğini, ihmali görülen polis ve askerî'nin de adalete teslim edilip, en ağır şekilde cezalandırılacaklarını açıklamıştır. Ayrıca bu kişilerin mevcut mahkemelerce verilecek hükümlerin, temyiz gibi hukuki yollardan geçebileceği için gecikmelere yol açabileceğinden, yalnızca bu davaların incelenmesi için Olağanüstü Mahkeme kurulduğu da ifade edilmiştir.⁴⁶¹

Currie, İstanbul'a gelir gelmez banka baskını hakkında edindiği yeni bilgileri Salisbury ile paylaşmıştır. Currie, Ermeni ihtilalcilerinin asıl niyetlerinin Büyükdere veya Pera'daki Rus büyükelçiliğine saldırmak olduğu konusunda Nelidoff'a bilgi verildiğini iddia etmiştir. Ancak her iki yerin de karaya çıkarılan Rus denizciler tarafından korunduğu için amaçlarına ulaşamadıklarını bildirmiştir.⁴⁶²

Osmanlı Bankası baskını ve sonrasında yaşanan hadiseler başta İngiltere olmak üzere birçok devlette öfkeyle karşılanmıştı. Birçok devlet adamı Osmanlı karşıtı söylemlerinin dozunu da arttırmıştı. Bunlardan bir tanesi de Gladstone olmuştu. Eylül ayının sonlarına doğru Liverpool'da bir halk toplantısında Ermenilere seslenmiş ve Sultan'a İngiltere tarafından baskı kurulabilmesi için Currie'nin geri çağrılmasını ayrıca Osmanlı Sefirinin de ülkeden gönderilmesini istemiştir.⁴⁶³

Olayların ardından Salisbury de 1896'da Çanakkale Boğazını Kraliyet Donanması'yla zorlamayı bile düşünmüştür. Ancak kendisine, 1890 ve 1892'de hazırlanan raporlarda Kraliyet Donanması'nın Çanakkale'yi zorlaması halinde ona önemli zararlar verebileceği açıkça belirtilerek bu düşüncesinden vazgeçilmesi istenmiştir.⁴⁶⁴

1895'te Sultan'dan istediğini alamayan Salisbury, banka baskınına fırsat bilerek, 1896'da Osmanlı Devleti'ni paylaşmayı başta Rusya olmak üzere birçok devlete önermiştir. Aslında Salisbury 1895'te iktidara gelir gelmez Currie'ye mektup göndererek, Osmanlı Devleti'nin büyük devletler arasında paylaşılabilirliğini

⁴⁶¹ TNA., F.O. 424/188, Inclosure in No. 203, Note Verbale, 6 September 1896.

⁴⁶² TNA., F.O. 424/188, No. 208, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 16 September 1896.

⁴⁶³ Journal of Education, The Week in Review, Vol. XLIV, No. 14, 8 October 1896.

⁴⁶⁴ Arthur Marder, *The Anatomy of British Sea Power: a History of British Naval Policy in the Pre-Dreadnought Era 1880-1905*, Frank Cass, London 1940, pp. 155-156.

yazmıştı.⁴⁶⁵ Alman İmparatoru II. Wilhem Ağustos 1895'te Cowes'teki yatında Salisbury'yi kabul etmişti.⁴⁶⁶ II. Wilhem, Salisbury'e “*Osmanlı ne can çekişiyor ne de kurtuluşun ötesinde*”⁴⁶⁷ diyerek Osmanlı'yı paylaşma planını onaylamadığını ifade etmiştir. II. Wilhem'in haklı olduğu kısa süre sonra ortaya çıkmıştır.⁴⁶⁸ Çünkü Currie, Salisbury'e, “*Osmanlı Devleti'nin Abdülhamid gibi olağanüstü güçlü bir hükümdarları var*” diyerek, Osmanlı'nın sanıldığı gibi güçsüz olmadığını ifade etmeye çalışmıştır.⁴⁶⁹

Salisbury 1895'te olduğu gibi 1896'da Osmanlı'yı paylaşma fikrini bir kez daha orta attı. Rus Çarı II. Nikolay banka baskınının yaşandığı bir dönemde Viyana, Breslav ve İngiltere seyahatine çıkmıştı. Çar II. Nikolay Balmoral'da bulunduğu sırada⁴⁷⁰ Salisbury İstanbul'da yaşanan son olayların da etkisiyle bu defa sözlü olarak kendisine Osmanlı'yı paylaşma teklifinde bulunmuştur.⁴⁷¹ Ancak bu öneri Çar tarafından Osmanlı Devleti'nin dağılmasını takip edecek süreçte ciddi siyasi tehlikelerin ortaya çıkacağı gerekçesiyle reddedilmiştir. Çar II. Nikolay, yeni krizlerin ve sorunların ortaya çıkmaması için Osmanlı Devleti'nin mümkün olduğu kadar bütünlüğünün korunması gerektiğini İngiliz Büyükelçisi N. O'Connor'a söylemiştir.⁴⁷²

2.5.1. Currie'nin Osmanlı Bankası Baskını Değerlendirmesi

Sultan II. Abdülhamid 11 Eylül'de Cuma Selamlığının ardından İngiltere'den tatilden dönen Currie'yi gelenek olduğu üzere huzuruna kabul ederek, İstanbul'da yaşanan son olaylar hakkında görüşünü sormuştur. Currie'nin Müslümanları suçlayıcı ifadeler kullanması ve Sultan'ın sözlerini soğuk bir tavırla karşılaması görüşmenin

⁴⁶⁵ Bu paylaşımın Rusya Küçük Asya'yı, İngiltere Arap coğrafyasını, İtalya Arnavutluk'u, Fransa Trablus'u ve Avusturya da Selanik'e kadar olan yerleri alacaktı; Steel, *Lord Salisbury*, p. 321.

⁴⁶⁶ Aslında Berlin Sefiri Tevfik Paşa 11 Ağustos 1895'te gönderdiği raporunda Alman İmparatorunun her yıl olduğu gibi İsveç ve Norveç üzerinden seyahate çıkacağını ardından İngiliz Başbakanı Salisbury ile Ermeni, Makedonya ve Bulgar meselelerini görüşeceğine dair Babilî'ye uyarıda bulunmuştur. BOA., Y..PRK.EŞA., 22/45, lef 1, 19 S 1313, (11 Ağustos 1895).

⁴⁶⁷ E.D. Steele, “The Place of Germany in Salisbury's Foreign Policy 1878–1902”, in A.M. Birke, M. Brechtken (eds.), *An Anglo-German Dialogue*, K.G. Saur, München 2006, pp. 57-77; Bayram Soy, “Lord Salisbury'nin 1895'te Almanya'ya Osmanlı Devleti'ni Paylaşma Teklifi”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, S. 5, 2006, ss. 145-166.

⁴⁶⁸ Orhan Koloğlu, *Avrupa'nın Kışkacında Abdülhamit*, İletişim Yay., İstanbul 2017, s. 49-50.

⁴⁶⁹ Steele, “Three British Prime Ministers and the Survival of the Ottoman Empire, 1855-1902”, pp. 43-60.

⁴⁷⁰ Ziyaretin içeriği ve Salisbury ile Çar II. Nikolay arasında gerçekleşen görüşme hakkında bkz. Margaret M. Jefferson and Lord Salisbury, “Lord Salisbury's Conversations with the Tsar at Balmoral, 27 and 29 September 1896”, *The Slavonic and East European Review*, Dec., 1960, Vol. 39, No. 92 (Dec., 1960), pp. 216-222

⁴⁷¹ Adrew Roberts, *Salisbury: Victorian Titan*, Weidenfeld & Nicolson, London 1999, p. 643-644.

⁴⁷² TNA., F.O. 424/188, No. 213, Sir N. O'Connor to the Marquess of Salisbury, 17 September 1896.

gergin geçmesine neden olmuştur. Ertesi gün Block, Saray'a çağırılmış, Mabeyn Başkâtibi Tahsin Bey ve İzzet Bey bir gün önceki görüşmede Sultan'ın Currie'nin tavrından çok rahatsız olduğu kendisine ifade edilmiştir.⁴⁷³

Bu dönemde yaşanan olaylara rağmen Hınçak Komitesi rahat durmamaktaydı. Komitenin, elçiliklere mektup göndererek, yeni olaylar hakkında uyarması ve Ermeni davasına yardım etmeye çağırması İstanbul'da yeni bir panik havasına sebep oldu. Bu panik havası içinde Currie, mevcut durum hakkında edindiği izlenimlerini 16 Eylül'de Salisbury ile paylaşmıştır. Currie'ye göre hem Müslümanlar hem de Hristiyanlar, devletin içinde bulunduğu durumdan oldukça rahatsızdı ve bunun sorumluluğu ise Sultan'a aitti. Bu kesimler tarafından Sultan II. Abdülhamid tahtta kaldığı sürece her türlü olumsuz gelişmenin meydana gelebileceğini iddia etmekteydi. Currie, Sultan'ın tahtan indirilmesinin ise ancak dış müdahale ile sağlanabileceğini düşünüyordu. Hem Girit olayları hem de banka baskını nedeniyle diğer büyükelçilerin görüşlerinin de önemli ölçüde değiştiği kanaatindeydi. Büyükelçilerin çoğunun ortak eyleme geçmek için sabırsızlandığını, hatta Nelidoff'un bile mevcut durumun müdahale olmaksızın daha uzun sürmesine izin verilemeyeceğine inandığını iddia etmiştir. Şimdiye kadar müdahale etmemenin güçlü bir savunucusu olan Alman büyükelçisi, deniz harekâtının yakında gerekli olabileceğini Currie'ye söylemişti. Ancak hem kendisi hem de Avusturya büyükelçisi bunun yalnızca Osmanlı'daki Avrupalıların korunmasına yönelik olmasını istiyordu. Fransız ve İtalyan büyükelçileri ise Osmanlı'ya cebren müdahale arzularını gizlemiyorlardı.⁴⁷⁴

Sultan II. Abdülhamid de Currie ve diğer büyükelçileri, son kargaşalar sırasında yaralanan Türk asker ve sivillerinin sayısını kendileri görmek için askerî ve belediye hastanelerini ziyaret etmeye davet etmiştir.⁴⁷⁵ Currie de İngiliz maiyet gemisi *Imogene*'den Dr. Tomlinson'dan ve İngiliz büyükelçiliğinden Blech ile hastaneleri dolaşmasını rica etmiştir. Dr. Tomlinson, ziyaret ettiği beş hastanede, çoğu asker olmak üzere 64'ü Müslüman, 105'i Ermeni olmak üzere toplam 169 yaralı olduğunu

⁴⁷³ TNA., F.O. 424/188, No. 220, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 16 September 1896.

⁴⁷⁴ TNA., F.O. 424/188, No. 224, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 16 September 1896.

⁴⁷⁵ Currie hastahaneleri ziyaret etmeye gerek olmadığını, Ermenilerin etrafa bombalar atarak cinayet işlediklerinin kesin olduğunu ve Ermenilerin aldıkları yaraların askerler tarafından yapıldığını bunun da olayları bastırmak için olduğunu aksinin ise iddia edilemeyeceğini hem Sultan'a hem de diğer yetkililere bildirmiştir. Hastahanelerin incelenmesi için adam göndermeye asla lüzum görmese de Sultan'ın arzusu bu yönde ise elçilik maiyet vapurunda görevli bir doktoru gönderebileceğini bildirmiştir. BOA., Y..PRK.TŞF., 4/94, leff 3, 6 CA 1314, (13 Ekim 1896).

bildirmiştir. Ermenilerin, kılıç, süngü ve sopa yaraları varken, Müslümanların ise aldığı yaralar daha çok derin bir şekilde bomba parçaları ile yaralandıklarını ifade etmiştir.⁴⁷⁶

Currie, olaylarda suçlu bulunanların yargılamalarının hızlı bir şekilde yapılması için kurulan Olağanüstü Mahkeme'nin yargılama işlemlerini yaparken, elçilikten bir dragomanın da bu mahkemenin tüm oturumlarına katılması için girişimde bulunmuştur. Dragomanın, gerekirse çıkarları söz konusu olabilecek herhangi bir yabancı tebaa adına müdahale etmesi kararlaştırılmıştı. Ancak sadece İngiliz ve Rus büyükelçilikleri delege göndermişti. Currie'nin İngiliz delegesi olarak gönderdiği Devey, mahkemenin işleyişi hakkında: *"Mahkemenin tutumunun tüm itibarı, tarafsızlığı ve sanığa karşı nazik bir tavırla karakterize edildiği,"*⁴⁷⁷ ifadelerini kullanmıştır.

Currie de bu sırada İstanbul Baş Konsolosu ve Times gazetesinin İstanbul muhabiriyle birlikte Hasköy'de bulunan Amerikan okulu ve Ermeni evlerini ziyaret etmiştir. Burada Ermeni kadınlarla görüşen Currie, onlardan olaylar sırasında yaşananlar hakkında malumat almıştır.⁴⁷⁸

Olayların ardından Rus Büyükelçisi Nelidoff'da yumuşama belirtileri görülmeye başlamıştı. 22 Eylül'de Currie ile yaptığı görüşmede, Ermenilerle ilgili olarak, başından beri savunduğu, onlara kâğıt üzerinde daha önce verilmiş olan hakların uygulanmasından fazlasını istememeleri gerektiğine dair görüşüne bağlı olduğunu söylemiştir. Nelidoff, İngiltere ve Rusya arasında, Osmanlı'nın da geleceği de dâhil olmak üzere, her ikisinin de ilgilendiği sorunlar konusunda genel bir anlaşmaya varılabilirse, mevcut durumla başa çıkmak için ortak bir eylem tasarlamının nispeten daha kolay olacağını Currie'ye aktarmıştır.⁴⁷⁹

Currie, 27 Ekim'de Salisbury'e, Ermeni sorununda daha sakin bir aşamaya girilmesinin muhtemel görüldüğünü çünkü Sultan'ın ıslahatlarla ilgili son gelişmeleri, Londra ve Paris'teki bazı ihtilalci komiteler ile görüşmek üzere Diran Bey⁴⁸⁰

⁴⁷⁶ TNA., F.O. 424/188, No. 226, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 16 September 1896. Osmanlı Bankası sonrası meydana gelen olaylarda yaralamaların şekli ve verilen cezalarla ilgili İngiliz Konsolos Yardımcısı Devey'in hazırladığı rapor hakkında bkz., TNA., F.O. 424/189, Inclosure 1 in No 186 Further Statement of Names of Persons sentenced by Extraordinary Tribunal, 5 November 1896.

⁴⁷⁷ TNA., F.O. 424/188, No. 227, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 17 September 1896.

⁴⁷⁸ BOA., Y.A...HUS., 359/101, leff 3, 13 R 1314, (21 Eylül 1896).

⁴⁷⁹ TNA., F.O. 424/188, No. 235, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 22 September 1896.

⁴⁸⁰ Ermeni asıllı Diran Bey Umur-ı Şehbender Kalemi Serhalifesi görevinde bulunuyordu. BOA., Y.A...HUS., 359/93, leff 3, 16 R 1314, (24 Eylül 1896). Sultan II. Abdülhamid Osmanlı Bankası baskını sonrasında tedavi amacıyla Diran Bey'i Avrupa'ya gönderdi. Currie'nin bahsettiği görüşme bu olmalıdır.

görevlendirmiştir. Currie, Sultan'ın Artin Paşa aracılığı ile Patrik seçimini yaptırmasını artık Ermenilere karşı daha uzlaştırmacı bir politika izleneceğine ve ihtilalci komitenin şimdilik başka kışkırtmalardan uzak duracağına yorumlamıştır.⁴⁸¹

2.5.2. Soruşturma Komisyonu'na Yabancı Delegelerin Alınmasına Currie'nin İtirazı

Sultan, banka baskını sonrası meydana gelen olayları araştırması, asker ve polisin davranışları hakkında soruşturma yapması için Askerî Teftiş Komisyonu'nu⁴⁸² görevlendirmişti. Komisyon vakit kaybetmeden Müşir İsmail Paşa başkanlığında çalışmalarına başlamıştır.⁴⁸³ Sultan, büyükelçilere soruşturmanın ciddi niteliğini kanıtlamak ve Osmanlı Devleti'nin iyi niyetini göstermek için Osmanlı hizmetindeki yabancı subaylardan Jandarma Ferik'i Blunt ve Amiral Woods (İngiliz), Szechenyi (Avusturya), Kamphoevener (Alman) ve Lecocq (Fransız) paşaları⁴⁸⁴ komisyona fahri üyeler olarak atamıştır. Tevfik Paşa hem komisyonun çalışmaları hem de fahri üye olarak atanan Osmanlı hizmetindeki yabancı subaylar hakkında büyükelçilere bilgi vermiştir.⁴⁸⁵

Osmanlı Devleti söz konusu paşalardan, banka baskınının ardından yapılan tahkikatlar neticesinde hazırlanan raporda imzaları olmasını istemişti. Bu konuda, Kamphoevener Paşa komisyon üyeliğine adaylığını kabul etmeden önce açıklığa kavuşturulmasını istediği bazı noktalara ilişkin yazılı bir açıklama sunmuştur. Kamphoevener Paşa, polisin Ermenilerin 26 Ağustos'ta bir girişim hazırladığını önceden bilip bilmediğini ve bunun sonucunda herhangi bir önlem alıp almadıklarını

Çünkü Currie'nin Diran Bey'in Londra'da bulunup Ermeni İhtilalci Örgütleri'yle görüşüğünü iddia ettiği tarih aralığı aynı döneme gelmektedir. Sultan'ın bu hamlesi yerinde bir hamle olmuş ve ülkede bir süre Ermeni olayları son bulmuştur. Diran Bey'e tedavi için bir ay süreyle Avrupa'ya gitmesine izin verilmesine dair bkz., *BOA., İ.HUS.*, 49/111, leff 1, 16 R 1314, (24 Eylül 1896); *BOA., BEO*, 843/63185, 16 R 1314, (24 Eylül 1896).

⁴⁸¹ TNA., F.O. 424/189, No. 244, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 25 November 1896; Currie'nin de desteğini çektiği ve artık kendi halkına faydalı olamayacağını ve patriklik makamında oturamayacağını düşündüğü Patrik İzmirliyan Efendi 3 Ağustos 1896'da istifasını sunmuştu: Recep Karacakaya, "İstanbul Ermeni Patrikleri ve Siyasî Faaliyetleri (1878-1923)", *Tarihte Türkler ve Ermeniler Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı Kilise ve Milliyetçilik*, C. IX, TTK, Ankara 2014, ss. 81-104.

⁴⁸² Komisyonun kuruluşu ve gelişimi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Adem Ölmez, "Asker-i Teftiş Komisyonu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri", *Tarih Dergisi*, C. 0, S. 43, 2006, ss. 115-134.

⁴⁸³ Komisyon ilk olarak banka baskını sonrası meydana gelen yaralanmalar ve hastanelerde tedavi gören kişiler hakkında ayrıntılı bir rapor hazırlamıştır. *BOA., Y.PRK.ŞH.*, 7/67, leff 1-25, 6 R 1314, (14 Eylül 1896). Komisyon daha sonra da Ermenilerden, Kiliselerden, okullardan ele geçirilen humbara, silah ve barutlar hakkında bir rapor hazırladı. *BOA., Y.PRK.KOM.*, 9/19, leff 1-6, 8 R 1314, (16 Eylül 1896).

⁴⁸⁴ Yusuf Ali Osman, *British Employees of the Ottoman Government: The Paşas Hobart and Woods*, (Unpublished Ph. D.), SOAS University of London 2018, p. 291.

⁴⁸⁵ *BOA., Y.PRK.HR.*, 22/37, leff 1, 27 R 1314, (5 Ekim 1896).

sormuştur. Bu soruya olumsuz bir cevap verilirse, sorması gereken üç soru daha olduğunu bildirmiştir. Bu sorular:

1. Polis, masum Ermenilerin katledilmesini neden engellemedi?

2. Ordu subayları, gözleri önünde zararsız Ermenilerin katledildiğini gördüklerinde neden kendi inisiyatifleriyle müdahale etmediler?

3. Katliamı durdurma emri neden daha önce verilmedi?

Lecocq Paşa da komisyonun çalışmaları neticesinde hazırlanacak raporun imzalanmasına karşı çıkmıştı. Askerî okulda özel işler için Osmanlı hizmetinde görev aldığını ve bu konunun görevleriyle hiçbir ilgisi olmadığını söylemiştir. Bununla birlikte, iki İngiliz subayının yanı sıra Szechenyi Paşa'nın da raporu imzalamaya hazır olduklarını ve meslektaşlarını buna imzaya ikna etmeye çalıştıkları için Currie, İngiliz asıllı subaylarının Türkleri desteklediklerini belirtmekten üzüntü duyduğunu Salisbury'e bildirmiştir. Bunun üzerine beş yabancı subay yeniden Saray'a çağrılarak, Osmanlı hizmetinde yararlandıkları ayrıcalıklardan bahsedildikten sonra, Mabeyn kâtiplerinden Emin Bey, Sultan'ın hazırlanan raporun imzalamaları yönündeki arzusunu kendilerine iletmiştir. Avusturyalı ve İngiliz subaylar raporu imzalamaya hazır olduklarını ifade ederken, Alman ve Fransız subaylar ise reddetmişlerdir. Mabeyn İkinci Kâtiibi İzzet Bey, beş subayla daha sonra birçok kez görüşmüştür. Currie'nin iddiasına göre raporu imzalamaları için tehditkâr bir dil kullanılmıştır. Bunun üzerine Kamphoevener Paşa, kendi imparatoru tarafından emredilse bile bu şartlar altında imzalamayacağını söylemiş ve istifasını sunmuştur.⁴⁸⁶

Woods Paşa da daha sonra Salisbury'nin özel sekreteri Eric Barrington'a mektup göndererek, komisyonda yer aldıkları için kendisine ve Blunt Paşa'ya yöneltilen eleştirilerden duyduğu rahatsızlığı ifade etmiştir.⁴⁸⁷

Kamphoevener ve Lecocq paşalar kararlarında ısrar edince İzzet Bey, 5 Ekim'de Avusturya, Alman, Fransız ve İngiliz elçiliklerinin dragomanlarını Saray'a çağırarak, onlara Sultan'ın iradesini bildirmiştir. Sultan II. Abdülhamid de daha sonra yabancı

⁴⁸⁶ TNA., F.O. 424/189, No. 52, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 9 October 1896.

⁴⁸⁷ Osman, *British Employees of the Ottoman Government: The Paşas Hobart and Woods*, p. 292.

subayların komisyonda yer alabilmesi için büyükelçilere çağrıda bulunmuştur. Ancak büyükelçilikler Sultan'ın çağrısını dikkate almayarak cevap vermemişlerdir.⁴⁸⁸

Ferik Blunt ve Amiral Woods paşalar, banka baskını sonrasında yaşanan karışıklıklar sırasında yabancı uyrukluların uğradığı kayıpları araştıran komisyonda bulunmuşlardır. Currie, Osmanlı Devleti hizmetindeki İngiliz subayların, resmi görevleri dışında kalan işlemlerde sivil ve askerî makamların eylemlerini haklı çıkaracak bu tür komisyonlarda yer almalarının üzücü bir gelişme olduğuna dair Salisbury'e telgraf göndermiştir.⁴⁸⁹

Currie, büyükelçiliği döneminde yaşanan Ermeni olayları karşısında takındığı tutum ve davranışlarla iki ülke arasındaki ilişkilerin daha da gerginleşmesine neden olmuştur. Ermenileri koruyucu bir rol üstlenen Currie, bu davranışıyla başta Sultan II. Abdülhamid olmak üzere devlet erkânının da tepkisini çekmiştir. Yaşanan olaylarda istediğini elde etmek amacıyla her türlü baskı aracını kullanmaya çalışan Currie, bunların hiçbirinde ülkesi adına başarılı olamamıştır. Kimi zaman donanma, kimi zaman da diplomatik baskılarla taleplerinin yerine getirilmesini istemişse de Sultan'ın yerinde atmış olduğu adımlarla hiçbir şey elde edememiştir. Fransa'yla Rusya'nın birlikte hareket ettiğini gören Sultan II. Abdülhamid, bu devletler nezdinde girişimlerde bulunarak Currie'nin arzularını engellemeyi başarmıştır. İngiliz nüfuzunun yeniden güçlendirilmesi amacıyla İstanbul'a gönderilen Currie, Ermeni olayları sırasında diplomatik nezakete uymayan davranışları nedeniyle bu amacı yerine getirememiştir. Hatta İngiltere'nin İstanbul'daki konumunun daha da sarsılmasına neden olmuştur. Atanmasının ardından henüz bir yıl geçmişken Sultan nezdinde istenmeyen bir adam olmuştur.

⁴⁸⁸ TNA., F.O. 424/189, No. 52, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 9 October 1896.

⁴⁸⁹ TNA., F.O. 424/189, No. 53, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 9 October 1896.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GİRİT MESELESİ VE OSMANLI-YUNAN HARBİNDE PHILIP CURRIE’NİN DİPLOMATİK FAALİYETLERİ

Currie’yi İstanbul büyükelçiliği sırasında, Ermeni olaylarından sonra en fazla uğraştıran sorun Girit meselesi olmuştur. Girit meselesi Osmanlı Devleti’nin bir iç meselesi iken Yunanistan ve Avrupa’nın müdahaleleriyle kısa zamanda uluslararası bir sorun haline dönüşmüştür.

Girit’te olayların yeniden başlaması Currie’nin büyükelçiliğinin ikinci yılına denk gelmektedir. Currie’nin büyükelçiliğinin üçüncü yılında ise Girit meselesi Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında bir savaşa dönüşmüştür. Altı büyük devlet hem Girit meselesinde hem de Osmanlı-Yunan Harbi öncesi ve sonrasında İstanbul temsilcileri aracılığıyla diplomatik faaliyetlerin yürütülmesini istemeleri, buradaki büyükelçilerin yoğun mesai harcamasına neden olmuştur. Currie, Girit’te 1895’te yeniden bir isyan çıkmasıyla beraber çok aktif bir rol oynamış, 1896’da Girit’te yapılacak adlî, idarî ve askerî ıslahatların çerçevesinin belirlenmesinde ise oldukça etkin olmuştur.

1897 Osmanlı-Yunan Harbi Salisbury ve Currie’nin Doğu Sorununa son katılımlarıydı. İzole edilmiş bir İngiltere savaşı önleyememiş ancak Yunanlılar için yenilginin sonuçlarını en aza indirebilmişti.¹

Currie, 1897’de olası bir Osmanlı-Yunan Harbi’nin ortaya çıkmasını engellemek için İstanbul’daki meslektaşlarıyla ortak hareket etmiştir. Ancak Currie’nin Osmanlı Devleti’ne karşı izlemiş olduğu politika, Girit meselesinin büyüyerek bir Osmanlı-Yunan Harbi’ne dönüşmesinde etkili bir neden olmuştur. Currie, Osmanlı-Yunan Harbi’nden sonra yapılan barış müzakerelerinde ise yine bir numaralı isim olmuştur.

¹ Avusturya bu dönemde 1887 Akdeniz Antlaşmalarını gayr-ı resmi temelde yenilemeyi reddederek, daha sıkı ve daha bağlayıcı bir anlaşmada ısrar etmişti. Rusya ve Avusturya’nın 5 Mayıs 1897’de Balkanlar üzerine anlaşma imzalaması İngiltere’nin izolasyonunu daha da arttırmıştır. Salisbury’nin Currie’ye mektubunda “*basitçe Nil’i kazdım ama İngiltere’nin izolasyonu tamamlanmıştı*” belirttiği gibi büyük devletleri Mısır’dan ve Doğu Akdeniz’den uzak tutmayı başarmıştı ancak yüzyılın sonunda tamamen yalnızdı. Malcolm Pearce and Geoffrey Stewart, *British Political History 1867-2001 Democracy and Decline*, Routledge Taylor & Francis Group, London 2002, p. 168. Aslında Avusturya Dışişleri Bakanı Goluchowski Eylül 1896’da Currie’nin Viyana’da bulunduğu sırada kendisine İngiltere’nin Mısır ve İstanbul’daki konumunun korunması için Avusturya ile iş birliğinin şart olduğunu kendisine söylemişse de Currie net bir cevap vermekten kaçınmıştır. Calvin Alexander Roberts, *The Egyptian Question and The Triple Alliance, 1884-1904*, (Unpublished Ph. D.), The University of New Mexico 1973, p. 180.

Osmanlı Devleti'nin büyük fedakârlıklar neticesinde kazandığı harbin ardından aynı oranda maddi kazanım elde edememiştir. Bunun da en büyük nedeni hem İngiltere'nin değişen Osmanlı politikası hem de Avrupa'da hızla yayılan Osmanlı karşıtlığıydı. Bu ortam içerisinde Currie, barış müzakerelerinde uzlaşmaz bir tutum sergileyerek, Yunanistan'ın ezilmesine engel olurken, Osmanlı Devleti'nin ise büyük kazanımlar elde etmesini engellemiştir.

3.1. GİRİT MESELESİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

Girit meselesi, çıktığı günden itibaren Osmanlı Devleti'ni en çok uğraştıran sorunların başında gelmiştir. Girit'in, Avrupalı büyük devletlerin çıkar çatışmasının en çok yaşandığı bölgelerin başında gelen Doğu Akdeniz'de yer alması, bu sorunun ortaya çıkıp gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Yunanistan'ın ise bağımsızlığını kazandıktan sonra Megali İdea'yı gerçekleştirmek için yaptığı faaliyetlerin merkezinde yer almıştır.

Girit Adası, Anadolu'ya, Kuzey Afrika'ya ve Yunanistan'a yakınlığı nedeniyle kendine has stratejik bir konumda bulunmaktaydı. Doğu Akdeniz'in en büyük ikinci adası olması, bulunduğu stratejik konumunun önemini daha da arttırmaktaydı.²

Girit, 17. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girmiştir. Osmanlı Devleti'nin diğer topraklarında olduğu gibi burada da yerli Hristiyan halkın güvenlikleri garanti altına alınırken, inanç ve dillerini rahatça sürdürmelerini sağlayacak birtakım haklar da tanımıştır. Kandiye'nin 1669'da ele geçirilmesiyle, Fazıl Ahmed Paşa'nın Girit'te yapmış olduğu yeni düzenlemeyle burası Girit Eyaleti'nin merkezi olmuş³ ve Kandiye 1850'ye kadar bu özelliğini sürdürmüştür. Bu tarihten sonra ise eyalet merkezi Hanya'ya taşınmıştır.⁴

Girit Eyaleti'nin idarî yapısı Mehmet Ali Paşa yönetimine kadar 4 Sancak (Kandiye, Hanya, Resmo ve Sitia) ve 20 kazadan oluşuyordu.⁵ Ada'nın nüfusunu genel

² Aglaia Lily Mackaris, *Cretan Rebel: Eleftherios Venizelos in Ottoman Crete, 1864-1898*, (Unpublished Ph. D.), Harvard University, 1983, p. 4.; s. 80. Pınar Şenışık, *Girit Siyaset ve İsyan 1895-1898*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014, s. 64-65.

³ Ersin Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yay., İstanbul 2004, s. 226.

⁴ Ayşe Nükhet Adıyeke-Nuri Adıyeke, *Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2021, s. 64.

⁵ Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, s. 226-227.

itibariyle Ortodoks Rumlar oluştururken, ikinci sırada Müslümanlar gelmekte, adada ayrıca az sayıda da Yahudi ve Ermeni bulunmaktaydı.⁶

Adada, Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra 1770 yılına kadar önemli bir isyan hareketi görülmemiştir. Ancak 1770’te adanın Venedik hâkimiyetindeki döneminde de isyanların merkezi olan Sfakia bölgesinde, büyük bir ayaklanma yaşanmıştır.⁷ 19. yüzyıla gelindiğinde ise Girit Adası’ndaki isyanlarda da büyük bir artış görülmektedir. Nitekim ada bu yüzyıl içerisinde artık “isyan” kelimesiyle anılır duruma gelmiştir.⁸

Rusya’nın desteğiyle 1821’de Mora’da başlayan isyan, kısa süre içinde Girit’e de sıçramıştı. Bu isyan ancak 1826’te Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa’nın desteğiyle bastırılabilmiştir. Ancak Yunan isyanı bir süre sonra Osmanlı- Rus Harbi’ne dönüşmüş ve Osmanlı Devleti yenilmiştir. Bu savaşın ardından imzalanan Edirne Antlaşması’yla Yunanistan’a bağımsızlık verileceği taahhüt edilmiş ve bu taahhüt 1830 Londra Antlaşması’yla yerine getirilmiştir. Yunanistan’ın bağımsızlığını kazanmasıyla Girit sorununu başka bir evreye taşımıştır. Her ne kadar Londra Antlaşması’yla Yunanistan bağımsızlığını kazanmış olsa da Rum nüfusun yaşadığı bazı bölgeler yeni kurulan devletin sınırları dışında kalmıştır. Yunan sınırlarının dışında kalan bu bölgelerden biri de Girit olmuştur. Yunanistan Megali İdea’nın sınırları içerisinde gördüğü Girit’i topraklarına katmak için yoğun çaba sarf etmiştir. Yunan bağımsızlık savaşı, Giritli Ortodoks Rumların gelecek vizyonlarında önemli bir değişikliğe neden olmuştur.⁹

Londra Antlaşması’yla (1830) Girit Yunanistan’a bağlanmamış ancak büyük devletler adaya bazı ayrıcalıklar verilmesini Osmanlı Devleti’nden istemişlerdir. Giritli Rumlar da adanın Yunanistan’a verilmemesi nedeniyle yeniden ayaklanmış ve bu ayaklanmanın bastırılması için Osmanlı Devleti yeniden Mehmet Ali Paşa’dan yardım istemiştir. Mehmet Ali Paşa’ya isyanı bastırması şartıyla kendisine Girit, Suriye ve Trablusşam valilikleri vaat edilmiş ancak isyanın bastırılmasının ardından kendisine sadece Girit Valiliği verilmiştir. 10 yıl Mehmet Ali Paşa idaresinde kalan Girit’te bu süre içinde sükûnet sağlanmış, isyancılar ağır şekilde cezalandırılmış ve adada birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler içerisinde Memleket Meclisleri adı altında

⁶ Adıyeke, *Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi*, s. 101.

⁷ Adıyeke, *Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi*, s. 188.

⁸ Arthur J. May, “Crete and the United States, 1866-1869”, *The Journal of Modern History*, Vol. 16, Number 4, December 1944, p. 286-293.

⁹ Molly Greene, *A Shared World: Christians and Muslims in the Early Modern Mediterranean*, Princeton University Press, 2000, p. 208.

Kandiye, Hanya ve Resmo'da olmak üzere yerel seçilmişlerden oluşan meclisler kurulmuştu.¹⁰

Mehmet Ali Paşa'nın Girit'te tarım ürünlerine yeni vergiler koyması ve bazı ayrıcalıklı kişilere ithal mallarını tekelleştirme hakkı vermesi hem Müslümanları hem de Hristiyanları rahatsız etmişti.¹¹ Girit'te Mehmet Ali Paşa idaresine karşı hoşnutsuzluğun başlaması ve ardından yaşanan gelişmeler neticesinde, 1840 Londra Antlaşması'yla ada yeniden Osmanlı yönetimine devredilmiştir. İngiliz Dışişleri Bakanı Palmerston, Mehmet Ali Paşa'nın Girit'ten çıkarılmasını sağlarken, İstanbul'daki İngiliz nüfuzunu sağlamlaştırmış, Rusya'nın Hünkâr İskelesi Antlaşması ile boğazlarda elde ettiği ayrıcalığı ortadan kaldırarak, Akdeniz'deki konumunu da kuvvetlendirmiş oluyordu.¹²

Napolyon savaşlarının ardından Yedi Ada'nın yönetimini elinde bulunduran İngiltere, 1864'te buraları Yunanistan'a vermişti.¹³ Bu durum hem Yunanistan'da hem de Girit'teki Rumlar üzerinde büyük bir etkiye neden olurken, Rumların yaşadığı toprakların birleştirilmesi fikri de yeniden alevlendirmiştir.¹⁴

Yunanistan'ın 1864'ten sonra Girit üzerinde başlattığı yoğun propaganda neticesinde, 1866'da Girit'te yeniden bir isyan meydana gelmiştir. İsyanın görünen sebebi Babiâli'nin vaat ettiği ıslahatları adada gerçekleştirmemesi ve yeni vergiler konulmasıydı. Ancak bunlar sadece görünen nedenlerdi. Giritli Rumlar, Hanya'da konsolosları bulunan büyük devletlere başvurarak, adanın Yunanistan'a devredilmesi için yoğun propaganda faaliyetine girişmişlerdir.¹⁵

Avrupalı devletlerin baskısıyla Sadrazam Mehmet Emin Ali Paşa adaya giderek, burada yaptığı incelemeler neticesinde yeni düzenlemeler getirmiştir. Girit Vilayet Nizamnamesi adı verilen bu düzenlemeye göre; valinin yanında biri Hristiyan diğeri

¹⁰ Adıyeke, *Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi*, s. 210

¹¹ Miranda Stavrinou, "Palmerston and the Cretan Question, 1839-1841", *Journal of Modern Greek Studies*, Vol. 10, No. 2, October 1992, pp. 249-269

¹² Miranda Stavrinou, "Palmerston and the Cretan Question, 1839-1841", pp. 249-269.

¹³ Girit'te ortaya çıkan 1864 isyanını İngiltere Osmanlı Devleti'nin Yakın Doğu'da oynadığı önemli rol nedeniyle aslında desteklememekteydi. Çünkü bu isyanın İmparatorluğun diğer yerlerine de sıçrayacağını ve bunun sonucunda da Rusya'nın Akdeniz'e inme sürecinin hızlanacağını düşünüyordu. Ancak bazı eleştirmenler İngiltere'nin Yedi Adayı Yunanistan'a devri hakkında Süveyş Kanalı'nın inşası ile stratejik önemi daha da artacak olan Girit'i elde etme arzusuna bağlamaktadırlar. R. L. Schuyler, "The Climax of anti-imperialism in England", *Political Science Quarterly*, Vol. 36, No. 4 (December 1921), pp. 537-560.

¹⁴ Adıyeke, *Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi*, s. 211

¹⁵ Şenışık, *Girit Siyaset ve İsyan 1895-1898*, s. 99.

Müslüman iki müşavir olacaktı. Girit Adası (Hanya, Kandiye, Resmo, Laşid, İsfakiye) olmak üzere beş sancağa ve 19 kazaya ayrılmıştır. Ada livalara bölünerek, livaların yönetiminden sorumlu olmak üzere mutasarrıfların yarısı Müslüman, yarısı Hristiyan olmak üzere eşit bölüşülmüştür. Ayrıca Girit'te her kazadan iki üye seçilmesiyle yılda bir kere toplanacak bir meclis-i umumi kurulmuştur. Türkçe ve Yunanca resmi dil olarak kabul edilmiştir. Adadaki nüfus yoğunluğunun Rumların elinde olması nedeniyle meclis-i umumide çoğunluk Rumların eline geçmiş ve bu tarihten sonra Yunanistan'a katılma faaliyetleri artık siyasi arenaya taşınmıştır.¹⁶

Sadrazam Âli Paşa'nın Girit'te yapmış olduğu düzenleme bir süre sükuneti sağlamış ancak bu düzenlemeler kalıcı bir çözüm getirmemiştir. Çünkü 1868 düzenlemesinin ardından hem Yunanistan adaya mühimmat ve yardım sevkiyatını devam ettirmiş hem de Avrupalı büyük devletler Girit meselesini sürekli gündemde tutarak, Osmanlı Devleti'ne bir baskı unsuru olarak kullanmışlardır.

Giritli Rumlar, 1868 düzenlemesinin ihtiyaçları karşılamadığını ve Girit Genel Meclisi'nde nüfus oranlarına göre istedikleri çoğunluğa sahip olmadıklarını gerekçe göstererek, Babıâli'ye itirazda bulunmuşlardır. Bu itiraz üzerine Babıâli de Gazi Ahmet Muhtar Paşa'yı Girit'e göndermiş ve 25 Ekim 1878'de iki taraf arasında Halepa Sözleşmesi imzalanmıştır. Bu sözleşmeye göre; Girit Valisi Hristiyan olacak, vali beş yıllığına büyük devletlerin onayıyla atanacak, yönetim kademelerinde Hristiyan memurların sayısı Müslümanlardan fazla olacak, Girit Genel Meclisi'nin yetkileri genişletilerek 49 Hristiyan ve 31 Müslüman olmak üzere toplam 80 kişi olarak belirlenmiştir.¹⁷

1886'ya gelindiğinde yaklaşık iki yıldır adada süren olaylar, meclisin toplanma zamanı geldiğinde daha da artmıştı. Osmanlı Devleti de 9 Mayıs 1886'da aldığı bir kararla meclisin açılmasını ertelemiştir. Adada Hristiyan valiler döneminde istikrarın sağlanamaması ve şikâyetlerin artması nedeniyle Babıâli, 1889'da aldığı başka bir kararla Halepa Sözleşmesi'yle adaya sağlanan ayrıcalıkları büyük oranda azaltmıştır. Bu doğrultuda valinin görev süresi önceden beş yıl ile sınırlandırılmışken bu süre sınırsız

¹⁶ Theodore George Tatsios, *The Megali Idea and the Greek-Turkish War of 1897: the impact of the Cretan problem on Greek irredentism, 1866-1897*, East European Monograph, New York 1984 p. 39; Adıyeke, *Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi*, s. 213.

¹⁷ Theodoris E. Detokrakis, *History of Crete*, (trans. John C. Davis), Iraklion, Heraklion 1994, p.353-354; Adıyeke, *Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi*, s. 216.

hale getirilmiş, meclisin yetkileri azaltılmış, üye sayısı ise 80'den 57'ye düşürülmüştür. Diğer önemli bir karar da Halepa Sözleşmesi'nde jandarma teşkilatının asker ihtiyacı adanın yerli halkının dışından karşılanmayacağı belirtilmişken, bu tarihten itibaren ülkenin başka bölgelerinden de jandarmaya asker kaydedilmeye başlanmıştır.¹⁸ Özellikle de Karadağ ve Arnavutluk'tan adaya Jandarma askerî gönderilmiştir.

3.2. GİRİT MESELESİNİN İLK AŞAMASI 1895-1896

Girit halkına siyasî ve hukukî açıdan büyük haklar tanıyan Halepa Sözleşmesi hem Avrupa'nın hem de yerel güçlerin müdahaleleriyle tam olarak uygulanamamıştı. Babiâli, 1889'da neredeyse tamamen kesintiye uğrayan bu hakları yeniden yürürlüğe koymak maksadıyla adaya Müslüman valiler göndermişti. Ancak adada Müslümanlarla Hristiyanlar arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklar kısa sürede çatışmaya dönüşmüştü. İlk büyük hareket ise 30 Temmuz 1894'te Vali Mahmut Celalettin Paşa'ya karşı yapılan suikast olmuştur.¹⁹ Suikast girişiminden sonra, adada iki taraf arasındaki çatışmalar daha da tırmanmıştır.²⁰ Osmanlı Devleti kendi isteğiyle istifa eden Mahmut Celalettin Paşa'nın yerine Girit Valiliğine Turhan Paşa'yı atamıştır.²¹

Turhan Paşa, Girit'e ulaştıktan kısa bir süre sonra beş yıldır kapalı olan meclisin yeniden toplanması için çalışmalara başlamıştır. Meclisin yeniden açılacak olması üzerine Giritli dört Hristiyan vekil, Sultan'a teşekkür mektubu göndermişlerdir.²² Seçimlerin ardından meclisin ilk oturumunda Hristiyan vekiller, Halepa Sözleşmesi'ndeki siyasî ve hukukî hakların yeniden verilmesini isteyerek dağılmışlardır. Hristiyan vekiller kısa sürede adaya yayılarak, Rum halkını bu amaç doğrultusunda birleşmeleri için harekete geçmelerini istemişlerdir.²³ Diğer taraftan bu vekiller adaya Hristiyan bir vali atanması için de Babiâli'ye sürekli çağrıda bulunmuşlardır.

Babiâli'ye 26 Aralık'ta Atina Sefirinden ulaşan bir rapor, Girit meselesinin boyutlarını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Bu rapora göre bazı Giritlilerin

¹⁸ Adıyeke, *Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi*, s. 219.

¹⁹ Adıyeke, *Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi*, s. 220-221.

²⁰ BOA., Y.MTV., 101/70, leff 3, 27 M 1312, (31 Temmuz 1894). Burada dikkat çeken bir nokta ise Mahmut Celalettin Paşa'ya yapılan suikast girişimine dair malumatın Currie tarafından Hariciye Nazırına verildiğidir.

²¹ BOA., İ.MTZ.GR., 28/1031, leff 3, 29 M 1312, (2 Ağustos 1894).

²² BOA., Y.A...HUS., 315/105, leff 6, 27 C 1312, (26 Aralık 1894).

²³ Adıyeke, *Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi*, s. 221.

meclisin açılmasını talep etmek için bir cemiyet kurdukları ve bunların İstanbul'daki büyükelçilerden biri tarafından Girit'te bir ihtilal çıkarmaları için teşvik edildiği bildirilmekteydi. Hariciye Nazırı bu bilginin doğruluğunu teyit etmek için büyükelçiler nezdinde yaptığı girişimler neticesinde²⁴ herhangi bir sonuca ulaşamamıştır.

Girit adasının ileri gelen Hristiyanları meclisin yeniden açılması için Atina'da bir araya gelerek, birtakım cemiyetler kurmuşlardı. Osmanlı Devleti'nin Atina Sefiri de onları bu hususta İngiliz elçisinin yönlendirdiğini ve Girit'te bir isyan çıkarmaları için teşvik ettiğine dair Hariciye Nazırına yine rapor göndermiştir.²⁵

Turhan Paşa, olayların daha da alevlenmesi nedeniyle Girit'teki valilik görevinden alınmıştır. İngiltere'nin Hanya Başkonsolosu Biliotti,²⁶ Turhan Paşa'nın beklenmedik şekilde geri çağrılmasını ve Aleksandr Karatodari Paşa'nın Girit Valisi olarak atanmasını Hristiyanları oldukça sevindirdiğini İngiliz Dışişleri Bakanı Kimberley'e bildirmiştir. Müslümanlar ise adaya Hristiyan vali atanması nedeniyle umutsuzluğa kapılmışlardır. Hanya Eyaleti'nin Hristiyan nüfusu, meclis üyeleri ve son genel kurulun (1889) dokuz Milletvekili tarafından: “*Ekselansları ve Aleksandr Karatodari Paşa'nın adamızın Genel Valisi olarak atanmasından dolayı Majestelerine en derin saygılarımızı sunuyoruz,*”²⁷ muhtevalı telgrafi 6 Mart'ta Sultan II. Abdülhamid'e göndermişlerdir.

Karatodari Paşa'nın görevine başladıktan sonraki ilk icraatı yanına aldığı bir müşavirle adanın durumunu incelemek olmuştur. Paşa daha sonra İngiltere'nin Hanya Konsolosu Biliotti ile de görüşmüştür. Karatodari Paşa, Biliotti'ye adanın malî durumunun içler acısı olduğunu, çoğunlukla tecrübesiz askerlerden oluşan jandarmanın, kamu güvenliğini sağlayacak durumda olmadığını ve genellikle idarenin farklı birimlerindeki memurların, sanki devlet dairelerine sahip olmalarının tek amacı kendileri için maaşlarını güvence altına almakmış gibi hareket etmeleri olduğunu ifade etmiştir. Karatodari Paşa'nın hızlıca milletvekili seçimlerinin yapılmasını istemesi üzerine adada seçimler yapılmıştır. Biliotti, milletvekilleri seçimlerinin beklenmedik bir

²⁴ BOA., Y.A...HUS., 315/105, leff 1, 27 C 1312, (26 Aralık 1894).

²⁵ BOA., Y.A...HUS., 316/46, leff 4, 5 B 1312, (2 Ocak 1895).

²⁶ İtalyan asıllı Alfred Biliotti, İngiliz konsolosluk servisinde çalışan 19. yüzyılın İngiliz diplomatlarından en önemlilerinden bir tanesidir. Girit olaylarına müdahalesinden ötürü Sultan II. Abdülhamid hiçbir zaman kendisinden hoşlanmamıştır. David Barchard, “The Fearless and Self-Reliant Servant. The Life and Career of Sir Alfred Biliotti (1833-1915) an Italian Levantine in British Service” *Studi Micenei Ed Egeo-Anatolici*, Vol. 48, (2006), pp. 5-53.

²⁷ British Accounts and Papers, Turkey No. 7 (1896), *Correspondence Respecting the Affairs of Crete*, (London: 1896), No. 3. 7 March 1895.

sükûnet içinde gerçekleştiğini ancak İsfakiyelilerin vekil seçmekten kaçındıklarını Kimberley'e bildirmiştir.²⁸

Girit'te Haziran 1895'ten itibaren küçük çaplı olaylar yaşanmaya başlamıştı. Bunlar daha çok iki taraf arasında yaşanan karşılıklı cinayetlerdi. Giritli ihtilalciler, bu süreç içinde Anadolu'da çıkan Ermeni isyanlarından faydalanmayı umuyorlardı.²⁹

Vali Karatodari Paşa'ya karşı da aynı dönemde memnuniyetsizlikler başlamıştı. Hatta Berliner Tageblatt gazetesi, 30 Haziran'da Girit'te Karatodari Paşa'ya karşı memnuniyetsizlik olduğuna dair bir makale yayımlamıştı.³⁰ Çok geçmeden Müslümanlar da artan olaylar neticesinde, Girit'in Hristiyan valiler tarafından yönetilmesinin imkânsızlığını göstermek için Karatodari Paşa'nın yönetimine karşı açıktan tepkilerini göstermeye başlamışlardı.³¹

Currie 1895'in yaz aylarında adada iki taraf arasında çatışmaların artması üzerine, Sadrazam nezdinde girişimde bulunarak, ada hakkında birtakım önerilerde bulunmuştur. Currie'nin önerileri üzerine Sadrazam da olayların yatışması için Girit Valisi ile iletişime geçeceğini, jandarma teşkilatının yeniden düzenlenmesi de dâhil Girit bütçesinin kısa zamanda onaylanacağını Currie'ye ifade etmiştir.³²

Currie'nin İstanbul'daki girişimlerinin ardından İngiliz Konsoloslu Biliotti de Karatodari Paşa'nın emirlerini dinlemediği gerekçesiyle Girit Jandarma Komutanı Mirliha Emin Paşa'nın görevden alınması için Currie'ye çağrıda bulunmuştur. Currie ve meslektaşlarının yoğun baskıları neticesinde Babîâli de adada asayiş sağlamadığı gerekçesiyle Emin Paşa'yı görevden almak zorunda kalmıştır³³ Emin Paşa'nın görevden alınmasıyla yerine Kandiye Mutasarrıfı Hasan Paşa'nın Müşavir Vekili olarak atanması hem Hristiyan hem de Müslüman halk tarafından büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır.³⁴

Alınan hiçbir önlem Girit'te yeni bir isyanın önüne geçmek için yeterli olmamıştır. Giritli Hristiyan isyancıların beklenen toplantısı 15 Eylül Pazar günü,

²⁸ British Accounts and Papers, Turkey No. 7 (1896), No. 5, 1 May 1895.

²⁹ Langer, *The Diplomacy of Imperialism (1890-1902)*, p. 316.

³⁰ Berliner Tageblatt, Nummer 326, 30/06/1895.

³¹ British Accounts and Papers, Turkey No. 7 (1896), No. 15, 27 August 1895.

³² British Accounts and Papers, Turkey No. 7 (1896), No. 14, 15 September 1895.

³³ BOA., İ.MTZ.GR., 29/1063, leff 1, 23 RA 1313, (13 Eylül 1895).

³⁴ British Accounts and Papers, Turkey No. 7 (1896), No. 29, 18 September 1895.

Apokoron'un Klema platosunda yapılmıştır. Toplantıya, Sphakia ve Aghios Vassilios'tan yaklaşık 300 Hristiyan katılmıştı. Girit'te yeni bir hükümet sistemi için hazırlanan bir bildiri okunmuştur. Bu bildiride, Sultan tarafından beş yıllık bir süre için atanacak valinin her zaman Ortodoks Rumlardan seçilmesi, valinin adada seçilecek bir yasama organının çıkardığı yasaları onaylama ve af yetkisine sahip olması, Giritlilerin adada 4.000'den fazla asker bulundurma hakkı olmayan Babiâli'ye yıllık 15.000 lira vergi ödemesi, Avrupalı devletler ile Sultan arasındaki mevcut ticaret antlaşmalarının Giritliler için bağlayıcı olmaması, yeni antlaşmaların yasama organları tarafından onaylanmadan önce Girit'te hiçbir etkisi olmamasına dair ifadeler yer almıştır.³⁵

Babiâli Girit'te yaşanan olayları yakından takip ediyordu. Sadrazam 19 Eylül'de Currie ile görüşerek, Girit genel valisinin raporlarına göre Atina'daki Girit Komitesi'nin adada kargaşa çıkarıcı eylemleri konusunda, Salisbury'den Yunan Hükümetine uyarıda bulunmasını talep etmiştir.³⁶ Sadrazam ise olası bir isyanın önüne geçebilmek için 23 Eylül'de Currie'den, Biliotti'nin Karatodari Paşa'nın işini kolaylaştırmak için elinden gelen yardımı yapması için talimat göndermesini istemiştir. Currie de Biliotti'ye, Sadrazamın arzu ettiği kapsamda bir telgraf çekerek, Karatodari Paşa'ya yardım etmesini istemiştir.³⁷

Karatodari Paşa ile Biliotti adada geçinemiyorlar, bazı meseleler yüzünden sürekli birbirlerini şikâyet ediyorlardı. Konsolosun, valinin işlerine müdahil olması ve Hristiyanlarla olan yakın münasebeti, ikili arasında sürekli gerginliğe neden oluyordu. Adanın refahı için bu gerginliğe bir son vermek adına hem Babiâli'den valiye hem de Currie'den konsolosa uyarı telgrafları gönderilmiştir.³⁸ Currie, 2 Ekim'de Girit'teki malî sıkıntılarla ilgi olarak Sadrazam ile bir görüşme daha yapmıştır. Sadrazam, Babiâli'nin Karatodari Paşa tarafından sunulan çeşitli teklifleri olumlu karşıladığını ve kendisinin Maliye Nazırına Girit Valisi tarafından önerilen kredi planını incelemesi ve gerekli fonları rapor etmesi talimatını verdiğini belirtmiştir. Sadrazam ayrıca bu uygun şartlara rağmen Karatodari Paşa'nın adadaki zorluklarla neden başa çıkmadığını anlamakta güçlük çektiğini de sözlerine eklemiştir.³⁹

³⁵ British Accounts and Papers, Turkey No. 7 (1896), No. 30, 19 September 1895.

³⁶ British Accounts and Papers, Turkey No. 7 (1896), No. 21, 19 September 1895.

³⁷ British Accounts and Papers, Turkey No. 7 (1896), No. 31, 23 September 1895.

³⁸ BOA., Y.A...HUS., 337/15, leff 1, 3 R 1313, (23 Eylül 1895).

³⁹ British Accounts and Papers, Turkey No. 7 (1896), No. 35, 2 October 1895.

3.2.1. 1895 Apokoron İsyanı

Salisbury, uzun süredir Girit'te konsolosluk görevini ifa eden Biliotti'nin raporlarına büyük bir önem veriyordu. Biliotti'nin 1895'in Kasım ve aralık aylarında gönderdiği raporlar, adadaki işlerin ciddi endişeye neden olacak şekilde geliştiğini gösteriyordu. Salisbury de Currie'den, Babîâli'nin dikkatini Girit konusuna yeniden çekmek için erken bir fırsatı değerlendirmesini ve bazı iyileştirici önlemleri kısa sürede kabul edilmezse ciddi sorunların çıkabileceğini bildirmesini istemiştir. Salisbury, İngiliz Hükümeti'nin Girit'in işlerine karışmak niyetiyle hareket etmediğini, sadece herhangi bir hareket tarzı önermek için harekete geçtiğini ve bunu da bir dostluk ruhu içinde arzu ettiklerini açıklamasını da Currie'den istemiştir.⁴⁰

Eylül 1895'te Klema'da yapılan toplantıların ardından Giritli isyancılar, Halepa Sözleşmesi'nin yeniden uygulanmasını talep eden notayı hem Babîâli'ye hem de büyük devletlerin konsoloslarına verdiler. Çok geçmeden Hristiyan çetecilerin de Apokoron'da toplanmasının ardından isyan başladı.⁴¹ Vamaos'ta bulunan Osmanlı askerlerinin, aralık ayında isyancılar tarafından kuşatma altına alınması, Babîâli'nin adaya asker sevk etmesine neden olmuştur.⁴² 15 Aralık'ta Yunan Dışişleri Bakanı, İngiliz elçisi Egerton'a, Girit'te Apokoron yakınlarındaki Türk birlikleri ile Epitropi isyancıları arasındaki çatışmalar konusunda iletişimde bulunmuştur. Dışişleri Bakanı, Egerton'dan Babîâli'yi daha fazla askerî önlem almaması için Currie'ye telgraf çekmesini rica etmiştir. Egerton, Osmanlının Apokoron Hristiyanlarına karşı yeniden harekete geçtiği takdirde, Yunanistan'daki Girit sempatizanlarının da harekete geçmesinden korkuyordu.⁴³

Currie, Egerton'un telgrafı üzerine 19 Aralık'ta Sadrazamla görüşmüştür. Sadrazam, Osmanlı askerî birliklerinin saldırıya uğramadıkça veya kışkırtılmadıkça yeni bir harekât yapmayacağına dair Currie'ye güvence vermiştir. Ancak Currie, görüşmenin yapıldığı tarihten sonra Hristiyanlar tarafından Türk evlerine yapılan saldırıların, Babîâli'nin kararının değişmesine neden olacağı endişesine sahipti.⁴⁴

⁴⁰ British Accounts and Papers, Turkey No. 7 (1896), No. 48, 3 December 1895.

⁴¹ Şenışık, *Girit Siyaset ve İsyan 1895-1898*, s. 130.

⁴² Selim Sun, *1897 Osmanlı-Yunan Harbi*, Genel Kurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yay., Ankara 1965, s. 19.

⁴³ British Accounts and Papers, Turkey No. 7 (1896), No. 51, 16 December 1895.

⁴⁴ British Accounts and Papers, Turkey No. 7 (1896), No. 54, 24 December 1895.

Currie 21 Aralık'ta Block'u, Apokoron yakınlarındaki dağlık bölgeleri işgal eden *Epitropi*'ye (İhtilalci Komitelere)⁴⁵ karşı asker gönderilmesinin ortaya çıkaracağı tehlikeli heyecanı belirtmesi için Sadrazam'a göndermişti. Sadrazam Halil Rıfat Paşa, Girit valisinin on tabur asker istediğini ancak Babiâli'nin sadece bir tabur göndermeye karar verdiğini ve saldırıya uğramadıkça birliklerin *Epitropi*'ye karşı ilerlemeyeceğini Block'a söylemiştir. Sadrazam, kendisinin de çok güvendiği Biliotti'nin çabalarını *Epitropi*'deki isyancıların dağılmasına ikna etmek için kullanacağını umduğunu da ifade etmiştir. Currie, isyanın daha da büyümesini engellemek için Biliotti'ye, barışçıl bir düzenlemeye katkıda bulunmak için elinden gelen her şeyi yapması talimatını vermiştir.⁴⁶

Girit'te meydana gelen olaylar neticesinde Osmanlı Devleti adaya yaklaşık 5 tabur asker göndermeyi gündeme getirmiştir. Ancak Currie bu hareketin yeni olaylara sebep olacağı gerekçesiyle Babiâli'yi bu karardan vazgeçirmek istemiştir. Babiâli ise daha önce verdiği teminatları yineleyerek İzmir'den Girit'e üç tabur asker göndermiştir.⁴⁷ Ancak bu tedbirlerin bile çıkması muhtemel isyan karşısında yetersiz olduğu, adanın en az 10.000 askere ihtiyacı olduğu Currie'nin raporlarında da sabittir.⁴⁸

3.2.2. Osmanlı Devleti'nin Aldığı Önlemler ve Büyük Güçlerin Tutumu

Osmanlı Devleti, başlayan isyanın ardından ilk olarak duruma hâkim olamadığı gerekçesiyle Vali Karatodari Paşa'yı görevden almıştır. Girit eski Valisi Turhan Paşa, bir Hristiyan yardımcısı ile yeniden adaya vali olarak atanmıştır.⁴⁹

Adadaki Hristiyanlar ve Yunanistan, Hristiyan valinin yerine Müslüman bir valinin atanmasını kabullenmemişlerdir. Bu değişikliğin bir askerî vali atanması yolundaki ilk adım olduğu izlenimine kapıldılar. Adanın ileri gelen Hristiyanları, Turhan Paşa'nın adanın ekonomik sorunlarını çözmek için para getirmemesi halinde selefenden daha fazlasını yapamayacağını ve kendisine bir miktar para verilirse de

⁴⁵ Epitropi İhtilal Cemiyeti 1894'te nüfusu tümüyle Rum olan İsfakiye'nin Apokoron kazasında kuruldu. Bu cemiyet hakkında daha fazla bilgi için bkz. Ayşe Nükhet Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 1894, s. 149-150.

⁴⁶ British Accounts and Papers, Turkey No. 7 (1896), No. 58, 21 December 1895.

⁴⁷ British Accounts and Papers, Turkey No. 7 (1896), No. 47, 4 January 1896.

⁴⁸ British Accounts and Papers, Turkey No. 7 (1896), No. 74, 31 December 1895.

⁴⁹ British Accounts and Papers, Turkey No. 7 (1896), No. 85, 7 March 1896.

bunun neden Karatodari Paşa'ya verilmediği sorusunun doğal olarak ortaya çıkacağını Biliotti'ye iletmişlerdir.⁵⁰

Osmanlı Devleti'nin Turhan Paşa'yı adaya vali olarak göndermesi üzerine Atina'daki önde gelen Giritliler 31 Mart 1896'da Yunan Dışişleri Bakanıyla konuyu görüşmüşlerdir. Giritliler, bakana, Yunan Hükümeti'nin Girit adasında yaşananlara karşı bariz soğukluğundan ve bunun sonucunda Giritlilerin Yunan Krallığına karşı duydukları kardeşlik duygusunu yok edeceğinden şikâyetle bulunmuşlardır.⁵¹

İki taraf arasında çatışmalar özellikle Mart 1896'da yoğunlaşmaya başlamıştı. Epitropi tarafından gerçekleştirilen saldırılar neticesinde çok sayıda asker şehit olurken, adada isyan halinin devam etmesi nedeniyle de Girit meclisi toplanamıyordu. Meclisin toplanamamasını ise Yunanistan adaya müdahale için bir koz olarak kullanmaya çalışıyordu.

Yunanistan'ın Londra temsilcisi Metxas, Babiâli'nin Girit Meclisinin toplanmasını kanuna aykırı olarak engellemesinin, Yunan Hükümetinde kaygıya neden olduğunu 13 Mayıs'ta Salisbury'e söylemiştir.⁵² Currie de konu hakkında Babiâli'ye herhangi bir beyanda bulunmadan önce Konsolos Biliotti'ye Girit Meclisi'nin açılışının ertelenmesinin muhtemel etkisinin ne olacağını sormuştur.⁵³ Biliotti cevap olarak, sadece meclisin ertelenmesi nedeniyle karışıklıkların meydana gelmesinin muhtemel olmadığını bildirmiştir. Ancak vekillerin, Babiâli iradesine karşı Epitropi tarafından sükûnet bozulmaya devam eder ve Vali Turhan Paşa da kamu güvenliğini yeniden tesis etmek için acil etkili önlemleri almazsa, olayların 1889'daki gibi olabileceğini Currie'ye bildirmiştir. Currie ise Epitropi'deki isyan durumunun, meclisin bir an önce toplanmasının önündeki tek engel olarak görüyordu.⁵⁴

Girit'e Turhan Paşa vali olarak atanırken Abdullah Paşa da adanın askerî komutanlığına atanmıştı. Turhan Paşa adada düzeni sağladıktan sonra genel meclisin ağustos ayında toplanmasının daha uygun olacağını Babiâli'ye bildirmiştir. Ancak Turhan Paşa'nın bu hareketi adadaki isyancıları yeniden harekete geçirerek,

⁵⁰ British Accounts and Papers, Turkey No. 7 (1896), No. 91, 13 March 1896.

⁵¹ British Accounts and Papers, Turkey No. 7 (1896), No. 95, 31 March 1896.

⁵² British Accounts and Papers, Turkey No. 7 (1896), No. 108, 13 May 1896.

⁵³ British Accounts and Papers, Turkey No. 7 (1896), No. 109, 15 May 1896.

⁵⁴ British Accounts and Papers, Turkey No. 7 (1896), No. 110, 15 May 1896.

Müslümanlara yönelik saldırıların artmasına yol açmıştı.⁵⁵ Hariciye Nazırı Tevfik Paşa da Currie'nin yokluğunda maslahatgüzâr olarak görev yapan Herbert ile görüşerek onu, Girit'teki durumunun çok kötü olduğu konusunda özel olarak bilgilendirmiştir. Babîâli, Turhan Paşa'nın da duruma hâkim olamaması nedeniyle onu geri geri çağırmış ve Abdullah Paşa'yı vali olarak atamıştır.⁵⁶

İngiliz Maslahatgüzâr Herbert'le⁵⁷ 24 Mayıs'ta görüşen Sadrazam, Yunan Hükümeti'nin aksi yönde güvence vermesine rağmen, Yunanlıların Giritlileri cesaretlendirdiğinden şikâyetle bulunmuş ve düzeni yeniden sağlamak için İngiliz Hükümeti'nden yardım talep etmiştir.⁵⁸

Yunanistan'ın Almanya temsilcisi Rangabé, Girit'te devam eden isyanlar hakkında 22 Mayıs'ta Alman Dışişleri Bakanı Marschall ile görüşmüştür. Rangabé, kısa bir süre önce Yunanistan'ın, Girit'teki olayları yatıştırmak amacıyla Babîâli'ye iyi niyetlerini sunmak için büyük güçlere başvurduğunu ve başta İngiltere ile Avusturya olmak üzere pek çok büyük ülkenin bu başvuruyu olumlu karşıladığını da ifade etmiştir. Ancak Almanya Dışişleri Bakanı Marschall, Rangabé'ye Girit'teki durumun sorumluluğunun Yunan Hükümeti'ne ait olduğunu ve Alman Hükümeti'nin bu sorumluluğu paylaşmaya hiç niyeti olmadığını söylemiştir.⁵⁹

Avusturya Dışişleri Bakanı Goluchowski ise Avusturya temsilcileri aracılığıyla hem Atina'ya hem de İstanbul'a ılımlılık tavsiyesinde bulunmuştur. Bununla birlikte Goluchowski olayların, karşı konulmaz bir halk akımının Yunanistan Kralı'nı ve hükümetini görevden alıp götürebileceği kadar ileri gideceğinden korkmaktaydı. Ona göre, mevcut durumun suçu tamamen Türklerdeydi ve adada vahşet eylemleri olursa Yunanistan'ın bu duruma mesafe koymasının mümkün olmayacağını açıkça ifade ediyordu. Goluchowski bu koşullar altında da muhtemelen Yunanistan'ın Avrupa sempatisine sahip olacağına inanıyordu.⁶⁰

Adada olayların artmasıyla birlikte Babîâli bir kez daha İngiltere'nin aracılığını talep etmek zorunda kalmıştır. Bu hususta İngiliz büyükelçiliği ile görüşen Babîâli,

⁵⁵ Adıyke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, s. 148.

⁵⁶ British Accounts and Papers, Turkey No. 7 (1896), No. 114, 21 May 1896.

⁵⁷ Currie birkaç gün önce Londra'ya gittiği için Maslahatgüzâr olarak büyükelçilik birinci kâtibi Herbert'i bırakmıştı.

⁵⁸ British Accounts and Papers, Turkey No. 7 (1896), No. 119, 24 May 1896.

⁵⁹ British Accounts and Papers, Turkey No. 7 (1896), No. 122, 22 May 1896.

⁶⁰ British Accounts and Papers, Turkey No. 7 (1896), No. 139, 27 May 1896.

Currie'nin 3 Aralık 1895'te Babiâli'ye sunduğu önerilerin benzeri bir cevap almıştı. Büyükelçilik, İngiliz Hükümeti'nin, adanın barışçıl hale getirilmesi için yardım etmeye hazır olduğunu, İngiliz Konsolos Biliotti'nin bu amaç için gerekli gördüğü önlemlerle ilgili olarak Girit'teki Türk makamlarına sürekli tavsiyelerde bulunduğunu bir kez daha Babiâli'ye iletmiştir. Ayrıca Babiâli, isyancılarla müzakerelerde Biliotti'nin deneyimlerinden yararlanılabileceğini düşünürse, İngiliz Hükümeti'nin bu konuda Babiâli tarafından kendilerine yapılabilecek herhangi bir başvuruyu da değerlendirmeye hazır olacağını ifade etmiştir.⁶¹

Mayıs ayının sonlarına doğru Rusya, Fransa ve İtalya, Girit'te yaşanan kargaşalıklardan dolayı vatandaşlarını korumak için adaya donanma göndermeyi gündemlerine almışlardı. Biliotti de 26 Mayıs'ta acil olarak adaya savaş gemilerinin gönderilmesini İngiliz Hükümeti'nden talepte bulunmuştu. Bu talep üzerine İngiltere de *Hood* savaş gemisini 26 Mayıs'ta Hanya'ya göndermiştir. İngiliz ve Fransız savaş gemilerinin 26 Mayıs'ta Girit açıklarına gelmesinden itibaren durum önemli ölçüde iyileşmiştir.⁶²

Girit için büyük devletler donanma önlemini alırken İstanbul büyükelçileri de 28 Mayıs'ta bir toplantı yaparak, hükümetlerinden talimat almadan bir ön adım olarak:

*“Adadaki aşırılıkları önlemek ve barışçıl bir düzenlemeye zemin hazırlamak amacıyla, meslektaşlarınızla iletişime geçme ve Epitropi liderleriyle ve Türk makamları ile ön görüşmelere girmeye yetkilisiniz,”*⁶³ şeklinde Girit'teki konsoloslarına telgraf göndermişlerdir.

İstanbul'daki büyükelçiler Girit hakkında 29 Mayıs'ta yeniden bir araya gelerek, Girit'teki konsoloslarının iki tarafa da garanti vermemelerini, sadece şartlara tanık olmaları gerektiğine dair karar almışlardır. Büyükelçiler diğer taraftan da Babiâli'yi bir anlaşmaya çağırırken, Girit valisine gönderilen talimatların ise bir kopyasını görmek istediklerini bildirdiler. Daha sonra da büyükelçiler adadaki konsoloslarına:

⁶¹ British Accounts and Papers, Turkey No. 7 (1896), No. 130, 25 May 1896.

⁶² British Accounts and Papers, Turkey No. 7 (1896), No. 148, 28 May 1896.

⁶³ British Accounts and Papers, Turkey No. 7 (1896), No. 144, 28 May 1896.

“Sadrazam valiye, konsolosların iki tarafla da iletişime geçmesi talimatını verdi. Üzerinde anlaşmaya varılabilecek koşulların yerine getirilmesi için hükümetinizin sorumluluğunu içeren hiçbir garanti vermemelisiniz,”⁶⁴ talimatını göndermişlerdir.

Adada iki taraf arasında müzakerelerin sürdüğü bir sırada Salisbury, 29 Mayıs’ta Herbert’e Girit’te konsoloslar aracılığıyla sürdürülen müzakerelerin ilerlemesi için Babiâli’ye baskı yapması talimatını vermiştir.⁶⁵

İngiliz Maslahatgüzâr Herbert de Girit’te olayların tırmanması ve Osmanlı Devleti’nin adaya asker sevk etmeye başlamasıyla derhal Sadrazam’la iletişime geçmiştir. 28 Mayıs’ta yapılan görüşmede Herbert, Sadrazam’dan ayaklanmanın acilen bastırılmasını ve aynı zamanda halkı memnun edecek iyileştirici önlemler alınmasını talep etmiştir. Sadrazam ise Giritlilerin taleplerinin aşırı olduğunu, istenilen hakların verilebilmesi için her şeyden önce düzenin yeniden sağlanması gerektiğini söylemiştir. Bunun için de on altı taburun Girit’e gönderilmesinin emredildiğini, gerek duyulduğu takdirde sekiz taburun daha yedekte tutulduğunu ifade etmiştir. Sadrazam ile Herbert arasındaki görüşme olukça sert geçmiş ve Sadrazam, Herbert’ten yapması gereken tek şeyin, Biliotti’nin Giritlilere Vamos’ta⁶⁶ kuşatılan birlikleri serbest bırakmalarını tavsiye etmesi olduğunu, aksi takdirde adanın her tarafında kan dökülebileceğini söylemiştir. Herbert ise Salisbury’e, Babiâli’nin güçlü askerî tedbirlere başvurmaya ve Giritlilere ciddi bir ders vermeye kararlı olduğunu açıkça bildirmiştir.⁶⁷

Osmanlı Devleti Turhan Paşa’nın Girit’te bir türlü sükûneti sağlayamaması ve artan olaylar nedeniyle İşkodra Valisi Abdullah Paşa’yı Girit’e vali olarak atamıştı.⁶⁸ Abdullah Paşa yanında Yaver Kaymakam Şakir Bey ile iki buçuk tabur ve çok sayıda mühimmatla 26 Mayıs’ta Girit’e yola çıkmıştı.⁶⁹ Üç gün sonra adaya bir buçuk tabur daha gönderilmiştir. 30 Mayıs’ta Abdullah Paşa iki tabur askerle Vali ve Ordu

⁶⁴ British Accounts and Papers, Turkey No. 7 (1896), No. 151, 29 May 1896.

⁶⁵ British Accounts and Papers, Turkey No. 7 (1896), No. 154, 29 May 1896.

⁶⁶ 1896 Mayıs’ında isyanın yeniden başlamasıyla birlikte Vamos’taki Osmanlı karargâhı içerisindeki 1.200 askerle birlikte, yaklaşık 5.000-6.000 kadar tam teçhizatlı Epitropi isyancıları tarafından kuşatılmıştı. Şenışık, *Girit Siyaset ve İsyân 1895-1898*, s. 137-138.

⁶⁷ British Accounts and Papers, Turkey No. 7 (1896), No. 185, 29 May 1896.

⁶⁸ BOA., İ.MTZ.GR., 29/1091, leff 3, 5 Z 1313, (18 Mayıs 1896); 26 Mayıs’ta Rus Novosti gazetesi Girit’in yeni valisi Abdullah Paşa hakkında özgü dolu sözler kaleme almıştı. BOA., HR.SYS., 1322/55, leff 1, 6 M 1314, (17 Haziran 1896).

⁶⁹ BOA., Y.PRK.ASK., 111/60, leff 1, 13 Z 1313, (26 Mayıs 1896).

Komutanı sıfatıyla adaya ayak basmıştır. Paşa'nın Girit'e gelmesiyle birlikte Vamos'taki askerler de kurtarılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin ise bu süreçte adaya asker sevki devam etmiştir. Girit'te 16 olan tabur sayısı, Abdullah Paşa'nın da gelmesiyle 30 tabura çıkmıştır.⁷⁰ Böylece Osmanlı askerî varlığının adada artmasıyla isyanlar da kısa sürede bastırılmıştır. Ancak adadaki Osmanlı askerî varlığı yeni sorunları da beraberinde getirmiştir.

3.2.3. Büyükelçilerin Osmanlı Devleti Üzerindeki Baskılarının Artması

İstanbul'daki büyükelçiler haziran ayından itibaren Osmanlı Devleti üzerindeki baskılarını arttırmaya başlamışlardı. Baskıların artmasının ise iki nedeni vardı. Bunlardan ilki Osmanlı askerî varlığının adada artması, ikincisi ise Girit meclisinin toplanamamasıydı. Osmanlı Devleti özellikle Karatodari Paşa'nın valilikten ayrılmasının ardından İsfakiye ile Hanya'da asayişin bozulması nedeniyle şubat ayının sonu itibarıyla adaya asker göndermeye başlamıştı.⁷¹ Turhan Paşa'nın da görevden alınıp adaya asker kökenli genel bir vali atanması ve akabinde adaya asker sevk edilmesi yeni bir tartışmayı da beraberinde getirmişti. Osmanlı Devleti'nin adada önemli bir askerî varlık bulundurması başta Yunanistan olmak üzere büyük devletlerin tepkisine neden olmuştur.

Büyükelçiler Girit'teki konsolosların adada yerel yönetim ile isyancılar arasındaki arabuluculuk tekliflerini değerlendirmek için 28 Mayıs'ta bir araya gelmişlerdi. Görüşmenin sonunda da Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'ya, Girit'teki meselelerle ilgili alınabilecek önlemler hakkında ortak bir mektup göndermişlerdir. Büyükelçilerin mektubunun ardından Hariciye Nazırı Tevfik Paşa, Girit valisinin düzen sağlanır sağlanmaz meclisi toplantıya çağırma ve Girit liderlerinden istenen ıslahatları belirlemelerini talep etme talimatı aldığı konusunda 4 Haziran'da Herbert'i bilgilendirmiştir.⁷²

Fransa Büyükelçisi Cambon ise 5 Haziran'da Cuma Selamlığının ardından Sultan II. Abdülhamid'le bir görüşme yaparak, Girit'te ıslahatların başlatılması çağrısında bulunmuştur. Cambon görüşmenin ardından Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'ya, geçici olarak Halepa Sözleşmesi'nin yeniden canlandırılmasını önermiştir. Rus Maslahatgüzârı

⁷⁰ Adıyke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, s. 148.

⁷¹ BOA., Y.PRK.ASK., 110/36, leff 1, 16 N 1313, (1 Mart 1896).

⁷² British Accounts and Papers, Turkey No. 7 (1896), No. 189, 8 June 1896.

Jadowski de daha sonra yapılan bir görüşmede, benzer taleplerde bulunmanın yanı sıra ada için bazı özel ıslahatlar da talep etmiştir.⁷³

Herbert de büyükelçilik Dragoman'ı Block'u 8 Haziran'da Yıldız Sarayı'na göndermiştir. Hariciye Nazırı Tevfik Paşa ile görüşen Block, Girit'te askerleri kontrol altında tutmak için çok dikkatli olunması gerektiğini, askerî önlemlere karar verilirse ciddi sonuçlara yol açabilecek herhangi bir yağma veya katliam girişiminin önlenmesini istemiştir. Block daha sonra Saray'da Mabeyn Başkâtibi Tahsin Bey'i görmüş ve Osmanlı Hükümeti'nin yararına olan dostane ve gayr-ı resmî bir öneri olarak, benzer bir öneriyi Sultan'a sunmasını istemiştir. Block'un Saray'da girişimlerde bulunduğu sırada Girit'teki durumu ve alınan önlemleri görüşmek üzere Sultan'ın başkanlığında bir kabine toplantısı yapıyordu. Adanın eski valileri Cevad ve Karatodari paşalar tavsiyeleri alınmak üzere toplantıya davet edilmişlerdi. Uzun bir görüşmenin yapıldığı o gün, Block'un Sultan'a yaptığı önerilere herhangi bir cevap verilmemiştir.⁷⁴

İstanbul'da elçiler arasında görüşmeler sürerken adada da konsoloslar ve Giritliler arasında yoğun bir görüşme trafiği yaşıyordu. Epitropi'de toplanan isyancılar ve Girit'in ileri gelen Rumları, İngiliz Konsolosu Biliotti'ye Girit'i kesin bir yıkımdan kurtarmanın tek yolunun İngiliz işgali olduğunu belirten bir mektup göndermişlerdir. Salisbury, diğer devletlerin tepkisini çekmemek için mektup hakkında Herbert'ten Babiâli'yi bilgilendirmesini istemiştir. Herbert de konuyu ilk olarak İstanbul'daki meslektaşlarıyla paylaştıktan sonra Babiâli'yi bilgilendirmiştir.⁷⁵

Girit'teki isyanın uzaması Yunanistan'da da iç huzursuzluklara neden olmaktaydı. Delyannis hükümetine yakın olan "Proia" dışında tüm basın, Osmanlı Hükümeti'ni şiddetle kınıyor ve Yunan Hükümeti'nin hareketsizliğini çok sert bir şekilde eleştiriyordu. Mayıs ayının sonlarına doğru Yunanistan'da sayıları artan Giritliler, adadaki mücadelede iş birliği yapmak üzere Atina'da bir eylem komitesi seçtiler. İngiliz temsilcisi Egerton, Salisbury'e: "*Girit'e savaş için mühimmat ve diğer yardımların gönderilmesi konusunda çok fazla bireysel faaliyet var; bunlar adaya kaçırılmak üzere küçük miktarlarda gönderilir ama İngiliz Konsolosundan, Girit'e bir buharlı geminin*

⁷³ British Accounts and Papers, Turkey No. 7 (1896), No. 193, 10 June 1896.

⁷⁴ British Accounts and Papers, Turkey No. 7 (1896), No. 210, 9 June 1896.

⁷⁵ British Accounts and Papers, Turkey No. 7 (1896), No. 197, 10 June 1896.

nakliyesine hükümet tarafından karşı çıkıldığını ve durdurulduğunu öğrendim,"⁷⁶ telgrafiyle Yunanistan'ın ada üzerindeki faaliyetlerini bildirmiştir.

Osmanlı Devleti de Yunanistan'da yaşanan gelişmeleri yakından takip ediyordu. Hudud-ı Yunaniye Umum Kumandanı Ferik Ahmed Hıfzı Paşa 1 Haziran'da Babıâli'yi, Yunanistan'dan gelebilecek saldırılar konusunda uyarmıştır. Hıfzı Paşa, Girit'teki Osmanlı askerlerinin isyanı bastırmalarının, Yunanistan'da büyük bir halk heyecanına neden olduğunu ve bu yüzden de acil tedbirlerin alınması gerektiğini ifade etmiştir.⁷⁷

3.2.4. Girit Meclisi'nin Açılması ve Yaşanan Gelişmeler

Özellikle Abdullah Paşa'nın Girit'e geldikten çok kısa bir sürede duruma hâkim olması ve Vamos'taki kuşatma altındaki askerlerin kurtarılması isyancıların direncini kırmıştı. Ancak bunu çıkarları için olumsuz gören Yunanistan, haziran ayından itibaren adaya silah ve mühimmat sevkiyatını hızlandırmıştı. Osmanlı Devleti'nin de adadaki askerî varlığının 30 tabura çıkması başta İngiliz kamuoyu olmak üzere birçok ülkenin kamuoyunda eleştirilere neden olmuştur. İngiliz basını Osmanlı askerlerine ağır ithamlarda bulunurken, adadaki askerî varlığın bir an önce geri çekilmesi gerektiğine dair de yayınlar yapıyordu.⁷⁸

Meclisin bir türlü toplanamaması da Avrupa kamuoyunun Osmanlı Devleti'ne karşı saldırılarının artmasına neden oluyordu. Çünkü Avrupa kamuoyunda, adadaki Osmanlı askerî varlığının, meclisin toplanamamasındaki en büyük engel olarak görülüyordu. İngiliz Times gazetesi, Yunanistan'dan aldığı malumata atfen Girit'teki Osmanlı askerlerinin masum Hristiyanları öldürdüğünü, Müslümanların askerî komutanın idaresi altında Hristiyanlara saldırdığını iddia etmişti.⁷⁹ Osmanlı Devleti'nin Roma Sefiri de İtalyan gazetelerinin Osmanlı askerlerinin Hanya sokaklarında katliam yaptıklarını ve hükümetin vatandaşlarını kurtarmak için Girit'e bir kruvazör gönderdiğini Babıâli'ye bildirmiştir.⁸⁰ Daily News gazetesi ise 2 Haziran'da Girit'teki tansiyonun kanunlara uymayan Osmanlı askerlerine ait olduğunu dair makale yayımlamıştır.⁸¹

⁷⁶ British Accounts and Papers, Turkey No. 7 (1896), No. 208, 8 June 1896.

⁷⁷ BOA., DH.ŞFR., 192/53, leff 1, 19 Z 1313, (1 Haziran 1896).

⁷⁸ Northern Guardian, 1 June 1896, p. 2-3.

⁷⁹ BOA., Y..MTV., 140/31, leff 1, 4 ZA 1313, (17 Nisan 1896).

⁸⁰ BOA., Y.A...HUS., 352/61, leff 5, 14 Z 1313, (27 Mayıs 1896).

⁸¹ Daily News, 02 June 1896, p. 5.

Osmanlı Devleti ise Girit'teki askerlere yöneltilen bu türden iddiaların ve suçlamaların çürütülmesi için Londra Sefiri Antopulos Paşa'ya talimat vermiştir. Sefir de bazı gazeteler aracılığıyla tekzip yazıları yayınlamıştır.⁸²

Sadrazam Halil Rıfat Paşa'nın başkanlığında 12 Haziran'da toplanan Encümen-i Mahsûs-ı Vükelâ'da Girit için alınacak önlemler görüşülmüştür.⁸³ Meclis-i Vükelâ'da alınan karar uyarınca 15 Haziran'da Girit valisi, meclisin toplanacağını ve itaat eden isyancıların hiçbir şekilde sorumlu tutulmayacağına dair bildiri yayınlamıştır. Girit'te yayımlanan bu bildiri daha sonra Fransızcaya çevrilerek, İstanbul'daki büyükelçilere de verilmiştir.⁸⁴ Salisbury de ilan edilen bildiri hakkında ziyadesiyle memnun olduğunu ve Sultan'ın İstanbul'daki büyükelçiler ile Girit meselesini dostane bir şekilde çözüme kavuşturacağını umduğunu Londra Sefrine ifade etmiştir.⁸⁵ Sultan II. Abdülhamid de Girit meselesinin biran evvel çözülmesi için Babıâli'den büyükelçiler nezdinde yapılan girişimlere devam edilmesini istemiştir.⁸⁶

Babıâli'nin 15 Haziran'da Girit hakkında Halepa Sözleşmesi'nin yeniden yürürlüğe konulabileceğine dair yaptığı açıklamalar üzerine, büyük devletlerin temsilcileri 16 Haziran'da bir kez daha toplanmışlardır. Temsilciler kendilerinin müdahalesi ile Girit'te daha fazla kan dökülmesinin önleneceğini düşünerek Babıâli'ye: “*Genel af, Halepa Sözleşmesi temelinde ıslahatlar, meclisin derhal toplanması ve düşmanlıkların askıya alınması,*”⁸⁷ şartlarını önermeyi teklif etmişlerdir.

Salisbury, Girit Genel Meclisi'nin toplanmasının ve Halepa Sözleşmesi'nin restorasyonunun bazı devletler tarafından Babıâli'ye önerildiğini, bunu memnuniyet verici bir haber olarak aldığını, bunların her halükârda İngiltere'nin yürekten desteğini alması gereken öneriler olduğunu Herbert'e bildirmiştir. Ayrıca Salisbury, İstanbul'daki diğer temsilcilerin Girit'e Hristiyan bir vali atanmasını önermek için hükümetlerinden talimatlar aldıkları takdirde, bu tavsiyeye katılması için Herbert'e yetki vermiştir.⁸⁸

Altı devletin temsilcileri, 24 Haziran'da Avusturya büyükelçiliğinde yeniden bir araya gelerek, Babıâli'nin Girit'teki konsolosların olaylara müdahil olma talebine cevap

⁸² BOA., HR.SFR.3..., 453/76, leff 2, 26 Z 1313, (8 Haziran 1896).

⁸³ BOA., Y.A...RES., 80/3, leff 6, 1 M 1314, (12 Haziran 1896).

⁸⁴ BOA., Y.EE., 50/40, leff 1-3, 1 M 1314, (12 Haziran 1896).

⁸⁵ BOA., Y.PRK.HR., 22/4, leff 3, 6 M 1314, (17 Haziran 1896).

⁸⁶ BOA., Y.PRK.A..., 11/3, leff 3, 6 M 1314, (17 Haziran 1896).

⁸⁷ British Accounts and Papers, Turkey No. 7 (1896), No. 214, 16 June 1896.

⁸⁸ British Accounts and Papers, Turkey No. 7 (1896), No. 228, 19 June 1896.

almak üzere Tevfik Paşa'yla görüşme kararı aldılar. Ancak Tevfik Paşa görüşmeye olumlu cevap vermemiştir. Altı devletin temsilcileri ise buna karşılık 24 Haziran'da Babiâli'ye dragomanları aracılığıyla: *“Babiâli, Girit'te huzurun yeniden sağlanması için büyük devletlerin konsoloslarından yardım istedi. Benzer şekilde, böyle ciddi bir duruma bir son vermek için endişelenen altı devlet, oybirliğiyle temsilcilerine, Babiâli'ye aşağıdaki önlemleri derhal almalarını tavsiye etmeleri talimatını vermişlerdir: Bir Hristiyan valinin atanması, Halepa Sözleşmesinin yeniden canlandırılması, meclisin çağırılması, genel af,”*⁸⁹ taleplerini içeren mektubu göndermişlerdir.

Yapılan baskılar neticesinde 28 Haziran'da Tevfik Paşa, Babiâli'nin eski Sisam Valisi Corci Berovic Paşa'yı Girit'e vali olarak atamaya karar verildiğini, duayen sıfatıyla Calice'ye bildirmiştir. Girit'e Hristiyan vali ataması prensip olarak kabul edilmesine rağmen Sultan II. Abdülhamid, Halepa Sözleşmesi'ni Girit meclisinin onayına sunmak istediğini, meclisin toplanmasının bir af anlamına geldiğini elçiliklere bildirmiştir. Aynı gün yapılan bir toplantıda altı büyükelçi, Tevfik Paşa'nın güvencesini oldukça tatmin edici bulsa da Babiâli'den daha kesin bir açıklama alınması gerektiğine karar verdiler. Bu nedenle de 29 Haziran'da Calice aracılığıyla Babiâli'ye:

*“Altı devletin temsilcileri, Avusturya Büyükelçisi aracılığıyla Girit'e bir Hristiyan vali atandığı ve Babiâli'nin 1878 tarihli “düzenlemeyi” sunmaya karar verdiği konusunda kendilerine iletilen bilgileri memnuniyetle aldılar. Girit'te düzenin yeniden tesisi için büyükelçiler iyi niyetlerini göstermeye hazırlar, ancak hükümetlerinden talimat istemeden ve konsoloslarına gerekli talimatları vermeden önce Babiâli'nin 1878 tarihli “düzenlemeyi” ve genel bir af ilanını derhal kabul ettiğini bildirmesi gerekecektir”*⁹⁰ mesajını gönderme kararı aldılar.

İki taraf arasında yapılan görüşmeler ve baskılar neticesinde nihayet Girit meclisi 29 Haziran Pazartesi günü toplantıya çağırılmış ancak meclis toplantı yeter sayısına ulaşamadığı için oturum 13 Temmuz'a kadar gerçekleşmemiştir.⁹¹

⁸⁹ British Accounts and Papers, Turkey No. 7 (1896), No. 243, 24 June 1896; BOA., Y.A...RES., 80/38, leff 5, 13 M 1314, 24 Haziran 1896.

⁹⁰ British Accounts and Papers, Turkey No. 7 (1896), No. 257, 28 June 1896.

⁹¹ Şenışık, *Girit Siyaset ve İsyan 1895-1898*, s. 148.

Altı büyükelçilik adada devam eden isyanın bastırılmaması ve Babiâli nezdindeki girişimlerden tatmin edici cevap alamamaları üzerine 1 Temmuz'da yeniden bir araya gelmişlerdir.⁹² Büyükelçiler, Osmanlı Devleti tarafından barışçıl bir çözümün engellendiği gerekçesiyle üzüntü duyduklarına dair Babiâli'ye sitemde bulundular. Büyükelçiler, Osmanlı askerî birliklerinin isyancılar üzerine taarruza geçmemesi için Abdullah Paşa'ya kesin emirlerin verilmesinin ise elzem olduğunu bildirmişlerdir.⁹³ 3 Temmuz'da Tefvîk Paşa duayen bir diplomat olan Calice'ye, Girit askerî yetkililerine isyancılar saldırana kadar silaha başvurmaktan kaçınmaları yönünde emir gönderildiğine dair bilgi vermiştir.⁹⁴ Sultan II. Abdülhamid de Mabeyn İkinci Kâtibi İzzet Bey'i Avusturya Büyükelçisi Calice'ye göndererek Girit üzerinden yapılan baskıların hafifletilmesini istemiştir.⁹⁵

Herbert ise yapılan toplantının ardından Biliotti'ye, Hristiyan milletvekillerini genel kurul toplantısına katılmaya ikna etmek için elinden geleni yapmasını çünkü çözüme yönelik müzakerelerin ancak bu organla yürütülebileceğine dair telgraf göndermiştir.⁹⁶

Altı devlet temsilcisinin savunduğu dört noktanın tümünün derhal uygulanmasının Babiâli tarafından koşulsuz olarak kabul edilmesi üzerine Herbert, 3 Temmuz'da yeniden Biliotti ile iletişime geçmiştir. Herbert, büyükelçilikler tarafından isyancılara iddialarını daha fazla desteklemeyeceklerini ve güçlerini kaybedeceklerini anlamalarını sağlaması için Biliotti'ye talimat vermiştir. Hatta isyancılar, Babiâli tarafından verilen tavizleri kabul etmeyi reddederlerse, Avrupa'dan daha fazla sempati duyma haklarının da olmayacağını bilmelerini istemiştir.⁹⁷

Herbert 3 Temmuz'da diğer temsilcilerle de bir araya gelerek, Yunanistan'da bulunan Giritli milletvekillerini adaya geri dönmeye ikna etmeye çalışmanın, Yunan Hükümeti'ne tavsiye edilmesi gerektiği görüşünü paylaşmıştır. Herbert, bunun isyancılar üzerinde kayda değer bir ahlaki etkisinin olacağını düşünüyordu.⁹⁸

⁹² TNA., F.O. 78/4710, No. 514, Mr. Herbert to the Marquess of Salisbury, 2 July 1896.

⁹³ British Accounts and Papers, Turkey No. 7 (1896), No. 271, 1 July 1896.

⁹⁴ TNA., F.O. 78/4710, No. 518, Mr. Herbert to the Marquess of Salisbury, 3 July 1896.

⁹⁵ TNA., F.O. 78/4710, No. 518B, Mr. Herbert to the Marquess of Salisbury, 4 July 1896.

⁹⁶ British Accounts and Papers, Turkey No. 7 (1896), No. 272, 1 July 1896.

⁹⁷ British Accounts and Papers, Turkey No. 7 (1896), No. 281, 3 July 1896; BOA., Y..PRK.ASK., 112/59, leff 1, 22 M 1314, (3 Temmuz 1896).

⁹⁸ British Accounts and Papers, Turkey No. 7 (1896), No. 282, 3 July 1896.

Halepa Sözleşmesi'nin yeniden yürürlüğe girmesiyle, Girit'teki konsoloslar da büyükelçilerinden aldıkları talimat gereği Hristiyan vekillere nasihatlerde bulunmuşlardır. Ancak Yunan başkonsolosu, Hristiyanları ve milletvekillerini, kabul edilen düzenlemelere karşı çıkmaları için sürekli çağrıda bulunuyordu.⁹⁹ Yunanistan da bu sırada adaya peyder pey gönüllü ve mühimmat sevk etmeye devam ediyordu. Babiâli de bu gelişmeler üzerine Yunanistan ve konsolosu hakkında 5 Temmuz'da büyükelçiliklere şikâyetini iletmıştır.¹⁰⁰

3.3. 1897 GİRİT MESELESİ'NİN İKİNCİ AŞAMASI VE OSMANLI-YUNAN HARBİ'NDE CURRIE'NİN FAALİYETLERİ

Ağustos 1896 düzenlemeleri ile verilen yeni haklarla adanın muhtariyeti daha da genişletilirken, Osmanlı'nın adadaki hâkimiyeti ise zayıflatılmıştır. Buna rağmen Girit'te 1896'daki gelişmelerin ardından yapılan düzenlemeleri ada halkı yeterli görmeyerek memnun olmamışlardır. Özellikle büyükelçilerin baskılarının ardından adada bulunan Osmanlı askerlerinin geri çektirilmesi, adayı işgale açık bir konuma getirmiştir. Yine büyükelçilerin gözetimi altında hazırlanan askerî ve adlî ıslahatlar da adanın ihtiyaçlarına bir çözüm sağlamazken yeni olayların da önünü açmıştır. Adada huzuru sağlama arzusuyla hareket eden Osmanlı Devleti ise büyükelçiler tarafından hazırlanan düzenlemeleri küçük değişikliklerle kabul etmek zorunda kalmıştır. Ağustos 1896'da İstanbul'da yaşanan son Ermeni hadisesinden dolayı Avrupa kamuoyunun baskısı altında olan Osmanlı Devleti, Girit'teki olaylar karşısında etkili önlemler alamamıştır. Tüm bu gelişmelerin ardından Girit, Yunan işgaline açık bir konuma gelmiştir.

Girit meselesinin bu aşaması bütün devletlerin malumu olduğu üzere Osmanlı Devleti ile Yunanistan'ı bir savaşın eşiğine getirmiştir. Hem büyükelçilerin hem de hükümetlerinin “göstermelik” girişim ve tedbirleriyle savaşın önüne geçilmeye çalışılmışsa da bunda başarılı olunamamıştır. Savaşın ardından ise Hristiyanlık şuuruyla hareket eden Avrupalı devletler ve İstanbul'daki büyükelçileri, Osmanlı Devleti'nin zaferi nispetinde kazanım elde etmesinin önüne geçmişlerdir.

⁹⁹ BOA., Y.A...HUS., 354/52, leff 3, 24 M 1314, (5 Temmuz 1896).

¹⁰⁰ BOA., HR.TH., 177/73, leff 3, 25 M 1314, (6 Temmuz 1896).

3.3.1. Girit Jandarmasına Komutan Tayini

Girit'te Ağustos düzenlemelerinin bir gereği olarak Jandarma teşkilatı kurulduktan sonra, sıra bu teşkilatın kimin komutası altında olacağı meselesine gelmişti. İngiliz Binbaşısı Bor bu görev için ismi geçen ilk aday olarak, İstanbul'da büyükelçiler ve hükümetleri arasında tartışılmaya başlanmıştı. Biliotti'ye göre Binbaşı Bor'un Yunanca ve Türkçe bilmesi onun Girit'te Hristiyan ve Müslümanlar arasında da olumlu karşılanmasını sağlamıştı.¹⁰¹

Corci Beroviç Paşa, Girit Jandarma Komutanı olarak Binbaşı Bor'un ataması yapıldığı takdirde, onun mümkün olan en kısa sürede adaya gelmesini Biliotti'den talep etmiştir. Adadaki Hristiyanlar bu kadar kısa bir süre içinde, bir Avrupalının Jandarma Komutanı olarak atanmasının büyük memnuniyetle karşılandığını Biliotti'ye bildirmişlerdir.¹⁰²

Hanya Jandarma Komisyon Reisi Mirliya Şerafeddin Paşa, adada asayişin sağlanması için acilen yabancı askerlerden üç bölük jandarma birliğinin oluşturulması için 6 Ocak 1897'de Seraskerliğe telgraf göndererek, Jandarma Komutanı'nın bir an evvel tespit edilip adaya gönderilmesini istemiştir.¹⁰³ Büyükelçiler de Girit Jandarması meselesini görüşmek üzere 9 Ocak'ta Avusturya elçiliğinde gece yarısı bir araya gelmişlerdir.¹⁰⁴

İsmi geçen İngiliz Binbaşı Bor'un Jandarma Komutanlığı'na adaylığına ilk itiraz ise Rus Askerî Ataşesi Peskof'tan gelmiştir. Peskof'a göre 1896 Ağustos düzenlemesinin 29. maddesi gereği Jandarma Komutanlığına atama kararının İstanbul'daki büyükelçiler tarafından verilmesi gerekiyordu.¹⁰⁵

Büyükdere'de 21 Ocak 1897'deki büyükelçiler toplantısında ise Currie, Girit jandarma komutanının büyük devletlerin tebaası arasından seçilmemesini önermiştir. Bu öneri diğer büyükelçiler tarafından da kabul edilmiştir. Daha sonra büyükelçiler, hükümetlerinden Hollandalı veya Belçikalı bir subay bulmak için her iki devlet nezdinde girişimde bulunulmasına karar vermişlerdir. Ayrıca seçilecek subayın

¹⁰¹ British Accounts and Papers, Turkey No. 10 (1897), *Further Correspondence Respecting the Affairs of Crete*, (London 1897), No. 15, 17 January 1897.

¹⁰² British Accounts and Papers, Turkey No. 10 (1897), No. 16, 17 January 1897.

¹⁰³ BOA., Y..PRK.ASK., 116/85, leff 9, 2 Ş 1314, (6 Ocak 1897).

¹⁰⁴ BOA., Y..PRK.ZB., 18/79, leff 1, 5 Ş 1314, (9 Ocak 1897).

¹⁰⁵ BOA., Y..PRK.ASK., 116/85, leff 5, 16 Ş 1314, (20 Ocak 1897).

Binbaşidan düşük rütbeli olmaması ve maaşının da 1.243 frang olması kararlaştırılmıştır.¹⁰⁶

Salisbury, Currie'nin telgrafı üzerine hemen Brüksel ve Lahey'deki elçiliklerinden, komutanlık görevinin Belçikalı veya Hollandalı bir subay tarafından üstlenilmesi amacıyla bu hükümetlerle iletişime geçilmesini istemiştir. Bu arada Binbaşı Bor'un jandarma komutanlığına seçilmesine İstanbul'da elçiler arasında muhalefet edilmesi, Girit'te büyük bir heyecana neden olmuştur. Salisbury de bu gelişme üzerine Currie'den, Binbaşı Bor'un en azından geçici olarak görevlendirilmesini, seçilecek Hollandalı veya Belçikalı subayın gelişine kadar Girit Jandarma teşkilatının kurulmasına başlanılmasını istemiştir.¹⁰⁷

Babîâli, yabancı bir subayın Girit jandarma komutanlığına atanmasına Sultan'ın zaten onay verdiğini ancak atama yetkisinin büyükelçilerin değil Harbiye Nezaretinin uhdesinde olduğunu belirten bir değişiklik, Sultan'ın bu atamayı kabul edeceğini 22 Ocak'ta büyükelçilere bildirmiştir.¹⁰⁸ Bu isteğe büyükelçiler tarafından bir cevap verilmemesi üzerine Babîâli daha sonra büyükelçiliklere, görev için Belçikalı Binbaşı Poodts'u öneren sözlü bir nota daha göndermiştir. Büyükelçiler, Belçika ve Hollanda hükümetlerinden cevap gelmedikçe kesin bir karar alınamayacağını ve bu arada Binbaşı Bor'un Girit'e giderek, geçici olarak jandarma komutanlığını üstleneceğini Babîâli'ye bildirmişlerdir.¹⁰⁹

Bu sırada Salisbury'nin, Binbaşı Bor'un geçici olarak adaya gönderilmesi teklifi 25 Ocak'ta büyükelçiler tarafından oybirliğiyle kabul edilmişti. Bunun üzerine de Binbaşı Bor'a, daimî komutan gelene kadar jandarmayı organize ve komuta etmek için geçici olarak Hanya'ya gitmesi talimatı verilmiştir.¹¹⁰ 6 Şubat'ta Girit'e gelen Binbaşı Bor, Yunanistan'ın adaya asker çıkarmasının ardından 8 Mart'ta istifasını sunmuştur.¹¹¹

3.3.2. Şubat İsyanı ve Büyük Devletlerin Müdahale Çabaları

Osmanlı Devleti hem bölgeden hem de Avrupa'daki sefirlerinden aldığı istihbaratlarla Girit'te yeni bir isyanın çıkmasının yakın olduğunu farkındaydı. Bu

¹⁰⁶ British Accounts and Papers, Turkey No. 10 (1897), No. 19, 21 January 1897.

¹⁰⁷ British Accounts and Papers, Turkey No. 10 (1897), No. 21, 22 January 1897.

¹⁰⁸ British Accounts and Papers, Turkey No. 10 (1897), Inclosure 2 in No. 107, 22 January 1897.

¹⁰⁹ British Accounts and Papers, Turkey No. 10 (1897), No. 107, 5 February 1897.

¹¹⁰ British Accounts and Papers, Turkey No. 10 (1897), No. 30, 25 January 1897.

¹¹¹ BOA., HR.TH., 189/115, leff 1, 4 Ş 1314, (8 Mart 1897).

yüzden de ilk olarak İngiltere nezdinde girişimlerde bulunmuştur. 30 Ocak'ta Salisbury ile görüşen Londra Sefiri Antopulos Paşa, Girit'te barış ve sükûnetin yeniden sağlanması adına jandarma ve adalet teşkilatı için atılan adımların öngörülen huzuru sağladığını ancak Girit İhtilalci Komitesinin hareketlerinin adada genel barışın sağlanmasındaki en büyük engel olduğunu belirtmiştir. Hatta bu komitenin en önde gelen kışkırtıcılarından biri olan Dr. Haralambos Papazaki, her ne kadar kendisi Atina'da da olsa adada bir isyan çıkarmak için yazışmalar yaptığının ve yapılan bu yazışmaların bir kısmının da Babiâli'nin elinde olduğunu ifade etmiştir.¹¹²

Girit Komutanı Ferik İbrahim Edhem Paşa ise Hristiyanlar ve Müslümanlar arasında çatışmaların devam etmesi üzerine, Babiâli'ye gerekli önlemlerin alınması için uyarıda bulunmuştur. İbrahim Edhem Paşa ayrıca adaya bir İngiliz komutasında jandarma birliği gönderilmesi önerisinin durumu daha da kötüleştireceğini bildirmiştir. İbrahim Edhem Paşa, Babiâli'nin olaya daha fazla seyirci kalmamasını ve acilen büyükelçiler nezdinde girişimlerde bulunulmasını da talep etmiştir.¹¹³

Seraskerlik de Girit Jandarma Komisyon Reisi Mirliya Şerafeddin Paşa'dan aldığı malumat üzerine Sadrazam Halil Rıfat Paşa'ya çağrıda bulunmuştur. Serasker Rıza Paşa, Girit'teki durumun baş sorumlularının İstanbul'daki büyükelçiler olduğunu çünkü adada sükûneti sağlamak için 34 tabur asker gönderilecekken, bunun onlar tarafından engellendiğini Sadrazam'a ifade etmiştir. Rıza Paşa, Girit'e gönderilen jandarma ve adli komisyonlarının çalışmalarının da bir netice vermediğini bunun da sadece bir oyalama olduğunu belirtmiştir. Adaya acilen jandarma komutanı tayin edilmesini ancak bunun da genel olarak sükûneti sağlamak için yeterli olmayacağı konusunda uyarıda bulunmuştur. Rıza Paşa, hükûmetin acilen büyükelçiler nezdinde girişimde bulunmasını önermiştir.¹¹⁴

Yapılan bütün ıslahat çalışmaları Girit'te başarılı olamamıştı. Yunanistan'ın ada üzerindeki faaliyetleri artarak devam etmiş, şubattan itibaren de adada yeni bir isyan belirtileri görülmeye başlanmıştır. Vali Corci Paşa ve konsoloslar bu kıpırdanmaların önüne geçebilmek için Hristiyan halka nasihatlerde bulunmak üzere 3 Şubat'ta Suda (Sevde) taraflarına doğru bir gezi yapmışlardı.¹¹⁵ Gezi sırasında isyancılar tarafından

¹¹² British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), *Correspondence Respecting the Affairs of Crete and the War Between Turkey and Greece*, (London: 1897) No. 7. 30 January 1897.

¹¹³ BOA., İ..MTZ.GR., 34/1458, leff 4-5, 1 N 1314, (3 Şubat 1897).

¹¹⁴ BOA., İ..MTZ.GR., 34/1457, leff 6, 30 Ş 1314, (2 Şubat 1897).

¹¹⁵ Bu geziye Fransız ve Rus konsolosları hariç İngiliz, İtalyan ve Yunan konsolosları katılmıştır; BOA., Y..PRK.ASK., 117/10, 3 N 1314, (5 Şubat 1897). Şenışık, valinin konsoloslarla birlikte isyanın olduğu

üzerlerine ateş açılmış, daha sonra yanlarına gelen Hristiyanlar “*biz ıslahat falan istemeyiz ilhak isteriz*” demeleri üzerine dağılmışlardır.¹¹⁶

Jandarma komisyonu için adada bulunan İngiliz Albay Chermside, 4 Şubat’ta Hanya’da Osmanlı askerleri üzerine ateş açıldığını ve buna rağmen askerlerin karşılık vermeyerek, sükûnetlerini koruduklarını Currie’ye telgrafla bildirmiştir. Girit meclisi üyeleri, Chermside’den adaya daha fazla asker gönderilmesini istemiş ancak o, asker gönderilmesinin adadaki Hristiyanların genel bir ayaklanmasına yol açabileceği gerekçesiyle reddetmiştir.¹¹⁷

Hanya’da 4 Şubat’ta çatışmalar başladığında, Osmanlı Devleti’nin bölgede sadece 4 bölük askerî ve bir gemisi bulunuyordu. Girit’e daha fazla asker gönderilmesi için Tevfik Paşa ilk olarak Currie ile görüşmüştü. Ancak Currie, Girit’e asker gönderilmesinin muhtemelen adadaki Hristiyanların genel bir ayaklanmasına yol açacağı gerekçesiyle Tevfik Paşa’nın isteğine karşı çıkmıştır.¹¹⁸ Salisbury de Osmanlı Devleti’nin adaya asker göndermesine karşıydı ve bunun için de Currie ile sürekli iletişim halindeydi.

Kaymakam Mehmet Şakir Bey’le 9 Şubat’ta görüşen Vali Corci Paşa, adada artarak devam eden Yunan entrikalarından ve konsolosların da kendisine ciddi bir faydaları bulunmamasından dolayı Girit’teki memuriyetine devam edemeyeceğini söylemiştir.¹¹⁹ Adada büyük bir isyanın patlayacağını öngören Vali Corci Berovic Paşa, vakit kaybetmeden Babiâli’ye istifasını sunmuş ve sonucunu dahi beklemeden yanına Karadağlı Jandarma efradını da almış ve 13 Şubat’ta bir Rus gemisine binerek adayı terk etmiştir.¹²⁰

Currie, adada kargaşanın yayılması muhtemel görüldüğünden, hükümetinden Girit açıklarındaki deniz kuvvetlerinin arttırılmasını istemiştir. Benzer istekler diğer büyükelçiler tarafından da kendi hükümetlerine yapılmıştı. Bu süre içinde Albay

bölgeye gitmesini tuhaf ve dikkate şayan bir durum olarak yorumlamaktadır; Şenışık, *Girit Siyaset ve İsyan 1895-1898*, s. 171.

¹¹⁶ BOA., Y..PRK.ASK., 117/34, leff 7, 1 N 1314, (3 Şubat 1897).

¹¹⁷ British Accounts and Papers, Turkey No. 10 (1897), No. 54, 5 February 1897.

¹¹⁸ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 17. 5 February 1897.

¹¹⁹ BOA., Y..PRK.ASK., 117/34, leff 3, 7 N 1314, (9 Şubat 1897).

¹²⁰ BOA., Y..PRK.ASK., 117/34, leff 1, 12 N 1314, 13 Şubat 1897; Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, s. 163.

Chermside de Hanya'da Hristiyanların düşmanca hareketlerinin beklenebileceği yönünde Currie'ye uyarılarda bulunmuştur.¹²¹

Girit Vali Müşaviri İsmail Hakkı da Müslüman halkın ve tersanenin korunması için Babiâli'den acilen adaya asker göndermesini talep etmiştir.¹²² Tevfik Paşa'nın adaya asker göndermek için 4 Şubat'ta büyükelçiler nezdinde yaptığı girişiminin ardından büyükelçiler ertesi gün için bir toplantı düzenlemişlerdi. Currie'nin önderliğinde Büyükdere'de 5 Şubat'ta yapılan bu toplantıda İtalya, Almanya ve Avusturya büyükelçileri şu an için bir şey söylemeyeceklerini Fransa ve Rusya büyükelçileri ise konsolosların isyanı bastırma çalışmaları sırasında asker sevk etmenin iki grup arasında da heyecana neden olacağı gerekçesiyle reddetmişlerdir.¹²³ Toplantının ardından Currie, Biliotti'ye kargaşaların yeniden canlanması nedeniyle büyük devletlerin Rumlara olan sempatilerinin ciddi biçimde azaldığını bildirmiştir.

Currie, Rumların Türkleri kışkırtıp kendilerine saldırtacağını düşünüyordu. Yunanistan'ın da bu girişime göz yummasıyla Hristiyanların genel bir ayaklanmaya kalkışacağını ve sonunda adanın Yunanistan'la birleşeceğini ya da adanın bağımsızlığını kazanacağını Salisbury'e bildirmiştir.¹²⁴

Salisbury, Girit'te bulunan İstanbul Ataşemiliteri Albay Chermside'den aldığı raporlar neticesinde, Hanya'da meydana gelen karışıklıklardan Müslümanlar kadar Hristiyanların da sorumlu olduğunu 5 Şubat'ta Atina Elçisi Egerton'a bildirmiştir. Salisbury, Türk birliklerinin bölgedeki halka iyi davrandığını, büyük devletlerin ada civarında geniş bir deniz kuvveti olduğunu, gerekirse bunun arttırılabileceğini ve bu yüzden Yunan Hükümeti'nin Girit'e savaş gemisi göndermesinin akılsızca bir hareket olacağı noktasında uyarılmasını istemiştir.¹²⁵

Girit'teki bazı konsoloslar ise Yunan savaş gemilerinin fiili düşmanlıklara çok yaklaştığını ve geri çekilmedikleri takdirde, donanma komutanlarına onları bu tür eylemlerde bulunmaktan alıkoymaları talimatının verilmesini elçiliklerinden talep etmişlerdir. Currie ise adayı sakinleştirmek ve düzeni korumak için tek şansın, tüm limanlara yabancı savaş gemisi göndermek olduğunu ayrıca Yunan ve Osmanlı

¹²¹ British Accounts and Papers, Turkey No. 10 (1897), No. 58, 5 February 1897.

¹²² BOA., Y..PRK.UM., 36/82, leff 1, 3 N 1314, (5 Şubat 1897).

¹²³ BOA., Y..A...HUS., 366/8, leff 3, 3 N 1314, (5 Şubat 1897).

¹²⁴ British Accounts and Papers, Turkey No. 10 (1897), No. 60, 6 February 1897.

¹²⁵ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 13. 5 February 1897.

hükümetlerinin adaya asker ve gemi göndermekten kaçınması gerektiğini düşünüyordu.¹²⁶

Tüm uyarılara ve çağrılara rağmen Yunanistan adaya çok sayıda gönüllü ve gemi göndermeye devam etmiştir. Biliotti, ada civarında bulunan Yunan savaş gemilerinin varlığının, koruma sağlamaktan çok Hristiyanların yaşamları için tehlikeli olduğunu Currie'ye bildirmiştir. Biliotti, Currie'ye eğer Yunan gemileri geri çekilir ve Osmanlı adaya asker göndermezse, buradaki konsolosların müdahalesinin, düzeni yeniden sağlamak için son bir şans olarak kullanılabileceğini bildirmiştir.¹²⁷ Bu

Yunanistan'ın adada asker bulundurması ve Atina tarafından desteklenen Girit İhtilal Komitesi'nin adadaki faaliyetleri, büyükelçilerin Osmanlı'dan istedikleri ıslahatları gerçekleştirmesini zorlaştırıyordu. Tevfik Paşa Girit'te yapılması istenilen adli ve mülkî ıslahatların Yunan askerlerinin ve ihtilal komitelerinin varlığı nedeniyle yapılamadığını 7 Şubat'ta Currie'ye şikâyet etmiştir.¹²⁸

Fransa ve İngiltere'nin Atina temsilcileri, 9 Şubat'ta Yunan Dışişleri Bakanı'na hükümetlerinin uyarılarını iletiler. Ancak kısa sürede bu uyarıların boş olduğunu kendileri de fark etmişlerdir. Çünkü Yunanistan'da Girit sorunu yüzünden halkın heyecanı hükümet üzerinde çok etkiliydi. Yunan parlamentosu da Girit'e karşı daha etkili önlemler alması için sürekli hükümete baskı yapıyordu.¹²⁹ Aynı gün İngiliz Elçisi Egerton, kiralanan *Larium* vapuruyla Girit'e 400 gönüllü, 800 silah ve çok sayıda mühimmat gönderildiğini, Salisbury'e bildirmek zorunda kalmıştı.¹³⁰

Büyük güçlerin sürekli yaptıkları girişim ve çağrılara rağmen Yunanistan'ın adaya asker ve mühimmat sevk etmeye devam ettiği konsolosluk raporlarında da açıkça görülmekteydi. Biliotti'nin 11 Şubat'ta Currie'ye gönderdiği raporda, Yunanistan Başkonsolosluğu'na iki tekne dolusu silah ve mühimmat indirildiği ve Hanya'yı bombalamaktan söz eden Hristiyanların, silahların karaya çıkarılmasını bekledikleri

¹²⁶ British Accounts and Papers, Turkey No. 10 (1897), No. 87, 9 February 1897.

¹²⁷ British Accounts and Papers, Turkey No. 10 (1897), No. 92, 10 February 1897.

¹²⁸ BOA., Y..PRK.HR., 23/11, leff 1, 5 N 1314, (7 Şubat 1897).

¹²⁹ Şenışık, *Girit Siyaset ve İsyan 1895-1898*, s. 171.

¹³⁰ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 33, 9 February 1897.

açıkça bildirmiştir. Ayrıca Biliotti'ye göre adanın Yunanistan'a ilhakı isyancılar tarafından bir oldu bittiye getirilmek isteniyordu.¹³¹

Currie, İstanbul'daki büyükelçilerin, Hanya'daki konsolosların önerilerini yerine getirmenin etkili olacağı konusunda fikir birliği içinde olduklarını Salisbury'ye bildirmiştir. Ancak büyükelçiler, isyancılara verilen desteğe son vermek için sadece Yunan savaş gemilerinin çekilmesinin yeterli olmayacağını, aynı zamanda Atina'ya da ciddi baskı yapılması gerektiğini düşünüyorlardı.¹³²

Girit'te olayların yeniden başlaması Avrupa kamuoyunun da ilgisinin bu yöne çekilmesine neden olmuştur. Özellikle Rus kamuoyu, adada olayların çıkmasında başlıca sorumlu olarak İngiltere'yi görüyordu. Rus kamuoyuna göre, Osmanlı askerlerinin adadan çektilerilerek Yunan işgaline açık bir duruma getirilmesinin ve isyancıların desteklenmesi gibi birçok konuda İngilizleri sorumlu tutuyordu.¹³³

Bazı İngiliz gazeteleri ise olayların sorumlusu olarak Sultan II. Abdülhamid'i gösteriyordu. Bu süre içinde İngiliz gazeteleri, Sultan II. Abdülhamid hakkında karalama kampanyası başlatmışlardı. Bunlardan Daily Telegraph, Sultan'ın akıl hastası olduğunu yazarken,¹³⁴ Daily Graphic, Daily News ve Daily Mail gibi gazeteler de Sultan'ın sıhhati hakkında yalan haberler yapıyorlardı.¹³⁵ Aynı günlerde Gladstone'un Osmanlı Devleti ve Girit hakkındaki nutkunun gazetelerde yayımlanmasıyla İngiliz kamuoyunun söylemleri daha da sertleşmiştir.

3.3.2.1. Yunanistan'ın Girit'e Asker Çıkarması ve Büyük Devletlerin Tutumu

Rus Dışişleri Bakanı Mouravieff, Yunan savaş gemilerinin Girit'e gönderilmesi üzerine Yunan makamlarıyla iletişime geçmiş, bu durumun Türk birliklerinin Girit'e gönderilmesini engellemek için uğraşan İstanbul'daki büyükelçilerin işini zorlaştırdığını bildirmiştir. Mouravieff, Girit olaylarını Yunanistan'daki gizli komitelerin faaliyetlerine bağladığını ve büyük devletlerin barışı sağlamak için yaptıkları girişimlerin bu gibi hareketlerle engellenmesinden büyük üzüntü duyduğunu İngiliz büyükelçisine

¹³¹ British Accounts and Papers, Turkey No. 10 (1897), No. 94, 11 February 1897. İngiltere, Rusya, İtalya ve Fransa konsolosları Yunan Başkonsolosunun adadan kaldırılmasını istiyorlardı; BOA., Y.PRK.ASK., 116/50, leff 1, 14 B 1314, (19 Aralık 1896).

¹³² British Accounts and Papers, Turkey No. 10 (1897), No. 104, 12 February 1897.

¹³³ BOA., HR.SFR.1..., 117/46, leff 1-12, 11 N 1314, (13 Şubat 1897); BOA., HR.SYS., 1323/66, leff 1, 11 N 1314, (13 Şubat 1897).

¹³⁴ BOA., HR.SFR.3..., 466/4, leff 1, 30 B 1314, (4 Ocak 1897).

¹³⁵ BOA., HR.SFR.3..., 466/5, leff 1, 1 Ş 1314, (5 Ocak 1897).

söylemiştir. Yunan makamları ise söz konusu iddiaları her fırsatta reddetmiş ve sorumluluğu Babıâli'nin üzerine atmıştır.¹³⁶

Avusturya Dışişleri Bakanı Goluchowski de Yunanistan'ın ada üzerindeki hareketlerinde çok ileri gittiğini, bu yüzden Yunan filosunun geri çağırılması için Atina'ya güçlü bir baskının yapılmasını istiyordu. Hatta Goluchowski, Yunan donanmasının geri çağırılması ve Atina'ya ortak bir baskı kurulması için görevlendirilen Osmanlı Devleti'nin Viyana Sefiriyle olan görüşmesinde, Babıâli'yi destekler mayette bir üslup kullanmıştır.¹³⁷

Fransız Hükümeti de Girit'e gönderilen Yunan savaş gemilerinin herhangi bir saldırgan hareketini önlemek için Girit sularındaki büyük devletlerin donanmalarının birlikte hareket etmeleri önerisinde bulunmuştur. İngiltere bu öneriyi hemen kabul ederek, Girit'te bulunan donanma komutanına gerekli talimatları göndermiştir.¹³⁸

Almanya Dışişleri Bakanı Marschall ise Girit'teki durum hakkında çok daha ciddi bir görüşe sahipti. Marschall, büyük devletler tarafından enerjik ve acil önlemler alınmadığı takdirde, Yunanistan'ın Girit'in ilhakını ilan edeceğinden ve böylece Osmanlı Devleti'nin parçalanmasının başlatılacağından endişe ediyordu. Eğer *"büyük devletler Sultan'ın asker göndermesini nasıl engellediyse"*, Yunanistan'ın Girit'i ilhakını da aynı şekilde engellemenin onların görevi olduğunu savunuyordu.¹³⁹ Bir Akdeniz devleti olan İtalya'nın tavrı ise Babıâli'nin adaya asker göndermemesi ve Yunanistan'a karşı herhangi bir düşmanca hareketten kaçınılması yönündeydi.¹⁴⁰

Sultan II. Abdülhamid, İngiltere'nin Yunanistan üzerindeki nüfuzunu kullanabileceği ümidiyle 11 Şubat akşamı bir kez daha Tevfik Paşa'yı Currie'ye göndermiştir. Tevfik Paşa, Yunan torpido botlarının Girit'e gönderilmesinin sadece Giritlileri değil, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerindeki Hristiyan tebaasını da heyecanlandıracağını Currie'ye söylemiştir. Tevfik Paşa, genel bir isyanın önüne geçebilmek için diğer büyükelçilerle birlikte Yunan Hükümetini savaş gemilerini geri çekmesi çağrısında bulunmasını Currie'den talep etmiştir.¹⁴¹

¹³⁶ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 42. 10 February 1897.

¹³⁷ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 57. 10 February 1897.

¹³⁸ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 44. 11 February 1897.

¹³⁹ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 61. 12 February 1897.

¹⁴⁰ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 66. 13 February 1897.

¹⁴¹ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 52. 11 February 1897.

Yunan Prensi George ise 10 Şubat gecesini altı torpido botuyla Osmanlı Devleti'nin Girit'e asker çıkarmasını engellemek gerekçesiyle Atina'dan yola çıkmıştır.¹⁴² 12 Şubat'ta adaya çıkan Prens George, adada devam eden çatışma durumunu daha da alevlendirdikten bir gün sonra adadan ayrılmıştır.¹⁴³

Osmanlı Devleti ise bu durum karşısında büyükelçilerin ve devletlerin her türlü girişimlerine ve baskılarına rağmen Girit'e bir miktar asker gönderebilmişti. Kendi toprağındaki bir isyana müdahale etmek bir devletin en doğal hakkıyken, söz konusu Osmanlı Devleti olunca bu hak engellenmeye çalışılmıştır. Yunanistan ise büyük devletlerin gözleri önünde Girit'e asker çıkarmasının ardından, Osmanlı Devleti'nin adaya asker göndermesi üzerine, Avrupa hükümetlerine şikâyet bulunmuştur.¹⁴⁴ Yunanistan bir taraftan, Osmanlı Devleti'ni büyük devletlere şikâyet ederken, diğer taraftan Albay Vassos yanında 80 topçu askerî, 350 gönüllü ve 6 topla adayı 13 Şubat'ta Yunanistan Kralı adına Girit'i işgal etmiştir.¹⁴⁵

Goluchowski, Yunan Hükümeti'ne baskı yapmanın akılsızca olacağını, Yunan filosunun Girit sularındaki mevcudiyetinin neden olduğu tehlikeyi önlemenin en iyi yolu olarak, büyük devletlerin deniz komutanlarına, kendi takdirlerine bağlı olarak, bu filonun hareketini felce uğratmak için iyi hesaplanmış önlemleri almaları talimatının verilmesi olduğunu düşünüyordu. Büyük devletlerin donanmaları onları limanda sıkıştırabilir veya çevrelerine bir kordon çekerek, hareketlerini engelleyebilirdi. Goluchowski, halihazırda Girit sularında toplanan büyük devletler donanmaları için bunun zor bir görev olmayacağına inanıyordu.¹⁴⁶

Rus Büyükelçisi Nelidoff 13 Şubat'ta Currie ile görüşerek, Amiral Andreeff'in Girit'te diğer devletlerin deniz komutanları ile Yunanistan'ın herhangi bir saldırgan eylemde bulunmasını önleyici tedbirler alınması konusunda, bir anlaşmaya varması için kendisine emir verildiğini söylemişti. Ayrıca Rusya, işlerin aciliyet kazanması halinde, Babîâli'nin rızasıyla adaya büyük devletlerin gemilerinden müfrezeler indirilebilmesi

¹⁴² British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 39. 10 February 1897.

¹⁴³ Şenışık, *Girit Siyaset ve İsyân 1895-1898*, s. 176.

¹⁴⁴ BOA., Y.A...HUS., 366/57, leff 4, 10 N 1314, (12 Şubat 1897).

¹⁴⁵ Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, s. 170.

¹⁴⁶ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 102. 14 February 1897.

için de girişimlerde bulunuyordu.¹⁴⁷ Bu süre içinde İngiliz Amiral Robert Harris de hükümetin talimatıyla Girit açıklarına gelmişti.¹⁴⁸

Hariciye Nazırı Tevfik Paşa, Yunan gemilerinin faaliyetleri hakkında görüşünü almak için 13 Şubat'ta Currie'yi birkaç kez daha ziyaret etmiştir. Tevfik Paşa, Girit meselesi için Salisbury'nin desteğini almak üzere girişimde bulunan Londra Sefirinin, Currie tarafından desteklenmesini istiyordu.¹⁴⁹

Yunanistan'ın 13 Şubat'ta Girit'te asker çıkarması üzerine¹⁵⁰ Tevfik Paşa ertesi gün büyükelçiler nezdinde girişimde bulunarak, acil önlem alınması gerektiğini bildirmiştir.¹⁵¹ Tevfik Paşa daha sonra ise Currie ve Nelidoff ile bu konu üzerine özel bir görüşme daha yapmıştır.¹⁵² Bunun üzerine büyükelçiler, 14 Şubat'ta alınacak önlemleri görüşmek üzere yeniden bir araya geldiler. Görüşmenin ardından büyükelçiler, yabancı deniz kuvvetleri komutanlarının Girit'i herhangi bir isyandan kurtarmak için uygun görülen yerlere asker çıkarma yetkisi verilmesini hükümetlerinden talep etmişlerdir.¹⁵³ Bu geçici işgal, ada için güçlerin elinde bir nevi emaneti oluşturacak ve mevcut krize çözüm aramak için zaman kazandıracaktı. Devletlerin bu kararı, herhangi bir saldırı eyleminden kaçınmak için Yunan Hükümetine de bildirilecekti. Daha sonra, büyük güçlerin müdahalesini talep eden genelgesine cevaben Babıâli'nin dikkatine sunulması kararı alınmıştı.

Tevfik Paşa daha sonra, İngiliz ve Rus Deniz komutanları tarafından Girit'te uygun görülecek yerleri geçici olarak işgal etmelerini Sultan'ın kabul ettiğini büyükelçilere bildirmiştir.¹⁵⁴

Londra Sefiri, Girit'e giden iki Yunan gemisinden birinin içinde, isyancılara dağıtılmak üzere ayrılmış binlerce Gras tüfeği ve savaş mühimmatı taşıdığını ayrıca 1.250 Giritli, 3.000 Gras tüfek, 8.000 fişek ve 6 top bulunan savaş gemisi *Larium*'un Girit'e doğru yola çıktığını Salisbury'e bildirmiştir. Ayrıca bu süre içinde Yunan

¹⁴⁷ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 76. 13 February 1897.

¹⁴⁸ Sir Robert Harris, *From Naval Cadet to Admiral*, Cassell, London 1913, p. 238.

¹⁴⁹ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 77. 13 February 1897.

¹⁵⁰ Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, s. 167.

¹⁵¹ BOA., Y.PRK.HR., 23/21, leff 1, 12 N 1314, (14 Şubat 1897); Mehmet Uğur Ekinci, *The Origins Of The 1897 Ottoman-Greek War: A Diplomatic History*, (Unpublished MA), The Department of History Bilkent University, Ankara 2006, s. 27.

¹⁵² BOA., Y.PRK.BŞK., 55/57, leff 1, 12 N 1314, (14 Şubat 1897).

¹⁵³ British Accounts and Papers, Turkey No. 10 (1897), No. 126, 14 February 1897.

¹⁵⁴ British Accounts and Papers, Turkey No. 10 (1897), No. 135, 15 February 1897.

gemileriyle 1.500 Yunan askerî de Girit'e ulaşmıştı. Babıâli, böyle bir durum karşısında Avrupa kabinelerinin hareketsiz kalabileceğine inanmıyor, bu yüzden de sürekli kabinelere temsillerde bulunuyordu. Babıâli, Avrupa kabineleri tarafından Yunanistan'a karşı zorlayıcı tedbirler alınmadığı takdirde, bunu kendisinin üstelenmek zorunda kalacağını da defaatle bildirmiştir. Ancak Babıâli yine de büyük devletlerin içten yardımının ve barışı koruma konusundaki kararlı arzularının böyle bir olasılığı önleyeceğini umuyordu.¹⁵⁵

Salisbury, Londra Sefiri Antopulos Paşa ile yaptığı görüşmenin içeriği hakkında ertesi gün Currie'yi bilgilendirmiştir. Görüşmede Salisbury, İngiliz Hükümeti'nin Yunanistan'a tavsiyelerini uygulamak amacıyla maddi nitelikte herhangi bir zorlayıcı adım atmaya hazır olmadığını söylemişti.¹⁵⁶

Ancak Salisbury 14 Şubat'ta, Currie'ye meslektaşlarıyla Girit'teki rahatsızlıklarla ilgili olarak her türlü diplomatik girişimde bulunması için yetki vermiştir. Eğer meslektaşları tarafından Yunan Hükümeti'ne maddi baskı uygulama teklif edilirse, devletlerin bunu yaparken ne gibi bir rol oynamayı teklif ettiklerini ve ne şekilde ilerlemeyi düşündüklerini belirlemesi gerekiyordu. Çünkü Salisbury ile sürekli istişare içinde bulunan Fransa, bu hususta görüşlerini net bir şekilde açıklamamıştı.¹⁵⁷

Salisbury'nin aksine Almanya Dışişleri Bakanı Marschall daha aktif adımların atılması gerektiğini, Yunan gemilerinin enerjik bir önlem alınması halinde tek kurşun atmadan geri çekilmek zorunda kalacağı görüşündeydi. Marschall, tüm devletlerin ortak bir uyum içerisinde hareket ederek, Yunanistan'ın Avrupa barışını tehlikeye atmasına izin verilmemesi gerektiğini savunuyordu.¹⁵⁸

Rusya ise Yunan savaş gemilerini Girit sularından çekeceği umudunu güçlü bir şekilde temsil etmek için Atina orta elçisine talimatlar göndermişti. Büyük devletlerin Yunanistan'ın provokasyon tavrına tahammül edemeyeceklerini ve Yunanistan onların isteklerine boyun eğmedikçe, Osmanlı'nın askerî müdahalesini engelleyemeyeceklerini ifade etmesini istemiştir.¹⁵⁹

¹⁵⁵ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 78. 14 February 1897; BOA., Y..PRK.HR., 23/17, leff 1, 10 N 1314, (12 Şubat 1897); Şenışık, *Girit Siyaset ve İsyan 1895-1898*, s. 171.

¹⁵⁶ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 85. 14 February 1897.

¹⁵⁷ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 84. 14 February 1897.

¹⁵⁸ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 93. 15 February 1897.

¹⁵⁹ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 95. 15 February 1897.

Tüm bu gelişmelere rağmen Yunanistan Girit'e asker göndermeye devam ederken, Babiâli'nin barışı koruma çabaları ve diplomasi kanalını daima açık tutmaya çalışması, Londra'daki siyasi çevrelerce takdir edilmiştir.¹⁶⁰

Almanya Yunanistan'a karşı daha sert tedbirlerin alınmasına taraftardı. Hatta Marschall, İngiliz Büyükelçisi Lascelles'a büyük devletler tarafından Yunanları Girit'ten çekilmeye zorlamak için atılan adımların başarısız olduğunu, 1886'da olduğu gibi Yunan kıyılarını ablukaya almak için resmi bir teklifin şimdi Alman Hükümeti tarafından devletlere yapılacağını söylemiştir.¹⁶¹ Almanya'ya ilk destek ise Avusturya'dan gelmiştir. Almanya, Yunanistan'ın uluslararası hukuku hiçe sayarak, genel bir savaşa yol açmasının engellenmesi gerektiğini düşünüyordu. Ayrıca Yunanistan'ın Avrupa uyumunu tehlikeye atmasını ve büyük devletlere karşı gelmelerinin, Avrupa'nın alay konusu yapılmasına izin verilmesini kabul edilemez olarak görüyordu.¹⁶²

Tevfik Paşa, Girit meselesinin Yunanistan ile bir savaşa neden olmaması için diplomasi kanalını hiçbir zaman boş bırakmamıştır. Gün ve saat fark etmeksizin İstanbul'daki büyükelçileri ziyaret eden Tevfik Paşa, Osmanlı Devleti'nin barışı sürdürme arzusunu kendilerine birçok kez ifade etmiştir. Hatta 17 Şubat akşamı çok geç bir saatte önce Currie ile daha sonra Camabon'la görüşmüş ve eline ulaşan son bilgileri onlarla paylaşmıştır.¹⁶³ Paşa 19 Şubat'ta ise Currie'den, Saray'dan Babiâli'ye Girit için enerjik önlemler alması tavsiye edildiğini ancak düşmanlıklardan kaçınmak için alınabilecek başka bir çözüm mümkünse bunun belirtilmesini istemiştir.¹⁶⁴

Tevfik Paşa, Girit'te Müslümanların uğradığı saldırılara ve kargaşalıklara bir son vermek için aynı günün akşamı Currie ile bir kez daha görüşmüştür. Tevfik Paşa, Yunan askerlerinin adadan acilen çıkarılmasını, Müslümanların can ve mallarının tehlikeden kurtarılması için Currie'den İngiltere'nin girişimde bulunmasını talep etmiştir. Currie ise Girit meselesinin altı büyük devletin büyükelçilerinin girişimleriyle çözülmesi gerektiğini söylemiştir. Ertesi gün Nişantaşı'nda yeniden bir araya gelen Tevfik Paşa ve Currie, Girit meselesini görüşmüştür. Tevfik Paşa, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin

¹⁶⁰ BOA., Y.A...HUS., 366/94, leff 4, 13 N 1314, (15 Şubat 1897).

¹⁶¹ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 124. 17 February 1897; BOA., Y..PRK.HR., 23/29, leff 1, 15 N 1314, (17 Şubat 1897).

¹⁶² British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 123. 17 February 1897.

¹⁶³ BOA., Y..PRK.HR., 23/28, leff 1, 15 N 1314, (17 Şubat 1897).

¹⁶⁴ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 136. 19 February 1897.

kadim müttefik ve dostu olduğunu, bunun için Currie'den hükümetine girişimde bulunması için ısrar etmiştir. Currie ise kesin ifadeler kullanmaktan kaçınmışsa da Tevfik Paşa edindiği izlenimi Saray'a bildirmiştir. Tevfik Paşa'ya göre Currie, Girit meselesinin altı devletin ortak kararıyla çözülmesini ve girişimde bulunmak için de Osmanlı'nın vadettiği ıslahat ve maliye programlarını hayata geçirmesini istiyordu.¹⁶⁵

Yunanistan'ın adaya asker çıkarması ve Sarakine ile Sitia'da Müslümanların katliama uğraması üzerine Alman İmparatoru II. Wilhem de acilen Yunan limanlarının ablukaya alınmasını önermiştir.¹⁶⁶

3.3.2.2. Büyük Devletlerin Girit'in Yeni Statüsü Hakkındaki Planları ve Adanın Ablukaya Alınması

Corci Berovic Paşa Yunanistan'ın adaya asker çıkarmasının ardından idareye muktedir olamadığı gerekçesiyle Girit Valiliğinden çekilmişti.¹⁶⁷ Adayı terk etmiş olan Corci Beroviç Paşa'nın yerine acilen birinin gönderilmesi gerekiyordu. Mabeyn Başkâtibi Tahsin Bey, Berovic Paşa'nın İşkodra'ya kaçması üzerine acilen yerine vali atanması için Tevfik Paşa'nın büyükelçiler nezdinden girişimde bulunmasını istemiştir.¹⁶⁸ Babıâli, Fotyadi Paşa'nın vali olarak atanmasına muvafakat etmeleri için büyükelçilere 16 Şubat'a bir memur göndermiştir. Büyükelçiler Fotyadi Paşa'nın eski Sisam valisi ve saygın bir Hristiyan aileye mensup olması hasebiyle bu atamayı uygun görmüşlerdi.¹⁶⁹ Aynı zamanda Babıâli yetkilisi Currie'ye, Girit sorununda takınmış olduğu tutum nedeniyle Sultan'ın teşekkürlerini iletmişti.¹⁷⁰

Ancak Saray daha sonra valilik için Karatodari Paşa'nın ismini önermiştir. Tevfik Paşa da bunun üzerine Karatodari Paşa'nın Girit'e vali olarak gönderilmesinin önerildiğini ve bununla ilgili Currie'nin fikrini sormuştur. Currie, valilik için Karatodari Paşa'nın uygun olacağını ifade etmiştir. Ancak Tevfik Paşa, Fotyadi Paşa'nın büyükelçiler tarafından kabul edilmişken, yerine Yıldız tarafından atanan Aleksandr

¹⁶⁵ BOA., Y.PRK.HR., 23/36, leff 1, 19 N 1314, (21 Şubat 1897).

¹⁶⁶ BOA., HR.SFR.3..., 466/51, leff 1, 20 N 1314, (22 Şubat 1897).

¹⁶⁷ BOA., Y.EE..KP., 7/631, leff 1, 19 N 1314, (21 Şubat 1897).

¹⁶⁸ BOA., İ.MTZ.GR., 31/1176, 13 N 1314, (15 Şubat 1897).

¹⁶⁹ BOA., İ.MTZ.GR., 31/1180, leff 1, 18 N 1314, (20 Şubat 1897); BOA., HR.TH., 189/33, leff 1, 18 N 1314, (20 Şubat 1897).

¹⁷⁰ British Accounts and Papers, Turkey No. 10 (1897), No. 139, 16 February 1897.

Karatodari Paşa'nın, hastalığını öne sürerek Girit valiliğine gitmeyi reddetmesi üzerine Saray'dan acilen birinin önerilmesini istemiştir.¹⁷¹

Bunun üzerine Şura-yı Devlet-i Mülkiye Dairesi azasından Fotyadi Bey¹⁷² Sultan tarafından vali tayin olmuştur.¹⁷³ Tevfik Paşa, Fotyadi Paşa'nın Girit Valisi olarak atanması ve Fuad vapurunun Yunan gemileri yüzünden adaya gidemediği için Müslümanların tahliye edilemediğine dair büyükelçiler nezdinde girişimde bulundu. Büyükelçiler Fotyadi Paşa'nın vali olarak atanmasını kabul ettiklerini ayrıca Müslümanların tahliyesi için de amirallerine yetki vereceklerini Tevfik Paşa'ya bildirmişlerdir.¹⁷⁴ Ancak adanın hem Yunan işgali altında bulunması hem de büyükelçilerin kendilerinin seçmediği bir kişi olarak gördükleri Fotyadi Paşa, hiçbir zaman Girit'e gidememiştir.

Yunanistan'ın Girit'i işgalinin hemen ardından büyük devletler de adanın geleceği hakkında görüşlerini belirtmeye başlamışlardı. Salisbury'nin Girit'te Sisam'da uygulanan muhtariyet idaresine benzer bir yönetim kurulmasına dair söylemleri, uzun süre İngiliz ve Avrupa kamuoyunun gündeminde olmuştur. Özellikle Times gazetesi bu konuya çok ilgi gösterirken aynı gazete Currie ile Sultan'ın Girit'in muhtariyeti ve İngiliz donanmasının adayı ablukaya alması hakkında müzakere ettiklerini de iddia etmiştir.¹⁷⁵

Marschall, amacı açıkça Girit'i ilhak etmek olan Yunanistan'ın, büyük devletlerin barışçıl niyetlerini boşa çıkarmasını tahammül edilemez olarak görüyordu. Ona göre buna izin verilmesi söz konusu dahi olamazdı. Büyük devletler, Osmanlı Devleti'nin Girit'e asker göndermesini engellemiş ve dolayısıyla Yunanların adayı ilhak etmelerini engellemek gibi ahlaki bir yükümlülük altına girmişlerdi. Marschall'a göre, Yunanlar üzerinde yeterli baskı kurmanın tek yolu, 1886'da yapıldığı gibi, Yunanistan kıyılarını ve özellikle Pire limanını ablukaya almaktı. Eğer büyük devletler, Yunanistan'ın kendilerine meydan okumasına izin verirlerse, sadece kendilerini gülünç duruma düşürmekle kalmayıp, aynı zamanda muhtemel bir genel savaştan kendilerini sorumlu tutmaları gerekecekti. Marschall, Almanya adına, böylesi acıklı bir zayıflığı onaylamayı

¹⁷¹ BOA., Y..PRK.HR., 23/27, leff 1, 15 N 1314, (17 Şubat 1897).

¹⁷² BOA., ŞD., 3192/141, leff 1, 18 N 1314, (20 Şubat 1897).

¹⁷³ BOA., Y..PRK.DH., 9/46, leff 1, 19 N 1314, (21 Şubat 1897).

¹⁷⁴ BOA., Y..PRK.HR., 23/26, leff 1, 14 N 1314, (16 Şubat 1897).

¹⁷⁵ BOA., HR.SYS., 2869/2, leff 1-3, 19 N 1314, (21 Şubat 1897).

kabul edemeyeceğini ve gerekirse donanmasını Akdeniz'den geri çekeceğini İngiliz Büyükelçisi Lascellas'a söylemiştir.¹⁷⁶

Salisbury adada Müslümanların uğradığı katliamlardan ve Yunanistan'a yapılacak baskıdan daha çok, Girit'in Osmanlı idaresinde kalmamasına yönelik çaba sarf ediyordu. Yunan birliklerinin adadan geri çekilmesinin ardından, Osmanlı askerî varlığının Girit'in hâkimi olarak kalmasına asla izin vermeyeceğini Currie'ye söylemişti. Ayrıca Salisbury, Girit'e özerklik verilene kadar adanın uluslararası güçlerin işgalini sürdürmesini istiyordu.¹⁷⁷ Salisbury Avrupa başkentlerine, eğer hem Yunanistan hem de Osmanlı Devleti adadan askerlerini çekmeyi reddederlerse büyük devletlerin kuvvet kullanması gerektiğine dair mesaj göndermişti.¹⁷⁸

Salisbury 24 Şubat'ta büyük devletlerin başkentlerindeki temsilcilerinden, akredite oldukları hükümete İngiltere'nin Girit hakkında izlemeye hazır olduğu ve müttefiklerinin görüşlerine uygun olduğuna inandıkları politika hakkında, aşağıdaki açıklamayı yapmalarını istemiştir.

1. Girit'te kendi yargılarına göre idarî özerkliğin kurulması, uluslararası işgalin sona ermesi için gerekli bir koşuldur.

2. Yukarıdaki hükme tabi olarak Girit'in, kendi kararlarına göre, Osmanlı Devleti'nin bir parçası olarak kalması gerektiği.

3. Osmanlı ve Yunanistan'a bu kararın büyük devletler tarafından bilgilendirilmesi gerektiği.

4. Eğer Osmanlı veya Yunanistan, deniz ve askerî güçlerini adadan çekmeyi ısrarla reddederlerse, büyük devletler, askerî güçlerini çekmeyen devlete kararlarını zorla kabul ettirmelidirler.¹⁷⁹

Currie, Salisbury'nin Girit hakkındaki mesajını 25 Şubat'ta İstanbul'daki meslektaşlarına bildirmiştir. Büyükelçiler, bu aşamada Babıâli'nin deniz ve askerî güçlerinin Girit'ten çekilmesinden bahsetmenin zorluk çıkarabileceğini ifade etmişlerdir. Ancak ilke olarak 4. maddeye itirazları olmadığını da söylemişlerdir. Currie

¹⁷⁶ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 151. 18 February 1897.

¹⁷⁷ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 180. 24 February 1897.

¹⁷⁸ HL Deb 25 February 1897 cilt 46 cc1105-7; BOA., Y..PRK.HR., 23/52, leff 1, 24 N 1314, (26 Şubat 1897).

¹⁷⁹ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 179. 24 February 1897.

dışındaki büyükelçilere göre Girit'te Osmanlı askerî birliklerinin varlığı, adanın özerklik fikrine aykırı görülmemektedir.¹⁸⁰

Rus Büyükelçisi Nelidoff ise 26 Şubat'ta Currie ile görüşerek, Rus Hükümeti'nin Girit ile ilgili önerisinden bahsetmiştir. Nelidoff, İngiltere dışında bütün devletlerin öneriyi kabul ettiğini, İngiltere'nin de kabul etmesini umduğunu Currie'ye söylemiştir.¹⁸¹ Girit ile ilgili Rus önerileri ise şu şekildedir:

1. Babiâli'ye hitaben, Girit'e özerklik verilmesinde ısrar eden ve aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü koruyan toplu bir nota verilmesi,

2. Yunan Hükümeti'ne gönderilmek üzere ikinci bir toplu nota hazırlanması. Babiâli'ye yapılan yukarıdaki bildirime bir ultimatom eklenerek, bu şartları üç veya dört gün içinde kabul etmemeleri halinde, Girit'e dönük cebri tedbirler alınacağını bildirilmesi. Bu tedbirlerin gerçekleşmesi için büyük devletler tarafından ada ablukaya alınıp işgal edilecekti.¹⁸²

Salisbury, Rus önerilerine ilişkin olarak Babiâli'ye toplu temsil yapılırken, özerklik verilmesiyle Türk birliklerinin mümkün olan en kısa sürede geri çekilmesinin ima edildiğini Currie'den belirtmesini istemiştir. Ayrıca Salisbury, Hariciye Nazırının herhangi bir durumda askerlerin tahliyesi için gecikme talep etmesi durumunda, Türk birliklerinin Girit'te büyük devletler kuvvetleri tarafından işgal edilen yerlerde toplanması için baskı yapmasını da Currie'ye bildirmiştir.¹⁸³

Büyükelçilerin adanın geleceği hakkında yaptığı görüşmeler Giritli Müslümanları tedirgin etmişti. Biliotti 26 Şubat'ta Currie'ye telgraf çekerek, adanın Yunanistan'a ilhakını asla kabul edilmeyeceğine dair eline çok sayıda dilekçe ulaştığını bildirmiştir.¹⁸⁴

Büyükelçiler, Currie'nin çağrısıyla Salisbury'nin teklifini görüşmek üzere bir kez daha toplanmışlardır. Toplantıların ardından Currie, 27 Şubat'ta büyükelçiler tarafından hazırlanan taslak notu, Salisbury'nin onayına sunmuştur. Babiâli'ye sunulması düşünülen not şu şekildedir;

¹⁸⁰ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 189. 25 February 1897.

¹⁸¹ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 201. 26 February 1897.

¹⁸² British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 203. 26 February 1897.

¹⁸³ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 211. 27 February 1897.

¹⁸⁴ BOA., Y..MTV., 151/159, leff 1-3, 24 N 1314, (26 Şubat 1897).

“Barışın korunmasını sağlama ve Osmanlı İmparatorluğu’nun bütünlüğüne saygı gösterilmesi arzusuyla hareket eden büyük devletler, hem Girit’e silahlı müdahalelerine yol açan karışıklıklara hem de adadaki Yunan kuvvetlerinin varlığına son vermenin yollarını aradılar. 25 Ağustos 1896 tarihli düzenlemede öngörülen ıslahatların, uygulanmasındaki gecikmenin bir sonucu olarak, artık mevcut durumun gereklerine uymadığı kanaatindedirler ve aşağıdaki hususlarda anlaşmışlardır;

1. Girit, mevcut koşullarda hiçbir durumda Yunanistan’a ilhak edilemez.

2. Adaya, Güçler tarafından özerk bir yönetim (rejim) bahşedilecektir.

Aşağıda imzaları bulunan büyük devletlerin İstanbul’daki temsilcileri, hükümetlerinin emriyle bu kararları Babiâli’ye bildirirken, hükümetleri tarafından Yunanistan’a askerlerini ve deniz kuvvetlerini Girit’ten geri çekmesi için bir çağrı yapılması kararlaştırıldı.”¹⁸⁵

Bu amaçla Almanya, Avusturya, Fransa, İngiltere, İtalya ve Rusya hükümetleri aşağıdaki iki nokta üzerinde anlaşmışlardır;

1. Girit, mevcut koşullarda hiçbir durumda Yunanistan’a ilhak edilemez.

2. Osmanlı, kendileriyle uyum içinde kararlaştırılan ıslahatları, değişen duruma artık uymamaları için erteledikten sonra, büyük devletler, Osmanlı Devleti’nin bütünlüğünü korurken, Sultanın egemenliği altında kendisine ayrı bir hükümet sağlayacak olan Girit’e mutlak bir özerklik bahşetmeye kararlıdır.¹⁸⁶

Büyükelçiler 1 Mart’taki toplantılarında, 2 Mart’ta Babiâli’ye Girit hakkında sunulacak olan ana nota ek bir not hazırladılar. Bu ek notta, Osmanlı birliklerinin adadan tamamen ayrılmasını değil, azaltılmasını ve çarpışma tehlikesinden kaçınmak için onların derhal kalelere geri çekilmesi istenmiştir. Currie dışındaki diğer büyükelçiler bundan daha ileri gitmenin akıllıca olmayacağını düşünüyorlardı.¹⁸⁷ Çünkü Currie, Salisbury’nin talimatı gereği, adanın Osmanlı askerlerinden tamamen boşaltılmasını istiyordu.

¹⁸⁵ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 214. 27 February 1897.

¹⁸⁶ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 215. 28 February 1897.

¹⁸⁷ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 223. 1 March 1897. Büyükelçiler birinci notalarında Girit’in hiçbir koşulda Yunanistan’a ilhak edilmeyeceği ve adaya büyük devletler tarafından özerklik verileceği belirtildi. British Accounts and Papers, Turkey No. 4 (1897), *Notes Adressed By The Representatives of Great Britain, Austria-Hungary, France, Germany, Italy, and Russia, to The Turkish and Greek Governments in Regard to Crete*, No. 1, 2 March 1897.

Currie Türk birliklerinin Girit'ten çekilmesiyle ilgili olarak, müşterek mi yoksa ayrı bir iletişim mi yapması gerektiği konusunda bir süre Salisbury'nin talimatlarını beklemiştir. 1 Mart'ta Currie'yi ziyarete gelen Tevfik Paşa, birliklerin sayıca azalarak kalelere indirilmesine itirazları olmadığını söylemiştir. Currie ise Yunanların adadan ayrılmasından sonra, gelecekteki yönetimi kurabilecek ve adanın güvenliğini sağlamak için gereken tam asker sayısını belirleyecek olan yüksek rütbeli Avrupa komiserlerinin bir an önce adaya gönderilmesi gerektiğini düşünüyordu.¹⁸⁸

Büyükelçiler, 2 Mart tarihli tebliğlerine istinaden, Girit'te kurulacak özerklik, Osmanlı kuvvetlerinin kademeli olarak azaltılmasını gerektirdiğinden, ada Yunan birlikleri tarafından boşaltılmaya başlanılmasından itibaren bunun gerekli olacağını da eklemeyi doğru buldular. Bu yüzden de Babıâli'ye, Osmanlı birliklerinin şu anda Avrupa müfrezeleri tarafından işgal edilmiş olan müstahkem yerlerde toplanması gerektiğine dair 5 Mart'ta ek nota göndermişlerdir.¹⁸⁹

İstanbul'daki büyükelçiler tarafından hazırlanan nota, 2 Mart'ta Calice tarafından Tevfik Paşa'ya verilmiştir.¹⁹⁰ Tevfik Paşa, toplu notaya ilişkin olarak, verilecek özerkliğin niteliğinin gizli bir anlayışla belirlenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bir gün önce de Atina'daki büyük devletlerin temsilcileri aynı notayı, Yunan Hükümeti'ne sunmuşlardı. Büyük devletler Yunanistan'ın askerlerini ve savaş gemilerini Girit'ten çekmesi için altı günlük bir süre vermişlerdir.¹⁹¹

İstanbul'da büyükelçiler arasında Girit'in özerkliğinin görüşüldüğü sıralarda Londra basını da planlı olarak bu konuda haberler yayımlıyordu. Times ve Daily Telegraph gazeteleri, Girit'te Osmanlı idaresinin zorlaştığına dair yanlı haberler yapıyorlardı.¹⁹² Pall Mall ve Standart gazeteleri ise 4 Mart tarihli nüshalarında, Osmanlı askerlerinin Avrupalı komutanların nezaretinde adada kalmaları gerektiğini yazarken, Daily Chronicle ve Daily Mail gazeteleri ise Yunan askerinin Makedonya'yı istila edeceğini yazmıştır.¹⁹³

¹⁸⁸ Currie örnek olarak ise Türk askerinin olmadığı Sisam'ı gösteriyordu. British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 229. 2 March 1897.

¹⁸⁹ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 224. 1 March 1897; British Accounts and Papers, Turkey No. 4 (1897), No. 2, 5 March 1897.

¹⁹⁰ BOA., Y..PRK.PT., 10/119, leff 1, 28 N 1314, (2 Mart 1897).

¹⁹¹ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 234. 3 March 1897.

¹⁹² BOA., HR.SYS., 2869/38, leff 1, 23 Ş 1314, (27 Mart 1897).

¹⁹³ BOA., Y..A...HUS., 368/22, leff 4, 2 Ş 1314, (6 Mart 1897).

Sultan II. Abdülhamid büyükelçilerin 2 Mart tarihli ortak notasını¹⁹⁴ 6 Mart'ta başta Currie olmak üzere notanın kabul edildiğini bildirmiştir. Ayrıca Sultan barışın korunmasını bizzat arzularak Girit'e verilecek özerklik rejiminin şekli ve ayrıntıları hakkında elçilerle anlaşmayı da kabul etmişti.¹⁹⁵ Büyükelçilerin, Sultan'ın adadaki haklarını ihlal etmemek ve imparatorluğun bütünlüğüne saygı gösterme arzuları konusunda vermeye hazır oldukları güvenceleri ve Yunan birliklerinin Girit'ten çıkarmak için aldıkları kararın kabul edildiği de büyükelçilere verilen notada ifade edilmiştir.¹⁹⁶

Yunanistan ise altı büyük devletin müşterek notasına 8 Mart'ta cevap vermiştir. Yunanistan, Girit'in asayişinin büyük devletlerin askerlerinden kendilerine verilmesini talep ederken, adanın muhtariyetini ise asla kabul etmeyeceklerini beyan etmişlerdir.¹⁹⁷ Yunanistan'ın böylesine bir cevap vermesinde, büyükelçilerin verdikleri notayı bir ultimatom olarak sunmamalarının etkisi olmuştur.¹⁹⁸

Currie, 9 Mart akşamı İngiliz elçiliğinde Girit meselesini görüşmek üzere Yunan elçisinin de hazır bulunduğu bir toplantı tertip etmişti. Alman elçisi bu toplantıya katılmamıştı. Babıâli, toplantıya Osmanlıdan kimsenin katılmaması üzerine ertesi gün İngiliz büyükelçiliği Dragomanı Block'u çağırarak, konu hakkında malumat istemiştir. Block, toplantıda Yunan askerlerinin Girit'ten ne zaman çıkarılacağı, Yunanistan'ın asker ve mühimmat sevk ettiği Milos Adası'nın abluka altına alınacağını konuşulduğunu Babıâli'ye bildirmiştir.¹⁹⁹

Tevfik Paşa, büyükelçilerin Girit'te bulunan Osmanlı askerlerinin sayısının azaltılması için verdikleri notaya henüz bir cevap verilmediği gerekçesiyle, Girit meselesinden Osmanlı'yı sorumlu tutacaklarına dair 12 Mart'ta Saray'a uyarıda bulunmuştur. Büyükelçiler, notada sayının azaltılmasının yanında adada bulunan

¹⁹⁴ Büyükelçilerin Girit'in özerkliği için verdikleri ortak notaya ne şekilde cevap verileceği üzerine Meclis-i Vükelâ'da yoğun tartışmalar yaşanmıştır. *BOA., Y.EE.*, 114/50, leff 12-14, 29 M 1314, (3 Mart 1897).

¹⁹⁵ *BOA., HR.TH.*, 189/99, leff 1, 4 L 1314, (8 Mart 1897).

¹⁹⁶ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 246. 7 March 1897.

¹⁹⁷ *BOA., Y.A...HUS.*, 368/49, leff 3, 5 L 1314, (9 Mart 1897).

¹⁹⁸ HC Deb 08 March 1897 cilt 47 cc197-201

¹⁹⁹ *BOA., Y.PRK.ŞD.*, 2/32, leff 5, 6 L 1314, (10 Mart 1897).

Osmanlı askerlerinin yabancı güçlerin işgali altında bulunan yerlere çekilmesini istiyorlardı.²⁰⁰

Osmanlı Devleti, büyükelçilerin notalarına 13'ünde cevap vermiştir. Verilen cevapta, barışın korunması için bu zamana kadar büyükelçilerle ortak hareket edildiği, büyükelçiler tarafından tavsiye olunan bütün ıslahatların yapıldığı hatta muhtariyetin bile şeklen kabul edildiği ifade edilmiştir. Ancak şu an Yunan askerî ve donanmasının Girit'ten çekilmeden, Osmanlı askerlerinin istenilen mevkilere çekilmesinin mümkün olmadığı belirtilmiştir.²⁰¹

Marschall, Yunanistan'ın zorlama olmaksızın boyun eğmeyeceğini, Girit'i barışçıl hale getirmekte büyük zorluklarla karşılaşacağını ve Yunan ajitatörlerinin geri çekilmesinden sonra, 9.000 veya 10.000 kişilik bir kuvvetin ada için yeterli olacağına inanıyordu.²⁰² İngiliz Daily Chronicle gazetesi de 15 Mart tarihli nüshasında, Girit'in yaklaşık 12.000 askerle geçici olarak işgal edileceğini ve adanın büyük güçlerin gemileri tarafından ablukaya alınacağını yazmıştı.²⁰³

Rus Dışişleri Bakanı Mouravieff ise Fransa'nın da desteklediği Girit'in ortak bir Fransız ve İtalyan kuvveti tarafından işgal edilmesi fikrini benimsiyordu. Mouravieff, büyük devletlerin her birinin Girit'e gönderilecek birliği artırmasının ne kadar uygulanabilir olacağını kestiremiyor, bu yüzden de plana sıcak bakmıyordu. Yunanlıları büyük devletlerin kararına boyun eğmeye zorlamak ve onlara kararlı olduklarını göstermek için Pire, Patras ve Volo limanlarının her halükârda ablukaya alınmasının gerekli olduğunu düşünüyordu.²⁰⁴

Yunanistan'ın uluslararası hukuku hiçe sayarak büyük devletlerin gözü önünde Girit'e asker çıkarması bu ülkeler arasında tepkiye neden olmuştu. Özellikle de Avusturya ve Almanya sadece Girit'in değil Yunanistan'ın da ablukaya alınmasını önermişti. Salisbury 16 Mart'ta Lordlar Kamarasında Girit'in abluka altına alınması için

²⁰⁰ BOA., Y.A...HUS., 368/9, leff 6, 30 N 1314, (4 Mart 1897); BOA., Y..PRK.HR., 23/77, leff 3, 8 Ş 1314, (12 Mart 1897).

²⁰¹ BOA., Y..PRK.HR., 23/94, leff 1, 9 L 1314, 13 Mart 1897.

²⁰² British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 237. 4 March 1897.

²⁰³ BOA., Y.A...HUS., 369/33, leff 4, 11 L 1314, (15 Mart 1897).

²⁰⁴ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 334. 12 March 1897.

amirallere emir verildiğine ve bu kararın bütün devletlerin muvafakatiyle alındığına dair beyanatta bulunmuştur.²⁰⁵

Avusturya ise Girit ve Yunanistan'ın bütün limanlarının aynı anda abluka altına alınmasını önermiştir. Almanya ve Rusya bu teklifi kabul ederken, devletler arasında çıkan tartışmalarda sadece Pire veya Galos limanlarının ablukaya alınması istenmesine rağmen bunlar kabul edilmeyip sadece Girit'in ablukasını kabul edilmiştir.²⁰⁶

Bu sırada Currie de 17 Mart'ta Girit'te yaralı ve hasta Osmanlı askerlerine İngiliz elçiliği adına 200 Osmanlı lirası göndermişti. Currie Girit'te bulunan konsolosuna paraya ihtiyaç duyulması halinde kendisine bildirilmesini istedi.²⁰⁷

Girit açıklarında bulunan büyük devlet amiralleri 17 Mart'ta ada halkına bildiri yayınladılar. Sultan'ın egemenliği altında Girit'e tam bir özerklik sağlamak için karar alındığını ve adanın iç işleriyle ilgili olarak Giritlilerin Babiâli'nin tüm denetiminden özgür olacaklarını bildirdiler.²⁰⁸ Bildiri, büyük devletlerin birbirleriyle uyum içinde olduklarını göstermeleri açısından oldukça önemlidir.

Yoğun tartışmaların ardından İngiltere'nin kabul ettiği şekliyle sadece Girit'in abluka altına alınacağına dair altı büyük devletin müşterek notası, 18 Mart'ta Yunanistan'a bildirilmiştir. Notada ablukanın 21'inde başlayacağı ve aynı sabah 8'den önce Yunan gemilerinin ada limanlarında çekilmesi gerektiği ifade edilmiştir.²⁰⁹

Yunanistan Girit'in abluka altına alındığına dair büyük devletlerin notasına karşılık “*adaya insanî gayelerle zahire sokulduğu*” cevabını iletmiştir.²¹⁰ Yunanistan, büyük devletlere gönderdiği protesto namesinde mesuliyetin onlara ait olduğunu ifade etmiştir. Ancak büyük devletler Yunanistan'ın bu tutumunu dikkate almamışlardır.²¹¹

Altı büyükelçi Girit'in ablukaya alındığına dair 20 Mart'ta imzaladıkları bildiriye Babiâli'ye göndermişlerdir. Bildiride:

“İstanbul'daki Büyükelçiler, Girit'teki Altı Büyük Gücün deniz kuvvetlerinin Amiralleri ve komutanlarının bu adayı 9'dan (21) ablukaya almaya karar verdiklerini

²⁰⁵ HL Deb 16 March 1897 cilt 47 cc745-6

²⁰⁶ BOA., Y.A...HUS., 369/35, leff 4, 12 L 1314, (16 Mart 1897).

²⁰⁷ BAO., Y..PRK.PT., 12/106, leff 1, 13 L 1314, (17 Mart 1897).

²⁰⁸ British Accounts and Papers, Turkey No. 10 (1897), No. 300, 19 March 1897.

²⁰⁹ BOA., Y.A...HUS., 370, 68, leff 5, 14 L 1314, (18 Mart 1897).

²¹⁰ BOA., Y..PRK.HR., 23/97, leff 1, 23 Ş 1314, (27 Mart 1897).

²¹¹ BOA., Y..PRK.HR., 23/98, leff 1, 24 Ş 1314, (28 Mart 1897).

Babîâli'ye bildirmekten onur duyarlar. Sabah saat 8'de; bu abluka Yunan bayrağı altındaki tüm gemiler için genel olacaktır; diğer devletlerin gemileri, devletlerin işgal ettiği limanlara gelebilir ve varsa mallarını boşaltabilir. Yunan birliklerine veya adanın içine yönelik bir harekette bulunamazlar; bu gemiler uluslararası filonun gemileri tarafından ziyaret edilebilir. Ablukanın sınırları Greenwich'in 23 ° 24' ve 26 ° 30' doğu meridyeni ile 35 ° 48' ve 34 ° 45' kuzey enlemleri arasındadır,"²¹² ablukanın şekli belirtilmiştir.

Adanın özerkliğine dair amirallerin yayınlamış olduğu bildirinin ardından, Kandiye ve Laşid Müslümanlarından 10.512 imzalı bir mektup Müftü Ali Şükrü imzasıyla 23 Mart'ta Currie'ye gönderilmiştir. Ertesi gün ise ulema ve halktan 300 kişi Girit halkı temsilcisi Belediye Müftüsü İbrahim Şerif imzasıyla, adanın özerkliğine karşı olduklarını beyan edan bir mektubu 24 Mart'ta Currie'ye göndermişlerdir. Müslümanlar mektupta:

"Adaya, iç işlerinde Babîâli'nin denetim ve yönlendirmesinden kurtularak tam bir özerklik verilmiştir. Ekselansları biliyor ki, nüfusun sayısal çoğunluğunu oluşturan, ancak sahip oldukları eski ayrıcalıkları gerektiği gibi kabul edemeyen Girit Hristiyanları, geçmişte olduğu gibi şimdi yeniden katliam ve yıkım için cesaretlendirildiler. Müslüman hemşehrilerinin yıkımı ile ülkedeki özgürlüklerini her zaman kötüye kullandılar. Müslüman nüfus adına, uygarlık yolunda henüz ilk adıma bile ulaşmamış olan ve Yunanistan'ın kışkırtıcı tasarıları tarafından yönlendirilen Girit'in Hristiyan sakinlerinin iç işlerinin, Babîâli yönetiminden uzaklaştırılmamasını; eğer bu mümkün değilse, adanın iç işlerinin Babîâli'yle büyük güçlerin sürekli denetimine verilmesini rica ederiz ve son olarak, şu anda Osmanlı'da yaşamakta olan ve mülkiyete olan ilgileri, değer olarak kendi değerlerinden daha büyük olan 20.000 Müslümanın can, namus ve mülkiyet hakları ile haklarının korunması için gerekli tedbirlerin alınmasını rica ediyoruz. Hristiyanlar, ticaret ve diğer işlerle uğraşanlar, adada yaşayanlar, gerekirse nüfus sayımına girmeye hazırlanan ve 100.000'i aşanlar. Ekselanslarına karşı duyduğumuz saygının dikkate alınmasını rica ederiz,"²¹³ taleplerini bildirmişlerdir. Currie'ye daha sonra Resmo ve Kandiye'den de çok miktarda mektup gönderilmiştir.

²¹² British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 340. 20 March 1897.

²¹³ British Accounts and Papers, Turkey No. 10 (1897), Inclosure 1 in No. 380, 24 March 1897.

3.3.2.3. Büyük Devletlerin ve Elçilerin Osmanlı-Yunan Harbini Önleme Çabaları

Yunanistan'ın Girit'in ardından Osmanlı sınırına asker sevk edip yığınak yapmaya başlaması, ufuktaki savaşın habercisiydi. Büyükelçiler ve hükümetleri iki taraf arasında bir savaşın önüne geçebilmek için göstermelik bazı girişimlerde bulunmuşlardı. Göstermelik çünkü hiçbir devlet savaşın önüne geçebilmek için ortaya yeterli önlemler sunmamıştır. Yunanistan'a gerekli baskı yapılmamıştır. Yunanistan'ın son dönemde İngiliz yanlısı bir politika izlemesi, Rusya tarafından kuşkuyla yaklaşmıştır. Bundan dolayı da Rusya, harbin önüne geçmek için neredeyse hiçbir girişimde bulunmamış ve Yunanistan'ın Osmanlı karşısında yalnız kalmasını istemiştir.

Çıkacak bir savaşın sorumluluğunu kendi üzerine almak istemeyen Osmanlı Devleti, Yunanistan'ın sınıra yığınak yaptığına dair birçok kez İstanbul'daki büyükelçileri bilgilendirmiştir.²¹⁴

Salisbury 3 Nisan'da Rusya ile iletişime geçerek, Yunan sınırında bir çatışma çıkması halinde, genel barışın bozulmasından büyük devletlerin saldırganı sorumlu tutması gerektiğine dair çağrıda bulunmuştur. Ayrıca Salisbury Rus Hükümeti'ne, mücadelenin konusu ne olursa olsun, saldırganın hiçbir avantaj elde edememesini önermekteydi.²¹⁵

Rusya'nın hem İstanbul'da hem de Atina'da sınırda bir çatışma çıkması durumunda saldırganın sorumlu tutulacağını 4 Nisan'da ilan etme önerisi Fransa, Almanya, Avusturya ve İtalya tarafından kabul edilmiştir. Duayen olarak Calice, 6 Nisan'da Babiâli'ye söz konusu notayı bildirmiştir.²¹⁶

Currie, Osmanlı-Yunan sınırının her iki tarafında askerî kuvvetlerin toplanmasından kaynaklanan tehlike karşısında, genel barışı koruma gerekçesiyle 6 Nisan'da Babiâli'ye çağrıda bulunmuştur. Aynı gün Babiâli, Osmanlı ile Yunanistan arasında sınırda bir ihtilaf olması durumunda, tüm sonuçlardan saldırganın sorumlu

²¹⁴ BOA., BEO, 927/69463, leff 1, 26 L 1314, (30 Mart 1897).

²¹⁵ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 402. 3 April 1897.

²¹⁶ BOA., HR.SYS., 1742/64, leff 1, 4 ZA 1314, (6 Mayıs 1897); BOA., BEO, 932/69840, leff 1, 4 ZA 1314, (6 Nisan 1897).

tutulacağını Currie'ye iletmiştir.²¹⁷ Aynı bildiri Tevfik Paşa tarafından diğer büyükelçilere de yapılmıştır.²¹⁸

Sultan II. Abdülhamid de mevcut durumun uzamasından doğabilecek sonuçların sorumluluğunun devleti tarafından alınamayacağını ve Müslümanların son zamanlarda dökülen kandan çok heyecanlandığını Londra Sefiri aracılığıyla Salisbury'e iletmiştir.²¹⁹

Tüm çağrılara rağmen Yunanistan'ın Osmanlı sınırındaki hazırlıkları ve saldırıları devam etmekteydi. Londra Sefiri de Yunan askerlerinin, 16 Nisan akşamı Nezeros yakınlarında Osmanlı topraklarına karşı yeni bir saldırı düzenlediğine dair Salisbury'e şikâyetle bulunmuştur.²²⁰

Londra Sefiri 18 Nisan'da Salisbury ile görüşmüş ve Yunanların 9 Nisan sabahı sınırı geçip, sınır hattından iki saat uzaklıkta olan Krania yüksekliğini işgal ettiklerini ve saldırı emrinin de borazanla verildiğini bildirmiştir. Londra Sefiri, Osmanlı Devleti'nin barışı korumak için gösterdiği çabaları ve topraklarının savunması için gerekli adımları atma hakkını bir kez daha belirttikten sonra, tüm sorumluluğun Yunan Hükümeti'ne ait olduğunu söylemiştir. Sürekli olarak kanıtladıkları ihtiyatlı tavırları ve kendilerini savunmak için açık haklarına rağmen sergiledikleri sabırlı tutum ile Osmanlı Devleti'nin, barışın korunmasına ne kadar gönülden sahip olduğunu ispatladığını ifade etmiştir. Sefir, İngiltere'nin adalet duygularına uygun olarak, "savaşın tüm sorumluluğunun" münhasıran Yunanistan'a ait olması gerektiğini kabul edeceğinden kesinlikle emindir, ifadelerini kullanmıştır.²²¹

3.3.3. Osmanlı-Yunan Harbinin Başlaması

Tevfik Paşa, 16 Nisan gecesi Yunan birliklerinin Türk hudut karakollarına gerçekleştirdiği saldırı nedeniyle Edhem Paşa'ya devletin haklarının ve topraklarının savunmasını sağlamak için gerekli askerî tedbirlerin alınmasının emredildiğine dair Currie'yi bilgilendirmişti. Tevfik Paşa, Yunan Hükümeti'nin birliklerini Girit'ten ve

²¹⁷ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 414. 6 April 1897.

²¹⁸ BOA., HR.TH., 191/81, leff 3, 6 ZA 1314, (8 Mayıs 1897).

²¹⁹ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 429. 14 April 1897.

²²⁰ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 436. 17 April 1897.

²²¹ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 437. 18 April 1897.

sınırdan çekmesi halinde Babiâli'nin askerî hareketlerini askıya alacağını da eklemiştir.²²²

Savaş, Yunanistan'ın 17 Nisan sabahı harp ilan etmeden top atışlarıyla Osmanlı sınırına tecavüz etmeleriyle başlamış oldu.²²³ Harp ilanının ardından Yunan orta elçisine pasaportları verilmiş ardından 19 Nisan'da da Yunanistan'daki Osmanlı elçisi Atina'dan ayrılmıştır.²²⁴ Yunan tebaasının ise on beş gün içinde İstanbul'u terk etmelerine izin verildiği Currie'ye bildirilmiştir.²²⁵

Yunanistan'ın nisan ayı içerisinde hukuk tanımaz halleri ve büyük devletlerin çağrılarına kulak asmaması, İngiliz kamuoyunun da tepkisini çekmiştir. Daily News ve Standart hariç birçok İngiliz gazetesi, Yunanistan'ın tavrını ve hareketlerini kınarken, Sultan II. Abdülhamid'in gösterdiği sağduyuyu ise takdir etmişlerdir.²²⁶

Osmanlı Devleti, bir savaş istemiyordu. Savaşın önüne geçebilmek için her türlü sağduyuyu göstermişti. Buna bir de Sultan II. Abdülhamid'in savaş korkusu da eklenince, mümkün olduğunca harpten kaçınmıştır.²²⁷ Aslında Sultan korkularında haksız değildi. Çünkü galip gelindiği takdirde savaştan herhangi bir kazanım elde edemeyeceğini biliyordu. Özellikle son dönemde yaşanan Ermeni olayları nedeniyle, Avrupa kamuoyunda kendisine ve ülkesine karşı büyük bir öfke hâkimdi. Osmanlı Devleti'nin maliyesi de pek iç açıcı durumda değildi. Ermeni ve Girit olayları maliyeye ağır yükler getirmiş bu yüzden de devlet 1896'da borç almak zorunda kalmıştır.²²⁸

Yunanistan orta elçisinin İstanbul'dan ayrılmasının ardından Yunan tebaasının da en geç on beş gün içerisinde ayrılması gerekiyordu. İngiliz konsoloslarından bu durumla ilgili gelen sorulara Currie: “*Konsolosluklarımızın veya İngiliz koruması altındaki herhangi bir kurumun hizmetinde bulunan Yunan uyruklulara, eşleri ve çocukları ile geçici olarak İngiliz koruması sağlanacaktır. Ayrıca, Yunan çalışanları veya*

²²² British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 443. 17 April 1897.

²²³ Osman Senai, *Osmanlı-Yunan Seferi Dömeke Meydan Muharebesi*, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul, 1315, s. 221.

²²⁴ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 440. 18 April 1897.

²²⁵ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 443. 17 April 1897.

²²⁶ BOA., Y.A...HUS., 371/78, leff 3, 17 ZA 1314, (19 Nisan 1897).

²²⁷ Mehmet Oytun Yılmaz, *The 1897 Greko-Ottoman War*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul 2003, s. 74.

²²⁸ Osmanlı Devleti 1896'da Girit isyanı, Ermeni olayları ve Rumeli Demiryolu Şirketi'ne yapılacak ödemeler için 3.272.720 lira borçlanmış ele geçen meblağ ise 2.781.812 Osmanlı lirası olmuştur. İ. Hakkı Yeniyay, *Yeni Osmanlı Borçlar Tarihi*, Ekin Basımevi, İstanbul 1964, s. 20-25.

muhabirlerinin ülkelerinden sınır dışı edilmesiyle çıkarları zarar görecektir olan İngiliz tebaalarının istihdam edilmesi veya onlarla iş ilişkileri içinde olan Yunanlılara da iyi niyet gösterebilirsiniz,”²²⁹ cevabını vermiştir.

Harbin başlamasıyla Osmanlı Devleti’nin kısmî başarılarının ardından Salisbury Petersburg büyükelçisiyle iletişime geçmiştir. Salisbury, Yunanistan ve Osmanlı hükümetlerine barış koşullarını önerebilecekleri zamanın yakın olduğunu ve Rus Hükümeti’nin, bu konunun Paris’te yapılacak bir büyükelçiler konferansı tarafından mümkün olan en kısa sürede ele alınmasını onaylayıp onaylamayacağını büyükelçisinden sormasını istemiştir. Salisbury, böyle bir konferansın savaşılan ülkelerin birinde yapılmasındansa, tarafsız bir şehirde yapılmasıyla hangi şartların uygulanabilir olduğunu belirlemek açısından daha fazla yetkiye sahip olacağını düşünüyordu.²³⁰ 25 Nisan’da Londra Sefiri, Larissa’nın Osmanlı ordusu tarafından ele geçirildiğini de Salisbury’e bildirmiştir.

Salisbury’nin Paris’teki bir büyükelçiler konferansı ile ilgili olarak 23 Nisan’da Rusya nezdinde yaptığı iletişime Mouravieff, en iyi yolun savaşılan taraflardan biri tarafından arabuluculuk isteninceye kadar beklemek olduğu cevabını vermiştir. Salisbury ayrıca savaşın sonunda galip tarafın hiçbir avantaj sağlamaması gerektiğini düşünüyordu.²³¹

Currie, eğer İngiliz Hükümeti, sırf Yunanistan muhtemelen yakında arabuluculuk isteyeceği için Osmanlı tarafından düşmanlıkların askıya alınmasını önerirse, bunun Osmanlıyı cesaretlendireceğinden korkuyordu. Arabuluculuğun üstlenilebileceği bazı temellerin Yunan Hükümeti tarafından önerilmesi gerektiğini düşünüyordu.²³²

Bu arada Currie, Yunanistan’a savaş ilanının Cidde’de halkı üzerinde büyük bir heyecana ve korkuya neden olduğuna dair Hicaz’dan eline çok sayıda telgraf ulaştığı hakkında Babiâli’ye şikâyetle bulunmuştur. Babiâli ise Currie’nin iddialarını derhal Hicaz Vali ve Komutanı Ahmet Ratıp Paşa’dan sormuştur. Ahmet Ratıp Paşa, Cidde’de bulunan Yunan tebaasının yirmi iki kişiden ibaret olduğu ve bunların herkes tarafından

²²⁹ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 461. 22 April 1897.

²³⁰ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 469. 23 April 1897.

²³¹ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 473. 24 April 1897.

²³² British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 499. 28 April 1897.

da tanınan kişiler olduğu, Currie'nin iddia ettiği gibi asayişsizlik ve telaşa mahal verecek hiçbir durumun yaşanmadığını Babiâli'ye bildirmiştir.²³³

Yunan haklarını yüksek sesle savunan Currie, Yenişehir ve civar köylerinde Osmanlı askerleri tarafından yağma ve hasar verildiği iddiasıyla Babiâli'ye şikâyetle bulunmuştur. Babiâli de durumun acilen araştırılıp cevap verilmesi için Ordu Başkomutanı Edhem Paşa'ya telgraf çekmiştir. Edhem Paşa, 30 Nisan'da gönderdiği telgrafında Yenişehir ve civarında yapılan yağma ve hasarın Yunan eşkıyasına ait olduğuna dair hem Müslümanlardan hem de Hristiyanlardan aldığı mazbataları İstanbul'a göndermiştir. Hatta Yenişehir'de bulunan İngiliz Parlamento üyesi Sir Ashmead Bartlett ile gazete muhabirlerine dahi halk tarafından bu mazbatalar verilmiştir.²³⁴

3.3.3.1. Ateşkes İçin Yapılan Girişimler

Osmanlı Devleti'nin kısa sürede elde ettiği başarılar Atina'yı telaşa düşürmüştü. Yunanistan, büyük devletlere başvurarak Osmanlı'nın ileri harekâtının durdurulup ateşkes ilan edilmesini istemiştir. Atina'daki büyük devlet temsilcileri, Yunan Hükümeti Albay Vassos ve askerlerini Girit'ten geri çağırmadıkça, Yunanistan adına müdahaleye rıza göstermeyi ve ateşkes teklifinde bulunmayı reddedeceklerini bildirmişlerdir. Yunan Dışişleri Bakanı hem Rus hem de İngiliz temsilcisine, birkaç haftalık bir ateşkes için, büyük devletlerin arabuluculuğunu memnuniyetle karşılayacağını bildirmişti.²³⁵

Kont Mouravief Atina'ya yapacakları arabuluculuk teklifleri üzerine anlaşılmaya varırlarsa bunun Yunanistan'ı fazla küçük düşürmeden yapılması gerektiğini savunuyordu.²³⁶ Aynı zamanda Rus basını Osmanlı Devleti'nin Teselya'daki başarılarının ardından, Yunanistan'ın Avrupa'nın arabuluculuğunu istediğine dair haberler yapmıştır.²³⁷

Currie, Osmanlı Devleti'nin ateşkes ilan etmeden önce talep etmesi muhtemel şartları 4 Mayıs'ta Salisbury'e bildirmiştir. Bunlar, Teselya sınırının düzeltilerek Analipsis ve Meluna'nın bırakılması, yeni hattın askerî mülahazalarla kararlaştırılması, Yunan donanmasının teslimi veya tazminat ödenmesi, Girit'te Sisam'dakine benzer

²³³ BOA., HR.TH., 192/92, leff 1, 25 ZA 1314, (27 Nisan 1897).

²³⁴ BOA., Y.PRK.ASK., 123/79, leff 1, 28 ZA 1314, (30 Nisan 1897).

²³⁵ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 522. 28 April 1897.

²³⁶ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 524. 20 April 1897.

²³⁷ BOA., HR.SYS., 1324/17, leff 1, 6 Z 1314, (8 Mayıs 1897).

özerk bir hükümet kurulması, Yunan tebaasının antlaşmalar uyarınca verilen toprak dışı ayrıcalıkların kaldırılması.²³⁸

Yunanistan Dışişleri Bakanı 5 Mayıs'ta, büyük devletlerin arabuluculuğunu hızlandırmaya çalışması için İngiliz Elçisi Egerton'a çağrıda bulunmuştur. Dışişleri Bakanı, Egerton'dan 6 Mayıs'taki savaşı önlemek için çağrının zamanında gerçekleşmesini istemiş ancak Egerton bunun için vaktin olmadığını ifade etmiştir.²³⁹

Harp ise Osmanlı Devleti'nin üstünlüğü ile devam ediyordu. Babıâli, Türk birliklerinin Farsala'yı ele geçirdiğini 7 Mayıs'ta başta Currie olmak üzere bütün elçilere duyurmuştu. Currie ise aynı gün Salisbury'e, Türk süvarileri tarafından takip edilen Yunan ordusunun Dömeke'ye doğru geri çekildiğini telgrafla bildirmiştir.²⁴⁰

Currie, Edhem Paşa'nın 8 Mayıs'ta 15.000 kişilik Yunan kuvvetini Velestino'da yenilgiye uğrattığını Salisbury'e haber vermek zorunda kalmıştı. Osmanlı ordusunun Yelesino ve Pilaf tepe yakınında bazı güçlü mevzileri aşp Volo'ya doğru ilerlediğini ve Yunan ordusunun çok güç durumda olduğunu da telgrafında ifade etmiştir.²⁴¹

Osmanlı Devleti'nin arka arkaya kazandığı başarılarından rahatsız olan Currie, Türk ordusunun Volos'a girmesinin ardından 8 Mayıs'ta Salisbury'e barış ön hazırlıkları kararlaştırılana kadar mütareke elde etmenin çok zor olacağını ve yaşanacak gecikmeyle Osmanlı'nın taleplerinin artacağını bildirmiştir.²⁴²

Rus Hükümeti ise Nelidoff'a iki taraf arasında arabuluculuğun ardından ateşkes ve nihai barış koşulları için bir düzenleme yapılması amacıyla meslektaşlarıyla iletişime geçmesi talimatı vermişti. Avusturya, Fransız ve İtalyan büyükelçileri, 11 Mayıs'taki görüşmelerinde, Rus Büyükelçisi Nelidoff'un arabuluculuk konusundaki önerilerini destekleme yetkisi aldıklarını belirtmişlerdir. Ancak Currie ve Alman meslektaşları hükümetlerinden henüz talimat almamıştı. Currie, toplantıda karar verilirse arabuluculuk görüşmelerinin İstanbul'da yapılmasına önermiştir.²⁴³ Salisbury de Currie'ye, Babıâli'yi ateşkese kabul ettirmeye ve Osmanlı ile Yunanistan arasında

²³⁸ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 529. 4 May 1897.

²³⁹ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 543. 5 May 1897

²⁴⁰ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 553. 7 May 1897.

²⁴¹ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 563. 8 May 1897.

²⁴² British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 566. 8 May 1897.

²⁴³ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 591. 11 May 1897.

arabuluculuk teklif etmek için diğer büyükelçiler tarafından atılan her türlü adıma katılmaya yetki vermiştir. Aynı gün ateşkes teklifi Babıâli'ye sunulmuştur.²⁴⁴

Büyükelçilerin 11 Mayıs'taki toplantısında talep edilen barış şartları, Currie'nin 4 Mayıs'ta Salisbury'e gönderdiği telgrafında bahsedilenlerle hemen hemen aynıydı. Tazminat için ise Currie, Babıâli'nin dört ila beş milyon arasında bir tazminat talep edeceğini, Teselya'nın ise tazminatın tamamının ödenmesine kadar Osmanlı kontrolünde kalacağını düşünüyordu.²⁴⁵ 12 Mayıs'ta yapılan toplantısında ise iki taraf arasında düşmanlıkların askıya alınmasını isteyen bir muhtıra düzenlendi. Muhtıra, duayen sıfatıyla Calice tarafından Tevfik Paşa'ya sunuldu. Aynı gün öğleden sonra dragomanlar tarafından benzer bir iletişim de Saray'a yapılmıştır.²⁴⁶ Verilen muhtıradan, Girit'in muhtariyetinin tasdiki ve Yunan askerlerinin en kısa sürede adadan çıkarılacağı bildiriliyordu.²⁴⁷

Avusturya Dışişleri Bakanı Goluchowski, barış şartlarına ilişkin stratejik nedenlerle Teselya sınırının hafif bir şekilde düzeltilmesi yönündeki bir Türk talebinin makul olacağını düşünüyordu. Ancak Osmanlının herhangi bir toprak parçası elde etmesine ve Yunanların Osmanlı Devleti'nde sahip olduğu hakların (kapitülasyon) kaldırılmasına ise tamamen karşıydı. Ayrıca Goluchowski'ye göre Yunanistan'ın makul bir tazminat ödemesi gerekiyordu. Girit'in özerkliği için gelecekteki düzenlemeler hakkında ise bir tartışmaya başlamanın henüz erken olacağı kanaatindeydi.²⁴⁸

Osmanlı ordusu karşısında daha fazla direnemeyen Yunanistan, ateşkes için büyük devletlerin iş birliğini talep etmek zorunda kaldı. Bunun üzerine İstanbul'daki altı büyükelçi 12 Mayıs'ta Babıâli'ye, Yunan Hükümeti'nin ve çıkarlarının büyük güçlere emanet edildiğini ve bu hakla arabuluculuk teklifinde bulunduklarını bildirdiler. Büyükelçiler, Yunanistan'ın Girit'in özerkliğini tanıyacağını, Osmanlı Devleti'nden bir ateşkesin temellerini atmak ve mümkün olan en kısa sürede düşmanlıkları askıya alıp kesin bir barışın sonuçlandırılması için müzakereler yapmaya hazır olduğunu Babıâli'ye

²⁴⁴ BOA., İ.MTZ.(01), 20/904, leff 1, 9 Z 1314, (11 Mayıs 1897).

²⁴⁵ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 593. 11 May 1897.

²⁴⁶ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 603. 12 May 1897.

²⁴⁷ BOA., HR.SYS., 219/51, leff 1, 10 Z 1314, (12 Mayıs 1897).

²⁴⁸ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 607. 12 May 1897.

ifade etmişlerdir.²⁴⁹ Sultan II. Abdülhamid de 13 Mayıs akşamı nazırlarını Mabeyn-i Hümayun'da acil toplantıya çağırdı.²⁵⁰

Salisbury, Currie'den devletlerin kabul etmesi gereken barış koşulları hakkında bir görüş belirtmeden önce, Sultan'ın tekliflerinin neler olduğunu öğrenilmesini istedi. Salisbury aslında İngiliz Hükümeti'nin Yunan topraklarının Sultan'ın hâkimiyetine bırakılmasını öngören hiçbir anlaşma veya düzenlemeyi kabul etmeyeceğini Currie'ye bir kez daha ifade etmiştir. Diğer taraftan Salisbury, sınırın stratejik olarak düzeltilmesini kabul ederken, savaş tazminatı ödenene kadar fethedilen toprakların bir kısmının Osmanlı hâkimiyetinde kalmasını da kabul etmiştir. Son olarak da Girit'te yeterli özerklik sağlanana kadar İngiltere'nin adayı tahliye etmeyeceğinin bildirilmesini istemiştir.²⁵¹

3.3.3.2. Avrupa Hemfikir: Osmanlıya Toprak Verilemez

Avrupa devletlerinin ve İstanbul'daki temsilcilerinin uzun zamandır hemfikir oldukları belki de tek konu, Osmanlı'nın harbin sonucunda toprak elde etmemesiydi.²⁵² Aralarında birçok görüş ayrılığı bulunan bu devletler, konu Osmanlı'nın hak ettiği bir kazanımı almaya geldiğinde, bir anda tek ses olmuşlardır. Bu fikrin ortaya çıkmasında şüphesiz bir numaralı isim İngiliz Başbakanı Salisbury'di. Özellikle ülkelerindeki kamuoyu baskısından korkan diğer yöneticiler de Salisbury'nin fikrini şiddetle desteklemişlerdir.

Tevfik Paşa, büyükelçilerin ateşkes için yaptıkları girişimlere duayen sıfatıyla 13 Mayıs'ta Calice nezdinde cevap vermişti. Tevfik Paşa, Yunanistan tarafından ödenecek savaş tazminatı, sınırın düzeltilmesi, iki ülke arasında imzalanacak suçluların iadesi sözleşmesi ve antlaşmaların yenilenmesi maddelerinin ateşkes ve barış görüşmelerinin başlaması için hükûmetinin ön şartları olduğunu büyükelçilere bildirmiştir.²⁵³

²⁴⁹ TNA., F.O. 78/4802, No. 332, Sir Philip Currie to the Marquess of Salisbury, 13 May 1897.

²⁵⁰ BOA., İ.MTZ.(01), 20/906, leff 1, 11 Z 1314, (13 Mayıs 1897).

²⁵¹ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 609. 13 May 1897.

²⁵² Harbin ardından Osmanlı Devleti'ne hiçbir şekilde toprak verilmeyeceğine dair daha barış görüşmeleri başlamadan Avrupa basınında pek çok haber ve karikatür yayınlanmıştır. Necmettin Alkan, *Karikatürlerle Sultan II. Abdülhamid (Propaganda ve Gerçek Arasında Bir Padişah)*, Kronik Kitap Yay., İstanbul 2018, s. 133-136.

²⁵³ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 614. 14 May 1897.

Babıâli, büyükelçilerin 12 Mayıs tarihli muhtıralarına cevaben, bir ateşkese ve barış antlaşmasına hazırlık ve düşmanlıkların askıya alınması için aşağıdaki koşulları ortaya koymuştur.

1. Düşmanlıkların askıya alınması için gerekli koşul olarak, Yunanistan ile Osmanlı kuvvetleri arasında Volo ve Preveze deniz yoluyla bir ateşkes ve serbest iletişimin kurulması,

2. Eski sınır hattının restore edilmesi, Osmanlı'nın 1878 Berlin Antlaşması sonucunda devredilen toprakları geri alması. Babıâli'ye göre bu toprak devri, sınırdaki eşkıyalığa bir son vereceğine dair güvencelere dayanıyordu. Currie de Babıâli'nin orijinal sınıra dönüş fikrini destekliyordu.

3. 10.000.000 Osmanlı lirası savaş tazminatı,

4. Yunanistan ve Osmanlı arasındaki antlaşmaların uluslararası hukukun genel ilkelerine uygun olarak gözden geçirilmesi,

5. Suçluların iadesi antlaşması.

Savaşan tarafların tam yetkili temsilcileri, ateşkes ve ardından barış antlaşmasını müzakere etmek için Farsala'da toplanacaktı. Düşmanlıkların derhal askıya alınmasına ilişkin emirler, yukarıdaki koşullar Yunan Hükümeti tarafından kabul edilir edilmez Osmanlı birliklerinin komutanlarına gönderilecektir.²⁵⁴ Büyükelçiler de Babıâli'nin bu koşullarını derhal hükümetlerine sunmuşlardır.²⁵⁵

Babıâli'nin cevabını görüşmek üzere büyükelçiler Currie'nin çağrısıyla 16 Mayıs öğleden sonra bir araya gelmişlerdir. Büyükelçiler hükümetlerinin görüşüne sunmak üzere beş maddeden oluşan bir tasarı hazırladılar.

1. Her iki taraftaki düşmanlıkların derhal askıya alınmasında ısrar edilmeli. Bu askıya alma, Osmanlı limanlarının ablukasının sona ermesi anlamına gelmelidir. Bir ateşkesin sonuçlandırılması veya barış ön hazırlıklarının kabul edilmesi şartına bağlanmamalıdır. Aksine, onlardan önce gelmelidir.

2. Teselya'nın Osmanlı Devleti tarafından geri alınması söz konusu olamaz. Ancak belirli noktalarda sınırın stratejik olarak düzeltilmesi kabul edebilir.

²⁵⁴ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 620. 15 May 1897.

²⁵⁵ BOA., Y.PRK.PT., 12/60, leff 1, 14 Z 1314, (16 Mayıs 1897).

3. Tazminat ilkesine itiraz edemeyiz ama talep edilen rakam çok yüksek. Tazminatın tamamı ödenene kadar Osmanlı Devleti ele geçirdiği topraklarının bir kısmını rehin olarak tutmak isterse, bu işgal tamamen askerî olmalı, belirli noktalarla ve belirli sayıda birliklerle sınırlı olmalıdır.

4. Kapitülasyonların kaldırıldığını kabul etmek, şimdiye kadar bundan yararlanan bir Hristiyan millet için tehlikeli bir emsal olacaktır. Bununla birlikte, Yunan Konsolosluklarının koruma uygulamasında, yararlı bir şekilde düzeltilebilecek bazı suiistimallerin varlığını kabul etmeliyiz.

5. Osmanlı ve Yunan tam yetkili temsilcilerinin Farsala'da toplanma önerisi büyük devletler tarafından tavsiye ve ısrar edilmelidir. Hükümetler, barış sağlanana kadar arabuluculuk yapacaklardır.²⁵⁶

Sonunda Sultan'ın, Rus Çarı II. Nikolay'dan 17 Mayıs'ta gece saat 11'de telgraf alması üzerine, iki taraf arasında düşmanlıkların askıya alınmasına karar verildiği Currie'ye bildirilmiştir.²⁵⁷

Almanya'nın Londra büyükelçisi, Osmanlı'nın barışın sağlanması konusundaki tutumunu görüşmek üzere 18 Mayıs'ta Salisbury'le buluştu. Büyükelçi, savaş sonucunda hiçbir Hristiyan topluluğunun Osmanlı Hükümeti'nin egemenliği altına alınamayacağı görüşünün, diğer tüm devletler tarafından da paylaşıldığını ve bu konuda Salisbury ile aynı fikirde olunduğunu ifade etmiştir. Büyükelçi, Teselya'nın ise Türk birlikleri tarafından işgalinin uzun bir süre devam edebileceğini, sınırın stratejik olarak düzeltilmesinin ötesinde, Osmanlı'nın savaştan almasına izin verilebilecek belki de tek sonucun, yeterli bir tazminatın ödenmesi olduğunu belirtmiştir.²⁵⁸

Bununla birlikte, Yunanistan'ın malî durumu ve kredisi oldukça kötü olduğu için piyasalarda herhangi bir kredi bulmakta güçlük çekeceğinden, dikkate değer büyüklükte bir tazminatı hemen ödeyemeyeceği de açıktı. Diğer taraftan Yunanistan'ın ileriki bir tarihte taksitler halinde ödeyeceği bir tazminatın, Osmanlı Hükümeti'ne verilmesi daha da zor olacaktı. Osmanlı'nın elde edebileceği tek avantaj, Yunanistan'ın öngörülen tazminatı ödeyerek geri alabileceği zamana kadar, yakın zamanda fethettiği toprakları elinde tutması olacaktı. Salisbury, Teselya topraklarının uzun süreli işgaline, Hristiyan

²⁵⁶ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 624. 15 May 1897.

²⁵⁷ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 641. 17 May 1897.

²⁵⁸ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 648. 18 May 1897.

toplulukların Osmanlı idaresi tarafından yönetilmesini gerektirecek şekilde rıza göstermesinin mümkün olmadığını büyükelçiye ifade etmiştir.²⁵⁹

Daily Mail gazetesi de Osmanlı Devleti'nin harp tazminatı ödenene kadar Teselya'yı elinde bulundurması ihtimaline Salisbury'nin karşı çıktığını hatta diğer büyük devletler bu teklifi kabul ederlerse Avrupa uyumundan çekileceğini iddia etmiştir.²⁶⁰

Currie, 18 Mayıs'ta Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasındaki düşmanlıkların askıya alınmasından duyduğu memnuniyeti ifade etmek için Tevfik Paşa'yla görüşmüştür.²⁶¹ Currie, Osmanlı Devleti'nin uzlaşmacı bir tavır sergilemesinin Avrupa kamuoyunda büyük takdir kazandığını ifade etmiştir.

Nihayet Yunan tarafı da 19 Mayıs'ta arabuluculuk için İstanbul'daki büyük devletlerin elçilerine resmen başvuru yaptı. Ardından aynı gün Rus Çarı II. Nikolay'nın dostane duygularını ifade eden ve diğer devletlerin barışçıl arzularını destekleyen, aynı zamanda Osmanlı birliklerinin başarılarını takdir eden özel telgraf büyükelçilere ulaşmıştır.²⁶²

Salisbury ise 19 Mayıs'ta görüştüğü çeşitli büyükelçilerden edindiği izlenimi telgrafla Currie'ye bildirmiştir. Ona göre büyükelçiler, Osmanlıya toprak verilmesine ve Yunan uyruklarına sağlanan kapitülasyonların kaldırılmasına tamamen karşıydılar. Diğer taraftan tazminat meselesi ise ayrı bir sorunu teşkil ediyordu. Mevcut Yunan kredisi durumunda tazminatın ödenmesi için teminat sağlamanın zorluğu, devletler tarafından bilinen bir şeydi. Salisbury en umut verici çözümü Yunan gelirin bazı dalları üzerinde bir miktar uluslararası kontrolün kurulması olarak görüyordu.²⁶³

İki taraf arasındaki görüşmelerin ardından İstanbul'daki büyükelçiler 22 Mayıs sabahı Avusturya Büyükelçisi Calice nezdinde toplandılar.²⁶⁴ Rus Büyükelçisi Nelidoff, meslektaşlarına Çar II. Nikolay'nın Sultan'a gönderdiği, Babıâli'nin barış taleplerinde ılımlı olacağı umudunu dile getiren mektubundan bahsetti. Büyükelçiler daha sonra

²⁵⁹ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 648. 18 May 1897.

²⁶⁰ BOA., Y..MTV., 158/94, leff 1, 25 Z 1314, (27 Mayıs 1897).

²⁶¹ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 659. 18 May 1897.

²⁶² TNA., F.O. 78/4802, No. 353, Sir Philip Currie to the Marquess of Salisbury, 19 May 1897.

²⁶³ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 664. 19 May 1897.

²⁶⁴ BOA., Y..MTV., 157/157, leff 1, 20 Z 1314, (22 Mayıs 1897).

Babîâli ile iletişimlerinin nasıl olması gerektiği üzerine görüş alışverişine başladılar.²⁶⁵ Öğleden sonra yeniden bir araya gelen büyükelçiler, Alman büyükelçisinin de hükümetinden yetki almasıyla Babîâli'ye gönderilecek olan barış önerilerini görüşmeye başladılar.²⁶⁶

Büyükelçiler 25 Mayıs'ta 14'ünde gönderdikleri muhtıraya ek olarak Tevfik Paşa'ya Calice aracılığıyla bir muhtıra daha gönderdiler. Yunanistan ile olan savaşın durdurulmasına müteakip yapılacak barış görüşmelerinin biran evvel başlanması talep edilmiştir.²⁶⁷ Barış görüşmelerinin başlaması için ön şartlardan biri olan Yunanistan'ın Girit'teki askerî varlığı, son Yunan birliklerinin 26 Mayıs'ta Palatanyas'dan Pire'ye doğru yola çıkmasıyla aşılmış oldu.²⁶⁸

3.3.3.3. Tophane Görüşmeleri

Yunan Hükümeti, 20 Mayıs'ta Salisbury'den büyük devletlerin İstanbul'daki temsilcilerinin barışı süratle sağlamalarını rica etmişti. Çünkü her bir gün gecikmenin Yunanistan'a maliyeti 300.000 drahmiydi. Yunan Hükümeti'nin de bu masrafı uzun süre karşılayacak bütçesi yoktu.²⁶⁹

Salisbury, ateşkes ve barış görüşmelerinin başlayabilmesi ve barışçıl tutumu için Osmanlı'nın attığı adımlardan ötürü 25 Mayıs'ta Currie aracılığıyla Sultan'a teşekkürlerini iletmiştir.²⁷⁰

Babîâli, büyükelçilerin 22 Mayıs'ta gönderdikleri muhtıraya 27 Mayıs gecesi cevap vermiştir.²⁷¹ Babîâli, Osmanlı Devleti'nin haklarına, meşru çıkarlarına ve toprak bütünlüğüne saygı gösteren ilk Türk Muhtırasında formüle edilen barış koşullarını göz önünde bulundurarak, prensipte hak ve menfaatlerini korumak kaydıyla büyükelçilerle görüşmeye hazır olunduğu bildirilmiştir.²⁷² Ardından Meclis-i Vükelâ'da yapılan toplantıda, büyükelçilerle müzakerelerin Tevfik Paşa aracılığıyla yapılacağı belirtilirken, müzakerelerin bir konferans şeklini almaması, protokol düzenlenmemesi

²⁶⁵ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 681. 22 May 1897.

²⁶⁶ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 690. 22 May 1897.

²⁶⁷ BOA., HR.SYS., 1744/7, leff 1,2, 23 Z 1314, (25 Mayıs 1897).

²⁶⁸ British Accounts and Papers, Turkey No. 11 (1897), No. 723. 26 May 1897.

²⁶⁹ British Accounts and Papers, Turkey No. 2 (1898), No. 12. 20 May 1897.

²⁷⁰ British Accounts and Papers, Turkey No. 2 (1898), Inclosure 1 in No. 64. 27 May 1897.

²⁷¹ BOA., Y.MTV., 158/109, leff 1, 26 Z 1314, (28 Mayıs 1897); TNA., F.O. 78/4802, No. 365, Sir Philip Currie to the Marquess of Salisbury, 28 May 1897.

²⁷² British Accounts and Papers, Turkey No. 2 (1898), *Correspondence Respecting the Negotiations For the Conclusion of Peace between Turkey and Greece*, (London: 1898), No. 4. 28 May 1897.

ve savaş sırasında ele geçirilen yerlerin Yunanistan'a terk edilmemesine dair kararlar alınmıştır.²⁷³

Sultan II. Abdülhamid de Tevfik Paşa'ya büyükelçilerle barış görüşmeleri yapılırken, Rus Çarı II. Nikolay'ın verdiği teminatlardan istifade edilerek, Rus Büyükelçisi Nelidoff ile özel olarak görüşme yapması talimatını vermiştir.²⁷⁴

Currie, İngiltere Kraliçesi Victoria'nın doğum günü münasebetiyle, İngiliz büyükelçiliğinde bir davet düzenlemişti. Bu davet Osmanlı devlet erkânının uzun zamandır muzaffer edasıyla katıldığı ilk toplantı olmuştur. Özellikle son dönemde yaşanan Ermeni olayları ve neticesinde yapılan toplantılarda devlet erkânı mahcup bir vaziyet takınmışlardı. Bundan dolayı da davete Sadrazam, Şûrâ-yı Devlet Reisi, Hariciye ve Dâhiliye nazırlarıyla birçok devlet adamı katılmıştı. Fransa Büyükelçisi Cambon, Currie ile Osmanlı devlet erkânıyla hemen sohbete girmiş ve konuyu Yunan savaşına getirmişlerdir. Cambon, tazminat için istenilen 10 Milyon liranın Avrupa devletleri tarafından çok bulunduğunu, Yunanistan'dan istenilecek şeylerin daha makul olmasını söylemiştir. Bunun üzerine Ticaret ve Nafia Nazırı Mahmud Celaleddin Paşa: *"biz Yunan Devleti'yle harp etmek hevesinde değildik. Hariçteki muharebenin kapısını Yunanlılar açtı. Harbin netice-i galibanesi ise bize kaldı. Yunandan aradığımız şey her galibin talepte haklı olacağı mevaddan ibarettir. Harp tazminatı dahi hesaba dahildir. Bu halde nasıl fahiş ad olunur"* cevabını vermiştir.²⁷⁵

Babîâli, büyükelçilerden, ateşkesin derhal imzalanması için Yunan komutanına resmî bir emir gönderilmesini sağlamak ve Atina ile iletişim için gerekli adımları atmakta hiç vakit kaybetmemelerini rica etmiştir.²⁷⁶ Babîâli'nin bu talebi üzerine 31 Mayıs'ta toplanan büyükelçiler, Yunan Hükümeti'ne on beş günlük süreyle ateşkesin imzalanmasına izin vermesini tavsiye ettiklerini içeren telgrafi gönderme kararı almışlardır.²⁷⁷

²⁷³ BOA., İ..MTZ.(01), 24/1177, leff 9, 24 Z 1314, (26 Mayıs 1897).

²⁷⁴ BOA., İ..MTZ.(01), 24/1179, leff 1, 24 Z 1314, (26 Mayıs 1897).

²⁷⁵ BOA., Y..PRK.TNF., 5/30, leff 1, 21 Z 1314, (23 Mayıs 1897).

²⁷⁶ British Accounts and Papers, Turkey No. 2 (1898), No. 19. 31 May 1897; BOA., İ..MTZ.(01), 24/1178, leff 1, 24 Z 1314, (26 Mayıs 1897).

²⁷⁷ British Accounts and Papers, Turkey No. 2 (1898), No. 20. 31 May 1897; BOA., İ..MTZ.(01), 24/1181, leff 1, 27 Z 1314, (29 Mayıs 1897).

Tevfik Paşa, ateşkesin barış görüşmeleri devam ettiği sürece yürürlükte kalacağına dair notayı 1 Haziran'da büyükelçilere bildirmiştir.²⁷⁸ Büyükelçiler adına Calice ise 1 Haziran'da Tevfik Paşa'ya barış görüşmelerinin 3 Haziran Perşembe günü başlaması için ricada bulunmuştur.²⁷⁹ Ardından büyükelçiler ile Tevfik Paşa 3 Haziran Perşembe öğleden sonra Babiâli'de barış şartlarını görüşmeye başlamayı kararlaştırdılar.²⁸⁰

3.3.3.3.1. Teselya ve Sınır Meselesi

Ateşkesin yapılp barış görüşmelerinin başlayacağı bir sırada Yunanistan Dışişleri Bakanı Avrupa başkentlerindeki temsilcilerine, Yunanistan'ın doğrudan müzakerelere girme niyetinde olmadığı için büyük devletler aracılığıyla barışın süratle sonuçlandırılmasının acil gerekliliğini belirtmiştir.²⁸¹

Currie ise Teselya'nın mevcut durumunu incelemesi ve rapor etmesi için Eliot'u bölgeye göndermek için 1 Haziran'da Salisbury'den yetki istemiştir. Salisbury de Eliot'un, görevi tek başına üstlenmek yerine, diğer bazı büyükelçiliklerden gelen delegelerin kendisine eşlik etmesinin daha arzu edilebilir olacağını bildirmiştir.²⁸²

Bu sırada Hariciye Nazırı Tevfik Paşa ile büyükelçiler arasındaki barış görüşmelerinin yapılacağı yer olarak Tophane-i Amire kararlaştırılmıştı.²⁸³ Currie, 3 Haziran öğleden sonra büyükelçiler ile Tevfik Paşa arasında barış şartlarını görüşmek üzere Tophane'de ilk toplantılarını yaptıklarını Salisbury'e bildirmiştir.²⁸⁴

Tevfik Paşa, Currie'nin 15 Mayıs tarihli telgrafında Salisbury'e bildirdiği üzere, Babiâli'nin taleplerini özetlemiş ve daha sonra onları destekleyen bir muhtıra okumuştur. Büyükelçiler, Currie'nin 15 Mayıs tarihli telgrafında (Madde 2, 3 ve 4) belirtilen noktalara itirazları sıralayarak cevap vermişlerdir. Büyükelçiler, Tevfik

²⁷⁸ BOA., Y..MTV., 159/4, leff 1, 30 Z 1314, (1 Haziran 1897).

²⁷⁹ BOA., Y..A...HUS., 372/87, leff 3, 30 Z 1314, (1 Haziran 1897).

²⁸⁰ British Accounts and Papers, Turkey No. 2 (1898), No. 22. 31 May 1897; BOA., HR.SFR.3..., 469/5, leff 1-2, 2 M 1315, (3 Haziran 1897). Tophane kasrında yapılan 19 toplantıda büyükelçiler Yunan menfaatlerini korumak için ellerinden geleni yaparlarken, müzakerelerde yer alan Osmanlı delegeleri ise büyük bir gevşeklik göstermişlerdir. Ziya Şakir, *1897 Türk-Yunan Muharebesi ve Sultan Hamid'in Gizli Siyaseti*, Akıl Fikir Yay., İstanbul 2011, s. 251.

²⁸¹ British Accounts and Papers, Turkey No. 2 (1898), No. 58. 31 May 1897.

²⁸² British Accounts and Papers, Turkey No. 2 (1898), No. 32. 2 June 1897.

²⁸³ BOA., HR.TH., 194/89, leff 1, 1 M 1315, (2 Haziran 1897).

²⁸⁴ BOA., HR.SYS., 1670/4, leff 1, 2 M 1315, (3 Haziran 1897). Currie bir gün önce de Salisbury'e toplantılarda Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya ve İtalya'nın takip edebilecekleri siyaset hakkında gizli başlıklı bir rapor göndermiştir. TNA., F.O. 78/4802, No. 372, Sir Philip Currie to the Marquess of Salisbury, 2 June 1897.

Paşa'dan tazminat, hudut ve kapitülasyonlarla ilgili üç maddeye verilen cevapları yazılı olarak hazırlamak amacıyla okuduğu muhtırayı kendilerine iletmesini istemişlerdir. Fransız ve İtalyan elçileri, Hristiyan toplulukların Osmanlı egemenliğine alınması konusunda Currie ile aynı talimatları almışlardı ve onlar da hükümetlerinin bu konudaki görüşlerini Tefik Paşa'ya bildirmişlerdir. Ancak Tefik Paşa, hükümetinin taleplerini değiştirme yetkisine sahip olmadığını bu yüzden de Sultan'a başvurmak için izin istemiştir.²⁸⁵

Tophanede yapılan ilk toplantıda Currie'nin, hiçbir Hristiyan toprağının Müslüman hâkimiyetine geçmemesi üzerine yaptığı konuşma, toplantının soğuk ve gergin bir ortamda geçmesine neden olmuştur.²⁸⁶

Currie 5 Haziran'da Atina'daki meslektaşı Egerton'a büyükelçilerin henüz herhangi bir karara varmadıklarını, ilk iki toplantıda tazminatın miktarı hakkında bir görüşme yapılmadığını bildirmiştir. Currie, Osmanlı'nın savaş masraflarının ve uğradıkları kayıpların başlangıçta iddia ettiği meblağ olan 4.000.000 sterlinden daha azını kabul etmeye ikna etmenin mümkün olmayacağını düşünüyordu.²⁸⁷

İkinci oturumda alınan karar gereği 9 Haziran'da İngiliz, Rus ve İtalyan büyükelçilik dragomanları Teselya'nın durumunu tahkik etmek için İstanbul'dan yola çıktılar,²⁸⁸ 11 Haziran'da ise Teselya'ya ulaştılar.²⁸⁹

Tophane'de görüşmelerin yapıldığı sırada, Osmanlı-Yunan sınırda da çok sayıda mektup İstanbul'a ulaşıyordu. Özellikle Larissa'dan, Teselya'nın Yunanistan'a iadesini protesto eden, bölgenin ileri gelenlerinden Sultan'a gönderilen bir dilekçe, Currie'ye de gönderilmişti. Dilekçe doksan üç Müslüman, elli dört Hristiyan ve kırk bir Yahudi ileri gelen tarafından imzalanmıştı. Yunanistan'ın ezici vergilendirmesi ve yozlaşmış yönetiminin neden olduğu sefaletin yanı sıra, eyaletin oldukça yakın bir zamanda, Yunan yetkililerin hapisneden serbest bıraktığı ve evlere saldırdığı haydutlar ve diğer suçlular tarafından acınacak bir duruma getirildiğini belirtiyordu. Bununla birlikte, Teselya'nın Yunan Hükümeti'ne iadesi dilekçe sahipleri üzerinde büyük bir endişeye

²⁸⁵ British Accounts and Papers, Turkey No. 2 (1898), No. 37. 3 June 1897.

²⁸⁶ TNA., F.O. 78/4802, No. 377, Sir Philip Currie to the Marquess of Salisbury, 3 June 1897; BOA., Y..MTV., 159/64, leff 1, 5 M 1315, (6 Haziran 1897).

²⁸⁷ British Accounts and Papers, Turkey No. 2 (1898), No. 45. 5 June 1897.

²⁸⁸ BOA., Y..MTV., 159/194, leff 1, 8 M 1315, (9 Haziran 1897).

²⁸⁹ BOA., Y..PRK.PT., 13/139, leff 1, 10 M 1315, (11 Haziran 1897).

neden olmuştu. Böyle bir adımın kendilerini Sultan'ın merhametine bırakan ve eyaletlerinin onun egemenliğine dahil edilmesi için dua eden dilekçe sahipleri için yıkımdan başka bir şey ifade etmeyecekti.²⁹⁰

Türlü nedenlerle iki kez ertelenen toplantı 12 Haziran'da üçüncü defa yapılmıştı. Currie, Tevfik Paşa'ya ikinci toplantıda öngörüldüğü gibi sınır çizgisinin bir taslağını sunmaya hazır olup olmadığını sordu. Tevfik Paşa, diğer büyükelçilerden de gelen baskılar neticesinde “*Tamamen stratejik bir düzeltme ilkesi, İmparatorluk Hükümeti tarafından kabul edilmektedir,*” şeklinde büyükelçilerde hükümetlerine telgraf çekmelerini istemiştir. Büyükelçiler ise gelecek toplantı için Tevfik Paşa'nın önüne, askerî ataşeler tarafından belirlenmiş ve Osmanlı'ya hiçbir Rum köyünün devredilmediği bir sınır haritası sunmak için karar aldılar. Currie diğer bir sorun olan kapitülasyonlar konusunda ise herhangi bir zorluk beklemiyordu.²⁹¹

Altı büyükelçi 14 Haziran'da yeniden bir araya gelerek, askerî ataşelerin hazırladığı sınır hattını gösteren bir haritayı Tevfik Paşa'ya iletti. Ertesi gün yeniden bir araya gelen Tevfik Paşa ve büyükelçiler yanlarında bu sefer kâtipleri bulunmadığı ve hiçbir zaptın tutulmadığı özel bir görüşme gerçekleştirdiler.²⁹²

Tevfik Paşa 12 Haziran'daki toplantıda Osmanlı ile Yunanistan arasındaki barış şartlarına ilişkin gözlemlerinin özünü vermek üzere büyükelçilere bir memorandum sundu. Memorandum'da, Teselya sorunu (sınırın stratejik olarak çizilmesi), tazminat (Tevfik Paşa bir tablo hazırlayarak Yunanistan'ın ödeyebileceği bir miktar göstermiştir) olarak 10.000.000 Osmanlı lirası ve son olarak Yunanistan'a verilen kapitülasyonlar meselesi üç ana başlık altında belirtilmiştir.²⁹³

Tevfik Paşa 19 Haziran'daki toplantıda,²⁹⁴ askerî ataşelerin çizdiği sınır hakkında Türk askerî uzmanlarının raporunun, bir sonraki toplantının yapılacağı 21'ine kadar hazır olmayacağını duyurdu. Currie'nin rahatsızlığı devam ettiği için bu görüşmede yerine Bunsen katılmıştı.²⁹⁵ Tevfik Paşa daha sonra kapitülasyonlarla ilgili uzun bir

²⁹⁰ British Accounts and Papers, Turkey No. 2 (1898), No. 77. 11 June 1897.

²⁹¹ British Accounts and Papers, Turkey No. 2 (1898), No. 67. 12 June 1897.

²⁹² BOA., Y..MTV., 159/19, leff 1, 14 M 1315, (15 Haziran 1897).

²⁹³ British Accounts and Papers, Turkey No. 2 (1898), No. 80. 12 June 1897.

²⁹⁴ BOA., Y..PRK.PT., 13/180, leff 1, 18 M 1315, (19 Haziran 1897). Büyükelçilerle Tophane Kasrı'nda yapılan 5. ve 6. toplantılar ve Tevfik Paşa'nın ayrıntılı raporları hakkında bkz. BOA., Y..A...RES., 87/35, leff 5-8-11-12-13-16, 19 M 1315, (20 Haziran 1898).

²⁹⁵ BOA., Y..MTV., 160/226, leff 1, 19 M 1315, (20 Haziran 1897).

muhtıra okudu ve bunların tamamen kaldırılmasıyla, Yunanların suistimallerinin engellenebileceğini savundu.²⁹⁶

Büyükelçiler 28 Haziran'a ertelenen toplantıdan önce bir araya geldiler ve Türk askerî uzmanlarıyla ertelenen görüşmelerine ilişkin askerî ataşelerin raporlarını görüştüler. Currie, Salisbury'e görüşmelerde incelenmekte olan üç farklı sınır çizgisi olduğunu ifade etmiştir. Buna göre:

1. Aslen askerî ataşeler tarafından tamamen stratejik bir sınır olarak önerilen ve Osmanlı'nın 335 kilometrekare elde edeceği hat.

2. Yukarıdaki 335 kilometrekarenin yanı sıra Nezeros Köyü ve ovasının eklenmesi ve diğer birkaç küçük ilave ile toplam 65 kilometrekarelik bir alanı oluşturmaktadır.

3. Pinios'un ağzından başlayan ve yukarıda anlatıldığı gibi orijinal hattı birleştiren ve böylece Rapsani bölgesini de içine alan bir hat.²⁹⁷

Teselya'daki durumu tahkik etmek için Currie tarafından gönderilen elçilik kâtiplerinden Elliot, bölge hakkında hazırladığı raporu Currie'ye göndermişti. İngiliz büyükelçiliğin ve Avrupa devletlerinin iddia ettiği gibi Osmanlı askerlerinin bölgede hiçbir yağma ve katliama karışmadığı, sadece bazı Arnavutların boş evlere girdiği raporda açıkça belirtilmiştir. Currie de raporu Tevfik Paşa'ya ile paylaşmıştır.²⁹⁸ Bu raporlar sayesinde harp sırasında Osmanlı askerleri üstüne atılan asılsız iddialar da çürütülmüş oldu.

İstanbul'da müzakerelerin yapıldığı sırada Teselya halkı Currie ve Sultan'a gönderdikleri bir mektubun benzerini Salisbury'e de gönderdiler. Mektupta *“Teselya halkı hem mallarına hem de canlarına zarar vererek onları korkakça terk eden Yunan Hükümeti'nden bıktıklarını ifade ettiler. Daha önce hiçbir zaman Osmanlı idaresi altında bu kadar çok zulme ve Yunan Hükümeti'ndeki kadar neredeyse ödenemeyecek vergilere sahip olmadıklarından şikâyetle bulundular. İnsanlar Osmanlı idaresinden mutlu ve memnundu, kimse Müslüman yetkililerin muamelesinden şikâyet etmemişti. Yunan hâkimiyetine geçtiğimiz andan itibaren borçlarla dolu olmayan birkaç sakin var,*

²⁹⁶ British Accounts and Papers, Turkey No. 2 (1898), No. 83. 19 June 1897.

²⁹⁷ British Accounts and Papers, Turkey No. 2 (1898), No. 93. 26 June 1897.

²⁹⁸ BOA., Y.A...HUS., 373/89, leff 1, 21 M 1315, (22 Haziran 1897).

tarlalarımızın ve ticaretimizin yönü zayıf ve içler acısı. Sadece geçici bir değere sahip paramız var ve savaş bitti, o kadar büyük bedeller ödemek zorunda kalacağız ki, felaket, tam bir yıkım kaçınılmaz olacak ve zavallı ülkemizin iyileşmesi için on yıla ihtiyacı olacak. Dilekçe sahipleri İngiltere'ye, Teselya sakinlerinin büyük çoğunluğunun Sultan'ın üstünlüğünü Yunanlıların üstünlüğüne tercih ettiği konusunda içtenlikle temin edebilir ve büyük devletlere eski sınırın yeniden kurulması için yalvarıyoruz,"²⁹⁹ ifadelerini kullanmışlardır.

Hiç kuşkusuz Tophane'de yapılan toplantıların en baskın kişisi Currie'ydi. Amiri Salisbury ile tam uyumlu bir şekilde hareket eden Currie, toplantılarda baskı yapacağı konuları çok iyi biliyordu. 28 Haziran'daki toplantıda Salisbury'nin de onayını aldığı sınır hattı konusunda Tevfik Paşa'ya baskı yapmayı diğer meslektaşlarına da kabul ettirmişti. Tevfik Paşa toplantıda tazminatın miktarını 5.000.000 sterlin (5.500.000 Osmanlı Lirası) olarak önerdi. Elçiler, Yunanistan tarafından ödenebilecek en yüksek meblağın 4.000.000 sterlin olduğunu söylediler ve bu rakamı aşmayı reddettiler. Sınır çizgisi konusunda ise Currie, iki tarafa da kesin talimatlar verilmedikçe askerî uzmanların bir araya gelmesinin boşuna olduğuna dikkat çekti.³⁰⁰

Askerî ataşeler tarafından hazırlanan sınır tekliflerini içeren taslak, büyükelçiler tarafından 14 Haziran'da Tevfik Paşa'ya sunulmuştu. Bu plan, Türk askerî uzmanlarından müteşekkil bir komisyona sunuldu ve 21 Haziran'da Tevfik Paşa, askerî uzmanların görüşlerini dinledikten sonra Tırnavo'nun batısında önerilen sınır hattından memnun olduğunu ancak çetelerin saldırılarını kontrol etmek için gerekli pozisyonları sağlamadığı gerekçesiyle Tırnavo'dan doğuya doğru hattı istisna ettiğini belirtti. Tevfik Paşa'nın karşı önerisi, sınırın Tırnavo'dan çok sayıda kasaba ve köyün Osmanlı'ya devredildiği topraklar da dâhil olmak üzere, Nerias ve Pencus nehirlerini denize kadar takip etmesiydi.³⁰¹

Tevfik Paşa 24 Haziran'da sınır meselesi için Yenişehir'in güneyinde yer alan Karacadağ sınırı hakkında ısrarını sürdürdü. Tevfik Paşa hatta toplantıya Teselya'nın bir haritasını getirmiş ve daha net anlaşılması için kırmızıyla köyleri ve çiftlikleri, sarı

²⁹⁹ British Accounts and Papers, Turkey No. 2 (1898), No. 97. 26 June 1897.

³⁰⁰ British Accounts and Papers, Turkey No. 2 (1898), No. 98. 28 June 1897; 28'inde dokuzuncusu yapılan görüşmelerin içeriği hakkında Tevfik Paşa kapsamlı bir rapor hazırlayıp Saraya göndermiştir. Bkz. BOA., Y..PRK.ZB., 19/8, leff 6, 27 M 1315, (28 Haziran 1897).

³⁰¹ British Accounts and Papers, Turkey No. 2 (1898), No. 105. 24 June 1897; BOA., Y..A...HUS., 373/87, leff 1, 22 M 1315, 23 Haziran 1897.

renkte Ulahları, yeşil renk Müslümanların ve pembe renk ise Yunanların yaşadıkları yerleri göstermiştir.³⁰² Tefik Paşa bu argümanlarla sınırın neden söz konusu istikametten geçmesi gerektiğini ifade etmeye çalışmıştır. Hatta Teselya'nın Yunanistan'a ilhak olunmasına karşı Yenişehir'den Tırnova'dan Tırhala'dan Kalambaka'dan ve Galos'tan çok sayıda Ulah İstanbul'daki büyükelçilere telgraf göndermişlerdir. Ulahlar eğer memleketleri Yunanistan'a verilirse silaha sarılacaklarını açıkça ifade etmişlerdi.³⁰³

Volo'daki İngiliz Konsolos Yardımcısı, Karditsa ve Trikala'daki tarafsız yabancı sakinler tarafından, Osmanlı'nın gelmesinden üç gün önce bu kasabaların serbest bırakılan Yunan esirler tarafından yağmalandığı konusunda 30 Haziran'da Currie'yi bilgilendirmiştir. Currie, bölgede Yunan çetelerinin çok aktif olduğunu nüfusu terörize ettiklerini ve bazı zengin Yahudileri kaçırıp onlardan büyük bir fidye aldıklarını, bu nedenle Osmanlı ileriye doğru bir hareket yaparsa suçlanamaması gerektiğini düşünüyordu.³⁰⁴

Osmanlı Devleti Teselya hakkındaki iddiasını ve ısrarını hükümetler nezdinde sürdürmeye devam ediyordu. Londra Sefirinin Salisbury nezdinde yaptığı ısrarlı baskılarının ardından İngiliz Hükümeti Currie'den, Teselya hakkında kapsamlı bir raporun hazırlanıp gönderilmesini istemiştir.³⁰⁵

Londra Sefiri ayrıca 27 Haziran'da Salisbury'e, Teselya'da stratejik nedenlerle toprak imtiyazlarının görüşüldüğü sırada Currie'ye talimatlarında daha fazla serbestlik verilmesi yönündeki talebini ilettili. Salisbury, Antopulos Paşa'ya cevaben, İngiliz Hükümeti'nin Yunanistan ile Osmanlı arasındaki sınırın düzeltilmesine ve bunun sonucunda önemli sayıda Yunanın, Osmanlı Hükümeti yönetimi altında değiştirilmesine rıza gösteremeyeceğini söylemiştir Salisbury ayrıca Rum sakinlerin bulunduğu herhangi bir bölgenin Osmanlıya geri verilmesi halinde, bu bölgeleri terk etmek isteyen herkese tarafsız bir makam tarafından belirlenecek tazminat verilmesi gerektiğini ifade

³⁰² Bkz. Ek 27.

³⁰³ BOA., Y..MTV., 161/31, leff 1, 3, 23 M 1315, (24 Haziran 1897).

³⁰⁴ British Accounts and Papers, Turkey No. 2 (1898), No. 108. 1 July 1897.

³⁰⁵ BOA., HR.SYS., 1741/36, leff 1, 28 M 1315, (29 Haziran 1897).

etmiştir.³⁰⁶ Söz konusu bütün iddiaları araştırmak için Elliot 29 Haziran'da Galos'a ulaştı.³⁰⁷

3 Temmuz'da Larisa'nın da ileri gelenleri Currie'ye mektup göndermişlerdir. Yenice bölgesinin çeşitli Hristiyan ileri gelenleri, Teselya'nın Türk kuvvetleri tarafından tahliye edilmesini ve Yunanistan'a geri verilmesini şiddetle protesto ettiler.³⁰⁸ Ancak Currie bu mektupların hiçbirini dikkate almayarak, Osmanlı Devleti'nin olası bir toprak kazanımına engel olmuştur.

Osmanlı Hükümeti'nin Yunanistan'dan talep ettiği savaş tazminatı konusunda Currie büyükelçilerin görüşlerini ortaya koyan bir raporu Salisbury'e gönderdi. Tazminat miktarının Yunanistan'ın ödeme gücü ile sınırlı olması gerektiğine dair teklifi Tevfik Paşa'ya iletiler. Müteakip bir toplantıda Tevfik Paşa, büyükelçilerin teklifinden yararlanmak istediğini dile getirdi. Daha sonra Yunanistan'ın bir tazminat kredisinin faizini sağlayabileceği yıllık tutarı belirlemeye çalışmak için konuyu araştırmak üzere bir uzmanlar komisyonu tayin edilmesi kararlaştırıldı. Buna göre komisyona Fransız büyükelçiliği, kamu borçları konseyinin bir çalışanı olan Ducos, Avusturya büyükelçiliği, Chevalier Princig de Herwalt, Avusturya tahvil sahiplerinin aynı idaredeki temsilcisi ve Alman Büyükelçiliği birinci Dragomanı Testa, seçildi.

Salisbury 8 Temmuz'da Currie'ye, askerî atışelerin sınır hakkında orijinal önerilerini bastırmak için meslektaşlarıyla birlikte hareket etmesine izin verdi. Salisbury, sınırda önerilen düzeltmeden etkilenen kişi sayısı hakkında Galos'a giden Eliot'tan da bir rapor almasını istedi. Kendisi de Avrupa başkentlerine, yaklaşık 3000 Hristiyan'ın Osmanlı egemenliğine giremeyeceğini dair mesaj yollayarak, birlikte hareket edilmesini istemiştir.³⁰⁹

Halbuki bu rakamlar ve daha fazlası İngiliz raporlarında geçmişse de bunun abartılı olduğu Albay Ponsonby'nin bölgede yaptığı incelemeler neticesinde belirtilmiştir. Albay Ponsonby olası bir sınır değişikliğinde sadece 300-400 Ulah'ın bulunduğu bir köyün Osmanlı'ya geçeceğini hazırladığı raporunda açıklamaya çalışmıştır.

³⁰⁶ British Accounts and Papers, Turkey No. 2 (1898), No. 109. 1 July 1897.

³⁰⁷ BOA., Y..MTV., 161/169, leff 1, 28 M 1315, (29 Haziran 1897).

³⁰⁸ British Accounts and Papers, Turkey No. 2 (1898), No. 147. 3 July 1897.

³⁰⁹ British Accounts and Papers, Turkey No. 2 (1898), No. 129. 8 July 1897.

Büyükelçiler 8 Temmuz'da Büyükdere'deki Avusturya büyükelçiliğinde yeniden bir araya geldiler.³¹⁰ Toplantıda, Nelidoff'un önerisine uygun olarak Babıâli'ye gönderilmek üzere bir nota hazırlandı.³¹¹ Babıâli'nin Teselya hududunun düzeltilmesi sorununa ilişkin kaçamaklarını göz önünde bulundurarak, hükümetlerinden aldıkları talimatla Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'ya:

*“Askerî Ataşeliklerin hazırladığı ve Babıâli'ye iletilen stratejik sınır düzeltme hattı, büyük devletlerin onayına sahiptir. Sonuç olarak, Osmanlı İmparatorluğu Hükümeti'ne, tüm Avrupa'nın ilgilendiği bir barışın sonuçlandırılmasını geciktirmekten başka hiçbir sonucu olmayan bir engeli sona erdirmeye kararlı olduklarını bildirmeyi kabul ettiler,”*³¹² şeklinde nota gönderme kararı aldılar.

Currie ise bu notaya, Osmanlıya bırakılan toprakların tüm sakinlerine uygun bir tazminatla göç etme seçeneğinin sunulması gerektiği yönünde bir şart eklemek istedi. Ancak meslektaşları, Tevfik Paşa'ya böyle bir şarttan söz edilmeksizin orijinal hattın resmi bildiriminin yapılmasını istediler ve bu hattın sadece Ulahların yaşadığı küçük bir köyü aktardığına da dikkat çektiler. Currie baskılara karşı gelemeyip öneriyi kabul etti. Ancak, devletlerin şimdi belirlenen çizginin herhangi bir şekilde genişletilmesini kabul etmeleri durumunda, şartın eklenmesinde ısrar etme hakkını saklı tuttuğunu da meslektaşlarına belirtmiştir.³¹³

Büyükelçilerin 8 Temmuz'daki taleplerine, 13 Temmuz'a kadar Babıâli'den hiçbir cevap gelmedi. Hatta büyükelçilerin talepleri, Babıâli tarafından giderek artan bir muhalefetle karşılandı. Currie de bunun üzerine meslektaşlarını acil toplantıya davet etti.³¹⁴ Alman Dışişleri Bakanı da İstanbul Büyükelçisi Saurma'ya şüpheli durumlarda Petersburg hükümet programını desteklemenin her zaman en güvenlisi olduğunu ancak Currie'nin kötü bir sicile sahip olduğu için güvenmemesi gerektiği talimatını vermiştir.³¹⁵

³¹⁰ BOA., Y.PRK.ZB., 19/59, leff 1, 7 S 1315, (8 Temmuz 1897).

³¹¹ BOA., HR.SYS., 1741/40, leff 1, 7 S 1315, (8 Temmuz 1897).

³¹² British Accounts and Papers, Turkey No. 2 (1898), No. 133. 8 July 1897.

³¹³ British Accounts and Papers, Turkey No. 2 (1898), No. 133. 8 July 1897.

³¹⁴ British Accounts and Papers, Turkey No. 2 (1898), No. 146. 13 July 1897.

³¹⁵ Die Grobe Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914, Sammlung der Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes 12. Band: Alte und neue Balkanhandel 1896-1899, (Ed. Johannes Lepsius, Albrecht Mendelssohn-Bartholdy, Friedrich Thimme) Nr. 3244, p. 427, Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte M. B. H. in Berlin W 8, 1924.

Sultan II. Abdülhamid 15 Temmuz'da yapılacak görüşmelerde, Tevfik Paşa'ya harita üzerinde yapılacak değerlendirmeler sırasında yardımları dokunacağını düşündüğü Tophane Müşiri Zeki Paşa ile Erkân-ı Harbiye'den Sadeddin Paşa'nın da görüşmelere katılmasını istedi.³¹⁶

Tevfik Paşa'nın önerisine uygun olarak askerî ataşeler ve büyükelçiler 17'sinde Tophanede hazır bulundular. Tevfik Paşa Sultan'ın yanına uğraması nedeniyle toplantıya gecikmişti. Osmanlı sınır delegeleri olan Tophane Müşiri Zeki, Abdullah ve Ömer paşalar da buradaki toplantıya katılamadı.³¹⁷ Bu yüzden de büyükelçiler Tophane'den ayrılıp Avusturya elçiliğine geçtiler. Daha sonra Tevfik Paşa da onlara katıldı. Sınır meselesini görüşmek için Tophane Müşiri Zeki Paşa da toplantıya katıldı. Yoğun tartışmaların ardından sınır çizgisinin Pinios ve Kyria hattı olarak kabul edilen bir taslak hazırlandı ve Tevfik Paşa'ya sunuldu. Sunulan taslakta:

*“Askerî Ataşeler tarafından hazırlanan, büyükelçiler tarafından dışişleri bakanına iletilen ve büyük devletler tarafından müştereken onaylanan Tesalya hududu düzeltme çizgisi, Osmanlı Hükümeti tarafından kabul edilmiştir. Bu çizgi yerinde izlendiğinde, üzerinde anlaşmaya varılarak ufak tefek değişikliklerin yapılabileceği anlaşılır,”*³¹⁸ ifadeleri yer almaktaydı. Tevfik Paşa, taslağı Babiâli'ye sunacağına ve en kısa zamanda cevap vereceğine dair söz vermiştir.

Salisbury de bu süre içerisinde Currie'ye talimatlarını göndermeye devam ediyordu. Onun en fazla ilgilendiği konu sınır meselesi olduğu için talimatlarının içeriği genelde bu konuyla ilgiliydi. Salisbury, İngiliz Hükümeti'nin, Trikala veya Tırnavo kasabalarının Osmanlı Devleti'ne bırakılmasına rıza göstermeyeceğini Currie'ye bildirmiştir.³¹⁹

3.3.3.3.2. Tazminat Meselesi

Sınır hattının hemen hemen tespit edilmesinin ardından sıra tazminat ve kapitülasyonlar meselelerine gelmişti. Maliye Nazırı, Yunanlarla yapılan savaşın masraflarının 4 Milyon liradan fazla olduğuna dair ayrıntılı bir raporu 20 Temmuz'da

³¹⁶ BOA., İ.MTZ.(01), 24/1187, leff 7, 14 S 1315, (15 Temmuz 1897).

³¹⁷ BOA., Y.MTV., 162/259, leff 1, 16 S 1315, (17 Temmuz 1897).

³¹⁸ British Accounts and Papers, Turkey No. 2 (1898), No. 159. 18 July 1897.

³¹⁹ British Accounts and Papers, Turkey No. 2 (1898), No. 179. 27 July 1897.

Sultan'a göndermişti. Maliye Nazırı bu yüzden de istenilen tazminatın fazla olmadığını düşünüyordu.³²⁰

Nihayet 21 Temmuz'da büyükelçiler, barış ön hazırlıklarının taslağını hazırlamaya başladılar. Alman büyükelçisi, Atina'da bir Uluslararası Denetim Komisyonu kurulmasını öngören maddenin taslağa dahil edilmesi konusunda endişesini dile getirdi. Currie'nin yoğun uğraşları sonucunda Yunanistan tarafından Osmanlı'ya 4.000.000 £ savaş tazminatı (4.400.000 Osmanlı Lirası) ödenmesi ve savaştan kaynaklanan kayıplar nedeniyle, talep edilen her türlü tazminatın bu tutara dahil edilmesi büyükelçiler tarafından kabul edilmiştir.³²¹

Aynı günün akşamı ise Babıâli, Teselya sınırının kabul edildiğini: *“Hat yerinde izlendiğinde, karşılıklı anlaşma ile Osmanlı Hükümeti lehine stratejik amaçlarla küçük değişikliklerin yapılabileceği anlaşılmaktadır,”* notuyla büyükelçilere bildirmiştir.³²²

25 Temmuz'da Tevfik Paşa tarafından kabul edilen barış önergesinin I. maddesinin tam metni: *“Türk-Yunan sınırı, detaylı tarifi ile ekteki haritada gösterilen güzergâha göre düzeltilcektir. Tabii ki, yolun yerinde uygulanmasında Osmanlı Hükümeti'nin yararına karşılıklı anlaşma ile stratejik bakış açısından küçük değişikliklerin yapılabileceği anlaşılmaktadır. Bu sınırlamanın ayrıntıları, ilgili iki tarafın delegelerinden ve altı büyük devletin İstanbul'daki büyükelçiliklerinden askerî delegelerden oluşan bir komisyon tarafından yerinde yapılacaktır. Tasfiye Komisyonu, bu kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren on beş gün içinde toplanacak ve kararlarını oy çokluğu ile alacaktır,”*³²³ Currie tarafından Salisbury'e bu şekilde ifade edilmiştir.

Alman Büyükelçisi Saurma, Yunanistan'da uluslararası malî bir denetim kurulmasını öngören bir şartın, barış ön hazırlıklarına eklenmesi konusunda hükümetinden ısrar edilmesi talimatı verildiği bilgisini Currie ile paylaştı. Büyükelçilerin çoğunluğu bu öneriyi kabul etme yetkisine sahip olmadıklarını düşünüyorlardı. Diğer taraftan da Yunanistan'ın, bir kontrol sağlamadan 4 milyon sterlin borç alamayacağına inanıyorlardı. Ancak Yunanistan'daki kontrol sorununun Osmanlı ile büyük devletler arasında bir anlaşmanın

³²⁰ BOA., Y.MTV., 163/6, leff 1, 19 S 1315, (20 Temmuz 1897).

³²¹ British Accounts and Papers, Turkey No. 2 (1898), No. 166. 21 July 1897. Antlaşmanın ayrıntılı maddelerinin yer aldığı Osmanlı Arşiv Vesikasında ise 2. maddeyle ilgili olarak tazminat miktarı boş bırakılmıştır. Diğer taraftan Osmanlı vatandaşlarının uğradığı zarara karşılık ise 440.000 lira tazminat alınması kararlaştırılmıştır. BOA., HR.SYS., 1741/76, leff 3, 20 S 1315, (21 Temmuz 1897).

³²² British Accounts and Papers, Turkey No. 2 (1898), No. 167. 22 July 1897.

³²³ British Accounts and Papers, Turkey No. 2 (1898), No. 172. 25 July 1897.

konusunu oluşturabileceğini de düşünmüyorlardı. Currie bu sorunun ön görüşmelere dâhil edilmesiyle Yunan Hükümeti'nin yaşadığı zorlukları artacağına inanıyordu. Bu nedenle, Alman Hükümeti ile diğer devletler arasında doğrudan bir anlaşmaya varılması önerilmiştir.³²⁴

Tophane'de 28 Temmuz'da gerçekleştirilen toplantıda (22'sinde Babiâli'ye iletilen) barış ön hazırlıkları için önerilerini içeren taslak protokol kabul edildi. Tevfik Paşa, ön şartların gerçekleştirilmesi ve Teselya'da bulunan 180.000 askerîn tahliyesi için acilen 1.000.000 sterline ihtiyaç olduğu ve bunun savaş tazminatından karşılanarak ödenmesini talep etmiştir.³²⁵ Ayrıca bu görüşmede hududun Babiâli tarafından genel olarak kabul edildiği de Tevfik Paşa tarafından ifade edilmiştir.³²⁶

Büyükelçiler arasında 29 Temmuz'da tazminat meselesi hakkında görüş ayrılığı ortaya çıktı. Uzun tartışmaların yaşandığı o gün bütün büyükelçiler gerekli talimatları almak için hükümetleriyle iletişime geçmek üzere toplantıdan ayrıldılar.³²⁷ Tophanedeki toplantının gerçekleşmemesinin ve 31 Temmuz'a sarkmasının bir diğer nedeni ise Currie'nin Teselya'nın tahliyesi ve Yunanistan'ın malî kontrolü hakkında Salisbury'den talimat almamış olmasıydı.³²⁸ Özellikle Alman ve Avusturya büyükelçileri Yunanistan'da çok sıkı bir malî kontrol kurulmasını isterken, Currie bu fikre muhalefet gösteriyordu.³²⁹

Currie, Salisbury'den aldığı talimatla Tophane'de yapılacak toplantı sabahı büyükelçileri öncelikle Tarabya'ya İngiliz elçiliğine davet etmiş ve burada harp tazminatının miktarı hakkında bir ön görüşme yapılmıştır.³³⁰ Görüşmede tazminatla ilgili birtakım kararlar alındıktan sonra Tophane'ye Tevfik Paşa ile görüşmeye geçilmiştir.³³¹

Tevfik Paşa, 31 Temmuz'da Tophane'de yapılan toplantıda, barış önergesinin 2. ve 6. maddeleri hariç tüm maddeleri hakkında karşı bir öneri sundu. Başlıca değişiklikler,

³²⁴ British Accounts and Papers, Turkey No. 2 (1898), No. 175. 26 July 1897.

³²⁵ British Accounts and Papers, Turkey No. 2 (1898), No. 205. 7 August 1897. Bu toplantıda imzalanan protokole göre Osmanlı Devleti Yunanistan'dan 4 Milyon Osmanlı lirası savaş tazminatı alacaktır. Ayrıca Osmanlı Devleti'ndeki Yunan Konsoloslarının hakları Yunanistan'daki Osmanlı Şehbenderlerinin sahip olduğu haklarla eşdeğer olacaktır. BOA., HR.SYS., 1741/78, leff 4, 27 S 1315, 28 Temmuz 1897.

³²⁶ BOA., Y..MTV., 163/118, leff 1, 4 RA 1315, (3 Ağustos 1897).

³²⁷ BOA., Y..MTV., 163/226, leff 1, 28 S 1315, (28 Temmuz 1897).

³²⁸ BOA., Y..MTV., 163/247, leff 1, 29 S 1315, (29 Temmuz 1897).

³²⁹ BOA., Y..MTV., 163/242, leff 1, 29 S 1315, (29 Temmuz 1897).

³³⁰ BOA., Y..MTV., 164/10, leff 1, 1 RA 1315, (31 Temmuz 1897).

³³¹ BOA., Y..MTV., 163/242, leff 1, 1 RA 1315, (31 Temmuz 1897).

kapitülasyonlarla ilgili maddelerde ve Yunanistan ile Osmanlı arasındaki ilişkileri etkileyen diğer hususlardaydı ve bu konuda büyük devletlerin görüşleriyle bağdaşıyordu.³³²

Currie, son toplantıda yapılan tartışmalar ve edildiği izlenimler hakkında Salisbury’i bilgilendirmiştir. Currie, Tevfik Paşa ile büyükelçiler arasında henüz nihai bir anlaşmaya varılmamış olan barış ön hazırlıklarının tek maddesinin 6. madde (Teselya’nın tahliyesinin gerçekleşeceği koşullar) olduğunu bildirmiştir. Currie’ye göre Tevfik Paşa’nın Yunanistan’ın, barış ön hazırlıkların tamamlanmasından on beş gün sonra başlayarak, tazminatı üç taksitte ödemesini talep etmesinin asıl amacı, Babiâli’nin acil ihtiyaç duyduğu parayı alabilmesiydi. Currie, Tevfik Paşa’ya bu zorluğun en kolay çözümünün, Babiâli’nin barış ön hazırlıklarının bir an önce onaylanmasında bulunabileceğini belirtmiştir. Tevfik Paşa ise ifade edilen görüşleri Babiâli’ye sunacağına ve hızlı bir cevap göndereceğine dair söz vermiştir.³³³

Tevfik Paşa, tazminatın ödenmesine kadar Teselya’nın Osmanlı hâkimiyetinde kalacağına dair Babiâli’nin notasını 6 Ağustos’ta büyükelçilere iletmiştir.³³⁴ Babiâli’nin bu notasına ilk tepki gösteren Currie ve Salisbury olmuştur. Teselya’nın tahliyesine en fazla zorluk çıkaran devletin İngiltere olduğuna dair Rus basını da bu süre içinde eleştirilerde bulunmaktaydı.³³⁵

Osmanlı Devleti, Yunanistan’ın ödeyeceği 4.000.000 £ savaş tazminatının bir kısmına karşılık, Larissa ve Volo’nun bazı yerlerini almayı teklif etmişti. Salisbury İngiliz Hükümeti’nin böyle bir sorumluluğu asla kabul edemeyeceğini Currie’ye bildirmiştir. Salisbury, nihai olarak belirlenebilecek tazminatın ödenmesi için başka bir yol bulunmadıkça, Currie’den önerilen antlaşmada yer almamasını istemiştir.³³⁶

Currie, Salisbury’nin yukarıdaki telgrafına istinaden büyükelçilere, Tevfik Paşa tarafından önerilen 6. madde versiyonunun hükümeti tarafından kabul edilmediğini 14 Ağustos’taki toplantıda açıklamıştır. Ancak diğer büyükelçilere ise hükümetleri tarafından bu öneriyi kabul etme yetkisi verilmişti. Currie, meslektaşlarından İngiliz Hükümeti’nin, müzakereler başladığında diğer tüm devletlerin mutabakatı ile Osmanlıya toprak

³³² British Accounts and Papers, Turkey No. 2 (1898), No. Inclosure in No. 207. 4 August 1897. Osmanlı Devleti’nin hangi maddeler üzerinde tadilat yaptığı hakkında bkz. BOA., HR.SYS., leff 1-20, 1 RA 1315, (31 Temmuz 1897).

³³³ British Accounts and Papers, Turkey No. 2 (1898), No. 209. 4 August 1897.

³³⁴ BOA., Y..PRK.PT., 15/34, leff 1, 5 S 1315, (6 Ağustos 1897).

³³⁵ Novoe Vremya gazetesinden; BOA., HR.SYS., 1367/83, leff 1-5, 21 RA 1315, 20 Ağustos 1897.

³³⁶ British Accounts and Papers, Turkey No. 2 (1898), No. 218. 13 August 1897.

verilmesine izin verilmemesi gerektiği yönünde ifade ettikleri görüşlerden geri çekilmemelerini istemiştir.³³⁷ Toplantıda Teselya'nın tahliyesiyle ilgili olarak da anlaşmazlıklar meydana gelmiştir. Alman büyükelçisinin, tazminatın ödenmesinin ardından tahliyenin gerçekleşmesi gerektiği önerisini dört büyükelçi savunurken Currie, hükümetinin işgalin devam etmesi fikrini sevmediğini beyan etmesi üzerine itilaf çıkmıştır.³³⁸

Hanotaux, tazminatın ödenmesinin ve Teselya'nın tahliyesinin “adım adım” (*par etape*) gerçekleştirilebileceği şekilde düzenlenmesinin daha doğru olacağını düşünüyordu. Ayrıca Yunanistan'ın tazminatı bir milyonluk taksitler halinde ödeyebileceğini ve bunun akabinde Teselya'nın tahliyesinin başlanabileceğini diğer devletlere bildirmiştir. Hanotaux, Osmanlı kamuoyunun da bu fikre alıştıktan sonra tam tahliyeyi gerçekleştirmenin daha kolay olacağına inanıyordu.³³⁹

Currie ise bu süre içinde İstanbul'da meslektaşları arasında da olumlu karşılanan, Larissa ve Volo'nun Osmanlıya terkinin engellenmesi üzerine bir plan düşünüyordu. Söz konusu plana göre, tazminatın ikinci taksiti olan 2.666.666 Osmanlı lirasının Yunanistan tarafından ödenmesine kadar Volo Osmanlıda kalacak ancak bu süre içerisinde de büyük devletlerin gemileri burayı kontrol edecekti.³⁴⁰

Ağustos Ayında Avrupa gündemini en çok meşgul eden konu, Yunanistan'ın tazminatı ne şekilde ödeyeceğiydi. Bu konuda yapılan tartışmaların temel nedeni Yunanistan'ın maliyesinin kötü olmasından ve Avrupa başkentlerinden borç alabilmek için yeterli krediye sahip olamamasından kaynaklanıyordu.

Alman Kölnische Zeitung gazetesi 20 Ağustos'ta, Ajans Konstantinapol'den aldığı telgrafa göre, İstanbul'daki büyükelçilerin Yunanistan'ın ödeyeceği harp tazminatının istikrazı için duhan ve pul tekellerini teminat olarak göstereceğine dair bir makale yayımlamıştı.³⁴¹

³³⁷ British Accounts and Papers, Turkey No. 2 (1898), No. 220. 14 August 1897.

³³⁸ BOA., Y.MTV., 165/16, leff 1, 16 RA 1897, (15 Ağustos 1897). Salisbury Teselya'nın tahliyesi konusunda büyük devletler arasında görüş ayrılıkları olduğunu 2 Ağustos'ta Lordlar Kamarasında yaptığı konuşmada da beyan etmişti. Salisbury Türk egemenliği altında olmayan Rum topluluklarının Türk egemenliğine sokulmaması anlayışının büyük devletlerin ortak kararı olduğunu da aynı oturumda ifade etti. HL Deb 02 Ağustos 1897 cilt 52 cc49-53.

³³⁹ British Accounts and Papers, Turkey No. 2 (1898), No. 221. 14 August 1897.

³⁴⁰ British Accounts and Papers, Turkey No. 2 (1898), No. 223. 15 August 1897.

³⁴¹ Kölnische Zeitung, nr. 756, 20 August 1897.

Babiâli de Yunanistan'ın harp tazminatını ödemesinin mevcut malî durum karşısında zor olduğuna inanıyordu. Bu yüzden de Teselya'yı tahliye etmek istemiyordu. Babiâli, Yunanistan'da tazminatın ödenmesi için denetleme komisyonu kurulması halinde Teselya'nın tahliyesi hakkındaki teklifin kabul edileceğini 24 Ağustos'ta Currie'ye bildirmiştir.³⁴² Bu arada barış görüşmelerinin uzaması ve Osmanlı'nın Teselya'da önemli askerî gücü bulundurması devletin maliyesine ağır bir yük getiriyordu.

Babiâli, barış antlaşmasının biran evvel imzalanması için 24 Ağustos'ta Meclis-i Vükelâ'da hazırlanan mazbatayı aynı gün büyükelçilere göndermiştir. Büyükelçilere gönderilen mazbatada³⁴³ ayrıca görüşmelere bir son verilmesi mümkünken Currie'nin itirazlarının görüşmelerin uzamasına neden olduğu da açıkça belirtilmiştir. Tazminat ve Teselya konusu hakkındaki önerilerin, Currie dışında diğer büyükelçiler tarafından kabul edildiği de açıkça ifade edilmiştir.³⁴⁴ Ardından da Tevfik Paşa tek tek büyükelçileri ziyaret ederek, görüşmelerin bir an önce sonlandırılmasını istemiştir.³⁴⁵

Yunanistan'ın ödemesi gereken tazminat meselesini ise özellikle Currie, Cambon ve Nelidoff görüşüyordu. Bu üçlü sık sık bir araya gelerek, tazminatın miktarı ve ödeme şekli üzerine fikir alışverişinde bulunuyorlardı.³⁴⁶ Ancak hiçbiri de inisiyatifi tek başına almaya cesaret edemiyordu. Çünkü Yunanistan'ın içinde bulunduğu malî durum, atılacak her türlü adımı kısıtlıyordu.

Salisbury, Yunanistan'ın ödeyeceği harp tazminatı için bir teklif ortaya attı. Buna göre Yunanistan'ın bağımsızlığını sağlayan üç devlet (İngiltere, Fransa ve Rusya) harp tazminatı için temin edilecek borca karşılık verilecek olan gelirlerin kontrolünü üzerlerine alacaklar ve Yunanistan'ın alacağı borca kefil olacaklardı. Eğer isterlerse diğer devletler de onlara katılabilecekti.³⁴⁷

Salisbury daha sonra da Yunanistan'ın alacağı krediye, Rusya'nın kefil olmasına yönelik bu devlete bir teklifte bulundu. Rus Dışişleri Bakanı Mouravieff, Rusya'nın savaş tazminatı için Yunan kredisini garanti etmeye istekli olmadığını İngiltere'ye bildirdi.³⁴⁸ Avrupa basını da İngiltere'nin Yunanistan'ın gerekli krediyi bulabilmesi için ilk olarak

³⁴² BOA., Y.MTV., 165/190, leff 1, 25 RA 1315, (24 Ağustos 1897).

³⁴³ BOA., İ.MTZ.(01), 24/1194, leff 3, 26 RA 1315, (25 Ağustos 1897).

³⁴⁴ BOA., Y.EE., 111/59, leff 3, 25 RA 1315, (24 Ağustos 1897).

³⁴⁵ BOA., Y.MTV., 165/235, leff 1, 25 RA 1315, (24 Ağustos 1897).

³⁴⁶ BOA., Y.PRK.PT., 16/47, leff 1, 26 RA 1315, (25 Ağustos 1897).

³⁴⁷ BOA., Y.PRK.PT., 16/43, leff 1, 27 RA 1315, (26 Ağustos 1897).

³⁴⁸ British Accounts and Papers, Turkey No. 2 (1898), No. 266. 27 August 1897.

maliyesini ıslah etmesini ayrıca alacağı krediye de 1830 Londra Protokolü'nü imzalayan devletlerin kefaletiyle olması gerektiğine dair yayınlar yapmaktaydı. Ancak gazeteler bu teklifin Paris ve Petersburg kabinelerinde kabul görmesinin mümkün olmadığını ifade ediyorlardı.³⁴⁹

3.3.3.4. Barış Antlaşması

Tevfik Paşa ve büyükelçiler arasında 1 Eylül'de barış antlaşmasının ön protokolü kabul edilerek en geç on beş gün içerisinde Yunan delegelerin İstanbul'a gelerek, Osmanlı temsilcileriyle barış görüşmelerine başlanması kararı alındı. Tazminat meselesi 4 Milyon Osmanlı lirası olarak kabul edilirken, Yunanistan'da kurulacak Duyun-ı Umumiye İdaresi'nin de içeriği belirtilmiş oldu.³⁵⁰

Salisbury 3 Eylül'de Currie'ye, Barış Ön Hazırlıklarının VI. maddesinin tartışmalı kısmı yerine, gelirlerin uluslararası bir kontrolünün kurulmasını kabul etmeye yönelik planı meslektaşlarına danışmasını istedi. Bu plana göre:

1. Her devletin bir temsilci atamasıyla Atina'da görev yapmak üzere uluslararası bir komisyonun kurulması.
2. Yunan Hükümeti'nin, Osmanlıya ödenecek kredi faizinin ödenmesine yetecek gelirlerin alınmasını ve harcanmasını uluslararası komisyonun tam denetimine sokmak için devletler tarafından onaylanan diğer ulusal borçlar hakkında, Yunan meclisinden bir kanun geçirmesinin sağlanması.
3. Mutabık kalınan hudut değişikliğine tabi olarak, Teselya'nın Türk kuvvetleri tarafından bir ay içinde boşaltılması.³⁵¹

Büyükelçilerin 6 Eylül'de yapılan toplantısında Nelidoff, hükümetinden aldığı Barış Ön Hazırlıklarının değiştirilmiş bir taslağını meslektaşlarına sundu. Salisbury'nin son tekliflerine dayanılarak hazırlanmış bu taslağa göre değişiklikler şu şekildedir: *"II. maddenin son paragrafı yerine: Bu amaçla, Atina'da, her bir devlet tarafından bir üye atanan arabulucu devletlerin temsilcilerinden oluşan bir uluslararası komisyon kurulacaktır. Yunan Hükümeti, savaş tazminatı kredisinin faizinin ve diğer ulusal borçların ödenmesine yetecek gelirlerin toplanması ve kullanılmasının, söz konusu komisyonun*

³⁴⁹ BOA., Y..MTV., 165/279, leff 1, 30 RA 1315, (29 Ağustos 1897).

³⁵⁰ BOA., HR.SYS., 1741/81, leff 3, 4, 8, 3 R 1315, (1 Eylül 1897).

³⁵¹ British Accounts and Papers, Turkey No. 2 (1898), No. 289. 3 September 1897.

*mutlak denetimi altına alınmasını öngören bir yasa çıkaracaktır. VI. madde, Bu senet imzalanıp onaylanır onaylanmaz, Osmanlı ile Yunanistan arasındaki savaş hali sona erecektir. II. maddede belirtilen şartlar yerine getirildiğinde ve savaş tazminatının ödenme tarihi Uluslararası Komisyon tarafından belirlendiğinde, Teselya'nın tahliyesi bir aylık süre içinde gerçekleşecektir.”*³⁵²

İngiltere'nin tazminatın ödenmesi için ortaya attığı önerilerin, özellikle Almanya tarafından kabul edilmemesi barış ön hazırlıklarının kabul edilmesinin uzamasına neden olmuştur. Her geçen günün Osmanlı Devleti'nin maliyesine ağır bir yük getirmesinden dolayı Tevfik Paşa, 9 Eylül'de büyükelçileri barış antlaşmasının bir an önce imzalanması için ziyaret etmiştir.³⁵³

Currie de büyükelçileri 13 Eylül'de toplantıya davet ederek, mutabık kalınan II. ve VI. maddelerinde yapılan değişiklikleri kabul ettiler. Buna göre söz konusu maddelerde yapılan değişiklikler şöyleydi: II. madde Yunanistan, Osmanlıya 4.000.000 £ savaş tazminatı ödeyecek. Tazminatın ivedilikle ödenmesini kolaylaştıracak gerekli düzenleme, Yunanistan Kamu Borcu sıfatını elinde bulunduran eski alacaklıların kazanılmış haklarını ihlal etmeyecek şekilde, devletlerin muvafakati ile yapılacaktır. Bu amaçla, Atina'da her bir güç tarafından atanan bir üye ile Uluslararası Arabulucu Devletler Temsilciler Komisyonu kurulacaktır. Yunan Hükümeti, komisyonun işleyişini düzenleyen ve buna göre savaş tazminatı ve diğer ulusal borçlar için kredinin hizmetinde yeterli gelirin toplanması ve kullanılmasının yerleştirileceği, devletler tarafından önceden onaylanan bir kanunu kabul edecektir.

VI. madde Osmanlı ile Yunanistan arasındaki savaş hali, anlaşma imzalanır imzalanmaz sona erecektir. Teselya'nın tahliyesi, devletlerin II. maddenin son iki fıkrasında belirtilen şartları yerine getirdiğini kabul ettikleri andan itibaren bir aylık süre içinde gerçekleşecek ve savaş tazminatı kredisinin yayımı tarihi, anılan maddede belirtilen malî düzenleme hükümlerine uygun olarak uluslararası komisyon tarafından belirlenecek. Tahliye edilen yerlerin Yunan makamlarına teslim şekli, büyük devletlerin delegelerinin mutabakatı ile iki tarafın delegeleri tarafından belirlenecektir.³⁵⁴

³⁵² British Accounts and Papers, Turkey No. 2 (1898), No. 297. 6 September 1897.

³⁵³ BOA., Y..MTV., 166/218, leff 1, 15 R 1315, (13 Eylül 1897).

³⁵⁴ British Accounts and Papers, Turkey No. 2 (1898), No. 335. 14 September 1897.

Büyükelçiler, 16 Eylül'de Salisbury'nin önerisi üzerine Barış Ön Hazırlıklarının II. ve VI. maddelerinde yapılan değişiklikleri parafladılar.³⁵⁵ Büyükelçiler ve Tevfik Paşa arasında 3 Haziran'da Tophane'de başlayan görüşmeler, nihayet 16 Eylül'de 19. toplantıda sona ermiş ve uzlaşma sağlanmıştır.³⁵⁶

Tevfik Paşa 17 Eylül'de yapılan toplantıda Babıâli'nin Teselya'daki Ordu Kurmay Başkanı Ömer Paşa ve aynı ordunun Kurmay Başkan Yardımcısı Seyfullah Paşa'nın Osmanlı-Yunan hududunun sınırlandırılması için komiser olarak atadığını bildirmişti.³⁵⁷ Osmanlı-Yunan sınırının belirlenmesi için Currie ise delege olarak elçilik Ataşemiliteri Albay Ponsonby'yi görevlendirmiş,³⁵⁸ delegeler 18 Eylül'de İstanbul'dan Larisa'ya doğru yola çıkmışlardır.³⁵⁹

Uzun görüşmelerin ve tartışmaların sonucunda Osmanlı-Yunanistan Barışı Ön Hazırlıkları 18 Eylül'de öğleden sonra Tophanede altı büyükelçi ve Hariciye Nazırı Tevfik Paşa arasında imzalanarak Atina'ya gönderilmiştir.³⁶⁰

Salisbury, Yunanistan ile Osmanlı Devleti arasındaki Barış Ön Hazırlıklarının imzalanmasından ve İngiliz Hükümeti tarafından istenen ifadenin kabul edilmesini sağlamasından dolayı Currie'yi yürekten tebrik ettiğine dair 21 Eylül'de telgraf göndermiştir.³⁶¹ Currie, anlaşma imzalandığı için Yunan gemilerinin Osmanlı kara sularında hareket edebileceklerini 22 Eylül'de Çanakkale'deki Konsolosuna bildirmiştir.³⁶² Currie, daha sonra elçiliğe ait İmogen vapuruyla birkaç gün sürecek Marmara Denizi seyahatine çıkmıştır.³⁶³

Yunanlıların Salisbury'ye ve barış görüşmelerinde çok önemli rol oynayan Currie'ye şükran borçlu olduklarını söylemek yeterli olacaktır. İlk olarak Salisbury, kabinesinde yaptığı konuşmalarda savaştan önce Türk tebaası olmayan hiçbir Hristiyan'ın Osmanlı

³⁵⁵ British Accounts and Papers, Turkey No. 2 (1898), No. 328. 16 September 1897.

³⁵⁶ BOA., HR.SYS., 1670/4, leff 87, 18 R 1315, (16 Eylül 1897).

³⁵⁷ British Accounts and Papers, Turkey No. 2 (1898), No. 340. 17 September 1897.

³⁵⁸ BOA., BEO., 1026/76903, leff 3, 21 CA 1315, (18 Ekim 1897).

³⁵⁹ Komisyonun diğer üyeleri şu şekildedir; Rusya Albay Kalnin, İtalya Yarbay Kont Trombi, Avusturya, Yarbay Baron Giesl, Almanya Yüzbaşı Morgen, Fransa Yüzbaşı Chazelles, British Accounts and Papers, Turkey No. 2 (1898), No. 392. 18 September 1897;

³⁶⁰ British Accounts and Papers, Turkey No. 2 (1898), No. 332. 18 September 1897. Tevfik Paşa ile büyükelçiler arasındaki Tophane Barış Antlaşması'nın kabul edilen ilk taslağı hakkında bkz. BOA., HR.SYS., 1671/4, leff 1-14, 20 R 1315, (18 Eylül 1897).

³⁶¹ British Accounts and Papers, Turkey No. 2 (1898), No. 337. 21 September 1897.

³⁶² BOA., Y..MTV., 167/204, leff 2, 24 R 1315, (22 Eylül 1897).

³⁶³ BOA., Y..MTV., 167/158, leff 1, 22 R 1315, (20 Eylül 1897).

egemenliğine girmemesini şart koşmuştu. Politikaları, küçük sınır düzeltmeleri dışında, Yunan topraklarının Osmanlı hâkimiyetine girmesine engel olmuştu. Ardından Salisbury ve Currie, Yunan tazminatının ödenmesi için Türk birliklerinin Teselya'da kalmaması konusunda ısrar etmişlerdir.³⁶⁴

Bu sırada Yunan delegeleri de İstanbul'a gelmiş ve barış antlaşmasının imzalanması için görüşmelere başlamıştı. Currie, müzakerelerde olumlu ilerleme kaydedildiğini, Osmanlının uzlaştırıcı olduğunu ve mümkün olan en kısa sürede kesin barış antlaşmasının imzalanması konusunda endişeli olmadığını Salisbury'e rapor etmiştir. Currie, ciddi zorluk çıkarması muhtemel olan konuları Konsolosluk Sözleşmesi ve özel mülkiyete verilen zararın tazmini olacağını düşünüyordu. Konsolosluk sözleşmesi konusunda ise Yunanlılar, Osmanlının taleplerinin ne olacağını bilmeden antlaşmanın imzalanmasına karşı çıkıyordu. Osmanlı Devleti ise sözleşmenin imzalanacağı basit bir anlaşmanın, barış antlaşmasına eklenmesini önermekteydi. Bu konuda Yunan temsilcisi Prens Mavrokordato, yukarıdaki iki noktayla ilgili sürekli Currie'nin desteğine başvuruyordu.³⁶⁵

Yunan temsilcileri 5 Kasım'da Currie'ye, halen tartışılmakta olan hususlara ilişkin bir muhtıra verdiler. Bu hususlar antlaşma taslağının sırasıyla göç, özel kayıplar için tazminat ve ıslahat konularını ele alan VII., VIII., ve IX. maddeler ve kapitülasyonlarla ilgili suiistimlerdi.³⁶⁶ Bu sırada Osmanlı Devleti de Yunan delegelerinin tam yetkili olmamasından şikâyet etmekteydi.

Babıâli 20 Kasım'da savaş sırasında zarar gören bazı şahıslara ödenecek tazminatlar konusunda 100.000 sterlinlik bir toplu ödemeyi kabul etti. Kapitülasyonlar kapsamındaki suiistimallerin giderilmesiyle ilgili olarak da Osmanlının taleplerini belirten bir protokol imzalandı. Artık sadece, iki ülke arasındaki ticarî ilişkilerin yenilenmesinin şartları sorunu kalmıştı.³⁶⁷

Uzun tartışmalardan ardından Konsolosluk Sözleşmesi'nin (Madde IX) tebliği sorunu imzalanan bir protokolle çözülmüştür. Currie, protokolün Yunanlıların istediği güvenceleri vermese de tartışmanın kapsamını bir dereceye kadar sınırlandırdığını Salisbury'e bildirmiştir. Kişisel zararların tazmini sorunu ise Currie'nin önerdiği anlamda çözüme

³⁶⁴ Grenville, *Lord Salisbury and Foreign Policy the Close of the Nineteenth Century*, p. 93.

³⁶⁵ British Accounts and Papers, Turkey No. 2 (1898), No. 393. 23 October 1897.

³⁶⁶ British Accounts and Papers, Turkey No. 2 (1898), No. 410. 5 November 1897.

³⁶⁷ British Accounts and Papers, Turkey No. 2 (1898), No. 425. 20 November 1897.

kavuşmuştur. Yani bir komisyon fikrinden vazgeçilerek, bunun karşılığında Babiâli talebinden çok önemli bir indirim yapmış ve 100.000 Osmanlı lirasını kabul etmiştir.³⁶⁸

Yaşanan tartışmaların ve görüşmelerin ardından Osmanlı-Yunan kesin barış antlaşması 4 Aralık'ta öğleden sonra imzalanmış ardından Atina'ya gönderilmiştir.³⁶⁹ Sultan II. Abdülhamid antlaşmayı 15 Aralık'ta imzalarken 16 Aralık'ta da Yunanistan Kralı tarafından imzalanmıştır.

Kesin barış antlaşmasının imzalandığı günün akşamı Yunan temsilcileri Currie'yi ziyaret ettiler. Yunan temsilcileri Babiâli ile barış görüşmelerinin başarılı bir sonuca varılmasında Currie tarafından sağlanan yardımlar için ona resmî olarak teşekkürlerini ilettiler. Temsilciler ayrıca Currie'ye, çabalarının tatmin edici bir çözüme büyük katkı sağladığını da ifade ettiler.³⁷⁰

Yunan temsilcisi Mavrokordato, Currie'den yeniden İstanbul'a olağanüstü elçi ve tam yetkili bakan olarak atanmasını Babiâli'nin onaylaması için desteğini istedi. Currie diğer meslektaşlarının da desteğiyle Mavrokordato'nun Yunanistan'ın İstanbul elçisi olarak kabul edilmesi için toplu notayı 22 Aralık'ta Babiâli'ye göndermiştir.³⁷¹ Babiâli de Mavrokordato'nun Yunanistan'ın fevkalade orta elçisi olarak atanmasını kabul etmiştir.³⁷²

3.3.3.5. Tazminatın Ödenme Şekli ve Girit'in Statüsü

Pester Lloyd gazetesi 18 Kasım'da Yunanistan'ın ödeyeceği harp tazminatı üzerine bir makale yayımladı. Gazete Osmanlı Devleti'nin Yunanistan'dan alacağı tazminatı silah ve mühimmata verecek olursa Rusya'nın da 1878 harbi tazminatının kalan taksitlerini Osmanlı Devleti'nden isteyeceğini iddia etmiştir. Gazeteye göre bu konu hakkında İstanbul'da bulunan büyükelçiler de Babiâli'ye uyarıda bulunmuşlardır.³⁷³

Currie 14 Ocak 1898 sabahı Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'nın yanına gelerek, Girit'in statüsü ve harp tazminatının nasıl ödeneceğine dair birtakım önerilerde bulunmuştur. Currie Tevfik Paşa'ya Osmanlı Devleti'nin Rusya ve Almanya'nın dostluklarına güvenmemesini,

³⁶⁸ British Accounts and Papers, Turkey No. 2 (1898), No. 434. 27 November 1897.

³⁶⁹ British Accounts and Papers, Turkey No. 2 (1898), No. 436. 4 December 1897.

³⁷⁰ British Accounts and Papers, Turkey No. 2 (1898), No. 441. 6 December 1897.

³⁷¹ British Accounts and Papers, Turkey No. 2 (1898), No. 455. 22 December 1897.

³⁷² BOA., İ..MTZ.(01), 22/1045, leff 1, 24 Ş 1315, (18 Ocak 1898); BOA., HR.TH., 206/103, leff 1, 25 Ş 1315, (19 Ocak 1898).

³⁷³ Pester Lloyd, nr. 265, 18 November 1897.

bu devletlerin telkinleri doğrultusunda hareket etmemesi gerektiğine dair uyarıda bulunmuştur.³⁷⁴

Babîâli, Yunanistan'da oluşturulması gereken malî komisyonun çalışmalarına bir türlü başlamaması ve tazminatın ödenememesi üzerine 24 Ocak 1898'de harekete geçmiştir. Tevfik Paşa büyükelçilere, Teselya'da asker bulundurmanın Osmanlı Devleti'ne büyük bir malî yük getirdiğini ve bu yüzden Atina'daki komisyonun biran evvel çalışmalarına başlayarak tazminatın ödenmesi çağrısında bulunmuştur.³⁷⁵

Tevfik Paşa 26 Ocak'ta ise Yunan elçisi Mavrokordato'ya Atina'daki malî komisyonun çalışmalarına başlaması için ona da çağrı yapmıştır. Mavrokordato hem tazminat hem de Yunanistan'ın diğer ihtiyaçları için meclisin 150 milyon frang borçlanma yetkisini hükümete vereceğini bildirmiştir.³⁷⁶

Atina sefiri Yunanistan'ın ödeyeceği harp tazminatı için imzalanacak istikraz bedeline sadece Rusya'nın kefil olduğunu, İngiltere ve Fransa'nın ise uzak durduğunu 16 Şubat 1898'de Babîâli'ye bildirmiştir.³⁷⁷ Ancak daha sonra 29 Mart'ta Yunanistan'ın alacağı krediye İngiltere, Fransa da Rusya'ya katılarak azami altmış yıl içerisinde ödemek şartıyla 6.800.00 sterlin borçlanmasına kefil oldular.³⁷⁸

Büyükelçiler, ödenecek tazminatın taksitleri ve Teselya'nın boşaltılması hakkında toplu olarak imzaladıkları bir notayı 6 Mayıs 1898'de Hariciye Nezaretine göndermişlerdir. Buna göre barış antlaşmasının 8. maddesinde belirtildiği gibi dört taksitte yani 15 Mayıs 1898'de 1 milyon lira, 25 Mayıs'ta 1 Milyon lira, 10 Haziran'da 1 milyon 100 bin lira, 10 Temmuz'da 1 milyon lira olarak ödenecek ve yine antlaşma hükümlerinde belirtildiği gibi Teselya'nın tahliyesine başlanacaktı.³⁷⁹

Tazminat meselesinin görüşüldüğü günlerde Girit'in statüsü de büyükelçiler arasında tartışılmaya başlanmıştı. Girit'in özerk bir statüye sahip olacağı hem Osmanlı Devleti hem

³⁷⁴ BOA., Y.PRK.HR., 25/14, leff 2, 20 Ş 1315, (14 Ocak 1898).

³⁷⁵ BOA., BEO, 1073/80451, leff 1, 1 N 1315, (24 Ocak 1898).

³⁷⁶ BOA., Y.A...HUS., 381/7, leff 3, 3 N 1315, (26 Ocak 1898).

³⁷⁷ BOA., HR.SYS., 1743/78, leff 1, 24 N 1315, (16 Şubat 1898).

³⁷⁸ *The Cambridge History of British Foreign Policy 1783-1919*, Vol. III 1866-1919, (Ed. Sir A. W. Ward and G. P. Gooch) The Macmillan Company, New York 1923, p. 241.

³⁷⁹ BOA., HR.SYS., 1743/95, leff 1, 14 Z 1315, (6 Mayıs 1898).

de büyükelçiler tarafından kabul edildikten sonra³⁸⁰ sıra vali seçimine gelmişti. Bu süreç içerisinde birçok kişinin ismi valilik için geçerken, Babiâli'nin şartı, valinin Osmanlı tebaasından birinin olmasıydı. Currie ise valinin Osmanlı tebaasından olmayıp, Avrupalı olması gerektiği yönünde Babiâli'ye sürekli baskı yapıyordu.³⁸¹ Salisbury de Yunan Prensi George'un adaylığının desteklenmesi için Currie'ye sürekli talimat vermekteydi.³⁸² Ancak bu talep büyükelçiler tarafından yoğun bir muhalefetle karşılanmıştı. Sonunda büyük devletlerin baskıları neticesinde Girit'teki bütün Osmanlı askerleri 15 Kasım'da adadan ayrılırken, Rus Çarı II. Nikolay da Yunan Prensi George'un yüksek komiser olarak adaya tayin edildiğini Sultan'a bildirmiştir. 9 Aralık'ta da Prens George Girit'e gelerek Fransız amiralinden adanın kontrolünü resmen aldı.³⁸³

³⁸⁰ Tefik Paşa, Girit'in özerkliğinin dayandırılması gereken koşulları 1 Eylül'de Currie'ye söylemiştir; British Accounts and Papers, Turkey No. 12 (1897), *Further Correspondence Respecting the Affairs of Crete* (Londra 1897), Inclosure in No. 32. 1 September 1897.

³⁸¹ Currie'nin Girit Valiliği için önerdiği isimler hakkında bkz. British Accounts and Papers, Turkey No. 3 (1898), *Further Correspondence Respecting the Affairs of Crete* (London 1898), No 240. 28 November 1897.

³⁸² British Accounts and Papers, Turkey No. 5 (1898), *Further Correspondence Respecting The Affairs of Crte*, Londra 1898, No. 15. 17 January 1898.

³⁸³ Şenışık, *Girit Siyaset ve İsyan 1895-1898*, s. 263.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

PHILIP CURRIE’NİN DİĞER DİPLOMATİK FAALİYETLERİ

4.1. CİDDE’DE İNGİLİZ, FRANSIZ, RUS KONSOLOSLARINA SALDIRI

İngiltere’nin Akdeniz Donanması Komutanı 31 Mayıs 1895’te Dışişleri Bakanlığına gizli başlıklı bir telgraf göndermişti. Telgrafta Cidde Hollanda Konsolosu Port Said’deki İngiliz Konsolosuna, 30 Mayıs akşamı, şehrin yaklaşık 500 metre dışında yürürken,¹ Rus Konsolos Vekili George Brandt ve Fransız Konsolosluğu’ndaki Maslahatgüzâr Dorville’nin ateşli silahlarla saldırıya uğradığını² ve İngiliz Konsolos Yardımcısı Abdürrezzak’ın³ öldürüldüğünü bildirmişti. Akdeniz Donanması Komutanı da İngiliz savaş gemisi Pique’ye Süveyş’te Amirallik talimatlarını beklemesini emretti. Ayrıca diğer savaş gemisi Dolphin de hemen İskenderiye’den ayrılarak, Süveyş’te talimatları bekleyeceğini donanma bakanlığına bildirmiştir.⁴

Hicaz Komutanı Mirliya İzzet Paşa da saldırının eşkıya Araplar tarafından gerçekleştirildiğini, ahaliyi teskin için civardan yedek asker çağrıldığını ve gerekli tedbirlerin alındığını Babiâli’ye haber vermiştir.⁵

Currie, Cidde’de yaşanan olaylar üzerine 31 Mayıs’ta Cambon ve Nelidoff’u acil toplantıya davet etmiştir. Üç büyükelçi görüşmenin ardından, Babiâli’nin Cidde’deki konsoloslara yapılan saldırıyla ilgili olarak ne tür istihbarat aldığını ve bunun sonucunda ne gibi önlemler alındığını araştırmak üzere dragomanlarını Babiâli’ye gönderme kararı aldılar. Dragomanlara, bayramın yaklaşması nedeniyle Babiâli’nin Cidde ve başka

¹ BOA., İ.HUS., 38/1, leff 1, 7 Z 1312, (1 Haziran 1895).

² TNA., F.O. 424/183, Inclosure 2 in No. 58, Report on the murderous Attack on the Foreign Consuls at Jeddah, 30 May 1895, 10 June 1895. İngiliz Konsolosu Richards’a göre suçlular Cidde’den yaklaşık otuz saat uzaklıktaki Asfan’daki Safhaf ve Ma-abad kabilelerinin üyeleriydiler. Bunlar, Mekke ile Cidde arasındaki hacı trafiğini yöneten başlıca deve sahipleri olan büyük Harb kabilesinin üyeleri idi. Yaklaşık 8.000 silahlı adama sahiptiler.

³ Osmanlı Devleti, öldürülen Konsolos Yardımcısı Hintli Abdürrezzak hakkında daha öncesinde İngiliz elçiliğine kendisi hakkında şikâyetle bulunmuştu. Hatta Saray Babiâli’ye Abdürrezzak’ın kendisini Müslüman olarak gösterip fesat hareketlerde bulunduğunu, doktor olduğunu söyleyip her gün hanesine elli altmış kadın gittiğini ve kendisi hakkında çokça şikâyet olduğunu bildirmişti. Saray 20 Ekim 1894’te Babiâli’ye elçilikle iletişime geçilip Abdürrezzak hakkında gerekli adımların atılmasını talep etti. BOA., İ.HUS., 30/60, leff 1, 19 R 1312, (20 Ekim 1894); Babiâli de 21 Ekim’de Hariciye Nazırından Currie ile iletişime geçmesini Abdürrezzak’ın görevden alınmasını istemiştir. BOA., BEO, 499/37373, leff 1, 20 R 1312, (21 Ekim 1894); BOA., HR.TH., 148/47, leff 1, 21 R 1312, (22 Ekim 1894).

⁴ TNA., F.O. 424/182, Inclosure in No. 255, Rear-Admiral Sir M. Culme-Seymour to Admiralty, 31 May 1895.

⁵ BOA., Y.MTV., 121/50, leff 3, 6 Z 1312, (31 Mayıs 1895).

yerlerdeki fanatik saldırılara karşı önlemlerin alınması gerektiği konusunda ısrar etmeleri talimatı verildi. Ayrıca Currie kendi hükümetinden bölgeye acil olarak donanma gönderilmesi teklifinde bulundu.⁶ İngiltere'nin Mısır Baş Konsolosu Lord Cromer de Akdeniz donanmasına Cidde'ye gemi göndermesi için talimat verdi.⁷ Kimberley de Currie'ye Fransız ve Rus meslektaşlarıyla ortak hareket etmesi talimatını vermiştir.

Sultan II. Abdülhamid 31 Mayıs gecesi Mabeyn kâtiplerinden birini Currie'ye göndererek, Cidde'deki konsoloslara yapılan saldırıdan dolayı derin bir üzüntü içerisinde olduğunu ve sorumluların gereken en ağır cezaya çarptırılacağı mesajını iletmıştır.⁸ Babîâli ise hem Mekke Şerifine hem de Hicaz Valisi'ne Cidde'ye gitmelerini emretmiş ve kısa süre içinde de on kişi tutuklanmıştır.⁹

İngiliz Dışişleri Bakanlığı 1 Haziran'da Pique ve Dolphin gemilerinin derhal Cidde'ye gönderilmesi için deniz kuvvetlerine emir gönderdi.¹⁰ Aynı gün Rus Büyükelçiliği Dragomanı da saraya gelip Cidde'de durumun çok kritik olduğunu, İngiltere'nin yerel idarenin değişmesi teklifinde bulunduğunu ve kendilerinin de buna itiraz edemeyeceklerini bildirmiştir.¹¹

Hariciye Nazırı Said Paşa olayın ardından derhal Paris, Londra ve Petersburg sefaretlerine telgraf çekerek, olaydan dolayı duyulan üzüntüyü akredite oldukları ülkenin dışişleri bakanlarına bildirilmesini istemiştir. Said Paşa daha sonra büyükelçiliklerle yeniden iletişime geçerek, saldırının sorumlusu olarak görülen on bedevinin yakalandığını ve mahkemeye sevk edildiklerini bildirmiştir.¹²

Hicaz Valisi ise 1 Haziran'da Babîâli'ye gönderdiği raporunda, olayı gerçekleştirenlerin Benî Harb Kabilesine mensup Sahaf Arapları olduğunu ve Mekke Şerifi'nin suçluların teslimi için Taif'den Mekke'ye hareket ettiğini bildirmiştir.¹³

Kimberley, Cidde olayı hakkında Currie'den edindiği bilgileri 4 Haziran'da Paris ve Petersburg'daki büyükelçilerine ileterek, akredite oldukları devletlerin dışişleri

⁶ TNA., F.O. 424/182, No. 262, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 31 May 1895.

⁷ TNA., F.O. 424/182, No. 266, Lord Cromer to the Earl of Kimberley, 31 May 1895.

⁸ TNA., F.O. 424/182, No. 269, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 1 June 1895.

⁹ TNA., F.O. 424/182, No. 272, Lord Cromer to the Earl of Kimberley, 1 June 1895.

¹⁰ TNA., F.O. 424/182, No. 274, Foreign Office to Admiralty, 1 June 1895.

¹¹ BOA., Y.PRK.BŞK., 41/52, leff 1, 7 Z 1312, (1 Haziran 1895).

¹² BOA., Y.A...HUS., 329/98, leff 3, 7 Z 1312, (1 Haziran 1895).

¹³ BOA., Y.A...HUS., 329/99, leff 3, 7 Z 1312, (1 Haziran 1895).

bakanlarının görüşlerini tespit etmelerini ve Cidde limanına 3.600 tonluk ikinci sınıf bir kruvazör ve 900 tonluk bir sloop¹⁴ gönderildiğini bildirmelerini istemiştir.¹⁵

Fransız Dışişleri Bakanı Hanotaux da Kızıldeniz’de zaten küçük bir Fransız gemisinin bulunduğunu ve bunun Cidde’ye gitmesi talimatı verdiğini ayrıca Akdeniz’den büyük bir hızla oraya bir Fransız kruvazörünün de gönderileceğini İngiliz Büyükelçisi Dufferin’e söylemiştir.¹⁶

Fransız Büyükelçisi Cambon 8 Haziran’da Currie ile görüşerek, Cidde’deki Fransız Konsolosunun, şehre giren tüm bedevilerin silahsızlandırılmaları yönündeki talebinin vali tarafından reddedildiğini bildirmiştir. Cambon daha sonra da elçilik dragomanını Babiâli’yi protesto etmek ve bu retten kaynaklanan bir tehlike durumunda, yabancıları korumak ve Fransız askerlerinin karaya çıkarılması için emir alacağını söylemek için gönderdi. Currie de Kimberley’e aynı anlamda bir iletişim kurmaya yetkili olup olmadığını sordu ve kendisinden yetki istedi.¹⁷

Rus Dışişleri Bakanı Lobanoff ise Nelidoff’un Cidde’ye bir Rus gemisi gönderilmesi için başvuruda bulunduğunu ve bu başvuruyu deniz bakanına gönderdiğini ancak Akdeniz’de müsait Rus gemisi olmadığı için şu an bir harekette bulunulamayacağını İngiltere’ye bildirmiştir.¹⁸

Osmanlı Hariciye Nazırı, bölgedeki yetkililerin hacılarla bedevileri ayırt edemedikleri gerekçesiyle dragomanlardan, Fransızların Cidde’ye giren Arapların silahsızlandırılması talebinin, yarardan çok zarar getireceğine inandığı için geri çekilmesini istemiştir. Currie, Hariciye Nazırının bu hareketini Sultan’ın Arapları gücendirme korkusundan kaynaklandığını düşünüyordu. Ayrıca Currie, Cidde’deki Fransız Konsolosunun raporlarının alarm verici nitelikte görüldüğünü ve suçluların cezalandırılması, mağduriyetlerin tazmin edilmesi ve güvenliğin sağlanması için hangi adımların atılacağını öğrenene kadar Pique’nin bölgeden ayrılmamasını hükümetine tavsiye etmiştir.¹⁹ Currie’nin bu talebi Dışişleri Bakanlığı tarafından Akdeniz Donanması Başkomutanına iletili. Donanmanın İskenderiye, Marmaris ve Suriye

¹⁴ Yaklaşık 20 top monte edilebilen küçük tek direkli yelkenli bir gemi.

¹⁵ TNA., F.O. 424/182, No. 305, The Earl of Kimberley to the Marquis of Dufferin, 4 June 1895.

¹⁶ TNA., F.O. 424/182, No. 317, The Marquis of Dufferin to the Earl of Kimberley, 6 June 1895.

¹⁷ TNA., F.O. 424/182, No. 322, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 8 June 1895.

¹⁸ TNA., F.O. 424/182, No. 342, Sir F. Lascelles to the Earl of Kimberley, 5 June 1895.

¹⁹ TNA., F.O. 424/182, No. 346, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 10 June 1895.

sahiline yakın seyretmesi ve İstanbul'daki büyükelçilikle telgraf iletişimini sürdürmesi talimatı verdi.²⁰

Kimberley daha sonra Currie'ye, Fransız Büyükelçisi Cambon'un bedevilerin silahsızlandırılması için Cidde'deki yetkililere talimat göndermeye teşvik etmesinde desteklemesi talimatını vermişti.²¹

Amiral Seymour'un Akdeniz'deki hareketliliği, Osmanlı makamlarını tedirgin etmiştir. Derhal Londra Sefirine talimat verilerek, Dışişleri Bakanlığıyla iletişime geçmesi istendi. Dışişleri Bakanlığı yetkilileri konu hakkında malumatları olmadığını söylediler.²² Zaten Donanma Bakanlığının gemilerin hareketi için Dışişleri Bakanlığına malumat vermesi adetten değildi. Amiral Seymour'un özellikle Sisam ve Sakız adalarına yakın seyretmesi, İstanbul'daki havayı bir anda değiştirmiştir.²³

Currie, Cambon ve Nelidoff tüm hacılar Cidde'den ayrılır ayrılmaz suikastçıların cezalandırılması için on gün içerisinde Babıâli'ye baskı yapmayı hükümetlerine teklif ettiler. Babıâli ise bölge hacılarla dolu olduğu sürece suikastçıları yakalamanın imkânsız olduğunu elçilere bildirdi. Üç devletin Cidde konsolosları ise Mekke Şerifi'nin görevden alınması için elçilerinden talepte bulundular. Ancak Currie bu teklifin uygun olup olmadığı konusunda şüpheleri olduğunu Kimberley'e bildirdi.²⁴ Kimberley de Mekke Şerifi'nin görevden alınmasını talep etmenin makul olmadığı konusunda Currie ile aynı fikirdeydi.²⁵

Osmanlı Devleti de büyükelçilerin baskıları neticesinde bir önlem olarak Hicaz Genel Valisi'ni görevden almak zorunda kaldı. 22 Haziran'da İngiltere'nin Cidde Konsolosu Richards, Hicaz Genel Valisi'nin ve Cidde Garnizon Komutanı'nın görevden alındığını Currie'ye bildirdi.²⁶ Hicaz Valisi'nin görevden alınmasıyla yerine eski Vali Ahmed Ratıb Paşa Hicaz Genel Valisi ve Askerî Komutanı olarak atandı.²⁷ Babıâli de hacıların gemiye biner binmez suikastçıları tutuklayacağına dair bir kez daha elçilere söz verdi.

²⁰ TNA., F.O. 424/182, Inclosure in No. 351, Admiralty to British Admiral, Beyrout, 11 June 1895.

²¹ TNA., F.O. 424/182, No. 356, The Earl of Kimberley to Sir P. Currie, 11 June 1895.

²² BOA., Y.A...HUS., 331/58, leff 5, 5 M 1313, (28 Haziran 1895).

²³ BOA., Y.A...HUS., 334/18, leff 3, 17 S 1313, (9 Ağustos 1895).

²⁴ TNA., F.O. 424/182, No. 377, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 16 June 1895.

²⁵ TNA., F.O. 424/182, No. 394, The Earl of Kimberley to Sir P. Currie, 17 June 1895.

²⁶ TNA., F.O. 424/182, No. 415, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 23 June 1895.

²⁷ BOA., DH.MKT., 397/40, leff 2, 21 M 1313, (14 Temmuz 1895); BOA., İ..HUS., 38/45, leff 1, 27 Z 1312, (21 Haziran 1895).

Kimberley tazminat meselesine ilişkin olarak, Babıâli'den talep edilecek miktarla ilgili memurlar tarafından alınan yaralanmaların niteliğine ve olay sırasında ölen Dr. Rezzak'ın ailesinin bırakıldığı duruma bağlı olduğunu Currie'ye bildirmişti. İngiltere'nin isteyeceği tazminat miktarıyla ilgili olarak Hindistan Ofisi aracılığıyla soruşturma yapıldığını ve tazminatların miktarı konusunda Fransız ve Rus hükümetlerine danışacaklarını ifade etmiştir. Daha önce Albay Everett'e yapılan saldırı durumunda, İngiliz Hükümeti Babıâli'den 1.500 Osmanlı lirası tutarında bir tazminat talebinde bulunmuştu.²⁸

Currie, Babıâli'nin vaat ettiği, hacıların ayrılmasından hemen sonra suçluların yakalanması ve cezalandırılması için gerekli adımları atmadığını düşünerek, Cidde'deki deniz gücünün azaltılmasının uygun olmayacağını Kimberley'e bildirmiştir. Currie hücumbotlarını güçlendirmek için bir kruvazör gönderen Fransızlardan daha az güce sahip olmanın, İngiltere tarafından istenmeyen bir durum olacağını düşünüyordu.²⁹

Osmanlı Devleti de özellikle Currie'nin konsoloslara saldıranların bir an evvel yakalanması için yaptığı baskılar üzerine Mekke ve Medine'de sözü geçen kişilere çağrıda bulunarak, suçluların bir an evvel yakalanmaları için yardımlarını istemiştir.³⁰

Currie 13 Ağustos'ta Salisbury'nin de talimatıyla Hariciye Nazırı Turhan Paşa'yla görüşerek, Cidde olayı hakkında sert bir dilde uyarıda bulunmuştur. Currie, katiller derhal tutuklanıp üst düzey yetkililerce cezalandırılmadıkça, İngiliz Hükümeti'nin Hintli Müslümanları ve bu bölgelerdeki tebaasının can ve mallarını korumak için ne gibi önlemler alması gerektiğini düşünmek zorunda kalacağını söyleyerek tehdit etmiştir.³¹

Ağustos ayının ikinci haftasında Hicaz Genel Valisi ve Mekke Şerifi bölgenin ileri gelen şeyh ve kabilelerini Taif'te toplantıya çağırdı.³² Ancak Oteyba dışında hiçbir kabile suçluların yakalanması için yardım etmeyi kabul etmedi. İngiliz Savaş Gemisi Dolphin'in Komutanı Paget 16 Ağustos'ta Cidde ile ilgili olarak Amiral Seymour'a rapor gönderdi. Mekke Şerifi'nin görevden alınması gerektiğini halk arasında

²⁸ TNA., F.O. 424/182, No. 405, The Earl of Kimberley to Sir P. Currie, 20 June 1895.

²⁹ TNA., F.O. 424/182, No. 431, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 23 June 1895.

³⁰ BOA., Y.PRK.BŞK., 42/29, leff 1, 27 M 1313, (20 Temmuz 1895).

³¹ TNA., F.O. 424/183, No. 175, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 13 August 1895; BOA., Y.A...HUS., 334/61, 21 S 1313, (13 Ağustos 1895).

³² BOA., Y.A...HUS., 333/69, leff 3, 10 S 1313, (2 Ağustos 1895).

sevilmeyen bir kişi olduğunu ve Cidde-Mekke yolunun artık oldukça güvensiz olduğunu rapor etmişti.³³

Saldırıda öldürülen Konsolos Yardımcısı Abdürrezzak'ın arkasında iki dul ve beş çocuk bıraktığı, iki dulun da hamile olduğu Currie'ye bildirildi. Dolphin'in komutanı, Konsolos Richards'ın aldığı yaraların çok ağır olduğunu rapor etmişti. Bunun üzerine Salisbury konsolos yardımcısının ailesi için 5.000 lira ve Konsolos Richards için ise 1.500 liranın Babîâli üzerinde adil talep olacağını düşünüyordu.³⁴ Currie de önerilen tazminat bedellerinin adil görüldüğünü ve Fransız ve Rus meslektaşlarının ise henüz karar vermediğini Salisbury'e bildirmişti.³⁵

Currie 15 Eylül'de Babîâli'ye iki nota gönderdi. İlkinde katillerin derhal cezalandırılmasını ikincisinde ise tazminat olarak 10.000 lira talep etti.³⁶ Bir gün öncesinde ise Fransız Büyükelçiliği Dragomanı Babîâli'ye gelmiş, Cidde için hazırlanan notaları sunarken, Babîâli burada yer alan taleplere uymazsa Fransız Hükümeti'nin bunları uygulamak için Cidde'ye asker çıkarmak zorunda kalacağını söylemişti.³⁷ Cambon ve Currie, Cidde ile ilgili taleplerinin yerine getirilmezse bölgeye uluslararası bir statü verilebileceği ve her bir devletin kendi hacılarını ve kervanlarını koruması için asker sevk edebileceği tehdidinde bulundular.³⁸

Currie, İngiliz Konsolosu Richards ve Abdürrezzak'ın ailesi için 10.000 sterlin, Nelidoff yaralanan konsolos yardımcısı için 200.000, Cambon ise konsolosluk Dragomanı için Babîâli'den 100.000 frang talep etti.³⁹ Babîâli de Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'ya talimat vererek büyükelçilerin talep ettikleri tazminatların azaltılması için girişimde bulunması talimatını vermiştir.⁴⁰

Tazminat miktarlarının resmî olarak Babîâli'ye sunulmasının ardından büyükelçiler suçluların yakalanması için baskılarını arttırmaya başladılar. Eylül başlarında Hicaz'ın en büyük kabilelerinden Oteyba Kabilesi Abdürrezzak'ın katillerini

³³ TNA., F.O. 424/183, Inclosure 1 in No. 350, Commander Paget to Admiral Sir M. Culme-Seymour, 16 August 1895.

³⁴ TNA., F.O. 424/183, No. 63, The Marquess of Salisbury to Sir P. Currie, 14 July 1895.

³⁵ TNA., F.O. 424/183, No. 71, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 15 July 1895.

³⁶ BOA., HR.SYS., 97/8, leff 7-8-10-11-12, 24 RA 1313, (14 Eylül 1895).

³⁷ TNA., F.O. 424/183, No. 325, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 16 September 1895.

³⁸ TNA., F.O. 424/183, No. 332, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 19 September 1895.

³⁹ BOA., Y.A...HUS., 340/132, leff 1, 13 C 1313, (1 Aralık 1895).

⁴⁰ BOA., BEO, 731/54772, leff 1, 4 Ş 1313, (20 Ocak 1896).

tutuklamada bölgedeki yetkililere yardım sözü verdi. Vali ve Mekke Şerifi'nin şeyhlerle Taif'te buluşmasıyla şüpheye düşen Harb Aşireti de daha da kuzeye çekildi.⁴¹

Sultan II. Abdülhamid 20 Eylül'de Cuma selamlığının ardından Currie'yi huzuruna kabul etti. İkili uzun süre Cidde olayları hakkında görüştü. Sultan, özellikle yaz aylarında, aşiretlere karşı asker göndermenin zorluğundan söz etti ve İngiliz Hükümeti'nin alınan önlemleri takdir edeceğine dair ümidini dile getirdi. Currie kendisine ulaşan bilgiler ışığında suçlu ilan edilen kişilerin gerçek suçlular olup olmadığından şüphelenmek için ciddi nedenler bulunduğunu söyledi. Saldırının önceden tasarlandığını ve katillerden daha yüksek bir konumda bulunan kişiler tarafından başlatıldığını savundu. Currie, İngiliz Konsolos Yardımcısı Abdürrezzak'ın, İngiliz Hintli hacılarına uzun süredir uyguladığı şantajları ifşa ederek, Mekke Şerifi'nin düşmanlığını kazandığını düşünüyordu. Currie yargılamaların her adımında bölgedeki konsoloslara danışılmasının önemli olduğunu ve uygun olduğunda soruşturmaya katılmaları gerektiğini Sultan'a ifade etti. Sultan II. Abdülhamid Hicaz'ın özel bir eyalet ve kutsal yerlerin merkezi olduğundan, konsolosların soruşturmaya katılmasının mümkün olmadığını ancak valiye İngiliz konsolosundan yapabileceği herhangi bir iletişimi almasını ve onu değerlendirmesini isteyebileceğini söyledi.⁴²

Rus ve Fransız büyükelçileri 16 Aralık'ta Cidde meselesi hakkında Babıâli'ye ortak baskı önerisinde bulundular. Ancak Currie ortak baskı fikrine karşı çıktı. Daha sonra Currie'nin önerdiği Babıâli nezdinde her devletin ayrı temsilde bulunması fikri diğer elçiler tarafından da kabul edildi.⁴³ İngiliz Hükümeti, Fransa ve Rusya'nın Doğu Akdeniz'de herhangi bir olaya dâhil olmasını istemiyordu. Babıâli'ye yapılacak ortak bir baskının bu iki devletin Doğu Akdeniz'de daha etkin bir konuma gelmesine neden olabilirdi.

Currie'nin önerisi üzerine büyükelçiler Babıâli nezdinde bireysel olarak girişimde bulundular. Currie de elçilik Dragomanı Block'u 17 Aralık'ta Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'ya sözlü bir nota iletmesi için gönderdi.⁴⁴ Currie, Tevfik Paşa'ya İngiliz Hükümeti'nin konsoloslara yapılan saldırının sürüncemede bırakılmasını doğru

⁴¹ TNA., F.O. 424/183, Inclosure 4 in No. 340, Acting Consul Alban to Sir P. Currie, 2 September 1895.

⁴² TNA., F.O. 424/183, No. 359, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 24 September 1895.

⁴³ TNA., F.O. 424/184, No. 757, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 16 December 1895.

⁴⁴ TNA., F.O. 424/184, Inclosure in No. 841, Sir P. Currie to Tewfik Pasha, 17 December 1895.

bulmadığını ve mahalli idarecilerin tedbirlerinin yeterli olmadığına dair şikâyetle bulundu.⁴⁵

Salisbury 17 Şubat'ta Currie'ye telgraf göndererek, İngiliz Hükümeti'nin suçluların cezalandırılması sağlanamasa bile, yeterli bir tazminatın ödenmesinde ısrar edilmesini istediğini bildirdi.⁴⁶ İngiliz Hükümeti'ni buna iten sebep ise uzun süredir suçluların yakalanamaması ve tatmin edici herhangi bir gelişmenin yaşanmamasıydı. Currie aynı gün Salisbury'e savaş gemisini Cidde'den çekmeden önce tazminatın ödenmesi için hangi adımların atılması gerektiğine karar vermenin daha uygun olacağını düşündüğünü bildirdi. Ayrıca Cambon'un birkaç kez ortak eylem önerisinden kaçındığını da telgrafta belirtti.⁴⁷

Salisbury 23 Şubat'ta Currie'den Fransız ve Rus meslektaşlarına danışmasını ve onlarla Babıâli'ye güçlü bir şekilde yeni bir temsilde bulunmasını, talep edilen meblağları gecikmeden ödemeye çağırmasını ve suçluların cezalandırılması için hangi adımların atıldığının araştırılmasını istemiştir.⁴⁸

Currie'nin teklifi üzerine Cambon ve Nelidoff Babıâli'ye ortak temsilde bulunmak için hazır olduklarını bildirdiler. 26 Şubat günü Babıâli'ye Meclis-i Vükelâ toplantıdayken taleplerini içeren bir mesaj gönderildi. Büyükelçiler ilk olarak, hükümetleri adına tazminatların derhal ödenmesini, ikinci olarak ise Babıâli tarafından suçluların adalete teslim edilmesi gerektiğine dair verilen sözün yerine getirilmesini talep ettiler. Currie, eğer suçluları hemen yakalamanın imkânsız olduğu Babıâli tarafından bildirilirse, Hicaz Genel Valisinin üç konsoloslukla da iletişime geçmesini ve saldırı için suikastçıları cezalandıramamasından dolayı resmî olarak üzüntüsünü ifade etmesini talep etmiştir.⁴⁹

Tevfik Paşa da aynı gün İngiliz büyükelçiliğine gelerek, Sultan II. Abdülhamid'in Cidde'de meydana gelen olaylar sırasında yaralanan ve ölen konsoloslar için büyükelçilerin talep ettiği tazminatı kabul ettiğini bildirmiştir.⁵⁰

⁴⁵ BOA., HR.SYS., 97/7, leff 1-3, 29 C 1313, (17 Aralık 1895).

⁴⁶ TNA., F.O. 424/186, No 194, The Marquess of Salisbury to Sir P. Currie, 17 February 1896.

⁴⁷ TNA., F.O. 424/186, No.195, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 17 February 1896.

⁴⁸ TNA., F.O. 424/186, No. 209, The Marquess of Salisbury to Sir P. Currie, 23 February 1896.

⁴⁹ TNA., F.O. 424/186, No. 248, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 27 February 1896.

⁵⁰ TNA., F.O. 424/186, No. 235, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 26 February 1896.

Currie, Cambon ve Nelidoff Cidde’de bulunan konsoloslarına, Vali Ahmet Ratıp Paşa’nın konsoloslara yapılan saldırı hakkında resmî olarak üzüntüsünü beyan etmediği için bayram münasebetiyle valiyi ziyaret etmemeleri talimatını gönderdiler.⁵¹ Babıâli de 22 Mart’ta Ahmed Ratıp Paşa’ya coğrafi şartlar nedeniyle suçluların henüz yakalanamamış olmasından dolayı konsoloslar nezdinde resmî olarak üzüntüsünü belirtmesini istemiştir.⁵²

Cidde’ye 27 Mart’ta hareket eden Hicaz Genel Valisi Ahmed Ratıp Paşa⁵³ 31 Mart’ta İngiliz Konsolos Vekilinin yanına gelerek, Osmanlı Hükümeti adına geçen mayıs ayındaki saldırıdan dolayı duyduğu üzüntüyü resmî olarak dile getirmiştir. Ayrıca zanlıların yakalanmasını sağlayamadığı için üzgün olduğunu ve onların yakalanması için çabalarını yineleyeceğine dair de söz vermiştir.⁵⁴ Ayrıca tazminatlar da yıl içerisinde ödenmiştir.

Currie, Hicaz Genel Valisi Ahmed Ratıp Paşa’nın hakkında çıkan bazı usulsüz hareketleri üzerine görevden alınması için Rusya ve Fransa ile Babıâli nezdinde ortak bir girişimde bulunmak için Salisbuy’dan yetki istedi.⁵⁵ Salisbury 7 Mayıs’ta çok gizli başlığıyla Currie’ye gönderdiği telgrafında, Fransız ve Rus hükümetlerinin Kızıldeniz’e uygunsuz müdahaleleri için bir mazeret oluşturabileceğinden, bu amaçla herhangi bir ortak eylem girişiminde bulunmanın şu anda tehlikeli olacağını düşündüğü için bu öneriyi kabul etmemiştir.⁵⁶

4.2. SULTAN’A BASKI UNSURU OLARAK İSTASYONER MESELESİ

İstanbul’da yaşanan son Ermeni olaylarının ardından büyükelçiler Sultan II. Abdülhamid üzerinde bir baskı unsuru kurabileceklerini düşündükleri yeni bir öneri ortaya attılar. 11 Kasım 1895’te İstanbul’da yapılan büyükelçiler toplantısında Rus Büyükelçisi Nelidoff her temsilcinin İstanbul’a ikinci bir “istasyonier”⁵⁷ olarak hafif

⁵¹ BOA., Y.A...HUS., 347/105, leff 1, 30 N 1313, (15 Mart 1896).

⁵² BOA., BEO, 754/56523, leff 1, 7 L 1313, (22 Mart 1896).

⁵³ BOA., BEO, 756/56658, leff 7, 12 L 1313, (27 Mart 1896).

⁵⁴ TNA., F.O. 424/186, No. 330, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 31 March 1896.

⁵⁵ TNA., F.O. 424/187, No. 77, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 30 April 1896.

⁵⁶ TNA., F.O. 424/187, No. 80, The Marquess of Salisbury to Sir P. Currie, 7 May 1896.

⁵⁷ Büyükelçilerin haberleşmek ve güvenlikleri için maiyetlerinde bulunan küçük tonajdaki savaş gemileri. Bu hak Osmanlı Devleti’nde büyükelçilere ilk olarak 13 Temmuz 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesiyle verilmiş ve Lozan Barış Antlaşması’na kadar da devam etmiştir. Mustafa Hergüner, *Cumhuriyetimizin İlk Yıllarında Türk Boğazları ve Boğazlar Komisyonu Başkanı Vasıf (Temel) Paşa*, TÜDAV, İstanbul 2004, s. 17; Ayrıca 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi’ne göre bu hafif gemilerin boğazlardan geçmesi için

silahlı bir gemi göndermesi için hükümetlerine başvurması teklifinde bulundu. Nelidoff böyle bir geminin 100'den az 200'den fazla mürettebata sahip olmaması için hükümetlere danışılmasını talep etti. Nelidoff, 600 kişilik altı silahlı geminin İstanbul'da bulunmasının Sultan üzerinde bük baskı oluşturacağından bahsederek, önerisinin kabul edilmesinin, siyasi karışıklık içeren önlemlere başvurma zorunluluğunu ortadan kaldırayabileceğini ima etti. Ardından 1876'da her hükümetin İstanbul'da iki istasyoneri bulundurarak, benzer bir önlemi aldığına değindi. İngiliz Maslahatgüzâr Herbert, diğer temsilciler öneriyi onayladığı için o da konuyu Salisbury'e bildirdi. Ancak Herbert, Sultan'ın üzerinde büyük bir baskı yapılmadığı sürece bu teklifi kabul etmeyeceğini ve istasyonierlerin haftalarca Çanakkale'de bekleyebileceğini düşünüyordu.⁵⁸ Herbert, Sultan'ın onayı olmadan böyle bir işe girişilmesinin ise Avrupa devletleri için beklenmedik sonuçlara yol açmasından korkuyordu.

İngiliz Dışışleri Bakanlığı da 12 Kasım'da Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na Nelidoff'un tarif ettiği donanımda bir gemi olup olmadığını ve Cockatrice'nin bu amaç için kullanılıp kullanılmayacağını sordu.⁵⁹ Salisbury aynı soruyu Herbert'e de sorarak, Cockatrice'in bu görev için uygunluğunu araştırmasını istedi. Herbert ise Nelidoff'un önerisinin sadece bir nehir teknesi olan ve daha fazla sayıda insan taşıyabilecek Cockatrice'den farklı bir sınıfta gemi tasarladığını ayrıca diğer devletlerin her biri İstanbul'a büyük bir savaş gemisi gönderdiği takdirde, kendilerinin de aynı şeyi yapmalarının daha iyi bir etkisi olacağını bildirmiştir.⁶⁰

Avusturya Dışışleri Bakanı Goluchowski de İstanbul'da ikinci bir istasyonier düzenlemesini onaylıyordu ancak İstanbul'da herhangi bir karışıklık karşısında bu önlemin tek başına yeterli olmayacağını düşünüyordu. Diğer taraftan Goluchowski, gerektiğinde savaş gemilerini Çanakkale'den geçirmeye Osmanlı Hükümeti'nden talepte bulunmaya hakları olduğu konusunda bir anlaşmaya varılmasını düşünüyordu. Ona göre çeşitli filoların amiralleri, İstanbul'daki diplomatik temsilciler tarafından

Sultan'ın fermanı gerekliydi. Sabri Mengöl, *Türk Boğazlarının (Çanakkale ve Karadeniz) Tarihi (Süel ve Siyasa)*, Deniz Mabaası, İstanbul 1937, s.16.

⁵⁸ TNA., F.O. 424/184, No. 386, Mr. Herbert to the Marquess of Salisbury, 12 November 1895.

⁵⁹ TNA., F.O. 424/184, No. 389, Foreign Office to Admiralty, 12 November 1895.

⁶⁰ TNA., F.O. 424/184, No. 395, Mr. Herbert to the Marquess of Salisbury, 13 November 1895.

uyarıldıkları anda, onları derhal göndermek için talimat almalı ve her devlet, sınırlı sayıda gemi göndermek için kendisini sorumlu tutmalıydı.⁶¹

Salisbury, Fransa'nın da istasyonier meselesi hakkında görüşünü öğrenmek için Paris Büyükelçisine talimat verdi. Fransa Dışişleri Bakanı Berthelot diğer devletlerin de ikinci bir istasyonier göndermeyi kabul ettikleri takdirde İstanbul Büyükelçisi Cambon'a Fransa'nın istasyonier olarak bir gemiyi göndermeye hazır olduğunu bildirmişti. İngiliz Büyükelçisi daha sonra da Fransa Hükümeti'nin Akdeniz'e gönderilmiş olan filolarını güçlendirme niyetiyle ilgili basında çıkan söylentilerin doğruluğunu sordu. Berthelot bunun doğru olduğunu ancak sanılanın aksine gemilerin barut değil kömür yakacağının altını çizdi.⁶²

Herbert 15 Kasım'da Nelidoff'un önerisinin Avusturya, Fransa ve İtalya tarafından kabul edildiğini ayrıca her birinin de en az 100'den fazla kişiye sahip gemiler belirlediklerini Salisbury'e bildirdi. Herbert, ikinci istasyonierlerin bir kerede istenip istenmeyeceğine karar vermek için 16 Kasım'a toplantı planladıklarını bunun için en kısa sürede kendisine talimatların gönderilmesini talep etti.⁶³

İngiltere'nin Akdeniz Filosu Komutanı da 1.830 tonluk, 170 kişilik mürettebattan oluşan Barham hafif savaş gemisinin İstanbul'a ikinci bir istasyonier olarak gönderilebileceğinin bilgisini Salisbury'e verdi.⁶⁴ İngiltere'nin İstanbul'da hali hazırda zaten Cockatrice ve Imogene adında iki istasyonieri bulunduğu için Barham'ın gelişi İstanbul'da huzursuzluğa neden olabilirdi. Herbert de bunun için Barham'ın Imogen ile değiştirilmesinin daha uygun olacağını Salisbury'e bildirdi.⁶⁵

Alman ve İngiliz hükümetleri istasyonierler hakkında nihai kararlarını vermedikleri için 16 Kasım'da yapılacak toplantı başka bir güne ertelendi. Aynı günün akşamı Herbert'in istasyonierin gönderilmesi için Salisbury'den beklediği haber geldi. Salisbury, gemilerin İstanbul'a gelebilmesi için Sultan tarafından gerekli iznin bir an önce alınmasını Herbert'den istedi.⁶⁶ Salisbury daha sonra da Currie'ye bir mektup göndererek, İstanbul'daki maslahatgüzâra ikinci bir istasyonier çağırması için yetki

⁶¹ TNA., F.O. 424/184, No. 400, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury, 13 November 1895.

⁶² TNA., F.O. 424/184, No. 410, Mr. Howard to the Marquess of Salisbury, 13 November 1895.

⁶³ TNA., F.O. 424/184, No. 422, Mr. Herbert to the Marquess of Salisbury, 15 November 1895.

⁶⁴ TNA., F.O. 424/184, No. 435, The Marquess of Salisbury to Mr. Herbert, 16 November 1895.

⁶⁵ TNA., F.O. 424/184, No. 432, Mr. Herbert to the Marquess of Salisbury, 16 November 1895.

⁶⁶ TNA., F.O. 424/184, No. 434, The Marquess of Salisbury to Mr. Herbert, 16 November 1895.

verdiği konusunda bilgilendirdi. Ayıca Salisbury, Osmanlı Devleti tarafından taahhüt edilen çıkarların korunması için daha fazla önlem alınmasını gerektirecek kadar ciddi bir durum ortaya çıkması durumunda Currie'ye Akdeniz Filosu Komutanıyla temasa geçme yetkisi verdi.⁶⁷

Herbert, Barham gemisinin Nelidoff'un teklifini karşılayamayacak kadar büyük olduğu için İstanbul'daki elçileri endişeye sevk edebileceğini düşünüyordu. Çünkü Avusturya Hükümeti 57 metre boyunda 800 tonluk 130 mürettebatlı bir gemi gönderirken, İtalyanlar bir gambot ve Fransızlar ise ikisi de Avusturya gemileri kadar büyük olmayan bir torpedo gönderiyordu.⁶⁸

İngiliz Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Barham'ın uygun olmadığı bilgisini aldıktan sonra Akdeniz Filosu Komutanı Seymour filoda istasyonier olarak görevlendirilebilecek tek geminin 1.070 tonluk ve 120 mürettebatı bulunan Dryad'ın olduğunu bildirdi.⁶⁹ İngiltere'nin İstanbul'da görevlendirdiği hali hazırda iki tane istasyonier zaten mevcuttu. Bunlar Tuna Nehri'nde hizmette olan Cockatrice ve İstanbul'da bulunan Imogene'di.

Büyük devletlerin İstanbul temsilcileri istasyonierleri belirledikten sonra 19 Kasım'da istasyonierlerin geçişine dair gerekli olan izni alabilmek için Sultan II. Abdülhamid nezdinde girişimde bulunma kararı aldılar.⁷⁰ Sultan II. Abdülhamid yapılan tüm girişimlerden haberdardı. Bunun için de ilk olarak Salisbury'e iletilmesi için İngiliz büyükelçiliğine bir mektup gönderdi. Sultan mektubunda istasyonierlerin ikiye çıkarılması durumunda, Müslüman halkın duygularını harekete geçirebileceğini ve bunun ıslahatları gerçekleştirmesi için gerekli sükûneti engelleyebileceğinden, İngiliz Başbakanının bu adımı atmayacağını umduğunu ifade etti.⁷¹

Bu sırada da Avusturya, *Selenico*, Fransa *Faucon*, İtalya *Archimede*, Rusya *Donetz* gemilerini Çanakkale önlerine göndermişlerdi. Büyükelçiler Calice, Pensa, Nelidoff ve Herbert istasyonierlerin Çanakkale'den geçişine dair gerekli izin için 20

⁶⁷ TNA., F.O. 424/184, No. 437, The Marquess of Salisbury to Sir P. Currie, 16 November 1895.

⁶⁸ TNA., F.O. 424/184, No. 441, Mr. Herbert to the Marquess of Salisbury, 17 November 1895.

⁶⁹ TNA., F.O. 424/184, Inclosure in No. 469, Admiral Sir M. Culme-Seymour to Admiralty, 17 November 1895.

⁷⁰ TNA., F.O. 424/184, No. 488, Mr. Herbert to the Marquess of Salisbury, 19 November 1895.

⁷¹ TNA., F.O. 424/184, No. 493, Mr. Herbert to the Marquess of Salisbury, 19 November 1895.

Kasım'da Sultan'a resmî başvuruda bulundular.⁷² Amiralinden haber bekleyen Fransız Büyükelçisi Cambon ise ertesi gün başvuru yaparken,⁷³ Almanya büyükelçisi hükümeti tarafından belirlenen geminin adıyla ilgili talimat alır almaz başvuru yapacağını büyükelçilere bildirdi.⁷⁴

Nelidoff'un ortaya attığı istasyonier meselesi 23 Kasım'da Meclis-i Vükelâ'da görüşüldü. Büyükelçilerin ikinci istasyonierler hakkında Paris Antlaşması'nın 2. maddesine yaptıkları atıf burada tartışıldı. Maddenin içeriğinde büyükelçilerin maiyyetlerine âdet olduğu üzere hafif harp gemisi bulundurabilecekleri Tevfik Paşa tarafından ifade edildi. Ancak maddenin içeriğine bakıldığında büyükelçilerin iddia ettiği gibi adedi hakkında bir sözcük geçmemektedir.⁷⁵

Toplantının ardından Tevfik Paşa Londra, Viyana, Paris, Roma ve Petersburg sefirlerine telgraf çekerek, akredite oldukları devletlerin dışişleri bakanlarıyla görüşmelerini ve büyükelçilerinin istasyonierler hakkındaki taleplerinin geri çekilmesini söylemelerini bildirdi. Bu hareketin hem İstanbul'da hem de devletin diğer yerlerindeki Ermeni isyancıları teşvik edeceğine ve şu an İstanbul'daki sükûneti bozacağına dikkat çekilmesini istedi.⁷⁶

Paris Sefiri, Tevfik Paşa'nın telgrafının ardından 23 Kasım'da Fransa Dışişleri Bakanı'yla görüştü. Dışişleri Bakanı Paris Sefirine eğer devletlerden istasyonier meselesine bir itiraz gelirse Fransa Hükümeti'nin bu karara itiraz etmeyeceğini söyledi.⁷⁷ Ancak Avusturya Dışişleri Bakanı Viyana Sefiri Galib Bey'e ikinci istasyonierlerin gerekli olduğunu ve kararlarından vazgeçmeyeceklerini kesin bir dille ifade etti.⁷⁸ İtalya Dışişleri Bakanı da devletlerin ortak kararına itiraz edemeyeceğini Roma Sefirine bildirdi.⁷⁹

⁷² BOA., BEO, 714/53531, leff 5-7-9, 2 C 1313, (20 Kasım 1895).

⁷³ BOA., BEO, 714/53531, leff 3, 3 C 1313, (21 Kasım 1895).

⁷⁴ Sultan'ın istasyonierlerin geçişi için gerekli olan izni hemen vermeyeceğini ve bu hareketin de Sultan üzerinde bir baskı oluşturmayacağını defalarca dile getirenlerden birisi de Alman Dışişleri Bakanı Baron von Marschall'dı. İngiliz Maslahatgüzârı Herbert de Sultan'ın mücadele etmeden pes etmeyeceğini düşünenlerdendi. TNA., F.O. 424/184, No. 505, Mr. Herbert to the Marquess of Salisbury, 20 November 1895.

⁷⁵ BOA., Y..PRK.A..., 10763, leff 2, 5 C 1313, (23 Kasım 1895); BOA., İ..HR., 349/50, leff 2, 5 C 1313, (23 Kasım 1895).

⁷⁶ BOA., HR.İD., 2046/79, leff 1, 5 C 1313, (23 Kasım 1895).

⁷⁷ BOA., HR.İD., 2046/80, leff 1, 5 C 1313, (23 Kasım 1895).

⁷⁸ BOA., HR.İD., 2046/81, leff 1, 5 C 1313, (23 Kasım 1895).

⁷⁹ BOA., HR.İD., 2046/82, leff 1, 6 C 1313, (24 Kasım 1895).

Viyana Sefiri Galib Bey 20 Kasım'da Hariciye Nezaretine istasyoneler hakkında büyük devletlerin kabineleri arasında müzakerelerin devam ettiği konusunda uyarıda bulundu. Galib Bey Philip Currie'nin 20 Kasım akşamı Viyana'da olacağını ve ertesi gün de Şark Meselesi hakkında dışişleri bakanıyla görüşüp aynı akşam İstanbul'a hareket edeceğini de bildirdi.⁸⁰ Galib Bey 21 Kasım'da Viyana'da bulunan Philip Currie ile Şark Meselesi ve istasyoneler konusu hakkında özel bir görüşme yaptı.⁸¹

Babıâli'nin istasyonelerlerin geçişi için gerekli izni vermeyi reddetmesi ve altı devletin hükümetlerine talebi geri çekmesi için yaptığı başvurularının ardından Currie 25 Kasım'da elçileri toplantıya davet etti. Büyükelçiler yapılan toplantıda İstanbul'daki vatandaşlarının güvenliğini korumak için istasyonelerlerin geçişinde ısrar edilmesi gerektiğini ve Babıâli'nin reddi durumunda ise antlaşmalarda resmen tanınan bir hakkın imtiyazını güvence altına almak için girişimde bulunacaklarına dair karar aldılar. Currie büyükelçilere belirlenen bir günde istasyonelerlerin Çanakkale Boğazı'nda bulunmasını ve eğer o zamana kadar geçiş için gerekli olan izin verilmezse, istasyonelerlerin Akdeniz'deki filolar tarafından refakat edilip edilmeyeceğini yetkili makamlara sormalarını önerdi. Ancak Currie'nin bu önerisi Fransız ve Rus büyükelçileri tarafından reddedildi.⁸²

Currie Akdeniz Filosu Komutanı'na, Cockatrice'in daha büyük bir mürettebatı olduğu için İstanbul'da kalmasını ve Dryad'ı Imogene'in yerine gönderebileceğini bildirdi. Currie'nin talebi üzerine Amiral, Dryad'ın Imogene'in yerini almak üzere hazırlanması talimatını verdi.⁸³

Sultan II. Abdülhamid'in istasyoneler teklifinin geri çekilmesi için yaptığı girişimlere tek olumlu cevap veren devlet Rusya olmuştu. Rusya'nın Londra Büyükelçisi Staal Salisbury'e, Sultan'ın ikinci istasyoneler için başvurunun geri alınmaması halinde en azından ertelenmesini talep ettiğini ve Lobanoff'un bu teklifi yerine getirmeye istekli olduğunu, İngiliz Hükümeti'nin de bunu kabul edeceğini umduğunu söyledi. Ancak Salisbury bu teklifi kesin bir dille reddetti.⁸⁴

⁸⁰ BOA., HR.SYS., 216/39, leff 3-4, 2 C 1313, (20 Kasım 1895).

⁸¹ BOA., HR.SYS., 2744/66, leff 1-2, 3 C 1313, (21 Kasım 1895).

⁸² TNA., F.O. 424/184, No. 567, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 25 November 1895.

⁸³ TNA., F.O. 424/184, Inclosure in No. 585, Admiral Sir M. Culme-Seymour to Admiralty, 27 November 1895.

⁸⁴ TNA., F.O. 424/184, No. 591, The Marquess of Salisbury to Sir P. Currie, 27 November 1895.

Dryad ise 27 Kasım'da İstanbul'a gitmek üzere denize açıldı. Ancak Currie aynı günün akşamı Akdeniz Filosu Komutanına telgraf göndererek, bu kararından vaz geçtiğini bildirdi.⁸⁵ Çünkü istasyonierlerin geçişi için gerekli izni Sultan henüz vermemiştir. Dryad'ın henüz izin gelmeden bu şekilde denize açılması, kısa süreli bir paniğe ve krize neden oldu. Currie, elçilik Dragomanı Block'u hemen Saray'a göndererek Çanakkale'deki yetkililerin uyarılmasını istedi. Sultan bu haber karşısında çok heyecanlanmıştı çünkü Çanakkale'de Dryad'ın geçişine izin verilmeyip batırılabilirdi. Sultan II. Abdülhamid, Currie'nin Dryad ile iletişim kuramadığı için Konsolos Yardımcısı Russell'ın bir Türk gambotuna binmesini ve Dryad'ı engellemeye çalışmasını emretmesini istedi. Currie talimatların yanlış gitmesinden korktuğu gerekçesiyle bunu yapmayı reddetti. Dryad'ın güvenliğini sağlamak için tabyalardan ateş edilmemesi için Çanakkale'deki dış kalelere telgraf çekilmesinde ısrar etti. Sultan II. Abdülhamid durumun farklı boyutlara gelmesini engellemek için bunu yapmayı kabul etti. Currie de Russell'a Dryad'ın Chanak'ın⁸⁶ ötesine geçmesine izin vermemesi için telgraf çekti.⁸⁷ Amiral Seymour da Currie'nin telgrafi sonrasında Ardent gemisini Dryad'ı yakalaması için gönderdi.

Currie Sultan'ın kararını değiştirmesi için sürekli olarak devlet adamlarıyla görüşüyordu. Sultan da Currie'nin fikrinin değişmesi için devlet adamlarını ona gönderiyordu. 27 Kasım gecesi Hariciye Nazırı Tevfik Paşa Currie'yi ziyarete geldi. Aynı günün gece yarısında ise eski Sadrazam Said Paşa istasyonierler meselesini görüşmek için elçiliğe geldi. Sonunda Currie bir kez daha Salisbury'e; *"Sultan'ın direnişine kuvvet tehdidinden başka bir şey galip gelemeyecek ve elçiler artık bu görüşle atacakları adımları düşünmek zorunda kalacaklar,"* mesajını gönderdi.⁸⁸

Tevfik Paşa özellikle Nelidoff'un sorun hakkındaki kararsız durumundan yararlanmak istiyordu. Bu yüzden de Londra hariç diğer beş büyük başkentteki sefirlerine 28 Kasım'da yeniden talimat göndererek, dışişleri bakanlarıyla görüşülüp kararın geri çekilmesi için girişimde bulunmalarını istedi. İstanbul'da ve devletin diğer

⁸⁵ TNA., F.O. 424/184, Inclosure in No. 595, Admiral Sir M. Culme-Seymour to Admiralty, 28 November 1895.

⁸⁶ Chanak, Çanakkale Boğazı'nın ana bataryalarının hemen altındaki dış kalelerin içindeki karantina istasyonudur.

⁸⁷ BOA., Y.PRK.EŞA., 23/31, leff 3, 9 C 1313, (27 Kasım 1895). Eklere konulacak.

⁸⁸ TNA., F.O. 424/184, No. 597, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 28 November 1895.

bölgelerinde asayişin sağlandığı ve ikinci istasyonere gerek olmadığının bir kez daha vurgulanmasını bildirdi.⁸⁹

Currie ortaya çıkan bu yeni durumdan tamamen Rusya'yı sorumlu tutuyordu. Çünkü ikinci istasyonere fikrini ortaya atan Nelidoff'tu. Şimdi ise bu konuda baskı yapılmaması gerektiğini ve bir süreliğine bu teklifi askıya almayı öneren de kendisiydi. Currie'ye göre bu aşamada devletlerin istasyonerele ilgili antlaşma haklarını teslim etmesinin onlar için ölümcül bir hata olacağını ve yabancı vatandaşları arasında halihazırda hüküm süren paniği daha da arttıracığı kanısındaydı. Currie, Rusya'yı hizaya getirmek için tek şansın, gerektiğinde onsuz hareket etmeye hazır olduklarını göstermeyle mümkün olabileceğini düşünüyordu. Bunun için de önerisi şu şekildeydi; Avusturya ve İtalya'nın istasyonerelelerini belirli bir günde Çanakkale Boğazı'ndan geçmeleri için göndermelerini ve o zamana kadar geçişleri için Sultan tarafından gerekli izin verilmezse, donanmaların onlara refakat edeceğinin bildirilmesini, böyle bir durumda Fransa ve Rusya'nın kendileriyle hareket etmeyi reddetmesinin ise pek olası olmadığını düşünüyordu.⁹⁰

Olaylar tam da Currie'nin düşündüğü gibi gerçekleşti. 28 Kasım öğleden sonra elçiler toplantısında Nelidoff, Currie ve Calice'nin istasyonerele konusunda ısrar etmeye kararlı olduklarını görünce, Rusya'nın da aynısını yapacağını beyan etti. Toplantıda ortaya çıkan genel kanaat ise, gemilerin Çanakkale'yi geçeceği belirli bir tarih hakkında Babıâli'nin bilgilendirilmesi yönündeydi. Sultan da bu süre içerisinde eski Sadrazam Said Paşa ve Tevfik Paşa'yı bir kez daha teklifin geri çekilmesi için Currie'ye gönderdi.⁹¹ Ancak Currie kesin bir dille teklifin geri çekilemeyeceğini gelen heyete bildirdi.⁹²

Tevfik Paşa 28 Kasım'da büyükelçilerden olumsuz cevap aldıktan sonra Londra, Paris, Viyana, Petersburg, Roma ve Berlin sefirlerine telgraf çekerek ikinci istasyonerelelerin gönderilmesinin hükümetler nezdinde engellenmesini istedi.⁹³

⁸⁹ BOA., HR.İD., 2046/86, leff 1, 10 C 1313, (28 Kasım 1895).

⁹⁰ TNA., F.O. 424/184, No. 598, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 28 November 1895.

⁹¹ BOA., Y.A...RES., 77/41, leff 3, 11 C 1313, (29 Kasım 1895).

⁹² TNA., F.O. 424/184, No. 600, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 28 November 1895. Currie'nin bu çıkışı ertesi gün Morning Post gazetesinde de haber olmuş ve Sultan'dan gerekli izin alınmadığı takdirde büyük devletlerin Çanakkale Boğazını zorlayacakları iddia edilmişti; Morning Post, 29 November 1895, p. 5.

⁹³ BOA., Y..PRK.HR., 21/42, leff 2-3, 10 C 1313, (28 Kasım 1895).

Sultan II. Abdülhamid 29 Kasım'da Cuma Selamlığının ardından Currie ile görüştü. Currie görüşmede, Sultan'ın ek istasyoneler için temelsiz şüpheler göstermesinden derin üzüntü duyduğunu ifade etti. Currie, 1856 Paris Antlaşması uyarınca, ikinci istasyoneler üzerinde ayrı bir hakları olduğunu bu hakkı birçok kez kullandıklarını ve şimdi bunu kullanma iddiasındaki tek amaçlarının ihtiyaç halinde kendi tebaalarına yeterli koruma sağlamak olduğunu söyledi. Sultan II. Abdülhamid ise düzeni sağlamak için her şeyin yapıldığını ve artık sükûnet hüküm sürdüğünden, bu noktayı daha fazla zorlamanın gerekmediğini ifade etti. Currie, İngiltere'nin Sultan'ın bir dostu olarak, gemilerin Çanakkale'yi geçmesine izin vermesini rica etti. Ardından konuşmasının üslubunu değiştiren Currie, gemilerin birer birer geldiği takdirde dikkat çekmeyeceklerini ancak gerekli izin reddedilirse, büyük devletlerin ortak hareket ederek meseleyi halletmeye karar verecekleri konusunda uyarıda bulundu.⁹⁴

Currie'den beklediği cevabı alamayan Sultan II. Abdülhamid, 29 Kasım'da Berlin Maslahatgüzârı Rıfat Bey'e bir mektup göndererek, Alman İmparatoruna iletilmesini istedi. Sultan II. Abdülhamid mektubunda ikinci istasyonelerin İstanbul'da Müslümanlar arasında uyandıracığı hoşnutsuzluktan bahsederek, dostu ve müttefiki olan İmparator II. Wilhem'den diğer beş devletin taleplerini askıya alması için aracı olmasını talep etti. Ancak Sultan Alman Dışişleri Bakanı Marschall'ın etkisiyle, İmparator nezdinde istediğini elde edemedi. Marschall, Almanya'nın her ne kadar Akdeniz'de bir arzusu bulunmasa da diğer devletlerin kararına iştirak ettiğini bildirdi.⁹⁵

Sultan daha sonra Rus Çarı II. Nikolay'a da bu minvalde bir mesaj gönderdi. Çar ve Rus Dışişleri Bakanı Lobanoff talebin geri çekilmesi için istekliyidiler ancak teklifin Rus Büyükelçisi Nelidoff tarafından gelmesi ve son günlerde İstanbul'da elçiler toplantısında Currie'nin girişimleri, onların da geri adım atmasını engelliyordu.⁹⁶

Nafia Nazırı Mahmud Celâleddin Paşa istasyoneler meselesi hakkında 2 Aralık'ta Sultan'a bir rapor sundu. Mahmud Paşa, konunun ilk olarak İstanbul'daki büyükelçiler tarafından ortaya atıldığını ve buna ön ayak olan ve ısrar edenin Currie olduğunu iddia etti. Mahmud Paşa'ya göre, Fransız, Alman ve Rus büyükelçileri istasyoneler hakkında gönülsüzlerdi ancak Currie'nin ısrarları ve İtalya ve Avusturya elçilerinin de Currie'yi

⁹⁴ TNA., F.O. 424/184, No. 684, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 29 November 1895.

⁹⁵ BOA., HR.İD., 2046/88, leff 1, 11 C 1313, (29 Kasım 1895).

⁹⁶ TNA., F.O. 424/184, No.642, Mr. Gosselin to the Marquess of Salisbury, 30 November 1895.

desteklemeleri, diğer devletlerin de geri adım atmasına neden olmuştu. Mahmud Paşa raporunun son kısmında 1856 Paris Antlaşması'nda istasyonierler hakkında “*kemâ-fi's-sâbık*”⁹⁷ (âdet olduğu üzere) sözcüğüne atıf yaparak, büyükelçilerin bir adetten fazla vapur bulundurmaya hakları olmadığını ifade etmiştir.⁹⁸

Büyükelçiler 5 Aralık'ta yaptıkları toplantıda Cambon ve Nelidoff'un hükümetlerinden halen kesin talimatlar almadıkları için istasyonier meselesini tartışmak istemediler.⁹⁹ Currie toplantıda bir kez daha yeni bir fikirle ortaya çıkarak, Askerî Ataşelerin soruşturma yapmak üzere gönderilmesi gibi bazı adımların benimsenmesini önerdi. Meslektaşları Currie'nin önerisine pek sıcak bakmadılar. Özellikle de tüm ortak eylemlere karşı çıkması talimatı verilen Rusya Büyükelçisi Nelidoff, bu öneriye açıkça karşı çıkmıştır.¹⁰⁰

Bunun üzerine de Tevfik Paşa, Petersburg¹⁰¹ ve Paris¹⁰² hükümetleri nezdinde bir kez daha girişimde bulundu. Ancak istediği cevabı alamadı. İzinler sorununa ilişkin Avusturya Dışişleri Bakanı Goluchowski, Sultan'ın altı devletin gerçekten oybirliği içinde olduklarını anladığı anda gerekli izni vereceğini savunuyordu.¹⁰³

Cambon ve Nelidoff 6 Aralık'ta hükümetlerinden istasyonierler için gerekli izin talebinin ertelenmesi gerektiğine dair talimat aldılar.¹⁰⁴ Beklenmeyen bu yeni durum Salisbury'nin Avusturya nezdinde girişimde bulunmasına neden oldu. Viyana Büyükelçisi Monson'a Rusya ve Fransa'nın İstanbul büyükelçilerine herhangi bir ortak eylemde bulunulmaması talimatı verdiklerini, Almanya'nın ise elçisine konuyla ilgili hareket etmekten kaçınması talimatı verdiğini ilettiler. Salisbury Monson'dan Avusturya Dışişleri Bakanı'nın sorunun şimdiki durumuna ilişkin görüşünün ne olduğunun acilen öğrenilmesini istedi.¹⁰⁵

Avusturya kamuoyu ve diplomatik çevrelerin çoğu ise Dışişleri Bakanı Goluchowski'nin istasyonier meselesini çok fazla abarttığını düşünüyordu.¹⁰⁶

⁹⁷ Eskisi gibi. İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yay., Ankara 2011, s. 878.

⁹⁸ BOA., Y.PRK.TNF., 4/34, leff 1-3, 14 C 1313, (2 Aralık 1895).

⁹⁹ TNA., F.O. 424/184, No. 667, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 5 December 1895.

¹⁰⁰ TNA., F.O. 424/184, No. 668, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 5 December 1895.776

¹⁰¹ BOA., HR.İD., 2046/92, leff 1, 17 C 1313, (5 Aralık 1895).

¹⁰² BOA., HR.İD., 2046/94, leff 1, 18 C 1313, (6 Aralık 1895).

¹⁰³ TNA., F.O. 424/184, No. 671, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury, 6 December 1895.

¹⁰⁴ TNA., F.O. 424/184, No. 674, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 6 December 1895.

¹⁰⁵ TNA., F.O. 424/184, No. 676, The Marquess of Salisbury to Sir E. Monson, 6 December 1895.

¹⁰⁶ TNA., F.O. 424/184, No. 678, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury, 7 December 1895.

Goluchowski ise Nelidoff'a ikinci istasyonier meselesini kendisinin başlattığını ve bu yüzden şimdi geri çekilemeyeceğine dair bir mektup gönderdi.¹⁰⁷

Hem elçiler toplantısının ardından Nelidoff'un istasyonierler meselesi hakkında Sultan'la özel bir görüşme yapması, hem de İngiliz Büyükelçiliği'ne sığınan Said Paşa'nın evine dönmesi Sultan'ın üzerindeki baskıyı azaltmıştı. Rus Çarı II. Nikolay'ın istasyonierler hakkında Sultan'a gönderdiği dostane mesajı¹⁰⁸ da kararın değişmesinde etkili olmuştur.¹⁰⁹

Tevfik Paşa 10 Aralık'ta büyükelçilerle iletişime geçerek, Sultan'ın gerekli izni verdiğini bildirdi.¹¹⁰ Aynı gün yapılan büyükelçiler toplantısında ise istasyonierlerin nasıl çağırılması gerektiği görüşüldü. Nelidoff, toplu bir çağırmanın doğru olmayacağını bir kez daha savundu.¹¹¹

Meclis-i Vükelâ da 11 Aralık'ta toplantı yaparak, Nelidoff'un verdiği güvenceler neticesinde iznin verileceğini ancak gemilerin ebatlarının büyükelçilerin maiyyetlerinde bulunan vapurlarla aynı olması ve Çanakkale'den topluca geçmemeleri gerektiğine dair bir mazbata hazırladı.¹¹²

Currie'nin talebi üzerine Cockatrice'nin yerini alacak olan Dryad, 11 Aralık'ta İstanbul'a hareket için Akdeniz Filosu Komutanı'ndan emir aldı.¹¹³ Currie daha sonra da Dryad'ın 12 Aralık'ta Çanakkale'ye gireceğini bildirdi.¹¹⁴ İtalyan istasyonierin 13'ünde, Avusturya istasyonierinin ise 14'ünde İstanbul'a varması bekleniyordu. 14

¹⁰⁷ TNA., F.O. 424/184, No. 680, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury, 7 December 1895.

¹⁰⁸ İngiltere'nin Petersburg Büyükelçisi Goschen'in mesajın içeriğini Lobanoff'tan öğrendiği kadarıyla şu şekildedir: *"İmparator, padişaha büyük saygısını ifade ederek başlayarak, mevcut şartlar altında Majestelerinin hangi yolu izlemesi gerektiğini hiçbir şekilde kendisine dikte edemese de samimi bir dost ve iyi niyetli olarak yine de vazgeçemeyeceğini belirtti. Majestelerinin, mevcut eylem tarzında ısrar etmemesini şiddetle tavsiye etmesinden, böyle yaparak, kendisini büyük zorluklara ve sıkıntıya maruz bırakacağından emin olacaktır. Bu nedenle, Padişahın Fermanlar sorusunda ikinci istasyonierlerin geçişine boyun eğmeyi mümkün bulması İmparatorun ümidiydi."* TNA., F.O. 424/184, No. 701, Mr. Goschen to the Marquess of Salisbury, 13 December 1895.

¹⁰⁹ TNA., F.O. 424/184, No. 701, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 10 December 1895.

¹¹⁰ BOA., Y.MTV., 132/178, leff 1, 22 C 1313, (10 Aralık 1895).

¹¹¹ TNA., F.O. 424/184, No. 702, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 10 December 1895.

¹¹² BOA., İ.HR., 349/51, leff 1, 23 C 1313, (11 Aralık 1895).

¹¹³ TNA., F.O. 424/184, No. 707, Admiralty to Foreign Office, 10 December 1895.

¹¹⁴ TNA., F.O. 424/184, No. 708, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 11 December 1895.

Aralık'ta ise Fransız istasyoneri Çanakkale'den geçti.¹¹⁵ 16 Aralık'ta da Fransız, Rus, İtalyan ve Avusturya istasyonierleri İstanbul'a ulaştı.¹¹⁶

Aslında istasyonier meselesinde İngiltere ve Avusturya dışında hiçbir devlet istekli değildi. Ancak hiçbiri Avrupa uyumunu bozanın kendisi olmak istemiyordu. Alman Dışışleri Bakanı Marschall'a göre en büyük tehlike Müslüman nüfusun Sultan'a karşı artan hoşnutsuzluğuuydu. Eğer bu durum Halife olarak Sultan'a karşı bir isyan biçimini alırsa, ciddi komplikasyonlara yol açabilirdi.¹¹⁷

Neue Freie Presse gazetesinin 15 Aralık'ta istasyonier meselesiyle ilgi: “İkinci istasyonierler sorununda Rus Hükümeti, İngiliz politikasından gelebilecek olası sürprizlere karşı her zaman Sultan'ın çıkarlarını korumaya çalışacaktır. Türk sularında toplanmış Rus ve Fransız gemileri, İngiltere ve İtalya'nın gemilerine sayı ve kuvvet bakımından kabaca eşittir. Ayrıca Alman gemilerinin aynı zamanda Sultan'ı korumaya da hizmet etmesi ve üstünlüğün İngiliz-İtalyan filosu tarafında olmaması beklenebilir. Petersburg'da, Sultan'ın, yapması gereken en iyi şeyin, büyük devletlerin talebine boyun eğmek olduğu inancını kazanacağını kesinlikle umuyoruz çünkü ikinci istasyonierler, gerekirse onu da güvence altına alabilir. Böyle bir olasılığın varlığı, Rus başkentinde hiçbir şekilde dışlanmadı,”¹¹⁸ yorumunda bulunmuştur.

Currie, İstanbul'da bulunan İngiliz tebaasının Boğaziçi ve Marmara kıyılarına dağılmış durumda olduğu gerekçesiyle aynı anda farklı yerlerde gemilere ihtiyaç duyulabileceğini Salisbury'e bildirdi. Currie, herhangi bir isyan durumunda İngiliz vatandaşları için bir koruma sağlayabileceği gerekçesiyle istasyonierlerin varlığının normalden daha önemli olduğu gerekçesiyle Imogene'i göndermek istemiyordu.¹¹⁹ Ancak İstanbul'da İngiltere'nin üç adet istasyonier bulundurması yeni sorunların çıkmasına neden olabileceği gerekçesiyle konu çok büyümeden İngiliz Hükümeti tarafından kapatılmıştır.

¹¹⁵ TNA., F.O. 424/184, No. 723, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 14 December 1895; BOA., Y..PRK.ASK., 109/2, leff 1, 26 C 1313, (14 Aralık 1895).

¹¹⁶ TNA., F.O. 424/184, No. 754, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 16 December 1895.

¹¹⁷ TNA., F.O. 424/184, No. 728, Sir F. Lascelles to the Marquess of Salisbury, 9 December 1895.

¹¹⁸ Neue Freie Presse, Nr. 11247. 15 December 1895; TNA., F.O. 424/184, Inclosure in No 766, Extract from the “Correspondance Politique” of December 15, 1895.

¹¹⁹ TNA., F.O. 424/189, No. 148, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 11 November 1896.

4.3. KABUL GÖRMEYEN PLAN: CURRIE’NİN ULUSLARARASI KOMİSYON FİKRİ

Currie 10 Aralık 1895’te yapılan büyükelçiler toplantısında, Anadolu’daki meselelerle ilgili olarak bir şeyler yapılması gerektiğini ifade etti. Currie meslektaşlarına, Anadolu’da olup bitenleri yerinde araştırmak, zarar gören Hristiyanların eksiklerini gidermek ve cezalandırılacak suçluların belirlenmesi için harekete geçecek, uluslararası bir komisyon kurulmasını hükümetlerine tavsiye etmelerini önerdi. Currie’nin önerisi toplantıda bazı tartışmaların yaşanmasına neden oldu. Avusturya ve İtalya büyükelçileri Currie’nin görüşünü desteklediklerini belirttiler. Ancak Nelidoff hükümetinden aldığı talimata istinaden, büyük devletler uyumunun yalnızca yabancıların korunmasına yönelik tedbirlere uygulanacağını söyledi ve bu nedenle soruyu tartışma yetkisi olmadığını ifade etti. Nelidoff, teklif İngiliz Hükümeti tarafından kabul edilir ve yine İngiltere tarafından diğer büyük devletlere uluslararası komisyonun atanması için resmi bir teklif yapılırsa o zaman tartışmaya yetkili olabileceklerini söyledi. Currie, uluslararası soruşturma komisyonu fikrine çok önem veriyordu. Ona göre bu fikir kabul edilip uygulandığı takdirde, taleplerini Sultan II. Abdülhamid’e daha kolay kabul ettirebileceğine inanıyordu.¹²⁰

Salisbury, büyükelçiler toplantısında gündeme gelen Anadolu’ya uluslararası komisyon gönderilmesi yönündeki teklifin, Rus Hükümeti’ni böyle bir komisyonun atanmasını kabul etmeye ikna etmenin imkânsız ve pratik işleyişinin çok zor olacağından duyduğu endişeyi Currie’yle paylaştı. Salisbury, Rus Hükümeti teklifi reddeder ve teklifin reddedileceği de Babiâli tarafından bilinirse, büyük devletlerin diğer taleplerinin Sultan’ın daha net bir direnişiyle karşılanmasından endişe ediyordu. Bu yüzden de Salisbury, Currie’nin teklifinin uygulanabilir olduğunu düşünmediği için kabul etmedi.

Salisbury, Currie’nin ortaya attığı diğer fikrin uygulanabilirliği açısından daha makul görüyordu. Buna göre Currie’nin İstanbul’daki büyükelçilerin kendi konsoloslarından aldıkları bilgileri karşılaştırmaları ve ortak bir tablo halinde Babiâli’ye açıklama yapmaları önerisinin, pratikte daha faydalı olacağını düşünüyordu. Salisbury

¹²⁰ TNA., F.O. 424/184, No. 703, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 10 December 1895; BOA., HR.SYS., 36/24, 13 B 1313, (30 Aralık 1895).

diğer taraftan yeni konsolos muavinlerinden biri olarak Müslüman tayin etme fikrini ise Currie'ye danıştı.¹²¹

Currie'nin bu şekilde bir komisyon oluşturulmasındaki temel nedenlerinden bir tanesi de Anadolu'da son zamanlarda meydana gelen olaylarla ilgili konsolosluk raporlarıyla Babiâli'nin raporları arasında tutarsızlık olmasıydı. İngiliz gazeteleri de daha çok söz konusu bu raporlar arasındaki tutarsızlıklara değinmiştir.

Anadolu'da meydana gelen olaylar hakkında 16 Aralık'ta Salisbury'i bilgilendiren Currie, olaylar her ne kadar hafiflemiş olsa da Hristiyan nüfusun çok büyük tehlike altında olduğunu ifade etti. Currie, Osmanlı askerlerinin Erzurum, Trabzon ve daha birçok yerde katliamlarda aktif rol aldığını, saldırıların ise organize bir şekilde Sultan'ın emriyle gerçekleştiğini iddia etmekteydi. Currie'nin bu raporu 3 Mart 1896'daki İngiliz Parlamentosunda sert bir şekilde tartışılmıştır. Parlamantonun liberal üyeleri tarafından ise olayların sorumlusu olarak Rusya görülüyordu. Rusya'nın özellikle Sultan üzerinde herhangi bir gerçek baskı oluşturma konusunda iş birliği yapmayı reddetmesi, müzakerelerin uzamasına ve aktif önlemlerin alınmasının gecikmesine neden oluyordu. 26 Ocak 1896'da Prens Lobanoff, Rus Hükümeti'nin Avrupa'nın Osmanlı'nın içişlerine müdahalesine yol açabilecek herhangi bir davranış biçimini onaylamayı reddettiğini İngiltere'ye bildirdi.¹²²

Currie'nin ve İngiliz Hükümeti'nin Sultan II. Abdülhamid'e kararlarını aceleyle getirmek için yaptığı her türlü girişim, Rusya'nın sert muhalefetiyle karşılanıyordu. Lobanoff, İngiliz Hükümeti'ne "*Rus Hükümeti hiçbir durumda Sultan'ı kısıtlama tedbirleri ile ilişkilendirilmeyecektir*" demiştir. Lobanoff daha sonra Currie'yle de görüşerek, büyükelçilerin hazırladığı herhangi bir ıslahat projesini Sultan'a ultimatoma olarak sunmayı reddetmiş ve "*Rusya hiçbir zorlayıcı tedbire katılmayacak ve Anadolu'da özerk bir bölge oluşturulmasına rıza göstermeyecektir*" ifadelerini kullanmıştır.¹²³

İngiliz Parlamento üyesi Sir E. Ashmead Bartlett, Avam Kamarasında yaptığı konuşmada, Currie tarafından ağustos ve eylül aylarında Sultan'a kabul ettirilmeye çalışılan ıslahat planlarını "saçma" olarak nitelendirmiş ve bunların kabul edilmemesi

¹²¹ TNA., F.O. 424/184, No. 714, The Marquess of Salisbury to Sir P. Currie, 13 December 1895.

¹²² TNA., F.O. 424/184, No. 714, The Marquess of Salisbury to Sir P. Currie, 13 December 1895.

¹²³ HC Deb 03 March 1896 vol 38 cc37-125.

için Lobanoff'un Sultan'a destek verdiğini ifade etmiştir. Bartlett konuşmasında, Currie'nin tavsiyesi üzerine Sultan'a yapılan İngiliz-Fransız-Rus ortak baskısının da korkunç bir şekilde başarısızlığa uğradığından ve İngiltere'ye olumsuz anlamda çok büyük sonuçları olduğundan şikâyet etmiştir.¹²⁴

Tüm bu yaşananlar da Salisbury'nin uluslararası komisyon fikrine sıcak bakmamasına neden olmuştur. Çünkü resmî olarak ortaya atacağı bu fikir, diğerlerinde olduğu gibi Rusya tarafından yeniden reddedilirse, İngiltere'nin prestiji bir kez daha sarsılabilirdi. Yukarıdaki örneklerde de açıklandığı gibi Rusya'nın bu fikri kabul etmeyeceği açıktı. Bu yüzden de Currie'nin isteği Salisbury tarafından kesin bir dille reddedilmiştir.

4.4. KÜÇÜK MEHMED SAİD PAŞA'NIN İNGİLİZ BÜYÜKELÇİLİĞİ'NE SİĞINMASI

Sultan II. Abdülhamid tarafından 3 Aralık'ta istasyonier meselesi hakkında Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'yla birlikte Alman Büyükelçiliği'ne gönderilen eski Sadrazam Küçük Mehmed Said Paşa¹²⁵, 4 Aralık öğleden sonra canının tehlikede olduğu gerekçesiyle oğluyla birlikte¹²⁶ İngiliz Büyükelçiliğine sığındı.¹²⁷

Elçiliğe sığınmasından ardından Said Paşa, Sultan'ın birkaç gündür kendisini Mithat Paşa'nın hapsedildiği Yıldız'da bir köşkte yaşamaya çağırdığını Currie'ye söyledi. Said Paşa oraya gittiği takdirde dışarıdaki arkadaşlarıyla ve ailesiyle iletişim kurmaktan mahrum kalıp, hayatının ise tehdit altında kalacağını Currie'ye ifade etmiştir. Currie de bunun üzerine Said Paşa'ya büyükelçiliğin misafirperverliğine davet edildiğini söylemiş ver ardından Block'u meslektaşlarını olayla ilgili bilgilendirmek için onlara göndermiştir.¹²⁸

Said Paşa İngiliz Büyükelçiliği'ne sığındığı günün akşamı Sadrazam Halil Rıfat Paşa'ya elçiliğe sığınma gerekçesini içeren bir tezkire göndermiştir. Said Paşa tezkiresinde, Sultan'a olan sadakatinden asla şüphe edilmemesini ancak son dönemde

¹²⁴ HC Deb 03 March 1896 vol 38 cc37-125.

¹²⁵ BOA., Y.EE., 82/39, leff 1, 15 C 1313, (3 Aralık 1895).

¹²⁶ BOA., HR.SYS., 36/7, leff 3, 17 C 1313, (5 Aralık 1895).

¹²⁷ Said Paşa'nın siyasî hayatının en utanç verici, izahı zor hadise küçük oğluyla beraber 4 Aralık 1895'te İngiliz Büyükelçiliği'ne sığınması olmuştur. Bu olay Said Paşa'yı öylesine etkilemiştir ki, üç ciltlik hatıratının daha ilk sayfalarında bu konuyu gündeme getirmiş ve daha sonra da birçok kez bu meseleye değinmiştir. *Sultan II. Abdülhamid'in Sadrazamı Küçük Mehmed Sa'id Paşa'nın Hâtrâtı*, C.I., (Haz, Mustafa Gündüz), Ketebe Yay., İstanbul 2019, s. 18.

¹²⁸ TNA., F.O. 424/184, No. 658, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 4 December 1895.

kendisine karşı özellikle İzzet Bey tarafından takınılan tavırdan duyduğu rahatsızlıktan yakınmıştır. Said Paşa hastalığını da öne sürerek, ailesiyle birlikte Avrupa'da herhangi bir ülkeye gitmek için izin istemiştir.¹²⁹

Said Paşa elçiliğe sığındığı günün akşamı Salisbury'e de gönderilmek üzere Currie'ye bir mektup vermiştir. Said Paşa, Salisbury'e elçiliğe niçin sığındığını şu sözlerle ifade etmiştir:

“Kendi evimde sadık ve özel bir hayat sürdürebilmekten ümidimi keserek İngiliz Büyükelçiliği'ne sığınmak zorunda kaldım. Majesteleri Sultan, Hükümet işlerinde kendisine yardımcı olabilmek için bana Yıldız Sarayı'ndaki ıssız bir köşkte oturmamı teklif etmişti.¹³⁰ Bir hükümdarın sadakatinden şüphelenemem, ama Sultan'ın çevresinin hayatıma bir saldırı planlayabileceğinden şüphelenmek hakkım. İnsanlık adına, Lord Hazretleri'ne beni korumasını ve benim ve ailemin Avrupa'ya kaçmamı sağlamasını rica ediyorum. Majesteleri, bu özgürlüğü istemekle sadece hayatım için yalvarıyorum ve siyasi işlere karışmayacağıma emin olabilir,”¹³¹ demiştir.

Currie 4 Aralık'ta diğer elçiliklerle iletişime geçerek, Said Paşa'nın durumunu görüşmek üzere ertesi gün için bir toplantı planladı.¹³² Hariciye Nazırı Tevfik Paşa ve Şûra-yı Devlet Reisi (Kürt) Said Paşa, 5 Aralık sabahı büyükelçileri ziyaret ettiler ve onlardan Sultan adına, güvenliğini garanti altına almak için Said Paşa'yı eve dönmeye ikna etmeye çalışmalarını istediler.¹³³ Aynı gün yapılan büyükelçiler toplantısında, Avusturya Büyükelçisi Calice'nin duayen olarak ertesi gün Said Paşa'yı Currie'nin huzurunda görmesi, büyükelçilere yapılan yazışmaları kendisine bildirmesi ve önerilen garantileri dikkate alıp almadığını sorması kararlaştırıldı. Toplantıda Said Paşa'ya eve dönmesi için hiçbir şekilde baskı uygulanmayacağı ve Yıldız tarafından önerilen

¹²⁹ BOA., Y.EE., 83/59, leff 1-2, 16 C 1313, (4 Aralık 1895).

¹³⁰ İlk olarak Sait Paşa Sadrazam Kâmil Paşa'nın yerine Sadarete davet edilmiş ancak kendisi bu görevi kabul etmemiştir. Daha sonra ise Sultan'ın müşaviri sıfatıyla önemli konularda Saray'da oturması istenmiştir. Bu yeni mevkiinin Sadaretin de üzerinde olacağı kendisine söylenmiş ve bu teklifin Mabeyn İkinci Kâtibi İzzet Holo Paşa tarafından yapılması Sait Paşa'nın kuşkusunu daha artırmıştır. Sadaretin bile üstünde olacağı söylenen bu görevin “dar ağacından kinaye” olmasından korkarak düşünmek için zaman isteyen Sait Paşa o gece elçiliğe sığınmıştır. Osman Nuri, *Bilinmeyen Abdülhamid Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı Abdülhamid'in Husûsî ve Siyasî Hayatı*, Cilt: I-II, (Yayına Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yay., İstanbul 2017, s. 526-527.

¹³¹ TNA., F.O. 424/184, No. 660, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 4 December 1895.

¹³² TNA., F.O. 424/184, No. 661, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 4 December 1895.

¹³³ Zekeriya Kurşun, *Küçük Mehmed Said Paşa (Siyasî Hayatı, İcraatı ve Fikirleri)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1991, s. 91.

garantileri kabul etmeyi reddederse, büyükelçiler onun yurtdışına gitmesi için izin almaya çalışacaklarına dair anlaştılar.¹³⁴

Salisbury ise 5 Aralık'ta Currie'ye, Said Paşa'nın elçiliğe sığınmasını ve bu konudaki attığı tüm adımların İngiliz Hükümeti tarafından onaylandığını bildirmiştir.¹³⁵ Tevfik ve Said paşalar da 5 Aralık'ta gece yarısında İngiliz elçiliğine giderek, Said Paşa'yı eve dönmeye ikna etmeye çalışmışlar ancak başarılı olamamışlardır. İkili daha sonra Said Paşa'yla yaptıkları görüşmenin içeriği hakkında Sultan'ı bilgilendirmişlerdir. Buna göre Said Paşa, Mabeyn İkinci Kâtibi İzzet Bey'in kendisine yaptığı tebligatlardan korktuğu için elçiliğe sığınmıştı.¹³⁶

Currie'yi 5 Aralık'ta ziyaret eden İran elçisi de Mithat Paşa'nın İzmir'de Fransa Konsolosluğu'nda bulunduğu esnada diğer devletlerin himayesini talep etmesine rağmen Osmanlı'ya teslim edilmişken, şimdi Said Paşa'nın elçilikte muhafaza edilmesinin doğru olmayacağını söylemiştir.¹³⁷ İran elçisi böyle bir durumun yeni sorunlara neden olabileceği gerekçesiyle paşanın elçilikten gönderilmesini talep etmiştir.

Ertesi gün Avusturya Büyükelçisi Calice, Said Paşa ile İngiliz elçiliğinde bir görüşme yapmıştır. Said Paşa, kendisini büyükelçiliğe sığınma talebinde bulunmasına neden olan olayları detaylandırdıktan sonra Calice'e, tek isteğinin yurtdışına çıkmasına izin verilmesi olduğunu ifade etmiştir. Sultan'a karşı hiçbir muhalif harekette bulunmayacağını ve ikamet seçimini dahi ona bırakacağına söz vermeye hazır olduğunu söylemiştir. Ancak ailesi ile yola çıkması kabul edilmezse Sultan'ın güvenliği için tatmin edici teminatlar vermesi şartıyla, çocuklarının iyiliği için kendi mutluluğunu feda etmeye ve kaderini burada bırakmaya hazır olduğunu da ifade etmiştir. Daha sonra Avusturya Baş Dragomanı Müller, bu görüşmenin içeriği hakkında Sultan II. Abdülhamid'i bilgilendirmiştir.¹³⁸

Calice'nin ardından İngiliz Büyükelçiliği'ne Said Paşa'nın eve dönmesi için Sultan tarafından gönderilen Ser-esvabi İsmet Bey, kurenadan Ragıp Bey¹³⁹ ve yanında

¹³⁴ TNA., F.O. 424/184, No. 666, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 5 December 1895.774

¹³⁵ TNA., F.O. 424/184, No. 670, The Marquess of Salisbury to Sir P. Currie, 5 December 1895.251

¹³⁶ BOA., Y.EE., 83/65, leff 1, 17 C 1313, (5 Aralık 1895).

¹³⁷ BOA., Y.EE., 82/4, leff 1, 18 C 1313, (6 Aralık 1895).

¹³⁸ BOA., Y.EE., 83/60, leff 1, 18 C 1313, (6 Aralık 1895).

¹³⁹ BOA., Y.PRK.ZB., 16/100, leff 1, 18 C 1313, (6 Aralık 1895).

Kuran-ı Kerim¹⁴⁰ bulunan bir şeyh gelmiştir.¹⁴¹ Şeyh, Sultan II. Abdülhamid adına kendisine çok iyi davranılacağına ve eve döndüğü takdirde rahat bırakılacağına dair yemin etmiştir. Said Paşa olanlar karşısında mahcubiyetini gizlememiştir. Ragıp Bey de Said Paşa'ya elçilikten ayrılıp eve dönmesi için gereken koşulları kendisine söylemiştir. Said Paşa daha sonra bu koşulları Currie ile de paylaşmıştır. Currie'nin Salibury'e gönderdiği raporunda: "*Said Paşa, ailesiyle birlikte kişisel hürriyete ve güvenliğe sahip olacak, kendi evinde ikamet edecek ne başkentte ne de vilayetlerde herhangi bir göreve kendi rızası olmadan atanmayacaktır. Yukarıdakiler, Sultan'ın emriyle Britanya Majesteleri'nin Büyükelçiliğine iletilecektir,*" şeklinde ifade etmiştir. Currie, Said Paşa'dan büyükelçilikten ayrılmadan önce Sultan'dan tatmin edici bulduğu güvenceler alarak, bunu kendi isteğiyle yaptığını belirten bir mektup yazmasını rica etmiştir. Currie bu süre zarfında Said Paşa'nın kararlarını hiçbir şekilde etkilememeye çalışmıştır. Hatta Said Paşa'nın Sultan'ın gönderdiği elçilerle yapılan bütün görüşmelerinde dragomanlar Block ve Eliot hazır bulunmuştur.¹⁴²

Sultan II. Abdülhamid, Said Paşa'nın İngiliz Büyükelçiliği'ne sığınmasına ilk andan itibaren çok öfkelenmişti. Said Paşa'nın bir an evvel elçilikten ayrılması için kendisine Babiâli'den ve Yıldız'dan sürekli aracılar göndermişti. Said Paşa, Sultan II. Abdülhamid'in gönderdiği araçılara ilk etapta olumlu cevap vermemiştir. Ancak daha sonra Sultan bizzat kendisinin kaleme aldığı ve oldukça sert ifadelerin bulunduğu bir mektubu Said Paşa'ya göndermiş ve elçiliğe sığınmasının doğru olmadığını bir an önce oradan ayrılmasını istemiştir.¹⁴³ Ayrıca kendisine ne İstanbul'da ne de taşrada hiçbir memuriyetin teklif edilmeyeceği, kendisine 40.000 kuruş mâzûliyet maaşı bağlanacağı ve elçiliğe sığındığı için hiçbir vakit sıkıntı çıkarılmayacağı bildirilmiştir.¹⁴⁴

¹⁴⁰ Kuran üzerine yemin edilerek söz verilmesi Sultan II. Abdülhamid'e Mithat Paşa olayından sonra başlayan güvensizliğin en büyük örneklerindendir. Bu olay Osmanlı Devleti'nin prestijine büyük bir darbe indirmiştir. Orhan Koloğlu, *Abdülhamid Gerçeği*, Pozitif Yay., İstanbul 2018, s. 249.

¹⁴¹ TNA., F.O. 78/4624, No. 691, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 9 December 1895.

¹⁴² TNA., F.O. 424/184, No. 675, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 6 December 1895.

¹⁴³ Said Paşa'yı elçilikten ayrılması için onu ziyaret eden Tefik Paşa, Tahsin, Arif ve İsmet Beylerin konu hakkındaki arzları ve Said Paşa'ya gönderilen mektup hakkında bkz. BOA., Y..EE., 83/61, leff 1-18, 20 C 1313, (8 Aralık 1895). Hatta Said Paşa'ya yazılan tezkirenin içeriğinin okuyanları ağlatır ve taş tesir eder bir halde olduğu ve Said Paşa'ya dahi tesir edeceğini eğer bu tezkire kendisine tesir etmez ve elçilikte kalmaya devam ederse o zaman tezkirenin tüm gazetelerde yayımlanması ve paşanın İslamiyet'e ihanetinin Ulemaya ilanının münasip olacağı Mabeyn-i Hümayun'dan bildirildi; BOA., Y..EE., 83/62, leff 1, 20 C 1313, (8 Aralık 1895).

¹⁴⁴ BOA., Y..EE., 83/63, leff 1, 20 C 1313, (8 Aralık 1895).

Currie Said Paşa'nın hayatının tehlikede olduğunu ve paşanın güvenliği için onun adına bazı müdahalelerde bulunmanın uygun olacağını 8 Aralık'ta Salisbury'ye bildirmiştir. Currie, Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'ya Said Paşa için; *“Said Paşa, Majesteleri Sultan'dan aldığı güvencelere dayanarak İngiliz Büyükelçiliği'nden ayrılmaya karar verdikten sonra, hükümetim tarafından, Majesteleri'ne Said Paşa'nın gelecekte tam bir özgürlük ve güvenlikten yararlanacağına olan güvenini ifade etmem talimatı verildi,”* ifadelerini kullanması için Salisbury'den izin istemiştir.¹⁴⁵

Said Paşa nihayet 9 Aralık'ta evine döndü. Ayrılmadan önce de Salisbury'ye iletilmesi için Currie'ye bir mektup bıraktı.¹⁴⁶ Said Paşa mektubunda, elçiliğe bir gece kalmak ve oradan Avrupa'ya geçmek için geldiğini ancak şartların onu beş gün kalmak zorunda bıraktığını, Sultan tarafından elçilikten ayrılması için devlet erkânı tarafından kendisine on üç defa çağrı yapıldığını ve son olarak da kendisine verilen teminatları kabul ederek ayrılmaya karar verdiğini yazmıştır. Said Paşa mektubuna Currie'ye ve eşi tarafından kendisi ile küçük oğluna gösterilen nazik konukseverliği asla unutmayacağına ifade ederek son vermiştir.¹⁴⁷ Currie, Said Paşa'nın elçilikten kendi isteğiyle ayrıldığını, Saray tarafından kendisine verilen teminatların ve emniyetin sağlanacağını hükümeti tarafından ümit edildiğini Tevfik Paşa'ya bildirmiştir.¹⁴⁸ Bu arada Said Paşa'nın elçilikten ayrılırken Currie'ye verdiği mektup 12 Aralık'ta Daily Graphic ve Pall Mall gazetelerinde¹⁴⁹ 16'sında ise Standart gazetesinde¹⁵⁰ yayımlanmıştır.

Said Paşa kendisinin elçiliğe sığınmasına neden olan Mabeyn İkinci Kâtibi İzzet Efendi de Said Paşa'nın neden Sadrazamlıktan alındığına dair Petersburg Sefirine bir telgraf göndermiştir. Buna göre büyükelçilerin altı vilayet için hazırladıkları ıslahat programını (suret-i dostanede İzzet Efendi'nin kendi ifadesi) Cevad Paşa'nın itiraz göstermesi üzerine ıslahat programını savunan Said Paşa Sadrazam olmuştu. Ancak ıslahat programını (bir an evvel halletmek gerekirken yine kendi sözü) uzun süre

¹⁴⁵ TNA., F.O. 424/184, No. 683, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 8 December 1895.

¹⁴⁶ TNA., F.O. 424/184, No. 699, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 9 December 1895. Currie Said Paşa'nın elçilikten ayrılmasının ardından en kapsamlı raporunu 10 Aralık'ta göndermiştir. TNA., F.O. 78/4624, No. 918, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 10 December 1895.

¹⁴⁷ BOA., Y.EE., 83/67, leff 2-3-5, 21 C 1313, (9 Aralık 1895).

¹⁴⁸ BOA., HR.SYS., 590/12, leff 20-21, 21 C 1313, 9 Aralık 1895. Eklere Konulacak.; BOA., Y.EE., 83/68, leff 1, 21 C 1313, (9 Aralık 1895).

¹⁴⁹ BOA., HR.SFR.3..., 436/73, leff 1, 24 C 1313, (12 Aralık 1895).

¹⁵⁰ BOA., HR.SFR.3..., 436/83, leff 1, 28 C 1313, (16 Aralık 1895).

sürüncemede bırakmıştı. Bunu fırsat bilen Ermeniler de Babiâli olayını gerçekleştirmişlerdi. Zabtiye Nezareti gerekli tedbirlerin alınması için Said Paşa'yı uyarmış ancak paşa gereken önlemleri almamıştı. Said Paşa daha sonra da olaylar sırasında yakalanan bazı isyancı Ermenilerin, İngiliz Büyükelçisi Currie'nin isteği üzerine tahliyelerini sağlamıştır. Hatta ihtilalci oldukları kesin olarak tespit edilen Ermenilere ilişilmemesine dair Zabtiye Nezaretine emir vermiştir. Tüm bunların ardından da Sadarettten alınmıştır.¹⁵¹ İzzet Efendi'nin Said Paşa hakkındaki bu iddiaları kendisini aklamaktan başka bir şey değildir. Çünkü hem İngiliz kaynaklarında hem de Osmanlı kaynaklarında bu iddiaları destekleyecek hiçbir kayıt bulunmamaktadır.

Currie 10 Aralık'ta Said Paşa'nın kendisine neden iltica ettiği konusunda hazırladığı raporu Salisbury'e göndermiştir. Currie'nin Said Paşa hakkında hazırladığı rapor oldukça önemlidir. Cevad Paşa'nın Sadrazamlıktan alınmasından önce, Nişantaşı'ndaki evinde neredeyse iki yıldır tutsak olarak kalan Said Paşa, Sultan tarafından birkaç kez Saray'a çağırılmış ve Ermeni ıslahat önerileriyle ilgili olarak kendisiyle istişare edilmişti. Said Paşa, Sultan'a bunların bir yenilik oluşturmadıklarını, devletin mevcut kanunlarına dayandıklarını, adalete uygun olduklarını ve kabul edilmelerinin ülkeye bir fayda sağlayacağı gerekçesiyle, büyükelçilerin ıslahat taleplerini kabul etmesini tavsiye etmişti. Currie, Said Paşa'nın Sadrazamlık makamını doldurduğu üç buçuk ay boyunca, görevlerini sadakat ve bağlılıkla yerine getirmek için elinden geleni yaptığını düşünmekteydi. Currie'nin iddiasına göre Said Paşa, 30 Eylül'deki Ermeni gösterisinden (Babiâli gösterileri) önce, herhangi bir karışıklığı önlemek için Harbiye Nazırından İstanbul'a bir tabur asker yerleştirmesini istemiş ancak Sultan bu emri geri aldırılmış ve muhafızların yeterli olacağını söylemişti.¹⁵²

Said Paşa'yla devlet erkânı arasında görüşmelerin yapıldığı sırada İngiliz Büyükelçiliği dragomanları Block ve Eliot da daima hazır bulunmuştu. Bu ikilinin Said

¹⁵¹ Telgrafın devamında Sadarettten alındıktan sonra İngiliz gazetelerine beyanatlarda bulunduğu, Ermenileri korurcasına hareket ettiği ve son olarak elçiliğe sığınmasına neden olan olay anlatılmaktadır. *BOA*, Y..EE., 4/3, 29 Z 1313, (11 Haziran 1896).

¹⁵² TNA., F.O. 424/184, No. 747, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 10 December 1895. Said Paşa'nın İngiliz Elçiliği'ne sığınma sürecini tarafsız bir şekilde değerlendiren Mahmud Kemal İnal, özellikle istifasının bildirilme şeklinin Said Paşa'nın onurunu kirdiğini ve geleneklere aykırı olduğu konusunda eleştiride bulunmaktadır. Mabeyn Başkatibi Tahsin Bey Said Paşa'dan mührü alma görevini Mabeyn Kâtiplerinden Arif Bey'e vermesi onun da nazırlar toplantısının ortasında el işaretiyle Said Paşa'yı çağırıp mührü istemesi beş defa Sadrazamlık mevkiine gelmiş bir devlet adamının onurunu kırmıştır. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, VI-X, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2013, s. 1025.

Paşa ile Sultan tarafından gönderilen elçiler arasındaki yapılan görüşmeler hakkında hazırladıkları raporlar gayet mühimdir. Said Paşa, Hariciye Nazırı Tevfik ve Şura-yı Devlet Reisi Said Paşa ile yaptığı görüşmelerde, bu beyanları Sultan'a karşı bir şikâyeti olmadığını göstermek için yaptığını ancak bunu Sultan'ın maiyeti için söyleyemeyeceğini ifade etmiştir. Said Paşa, Mabeyn İkinci Kâtibi İzzet Bey'in kendisine karşı kullandığı tavırların artık katlanılmaz bir boyuta ulaştığını gelen elçilere birçok kez söylemiştir. Tevfik ve Said paşalar da eski Sadrazamın bu sözlerini doğrular maiyette karşılık vermişlerdir. Daha sonra tartışma devam ederken Said Paşa Eliot'a dönerek; Sultan'ın hiç kabul etmese de sürekli nasihat istediğini anlatmış, Yıldız'da nasıl saatlerce bekletildiğini, İzzet Bey aracılığıyla küçük düşürücü mesaj almak zorunda kaldığını, istasyoneler hakkında Sultan'ın büyükelçilere yapmaya cüret ettiği önerileri kabul etmeyi nasıl reddettiğini anlatmıştır. Ertesi gün bu kez Tahsin ve Said Paşa elçiliğe gelmiştir. Said Paşa bir kez daha Sultan'ın yakın çevresine duyduğu güvensizlik, yüksek görevlilerin İzzet Bey'in küstahlığına boyun eğmeye zorlanmalarının neden olduğu dayanılmaz durumdan (Mabeyn Başkâtibi Tahsin Bey de bu duyguya candan katılıyordu) şikâyet etmiştir. Bu bağlamda Sadrazamlığı sırasında olup bitenleri ve daha sonra Ermeniler için ıslahatların başlatılmasına ve istasyoneler meselesinden bahsetmiştir. İlkinde Sultan'a defalarca ıslahatları kabul etmesi gerekliliği konusunda ısrar ettiğini ve son zamanlarda tüm büyükelçilikleri ziyaret ettikten sonra, kendisine ikinci bir istasyonelerin zorluklardan kaçınmak için “*en iyi yol*” olarak kabul edilmesini tavsiye ettiğini söylemiştir. Eğer hiç almayacaksa Sultan'ın tavsiyesini istemesinin ne anlamı vardı? Ayrıca Sultan'ın, Sadrazam'ın üzerinde olağanüstü bir görev teklifinden ciddi şekilde endişe duyduğunu da ifade etmiştir. Sultan'ın böyle bir teklifin onu cezbedeceğini düşünmesinin, onu hırslı bir adam olarak gördüğünü düşünmesine neden olduğunu açıklamıştır. Said Paşa daha sonra dragomanlara, Sultan III. Selim zamanında, kendisine üstün güçten pay almak istediği için küçük düşürülen bir paşanın hikayesini aktarmış ve Sultan'ın teklifini kabul ettiği takdirde, kendi kariyerinin de benzer olabileceğinden korktuğunu söylemiştir.¹⁵³

Said Paşa kendisini rahatsız eden başka durumlar hakkında da Currie'ye açıklamalar yapmıştır. Sadrazamlığı kabul ederken Sultan'dan nazırların değiştirileceğine dair bir söz aldığını ve onların yerine tavsiye ettiği kişilerin atanmasını

¹⁵³ TNA., F.O. 424/184, Inclosure 2 in No. 748, Memorandum, 11 December 1895.

istediğini iddia etmiştir. Bu söze rağmen Sultan, Said Paşa'nın “*aptal ve hiçlik*” olarak nitelendirdiği Turhan Paşa'yı Hariciye Nazırı olarak atadığını, Sultan'ın Hariciye Nezaretine Salih Münir Efendi'yi, Dahiliye Nezaretine ise Ahmet Refik Bey'i teklif ettiğini ancak kendisinin bu isimlere itiraz ettiğini ifade etmiştir. Said Paşa, İzmir Valisi Hasan Fehmi Paşa'nın Adliye Nezaretine, İsmail Kemal Bey'in Maarif Nezaretine Faik Paşa'nın ise Bahriye Nezaretine, Selanik, Bursa ve Trabzon valilerini de Meclis-i Vükelâ'da görevlendirmeyi talep etmişti. Currie bu atamaların çok daha iyi olabileceği kanısındaydı ancak Sultan II. Abdülhamid bu isimleri kabul etmedi. Ardından Sultan, kurenadan Musâhib¹⁵⁴ Lütfi Efendi'yi¹⁵⁵ Sadrazam Said Paşa ile iletişim kurması için göndermişti. Ancak Said Paşa, Lütfi Efendi'nin devlet işlerine karışmaya hakkı olmadığını söyleyerek, görüşmeyi reddetmiştir. Doğal olarak da Sultan II. Abdülhamid bu duruma çok öfkelenmiştir.¹⁵⁶

Currie aynı tarihlerde Salisbury'e gönderdiği diğer bir raporunda Said Paşa'ya siyasi destek verilmezse kendisine yapılan baskılara karşı duramayacağını ifade etmiştir. Zamanında Lord Stratford'un Mustafa Reşid Paşa'ya sağladığı desteğin bir benzerinin Said Paşa'ya da sağlanması gerektiğini ve bu yüzden de istasyonier meselesinin çok önemli olduğunu düşünüyordu.¹⁵⁷

Said Paşa'nın elçiliğe sığınması Sultan ile Currie arasındaki zaten gergin olan ilişkilerin daha da gerginleşmesine neden olmuştur. Sultan'ın Said Paşa'nın elçilikten ayrılması için Currie nezdinde de yaptığı girişimlerin sonuçsuz kalması, bu defa İngiliz büyükelçiliği ile Saray arasında yeni bir soruna neden olmuştur. Sultan II. Abdülhamid, Currie'nin değiştirilmesini istediğini gizlememiş ancak Salisbury bu talebi görmezden gelerek Currie'yi görevinde bırakmıştır.¹⁵⁸

4.5. CURRIE'NİN İHTİDA MESELESİ'NİN TAHKİKİ İÇİN FİTZMORICE'İ GÖREVLENDİRMESİ

Hristiyanların ve Ermenilerin zorla Müslümanlaştırıldığına dair ilk iddialar, İngiliz Muş Konsolos Yardımcısının 14 Aralık 1895'te Currie'ye gönderdiği bir rapora

¹⁵⁴ Musâhibler Sultan'ın özel emirlerini gerekli yerlere ulaştırmak için Saray'da sırayla nöbet tutarlardı; Sedat Kanat, *Sultan II. Abdülhamid Döneminde Mâbeyn-i Hümayûn Ve Görevleri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum 2018, s. 94.

¹⁵⁵ Kurenadan Lütfi Efendi, Sultan'ın büyük ilgisine mazhar olmuş önemli bir Saray görevlisiydi; Joan Haslip, *Bilinmeyen Sultan II. Abdülhamid*, IQ Kültür-Sanat Yay., İstanbul 2001, s. 225.

¹⁵⁶ TNA., F.O. 424/182, Inclosure 3 in No. 429. Memorandum by Mr. Block, 19 June 1895.

¹⁵⁷ TNA., F.O. 424/183, Inclosure in No. 14. Memorandum by Mr. Block, 27 June 1895.

¹⁵⁸ Steiner, Philip Henry Wodehouse Currie, Baron Currie (1834–1906), p. 3.

dayanmaktadır. Salisbury, raporun İngiliz kamuoyunda duyulmasının ardından acilen harekete geçmek zorunda kalmıştır. Bunun için de ilk olarak Fransa, Rusya ve Avusturya'ya başvurarak ortak hareket teklifinde bulunmuştur.¹⁵⁹ Rus Dışişleri Bakanı Lobanoff konuyla ilgili, İngiliz kamuoyunun Ermeni komitelerine verdiği cesaretin, Ermenileri isyana teşvik ettiğini bunun da Türklerin fanatizmini harekete geçirdiğinin inkâr edilemez bir gerçek olduğunu İngiliz büyükelçisine açıklamıştı.¹⁶⁰ Bu yüzden de olaylara daha itidalli yaklaşılmasını ve önemli kararlar almadan önce söz konusu olayın doğru bir şekilde araştırılması fikrindeydi.

Currie 15 Ocak 1896'da Sultan II. Abdülhamid'le görüşmesinde Anadolu'daki ihtida meselesine değinmiştir. Sultan II. Abdülhamid Anadolu'ya komiser olarak gönderdiği Sadeddin Paşa'nın raporlarına atıfta bulunarak, söylenenlerin gerçeği yansıtmadığını belirtmiştir. Hatta Sultan, bu belgelerin Osmanlı yetkililerinin Ermenilerin zorla İslam'a geçmesini tanımayı reddettiklerini ve dini inanç tarafından yönlendirilmediğine inanmak için sebepler varken, onları böyle bir adım atmaktan caydırdıklarını kanıtlayacağını söylemiştir. Görüşme sırasında orada bulunan Mabeyn Başkâtibi Tahsin Bey, Birecik'ten Gregoryen, Katolik ve Protestan Ermeni cemaatlerinin başkanları tarafından imzalanmış bir telgrafi Currie'ye göstermiştir. Cemaat liderleri telgrafta, Sultan'ın adil yönetimi altında tam bir güvenlik ve rahatlık içinde canları ve malları tehlikeye girmeden yaşayan bu toplulukların, Müslümanların dinini benimsemek istediklerini, bu teklifin kendiliğinden olduğunu, hiç kimsenin herhangi bir teklifte bulunmadığını açıkça belirtmişlerdi. Sultan, İslam inancını benimsemeyi içtenlikle arzu eden kişileri caydırmanın onun için çok zor bir durum olduğunu Currie'ye söyleyerek, sonuçta kendisinin Halife olduğunu açıklamaya çalışmıştır. Ancak yine de durumun yerinde araştırılması gerektiğini Currie'ye ifade etmiştir. Sultan II. Abdülhamid bu düşüncesinde oldukça samimiydi. Bu nedenle, Birecik Kaymakam ve Naibine konuyu rapor etmelerini emredeceğini ve Currie'den bu yetkililerle ortak bir soruşturma yapabilecek güvenilir bir kişi belirtmesini istemiştir.

¹⁵⁹ Birecik'te yaşanan ihtida meselesine farklı bir açıdan değerlendirmek için bkz. Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, Doğan Kitap Yay., İstanbul 2014, s. 100-102.

¹⁶⁰ TNA., F.O. 424/184, No. 815, Mr. Goschen to the Marquess of Salisbury, 17 December 1895.

Currie de cevap olarak Adana'da Konsolos Yardımcısı Vekili olan Fitzmaurice'i Birecik'e göndermeyi teklif etmiştir.¹⁶¹

Tam anlamıyla Türk düşmanı olan Fitzmaurice, Zeytun olayları sırasında Konsolos Barnham'a: *"Böylesi bir inanç yozlaşmasını yabancı bir güç tehdidinden başka bir şeyin, Zeytunluların teslim olduktan sonra Türkler ve Kürtler tarafından katledilmesini engelleyemeyecektir,"*¹⁶² diyerek Osmanlı Devleti'ne karşı fikrini açıkça beyan etmiştir.

Fitzmaurice Ermeni meselesine oldukça aşinaydı. Ayrıca kısa süre önce Currie tarafından Halep bölgesinde Kilikya ve Mersin'de yapılacak konsolosluk düzenlemeleri hakkında bir rapor hazırlaması için görevlendirilmişti. Burada bulunduğu sırada Ermeni iddialarını da araştırma fırsatı bulmuştu.¹⁶³

Fitzmaurice, konsolosluk düzenlemeleri için Mersin ve Adana'da bulunduğu sırada 1 Şubat'ta hazırladığı raporu Currie'ye gönderdi. Tamamen yanlı bir gözlemin neticesi olan bu raporda Fitzmaurice, Ermenileri mazlum bir halk ve Müslümanları ise olayların baş sorumlusu olarak göstermekteydi. Fitzmaurice isyanların sert şekilde bastırılması için özellikle emirlerin Saray'dan gönderildiğini iddia ederek, Sultan'ı açıkça suçlamıştır. Türkler arasında yaygın bir İngiliz karşıtı duygu olduğunu ancak bunun merkezi otoriteler tarafından desteklenmediğini ifade etmiştir. Özellikle Adana ve Halep'te Müslümanlar arasında Ermeni ihtilalcilerin Kıbrıs aracılığıyla İngiltere tarafından maddi olarak yardım ve yataklık edildiğine dair temelsiz inancın hüküm sürdüğünü Currie'ye raporunda bildirmiştir.¹⁶⁴

Birecik'te Ermeni, Katolik ve Protestan milletinden iki yüz hane halkının hiçbir taraftan teklif ve baskı görmeden kendi arzularıyla Müslümanlığa geçtiklerine dair Protestan milleti vekili Lütfullah, Katolik milleti vekili Mehmet Nuri, Ermeni milleti vekili Mehmet Şakir imzalı arzlarını 25 Ocak 1896'da Sultan'a göndermişlerdi.¹⁶⁵

¹⁶¹ TNA., F.O. 424/186, No. 145, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 29 January 1896.

¹⁶² TNA., F.O. 424/186, No. 130, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 31 January 1896.

¹⁶³ G. R. Berridge, *İngiliz Gizli Belgelerinde "Yahudi Dönmesi İttihatçılar"*, (Çev. Utku Umut Bulsun), Kırmızı Kedi Yay., İstanbul 2016, s. 41.)

¹⁶⁴ TNA., F.O. 424/186, Inclosure in No. 212, Vice-Consul Fitzmaurice to Sir P. Currie, 1 February 1896.

¹⁶⁵ BOA., Y..PRK.AZN., 15/30, leff 1, 9 Ş 1313, (25 Ocak 1896).

Currie Fitzmaurice'in Birecik'teki ihtida meselesini araştıracak komisyona katılması için 27 Ocak 1896'da Yıldız'a resmen başvuru yapmıştır.¹⁶⁶

Birecik'teki Ermenilerin din değiştirmeleriyle ilgili olarak Currie'nin önerdiği Fitzmaurice, Sultan II. Abdülhamid tarafından meseleyi araştırmak için delege olarak kabul dildi. Currie de bu kabulün ardından Fitzmaurice'e bölgeye gitmesi talimatını verdi.¹⁶⁷ Currie 23 Şubat'ta Halep'e ulaşan Fitzmaurice'den, Birecik'te tahkikatını tamamladıktan sonra Urfa'ya geçmesini istedi.¹⁶⁸

29 Şubat'ta Birecik Kazası ahalisinden, Ermeni Katolik ve Protestan cemaatlerinden ihtida eden 200 hane halkı, Müslüman olmak istemelerinin zorlama ve baskı sonucunda olmadığını, Fitzmaurice'in de hazır bulunduğu heyetin önünde belirtmişlerdir.¹⁶⁹ Bir gün sonra da ihtida edenlerin olaylar esnasında korktukları için din değiştirdikleri, kimsenin onlara herhangi bir zorlamada bulunmadığına dair komisyon üyeleri Fitzmaurice, Mustafa ve Ali Rıza beylerin imzalarının bulunduğu ortak mazbata hazırlanmıştır.¹⁷⁰

Verilen ifadelere yapılan tahkikatlara rağmen Fitzmaurice olayların yaşandığı 1 Ocak günü Birecik'te 150 Hristiyan'ın öldürüldüğünü ve 1500 kişinin ise zorla İslam'ı benimsediğini Currie'ye bildirmiştir.¹⁷¹ Fitzmaurice 4 Mart'ta Currie'ye gönderdiği raporunda konuyla ilgili olarak yaklaşık 1500 Gregoryen, Katolik ve Protestan Ermeni'nin kendi hayatlarını kurtarmak için Müslüman olduklarını ifade etmiştir. Ancak bu din değiştirmeler Babîâli tarafından henüz resmî olarak tanınmamıştı. Söz konusu kişiler eğer sorumlular cezalandırılırsa yeniden Hristiyanlığa geçeceklerine dair Fitzmaurice'e güvence vermişlerdir. Ancak Fitzmaurice şu an için bu kararın yeni olaylara sebep olacağı endişesiyle hiçbir şey yapmama kararı almıştır. Fitzmaurice'in yanında bulunan Osmanlı heyeti de din değişikliğinin gerekçesi konusunda Fitzmaurice ile aynı düşüncede idi.¹⁷²

Fitzmaurice yaptığı tahkikata göre can kaybını doğru şekilde hesaplamının mümkün olmadığını ancak 28-29 Aralık 1895 olaylarında çoğu erkek yaklaşık 8000

¹⁶⁶ BOA., Y.PRK.EŞA., 23/76, leff 1, 11 Ş 1313, (27 Ocak 1896).

¹⁶⁷ TNA., F.O. 424/186, No. 151, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 4 February 1896.

¹⁶⁸ TNA., F.O. 424/186, No. 208, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 23 February 1896.

¹⁶⁹ BOA., Y.A...HUS., 352/1, leff 3, 15 N 1313, (29 Şubat 1896).

¹⁷⁰ BOA., Y.EE., 49/61, leff 1, 16 N 1313, (1 Mart 1896).

¹⁷¹ TNA., F.O. 424/186, No. 251, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 4 March 1896.

¹⁷² TNA., F.O. 424/186, No. 253, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 5 March 1896.

Ermeni'nin öldüğünü, bu hesaba katedralde öldürülen ve yakılan 3000 kişinin de dâhil olduğunu iddia etmiştir. Müslümanlığa geçenlerin sayısının ise 400'ün üzerinde olduğunu belirtmiştir.¹⁷³ Currie de 24 Mart'ta ihtida edip yeniden eski dinlerine dönen on beş Ermeni ailenin Çapakçur'da katledildikleri iddiasıyla Hariciye Nezareti nezdinde girişimde bulunmuştur.¹⁷⁴

Bu sırada İstanbul'daki büyükelçiler ise ihtida eden Hristiyanların soruşturma bittikten ve sükûnet sağlandıktan sonra yeniden eski dinlerine dönmeleri için Sultan nezdinde girişimde bulunma kararı almışlardır. Aynı sıralarda Currie Konsolos Hampson'dan Birecik'te ortaya çıkan sorunun aslında Genç'te meydana geldiğini bildiren bir telgraf aldı. Telgrafa göre olaylar sırasında o mahalledeki bazı Ermeni aileleri zorla Müslüman olmuştu ancak İstanbul'dan istedikleri dini benimsemekte özgür olduklarına dair emir alınca, Hristiyanlığa geri dönmüşlerdi. Konsolos, bunun üzerine Çapakçur Kürtlerinin saldırısına uğradıklarını ve Hristiyanlardan on iki kişinin öldürüldüğünü iddia etmiştir.¹⁷⁵

İngiliz yetkililerinin hazırladıkları raporlar İngiliz kamuoyunda büyük bir yankı uyandırdı. Londra basınında Osmanlı karşıtlığı malum olan Times, Standart, Daily Graphic, Morning Post ve Daily News gazeteleri 16 Mart'taki nüshalarında Birecik hadisesi üzerine kasıtlı ve düşmanca haberler yayınlamışlardır.¹⁷⁶ Hatta Times 9 Mayıs tarihli nüshasında Babîâli'nin Birecik'e özel bir komiser tayin edilmesi hususunu görmezlikten geldiğine dair iddiada bulunmuştur.¹⁷⁷ Halbuki Osmanlı Devleti, Osmanlı delegelerinin yanına Fitzmaurice'i kabul ederken, diğer devletlere de delege gönderebileceklerine dair resmî teklifte bulunmuştu.

Fitzmaurice akla hayale sığmayacak iddialarına 5 Mart'ta Currie'ye gönderdiği raporunda bir yenisini daha eklemiştir. Ona göre olaylar, aralık ayının son günlerinde, Cebin ve Urfa'daki olaylar sırasında Birecik Müslümanlarının heyecanlanması sonucu kaymakamı açıkça “*sünnetsiz bir kâfir*” olmakla suçlayarak, Hristiyanları ve Hristiyanları korumakla görevli askerlere saldırıp, hükümet binasının kuşatılmasıyla başlamıştı. Saldırıyı gerçekleştiren Müslümanların ise etrafa “*Sultanımız, Ermenilerin*

¹⁷³ TNA., F.O. 424/186, No. 295, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 19 March 1896.

¹⁷⁴ BOA., HR.SYS., 1902/17, leff 1, 9 L 1313, (24 Mart 1896).

¹⁷⁵ TNA., F.O. 424/187, No. 8, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 31 March 1896.

¹⁷⁶ BOA., HR.SYS., 2758/5, leff 1, 2 L 1313, (17 Mart 1896).

¹⁷⁷ BOA., HR.SYS., 2758/30, leff 1, 26 ZA 1313, (9 Mayıs 1896).

katledilmesini ve ülkede hiç Hristiyan kalmamasını emretti,” şeklinde sloganlar attıklarına dair Currie’ye gönderdiğinde raporunda iddia etmiştir.¹⁷⁸

Currie, ihtida ederek Antep, Birecik ve Urfa’dan Halep’e gelen ve burada eski dinlerine dönen Ermeni Katoliklerinin eski yurtlarına dönmesi için 11 Nisan’da Tevfik Paşa nezdinde girişimde bulunmuştur. Ancak böyle bir anda eski yurtlarına dönmelerinin sakıncalı olacağı ve bir süre daha beklemenin daha münasip olacağı Currie’ye bildirilmiştir.¹⁷⁹

Currie, ihtida edenlerin olaylar esnasında korktukları için Müslüman olduklarının sabit olduğunu 1 Mayıs’ta Hariciye Nazırı Tevfik Paşa’ya bildirmiştir. Ayrıca Currie, İstanbul’a gelen Fitzmaurice’in hazırladığı raporla komisyonun raporlarının karşılaştırılması için kendisinden randevu talep etmiştir.¹⁸⁰

Currie’nin önerisiyle büyükelçiler Birecik meselesini görüşmek üzere 6 Mayıs’ta Avusturya Büyükelçiliği’nde bir araya geldiler. Görüşmede Currie’nin önerisi üzerine Fitzmaurice’in mühtedilerin yeniden Hristiyanlığa dönmeleri için alınması gereken önlemleri öneren bir memorandum hazırlandı. Buna göre:

1. Şu anda Birecik’te konuşlanmış redif birliklerinin geri çekilmesi ve yerlerine düzenli birliklerin getirilmesi.
2. Güvenin yeniden tesisi için tedbir almak üzere Birecik’e tam yetkiyle bazı yüksek görevliler gönderilmesi.
3. 1 Ocak 1896 olaylarının (büyükelçiler katliamı olarak nitelendirmiştir) liderlerinin cezalandırılması veya sürgün edilmesi.
4. Osmanlı görevlilerine bir veya daha fazla yabancı delegenin eşlik etmesi,¹⁸¹ kararları alınmıştır.

Fitzmaurice, İstanbul’a geldikten sonra Sadrazam, Hariciye Nazırı ve Mabeyn Başkâtibi ile görüşmüş, onlara soruşturmanın sonuçları hakkında bilgi vermiştir. Currie ise 4 Mayıs’ta Tevfik Paşa’yla görüşerek, bu konuda kamuoyunu tatmin etmek için bazı

¹⁷⁸ TNA., F.O. 424/187, Inclosure 1 in No. 66, Vice-Consul Fitzmaurice to Sir P. Currie, 5 March 1896.

¹⁷⁹ BOA., A.}MKT.MHM., 651/6, leff 3, 28 L 1313, (12 Nisan 1896).

¹⁸⁰ BOA., HR.SYS., 2792/1, leff 12-13-14, 18 Z 1313, (1 Mayıs 1896).

¹⁸¹ British Account Papers, Turkey No. 5 (1896), Correspondence Relating to the Asiatic Provinces of Turkey, Reports By Vice-Consul Fitzmaurice from Birejik, Ourfa, Adiaman, and Behesnt, No. 4. 7 May 1896, London 1896.

tedbirlerin alınmasını ve uygun gördüğü adımları gayr-ı resmi olarak belirtmiştir. Currie, Tevfik Paşa'dan konuyu Sultan'a ve hükümetin görüşüne sunmasını, alınabilecek kararları bir an önce kendisine haber verilmesini rica etmiştir. Aynı zamanda Currie eğer varlığı tatmin edici bir anlaşmayı kolaylaştırıcaksa, Fitzmaurice'i yeniden Birecik'e göndermeye hazır olduğunu da belirtmiştir.¹⁸²

İngiliz Büyükelçiliği Birinci Dragomanı Block 8 Mayıs'ta Saray'a gelerek, Mabeyn Başkâtibi Tahsin Bey ile ihtida meselesine dair atılacak adımları görüşmüştür. Görüşmenin sonunda Birecik'e yeniden bir komisyon gönderilmesi kabul edilmiştir. Currie de komisyonun çalışmalarını takip etmesi için Fitzmaurice'i yeniden Birecik'e gönderme kararı almıştır.¹⁸³

Sultan II. Abdülhamid 13 Mayıs'ta İngiliz Büyükelçiliği'ne Birecik meselesiyle ilgili olarak hazırlattığı iradenin bir kopyasını göndermiştir. Hazırlanan iradede, rediflerin yerine düzenli birlikler getirilmesi, Maraş'ta bulunan soruşturma komisyonuna derhal Birecik'e gitmesi ve Hamidiye Camii adı altında camiye dönüştürülen kilisenin durumunu ve hala bir cami olarak bulunup bulunmadığının incelenerek, eski durumuna getirilip Hristiyan cemaatine teslim edilmesi ve son olarak mühtediler gerçek niyetlerini ifade edebilene ve güven içinde istedikleri inancı kabul ettiklerini itiraf edebilene kadar komisyonun Birecik'ten ayrılmaması yönünde emirler yer almıştır.¹⁸⁴

Currie 14 Mayıs'ta da izinli olarak İstanbul'dan ayrılmadan önce Tevfik Paşa'yla özel bir görüşme yapmıştır. Yerine maslahatgüzâr olarak elçilik baş kâtibi Herbert'i bıraktığını söyleyen Currie, Sultan'ın ihtida meselesiyle ilgili göstermiş olduğu sağ duyardan dolayı teşekkür etmiştir.¹⁸⁵

Fitzmaurice'in Birecik ve diğer yerler hakkında hazırladığı raporun British Account Papers'da (*Blue Book*) yayınlanması ve Londra'da uyandırdığı akisler hakkında Londra Sefiri Antopulos Paşa Babîâli'yi bilgilendirmiştir.¹⁸⁶ Antopulos Paşa,

¹⁸² TNA., F.O. 424/187, No. 93, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 7 May 1896.

¹⁸³ TNA., F.O. 424/187, No. 122, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 18 May 1896.

¹⁸⁴ TNA., F.O. 424/188, Inclosure 1 in No. 55, Mr. Herbert to Vice-Consul Fitzmaurice, Undated.

¹⁸⁵ BOA., Y.A...HUS., 352/7, leff 2, 1 Z 1313, (14 Mayıs 1896).

¹⁸⁶ BOA., HR.SFR.3..., 453/75, leff 1, 26 Z 1313, (8 Haziran 1896).

Fitzmaurice'in Birecik, Urfa, Adıyaman ve Besni olaylarına dair raporlarındaki suçlamaların yürütülmesinin gerektiğine dair Tefik Paşa'ya uyarıda bulunmuştur.¹⁸⁷

Fitzmaurice'in raporlarının yayımlanması Sultan II. Abdülhamid'in tepkisini çekmişti. Çünkü Fitzmaurice yayımlanan raporlarda tamamen yanlı ifadeler kullanmıştı. Birkaç örnek olması açısından; Babıâli gösterilerinin ardından Sultan, Urfa'daki yöneticilere emir göndererek eğer Ermeniler isyan edecek olurlarsa bunun şiddetli bir şekilde bastırılması için emir göndermişti. Ardından da Urfa'da kilisede 3.000 Ermeni'nin öldürüldüğünü, yine askerler ve ahali tarafından 8.000 Ermeni'nin katledildiğini iddia etmiştir. İhtida edenler hakkında ise eğer eski dinlerine dönecek olurlarsa katledileceklerini ve eski dinlerine dönmeleri için ise hiçbir şeyin yapılmadığını yazmıştır.¹⁸⁸

Halbuki hem Yıldız'dan hem de Babıâli'den olayın yaşandığı ilk andan itibaren, ihtida edenlerin eski dinlerine dönme konusunda serbest bırakılmasına dair yetkililere gönderilen onlarca emir, Osmanlı arşiv vesikalarının arasında mevcuttur. Hatta olayın ilk anında Ermeni, Katolik ve Protestan cemaatlerinden 200 hane halkının İslamiyet'e geçmeleri üzerine Sultan II. Abdülhamid bu geçişlerin gönülden istekle değil gördükleri korku üzerine gerçekleştiği gerekçesiyle kabul edilmeyeceğine dair 31 Ocak 1896'da irade yayımlamıştı.¹⁸⁹

Philip Currie izne ayrılmadan önce Tefik Paşa'ya, Fitzmaurice'in Birecik'e sadece komisyona yardım etmek için gittiğini ve komisyonun bir parçası olmayacağını bildirmişti. İngiliz Maslahatgüzâr Herbert de Currie gibi Fitzmaurice'in komisyonda resmî bir statüye sahip olmamasını çünkü aksi halde komisyonun eylemlerinden ve sonuçlarından sorumlu olacağını bunun ise kendileri açısından açıkça istenmeyen bir durum olduğunu düşünüyordu. Ayrıca Fitzmaurice'in hazırladığı raporlarının yakın

¹⁸⁷ BOA., HR.SFR.3..., 453/77, leff 1, 27 Z 1313, (9 Haziran 1896).

¹⁸⁸ BOA., Y.A...HUS., 352/145, leff 5, 27 Z 1313, (9 Haziran 1896). Fitzmaurice'in Birecik, Urfa, Adıyaman ve Besni hakkında hazırladığı raporlar hakkında daha fazla bilgi için bkz. British Account Papers, Turkey No. 5 (1896), Correspondence Relating to the Asiatic Provinces of Turkey, *Reports By Vice-Consul Fitzmaurice from Birejik, Ourfa, Adiaman, and Behesnt*, London 1896; BOA., HR.SYS., 2792/10, leff 1- 22, 27 Z 1313, (9 Haziran 1896). Ayrıca raporların Osmanlıca versiyonlarının Londra Sefaretinden Hariciye Nezaretine gelen nüshaları hakkında bkz. BOA., HR.SYS., 2859/63, leff 1- 55, 27 Z 1313, (9 Haziran 1896).

¹⁸⁹ BOA., İ.HUS., 45/40, leff 2, 15 Ş 1313, (31 Ocak 1896).

zamanda yayınlanması nedeniyle de Osmanlı resmî çevrelerinde kendisine karşı çok güçlü bir öfke vardı.¹⁹⁰

Diğer taraftan Fitzmaurice, Birecik'te bulunan komisyona Babıâli'nin değil doğrudan Sarayın talimat vermesi gerektiğini düşünüyordu. İşlerin böylelikle daha hızlı ve güvenilir olacağına inanıyordu. Fitzmaurice'in kendisi de bu sırada komisyonla iyi ilişkiler içerisinde bulunuyordu ve elçilikten de bu konuda desteklerini istiyordu.¹⁹¹ Herbert de vakit kaybetmeden hem Babıâli hem de Saray ile iletişime geçerek, komisyonla iletişimin Saray aracılığıyla yapılmasını ve mühtedilerin istedikleri yere gitmesine izin verilmesi gerektiğini Saray'dan bizzat rica etmiştir. Rus Büyükelçiliği Baş Dragomanı da aynı yönde Saray'a girişimlerde bulunmuştur.¹⁹² Hatta İngiliz Büyükelçiliği Baş Dragomanı Block, Sadrazam tarafından valiye gönderilen telgrafların hazırlanmasında kendisine yardımcı dahi olmuştur.¹⁹³ Bunun üzerine Sadrazam da Fitzmaurice'in önerisine uygun olarak, Hristiyanlığa dönmek isteyenlerin korunması için gerekli tedbirlerin alınması yönünde komisyona emirler göndermiştir.¹⁹⁴

Gönderilen emirler işe yarayacak ki 8 Temmuz'da komisyonun karşısına çıkan 3 mühtedi Hristiyanlığa döndüklerini açıklamışlardır.¹⁹⁵ 17 Temmuz'da ise 110 mühtedi aile Hristiyanlığa dönerken, yaklaşık 120 aile ise bölgeden göç etmiştir.¹⁹⁶ Osmanlı Devleti ise Birecik mühtedilerinin irtidâd¹⁹⁷ etmelerinden dolayı herhangi bir arbede çıkmaması için bölgeye bir nizamiye taburu gönderme kararı almıştı.¹⁹⁸

Hem Saray tarafından atılan adımlar hem de Fitzmaurice'in attığı adımlar neticesinde ihtida eden birçok kişi eski dinlerine döndüler. İhtida sırasında Camiye çevrilen (Hamidiye) bir kilise de yeniden kiliseye çevrilmiştir. Bunun üzerine de

¹⁹⁰ TNA., F.O. 424/187, No. 227, Mr. Herbert to the Marquess of Salisbury, 24 June 1896.

¹⁹¹ TNA., F.O. 424/188, Inclosure in No. 21, Vice-Consul Fitzmaurice to Mr. Herbert, 26 June 1896.

¹⁹² TNA., F.O. 78/4710, No. 513, Mr. Herbert to the Marquess of Salisbury, 2 July 1896.

¹⁹³ TNA., F.O. 424/188, No. 42, Mr. Herbert to the Marquess of Salisbury, 8 July 1896.

¹⁹⁴ TNA., F.O. 424/188, Inclosure 2 in No. 42, Mr. Herbert to Vice-Consul Fitzmaurice, 8 July 1896.

¹⁹⁵ TNA., F.O. 424/188, Inclosure 6 in No. 42, Vice-Consul Fitzmaurice to Mr. Herbert, 8 July 1896.

¹⁹⁶ TNA., F.O. 424/188, No. 46, Mr. Herbert to the Marquess of Salisbury, 18 July 1896.

¹⁹⁷ Sözlükte "dönmek; geri çevirmek, kabul etmemek" anlamlarındaki redd kökünden türeyen ridde ve irtidâd, fıkıh terimi olarak Müslüman bir kişinin kendi iradesiyle İslâm dininden çıkmasını ifade eder. İrfan İnce, "Ridde", *TDVİA*, C. 35, Ankara 2008, s. 88-91.

¹⁹⁸ BOA., Y.A...HUS., 355/38, leff 1, 7 S 1314, (18 Temmuz 1896).

Herbert, Fitzmaurice'e teşekkür telgrafi çekmiştir.¹⁹⁹ 20 Temmuz'da ise redif taburunun yerine düzenli bir tabur Birecik'e gönderilmiştir.²⁰⁰

4.6. CURRIE'NİN SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN YAKIN ÇEVRESİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Currie, İngiliz Hükümeti'ne sadece siyasi veya ekonomik olaylara dair raporlar göndermekle kalmamış Sultan II. Abdülhamid'in yakın çevresindeki devlet adamları hakkında da ayrıntılı raporlar hazırlamıştır. İngiliz Hükümeti için bu raporlar, şahısların kişilikleri ve siyasi kariyerleri üzerinden onlara nüfuz edebilme ihtimallerinin olup olmamasını bilmeleri için oldukça önemlidir. Currie'nin büyükelçilik yaptığı dönem göz önünde bulundurulduğunda Babiâli'den ve Yıldız'dan birçok devlet adamı gelip geçmiştir. Aslında sadece Babiâli de değil vilayetlerdeki valilerin ve müşirlerin de birçok defa değiştiği bu dönemde Currie bu atamaları diplomatik bir silah olarak kullanmaya çalışmıştır. Özellikle Anadolu'daki konsoloslarından aldığı raporlar neticesinde buradaki mülkî ve askerî yetkililerin değiştirilmesini sağlarken, bu kişiler üzerinden de Sultan'a baskı kurmayı denemiştir. İstanbul'da ise durum biraz daha farklı olmuştur. Currie burada özellikle liberal görüşlü, İngiliz yanlısı, Sultan'ın yetkilerinin kısıtlanması gerektiğini düşünen kişiler üzerinde durarak, bunlar üzerinden diplomatik girişimlerde bulunmak istemiştir.

Currie'nin belki de en çok önem verdiği isimlerin başında Küçük Mehmed Said Paşa geliyordu. Kendisinin elçiliğe sığınmasının ardından Currie'ye Osmanlı Devleti hakkında sarf ettiği sözler, onun dikkatini çekmiştir. Currie, Said Paşa ile yaptığı görüşmelerde kendisinden çok etkilendiğini gizlememiş ve bunu Salisbury'le de paylaşmıştır.²⁰¹

Currie 10 Kasım 1895'te Said Paşa hakkında Salisbury'e bir rapor göndermişti. Currie, Said Paşa'nın inzivada geçirdiği yıllar boyunca çok çalışıp düşünmüş olduğunu, ifade ettiği görüşlerin aydın bir devlet adamı gibi görüldüğünü ifade etmiştir. Said Paşa, Müslümanların yanı sıra Hristiyanların da yüksek derecede güvenine sahip ve genellikle de imparatorluğun en önemli devlet adamı olarak kabul edildiğini, halefi Kâmil Paşa'nın ise yetenekleri konusunda yüksek bir üne sahip olduğunu ancak onun

¹⁹⁹ TNA., F.O. 424/188, Inclosure 5 in No. 59, Vice-Consul Fitzmaurice to Mr. Herbert, 14 July 1896.

²⁰⁰ TNA., F.O. 424/188, No. 62, Mr. Herbert to the Marquess of Salisbury, 21 July 1896.

²⁰¹ TNA., F.O. 424/184, No. 747, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 10 December 1895.

dürüstlüğünde Said Paşa'daki kadar aynı güvenin hissedilemez olduğunu belirtmiştir. Currie, Kâmil Paşa'nın Said Paşa'dan daha esnek bir yapıya sahip olduğunu bunun da Kâmil Paşa'ya Sultan'la ilişkilerinde bir avantaj sağladığını düşünüyordu.²⁰²

İngiltere'nin Varşova Konsolosu Grant da Said Paşa'nın yerine Kâmil Paşa'nın atanması hakkında burada yayımlanan gazetelerin değerlendirmelerini Salisbury'e göndermiştir. Warshawski Dniwnik gazetesi Said Paşa'nın Sadareten alınması ve Ermeni meselesi hakkında: *“Hiç şüphe yok Kâmil Paşa'nın atanması İngiltere için önemli bir tavizdir ancak pratik sonuçları şüphelidir. Rusya, Fransa ve İngiltere, Ermeni sorununda birlikte hareket etmelerine rağmen, çıkarları aynı olmaktan uzaktır. İngiltere'nin Ermenistan'da ne istediği yeterince iyi biliniyor ve bu sadece Rusya'nın çıkarlarına aykırı değil, aynı zamanda düşmanca da. Eğer Fransa ve Rusya, Ermeni sorununda İngiltere'ye katıldıysa, bu sadece onun aşırı taleplerini hafifletmek ve eylemlerini kontrol etmek için olmuştur. Padişahın İngiliz iddialarının Babiâli'nin kendisine yönelik tehlikesini anlayacağını ve Kâmil Paşa'nın atanmasının ciddi pratik sonuçlara yol açmayacağını umabiliriz. Ermenilere geniş bir siyasi özerklik vermek veya bağımsız bir Ermenistan tesis etmek 30 Eylül'de Londra'dan gelen ajitatörlerin talep ettiği gibi, krallık, İngiliz politikasının araçları olan bir avuç isyancının önünde korkakça bir geri çekilme olacaktır,”*²⁰³ şeklinde yorumda bulunmuştur.

Said Paşa'nın tam da Ermeni meselesi ve ıslahat projesi hakkında baskıların arttığı bir dönemde Sadarete gelmesi hem iç hem de dış basında gündem olmuştu. Tan gazetesi 30 Haziran 1895 tarihli nüshasında son günlerde İstanbul'da olan olayların Viyana, Londra, Berlin, Petersburg ve Paris'te endişeye neden olduğunu, Ermeni meselesinin böyle buhranlı bir zamanında Said Paşa'nın Sadarete atanmasını olumlu bir hareket olarak görüldüğünü belirtmişti.²⁰⁴

Avrupa basınında da Said Paşa'nın Sadrazamlığı sırasında, birçok nezareti uhdesinde toplama ve bazı idarî tedbirler alma tekliflerine muhalefet edilmesi üzerine istifayı düşündüğüne dair haberler çıkmıştı. Ancak daha sonra bu haberler Osmanlı Devleti tarafından tekzip ettirilmiştir.²⁰⁵ Alman Tageblatt gazetesi de büyük devletlerin altı vilayet için sundukları ıslahat projesini Said Paşa'nın ısrarları sonucu kabul

²⁰² TNA., F.O. 424/184, No. 100, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 10 October 1895.

²⁰³ TNA., F.O. 424/184, No. 104, Consul-General Grant to the Marquess of Salisbury, 12 October 1895.

²⁰⁴ BOA., Y..PRK.TKM., 35/36, leff 1, 7 M 1313, (30 Haziran 1895).

²⁰⁵ BOA., HR.SYS., 34/8, leff 10-11, 16 RA 1313, (6 Eylül 1895).

edildiğini iddia etmiştir.²⁰⁶ Kısacası Said Paşa özellikle Avrupalı devletlerin Sadaret makamında görmek istedikleri ilk isim olmuştur.

Currie, Said Paşa'nın Sadareti devraldığı Cevad Paşa hakkında ise Sadrazam olduğu sürece halk tarafından Sultan'ın kuklası ve aracı olarak görüldüğünü iddia etmiştir. Bu nedenle de Sultan'ın Sadaret makamına güçlü bir adamı koyması gerektiği sonucuna vardığını, vatansever, zeki ve cesur bir devlet adamı olarak belli bir popüleriteye sahip ve içinde Müslümanların da kendisine güvendiği birine ihtiyaç duyduğu için Said Paşa'yı atadığını belirtmiştir. Sultan, Said Paşa'dan korkmasına, hatta ondan hoşlanmamasına ve şartlarına boyun eğmek zorunda kalmasına rağmen yine de devleti ona teslim etmesi durumunda sorumlu olarak görüleceğini biliyordu. Aslında Sultan II. Abdülhamid, Said Paşa'nın nüfuzunun ve popülaritesinin ve halk nezdinde sahip olduğu güvenin arkasında kendini buluyordu. Yine Currie'ye göre Said Paşa'ya karşı bu güven her geçen gün artıyordu ancak şimdiki saray kliğinin çok daha etkin durumda olduğunu ve Said Paşa'nın konumu düşerse Sultan'ın da büyük bir itibar kaybedeceğini düşünüyordu.²⁰⁷

Said Paşa, elçiliğe sığındığı zaman özellikle Sultan'ın yakın çevresi hakkında Currie'ye birtakım iddialarda bulunmuştu. Bu iddiaların odak noktasında ise Mabeyn İkinci Kâtibi Arap İzzet Efendi yer alıyordu. Currie'ye göre iki eski Sadrazam, Kâmil ve Said Paşa Saray kliği aracılığıyla uygulanan zorbalığa bir miktar kısıtlama getirme girişimleri sonucunda Sultan tarafından azledilmişlerdi. Currie, Sultan'ın bu iki seçkin eski Sadrazamın İngiliz büyükelçiliğine duydukları güven, izledikleri yolun haklı olduğunu düşünmesine cüret ettiğini ve Ermenilere verdikleri korumayla Müslümanların düşmanlığını heyecanlandırdıkları suçlamasını çürüttüğüne inanıyordu.²⁰⁸

Currie, İngiltere'nin İzmir Konsolos Yardımcı Fitzmaurice'e, Sadrazamlık makamından alındıktan sonra İzmir'e Vali olarak atanan Kâmil Paşa'yla hem Said Paşa'nın elçiliğe sığınma meselesini hem de Sultan'ın yakın çevresiyle ilgili görüşlerini öğrenmesi için talimat vermişti. Fitzmaurice'in davetini çok sıcak karşılayan Kâmil Paşa, eski arkadaşı Said Paşa'ya karşı gösterdiği cömert muamele ve nazik

²⁰⁶ BOA., Y..PRK.ZB., 16/30, leff 1, 9 S 1313, (1 Ağustos 1895).

²⁰⁷ TNA., F.O. 424/182, Inclosure 3 in No. 429. Memorandum by Mr. Block, 19 June 1895.

²⁰⁸ TNA., F.O. 424/186, No. 67, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 7 January 1895.

konukseverlik için Currie'ye teşekkürlerini iletmesini söylemiştir. Kâmil Paşa, Sultan'a İngiltere'nin taleplerine taviz verilmesinin gerektiğini, Babıâli'ye bir miktar gücün devredilmesinin uygun olduğunu ve böylece Saray kliği tarafından hükümetin son derece merkezileşmiş hükümetin hafifletilmesine işaret eden bir rapor sunduğunu iddia etmiştir. Bu girişiminin sonucunda ise tüm Saray kliğinin ona karşı cephe aldığını, vatan haini olarak suçlandığını söylemiştir. Fitzmaurice, Kâmil Paşa gibi birinin Sadrazamlıktan alınmasıyla İngiltere'nin önemli bir taraftarını kaybettiğini Currie'ye ifade etmiştir. Valilik görevini istememesine rağmen bunu kabule zorlandığını ifade eden Kâmil Paşa, baskılara dayanamayarak Konya, Selanik ve İzmir'den birini seçmek zorunda olduğunu kendisine diretildiğini ve İzmir'i seçmek zorunda kaldığını belirtmiştir. Kâmil Paşa son olarak Saray dalkavuklarının ve entrikacılarının egemenliğinin, ortadan kaldırılacağına dair güvence olmadan bir daha Sadrazamlık görevi kabul etmeyi kesinlikle düşünmediğini Fitzmaurice'e açıkça söylemiştir.²⁰⁹

Currie de Salisbury'e gönderdiği raporlarında Saray kliği diye adlandırdığı grup içerisinde Arap Ahmed İzzet hakkında "Sultan'ın gözdesi" ifadesini sıkça kullanmıştır.²¹⁰ Hatta Rus Büyükelçisi Nelidoff dışında neredeyse bütün büyükelçiler Sultan'ın gözdesi olması nedeniyle Ahmet İzzet Efendi ile resmi görüşmelerin yapılmasından oldukça rahatsızlardı.²¹¹

Currie, Londra'da izinde olduğu sırada kurulan yeni hükümet hakkında da İstanbul'a gelir gelmez bir rapor hazırlamıştır. Currie yeni Sadrazam olan Halil Rıfat Paşa²¹² için, son yıllarda Dahiliye Nazırı olarak, Sultan'ın Ermeni tebaasına karşı kötü niyetinin itaatkâr hizmetkarı olması dışında, bu görev için hiçbir yeterliliğe sahip olmadığını düşünüyordu. Currie, Halil Rıfat Paşa'nın tam bir muamma olduğuna inanıyordu. Ankara Vilayetinden alınıp Dahiliye Nazırı olan Memduh Paşa'nın ise konsolosluk raporlarına göre onun kişisel çıkarlarına hizmet edildiği zaman, her türlü adaletsizliğe hazır olan akıllı ve vicdansız bir adam olduğunu iddia etmiştir. Bir süredir Berlin Sefiri olan ve şimdi Hariciye Nazırı olarak atanan Tevfik Paşa hakkında ise davranışlarının samimi ve arkadaş canlısı olduğunu ancak Sultan üzerinde hiçbir etkisi

²⁰⁹ TNA., F.O. 424/186, Inclosure in No.67, Vice-Consul Fitzmaurice to Sir P. Currie, 29 December 1895.

²¹⁰ TNA., F.O. 424/186, No. 68, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 7 January 1895.

²¹¹ Özlem Hastürk, *Arap İzzet Paşa (1852-1924)*, Yeditepe Yay., İstanbul 2021, s. 60.

²¹² Halil Rıfat Paşa'nın Dahiliye Nazırlığı ve Sadrazamlık görevleri hakkında bkz. Nurettin Birol, *Halil Rıfat Paşa Dönemi ve İcraatı 1827-1901*, Cedit Neşriyat, Ankara 2009.

olmadığını ve tavsiyelerinin ise asla dikkate alınmayacağını, bunu kendisinin de büyük bir dürüstlikle kabul ettiğini ifade etmiştir. Saray’da değişimin daha büyük olduğunu düşünen Currie, İzzet Bey adında ilgi çekici bir Suriyeli avukatın, Sultan’ın en güvenilir dört danışmanını yerinden ettiğini ve şimdi Sultan’ın sadece danışmanı olmayıp “müdürü” gibi görüldüğünü ifade etmiştir. İzzet Bey geçen yıl Currie’yi eski Sadrazam Cevad Paşa’nın bir elçisi olarak ve son olarak da Sultan’dan İngiltere’ye dostluk güvencesi dolu bir mesajın taşıyıcısı olarak ziyaret etmişti. İzzet Bey, Currie’yle konuşurken anayasa ıslahatının büyük bir savunucusu olduğunu iddia etmişti. Currie ise İzzet Bey’in bu söylemlerinin aksine kötü şöhretli bir casus karakterine sahip olduğunu ve Pera Club’taki arkadaşlarının ceplerinden sadece uzlaştırmacı mektuplar değil, kâğıt paralar içeren bir paketi çıkarırken tespit edildiğini raporunda açıkça belirtmiştir. İzzet Bey’in ilerleyişinin Saray’da Sultan’ın özellikle de yerini aldığı gözdeleleri, Hacı Ali Bey, Ragıb Bey,²¹³ Şeyh Ebulhuda ve kurenadan Lutfi Efendi’yi öfkeliendirdiğini düşünüyordu. Currie, Plevne kahramanı Mareşal Osman Paşa’nın da gözden düştüğünü ve Kâmil Paşa’nın Sadrazamlıktan alındıktan sonra birkaç gün tutuklu kaldığını Salisbury’e bildirmiştir.²¹⁴

Currie İstanbul’a elçi olarak gelmeden önce de İstanbul’daki siyasî çevreler hakkında bazı malumatlar edinmişti. Türkolog Arminus Vambéry Haziran 1890²¹⁵ ve 28 Ağustos 1892’de Yıldız’daki birtakım kişiler hakkında Currie’nin Dışişleri Daimî Müsteşarlığı yaptığı dönemde kendisine önemli bilgiler göndermişti. Özellikle de 28 Ağustos 1892’de “Sultan Abdülhamid’in ve Türkiye’nin Tarafsızlığı” adlı raporunda Süreyya, Gazi Osman, Münir, Şakir, Cevad ve Kâmil paşalar hakkında önemli bilgiler sunmuştur. Bu kişilerin hangi ülkeye taraftar oldukları ve kişilikleri hakkında Currie’ye önemli ifadelerde bulunmuştur.²¹⁶

Sultan II. Abdülhamid İstanbul’da istasyonier meselesinin görüşüldüğü bir anda devlet ricali arasında İngiliz yanlısı olarak bilinen İsmail Kemal Bey’i²¹⁷ İngiliz elçiliğine göndermişti. Elçilik raporlarında Midhat Paşa taraftarı olarak bilinen İsmail

²¹³ Sultan II. Abdülhamid’in harici politik konularda özellikle büyükelçilerle iletişimini sağlayan kişiler Hacı Ali, Ragıb ve Emin Beylerdi. Yasamee, *Abdülhamid’in Dış Politikası: Dövel-i Muazzama Karşısında Osmanlı 1878-1888*, s. 61.

²¹⁴ TNA., F.O. 424/184, No. 636, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 27 November 1895.

²¹⁵ F.O. 800/32, Arminus Vambéry to Sir P. Currie, June 1890, p. 88-105.

²¹⁶ F.O. 800/32, Arminus Vambéry to Sir P. Currie, 28 August 1892.

²¹⁷ İsmail Kemal Bey Beyrut ve ardından kısa bir süre Trablusgarp Valiliği yapmıştır. BOA., BEO, 546/40918, leff 2, 9 B 1312, (6 Ocak 1895).

Kemal, Herbert'le görüşmesi sırasında devlet ve Sultan hakkında bazı önemli malumatlar vermiştir. Bir süredir Sultan'a politikasını değiştirmesi için baskı yaptığını, şimdiye kadar güvendiği Rusya'nın yerine İngiltere'ye güvenmesini ve daha liberal bir politika izlemesi gerektiğini söylediğini Herbert'e ifade etmiştir. İsmail Kemal belki de istasyonierler meselesi hakkında İngiltere'nin desteğini kazanmak için Sultan'ın 1839 Tanzimat Fermanı'ndan daha geniş ferman yayınlamayı ve daha liberal bir hükümet biçiminin kurulması için büyük devletlerden yardım teklifinde bulunmayı ciddi bir şekilde düşündüğünü söylemiştir. İstasyonerler konusunda geri adım atıldığı takdirde bu adımların atılabileceğini açıkça söylemiştir. Herbert de Sultan'ın politikasında bu tarzda bir değişikliğin, güveni yeniden tesis etmede mükemmel bir etkisi olacağından emin olduğunu ifade etmiştir.²¹⁸

Hatta Sultan II. Abdülhamid, istasyonierler konusunda kararını değiştirebileceğini düşündüğü için İngiliz taraftarı olarak bildiği İsmail Kemal Bey'i izinden dönen Currie'yle de görüşmeye göndermiştir.²¹⁹

İsmail Kemal Bey'in 1895'te Trablusgarp Valiliği'ne atanması Fransız Büyükelçisi Cambon'u rahatsız etmişti. 1 Temmuz'da baş dragomanını Sadrazam Said Paşa'ya gönderen Cambon, Trablusgarp'a atanan İsmail Kemal'in İngiliz taraftarı olması ve Trablusgarp hakkında tecrübesi ve bilgisi olmaması nedeniyle görevden alınmasını istemiştir.²²⁰ Artan baskılar neticesinde İsmail Kemal Bey Trablusgarp Valiliği'nden alınıp, yerine Ahmed Rasim Paşa atanmıştır.²²¹ İsmail Kemal Bey birçok defa Sadarete başvurarak uygun bir valiliğe atanmak istenmiş ancak kendisine uygun bir valilik bulunamamış ve 10.000 gurus mazuliyet maaşı bağlanmıştır.²²² İsmail Kemal Bey'in İngiliz taraftarlığını açıkça bilen Sultan, özellikle de ıslahat uygulanacak olan altı vilayetten birine atanmaması için Babiâli'ye emir göndermiştir.²²³

Currie, İsmail Kemal Bey'in 24 Şubat 1897'de Sultan'a sunduğu ve Osmanlı'daki kritik durumu ele alan bir raporun tercümesini Salisbury'e gönderdi.²²⁴ İsmail Kemal Bey'in 24 Şubat'ta Sultan'a gönderdiği raporun İngiliz elçiliği için önemli olan kısmı liberal kapsamda olup, Sultan'ın yetkilerinin kısıtlamasını içeren sözcükler

²¹⁸ TNA., F.O. 424/184, No. 617, Mr. Herbert to the Marquess of Salisbury, 22 November 1895.

²¹⁹ TNA., F.O. 424/184, No. 653, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 3 December 1895.

²²⁰ BOA., Y.A...HUS., 331/59, leff 1, 8 M 1313, (1 Temmuz 1895).

²²¹ BOA., İ.DH., 1324/24, leff 1, 13 M 1313, (6 Temmuz 1895).

²²² BOA., İ.HUS., 42/32, leff 1, 3 R 1313, (23 Eylül 1895).

²²³ BOA., Y.PRK.BŞK., 43/64, leff 1, 3 C 1313, (21 Kasım 1895).

²²⁴ TNA., F.O. 424/191, No. 302, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 14 April 1897.

barındırmasıydı. İsmail Kemal, Sultan'ın yanlış politikasının sonucu olan kritik durumu şiddetle dile getirdiğini ve yegâne çare olarak bir an önce halkın yönetime katılabileceği anayasa ve meşrutiyet ilan edilmesini istiyordu. İngiliz Büyükelçiliği Dragomanı Block, İsmail Kemal'in isteği üzerine bu belgenin bir çevirisini yapmış ve Temps gazetesi muhabiri Gaulis'e göndermiştir. Raporun Temps'te yayımlanmasının ardından Saray durumdan biraz rahatsız olmuştu. Ancak Sultan II. Abdülhamid, İsmail Kemal'i raporun yayımlanmasından dolayı suçlamamış hatta daha sonra bu belgenin Avrupa basınında yayınlanmasına izin vermiştir. 13 Nisan'da Block'la görüşen İsmail Kemal, raporun bütün Türk sınıfları arasında çok talep gördüğünü, Küçük Said Paşa'nın bunu okuduğunu ve çok beğendiğini ifade ettiğini ancak ne yazık ki okuyacak ve sunmaya cesaret edecek çok az kişinin olduğunu da sözlerine eklediğini söylemiştir. Sultan Abdülaziz'in oğulları Şehzade Yusuf İzzeddin ve Mecid'in de (İngiliz Büyükelçiliği Şehzade Mecid'i tahtın popüler adayı olarak görmekte) bu belgeyi okuduğunu ve aslında tüm çevrelerde büyük bir hevesle okunduğunu Block'a ifade etmiştir. Block, İsmail Kemal'e mevcut krizin ıslahatların yapılması için elverişli olmadığını belirtirken, İsmail Kemal ise mevcut krizin uzun sürebileceğini ve bir çare bulunmadıkça işlerin daha da kötüye gideceğini söylemiştir.²²⁵

Currie bazı valiler hakkında da birtakım raporlar hazırlayarak bunları Salisbury'e göndermiştir. Currie, Osmanlı Devleti'nde taşrada çıkan olayların sorumlusu olarak gördüğü bazı valileri görevden alılabilmek için İstanbul'daki diğer büyükelçilerle de iş birliği yapmıştır. Bu isimlerden ilki Cidde'de 1895'te meydana gelen konsolos saldırısından sonra bölgeye atanan Ahmed Ratib Paşa'dır.²²⁶ Currie hem İngiliz Hintli hacıların uğradığı saldırılardan hem de konsoloslara yönelik saldırganlara karşılık yürütülen işlemlerle ilgili olarak Hicaz Genel Valisi Ratib Paşa'nın görevden alınması için birçok defa girişimde bulunmuştur.²²⁷

Mekke Şerifine gelince İngiliz Konsolosu Alban, Mekke Şerifinin değiştirilene kadar bölgede şantajın devam edeceği konusunda ısrar etse de Currie'ye göre görevden alınmasını ummak pek mümkün değildi. Çünkü Mekke Şerifi Hz. Muhammed'in

²²⁵ TNA., F.O. 424/191, Inclosure 2 in No.302, Memorandum by Mr. Block, 13 April 1897.

²²⁶ Ahmed Ratib Paşa iki kez Hicaz Valiliği yapmış ve ikinci valiliği 1895-1908 yılları arasında olup uzun süre bu görevde kalmıştır. Zenginliğiyle ün salmış olan Ahmed Ratib Paşa, Sultan'a karşı en cömert valilerden biri olmuştur. Saray'a fildişi şamdan, inci, mercan ve amber gibi çok değerli eşyalar göndermiştir. Abdülhamit Kırmızı, *Abdülhamid'in Valileri Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908*, Klasik Yay., İstanbul 2016, s. 105.

²²⁷ BOA., BEO, 860/64473, leff 1, 26 CA 1314, (2 Kasım 1896).

Medine'deki türbesinin saraydaki temsilcisi, belki de Sultan'ın maiyetindeki en etkili şeyh olan Said Esad Efendi ile akrabaydı. Ancak Ahmed Ratib'in değiştirilebileceğini ancak bunun güçlü bir baskı gerektireceğini çok iyi biliyordu.

Currie'ye göre Ahmed Ratib Paşa'nın eski görev süresi itibarsızdı ve Babiâli'nin olumsuz raporuna rağmen atamasının Saray tarafından yapıldığını gizli olarak öğrenmişti. Saray tarafından atanmasının nedeni ise yine Currie'ye göre Mekke Şerifi ile çok iyi ilişkiler içinde olması ve Arap kabilelerini o kadar iyi tanımıydı ki, saldırganları (1895 Konsoloslara yapılan saldırı) yalnızca kendisi yakalayıp cezalandırabilecek olmasıydı. Currie, Ahmed Ratib Paşa'nın görevi artık belirgin bir şekilde başarısız olduğu için, geri çağırılmasının istenebilir olduğunu düşünüyordu.²²⁸

Currie'nin Hicaz Genel Valisi Ahmed Ratib Paşa ve Mekke Şerifinin geri çağırılmasını sağlamak amacıyla Fransız ve Rus meslektaşlarıyla birlikte adım atma isteğine ilişkin Salisbury'nin fikrini sormuştu. Salisbury, İngiliz Hükümeti bu girişimin Fransız ve Rus hükümetlerinin Kızıldeniz'e uygunsuz müdahaleleri için bir mazeret oluşturabileceğinden, şu anda bu amaç için herhangi bir ortak eylem girişiminde bulunmanın tehlikeli olacağı görüşünde olduğunu Currie'ye bildirmiştir.²²⁹

Böylelikle Currie'nin bu girişimi sonuçsuz kalmış ve söz konusu iki idareci de uzun süre görevlerine devam etmiştir. Ancak Currie, Mekke Şerifi ve Vali Ahmed Ratib Paşa hakkındaki şikâyetlerini hem Sadaret hem de Hariciye üzerinden sürdürmeye devam etti.²³⁰ Mekke ve Medine arasında İngiliz Hintli hacılara Bedeviler tarafından saldırılar yapıldığı, bu güzergâhta gerekli tedbirlerin alınmadığı aynı zamanda Ahmed Ratib Paşa'nın Hintli hacıları soyduğu²³¹ iddialarıyla Mekke Şerefini birçok defa suçlamıştır.²³²

Currie mevcut rejimden duyduğu memnuniyetsizliği açıkça dile getiren Müşir Fuad Paşa'nın ise 12 Ocak 1897'de Bağdat'ta 6. Ordu Komutanlığına atandığını ve kırk sekiz saat içinde görevine gitmesinin emredildiğini Salisbury'e bildirdi. Currie bu emirin sürgüne veya ölüm cezasına eşdeğer olduğunu ve Fuad Paşa'nın yabancı temsilcilerin müdahalesini istediğini, onlara Harbiye Nazırına hitaben yazdığı mektubun

²²⁸ TNA., F.O. 424/187, Inclosure in No. 77. Memorandum by Mr. Block, 29 April 1896.

²²⁹ TNA., F.O. 424/187, No. 80, The Marquess of Salisbury to Sir P. Currie, 7 May 1896.

²³⁰ BOA., BEO, 864/64730, leff 3, 2 C 1314, (8 Kasım 1896).

²³¹ Currie Ahmed Ratib Paşa'nın bölgenin önemli deve tüccarlarıyla iş tuttuğu ve hac zamanında İngiliz Hintli hacılardan çok fazla para aldığına dair Tevfik Paşa'ya şikâyetinde bulundu. BOA., Y.A...HUS., 362/73, leff 5, 3 C 1314, (9 Kasım 1896).

²³² BOA., Y.A...HUS., 362/31, leff 1, 6 C 1314, (12 Kasım 1896).

bir nüshasını ilettiğini iddia etmiştir.²³³ Ardından Fuad Paşa babasının ileri yaşı ve türlü ailevi nedenlerle yeni görev yerine gidemeyeceğini 13 Ocak'ta Serasker Rıza Paşa'ya gönderdiği bir tezkireyle ifade etmiştir.²³⁴ İngiliz Daily Chronicle, Daily Telegraph, Daily News gazeteleri Fuad Paşa'nın Bağdat'a atanmasını olumsuz bir hareket olarak değerlendirerek, Osmanlıyı suçlayıcı ifadeler kullanmışlardır.²³⁵

Liberal görüşlere sahip olan Müşir Fuad Paşa'nın Bağdat'a tayin edilmesinin altında yatan en önemli nedenlerden bir tanesi kendisinin 14 Kasım 1896'da Berliner Lokal-Anzeiger gazetesi'ne verdiği röportajda yatmaktadır. Gazetenin muhabiri röportajı Berlin'e telgraf çekerken, Osmanlı makamları röportajın içeriği hakkında malumat sahibi olmuş ve Fuad Paşa'nın Osmanlı Devleti ve Sultan hakkında olumsuz ifadeler kullandığı tespit edilmişti. Acilen Berlin Sefiri Kemal Bey'e talimat verilerek, röportajın gazetede yayımlanmasının engellenmesi istenilmişti.²³⁶ Ancak tüm girişimlere rağmen Fuad Paşa'nın röportajı 17 Kasım'da gazetede yayımlanmıştır.²³⁷ Bazı Rus gazeteleri de Fuad Paşa'nın Osmanlı Devleti'nde birtakım noktalarda ıslahatlar yapılması hakkında Sultan'a talepte bulunduğu dair iddialarda bulunmuşlardır.²³⁸

Salisbury, Zaptiye Nazırı Nazım Paşa'nın Beyrut Valiliğine atanması üzerine²³⁹ bu atamaya karşı bir protestoda bulunulmasının gerekliliği hakkında Currie'nin fikrini sormuştur.²⁴⁰ Currie Nazım Paşa'nın, valilik tecrübesi olmamasına rağmen, mevcut rejimdeki diğer pek çok kişiden daha kötü olacağını düşünmediğini, güler yüzlü olduğunu ve Zaptiye Nazırı iken isteklerine uymak için elinden geleni yaptığını iddia etmiştir. Currie, Nazım Paşa'nın özellikle İstanbul'daki Ermeni olayları sırasında

²³³ TNA., F.O. 424/191, No. 47, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 13 January 1897.

²³⁴ BOA., Y.PRK.ASK., 116/81, leff 3, 9 Ş 1314, (13 Ocak 1897).

²³⁵ BOA., HR.SFR.3..., 466/15, leff 1, 11 Ş 1314, (15 Ocak 1897).

²³⁶ BOA., Y.PRK.BŞK., 48/72, leff 2-3, 8 C 1314, (14 Kasım 1896).

²³⁷ Berliner Lokal-Anzeiger, No.541, 17 November 1896; BOA., HR.SYS., 38/8, leff 1- 28, 12 C 1314, (18 Kasım 1896).

²³⁸ BOA., HR.SYS., 1366/101, leff 1-11, 15 C 1314, (21 Kasım 1896).

²³⁹ BOA., BEO, 915/68600, leff 1, 10 L 1314, (9 Mart 1897).

²⁴⁰ TNA., F.O. 424/191, No. 166, The Marquess of Salisbury to Sir P. Currie, 12 March 1897. Konu İngiliz Parlamentosu'nda da gündeme gelmiş ve Macneill Currie'nin Nazım Paşa'nın atamasını protesto edip etmediğini sorması üzerine Curzon, Currie'nin atamayı protesto etmek için yeterli neden görmediği açıklamasını yapmıştır. HC Deb 25 March 1897 vol 47 cc1322-3.

durumunun çok zor olduğunu ve Saray tarafından günah keçisi yapıldığını düşünüyordu.²⁴¹

Suriye Vilayetinde ve 5. Ordu'da subaylar arasında Jön Türk hareketinin ve zararlı yayınların artması nedeniyle Beyrut'a atanan Nazım Paşa'nın ya Suriye Valiliğine ya da iki valiliği de uhdesinde bulundurmasının uygun olup olmayacağı Saray'dan Sadarete sorulmuştu.²⁴² Ardından da Nazım Paşa 24 Temmuz 1897'de Suriye Valiliğine atanmıştır.²⁴³ Beyrut Valiliği'ne birisi atanana kadar bu valiliğin de uhdesinde bulundurması ve yerine vekil bırakması Nazım Paşa'ya bildirilmişti.²⁴⁴

Mabeyn-i Hümayun kâtiplerinden Mehmed Akil Bey'in Kastamonu Vali Muavinliği'ne²⁴⁵, Ticaret ve Nafia Nezareti Muhasebecisi Sadi Bey'in ise Urfa Mutasarrıflığı'na²⁴⁶ atanması üzerine İngiliz büyükelçiliği bu kişiler hakkında da bir rapor hazırlamıştır. Currie bu atamaları Jön Türklere yönelik önemli bir darbe olarak değerlendirmiştir. Currie, Sadi Bey'le kişisel bir tanışıklığı olmamasına rağmen, Cambridge Üniversitesi'nde okuyan ve bazı diplomatik görevlerde bulunan oğlu Reşid Bey'in kendisini sık sık ziyarette bulunduğunu ifade etmiştir. Dragoman Block ise özellikle yurtdışına çıkan Sadi Bey'in oğlu gibi gençlerin Saray'a karşı derin bir hoşnutsuzluk içerisinde olduklarını, bu duruma yabancı ülkelerde bulunan muhaliflerin yayınlarının da çok etkili olduğunu belirtmiştir. Bu durumun Sultan'ı çok endişelendirdiğini hatta son zamanlarda özellikle askerî okullardaki öğrencilerde çok sayıda tutuklamalar olduğunu iddia etmiştir. Sultan'ın yurt dışındaki zararlı yayınların Osmanlı ülkesine girmesine imkân sağlayan kurumun İngiliz Postanesi olduğunu bu yüzden de buraya müfettiş yerleştirmeyi dahi düşündüğünü Currie'ye ifade etmiştir. Büyükelçilik bu yayınların bilhassa Teselya'da bulunan ordu içerisinde büyük bir rağbet gördüğünü düşünüyordu.²⁴⁷

Sadi Bey'in ataması hakkında sürgünden ne eksik ne fazla olduğunu belirten Block, onun uzun yıllardır İngiliz büyükelçiliğinin dostu ve Jön Türklerin önde gelen bir üyesi olduğunu Currie'ye bildirmiştir. Sadi Bey, Sultan'ın İngiliz karşıtı politikasına

²⁴¹ TNA., F.O. 424/191, No. 171, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 13 March 1897.

²⁴² BOA., Y.PRK.BŞK., 53/1, leff 1, 17 S 1315, (18 Temmuz 1897).

²⁴³ BOA., İ.HUS., 54/118, leff 3, 23 S 1315, (24 Temmuz 1897).

²⁴⁴ BOA., BEO, 983/73713, leff 1, 24 S 1315, (25 Temmuz 1897).

²⁴⁵ BOA., İ.DH., 1348/27, leff 1, 27 S 1315, (28 Temmuz 1897).

²⁴⁶ BOA., BEO, 975/73063, leff 1, 6 S 1315, (7 Temmuz 1897).

²⁴⁷ TNA., F.O. 424/192, No. 16, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 9 July 1897.

aşır derecede muhalif bir kişiydi. Block, Currie'nin yardımlarıyla bu atamanın engellenebileceğini düşünüyordu. Block ayrıca Sultan'a karşı bu tarzda bir muhalefetin başlamasının nedeni olarak, İngiltere'den uzaklaşıp Rusya'ya yakınlaşılması olarak değerlendirmekteydi. Bunu açıkça dile getiren bürokratların ise sürgün edildiğini ifade etmiştir. Yine Block'a göre Sultan II. Abdülhamid, İngiltere'den uzaklaşıp Rusya'yı tercih etmek isteyen kendisi olmadığını göstermeye ve bu algıyı kırmaya çalışmıştır. Bunun için de Sultan'ın talebi üzerine Mâlumat gazetesinde²⁴⁸ son zamanlarda İngiliz taraftarı birkaç yazı yazıldığını iddia etmiştir.²⁴⁹

Sadi Bey'in oğlu Reşid atamanın yapıldığı birkaç gün sonrasında Currie'ye mektup göndererek, sıranın kendilerine geldiğini, atamanın sürgünden farksız olduğunu, babasının hastalığı nedeniyle görev yerine gitmesinin uygun olmadığını ifade etmiştir. Reşid Bey, babasının emeklilik talebinde bulunacağını ancak bu talep kabul edilmeyip zorla gönderilmekten korktuklarını bildirmiştir. Reşid Bey böyle bir durum karşısında açıkça Currie'nin desteğini talep etmiş ve kendilerine gösterilecek herhangi bir nezaketin ömür boyu hatırlanacağını ifade ederek mektubunu sonlandırmıştır.²⁵⁰

Sadi Bey ise bu girişiminin ardından hastalığı gerekçesiyle taşrada bir göreve gidemeyeceği için 7 Temmuz'da emekliye ayrılmak istediğini belirtmiştir.²⁵¹ Bu istek ilk etapta kabul görmemiş ve 12 Temmuz'da Sadi Bey'in biran evvel görev yerine gitmesi istenmiştir.²⁵² Ancak Currie'nin de araya girmesiyle Sadi Bey emekliye ayrılarak İstanbul'daki ikametine devam etmiştir.

4.7. SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN TAHTAN İNDİRİLECEĞİ SÖYLENTİSİ

1895 yılı belki de Sultan II. Abdülhamid'in en zor geçirdiği yıllardan bir tanesiydi. 1894'te yaşanan Ermeni olayları, ertesi yıl Cidde'de konsoloslara yapılan saldırı, Ermeni olaylarından dolayı Osmanlı Devleti'ne kabul ettirilmeye çalışılan ıslahat planları, Girit'te isyanın başlaması ve istasyon meselesi Sultan'ı oldukça yıpratmıştı. Bu olaylarla müteakip İngiliz kamuoyunda Sultan'a karşı yapılan saldırılar, Müslüman dünyasında imajını sarsmaya yönelik hareketler bir hayli artmıştı. Sultan II.

²⁴⁸ Mâlumat gazetesi hakkında bkz. Selim Nüşet Gerçek, *Matbuat Tarihi*, Büyüyen Ay yay., İstanbul 2019, s. 327.

²⁴⁹ TNA., F.O. 424/192, Inclosure in No. 16, Memorandum, 7 July 1879.

²⁵⁰ TNA., F.O. 424/192, Inclosure in No. 24, Reshid Sadi to Sir P. Currie, 8 July 1897.

²⁵¹ BOA., BEO, 977/73273, leff 5, 6 S 1315, (7 Temmuz 1897).

²⁵² BOA., BEO, 977/73221, leff 1, 11 S 1315, (12 Temmuz 1897).

Abdülhamid ise tüm bu olanlara rağmen sağduyusunu korumaya çalışmış ve ülkesini emperyalistlerin emellerinden korumak için elindeki bütün imkânları kullanmıştır. Sultan'ın altı devletin büyükelçisinin taleplerine kimi zaman kulak tıkaması, kimi zaman taleplerini sürüncemede bırakması, kendisine karşı muhalif bir cephenin oluşmasına neden oldu. Hem bu muhalefetin artması hem de İstanbul'daki büyükelçilerin etkisiyle Avrupa'da Sultan II. Abdülhamid'in tahtan indirilebileceğine dair söylentiler çıkmaya başlamıştı.

Yunanistan Dışişleri Bakanı Skouzes, 1895'in son günlerinde büyük devletlerin Osmanlı Devleti'ne karşı deniz gösterisi planladığı bir sırada, o da bu gösteride yer almak istiyordu. Ancak büyük devletler bu girişime karşı çıktı. Skouzes, Osmanlı devlet adamlarının Sultan'dan yorulduğunu ve onun tahtan indirilmesini beklediğini Atina'da bulunan İngiliz Elçisi Egerton'a açıkça ifade etti. Skouzes, Arnavutlar ve ordunun bir kısmının Sultan'a sadık olsa da büyük bir bölümü ve kamuoyunun uzun süredir kendisine karşı harekete geçtiğini ve kısa sürede bir hanedan felaketi yaşanacağını düşünüyordu.²⁵³

Bu söylenti ise özellikle Ermenilerin 1895'te İstanbul'da gerçekleştirdikleri olaylar sonrasında ortaya çıkmıştır. Ardından yaşanan istasyonlar meselesi ve Jön Türkler hareketi bu söylentinin güçlü bir şekilde dillendirilmesini sağladı.

Currie de 11 Aralık 1895'te Salisbury'yi İstanbul'da duvarlara asılan bir afiş hakkında bilgilendirdi.²⁵⁴ Currie bu afişte yer alan ifadelerin, her sınıftan Müslümanların genel olarak benimsediği görüşleri temsil ettiğini düşünüyordu. Ancak Currie yine de şu an için Sultan'ın tebaası tarafından onu tahttan indirmek için aktif adımlar atılması ihtimalini pek olası görmüyordu. Bunun sebebi olarak da Türklerin birleşik bir eylem planı uygulayamadığını ve liderden yoksun olmalarını görüyordu. Üstelik Currie, Sultan'ın kendi güvenliği için aldığı önlemleri, ona yapılacak herhangi bir doğrudan saldırıyı ümitsiz kılacağına inanıyordu. Kendisine göre başarı şansı olan tek plan, Osmanlı hanedanından bir kişinin İstanbul'da Sultan ilan edilmesi ve Sultan II. Abdülhamid'in Yıldız'da kendi haline bırakılmasıydı. Currie'ye göre Sultan'ın tahtan

²⁵³ TNA., F.O. 424/184, No. 502, Mr. Egerton to the Marquess of Salisbury, 15 November 1895; Yunan kamuoyu 1895 Babıâli gösterilerinin ardından Sultan II. Abdülhamid hakkında birtakım iddialarda bulunmaya başlamıştı. Anayasanın yeniden yürürlüğe konulması için İstanbul'da broşürlerin dağıtıldığı ve Sultan'ın yönetimine karşı İstanbul'da öfkenin hâkim olduğunu iddia etmişlerdir; BOA., Y..PRK.EŞA., 23/11, leff 1-3, 7 CA 1313, 26 Ekim 1895.

²⁵⁴ TNA., F.O. 424/184, Inclosure in No. 749 Placard.

indirilmesinin başarılı olabilmesi için önce ordunun kazanılması çok önemliydi. Yine ona göre ordunun içerisinde askerler ve subaylar arasında kuşkusuz çok fazla hoşnutsuzluk olsa da askerlerin hüküm süren Sultan'a sadık kalmayacağını varsaymak için hiçbir neden yoktu. Currie, Sultan II. Abdülhamid'in ikinci istasyonları reddetmesinin gerçek nedeni olarak, onu İstanbul'da hapsedecekleri konusunda korkuya kapılmış olduğuna dair özel bir duyumu aldığına inanıyordu. Bu korku oldukça muhtemeldi. Çünkü istasyonlar Haliç'e yerleştikten sonra askerî birliklerin İstanbul'a girişinin engellenmesi çok kolaydı.²⁵⁵

Galata ve Pera'da 12 Aralık Perşembe günü yaşanan olaylar bir anda paniğe neden oldu. Pera'da yaşanan olayların yaklaşık bir saat sürmesi üzerine esnaf dükkânlarını kapattı. Ortalığa yayılan ilk söylentiler istasyonların İstanbul'a gelmesiyle Sultan'ın tahtan indirileceği ve İngiliz büyükelçiliğine saldırı yapılacağıydı. Ancak olayın kaynağının iki Ermeni arasında yaşanan alacak verecek meselesi olduğu kısa sürede anlaşılmış ve sükûnet sağlanmıştır.²⁵⁶

İngiliz büyükelçiliği raporlarına göre sadece İstanbul'da değil ülkenin farklı yerlerinde de Sultan'a ve yönetimine karşı büyük bir hoşnutsuzluk vardı. İngiliz Muş Konsolos Yardımcısı Hampson 28 Ocak 1896'da Currie'ye gizli başlıklı bir rapor gönderdi. Hampson raporunda, bölgede Müslümanlar arasında Babiâli'ye ve Sultan II. Abdülhamid'e karşı güçlü ve büyüyen bir hoşnutsuzluk olduğunu iddia etmişti. Rapora göre Müslümanlar, Sultan Yıldız'daki vicdansız ve yalancı klik tarafından yönetilmeye devam ettiği takdirde, Osmanlı'nın bir parlamentoya sahip olamayacağını ve ülkede hiçbir zaman gerçek bir gelişmenin yaşanamayacağını savunuyorlardı. Yine rapora göre Müslümanlar, eğer Sultan görünüşte elçilikleri yöneten ve sorunları ele alan ama gerçekte sadece Lütfi Ağa ve saraydaki arkadaşlarının telgraflarına itaat eden bir kuklalar dizisinden daha fazlası olmayacak Meclis-i Vükelâ kurmayı reddederse, Sultan Abdülaziz'in kaderini paylaşacağını söyleyecek kadar ileri gitmişlerdir. Son olarak Konsolos Yardımcısı Hampson, birçok Müslümanın İstanbul'da köklü değişiklikler olmadıkça ve Sultan'ın görüşlerini yönlendirme ve memurları atama gücü Yıldız

²⁵⁵ TNA., F.O. 424/184, No. 749, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 11 December 1895.

²⁵⁶ TNA., F.O. 424/184, No. 788, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 15 December 1895.

kliğin elinden alınmadıkça, gerçek bir iyileşmenin umulamayacağına inandıklarını belirtmiştir.²⁵⁷

Currie, Jön Türklerin Sultan'ı halifelik makamından indirmek için dini kesimlerin sempatisini kazanmaya çalıştıklarına dair 1 Ekim 1896'da Salisbury'e rapor göndermişti. Currie, V. Murad'ın akıl sağlığını toparlamış olduğunu bu yüzden de yeniden tahta çıkma hakkına sahip olduğunu düşünüyordu. Diğer taraftan da İstanbul'da ulema ve softalar arasında bir halifenin hangi koşullar altında tahttan indirilebileceği veya öldürülebileceği konusunda, yetkili makamlar tarafından verilen bir dizi kararı içerdiğini iddia eden broşür dağıtıldığını da Salisbury'e bildirmişti. Currie bu broşürün V. Murad için değil Sultan'ın kardeşi Şehzade Reşad ve diğer genç şehzadelerin çıkarı için yazıldığına dair Dragoman Eliot'un bir raporunu da Salisbury'e göndermişti.²⁵⁸

Eliot söz konusu fetvanın bir kopyasının da Şehzade Reşad Efendi'ye de verildiğini iddia etmiştir. Eliot broşürü "*İslam uleması tarafından çıkarılan fetvalar*" olarak tanımlarken başlık sayfasının ve muhtevasının tamamının Kuran'a dayandığından, hiçbir Müslümanın onu fitneci olarak adlandırmaya veya Müslüman ülkelere girmesini yasaklamaya hakkı olmadığını ifade etmiştir.²⁵⁹

İstanbul'da ikamet eden İngiliz Sir J. Mowbray Osmanlı Bankası baskını sonrasında 17 Ekim 1896'da rapor hazırladı ve bunu Currie'ye gönderdi. Mowbray, Osmanlı Devleti'ndeki durumun ya hükümette yapılacak köklü bir değişikle giderilebileceğini ya da iktidarın Hristiyan bir hükümet tarafından üstlenilmesiyle düzelebileceğini Currie'ye açıkça ifade etmiştir. Mowbray ayrıca Sultan II. Abdülhamid'in tahtan indirilerek, büyük devletler tarafından desteklenen bir yönetimin kontrolü eline alınması gerektiğini savunuyordu.²⁶⁰

²⁵⁷ TNA., F.O. 424/186, Inclosure 2 in No. 263, Vice-Consul Hampson to Consul Cumberbatch, 28 January 1896.

²⁵⁸ TNA., F.O. 424/189, No. 27, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 1 October 1896.

²⁵⁹ Fetva adet olduğu üzere soru cevap şeklinde ilerlemekte ve Sultan'ın tahtan indirilmesinin mevcut şartlar altında caiz olduğu belirtilmektedir. Bkz., TNA., F.O. 424/189, Inclosure in No. 27, Memorandum by Mr. Eliot, 1 October 1896.

²⁶⁰ TNA., F.O. 424/189, No. 50, Memorandum from a British Resident in Constantinople (Communicated by Sir J. Mowbray, Bart., M.P.,) 17 October 1896.

4.8. CURRIE'NİN ÇANAKKALE TAHKİMATI VE OSMANLI-RUS YAKINLAŞMASINDAN RAHATSIZ OLMASI

Avusturya'ya göre Rusya, Osmanlı'ya karşı Avrupa uyumuyla pek ilgilenmiyordu. Rusya'nın tek amacı Sultan'ın en iyi dostu olduğuna dair onu ikna etmekti ve son dönemde bunda da gayet başarılı olmuştu. Avusturya Dışişleri Bakanı Goluchowski kendisinin ve imparatorluğunun her zaman tek görüşünün, İstanbul'daki hâkim gücün İngiltere olması, Osmanlının koruma ve tavsiye için ilk etapta İngiltere'ye bakması gerektiğine dair düşüncesini İngiliz büyükelçisine açıklamıştı. Goluchowski bu üstünlüğün Rusların eline geçmesine neden olan durumdaki mutlak değişikliğin çok ciddi bir tehlike oluşturduğunu düşünüyordu.²⁶¹

Rusya'nın 1894-1895 Ermeni olaylarında özellikle İngiltere'ye kıyasla daha uzlaşılabilir bir politika izlemesi ve son istasyon meselesinde konuyu kendileri gündeme getirmiş olsa da sonradan geri adım atmak istemeleri Currie'yi oldukça rahatsız etmişti. Currie, Rus Hükümeti'nin Sultan II. Abdülhamid'e verdiği desteğe karşılık, Çanakkale Boğazı'ndaki tahkimatları güçlendirmek amacıyla Rus mühendis ve subaylarına denetleme izni verildiğine dair bazı çevrelerden duyum almıştı. Hatta Arif Paşa'nın özel bir misyonla gönderildiği Petersburg'da gerekli düzenlemeleri yapmak için kendisine yetki verildiğine dair Salisbury'yi bilgilendirmişti.²⁶²

Currie, İstanbul'da Osmanlı-Rus yakınlaşmasına dair söylentilerin giderek artmasıyla bu konuya olan dikkatini daha da arttırdı. Diplomatik çevrelerden edindiği bilgiye göre Sultan, Çar II. Nikolay'dan koruma talebinde bulunmuştu. II. Nikolay ise Trabzon'dan Diyarbakır'a kadar olan altı vilayetin geçici olarak işgal edilmesi şartıyla bu talebi kabul etmişti. Hatta Çar II. Nikolay Rusya'nın Osmanlıya malî yardımda bulunabileceğini ve savaş tazminatında (1877-78 Osmanlı-Rus Harbi) büyük bir indirim yapmayı taahhüt etmişti. Currie, Sultan'ın Çar'ın talebinden tereddüt ettiğini ve Osmanlı-Rus yakınlaşmasının mimarı olarak Rus ajanı olduğunu iddia ettiği Paris Sefiri Salih Münir Efendi'nin babası Nafia Nazırı Mahmud Celaleddin Paşa olduğunu savunuyordu.²⁶³

Salisbury, Currie'den edindiği bilgi üzerine aynı gün başta Paris Büyükelçisi Dufferin olmak üzere, Lascelles'a, Monson'a ve Clare Ford'a telgraf çekerek, akredite

²⁶¹ TNA., F.O. 424/186, No. 42, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury, 1 January 1896.

²⁶² TNA., F.O. 424/186, No. 31, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 7 January 1896.

²⁶³ TNA., F.O. 424/186, No. 39, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 10 January 1896.

bulundukları devletlerin dışişleri bakanlarıyla görüşmelerini ve ellerine böyle bir rapor ulaşmış ulaşmadıklarını öğrenmelerini istedi.²⁶⁴ Salisbury ardından Petersburg Büyükelçisi Goschen'e telgraf göndererek, Sultan'ın koruma talebine cevap olarak, Çar II. Nikolay'ın Trabzon'dan Diyarbakır'a kadar altı vilayetin kabul edilmesi şartıyla onun güvenliğini garanti etmeyi teklif ettiğine dair Rus Dışişleri Bakanı Lobanoff'la görüşmesini istemiştir.²⁶⁵

Salisbury'nin Currie'nin verdiği malumatın hemen akabinde İngiltere'nin Tahran Büyükelçisi Durand da Kars ile Sarıkamış arasında son iki haftada 60.000 Rus askerinin toplandığına dair bir duyum aldığını 10 Ocak 1896'da Salisbury'e bildirdi.²⁶⁶ İngiltere iyice endişeye kapıldı ve söz konusu iddialar üzerine daha fazla eğildi. Aynı tarihlerde Rus basınında da Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya yakınlaşma arzusu hakkında haberlerin çıkması Salisbury'i daha da tedirgin etmiştir.²⁶⁷

Fransa Dışişleri Bakanı Berthelot, Currie'nin söz konusu iddiası hakkında hiçbir şey duymadığını fakat meselenin hükümeti tarafından çok ciddi olarak ele alınacağını İngiliz Büyükelçisi Dufferin'e açıklamıştır.²⁶⁸ İtalya Dışişleri Bakanı Blanc da kendisine bu tür bilgilerin ulaşmadığını ancak bu habere şaşırmadığını ve Rusların İstanbul'a yürüyeceğini öğrense bile şaşırmayacağını ifade etmiştir.²⁶⁹ Rus Dışişleri Bakanı Lobanoff ise Currie'nin iddia ettiği gibi hiçbir teklifin yapılmadığına veya tasarlanmadığına hatta raporda doğru bir kelime dahi bulunmadığına dair İngiliz Büyükelçisi Goschen'e güvence vermiştir.²⁷⁰

Lobanoff ayrıca Tahran Büyükelçisinin iddiasına cevap olarak, kale ve tamamen yerel birlik ve kurmaylardan ayrı olarak, şu anda 25.000'i cis-Kafkasya'da ve 55.000'i trans-Kafkasya'da olmak üzere Kafkasya'da 80.000 muharip bulunduğunu ifade etmiştir. Kars ve Batum arasındaki sahra birliklerinin sayısının uzun bir süredir 27.000

²⁶⁴ TNA., F.O. 424/186, No. 41, The Marquess of Salisbury to the Marquess Dufferin, 10 January 1896.

²⁶⁵ TNA., F.O. 424/186, No. 42, The Marquess of Salisbury to Mr. Goschen, 10 January 1896.

²⁶⁶ TNA., F.O. 424/186, No. 39, Sir M. Durand to the Marquess of Salisbury, 10 January 1896.

²⁶⁷ BOA., HR.SFR.1..., 113/1, 4 § 1313, (20 Ocak 1896).

²⁶⁸ TNA., F.O. 424/186, No. 43, The Marquess of Dufferin to the Marquess of Salisbury, 11 January 1896.

²⁶⁹ TNA., F.O. 424/186, No. 44, Sir Clare Ford to the Marquess of Salisbury, 11 January 1896.

²⁷⁰ TNA., F.O. 424/186, No. 45, Mr. Goschen to the Marquess of Salisbury, 11 January 1896. Ancak sadece birkaç ay öncesine kadar Rus basını Osmanlı Devleti ile yakınlaşılması için ne gerekiyorsa yapılmasına dair propaganda yapıyordu. BOA., HR.SFR.1..., 108/23, 14 RA 1313, (4 Eylül 1895).

civarında olduğunu, 60.000 Rus askerinin iki haftada Kars ile Sarıkamış arasında toplanabilmesinin imkânsız olduğunu düşünüyordu.²⁷¹

Bu iddiaların bir diğer sebebi de Rusya'nın Ağustos 1895'te yaklaşık 27.000 kişilik bir orduyla Sarıkamış ile Kars arasında askerî tatbikat yapmasıydı.²⁷² Ardından Rusya'nın 17.000 askerî Kafkasya ve Kars bölgelerine sevk etmesi,²⁷³ Currie'yi ziyadesiyle kuşkulandırmıştı.

Büyük bir Rus kuvvetinin Kars yönünde toplandığına dair edinilen istihbarat hiçbir devlet tarafından teyit edilememişti. Ancak Avusturya Rusya'nın savaş hazırlıkları hakkında ellerindeki sahip oldukları tek bilginin, Karadeniz filosunu göreve hazır durumda tutulduğuna dair olduğuydu.²⁷⁴

Avusturya Dışişleri Bakanı Goluchowski de kendisine bu tür bir bilginin ulaşmadığını ayrıca Hristiyan nüfusun Müslüman nüfustan daha az olan toprakların Rusya tarafından işgaline büyük olasılıkla Sultan tarafından izin verilmeyeceğini düşünüyordu. Goluchowski, Sultan'ın böyle bir adım atması halinde İstanbul'da kendisi için tehlikeli sonuçlar olacağını Monson'a ifade ederek, iddiaların yersiz olduğunu söylemiştir.²⁷⁵

Söz konusu iddiaların doğrulukları teyit edilmemişken, Viyana'daki İtalyan büyükelçisi Salisbury ile Lobanoff'un Osmanlı Devleti'nin bölünmesiyle ilgili olarak iletişim halinde olduğuna dair yeni bir iddia ortaya attı. İtalyan büyükelçisi söz konusu bilgiyi Rus kaynaklardan edindiğini ancak teyitte muhtaç olduğunu diplomatik çevrelere ifade etmiştir. İngiltere'nin Viyana Büyükelçisi Monson da bu bilginin aslı olmadığına dair hem İtalya büyükelçisini hem de Dışişleri Bakanı Goluchowski'yi ikna etmeye çalışmıştır.²⁷⁶

İtalyan büyükelçisinin ortaya attığı iddia kolayca geçirilebilecek bir iddia değildi. Bir anda Viyana'da bulunan bütün büyükelçiler teyakkuza geçti ve İtalyan elçisiyle görüşmek istediler. İtalya'nın Viyana Büyükelçisi Nigra ise 11 Ocak'ta Monson ile bir görüşme gerçekleştirdi. Nigra, İngiliz Hükümeti'nin Osmanlı

²⁷¹ TNA., F.O. 424/186, No. 46, Mr. Goschen to the Marquess of Salisbury, 11 January 1896.

²⁷² BOA., Y.MTV., 132/230, leff 4, 30 CA 1313, (18 Kasım 1895).

²⁷³ BOA., HR.SFR.1..., 113/3, 4 § 1313, (20 Ocak 1896).

²⁷⁴ TNA., F.O. 424/186, No. 48, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury, 11 January 1896.

²⁷⁵ TNA., F.O. 424/186, No. 47, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury, 11 January 1896.

²⁷⁶ TNA., F.O. 424/186, No. 49, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury, 11 January 1896.

Devleti'nin bölünmesi için Rusya ile iletişim halinde olduğuna dair kendilerine ulaşan rapordan hükümetinin derinden etkilendiğini söylemiştir. Bu habere kendisinin hiç itibar etmediğini ancak haberin bir Rus kaynağından çıktığını ve sonuç olarak Roma'da belli bir tedirginliğe sebep olduğunu ifade etmiştir. Monson ise Nigra'ya “...bunun tamamen bir icat olduğunu ve son zamanlarda Goluchowski'nin İngiliz Hükümeti'nin, gelenek tarafından kutsanmış ve birbirini takip eden yönetimler tarafından sürdürülen politikaya tamamen aykırı bir politika değişikliği tasarladığı söylentilerinden bahsettiğinde, hikayeleri saçma sapan olarak alay ettiğimi söyledim”²⁷⁷ diyerek iddiaların gerçeği yansıtmadığını ifade etmiştir.

İstanbul'da ise Currie, Sultan tarafından özel bir görevle Petersburg'a gönderilen Arif Paşa'nın dönüşünü bekliyordu. Currie, Arif Paşa'nın yine özel talimatlarla İstanbul'a döndüğünü ve Nelidoff'a iletmek üzere bazı teklifler getirdiğini düşünüyordu. Yabancı gazetelerde Nelidoff'a gönderilen talimatların, Rus subaylarını denetlemek ve gerekirse Çanakkale tahkimatını güçlendirmeye yardım etmek olduğu belirtildi. Bununla birlikte Currie, yakın zamanda Osmanlı ile Rusya arasında yürütülmekte olan herhangi bir müzakerenin Petersburg'dan ziyade İstanbul'da yürütüldüğüne inanıyordu. Currie, Sultan'ın Arif Paşa vasıtasıyla hem Çar II. Nikolay'a hem de eşine çok pahalı hediyeler göndermesi nedeniyle bu ziyaretin çok özel bir ilgiyle tasarlandığını düşünüyordu. Hediyeler ise mücevherli at koşum takımı, saraçlık ve aynı zamanda Avrupa'nın en iyi onuncu elması olduğu söylenen ünlü “Çoban Taşını” içeriyordu.²⁷⁸

Sultan II. Abdülhamid'in Çar II. Nikolay'a hediye olarak Ocak 1895'te gönderdiği Nadide isimli Küheylan Acuz cinsi Arap atına²⁷⁹ karşılık II. Nikolay da Sultan'a iki at ve türlü hediyeler göndermiştir.²⁸⁰

Arif Paşa 21 Aralık 1895'te Petersburg'a vardığında çok sıcak bir şekilde karşılanmış,²⁸¹ Çar II. Nikolay ve Dışişleri Bakanı Lobanoff, Sultan'a duydukları

²⁷⁷ TNA., F.O. 424/186, No. 84, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury, 12 January 1896.

²⁷⁸ Currie'nin Arif Paşa hakkındaki yorumu, çok zeki bir asker olmadığı, sadece Türkçe bildiğini ve bir Tuğamiral olmasına rağmen görev süresinin çoğunu Saray'da geçirdiğiydi. TNA., F.O. 424/186, No. 83, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 13 January 1896. Sultan II. Abdülhamid ayrıca Yaveri Müşir Fuad Paşa, Mabeyn-i Hümayun Kâtibi Kâmil Efendi ve Süvari Mirlivası Yusuf İzzet Paşa'dan oluşan özel bir heyetle Çar II. Nikolay'a ve eşine hediye olarak verilmek üzere İmtiyaz Nişanı, Birinci Rütbeden Şefkat Nişanı ve at göndermiştir; BOA., HR.TH., 150/63, leff 1, 15 C 1312, (14 Aralık 1895).

²⁷⁹ Tolga Akay, *Osmanlı Ordusunda At (1856-1908)*, İdeal Kültür Yay., İstanbul 2020, s. 113.

²⁸⁰ BOA., Y..PRK.NMH., 6/43, leff 1, 22 Ş 1312, (18 Şubat 1895).

hürmeti ifade etmişlerdir.²⁸² Arif Paşa'nın ziyaretinin ardından Çar II. Nikolay, Sultan II. Abdülhamid'e bir teşekkür mektubu göndermiş ve iyi ilişkilerin devam etmesini ümit ettiğini ifade etmiştir.²⁸³ Bahriye Feriği Arif Paşa'ya daha sonra da Rusya Devleti tarafından birinci rütbeden *Saint Stainles* Nişanı verilmiştir.²⁸⁴ Tüm bu gelişmeler ve yakınlaşmalar Currie'nin tedirgin olmasına neden olmuştur.

Alman basını Petersburg'dan dönen Arif Paşa'nın Çanakkale tahkimatında görevlendirildiğini hatta Çanakkale Boğazı'na top ve torpil yerleştirilmesinde yardımcı olmak maksadıyla yanında Rus zabıtların da bulunduğuna dair birtakım iddialarda bulunmuştur.²⁸⁵ Bu türden ortaya atılan iddialar İngiliz basınında da yankı uyandırmıştır.

İngiliz Pall Mall gazetesi 23 Ocak 1896'da İstanbul'dan aldığını iddia ettiği bir telgrafi yayımladı. Gazetenin iddiasına göre Osmanlı ve Rusya 1833 Hünkâr İskeleyi Antlaşması temelinde bir saldırı ve savunma ittifakı imzalamışlardı. Hatta Arif Paşa antlaşmanın onaylanan suretini değiş tokuş için Petersburg'a gönderilmişti. Salisbury bu haberin teyit edilmesi için acilen Currie'ye talimat vermiştir.²⁸⁶

Currie, Arif Paşa'nın Petersburg'a gidiş nedenini öğrenmek için İstanbul'da zaten sürekli olarak görüşmeler yapıyordu. Salisbury'e de Pall Mall gazetesinin iddiasının İstanbul'da 14 Ocak'tan beri konuşulduğunu ve o günden beri araştırma yaptığını ancak bu iddiayı teyit edecek hiçbir sonuca ulaşmadığını bildirmiştir.²⁸⁷

Currie 25 Ocak'ta Pall Mall'ın ima ettiği telgrafi herhangi bir şekilde doğrulayan hiçbir şey duymadığını ancak son dönemde Rusya ile Osmanlı Devleti arasında büyük bir yakınlaşma yaşandığının bir gerçek olduğunu Salisbury'e açıkça ifade etmiştir.²⁸⁸

Rus basını da özellikle İngiliz basınında Osmanlı ile Rusya arasında akdolunduğu iddia olunan anlaşmanın uydurma olduğuna dair karşı iddialarda bulunmuştur.²⁸⁹ Lobanoff da Petersburg Sefiri Hüsnü Paşa'ya Pall Mall'ın iddiasının bir entrikadan

²⁸¹ BOA., Y.PRK.BŞK., 44/98, leff 12, 4 B 1313, (21 Aralık 1895).

²⁸² BOA., Y.PRK.BŞK., 44/98, leff 10, 15 B 1313, (1 Ocak 1896).

²⁸³ BOA., A.}DVN.NMH., 33/6, leff 1-4, 5 B 1313, (22 Aralık 1895).

²⁸⁴ BOA., İ.TAL., 93/59, leff 1, 29 N 1313, (14 Mart 1896).

²⁸⁵ BOA., Y.PRK.TKM., 37/2, leff 3, 20 B 1313, (6 Ocak 1896).

²⁸⁶ TNA., F.O. 424/186, No. 93, The Marquess of Salisbury to Sir P. Currie, 23 January 1896.

²⁸⁷ TNA., F.O. 424/186, No. 95, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 24 January 1896.

²⁸⁸ TNA., F.O. 424/186, No. 99, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 25 January 1896.

²⁸⁹ BOA., HR.SYS., 1322/14, leff 1, 20 Ş 1313, (5 Şubat 1896).

ibaret olduğunu açıkça ifade etmiş ve bu iddianın planlı bir şekilde ortaya atıldığını söylemiştir.²⁹⁰

İngiliz Büyükelçisi Goschen, Lobanoff ile görüşmesini oldukça gizli başlığıyla 16 Ocak'ta Salisbury'e gönderdi. Görüşme sırasında Lobanoff, ilk olarak Osmanlı'da işlerin çok önemli ölçüde sakinleştiğini ve Zeytun olayı dışında, son zamanlarda Sultan'ın düzeni yeniden sağlama çabalarının başarılı olmayacağı varsayımını haklı çıkaracak hiçbir şey olmadığını söylemiştir. Lobanoff Bükreş, Belgrad ve Atina'daki Rus temsilcilerine, kontrolleri altındaki bölgelerde sükûneti korumak ve statükonun herhangi bir şekilde bozulmasının Rusya tarafından büyük bir endişeyle karşılanacağını onlara bildirmek için, her türlü girişimi yapma talimatını verdiğini ifade etmiştir. Lobanoff İstanbul'daki büyükelçilerin toplantılarından bahsederken, toplantıların yabancıların korunmasıyla sınırlı olduğunu inkâr ederek; aksine bir örnek olarak, devletlerin ortak eylemi ve daha yakın zamanda Zeytun'daki arabuluculuğu ile Sultan'a dayatılan ıslahatların doğru olmadığını söylemiştir. Lobanoff bu görüşme sırasında Currie'nin girişimlerinden rahatsız olduğunu Goschen'e açıkça ifade etmiştir.²⁹¹

İngiliz Kraliçesi ise hem 1895'te yaşanan son gelişmeler hem de olası bir Osmanlı-Rus yakınlaşmasından endişe duymuş olacak ki 15 Ocak'ta Sultan'a hitaben Currie'ye özel bir mektup gönderdi. Sultan II. Abdülhamid de 16 Ocak'ta Currie'yi huzuruna kabul etti. Sultan, Kraliçeden bir mektup almaktan çok memnun olduğunu ve en yakın zamanda kendisine cevap göndereceğini Currie'ye söylemiştir. İkili daha sonra Zeytun dışındaki bölgelerde sükûnetin sağlandığını ancak orada da büyük devletlerin arabuluculuğunu kabul ettiğinden, yakında barışın yeniden sağlanacağına dair umudunu ifade etmiştir.²⁹²

Currie, Saray'da yapılan bu görüşmenin ardından edindiği izlenimleri ve Sultan'ın konuşma sırasında söylediklerine dair aynı gün bir raporu Salisbury'e gönderdi. Sultan, Ermeni olayları yatıştığı için istenilen ıslahatların yürürlüğe koymanın mümkün olacağını umuyordu. Hatta Currie'ye göre Sultan bu konuda Tahsin Bey ve nazırlarına, ihsan ettiği inkılapları tamamlamakta vakit kaybetmemeleri için katı emirler vermişti.

²⁹⁰ BOA., Y.PRK.EŞA., 23/81, leff 1, 22 Ş 1313, (7 Şubat 1896).

²⁹¹ TNA., F.O. 424/186, No. 88, Mr. Goschen to the Marquess of Salisbury, 16 January 1896.

²⁹² TNA., F.O. 424/186, No. 107, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 16 January 1896.

4.8.1. Osmanlı Devleti'nin Malî Durumu ve Rusya'dan Borç İstenileceği Hususu

Anadolu'da yaşanan son Ermeni olayları ve ardından Girit'te başlayan isyan durumu nedeniyle Osmanlı Devleti maliyesine ek yükler gelmişti. Malî durumu rahatlatmak için Edgar Vincent, Babıâli'ye üç veya altı aylık bir moratoryum kararı vermek için başvurdu. Meclis-i Vükelâ, Edgar Vincent'in teklifini görüşmek üzere 1 Kasım'da acil toplantı yaptı. İngiliz büyükelçiliği de Babıâli'nin moratoryumu vermeyi veya durumu başka bir şekilde çözmeyi reddetmesi halinde genel bir malî çöküşün kaçınılmaz olacağına dair Salisbury'e uyarıda bulundu.²⁹³

Sultan II. Abdülhamid 2 Kasım'da dört aylık bir moratoryum vermeyi kabul etti. Bu adım, malî çevrelerde kısmi bir rahatlama yaptı. Bunun üzerine moratoryum karşılığında Edgar Vincent Babıâli'ye bir avans verecekti. Ancak Currie'nin tatilde olması nedeniyle maslahatgüzâr olarak bulunan Herbert, bu önlemin de yetersiz kalacağını düşünüyordu.²⁹⁴

Herbert ismini vermediği bir Babıâli yetkilisinden, Ekim ayı sonu itibariyle bütçe açığının 1.485.000 sterlin olduğunu, Anadolu vilayetlerinin ve devletin içinde bulunduğu sıkıntılı durum nedeniyle bu açığın büyük oranda artmasının beklenebileceğini öğrenmişti. Herbert'in raporuna göre, Anadolu'da olduğu gibi Rumeli vilayetlerinde de gelirler ciddi bir düşüş gösteriyordu ve Maliye Nezareti Aydın Vilayeti dışında vergileri tam olarak toplayamamış hatta yerel ihtiyaçları karşılamak için belirli yerlere kaynak sağlamak zorunda kalmıştı. Elçiliğe göre Aydın, Ankara, Sivas, Kastamonu ve Trabzon hariç Anadolu'nun her ilinde gelirler ciddi oranda azalmıştı. Gümrük gelirleri zaten 1895 yılı için 100.000 lira eksikti ve gelecek yıl yüzde kırk civarında düşeceği tahmin ediliyordu. Kısacası, malî durum son derece vahim hale gelmekte ve rediflerin silah altına alınması nedeniyle sürekli artan harcamalar Babıâli'yi oldukça zorlamaktaydı. Babıâli, nef (petrol), alkollü içkiler, sigara kâğıtları ve diğer emtialar üzerinde tekellerin bahşedilmesiyle olağanüstü kaynaklar sağlanacağını umuyordu. Bu tür düzenlemelerin hayata geçirilmesi için özel kişi ve sendikalarla görüşmeler sürdürülmekteydi. Herbert meslektaşlarına, bu planlara verdiği söylenen

²⁹³ TNA., F.O. 424/184, No. 238, Mr. Herbert to the Marquess of Salisbury, 1 November 1895.

²⁹⁴ TNA., F.O. 424/184, No. 252, Mr. Herbert to the Marquess of Salisbury, 2 November 1895.

destek hakkında açıklamalarda bulundu ancak diğer büyük devletlerin rızası olmadan onları yürürlüğe koymanın imkânsız olacağı görüşündeydiler.²⁹⁵

Currie, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu malî krize bir çözüm olarak Rusya'dan borç isteyebileceğine dair Salisbury'e telgraf göndermişti. Salisbury diğer başkentlerde bulunan büyükelçilere talimat vererek, Currie'nin iddiasını vakit kaybetmeden araştırmaları yönünde talimat verdi. Alman Dışişleri Bakanı Marschall İngiliz Büyükelçisi Lascelles'a konuyla ilgili hiçbir bilgisi olmadığını ancak Almanya'da finans çevrelerinde Rusya'nın Osmanlıya borç vermek üzere olduğuna dair bir haber çıktığını söylemiştir. Marschall, Rusya'nın tek başına 5.000.000 liradan fazla borç veremeyeceğini ve bu miktarın da Osmanlı maliyesinin mevcut durumunda sadece okyanusta bir damla olacağına inanıyordu.²⁹⁶

4.8.2. Currie'nin Rusya'nın İstanbul'daki Nüfuzunu Kırma Çabası: Sorumlu Bakanlık ve Denetim Mekanizması Girişimleri

Currie 25 Kasım 1895'te yapılan büyükelçiler toplantısında, Sultan'ı büyükelçilere karşı paşa rütbesinde sorumlu bir nazırlık (bakanlık) atamaya teşvik etmelerinin mümkün olup olmadığına dair yeni bir tartışmayı gündeme getirdi. Neredeyse bütün büyükelçiler öneriyi olumlu karşıladı. Ancak Nelidoff bu girişimin kesinlikle başarısız olacağını ve Osmanlı'nın içişlerine yersiz bir müdahale olacağına dair itiraz etti.²⁹⁷

İngiliz Büyükelçisi Monson, Goluchowski'ye Currie'nin Viyana'da kaldığı süre boyunca (Londra'dan izinden dönüşü sırasında) kendisiyle yaptığı bir konuşmada Osmanlı Devleti'nde sorumlu bir bakanlık kurma meselesini görüşüp görüşmediklerini sordu. Goluchowski bu soruya olumlu cevap vererek, önerinin amaca uygunluğu konusunda tamamen hemfikir olmakla birlikte, Rusya'nın muhalefетinin bu yöndeki herhangi bir girişimi boşa çıkaracağı görüşünde olduğunu ifade etti. Goluchowski, Rusya'nın Sultan'a o onun tek gerçek müttefiki olduğunu kanıtlamak için herhangi bir fırsattan yararlanmaya çok hazır olduğunu düşünüyordu. Ancak Rusya'nın böyle bir hareketinin ise Avrupa uyumunun yıkımına neden olacağından korkuyordu.²⁹⁸

²⁹⁵ TNA., F.O. 424/184, No. 870, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 26 December 1895.

²⁹⁶ TNA., F.O. 424/186, No. 52, Sir F. Lascelles to the Marquess of Salisbury, 11 January 1896.

²⁹⁷ TNA., F.O. 424/184, No. 566, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 25 November 1895.

²⁹⁸ TNA., F.O. 424/184, No. 777, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury, 20 December 1895.

Goluchowski, Currie'nin önerisi hakkında bütün devletler tam bir uyum sağlamadan gündeme gelmesinin sakıncalı olacağını düşünüyordu. Hatta bu düşüncesini Currie Viyana'dayken kendisiyle de paylaşmıştı. Goluchowski, Sultan II. Abdülhamid'in erken bir vakitte konudan haberdar olması ve Rusya'nın bu plana itiraz ettiğini öğrenmesi halinde bunun Avrupa uyumuna zarar vermesinden endişe ediyordu. Bunun için Goluchowski, Sultan'ın şu an için kendi haline bırakılmasını eğer devletin çöküşü kaçınılmazsa, başka bir sistemi başlatmak için en iyi an olarak onun yıkılmasını beklemek olduğunu savunuyordu. İngiliz Büyükelçisi Monson da çöküşün er ya da geç gerçekleşeceğini bu yüzden gerekli tedbirlerin bir an önce alınması gerektiğini ifade etmiştir.²⁹⁹

Currie, Osmanlı'da sorumlu bir bakanlığın kurulması için baskı yapılmasını önermek konusunda büyükelçilerin artık daha büyük bir eğilime sahip olduklarına dair 18 Aralık'ta Salisbury'yi bilgilendirdi. Cambon ve Nelidoff kesin bir teklif yapılmadan önce zeminin dikkatli bir şekilde hazırlanmasının önemi üzerinde ısrar ediyorlardı. Currie bunun için ilk adım olarak, altı devletin konuyu istişare etmelerini, devletler arasında uyumun bozulmaması ve Şark Meselesinin yeniden açılmaması için İstanbul'daki büyükelçilere talimat gönderilmesini istemiştir. Currie ayrıca Alman büyükelçisinin de plana olumlu baktığını ve Fransa'nın da kendilerine katılmaları halinde Rusya'yı anlaşılmaya ikna etmenin mümkün olacağına inanıyordu.³⁰⁰

Ufukta olası bir Osmanlı-Rus yakınlaşmasının belirmesi, Currie'yi gitgide rahatsız ediyordu. İki ülke arasındaki gelişmeler İstanbul'da Rus nüfuzunun da artmasına neden olmuştur. Sultan II. Abdülhamid de bu durumu lehine kullanmaya çalışarak, Rus Büyükelçisi Nelidoff'u farklı bir konumda değerlendiriyordu. Currie, Osmanlı Devleti hakkında ortaya attığı birçok planın, Nelidoff'un mutlak muhalefetiyle karşılaşması nedeniyle farklı bir plan daha ortaya attı. İstanbul'da tek bir devletin nüfuzu yerine büyük devletlerin ortak hareketini sağlayacak bir denetim mekanizması kurmak istiyordu.

Currie İstanbul'da bulunan büyük devletlerin elçilerine Osmanlı Devleti hakkında ortak toplantılar düzenleyip birlikte hareket etme önerisinde bulundu. Nelidoff'un Osmanlı Devleti'nin genel durumu hakkında meslektaşlarıyla tartışmalara girmeye yetkili olmadığını söylemesi üzerine, İstanbul'da ve diğer başkentlerde yeni bir tartışma

²⁹⁹ TNA., F.O. 424/184, No. 820, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury, 20 December 1895.

³⁰⁰ TNA., F.O. 424/184, No. 768, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 18 December 1895.

başlamış oldu. Currie İstanbul'da büyükelçiler vasıtasıyla bir nevi denetim mekanizması kurmak istiyordu. Currie'nin bu önerisi Avrupa'da Osmanlı'nın iç işlerine doğrudan müdahale etmesi olarak yorumlandı. Bu da Avrupa'da Osmanlı Devleti'ni büyük devletlerin himayesi altına alma planı olarak görüldü ve ilk tepkiyi de Rus Dışişleri Bakanı Lobanoff gösterdi. İngiliz Büyükelçisi Goschen de konuyla ilgili olarak Lobanoff'la görüşmüş ve Nelidoff'a toplantılara katılabilmesi için resmî olarak yetki verilmesini talep etmiştir. Diğer büyük devletler ise İngiltere ve Rusya'nın ortak hareket ederek, Osmanlı Devleti'ni vesayet altına almaya çalıştıkları ve kendilerinin ise bu işin dışında bırakıldıkları düşüncesiyle yeni bir tartışma başlamış oldu.³⁰¹ Ancak Lobanoff bu fikre kesin olarak karşı çıkmıştı.

Goluchowski, Nelidoff'un bu tür tartışmalara katılmamasını doğru bulmuyordu. O'na göre, İstanbul'daki büyükelçiler aylardır başka hiçbir şey yapmıyorlardı ve bu tür tartışmalar aslında diplomatların temel işinin bir parçasıydı.³⁰²

Currie'nin buradaki en büyük düşüncesi, Osmanlı Devleti'nin iç ve dış meselelerinde altı devletin temsilcilerinin düzenli olarak görüşmeleri ve bunun bir konferans niteliği kazanmasıydı. Ancak bunun kamuoyu tarafından bilinmesinin nasıl bir ciddi sorun oluşturacağını ise göz ardı ediyordu. Goluchowski ise bu toplantıların dikkat çekmeden yapılmasını ve konuşulanların kamuoyundan gizlenmesi halinde ortada bir sorun kalmayacağı görüşündeydi ve bu konuda İstanbul Büyükelçisi Calice'ye tam yetki vermişti.³⁰³

Sultan II. Abdülhamid, Currie'nin girişimlerine karşılık olması maksadıyla Babiâli'de bir komisyonun kurulmasını istemişti. Sultan, 2 Mart 1896'da Currie'yi Saray'a iftar yemeğine davet etti. İftarın ardından Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'nın tercümanlığında ikili yarım saate yakın bir görüşme gerçekleştirdi. Sultan Babiâli'de kurulan Teftiş Komisyonu'nun çalışmalarından ve ıslahatlar için atılan adımlardan bahsederken, Currie komisyonun başkanının halen belirlenmemiş olmasından şikâyet etti. Komisyonun mevcut başkanı Temyiz Mahkemesi Başkanı Şefik Bey'di.³⁰⁴ Sultan, Zihni Paşa'nın İstanbul'a yeni geldiğini biraz dinlendikten sonra görevine başlayacağını

³⁰¹ TNA., F.O. 424/186, No. 148, Sir F. Lascelles to the Marquess of Salisbury, 31 January 1896.

³⁰² TNA., F.O. 424/186, No. 160, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury, 28 January 1896.

³⁰³ TNA., F.O. 424/186, No. 161, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury, 2 February 1896.

³⁰⁴ BOA., Y.PRK.BŞK., 43/79, 12 CA 1313, leff 1, (31 Ekim 1895).

ancak mevcut başkan Şefik Bey'den niçin rahatsız olduğunu öğrenmek istedi.³⁰⁵ Currie bu soruyu cevapsız bıraktıktan sonra, son dönemde yaşanan din değiştirme konusuna değindi. Sultan din değiştirme meselelerine sıcak bakmadığını hele ki zorla yapılan din değişikliklerini asla tasvip etmediğini konu hakkında birçok defa emirler gönderdiğini ve bunun önüne geçmeye çalıştığını ifade etti.³⁰⁶

4.9. İNGİLTERE'NİN OSMANLI'YI PAYLAŞMA PLANI VE YENİ TALEPLERİ

20 Ocak 1896'da Viyana'da yapılan bir baloda, Avusturya İmparatoru ile İngiliz Büyükelçisi Monson arasında bir görüşme gerçekleşti. İmparator, İngiliz Hükümeti'nin Avusturya'yı derinden ilgilendiren bir politika hakkında, Viyana'ya danışmayı gerekli görmemiş olmasından duyduğu üzüntüyü dile getirdi. Doğu'da iki ülkenin birlikte hareket etmesinin her zaman kendi arzusu olduğunu ve bu isteğin Londra'da da aynı şekilde hissedildiğini düşündüğünü söyledi. Bu nedenle imparator kendisinin dışlanarak, iş birliğinin Rusya nezdinde aranılmasını onun için acı bir sürpriz olduğunu ifade etti.³⁰⁷

Salisbury yakın bir tarihte Çar II. Nikolay'a Osmanlı Devleti'ni paylaşma teklifinde bulunmuştu. Avusturya İmparatoru da bu tekliften haberdar olmuştu. Konu bir süre İngiltere'nin gündeminden düştü. Çünkü son dönemde Osmanlı Devleti büyük devletlerin birçok talebini yerini getirmişti. Ancak Girit'te isyanın patlak vermesi ve Osmanlı Bankası baskınının akabinde yaşananlar, İngiltere'nin bu planı yeniden gündeme getirmesine neden oldu.

Salisbury 23 Eylül 1896'da Viyan Büyükelçisi Monson'a Goluchowski'yle görüşmesini ve Avusturya'nın Osmanlı Devleti'nin korunmasını hâlâ arzu edip etmediğini sormasını istedi. Salisbury altı devlet arasında bir anlaşma sağlanmadıkça Sultan'ın istenilen ıslahatları gerçekleştirmeyeceğini, bu yüzden de acil önlem alınması gerektiğini, İstanbul'daki büyükelçilere daha fazla yetki verilerek, Babiâli üzerinde ortak baskı kurmaları gerektiğini düşünüyordu. Eğer istenilen ıslahatlar Sultan tarafında kabul edilmezse, altı devlet tarafından kabullerini sağlamak için aktif önlemler alınmalıydı. Herhangi bir devletin bu tür önlemlerde aktif bir pay almamayı tercih

³⁰⁵ Halep eski Valisi Zihni Paşa 7 Mart'ta Babiâli'de oluşturulan Teftiş Komisyonu'na atandı; BOA., A. JMKT.MHM., 676/6, leff 1, 22 N 1313, (7 Mart 1896).

³⁰⁶ TNA., F.O. 424/186, No. 266, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 3 March 1896.

³⁰⁷ TNA., F.O. 424/186, No. 117, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury, 23 January 1896.

etmesi durumunda, diğer devletler veya onlardan biri tarafından alınmalarına herhangi bir muhalefet sunmamalıydı. Salisbury, Avusturya'nın henüz başka hiçbir devlete bahsetmediği bu öneri hakkındaki görüşünü öğrenmekten memnuniyet duyacağını Monson'a bildirdi.³⁰⁸

Çar II. Nikolay ağustosta yaptığı gezi sırasında Şark Meselesi hakkında herhangi ani ve büyük bir değişikliğin çok ciddi siyasi sonuçlara yol açabileceğinden, tek yolun mevcut rejimi mümkün olduğunca uzun süre sürdürmek olduğu konusunda Avusturya ve Alman imparatorlarıyla hemfikirdi.³⁰⁹

Goluchowski, Salisbury'nin önerisi hakkında, İngiliz Hükümeti'nin Avusturya'ya diğer devletlerden önce ona danışmakla iltifat ettiğini Monson'a söyledi. Ardından Salisbury'nin görüşlerini tamamen paylaştığını ve Viyana'da hiçbir muhalefetle karşılaşmayacaklarından emin olabileceklerini de ifade etti. Ancak Rusya'nın büyükelçiler arasında böyle bir istişareye asla izin vermeyeceğini de sözlerine ekledi.³¹⁰

Ayrıca Goluchowski, Salisbury'nin bu anlamda yapacağı herhangi bir önerinin Çar II. Nikolay tarafından da kesinlikle reddedileceğine inanmaktaydı.³¹¹

4.9.1. İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne Karşı Yeni Planı: Ortak Eylem Çağrısı ve Büyükelçilerin Yetkilerinin Arttırılması

İngiltere 1895 ve 1896'da Rusya ile Avusturya nezdinde Osmanlı Devleti'nin paylaşılmasına dair yaptığı girişimlere olumlu bir cevap alamamıştı. Çar II. Nikolay'ın 1896'nın Ağustos ve Eylül aylarında gerçekleştirdiği Avrupa seyahati sırasında Osmanlı Devleti hakkında sarf ettiği sözler de İngiltere'yi farklı arayışlara yöneltmek zorunda bırakmıştı.

Salisbury 16 Ağustos 1896'da Dover'da yaptığı konuşmanın bir bölümünde Osmanlıya karşı Avrupa uyumuna ve 1878 Berlin Antlaşması'na atıf yaparak, devletler arasındaki ittifakın sürdürülmesinden bahseden sözler sarf etmişti.³¹² Ancak Daily News, Daily Chronicle, Morning Post ve Standart gazeteleri 17 Ağustos tarihli

³⁰⁸ TNA., F.O. 424/188, No. 240, The Marquess of Salisbury to Sir E. Monson, 23 September 1896.

³⁰⁹ TNA., F.O. 424/188, No. 258, Sir N. O'Connor to the Marquess of Salisbury, 17 September 1896.

³¹⁰ TNA., F.O. 424/189, No. 3, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury, 24 September 1896.

³¹¹ TNA., F.O. 424/188, No. 243, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury, 24 September 1896.

³¹² BOA., Y.A., HUS., 357/85, leff 5, 9 RA 1314, (18 Ağustos 1896).

nüshalarında Salisbury'nin bu nutkunu daha farklı değerlendirmişler ve Osmanlı aleyhine ağır ifadeler kullanmışlardır.³¹³

Bunun üzerine Londra Sefiri de Salisbury'le gazetelerde yazılanlarla ilgili bir görüşme gerçekleştirmiştir. Salisbury, kendisinin gazetelerde yazılanlarla hiçbir vakit aynı fikirde olmadığını ancak İngiliz kamuoyunun Sultan ve Osmanlı Devleti hakkında birtakım talepleri olduğunu da açıkça ifade etmiştir.³¹⁴

Londra Sefiri Antopulo Paşa İngiliz kamuoyunda ve büyük devletlerin kabinelerinde İstanbul'daki büyükelçilerin yetkilerinin arttırılması üzerine birtakım görüşmeler yaptıklarına dair 8 Ekim'de Tevfik Paşa'yı bilgilendirdi.³¹⁵

Salisbury de 20 Ekim 1896'da Paris, Petersburg, Berlin, Viyana ve Roma'daki büyükelçilerine Osmanlı Devleti hakkında uzun bir mesaj gönderdi. Gönderdiği mesajın akredite oldukları devletlerin dışişleri bakanlarına acil olarak iletilmesini istedi. Salisbury mesajda genel olarak, Osmanlı Devleti'nin devamının sağlanmasının şu an için çok önemli olduğu, yıkılmasının Avrupa uyumuna zarar verebileceği, ıslahatlar sayesinde devletin ayakta tutularak, Avrupa devletlerinin ortak hareket etmesinin öneminden bahsetti. Bunun içinde her devletin İstanbul'daki temsilcilerine tam yetki vermesini ve ortak bir amaçta birleşmeleri gerektiğine dair dikkat çekti.³¹⁶

Salisbury ve Currie'nin aslında tam olarak istedikleri, Osmanlı Devleti'nin malî, askerî, siyasî kısacası tüm konulardaki kararın İstanbul'daki büyükelçilerin ortak istişareleri sonucunda alınmasıydı. Alınan kararlar daha sonra yine ortak mutabakat neticesinde Sultan tarafından kabul edilebilmesi için ortak baskı yapılacaktı. Rusya dışında hiçbir devlet bu plana karşı çıkmadı. Hatta palanın İngiltere'den sonra en büyük savunucuları Avusturya ve Almanya olmuştu. Avusturya Dışişleri Bakanı, altı büyük devletin İstanbul'da tek ses olmasını her şeyden daha önemli görüyordu.

Lobanoff'un ölümünden sonra vekâleten Rus Dışişleri Bakanlığına bakan Chichkine, Salisbury'nin önerisine kısmen katılıyordu. Diğer taraftan Chichkine, Osmanlının iyileştirilmesi için tatmin edici bir düzenlemenin yapılabileceği ortak bir zeminin bulunabileceğinden oldukça emindi. Chichkine, Salisbury gibi İstanbul'daki

³¹³ BOA., Y.A., HUS., 358/60, leff 2, 9 RA 1314, (18 Ağustos 1896).

³¹⁴ BOA., HR.SYS., 2832/42, leff 1-2, 10 R 1314, (18 Eylül 1896).

³¹⁵ BOA., HR.SYS., 2758/55, leff 1-2, 1 CA 1314, (8 Ekim 1896).

³¹⁶ TNA., F.O. 424/189, No. 80, The Marquess of Salisbury to Sir N. O'Connor, 20 October 1896.

büyükkelçilerin yetkilerinin arttırılmasını savunuyordu. Chichkine'in savunduğu bir diğer görüş ise Osmanlı Devleti'nin maliyesinin Kamu Borçları Komisyonu tarafından yönetilmesi gerektiği idi. Ancak Chichkine, her halükârda herhangi bir karara varılmadan önce, diğer büyük devletlerin konu hakkında ne düşündüklerini öğrenmenin gerekli olduğunu ancak Salisbury'nin gönderisinde ima edilen zorlama fikrinin, Rusya için son derece tatsız olduğunu da söyledi. Daha sonra İngiliz Büyükelçisi Goschen'e: *"Akdeniz'de kırk gemilik bir donanma ile Osmanlıya diplomatik telkinlerde bulunulamaz"* diyerek, Akdeniz'deki donanmanın neden olduğu baskıya dikkat çekti.³¹⁷ Gerçekten de bu dönemde hem Ermeni hem de Girit meselesinden Akdeniz'de çok sayıda İngiliz savaş gemisi bulunuyordu. Hatta Currie birçok defa bu donanmaları baskı unsuru olarak kullanmaya çalışmıştı.

Osmanlı Devleti'nin durumunun iyileştirilmesi için İstanbul'daki büyükkelçilerin yetkilerinin arttırılması konusunda Salisbury ile hem fikir olan Chichkin, konu hakkındaki görüşünü bildirmesi için acil olarak Nelidoff'u Petersburg'a çağırdı.³¹⁸

İngiliz Büyükelçisi Martin Gosselin, 4 Kasım'da Fransa Dışişleri Bakanı Hanotaux ile bir görüşme gerçekleştirdi. Görüşmenin konusu hem Hanotaux'un 3 Kasım'da Temsilciler Meclisi'nde yaptığı konuşma hem de Salisbury'nin 20 Ekim tarihli gönderisiydi. Gosselin, Hanotaux'a Sultan'ın büyük devletlerin ortak sesine karşı hâlâ inatçı olduğunu kanıtlaması durumunda ne yapılması gerektiği hakkında, meclis konuşmasında pek net görünmeyen bir nokta olduğunu söyledi. Bu durumda büyükkelçilerin tavsiyeleri nasıl uygulanacaktı? Hanotaux, Sultan'ın vaat edilen ıslahatları uygulamayı reddetmesi durumunda, Avrupa diplomasisinin henüz son sözünü söylemediğini ve *"mandat solennel"* (ciddi görev) olarak belirlenecek yetkilerin büyükkelçilere verildiği takdirde, Sultan'ın Avrupa'nın oybirliği sesine boyun eğeceğini söyledi. Paris'teki Alman ve Avusturya elçileri ise Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı zorlayıcı bir politikaya kolayca razı olmayacağı kanaatindeydiler. Çünkü Hanotaux'un meclis konuşmasının bir bölümünde Osmanlıya karşı herhangi bir *"doğrudan müdahale"* eylemine karşı olduğunu açıkça ifade etmişti.³¹⁹

³¹⁷ TNA., F.O. 424/189, No. 124, Mr. Goschen to the Marquess of Salisbury, 4 November 1896.

³¹⁸ TNA., F.O. 424/189, No. 134, Mr. Goschen to the Marquess of Salisbury, 4 November 1896.

³¹⁹ TNA., F.O. 424/189, No. 131, Mr. Gosselin to the Marquess of Salisbury, 5 November 1896; BOA., Y..PRK.TKM., 38/43, leff 4-5, 28 CA 1314, (4 Kasım 1896).

Salisbury, Hanotaux'un Osmanlı Devleti hakkındaki görüşlerine kısmen katılıyordu.³²⁰ Hatta bu konuda parlamentoda muhalefet tarafından yapılan eleştirilere, Osmanlıya karşı zorlayıcı tedbirlerin alınmasının hiçbir sonuca ulaşmayacağını söylemişti.

Dışişleri Bakanı Marschall ile 6 Kasım'da görüşen Lascelles, Salisbury'nin teklifinin Paris, Viyan ve Petersburg'da yapılmış olan gözlemlerin özünü anlatma fırsatı buldu. Marschall, Rusya'nın maliye konusundaki önerisinin Mısır'da olduğu gibi farklı devletlerin doğrudan temsil edilmesi gereken yeni bir uluslararası komisyonun atanmasını içereceğini tahmin ettiğini söyledi.³²¹

Goluchowski ise Rusya'nın herhangi bir zorlama önlemini kabul etme şansının çok az olduğunu çünkü Szecsen'in: *"Türk İmparatorluğu'nda düzenin yeniden kurulmasını görmek Rusya'nın ne arzusu ne de çıkarınadır"* sözünü İngiliz Büyükelçisi Milbanke'ye hatırlattı.³²²

Roma Sefiri de Salisbury tarafından büyük devletlere Osmanlı Devleti'nde yapılacak ıslahatlarla ilgili gizli bir teklifte bulunulduğunu ancak içeriğini tam olarak öğrenemediğini 6 Kasım'da Hariciye Nezaretine bildirdi. Ancak kesin olan bir şey varsa onun da İtalya'nın da bu teklifi kabul edeceği olduğunu ifade etmiştir.³²³

Fransa Dışişleri Bakanı Hanotaux ise maddi bir zorlama politikası yerine, Avrupa tarafından sıkı ve toplu olarak uygulanacak malî bir baskıdan yanaydı. Çünkü ona göre Sultan II. Abdülhamid'in paraya ihtiyacı vardı; malî yardım almadan ilerleme kaydedemezdi. Hanotaux, büyük devletlerin görüşlerini karşılamadan bunun elde edilemez olduğunu anlayınca, Sultan'ın boyun eğmek zorunda kalacağını düşünüyordu. İngiliz Büyükelçisi Gosselin, Dûyun-ı Umumiye'ye bir Rus delegesinin atanmasının önerildiğine dair bir söylenti olduğunu Hanotaux sordu. Hanotaux, Rusya'nın komisyonda diğer devletler nezdinde söz sahibi olması gerektiğini düşündüğünü ancak kendisinin, atanmışsa Rus delegasyonunun, hâlihazırda mevcut olmasalar bile kolayca

³²⁰ BOA., HR.SFR.1..., 116/18, leff 2, 8 C 1314, (14 Kasım 1896).

³²¹ TNA., F.O. 424/189, No. 141, Sir F. Lascelles to the Marquess of Salisbury, 7 November 1896.

³²² TNA., F.O. 424/189, No. 142, Mr. Milbanke to the Marquess of Salisbury, 5 November 1896.

³²³ BOA., Y..PRK.HR., 22/61, leff 3, 30 CA 1314, (6 Kasım 1896).

bulunabilecek Rus tahvil sahiplerini temsil etmesini tercih etmesi gerektiğini düşündüğünü söyledi.³²⁴

İngiltere'nin Petersburg Büyükelçisi O'Connor, Rus Maliye Bakanı Whitte'nin Fransız-Rus Kamu Borçları teklifine şiddetle karşı çıktığını, basını buna karşı çalıştırdığını ve her koşulda bir Rus delegesinin atanmasına kabul etmeyeceğini Salisbury'e bildirdi. Öte yandan, teklifi destekleyen Chichkine tarafından Rus büyükelçilerine öneriyi akredite oldukları hükümetlere sunmaları talimatı verildi. Nelidoff ise Witte ile aynı görüşü benimsediğini Petersburg'ta bulunduğu sırada yaptığı görüşmelerinde açıkça ifade etti.³²⁵

Avusturya Maliye Bakanı Benjamin Kallay'ın ise zorlama tedbirler konusundaki düşüncesi şu şekildedir. Rusya bu tür önlemleri asla kabul etmeyecekti. Bu tür önerilerin tartışılmasına razı olabilir ancak tüm devletler tarafından kararlaştırılsalar bile, her zaman onların infazını önlemenin yollarını bulacaktı. Kallay, büyük devletlerin ortak eyleminden de hiçbir şey beklenilmemesi gerektiğine inanıyordu. Çünkü şimdiye kadar hiçbir şey elde edilmemişti. Ermeniler için ıslahatlar baştan ölü doğmuştu, Girit konusunda bile meseleler hala çözülmekten çok uzaktı. Kısacası, sözde devletlerin oybirliği ile elde edilen tek sonuç, Sultan'ı Rusya'nın kollarına atmak olmuştu. Kallay, Osmanlı'nın sorunlarının tek çözümünün, bunların tek bir devlet tarafından ya da belki başka bir devlet ile iş birliği içinde ele alınması gerektiği idi. Örneğin, Rusya ile İngiltere arasında veya yine Rusya ile Avusturya arasında bir anlaşma yapılacaksa, geri kalan ülkelerin muvafakatlerini almanın pek bir önemi yoktu. Büyük devletler birlikte asla tatmin edici bir sonuç elde edemezlerdi. İngiliz Büyükelçisi Milbanke'nin böyle münferit bir eylemin Avrupa savaşına yol açabileceğini belirtmesi üzerine Kallay, buna inanmadığını ve tam tersine, devletler arasındaki daimî konferansların veya bir kongrenin nihai olasılığının olduğunu ifade etti. Doğu sorununu çözmek için er ya da geç, genel bir yangına yol açacak bir savaşı engellemek için yakın zamanda uluslararası bir kongrenin toplanabileceğini söyledi.³²⁶

O'Connor, 18 Kasım'da Çar II. Nikolay'la görüşme fırsatı buldu. Çar Nikolay Salisbury'nin mektubunu dikkatle okuduğunu ancak Sultan'a karşı zorlayıcı önlemleri

³²⁴ TNA., F.O. 424/189, No. 153, Mr. Gosselin to the Marquess of Salisbury, 11 November 1896.

³²⁵ TNA., F.O. 424/189, No. 167, Sir N. O'Connor to the Marquess of Salisbury, 16 November 1896.

³²⁶ TNA., F.O. 424/189, No. 199, Mr. Milbanke to the Marquess of Salisbury, 12 November 1896.

kabul etmesinin imkânsız olduğunu söyledi. Çünkü kendisinin de Sultan gibi Avrupa'daki tek mutlak güç olduğunu bu yüzden Sultan'ın otoritesine bu şekilde saldırmanın çok zor olduğunu ifade etti. Çar II. Nikolay Osmanlı Kamu Borçları ve malî idare konusunda da Fransız önerisinin ülkesi tarafından kabul edilmediğini de söyledi.³²⁷

Hanotaux, Sultan'ın Cambon'a yapmaya söz verdiği ıslahatlar hakkında Currie'nin Cambon'a destek vermesi için Salisbury'e başvurdu.³²⁸ Currie de Tevfik Paşa'ya³²⁹ ve Saray'a baskı yaparak, Sultan'ın Cambon'a verdiği sözlerin yerine getirilmesini istedi.³³⁰ Sultan II. Abdülhamid verdiği sözleri yerine getirirken 17 Kasım'da Diyarbakır, Harput, Sivas, Erzurum ve Van vilayetleri kaymakamlıklarına Hristiyan yardımcı ataması yaptı.³³¹ 19 Kasım'da ise Paris Sefiri Salih Münir Bey Hanotaux'la görüşerek, Cambon'un Sultan'dan talep ettiği isteklerin yerine getirildiğini bildirdi.³³²

Londra Sefiri Antopulo Paşa da 25 Kasım'da Sultan'ın Anadolu ıslahatı için attığı adımları Salisbury'e bildirdi. Salisbury, Sultan tarafından atılan adımlardan ziyadesiyle mutlu olduğunu ve yapılan ıslahatların resmî olarak kendisine sunulmasını arzu ettiğini Antopulo Paşa'ya söyledi.³³³ Antopulo Paşa da 2 Aralık'ta Sultan tarafından Anadolu'da yapılan ıslahatları gösterir resmî evrakı Salisbury'e verdi.³³⁴ Salisbury hem

³²⁷ TNA., F.O. 424/189, No. 210, Sir N. O'Connor to the Marquess of Salisbury, 18 November 1896.

³²⁸ Sultan II. Abdülhamid'in Cambon'a verdiği sözler şu şekildedir; 1. Hakkında herhangi bir suçlama olmayan tutukluların serbest bırakılması. 2. Olağanüstü Mahkemeden ihraç ve bekleyen davaların mevcut mahkemeye sevkî. 3. Diyarbakır Valisi Enis Paşa'nın görevden alınması. 4. Peder Salvatore cinayetinin sanığı Albay Mahsar Bey'in tarafsız yargılanması. 5. Düzenli makamlar tarafından düzensizliğin bastırılmasını sağlamak ve halkın her ne pahasına olursa olsun müdahalesini önlemek için tüm valilere, askerî komutanlara talimat göndermek. 6. Ermeni Genel Kurulunun toplanması ve Patrik seçimi. 7. Islahatların uygulanması ve tüm vilayetlere yayılması. 8. Yıkılan veya zarar gören dini kurumların yeniden inşası ve onarımı için verilen tüm kolaylıklar. 9. Son olayların mağdurlarına yardım dağıtımı için Avrupa komitelerine kolaylık sağlanması. 10. Evleri yıkılanlara, devlet ormanlarından gerekli tüm odunları alarak yeniden inşa etmelerine izin verilmesi. Bu vaatlerin çoğu yerine getirildi. Böylece Patrik seçim prosedürü başlatılmış, Enis Paşa görevden alınmış, ıslahatların genişletilmesine ilişkin kararname çıkarılmıştı. TNA., F.O. 424/189, Inclosure 2 in No. 221, M. Cambon to Sir P. Currie, 16 November 1896; BOA., Y.A...HUS., 362/78, leff 5, 14 C 1314, (20 Kasım 1896).

³²⁹ Currie 18 Kasım'da Tevfik Paşa'ya hükümetinden Cambon'un temsilcilerini destekleme talimatını aldığını ve Kraliçe Hükümeti'nin Cambon'a belirtilen güvencelerde ıslahatların ve diğer tedbirlerin eksiksiz ve vakit kaybetmeden yerine getirilmesini umduğunu belirtti. BOA., HR.SYS., 2890/1, leff 1, 12 C 1314, 18 Kasım 1896. BOA., Y.A...HUS., 362/70, leff 4, 12 C 1314, (18 Kasım 1896).

³³⁰ BOA., Y.A...HUS., 362/82, leff 3, 15 C 1314, (21 Kasım 1896).

³³¹ TNA., F.O. 424/189, No. 222, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 17 November 1896.

³³² BOA., Y.PRK.EŞA., 25/61, leff 1, 13 C 1314, (19 Kasım 1896).

³³³ BOA., HR.SFR.3..., 451/36, leff 3-4, 20 C 1314, (26 Kasım 1896).

³³⁴ BOA., HR.SYS., 1896/41, leff 1, 27 C 1314, (3 Aralık 1896).

atılan adımlardan hem de kendisine yapılan tebligattan duyduğu memnuniyeti Antopulo Paşa'ya ifade etti.³³⁵

Aynı iletişim Petersburg Sefiri Hüsnü Paşa tarafından 4 Aralık'ta Rus Dışişleri Bakan Vekili Chichkine de yapıldı. Chichkine atılan adımlardan memnun olduğunu ancak Salisbury tarafından gönderilen mektuba da değinerek, Osmanlı Devleti'nde yapılması istenilen ıslahatlar hakkında büyük devletler arasında tam bir mutabakat olduğunu söyledi. Hatta Çar'ın Nelidoff'u bu maksatla görüşlerini öğrenmek için Petersburg'a çağırdığını ifade etti.³³⁶

Avusturya, ıslahatların gerçekleştirileceğine dair kesin bir garanti olmadan yani Sultan'a gerekirse cebri tedbirlere başvurmak zorunda kalınacağı konusunda net bir anlaşma olmadan, hiçbir şeye katılmamaya karar verdi.³³⁷ İngiliz Büyükelçisi Milbanke Goluchowski'ye Çanakkale Boğazı konusunda basında yer alan son tartışmaları da sordu. Goluchowski, Petersburg'dan aldığı ve eline ulaşan son bilgileri kendisiyle paylaştı. Rus büyükelçisinin kendisine hükümetinin şu anda boğazlar sorununu gündeme getirmeye niyeti olmadığını ifade ettiğini söyledi. Rus kamuoyunda bu ve benzeri raporların dolaşımının büyük ölçüde Petersburg'daki geçici rejimden ve dışişleri bakanlığında güçlü bir yol göstericinin yokluğundan kaynaklandığını ifade etti.³³⁸

Paris Sefiri Salih Münir Bey Rusya ile Fransa arasında Dûyun-ı Umumiye idaresine bir Rus delegesi tayini konusunda görüşmeler yapıldığına dair Hariciye Nezaretine bilgi verdi. Ayrıca Nelidoff'un yapılması vaat edilen ıslahatların biran evvel hayata geçirilmesi için Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne yapacağı malî yardıma karşı çıktığını da raporunda ifade etti. Nelidoff, Dûyun-ı Umumiye idaresine bir Rus delegesi atanması fikrini de doğru bulmuyordu.³³⁹ Rus basını da Dûyun-ı Umumiye idaresine bir Rus delegesinin atanmasını Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki menfaatlerine aykırı olduğu gerekçesiyle karşı çıkıyordu.³⁴⁰

³³⁵ BOA., Y.A...HUS., 363/10, leff 3, 27 C 1314, (3 Aralık 1896). Anadolu'da ve bazı vilayetlerde yapılan ıslahatlar hakkında Salisbury'e gönderilen raporun içeriği, alınan cevabı ve icraat planının listesi hakkında yapılan yazışmalar için bkz. BOA., HR.SFR.3..., 451/45, leff 1-25, 3 B 1314, (8 Aralık 1896).

³³⁶ BOA., Y..PRK.HR., 22/73, leff 1, 28 C 1314, (4 Aralık 1896).

³³⁷ TNA., F.O. 424/189, No. 307, Mr. Milbanke to the Marquess of Salisbury, 5 December 1896.

³³⁸ TNA., F.O. 424/189, No. 308, Mr. Milbanke to the Marquess of Salisbury, 11 December 1896.

³³⁹ BOA., HR.SYS., 193/2, leff 8, 29 C 1314, 5 Aralık 1896.

³⁴⁰ BOA., Y.A...HUS., 363/37, leff 4, 10 C 1314, (16 Kasım 1896).

4.9.2. İstanbul'daki Büyükelçilerin Gizli Toplantıları ve İslahat Talepleri

Büyük devletler Ekim ve Kasım aylarında Salisbury'nin Osmanlı Devleti hakkında ortaya attığı öneriler üzerine yoğun tartışmalar yaşadılar. Her devlet Salisbury'nin önerisinin uygulanabilirliğini öğrenmek için İstanbul'daki temsilcilerine fikirlerini sordular. Hatta Çar II. Nikolay bizzat Nelidoff'u Petersburg'a çağırarak, konu hakkındaki düşüncelerini belirtmesini istedi. Daha sonra da büyükelçilerin birbirlerine karşı duydukları derin güvensizlik içerisinde Currie'nin inisiyatifi neticesinde İstanbul'da toplantılar yapılmaya başlandı.³⁴¹

Petersburg'dan dönerken Viyana³⁴² ve Atina'ya da uğrayan Rus Büyükelçisi Nelidoff hakkında Avrupa kamuoyunda birtakım iddialar ortaya atıldı. İngiliz ve Alman basını Nelidoff'un İstanbul'a dönüşünde büyükelçilere Osmanlı Devleti hakkında yeni bir ıslahat programı sunacağını ayrıca Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı politikasında da değişiklikler olduğu iddiasında bulundular.³⁴³

Hatta Goluchowski, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne muhtemel bir politika değişikliğinden endişe ederek, Rusya'nın İstanbul'a olası bir saldırısına karşı Salisbury'den güvence almaya çalıştı.³⁴⁴ Petersburg Sefiri Hüsnü Paşa da Nelidoff'un Osmanlı Devleti'ne ıslahat programı sunacağına dair Tevfik Paşa'ya uyarıda bulundu.³⁴⁵ Nitekim 16 Aralık'ta Petersburg'dan dönen Nelidoff, Currie ile yaptığı görüşmesinde; mevcut durumu iyileştirmenin, rahatsızlıkların yeniden önlenimin ve Hristiyanların güvenliğini sağlamanın en iyi yolunun ne olacağını tartışmaya yetkili olduğunu bildirdi.

Currie'nin Nelidoff'tan edindiği izlenim, Osmanlıya yapılacak baskı sorununa büyükelçilerin tavsiyesi hazırlanıncaya kadar dokunulmamalıydı. Böylece, bu tavsiyelerin sunulmasından önce veya sonra, Sultan'a baskı uygulama yöntemlerini tartışmak mümkün olacaktı.³⁴⁶

³⁴¹ Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, s. 291.

³⁴² Nelidoff 14 Aralık'ta Avusturya Dışişleri Bakanı Kont Goluchowski ile özel olarak görüşme gerçekleştirdi. BOA., A.}MTZ.(04), 40/44, leff 1, 10 B 1314, (15 Aralık 1896).

³⁴³ BOA., Y..PRK.TKM., 38/42, leff 1, 9 B 1314, (14 Aralık 1896).

³⁴⁴ J. A. S. Grenville, "Goluchowski, Salisbury, and the Mediterranean Agreements, 1895-1897", *The Slavonic and East European Review*, Jun., Vol. 36, No. 87 (Jun., 1958), pp. 340-369

³⁴⁵ BOA., HR.SFR.1..., 116/54, leff 1, 14 B 1314, (19 Aralık 1896).

³⁴⁶ TNA., F.O. 424/189, No. 312, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 17 December 1896.

Nelidoff, Currie ile yaptığı görüşmenin ardından Sultan II. Abdülhamid ile de görüştü. Currie bu görüşmenin muhtevasını Nelidoff vasıtasıyla vakıf oldu. Buna göre Nelidoff, Sultan'a büyükelçilerin bir süredir Osmanlı Devleti'ndeki meselelerle ilgili görüş alışverişinde bulunduklarını, Çarın kendisine yapacağı tavsiyeleri kabul etmesi gerektiğini söylemişti. Ayrıca büyük devletler arasında Osmanlı Devleti'ne yapılacak tavsiyeler konusunda bir ittifakın olduğunu söyleyen Nelidoff, büyükelçilerin tavsiyelerinin reddedilmesinin müdahaleye neden olabileceği tehdidinde de bulunmuştu.³⁴⁷ Nelidoff yukarıdaki sözlerini 19 Aralık'ta Tefik Paşa'ya muhtıra olarak da sundu.³⁴⁸ Bu süreçte Fransa ve Almanya'nın etkisinde kalan Avusturya ve İtalya da zorlayıcı tedbirler konusunda isteksizlik görünmeye başladı.

Avusturya büyükelçiliğinde 19 Aralık'ta gerçekleşen toplantıda Nelidoff, Osmanlı Devleti'nde idarenin iyileştirilmesi ve düzenin korunması için meslektaşlarıyla birlikte hareket etme yetkisi veren talimatları okudu. Diğer büyükelçilerin konuyla ilgili kesin talimatları yoktu ancak kendilerini durumu tartışmaya genel olarak yetkili gördüklerini ifade ettiler. Currie, Salisbury'e büyükelçilerin talimat alana kadar durumun gayr-ı resmî olarak tartışılacağını ve görüş alışverişinde bulunulacak toplantılar yapılması konusunda anlaşmaya varıldığını bildirdi. Diğer taraftan bir sonraki toplantının ise 23 Aralık'ta yapılması kararlaştırıldı.³⁴⁹

Paris Sefiri Münir Bey de İstanbul'daki büyükelçilerin ilk toplantılarını 19 Aralık'ta yaptıklarını, müzakerelerin gizli tutulacağını ve eğer alınan kararlara Yıldız tarafından karşı çıkılırsa, zorlayıcı tedbirlere başvuracakları hususunda Tefik Paşa'yı bilgilendirdi.³⁵⁰

Büyükelçiler ıslahatlar meselesini ve diğer konuları görüşmek üzere 22 Aralık'ta bir araya geldiler. Nelidoff 1880'de uluslararası komisyon tarafından hazırlanan "Avrupa Eyaletleri Yasası"na göre Avrupa eyaletlerinde ıslahatların yürütülmesinde ısrar etmelerini ve yasanın uygulanmasının bir Avrupa komisyonu tarafından denetlenmesini önerdi. Daha sonra benzer bir komisyonun 1895 Islahat Planı'nın yürütülmesini denetlemek için Anadolu'ya gönderilebileceğini söyledi. Bunu takip eden tartışmalarda, mahkemelerin ıslahı, maliye, polis ve görevlilerin atanmalarının kontrolü

³⁴⁷ TNA., F.O. 424/189, No. 313, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 17 December 1896.

³⁴⁸ BOA., HR.SYS., 2890/3, leff 1, 14 B 1314, (19 Aralık 1896).

³⁴⁹ TNA., F.O. 424/189, No. 319, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 20 December 1896.

³⁵⁰ BOA., Y.A...HUS., 363/89, leff 3, 15 B 1314, (20 Aralık 1897).

acilen ihtiyaç duyulan hususlar arasındaydı. Avusturya Büyükelçisi Calice, ıslahatın Avrupa’da daha gerekli olduğu görüşünü ifade etti. Ancak Nelidoff, ilk önce bir konuyu tek tek ele almanın daha iyi olacağını, Avrupa eyaletlerinde ıslahat sorununu gündeme getirdiğini ve ardından diğer noktaların sırayla ele alınabileceğini söyledi. (Calice ıslahatların ilk olarak Makedonya ve bölgesinde uygulanmasını istiyordu.) Cambon öneriye ilişkin herhangi bir görüş belirtmezken, Alman ve İtalyan büyükelçileri ise kararlaştırılmış bir görüş bildirmemekle birlikte, Currie’nin görüşünü kabul etme eğilimindeydiler. Currie diğer taraftan Nelidoff’un önerisinin pratikte uygun olduğunu düşünüyordu ancak amaçlarının “vahşetlerin” yeniden yaşanmasını önlemek ve Sultan’ın keyfi gücünü dizginlemekse, daha geniş ve kapsamlı önlemler almaları gerektiğini savunuyordu.³⁵¹

Aynı toplantıda Cambon hükümetinden aldığı talimatları meslektaşlarına ilettiler. Buna göre: *“Yalnızca Padişah tarafından vaat edilen ıslahatların değil, aşağıdaki üç talebin yerine getirilmesi şartıyla gerekli olabilecek diğer ıslahatların da uygulanmasında ısrar etmelisiniz:*

1. Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünün muhafaza edilmesi.
2. Müşterek hâkimiyet (ortak yönetim) üzerine bir karar alınmaması.
3. Herhangi bir devlet tarafından hiçbir münferit eylem olmamalıdır.

Currie toplantıda müzakerelerin gizli tutulması gerektiğine dair öneride bulundu ve bu öneri diğer büyükelçiler tarafından kabul edildi.³⁵²

Devletler arasında fikir birliğinin olmadığına dair ilk tartışma 24 Aralık’taki toplantıda ortaya çıktı. Calice, Nelidoff tarafından önerilen 1880 yasasının uygulanmasının ortaya çıkarabileceği sorunlar üzerine dikkat çekti. Calice’ye göre bu sorunlar şu şekildeydi:

1. Balkan nüfusunun artmasına neden olabilir,
2. Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılmasına neden olabilir,

³⁵¹ TNA., F.O. 424/189, No. 342, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 23 December 1896.

³⁵² TNA., F.O. 424/189, No. 343, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 23 December 1896. Osmanlı Devleti bu üç nokta konusunda 30 Aralık 1896’da Berlin Sefiri vasıtasıyla haberdar oldu. BOA., HR.SYS., 1869/55, leff 1, 25 B 1314, (30 Aralık 1896).

3. Yerel zorlama olmadan gerçekleştirilemezdi ki bu da Avusturya çevresinde rahatsızlıklara yol açacaktı. Calice konuyu tartışmadan önce sorunu tüm açılardan incelemek için zamana ihtiyaçları olduğunu söyledi. Currie ise Makedonya'ya bir Avrupa komisyonu gönderilirse, aynı anda Anadolu'ya da bir Avrupa komisyonu atanmasının şart olduğunu vurguladı. Büyükelçiler daha sonra genel olarak merkezi hükümeti etkileyen sorunların, vilayetleri ilgilendiren sorunlardan önce tartışılması gerektiğine karar kıldılar.³⁵³

Sultan II. Abdülhamid büyükelçilerin gerçekleştirdiği bu toplantılardan haberdardı. Bir önlem olması açısından birçok defa Tahsin Bey'i Currie'ye gönderdi. Ancak Currie her defasında görüşmeyi reddetti. Ardından Hariciye Nazırı Tevfik Paşa son birkaç gün içerisinde Sultan tarafından alınan ıslahat önlemleri hakkında bilgi vermek için Currie'yi ziyaret etti.³⁵⁴ Tevfik Paşa Sultan'ın artık İngiltere'yi en iyi dostu olarak kabul ettiğini ve gelecekte Currie'nin tavsiyelerine uymayı planladığına dair talimat aldığını söyledi. Currie, Tevfik Paşa'nın bu sözlerine çok soğuk bir tepki vererek, İngiliz Hükümeti'nin artık diğer devletlerle tam bir uyum içinde hareket ettiğini, kendisini meslektaşlarından ayırmadığını ifade etti. Bu nedenle de Sultan'a herhangi bir tavsiyede bulunamayacağını açıkladı. Currie daha sonra Salisbury'e görüşme hakkında malumat verdi. İzzet Bey'in de Fransa büyükelçiliğine giderek, aynı girişimde bulunduğunu ve Sultan'ın Fransa'nın iyi niyetine karşılık tamamen Fransız büyükelçiliğinin tavsiyesiyle yönlendirilmesini teklif ettiğini bildirdi.³⁵⁵

Currie'nin toplantılar hakkında Sultan'ın tavrı ve Fransız büyükelçiliği ile yaptığı temaslar üzerine Salisbury'e gönderdiği raporun ardından İngiliz kamuoyunda Osmanlı aleyhinde yayınlar yapılmaya başlandı. Özellikle 22-23 Aralık 1896'da yayınlanan gazetelerin neredeyse tamamı Osmanlı Devleti'ni ve Sultan'ı eleştirir yayınlar yapmışlardır. Hatta kimi gazeteler Sultan'ın büyükelçilerin yeni isteklerini kabul etmemesi durumunda zorlayıcı tedbirlere başvuracaklarını dahi iddia etmişlerdir.³⁵⁶

Sultan II. Abdülhamid ise büyükelçiler nezdinde yaptığı girişimlerden olumlu bir sonuç alamamıştı. Sultan, büyükelçilerin olası taleplerinin önüne geçebilmek için Babıâli'de yeni bir komisyon kurulmasına karar verdi. Memurların atamalarından

³⁵³ TNA., F.O. 424/189, No. 349, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 25 December 1896.

³⁵⁴ BOA., Y..PRK.HR., 22/75, leff 1, 21 B 1314, (26 Aralık 1896).

³⁵⁵ TNA., F.O. 424/189, No. 352, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 27 December 1896.

³⁵⁶ BOA., HR.SFR.3..., 454/112, leff 1, 25 B 1314, (30 Aralık 1896).

sorumlu olacak bu komisyon hiçbir nazırlığa bağlı olmayacaktı. Currie, taşradan gönderilecek raporların altı kişiden oluşan bu komisyon tarafından yirmi dört saat içerisinde incelenip cevap verileceğini Salisbury'e bildirdi.³⁵⁷

Komisyon ayrıca atanacak veya görevden alınacak memurları inceleyip bunlar hakkında rapor hazırlayarak, memurların durumları hakkında açılan davalara ilişkin ön soruşturmaları yürütecekti. Gerekirse vali ve kaymakamlarla iletişime geçebileceklerdi. En sonunda atamalar ve diğer işlemler hakkında Sadarete rapor verecekti. Bu raporlar, önerilen atamaya herhangi bir itirazın mevcut olup olmadığını inceleyecek ve rapor edecek olan komisyona gönderilecekti. Hiçbir görevli, yeterli bir neden olmaksızın görevden alınmayacaktı. Komisyon bu nedenle tüm işten çıkarmaları en dikkatli şekilde inceleyecek ve gerekirse rapor edecektir. Komisyon ihtiyaç halinde bazı üyelerini araştırma amacıyla illere gitmek üzere görevlendirebilecekti. Bir görevliye karşı yasal işlem yapılması durumunda komisyon, karardan memnun kalırsa kararı kaydedecekti aksi takdirde, meselenin Meclis-i Vükelâ'ya sunulacağı zaman derhal Sadrazam'a rapor verecekti. Sadrazam da gerekirse konuyu Sultan'a sunacaktı. Komisyon tüm işlemleri hakkında altı ayda bir kapsamlı rapor verecekti. Başkan tarafından komisyona havale edilen tüm konular üç gün içinde karara bağlanacaktı. Görevine mazeretsiz üç gün ardı ardına devam etmeyen üye istifa etmiş sayılacaktı.³⁵⁸

Komisyonun kurulması Currie'ye yeterli gelmemiş olacak ki 29 Aralık'ta meslektaşlarını toplantıya davet etti. Bir araya gelen büyükelçiler, ıslahat sorununu ciddi bir şekilde ele almaya hazır olduklarını ifade ettiler.³⁵⁹ Büyükelçiler 2 Ocak 1897'de ise çözüm önerdikleri sorunları tek tek tartışmaya geçtiler. Nelidoff maliye başlığı altında altı elçiliğin dragomanlarının yakın zamanda kurulan Denetim Komitesi'ne katılmasını önerdi. Cambon ise dragomanlar yerine malî uzmanlardan oluşan delegelerin atanmasının daha doğru olacağını söylemiştir. Toplantıda tartışılan diğer önemli iki konu ise;

1. Kamu görevlilerini atamak ve sorumluluklarını güvence altına almakla görevli eski sadrazamlar ve devletin diğer emekli memurlarından oluşan bir konsey.

³⁵⁷ BOA., HR.SFR.3..., 451/59, leff 3-4, 16 B 1314, (21 Aralık 1896). Komisyonunda yer alan kişiler hakkında bkz. TNA., F.O. 424/191, No. 8, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 26 December 1896.

³⁵⁸ TNA., F.O. 424/191, Inclosure in No. 8, Memorandum by Mr. Blech, 26 December 1896.

³⁵⁹ TNA., F.O. 424/189, No. 377, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 30 December 1896.

2. İstanbul için yabancı unsurlu bir belediye.³⁶⁰ İstanbul 6. Daire örneği

Bu sırada Osmanlı sefirleri de İstanbul'da yapılan toplantılar hakkında bulundukları başkentlerde malumat elde etmeye çalışıyorlardı. Berlin sefirinin Alman diplomatik çevrelerinden edindiği istihbarata göre, 22 Aralık'ta kabul edilen üç nokta üzerinde, İstanbul'daki büyükelçiler arasında görüş ayrılıkları olduğu konusunda 30 Aralık'ta Tevfik Paşayı bilgilendirmişti.³⁶¹

Anadolu vilayetleri için bir Avrupa komisyonu sorunu 4 Ocak 1897'deki büyükelçiler toplantısında ele alındı.³⁶² Büyükelçiler yapılan son iki toplantılarında, tavsiyelerin ilk bölümünün taslağı üzerinde, yani bir Yüksek Kontrol ve Disiplin Kurulu kurumu üzerinde anlaştılar. Finans sorunu ise ele alınması gereken bir sonraki nokta olduğuna dair anlaşma sağladılar.³⁶³

Büyükelçiler Osmanlı Devleti'nin durumu ve yapılabilecek ıslahatların tartışıldığı yedi toplantı gerçekleştirdi. Currie bu toplantıların genel bir değerlendirmesini yaptığı raporu 6 Ocak 1897'de gizli başlığıyla Salisbury'e gönderdi.³⁶⁴

Currie'nin toplantılar hakkında gönderdiği bu rapor sonrasında Salisbury, 19 Ocak 1897'de Lordlar Kamarasında konuşma yaptı. Salisbury konuşmasında Osmanlı Devleti'nin devamının gerekliliği için ıslahatlara ihtiyaç duyduğunu ancak bunu zorlama yoluyla yapılmasını uygun görmediğini ve Osmanlı'nın devamının Avrupa uyumu için çok önemli olduğunu ifade etti.³⁶⁵ Salisbury'nin bu şekilde konuşmasında İstanbul'da yapılan toplantılarda istediği sonucu alamamasının ve diğer devletlerin Osmanlı Devleti'ne karşı zorlayıcı tedbirlere başvurmada isteksiz olmalarının nedeni büyük olmuştur.

4.9.3. Currie'nin Boğazlar Meselesini Gündeme Getirmesi

Rusya Büyükelçiliği Baş Dragomanı Maksimof 4 Eylül 1896'da Nafia Nazırı Mahmud Paşa'yla görüştü. Maksimof son günlerde Avrupa'da ortaya atılan İstanbul'un ve boğazların olası Rus işgaline dair iddialar hakkında görüşünü bildirdi. İstanbul'u zapt etmek veya Sofya'ya haç takmak gibi niyetlerinin olmadığını ifade etti. Hatta

³⁶⁰ TNA., F.O. 424/191, No. 4, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 3 January 1897.

³⁶¹ BOA., Y..A...HUS., 363/148, leff 3, 25 B 1314, (30 Aralık 1896).

³⁶² TNA., F.O. 424/191, No. 24, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 5 January 1897.

³⁶³ TNA., F.O. 424/191, No. 27, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 10 January 1897.

³⁶⁴ TNA., F.O. 424/191, No. 29, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 6 January 1897.

³⁶⁵ HL Deb 19 January 1897 vol 45 cc6-36; BOA., HR.SYS., 2890/7, leff 1, 16 Ş 1314, (20 Ocak 1897).

İstanbul'un uluslararası bir statüye getirilmesini dahi ülkesinin kabul etmeyeceklerini söyledi. Tek arzularının Osmanlının güçlü bir şekilde boğazların muhafazasını sağlamasını ve antlaşmalardan doğan boğazların kapalılığı ilkesinin korunması olduğunu açıkça dile getirdi.³⁶⁶

Bu görüşmenin ardından Currie 24 Kasım'da Fransız Büyükelçisi Cambon'la yaptığı gizli görüşme sırasında, boğazlar sorunundan ve Rusya'nın Osmanlı işlerinde diğer devletlerle iş birliği yapmasının önündeki en büyük engel olarak bahsetti. Currie, Cambon'a sorunun hangi çözümünün Rusya'yı tatmin edeceğini sordu. Cambon, Nelidoff'tan bu soruya hiçbir zaman kesin bir cevap alamadığını ancak onun yokluğunda maslahatgüzâr olarak görev yapan Rus Büyükelçiliği Birinci Sekreteri Jadowsky'le görüştüğünü söyledi. Cambon'un Rusya'nın gerçek amaçlarının ne olduğuna ilişkin bir sorusuna cevaben Jadowsky, İstanbul'u istemediklerini; yabancı devletler tarafından yönetilmesine bile itiraz etmeyeceklerini ancak Karadeniz'in kendi evleri olduğunu ve bu evin içinde yabancı saldırılara karşı mutlak güvenlik istediklerini söylediğini Currie'ye ifade etti. Bunun için de boğazın Karadeniz'e çıkışı onların elinde olmalıydı. Currie mevcut koşullar altında, yetenekli bir adam olmasına rağmen kariyerinde başarısız olan ve şefiyle arası kötü olan Jadowsky'nin gözlemlerine çok fazla ağırlık vermediğini ancak Cambon tarafından bir alıntı olarak aktarıldığında biraz önemi hak ettiğini Salisbury'e bildirdi.³⁶⁷

Cambon ve Currie 4 Aralık'ta yeniden görüştüler. Yine boğazlar sorununa ve Rus Maslahatgüzârının önerdiği çözüme değinildi. Cambon, Jadowsky ile konu hakkında birkaç görüşme daha gerçekleştirmiş ve bu görüşmelerin Rusya tarafından kabul edilebilir olacağına olan inancının güçlendiğini Currie'ye ifade etmiştir. Ancak inisiyatifin İngiltere'den gelmesi gerektiğini, Rusya'nın asla ilk adımı atmayacağını söylemiştir.³⁶⁸

Rusya'nın Viyana Büyükelçisi Kapnist ise İngiliz Büyükelçisi Rumbold'la olan görüşmesinde İstanbul'da boğazlar üzerine yapılan tartışma hakkında kendisine bazı açıklamalarda bulunmuştu. Kapnist, boğazlar konusunda mevcut statükodan hiçbir şekilde ayrılınılmaması gerektiğini söyledi. Rusya'nın İstanbul'u almakla hiçbir çıkarı

³⁶⁶ BOA., Y..PRK.TNF., 4/53, leff 1, 26 RA 1314, (4 Eylül 1896).

³⁶⁷ TNA., F.O. 424/189, No. 246, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 25 November 1896.

³⁶⁸ TNA., F.O. 424/189, No. 261, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 5 December 1896.

olmadığını aksine Karadeniz'in anahtarlarını “*la clef de la maison*” olarak elinde tutan antlaşmanın kendisini güvence altına aldığı mevcut durumu sürdürmenin daha akıllıca olduğunu ifade etmiştir. Kapnist'e göre böyle bir antlaşmayla çok uzun bir Rus hududu kapsanmıştı ve bu muazzam avantajın karşısında, Rusya'nın Akdeniz'e doğru genişleme ihtiyacından bahsetmek saçmaydı. Rusya'nın bu yöndeki ticareti, böyle bir çıkışa ihtiyaç duymayacak kadar önemsizdi ve donanmasına gelince, neden gemilerini o denizde yüzdürmek istesin ki? Süveyş Kanalı'nın Rusya'yı ilgilendirdiğini ancak buna Baltık Denizi'nden de ulaşılabileceğini ifade etmiştir. Bu nedenle Kapnist'in kişisel politikası, ne pahasına olursa olsun mevcut antlaşmaları desteklemektir. Rus büyükelçisinin bu görüşleri, bir dereceye kadar Witte tarafından Sir Nicholas O'Connor'a yakın zamanda ifade edilenleri yansıtıyor ve ayrıca Kapnist'in Rus Dışişleri Bakanlığı için olası bir aday olması görüşlerini daha da önemli kılıyordu.³⁶⁹

Currie dışında hiçbir büyükelçi, Osmanlı Devleti üzerinde meydana gelebilecek keskin dönüşümleri devletlerinin çıkarları gereği kabul etmiyordu. Currie, büyükelçiler toplantısında konuyu birkaç kez gündeme getirmeyi denemiş ancak diğer büyükelçiler bu konuyu tartışmaya yetkili olmadıkları gerekçesiyle tartışmaya girmemişlerdir.

Sultan II. Abdülhamid de büyükelçilerin toplantılarından herhangi bir olumsuz karar çıkmaması için komisyon dışında da bazı adımlar atmıştır. Ölüme mahkûm olanlar dışında siyasi suçlardan dolayı hapsedilen yaklaşık seksen dört Ermeni serbest bırakılmıştı.³⁷⁰

4.9.4. Currie'nin Saray'la Olan İletişimden Rahatsızlık Duyması

Büyükelçilerin ıslahat programı üzerine devam eden müzakereleri esnasında, 26 Aralık 1896'daki toplantıda bütün büyükelçiler en önemli sorunlar üzerine bir liste hazırladılar. Büyükelçilerin ortak görüş bildirdikleri en önemli nokta, Saray'ın Babıâli'nin üstlenmesi gereken işlere müdahaleleri oldu.³⁷¹ Belki de büyükelçilerin ortak görüşte oldukları tek nokta, Yıldız'ın Babıâli üzerindeki etkisi ve gücünün azaltılması gerektiği idi.

Currie'nin yaptığı bu teklifin ardından toplantıların daha resmi bir karaktere sahip olması gerektiğine dair önerisi, Fransa Dışişleri Bakanı Hanotaux tarafından da olumlu

³⁶⁹ TNA., F.O. 424/191, No. 144, Sir H. Rumbold to the Marquess of Salisbury, 17 February 1897.

³⁷⁰ TNA., F.O. 424/189, No. 340, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 22 December 1896.

³⁷¹ TNA., F.O. 424/189, No. 353, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 27 December 1896.

karşılandı. Hanotaux ayrıca Currie'nin ifade ettiği gibi Babiâli'nin aracısı olmaksızın, Saray ile elçilikler arasında doğrudan geçen iletişimdeki düzensizliğe son verilmesi önerisi üzerine büyükelçiler tarafından alınan kararı da olumlu karşılamıştı.³⁷²

Rus Dışişleri Bakanı da Currie'nin önerdiği gibi büyükelçilerin önemli işleri Saray aracılığıyla yapmama ve siyasi sorunların Babiâli tarafından ele alınması konusunda ısrar etme kararının önemini kabul etmişti.³⁷³

Currie meslektaşlarına uzun zamandır büyükelçilikler ile Saray arasında şimdiye kadar geçen usulsüz iletişime bir son verilmesinin ve tüm iletişimlerin Hariciye Nazırı aracılığıyla yapılmasında ısrar etmenin önemini vurguladı. Currie elçiliklerin mabeyn kâtiplerini ticarî işlemlerde aracılar olarak kabul ederek, Babiâli'nin otoritesini yok etme ve tüm gücü kendi elinde ve birkaç sorumsuz gözdenin elinde toplama işinde Sultan'a pratikte yardım ettiklerini ve bunun da aşırı merkezileşmeye neden olduğunu açıkladı. 5 Ocak 1897'de yapılan toplantıda Currie'nin önerisi diğer büyükelçiler tarafından kabul edildi. Büyükelçiler arasında tartışılan veya genel siyasi konulardaki iletişimlerin doğrudan Hariciye Nazırından geçmesi konusunda anlaşmaya varıldı. Currie elçiliğe döndüğünde alınan kararı uygulama fırsatı buldu. Şöyle ki; Block Saray'a çağırılmıştı ve kendisine Tahsin Bey tarafından uzun bir mesaj verilmişti. Currie, Tahsin Bey'e gönderilmek üzere bir mektup kaleme aldı ve her türlü siyasi sorularla ve ıslahatlarla ilgili iletişimin Hariciye Nezaretiyle yapılmasını talep etti.³⁷⁴

Tahsin Bey son dönemde devlet tarafından atılan adımlar hakkında Block'u bilgilendirdi. Zihni Paşa başkanlığında kurulan yeni komisyon, denk bir bütçenin hazırlanması için eski Nafia Nazırı başkanlığında heyet oluşturulduğunu ayrıca altı vilayet için yapılan ıslahatların devletin geri kalanı için de genişletildiğini ve valilere Hristiyan muavinlerin atandığını söyledi. Tahsin Bey Sultan'ın şu anda devletin en eski müttefiki ve dostu olan İngiltere temsilcisi Currie'nin Saray'a gelmekten ve iletişim kurmaktan kaçınmasına ise şaşırdığını, kendisinden uzak durmamasını istediğini ifade etti.³⁷⁵ Currie daha sonra Tahsin Bey'in Block'la olan görüşmesi ve kendisinin Tahsin

³⁷² TNA., F.O. 424/189, No. 373, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury, 27 December 1896.

³⁷³ TNA., F.O. 424/191, No. 6, Sir N. O'Connor to the Marquess of Salisbury, 30 December 1896.

³⁷⁴ TNA., F.O. 424/191, No. 32, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 6 January 1897.

³⁷⁵ TNA., F.O. 424/191, Inclosure 1 in No.32, Report by Mr. Block to Sir P. Currie.

Bey'e, iletişimin Hariciye Nazırı aracılığıyla yapılması gerektiğine dair gönderdiği mektubun içeriği hakkında meslektaşlarını bilgilendirdi.³⁷⁶

Currie sorunların kaynağı olarak mevcut yasalara göre, idarenin çeşitli dalları arasında dağıtılması gereken tüm yetkilerin, Sultan tarafından keyfi olarak kullanılması olarak görüyordu. Yerel yönetimler böylece, Yıldız'ın merkezi hükümet dışından sürekli olarak özel talimatlara maruz kalan valilerden oluşmasına neden olmuştu. Saray böylece, deyim yerindeyse, aktif bir hükümet organı olmaktan çıkmış olan Babiâli'nin işleyişini durdurmuştu. Currie ayrıca aynı raporunda idareci, memur, adliye, polis, belediyelerde, bütçede ve orduda (Yemen, Mudanya ve Üsküp'te askerler arasında meydana gelen isyan durumunu örnek göstermiştir.) büyük bir bozulmanın olduğunu iddia etmiştir. Donanmanın tam bir ihmal durumunda olduğunu, bakım olmadan, büyük fedakârlıklar pahasına oluşturulan filodan geriye hiçbir şey kalmayacağını düşünüyordu. Currie raporunu, askerlerden ziyade subaylar arasında ayaklanma ruhunun daha güçlü olduğunu iddia ederek sonlandırmıştır.³⁷⁷

4.9.5. Büyükelçiler Toplantısının Devamı ve Sunulamayan İslahat Talepleri

Büyükelçiler arasında 16 Aralık'ta başlayan görüşmelerden elçiler arasındaki görüş ayrılıkları sebebiyle kesin bir sonuca varılamamıştır. Bu görüş ayrılığını arttıran nedenlerin başında Sultan II. Abdülhamid'in ıslahatlarla ilgili tam zamanında attığı adımlar gelmekteydi. Sultan'ın özellikle Fransa ve Rusya üzerinden geliştirdiği politikalar, amacına ulaşmış görünüyordu. Her ne kadar birçok defa Sultan'ın övgüsüne mazhar olmuş olan Nelidoff'un davranışlarında tutarsızlıklar görülse de Rusya Osmanlı'da meydana gelecek keskin bir dönüşümü kabul etmiyordu. Currie'nin iddiasına göre Nelidoff Petersburg'da bulunduğu sırada yapılan özel bir toplantıda, İstanbul'un Rus birlikleri tarafından işgalini savunmuştu. Chichkine bu teklifi desteklerken, Pobiedmostzeff ve Witte dahil olmak üzere önemli bir çoğunluk tarafından reddedilmişti.³⁷⁸

³⁷⁶ Tahsin Bey'in Block'la görüştüğü esnada Mabeyn İkinci Kâtibi İzzet Bey odaya girerek Block'un kulağına "büyükelçilerin görüşmesinin ne pahasına olursa olsun engellenmesi gerektiğini" fısıldamıştı. Bu durum Currie'nin tepkisini çekti. TNA., F.O. 424/191, Inclosure 2 in No.32, Sir P. Currie to the Ambassadors at Constantinople, 24 December 1896.

³⁷⁷ Inclosure in No.29, Opinions expressed by the Ambassadors in their Meetings in December 1896 on the Internal Condition of Turkey, 6 January 1897.

³⁷⁸ TNA., F.O. 424/191, No. 44, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 11 January 1897.

İstanbul'da bunlar yaşanırken diğer başkentlerde de bu toplantıların yankıları hissediliyordu. Büyükelçilerin İstanbul'daki toplantıları hakkında Petersburg Sefiri Hüsnü Paşa 8 Ocak 1897'de gönderdiği raporunda büyükelçilerin Babiâli'ye önemli konular hakkında istişare heyetinin teklif olunacağını bildirdi.³⁷⁹ Babiâli ise bu türden malumatları dikkatlice takip etmiş ancak büyükelçiler herhangi bir girişimde bulunmadan konuyu soruşturmayı uygun görmemiştir.³⁸⁰

Büyükelçiler, 14 Ocak'ta yeniden bir araya gelerek daha çok malî önlemler hakkında görüşmelerde bulundular. Ağırlıklı olarak Osmanlı ve eşit sayıda Avrupa delegesinden oluşacak karma komisyon oluşturulması üzerinde duruldu. Komisyon ciddi bir bütçe hazırlayacak ve bu bütçenin uygulanmasını denetleyip kontrol edecekti. İlk olarak da gecikmiş olan asker ve memur maaşları ödenecekti.³⁸¹

Currie 14 Ocak toplantısının detayları ve karma komisyon hakkında Salisbury'yi bilgilendirdi. Salisbury, Currie'den İngiltere'den Osmanlı'ya herhangi bir malî yardımın geleceğine dair izlenim uyandıracak hiçbir söz kullanmamasını istedi. Çünkü bu nitelikteki bir yardım için parlamento onayı almanın mümkün olmayacağını düşünüyordu.³⁸²

Sultan II. Abdülhamid Babiâli'ye iki Türk ve iki yabancından oluşan Malî Komisyon kurulması ve jandarma ıslahatı için de yabancı subay başkanlığında komisyon kurulması için talimat vermişti.³⁸³ Maliye ve jandarma³⁸⁴ ıslahatına bakmak için yabancı üyelerinin İsviçre ve Belçika'dan seçilmesi için buradaki sefirlerden hükümetlerle görüşülmesi istendi.³⁸⁵ Ancak İsviçre, İstanbul'da büyükelçiler arasında tartışılmakta olan ıslahat önlemlerine müdahale edebilecek herhangi bir adımdan

³⁷⁹ BOA., Y.PRK.EŞA., 25/90, leff 3, 4 Ş 1314, (8 Ocak 1897).

³⁸⁰ Özellikle Beyoğlu Mutasarrıfı Enver Bey büyükelçin toplantılarını gün gün takip etmeye çalışıyordu. BOA., Y.PRK.ZB., 18/79, leff 1, 5 Ş 1314, 9 Ocak 1897.

³⁸¹ TNA., F.O. 424/191, No. 50, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 15 January 1897.

³⁸² TNA., F.O. 424/191, No. 52, The Marquess of Salisbury to Sir P. Currie, 15 January 1897.

³⁸³ BOA., Y.A...RES., 84/39, leff 5, 6 Ş 1314, (10 Ocak 1897).

³⁸⁴ Jandarma'nın ıslahı için yabancı delegelerin Belçika ve İsviçre'den dört zabıt istenilerek biri Erkan-ı Harbiye diğer Jandarma Dairesinde olmak üzere iki komisyonun kurulması kararlaştırıldı. BOA., İ..AS., 19/21, leff 3, 6 Ş 1314, (10 Ocak 1897).

³⁸⁵ BOA., İ..ML., 20/55, leff 3, 6 Ş 1314, (10 Ocak 1897). 12 Ocak'ta Maliye ve Hariciye Nezaretlerine gönderilen yazıda ise Malî Komisyon için İsviçre ve Almanya'dan iki kişinin davet edilmesi istendi. BOA., BEO, 894/66999, leff 1, 8 Ş 1314, (12 Ocak 1897).

kaçınma konusunda endişeli olduğundan, bu başvuruya ne cevap vermesi konusunda İngiltere'ye danıştı.³⁸⁶

Büyükelçiler 15 Ocak'ta yaptıkları toplantıda üç nokta üzerine tavsiye edilecek konular hakkında taslak hazırladılar.

1. Polisin yabancı uzmanların yönetimi altında yeniden düzenlenmesi.

2. Pera'da yabancı temsilciler ile mutabakata varılarak karma bir belediyenin yeniden kurulması ve benzer bir sistemin giderek başkentin tüm bölgelerine ve imparatorluğun diğer şehirlerine yaygınlaştırılması. Belediyelerin müzakerelerinin kamuya açık olması ve yerel polisi emri altına alarak kendi bütçelerini hazırlayacaklardır.

3. Basın kanunu gözden geçirilerek daha az katı hale getirilecekti.

Büyükelçiler, bu kararların ardından vilayetler için Avrupa komisyonu konusunu ise 18 Ocak'taki toplantıda tartışma kararı aldılar.³⁸⁷

Avrupa kamuoyunda büyükelçilerin İstanbul'daki müzakereleri üzerine neredeyse her gün değerlendirmeler yapılıyordu. Büyük devletlerin kamuoylarının müzakereler hakkındaki ortak düşüncesi, ıslahat baskısının ve Avrupa diplomasisinin sonuçsuz kalacağı üzerineydi.³⁸⁸

Kamuoylarının değerlendirmelerinin yanı sıra büyük devletlerin liderleri de İstanbul'daki toplantılar hakkında açıklama yapma gereği hissediyorlardı. İngiltere Kraliçesi 19 Ocak 1897'de Parlamento'nun açılış konuşmasında, Osmanlı Devleti hakkında altı devletin büyükelçilerinin İstanbul'da özel toplantılarına devam ettikleri hakkında bilgi verdi.³⁸⁹ Kraliçenin konuşmasının ardından hem Lordlar hem de Avam Meclisi'nde yoğun tartışmalar yaşandı. Muhalefet, büyükelçilerin toplantılarından hiçbir sonuç beklenilmemesi gerektiğini savunurken, iktidar partisi üyeleri ise Osmanlı Devleti tarafından adlî, idarî, askerî ve malî alanlarda atılan adımları savundu.³⁹⁰

Kimberley, Salisbury'e İstanbul'daki müzakereleri zorunlu kılan nedenleri öğrenmek istemediklerini bu müzakerelerin mevcut sonuçlarının ne olduğunu öğrenmek

³⁸⁶ TNA., F.O. 424/191, No. 81, The Marquess of Salisbury to Sir P. Currie, 26 January 1897.

³⁸⁷ TNA., F.O. 424/191, No. 53, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 16 January 1897.

³⁸⁸ BOA., HR.SYS., 1323/57, leff 1, 12 § 1314, (16 Ocak 1897).

³⁸⁹ HL Deb 19 January 1897 vol 45 cc2-5.

³⁹⁰ HC Deb 19 January 1897 vol 45 cc42-112.

istediklerini söyledi. Kimberley 1856 Paris ve 1878 Berlin antlaşmalarına sadık kalınarak, ıslahatların gerekirse zor kullanılarak yaptırılmasını istiyordu.³⁹¹

21 Ocak 1897'de Avam Meclisi üyesi Gibson Bowles Parlamento Dışişleri Müsteşarı Curzon'a 19 Ocak 1895'te Philip Currie tarafından önerilip Fransa ile Rusya'nın da katılım sağladığı 11 Mayıs 1895 tarihli ıslahat planına hala bağlı olup olmadığını sordu. Ayrıca halen İstanbul'da büyükelçiler tarafından yapılan gizli toplantılarda başka ve daha ileri bir ıslahat planının hazırlanıp hazırlanmadığını sordu. Curzon, ilk soruya cevap olarak bazılarının yerine getirildiğini ancak genel olarak uygulanmadığını söyledi. İkinci sorusu için ise büyükelçilerin İstanbul'da tartıştıkları ıslahatların, Osmanlı idaresindeki ıslahatlar olduğunu ve karakterine ilişkin şu an katı bir gizliliğin korunmasının hükümetin arzusu olduğunu ifade etti.³⁹²

İstanbul'daki toplantılarda görüşülen diğer bir önemli konu Osmanlı Devleti'nin maliyesinin düzeltilmesiydi. Rus ve Fransız büyükelçileri tarafından savunulan Osmanlı Devleti için malî ıslahat planı, faizi 200.000 liradan sağlanacak bir kredinin altı büyük devlet tarafından garanti edilmesini içeriyordu. Büyükelçiler tahvil sahiplerinin rızasının bu düzenlemeye alınabileceğine ve kefil devletlerin herhangi bir malî yükümlülüğe karşı güvence altına alınacağına inanıyorlardı.³⁹³

Tevfik Paşa, büyükelçilerin İstanbul'da devam eden müzakerelerinin üzerine Paris, Berlin, Viyana ve Roma'daki sefirlere 23 Ocak'ta telgraf çekerek, akredite oldukları devletin dışişleri bakanlarıyla konuyu acilen görüşmelerini istedi. Osmanlı'nın Balkan vilayetlerinde taahhüt ettiği ıslahatları zaten yaptığını, Anadolu ıslahatı için de adımlar atılarak, jandarma ve maliye için yerli ve yabancı uzmanlardan komisyonlar kurulduğunun hatırlatılmasını istedi.³⁹⁴

Londra Sefiri Antopulo Paşa 20 Ocak'ta Salisbury'le yaptığı görüşme hakkında Tevfik Paşa'yı bilgilendirdi. Antopulo Paşa, Salisbury'nin meclisteki son konuşmasına atıf yaparak, Osmanlı Devleti ıslahatlara gereken önemi verdiği sürece işlerin daha

³⁹¹ HL Deb 19 January 1897 vol 45 cc6-36; BOA., HR.SYS., 1869/62, leff 1-8, 19 Ş 1314, (23 Ocak 1897).

³⁹² HC Deb 21 January 1897 vol 45 cc186-7; BOA., HR.SYS., 2868/59, leff 1, 21 Ş 1314, (25 Ocak 1897).

³⁹³ TNA., F.O. 424/191, No. 77, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 20 January 1897.

³⁹⁴ BOA., HR.SYS., 2890/12, leff 1, 19 Ş 1314, (23 Ocak 1897).

yolunda gideceğini bildirdi.³⁹⁵ Tevfik Paşa 24 Ocak'ta da Londra Sefiri Antopulo Paşa'ya telgraf göndererek, Salisbury'nin son meclis konuşmasından duyulan memnuniyetin ifade edilmesini ve Anadolu ıslahatı için son dönemde atılan adımlardan kendisinin haberdar edilmesini istedi.³⁹⁶

Salisbury, Nelidoff tarafından ortaya atılan önerinin Hazine Bakanlığının onayından geçmediğini Currie'ye bildirdi. Krediyle Osmanlının idaresinde önemli bir gelişme sağlanmadıkça, önerilen düzenlemenin parlamentonun onayını alma ihtimalinin olmayacağını ve yaptırım olmadan hiçbir garanti verilemeyeceği cevabını verdiklerini Currie'ye ifade etti.³⁹⁷

Salisbury, hükümetinin Osmanlı'ya kredi garantisi vermeye zorlama olasılığının her şeyden önce, kredi karşılığında verilecek teminata bağlı olduğunu düşünüyordu. Salisbury krediyi kabul etmekle çok somut siyasî avantajlar elde edilmedikçe, malî beklentinin parlamentoyu pek tatmin etmeyeceğini Currie'ye bildirdi. Ayrıca Salisbury, İngiltere'nin siyasi çevrelerinde eskisi gibi Osmanlı'yı koruma arzusunun olmadığını da ifade etti.³⁹⁸

Paris Sefiri Salih Münir Bey ise 24 Ocak'ta Fransa Dışişleri Bakanı Hanatoux'la görüşme fırsatı buldu. Salih Münir Bey, Sultan'ın İstanbul'daki büyükelçilerin toplantılarından duyduğu rahatsızlığı açıkça bildirdi. Hanatoux ise ıslahat meselesinin devletler arasındaki ittifak neticesinde İstanbul'daki büyükelçilere havale edildiğini, büyükelçilerin müzakerelerinin hayli ilerlediğini ve bir ıslahat programı taktim etmek üzere bulunduklarını söyledi.³⁹⁹

Avusturya Dışişleri Bakanı Goluchowski de 26 Ocak'ta Viyana Sefiri Mahmud Nedim Bey'e İstanbul'daki büyükelçilerin toplantılarında Osmanlı'nın aleyhine hiçbir kararın alınmadığını, büyük devletlerin Osmanlı'nın toprak bütünlüğüne saygı duyduklarını ifade etti. Goluchowski kabul edilecek ıslahatın yeterli olup olmayacağı ve bunların uygulanıp uygulanmadığını takdir etmenin büyükelçilere ait olacağını söyledi.

³⁹⁵ BOA., Y.A...HUS., 365/17, leff 5, 17 Ş 1314, (21 Ocak 1897).

³⁹⁶ BOA., HR.SYS., 2890/11, leff 1, 19 Ş 1314, (23 Ocak 1897); Avusturya ve İtalya, büyükelçilerin hazırladığı reform planını onaylarken Almanya çekimser kalmış, Rusya ise ilk etapta çekimser kalmış ancak daha sonra kabul etmiştir. BOA., HR.SYS., 1869/64, leff 1, 21 Ş 1314, (25 Ocak 1897).

³⁹⁷ TNA., F.O. 424/191, No. 79, The Marquess of Salisbury to Sir P. Currie, 25 January 1897.

³⁹⁸ TNA., F.O. 424/191, No. 80, The Marquess of Salisbury to Sir P. Currie, 25 January 1897.

³⁹⁹ BOA., Y.A...HUS., 365/36, leff 5, 20 Ş 1314, (24 Ocak 1897); BOA., HR.SYS., 2890/14, leff 1, 20 Ş 1314, (24 Ocak 1897).

Goluchowski müzakereler neticesinde teklif edilecek ıslahatların biran evvel uygulanmasının Osmanlı'nın yararına olacağı uyarısında bulundu.⁴⁰⁰ İtalya Dışişleri Bakanı da Roma Sefiri Reşid Bey'e Goluchowski'nin sözlerinin aynısını söyleyerek, ıslahatlar konusunda büyük devletlerin ittifakına işaret etmiştir.⁴⁰¹

Yıldız da yeni bir adım olarak 27 Ocak'ta Paris ve Petersburg sefaretlerine şifreli bir telgraf çekerek, maliye ve mülkiyenin ıslahı için gerekli tedbirler alındığı halde, İstanbul'da büyükelçilerin gizli toplantılarına devam etmelerinin doğru olmadığını akredite oldukları devletlere bildirilmesini istemiştir.⁴⁰²

Sultan II. Abdülhamid İstanbul'da gerçekleştirilen toplantılardan duyduğu rahatsızlığı Londra Sefiri aracılığıyla Salisbury'e de iletmiştir. Sultan, İngiliz Hükümeti'nin bu toplantılara bir son vereceğini umduğunu ifade etti. Salisbury Londra Sefirine Sultan'ın keyfi gücü azalmadıkça hiçbir olumlu sonucun beklenilmemesi gerektiği cevabını vermiştir.⁴⁰³ Görüşmenin hemen ardından Sefir Antopulo Paşa, İngiltere'de her yıl düzenli olarak yayınlanan Mavi Kitab'a (*Blue Book*) göre Avusturya ile İngiltere arasında İstanbul'daki toplantılar hakkında tam bir mutabakat olduğunu Tevfik Paşa'ya bildirmiştir.⁴⁰⁴

Babıâli ise Currie'ye Sultan'ın ıslahatların uygulanıp uygulanmadığını tespit için Anadolu'ya komisyon göndermeyi planladığını ve eğer isterlerse İngiliz, Fransız, Rus büyükelçilerinin komisyonuna birer delege göndermelerini kabul edeceğine dair iletişimde bulunmuştur.⁴⁰⁵

Sultan II. Abdülhamid bir diğer önlem olarak da Şura-yı Devlet'in (Danıştay) yeniden yapılandırılması için talimat vermiştir. Başkan da dahil olmak üzere sekiz ila on dört arasında yeni idarî bölümün kurulması kararlaştırıldı. Yeni atanan isimler ise Girit

⁴⁰⁰ BOA., Y.A...HUS., 365/55, leff 7, 22 Ş 1314, (26 Ocak 1897); BOA., HR.SYS., 1869/68, leff 1, 22 Ş 1314, (26 Ocak 1897).

⁴⁰¹ BOA., HR.SYS., 1869/65, leff 1, 21 Ş 1314, (25 Ocak 1897); BOA., HR.SYS., 2890/16, leff 1, 21 Ş 1314, (25 Ocak 1897).

⁴⁰² BOA., Y.PRK.BŞK., 49/73, leff 1, 23 Ş 1314, (27 Ocak 1897).

⁴⁰³ TNA., F.O. 424/191, No. 84, The Marquess of Salisbury to Sir P. Curie, 28 January 1897; BOA., HR.SYS., 2890/19, leff 1, 24 Ş 1314, (28 Ocak 1897).

⁴⁰⁴ BOA., HR.SYS., 2890/15, leff 1, 21 Ş 1314, (25 Ocak 1897).

⁴⁰⁵ TNA., F.O. 424/191, No. 85, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 28 January 1897.

eski valileri Alexander Karatodari Paşa, Turhan Paşa, Hariciye Müsteşarı Artin Paşa, Paris eski Sefiri Ziya Paşa ve Maliye Nezaretinden Akif Efendi'ydi.⁴⁰⁶

Tüm bu gelişmelerle birlikte Meclis-i Ahval ve İntihab-ı Memûrîn komisyonlarının feshedilmesiyle yerine Memurin-i Mülkiye Komisyonu kurulması kararlaştırıldı.⁴⁰⁷ Memûrîn-i Mülkiye Komisyonu başkanlığına Hüdavendigâr Vilayeti eski Valisi Zihni Paşa⁴⁰⁸ azalığına ise İntihab-ı Memûrîn Komisyonu başkanı Hüseyin Hamid Bey tayin edildi.⁴⁰⁹ 27 Aralık'ta ise komisyonun çalışmaları için Babîâli'de bir oda tahsis edilmesi için irade çıkarıldı.⁴¹⁰ Sultan II. Abdülhamid'in bu hamlesi oldukça yerindeydi. Büyükelçilerin en çok şikâyet ettikleri iki noktayı bu hamlesiyle savuşturmuş oldu. Yeni kurulan komisyon hem atama hem de azil gibi birçok işleme bakacaktı. Ayrıca komisyonun çalışmalarını Babîâli'de yürütecek olmasıyla Saray'ın komisyon üzerinde bir etkisinin olmadığı gösterilmeye çalışılmıştır.

Maliye konusunda Currie ve Cambon, Düyûn-ı Umûmiye'nin İngiliz üyesi ve Başkanı Vincent Henry Pensalver Caillard'ın ortaya attığı borç tekliflerine katılmıyordu. Büyükelçiler, Osmanlı Devleti paraya ne kadar muhtaç olursa olsun Nelidoff'un önerdiği gibi karma üyelerden oluşacak komisyon şartı altında borç alacağını düşünmüyorlardı. Böyle bir komisyona Sultan II. Abdülhamid kesinlikle karşı çıkacaktı ve ortak baskı olmadan asla kabul etmeyecekti. Currie altı devlet tarafından desteklenen bir komisyon kurulduğu takdirde, garantisi olmasa bile borç elde etmekte zorluk çekilmeyeceğine inanıyordu.⁴¹¹

Caillard'ın Osmanlıya verilecek borç konusundaki düşüncesi ve beklentisi; *“Türk maliyesinin sağlam bir temele oturtulması için fon sağlamak, her ne kadar Türk sorununun tamamının çözümü için gerekli olsa da kredinin ana amacı bu değildir; öne sürüldüğü başlıca amaç, genel olarak Türk idaresi üzerinde etkili bir Avrupa denetimi*

⁴⁰⁶ TNA., F.O. 424/191, No. 96, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 26 January 1897; BOA., ŞD., 3192/130, leff 1-3, 20 Ş 1314, (24 Ocak 1897).

⁴⁰⁷ BOA., Y.A...RES., 84/19, leff 1-8, 18 B 1314, (23 Aralık 1896). Yeni kurulan Memurin-i Mülkiye Komisyonu hakkında 24 Aralık 1896'da 21 maddelik bir nizamname yayınladı. BOA., A.İDVN.MKL., 38/8, leff 1-2, 19 B 1314, (24 Aralık 1896).

⁴⁰⁸ BOA., BEO, 887/66469, leff 1-2, 22 B 1314, (27 Aralık 1896).

⁴⁰⁹ BOA., BEO, 886/66384, leff 1, 19 B 1314, (24 Aralık 1896). Diğer üyeler ise Şura-yı Devlet Dahiliye Dairesi Reisi Akif, Meclis-i Maliye Reisi İbrahim, Şura-yı Devlet azasından Konstantin Karatodari ve Hariciye Nezareti Tercüme Kalemi Serhalifesi Diran Bey tayin edildi. BOA., İ.DH., 1343/14, 24 B 1314, (29 Aralık 1896).

⁴¹⁰ BOA., İ.HUS., 51/30, leff 1, 22 B 1314, (27 Aralık 1896).

⁴¹¹ TNA., F.O. 424/191, No. 98, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 26 January 1897.

oluşturmaktır. Bu nedenle, toplu bir garanti yolundaki zorluklar nedeniyle bu kadar pratik bir teklifin suya düşmesi son derece pişman olacaktır,"⁴¹² şeklindeydi. Caillard kredinin asıl amacını Sultan'ın devletin maliyesi üzerindeki gücünün sınırlandırılması ve kredinin harcanması için kurulacak komisyon vasıtasıyla da Osmanlının idaresi ve maliyesi üzerinde etkin genel bir kontrolün sağlanması olarak düşünüyordu.

Sadrazam Halil Rifat Paşa 28 Ocak'ta Saray'a rapor göndererek, büyükelçilerin devam eden müzakereleri hakkında elde ettiği bilgileri paylaştı. Sadrazam aldığı istihbarata göre büyükelçilerin sunacakları tekliflerin kabul edilmediği takdirde zorlayıcı tedbirlere başvurmayacaklarını ifade etti. Ayrıca İngiltere, Fransa ve Rusya'nın menfaatleri çatıştığı için aralarında tam anlamıyla bir ittifak olmadığını da altını çizdi. Alman büyükelçisinin özel olarak belirttiğine göre ise Cambon'un Nelidoff'un fikirlerine muhalefette bulunduğu ve halen ortak karara varılmadığına dair edindiği malumatı paylaştı.⁴¹³

Currie yapılan toplantıların Sultan'ın üzerinde uyandırdığı korkuların etkisi altında, kendisine özel ve dostane bir şekilde iletilmesi ve Avrupa tarafından kendisine empoze edilmemesi koşuluyla her türlü öneriyi kabul etmeye hazır olduğuna dair beyanatta bulunduğunu Salisbury'e bildirdi. Currie, büyük devletlerin güçlü ve sürekli baskısı olmaksızın, hiçbir ıslahatın tam anlamıyla gerçekleştirilemeyeceğine inanıyordu. Sultan'ın direnişinin üstesinden gelmenin zorluğunun büyük olduğunu ancak mevcut durumun bazı açılardan bunu yapmak için son derece elverişli olduğuna inanıyordu. Currie, Sultan'ın bir süredir tüm sınıfları etkisi altına almış olan yönetimine karşı duyulan memnuniyetsizliğin doruk noktasına ulaşmış olduğunu ve devletlerin eyleminin Hristiyanlar kadar Müslümanlar tarafından da büyük bir endişeyle beklendiğini düşünüyordu. Büyükelçilerin bu duygudan istifade ederek, ıslahatları her sınıftan Türk'e tavsiye edecek bir şekle sokmaya gayret ettiklerini ifade etmiştir. Sultan'a kabul ettirilecek ıslahatların sadece devletlerin baskısıyla değil aynı zamanda kamuoyu baskısıyla da desteklenmesi gerektiğine inanıyordu. Currie'ye göre büyükelçilerin

⁴¹² TNA., F.O. 424/191, Inclosure in No.98, Memorandum by Sir V.Caillard, 26 January 1897.

⁴¹³ BOA., Y.A...HUS., 365/56, leff 1, 24 Ş 1314, (28 Ocak 1897).

uğraşması gereken en önemli sorun, Sultan'ın keyfi yetkisini ve özellikle de idarenin bütün dallarına müdahalesini kısıtlamanın yollarını bulmaktır.⁴¹⁴

Petersburg Sefiri Hüsnü Paşa da büyükelçilerin kararlarında son aşamaya geldiklerini ve talepleri konusunda Osmanlıya karşı zorlayıcı tedbirler alma imkânlarını prensipte kabul ettikleri konusunda 3 Şubat'ta Tevfik Paşa'yı uyardı.⁴¹⁵

Yeni Rus Dışişleri Bakanı Muravieff kısa süre önce Almanya'da bulunduğu sırada meslektaşı Marschall'la İstanbul'daki büyükelçilerin toplantıları üzerine değerlendirmede bulundu. Muravieff Rusya'nın politikasının, Sultan'ın otoritesini ve Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü korumak olduğunu belirtti. Bu nedenle, Sultan'ın gerekli görülebilecek ıslahatları gerçekleştirmesi konusunda ısrar etmek gerekli olsa da Sultan'ın kabul edemeyeceği taleplerde bulunmanın kaba olacağını ifade etti. Böyle bir durumda Osmanlı Devleti'ni korumaktan çok yok etmekle tehdit edecek başka bir tehlikenin doğabileceği noktasında uyarıda bulundu.⁴¹⁶

Muravieff Paris'te bulunduğu sırada ise Paris Sefiri Münir Bey'e açıkça Fransa ve Rusya'nın Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne saygılı olduklarını ve hiçbir şekilde müşterek idareye başvurmayacaklarını söylemiştir.⁴¹⁷

İstanbul'daki büyükelçilerin müzakerelerinin devam ettiği sırada Londra Sefiri de Salisbury'le görüşme fırsatı buldu. Antopulo Paşa oldukça gizli tutulan İstanbul'daki müzakerelerin neticesi hakkında bilgi almak istedi.⁴¹⁸ Salisbury Antopulo Paşa'ya, büyükelçilerin hazırladıkları ıslahat programını Osmanlı Devleti'ne resmi olarak sunmadan önce kendisine bildireceğini söyledi.⁴¹⁹ Mabeyn Başkâtibi Tahsin Bey de büyükelçilerin hazırladıkları ıslahat programını birkaç güne kadar sunacaklarına dair istihbarat aldıklarını, bu yüzden Salisbury nezdinde girişimlerin sıklaştırılarak programın içeriğinin öğrenilmesi talimatını verdi.⁴²⁰

⁴¹⁴ Ayrıca Currie büyükelçilerin hazırladığı ıslahatların yedi başlığa bölündüğünü bildirdi. Büyükelçilerin hazırladıkları ıslahat planının daha geniş hali için bkz. TNA., F.O. 424/191, Inclosure in No:109, Draft of Islahats to be submitted to the Governments of the Six Great Powers, 2 February 1897.

⁴¹⁵ BOA., HR.SYS., 1323/63, leff 1, 1 N 1314, (3 Şubat 1897).

⁴¹⁶ TNA., F.O. 424/191, No. 112, Sir F. Lascelles to the Marquess of Salisbury, 5 February 1897. Mu

⁴¹⁷ BOA., Y..A...HUS., 365/76, leff 6, 16 Ş 1314, (20 Ocak 1897). Petersburg Sefiri de Muravieff'in reformlar hakkında Rusya'nın diğer devletlerle sağladığı fikir birliğinden ayrılmayacağına dair beyanatta bulunduğunu İstanbul'a bildirmiştir. BOA., HR.SYS., 1869/75, leff 1, 4 N 1314, (6 Şubat 1897).

⁴¹⁸ BOA., Y..PRK.HR., 2379, leff 3, 29 Ş 1314, (2 Şubat 1897).

⁴¹⁹ BOA., HR.SYS., 1869/74, leff 1, 29 Ş 1314, (2 Şubat 1897).

⁴²⁰ BOA., HR.SFR.3..., 469/4, leff 1, 29 Ş 1314, (2 Şubat 1897).

Yaklaşık bir buçuk aydır toplantı yapan büyükelçilerin ıslahat programını Osmanlı Devleti'ne sunmayı geciktirmeleri üzerine birtakım iddialar ortaya atılmaya başlanmıştı. Bu iddialardan en önemlisi Sultan'ın bizzat bazı büyükelçilerle görüşerek, ıslahat programının takdimi Ramazan ayı içerisinde gerçekleşecek olursa Müslümanları tahrike sebep olacağı yönünde uyarıda bulunduğuydı. Bu yüzden ıslahat programının takdiminin bayram sonuna bırakılmasını istemiş ve büyükelçiler de bunu kabul etmişti.⁴²¹

Nihayet büyükelçilerin 27 Ocak'ta son şeklini verip, 8 Şubat'ta imzaladıkları ıslahat planı şu şekildeydi;

1. Görevden alınamayacak üyelerinden oluşan bir Yüksek Denetim ve Disiplin Kurulu, tüm malî, idarî ve adlî hizmetler üzerinde yüksek bir denetim yapacaktır.

2. Büyük devletler tarafından önerilen, eşit sayıda Osmanlı ve Avrupalı üyeden oluşan Malî Konsey, bütçe durumunun belirlenmesinden, malî durumun düzeltilmesinden, düzenli bir bütçenin hazırlanmasından ve bütçesinin yürütülmesinden sorumlu olacaktır. Bu konsey gecikmiş borçların miktarını belirleyecek ve önce sivil ve askerî yetkililerin maaşlarını tasfiye ederek bunları çözmenin yollarını önerecekti. Malî Konsey bir kredi alınması ihtiyacını kabul ederse ve bunun sonuçlandırılması için büyük devletlerin yardımının gerekli olması durumunda, büyükelçilik delegeleri bu krediden gelecek fonların kullanımını denetlemek üzere konseye bağlanacaktır.

3. Anadolu'nun altı doğu vilayetinde ve bu son iki yılda Osmanlı Devleti'nin diğer vilayetlerinde 1895 yılında Sultan tarafından yapılan kanunların ve ıslahatların uygulanmasının denetimi, büyükelçiler tarafından, biri Anadolu diğeri Rumeli vilayetleri için yabancı delegelerden oluşacak iki komisyonun iki yardımcıyla İmparatorluk Yüksek Komiserine emanet edilecektir.

4. Bir kurul, İstanbul Barosu üyelerinin yardımıyla, yargıya giriş koşullarını ve sulh yargıçlarının terfiine ilişkin kuralları belirlemek üzere hazırlanacaktır. Bu yönetmelik, tüm adalet yardımcılarını için bir atama ve denetleme yöntemi oluşturacaktır.

5. Kamu güvenliğinin ve bireysel özgürlüğün güvence altına alınması için yalnızca Babıâli'ye bağlı olması gereken polis teşkilatının yeniden düzenlenmesi

⁴²¹ BOA., Y..PRK.ŞH., 7/78, leff 1, 1 N 1314, (3 Şubat 1897).

esastır. Bu yeniden yapılanma Avrupalı uzmanların yönetimi altında gerçekleştirilecektir. Kesin hükümler, yalnızca düzenli emirler altında ve yasal olarak bunları yapmaya yetkili memurlar tarafından gerçekleştirilebilen tutuklama koşullarını düzenleyecektir.

6. Pera’da yabancı temsilciler yardımıyla karma bir belediye kurulacak, çeşitli yerel Osmanlı ve yabancı unsurlar dikkate alınarak, benzer kurumlar kademeli olarak başkentin tüm bölgelerine ve imparatorluğun diğer şehirlerine yaygınlaştırılacaktır. Avrupalı bir komiser belediye ile polis teşkilatının örgütlenmesinden ve sürdürülmesinden sorumlu olacak ayrıca bütçelerini oluşturarak bunun yürütülmesini sağlayacak. Müzakereler ise resmi olarak yayınlanacak.

7. 1865 tarihli basın kanunu harfiyen uygulanacaktır. 1867 Nizamnamesi ile oluşturulan geçici idarî rejime ise son verilecektir.⁴²²

Currie altı büyükelçinin yukarıdaki ıslahat planlarını hangi amaç doğrultusunda hazırladıklarını ve beklentilerinin ne olduğuyla ilgili olarak 10 Şubat’ta Salisbury’i bilgilendirdi.⁴²³ Bu arada Almanya, Fransa ve Rusya teklif edilen bazı maddelerin değiştirilmesini bunların aşırı olduğunu ayrıca bu tekliflerin Sultan’a baskı yoluyla sunulmaması gerektiğini bildirdiler.⁴²⁴

4.9.6. Islahat Programının Sultan’a Sunulamamasının Nedenleri

Tevfik Paşa büyükelçilerin müzakerelerinden bir sonuç çıkmaması üzerine 23 Ocak’ta büyük devletler nezdinde bulunan sefirlere bir telgraf gönderdi. Tevfik Paşa, büyük devletlerin teklifleri üzerine çıkacak karışıklıklardan Osmanlı Devleti’nin sorumlu tutulamayacağını bildirilmesini istedi. Paris Sefiri Salih Münir Bey de Hanatoux’a bu konuda iletişimde bulundu.⁴²⁵

Antopulo Paşa da 10 Şubat’ta Salisbury’le yaptığı görüşmede kendisine verdiği sözü hatırlatarak, İstanbul’daki müzakerelerin neticesini öğrenmek istedi.⁴²⁶ Currie’nin yapılacak ıslahatlar hakkında kendisini bilgilendirdiğini fakat henüz eline ulaşan somut

⁴²² TNA., F.O. 424/191, Inclosure 1 in No.120, Propositions signed by the Ambassadors of the Great Powers at Constantinople, January 27 (February 8), 1897.

⁴²³ TNA., F.O. 424/191, Inclosure 2 in No.120, Collective Report by the Ambassadors of the Six Great Powers, 10 February 1897.

⁴²⁴ BOA., Y.PRK.BŞK., 49/84, leff 2, 5 N 1314, (7 Şubat 1897).

⁴²⁵ BOA., HR.SYS., 1869/71, leff 1, 24 Ş 1314, (28 Ocak 1897).

⁴²⁶ BOA., HR.SYS., 1869/76, leff 1, 9 N 1314, (11 Şubat 1897).

bir bilgi olmadığı için bu konuda bir şey söyleyemeyeceğini ifade etti.⁴²⁷ Salisbury'nin bu şekilde davranmasının en büyük nedeni ıslahatın içeriğine diğer devletlerin nasıl bir cevap vereceklerini kestiremediğinden ve Sultan'a tebliğin ne zaman gerçekleşeceğini belirlenmemiş olmasından kaynaklanıyordu.

Nelidoff Denetleme Komisyonu'nun sadece Osmanlı delegelerinden oluşmasını, Avrupalı delegelerin ise bu komisyonun bir parçası olmasını istemiyordu. 9 Şubat'ta yapılan toplantıda Nelidoff Currie'nin ısrarlı baskıları sonucunda bazı konularda geri adım atmak zorunda kaldı.⁴²⁸

Alınan kararların ardından büyükelçiler arasında yeni bir tartışma başladı. Bu tartışma, alınan kararların Sultan'a ne şekilde sunulması gerektiği üzerineydi. Büyükelçiler, Saray'a münferit bir eylemde bulunmama kararı aldılar. Currie görüşme sırasında Sultan'ın belirtmesi gereken kesin bir eylem talep etmenin gerekliliği üzerinde durdu. Yapılacak ıslahatların nota ile büyük devletlere iletilmesi veya ıslahatları büyükelçilerle uyum içinde yürütmek için tam yetkiye sahip yüksek görevlilerin atanması gibi talepleri vardı. Currie, Sultan'ın ustası olduğu kaçamaklardan kaçınmak için, ıslahatların kabul edilmesinin bu zahiri işaretini gerekli görüyordu. Nelidoff ise Sultan'a ıslahatları resmî olarak sunmadan önce, teklifleri kendisine özel olarak iletip, onları bir iradede yayınlaması için üç veya dört günlük süre verilmesi gerektiğini düşünüyordu. Currie, bu tür bir harekette ciddi sakıncalar olacağına inanıyordu. Sultan II. Abdülhamid'in gecikme için sayısız sebep öne sürebileceğinden ve Saray ile elçilikler arasında usulsüz iletişimlerin bir kez başladığı takdirde, bunların elçiler arasında yanlış anlamalara yol açacağından endişe ediyordu. Currie'ye göre teklifler konusundaki tüm iletişimler Babî'î'den geçmeliydi. Bu yüzden de ilk başta özel olarak Hariciye Nazırıyla iletişimde bulunulmalıydı. Diğer taraftan Nelidoff'un önerisi diğer büyükelçiler tarafından kabul göremedi, o da bunu kendi hükümetine tavsiye etti.⁴²⁹

İngiliz Parlamentosu Avam Meclisi üyesi Stevenson 12 Şubat'ta Curzon'a altı devletin büyükelçileri tarafından hazırlanan ıslahat programının Sultan'a ne zaman sunulacağını sordu. Curzon ise programın henüz büyük devletler tarafından kabul

⁴²⁷ BOA., Y.A...HUS., 366/59, leff 5, 9 N 1314, (11 Şubat 1897).

⁴²⁸ Documents Diplomatiques Français, 1871-1914, Published by the Misistere des Affaires Etrangeres, Edit. by the Commission de Publication des Documents Relatifs aux Origines de la Guerre de 1914, 1th. Serie (1871-1914), Tome XIII, (16 Octobre 1896-31 Decembre 1897), Alfred Costes, No. 195, p. 174.

⁴²⁹ TNA., F.O. 424/191, No. 121, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 10 February 1897.

edilmediğini, sadece İstanbul'daki büyükelçiler tarafından kabul edildiğini bu yüzden de Sultan'a ne zaman sunulacağını söylemenin mümkün olmadığı cevabını verdi.⁴³⁰

Sultan'a 18 Şubat'ta Viyana'da basılan Correspondance de l'Est gazetesinin Müdürü Michel Nolinski imzalı bir rapor geldi. Nolinski raporunda büyükelçilerin hazırladıkları ıslahat programının maliye, mülkiye ve Sultan'ın yetkilerinin kısıtlanmasının istendiğini bildirdi. Avrupa'nın maliye ve mülkiye ıslahatlarına bizzat katılacakların belirten Nolinski, ıslahatın kabul edilmesi için de sekiz günlük süre verileceğini ifade etti. Sekiz günün sonunda ise büyükelçilik dragomanlarının Yıldız Sarayı'na gelerek cevap isteyeceklerini ve ardından dört günlük bir süre daha tanıyacaklarını iddia etti. Bu sırada büyükelçiler de Babıâli'ye gidip kırk sekiz saatlik ultimatomu tebliğ edeceklerdi. Nolinski bazı büyükelçilerin sadece yirmi dört saatlik süre verilmesi fikrinde olduklarını hatta programı Sultan'a kabul ettirmek için devletlerin donanmalarını İstanbul'a gönderme kararı aldıklarını bildirdi. Nolinski Avrupa'nın bu kararında aldandığını çünkü donanmaların Çanakkale'den zorla geçmek istedikleri gün büyük devletler arasında ihtilaf çıkacağına inanıyordu.⁴³¹

Girit isyanının yeniden patlak vermesi, Yunanistan'ın adaya asker ve mühimmat sevkiyatına başlaması İstanbul'daki havayı bir anda değiştirmişti. Paris Sefiri Münir Bey, Sultan'ın ıslahatları bir an önce kabul etmekten memnuniyet duyacağını, bunların içerisinde kabul edilecekleri ve reddedilecekleri kararlaştıracak bir şuraya havale edeceğini Hanotaux'a ifade etti. Hanotaux da Cambon'la iletişime geçerek, görüşme hakkında fikrini sordu. Currie ise meslektaşlarından edindiği izlenime göre mevcut kriz sırasında ıslahat önermenin yararsız olacağı konusunda hemfikir olduklarına dair Salisbury'i bilgilendirdi.⁴³²

Salisbury'le 26 Şubat'ta yeniden görüşme fırsatı bulan Antopulo Paşa ise Salisbury'nin büyükelçilerin hazırladığı ıslahat programı hakkında kendisine verdiği sözü yeniden hatırlattı. Salisbury, ıslahat programı hakkında şimdilik açıklama yapmayı uygun bulmadığını söyledi.⁴³³

⁴³⁰ HC Deb 12 February 1897 vol 46 c276.

⁴³¹ BOA., Y.PRK.BŞK., 49/96, leff 1, 16 N 1314, (18 Şubat 1897).

⁴³² TNA., F.O. 424/191, No. 145, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 23 February 1897.

⁴³³ BOA., Y.PRK.EŞA., 26/21, leff 1, 24 N 1314, (26 Şubat 1897).

Currie'yle 17 Mart'ta özel görüşme gerçekleştiren Tevfik Paşa Currie'ye, Yıldız'da Sultan'la yaptığı görüşmenin muhtevası hakkında bahsetti. Sultan'ın kendisiyle ıslahatlar hakkında konuştuğunu ve büyükelçilerin niçin hala girişimde bulunmadıklarını sorduğunu söyledi. Tevfik Paşa da devletlerin henüz tüm noktalarda anlaşmamış olmalarından veya uygun bir anı ve Girit sorununun mevcut aşamasının sona ermesini beklemelerinden kaynaklanabileceği yorumunda bulundu. Sultan daha sonra Tevfik Paşa'ya ıslahatların ne olduğunu anlatıp anlatamayacağını sormuş ve Tevfik Paşa da kesin bilgisi olmadığını, ancak bunların Sultan'a veya devletin çıkarlarına zararlı hiçbir şey olmadığını inanmak için nedenleri olduğunu söylemiştir. Tevfik Paşa, daha sonra, Saray maiyetinin yol açtığı fesat hakkında Sultan'la oldukça açık bir şekilde konuştuğunu da Currie'ye belirtmiştir. Tevfik Paşa gerçeğin bu kapılardan asla giremeyeceğini çünkü çevresinin onu aldatanlarla dolu olduğunu söylemiştir. Sultan Tevfik Paşa'ya bu konuda suçlu olan kişilerin isimlerini sormuş ancak o herhangi bir kişiyi seçmeyi reddetmişti. Sultan, bu görüşün başkaları tarafından paylaşılıp paylaşılmadığını sorması üzerine Tevfik Paşa olumlu cevap vermiş ve büyükelçilerin de kendisi kadar bu duruma aşina olduklarını söylemiştir. Currie ise Tevfik Paşa'ya işlerin kritik durumu nedeniyle ıslahatların sunumu gecikmiş olsa da devletlerin bunlara ilişkin niyetlerini herhangi bir şekilde değiştirmiş olduklarının varsayılmaması gerektiğini söylemiştir. Doğru an gelir gelmez, bunlar tartışılmak üzere değil, derhal icra edilmek üzere sunulacaktı. Currie, diplomatik hizmette uzun yıllar geçiren ve Berlin Sefirliği görevinden Hariciye Nazırı olmak için ayrılan Tevfik Paşa'nın, ülkesinin ancak devletlerin müdahalesi ve Saray'ın keyfi yönetimine sahip yetkilerin kısıtlanmasıyla kurtulabileceğine inandığını düşünüyordu.⁴³⁴

Fransa Büyükelçisi Cambon 8 Nisan 1897'de meslektaşlarına, müzakereler sonucu alınan ıslahatları Sultan'a sunma zamanının geldiğini düşünüp düşünmediklerini sormuştu. Currie ve meslektaşları ya Girit'teki durum sona erene kadar ya da Sultan kendisini teslim olmaya zorlayacak bir duruma gelene kadar, beklemenin gerekli olduğu konusunda fikir belirttiler. Ardından da Currie Salisbury'e şu anda ıslahatlarla ilgili hiçbir şeyin yapılamaz olduğunu bildirdi.⁴³⁵ Böylelikle de büyükelçilerin yaklaşık üç

⁴³⁴ TNA., F.O. 424/191, No. 211, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 18 March 1897.

⁴³⁵ TNA., F.O. 424/191, No. 274, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 8 April 1897.

buçuk ay yapmış oldukları toplantılar herhangi bir girişimde bulunulmadan sonuçsuz kalmıştır.

4.10. GORDON BENNETT'İN İSTANBUL SEYAHATI VE CURRIE'NİN ENDİŞESİ

New York Herald'ın sahibi Gordon Bennet⁴³⁶ 1897'nin Eylül Ayında kendi yatıyla İstanbul'a ziyaret gerçekleştirdi. İstanbul'da oldukça sıcak karşılanan Bennet, Sultan tarafından özel olarak kabul edildi. Sultan II. Abdülhamid Bennet'den Anadolu'daki durum ve bölgedeki son karışıklıkların sebepleri ile etkileri hakkında rapor hazırlamak için bir komiser göndermesini rica etti. Bu görev için Sultan'ın ilk önerdiği isim Sidney Whitman⁴³⁷ oldu. Ancak Bennett adı gazete okuyan halkın gözünde daha az göze çarpan bir adamı atamanın daha doğru olacağına dikkat çekti ve Dr. Hepworth'u⁴³⁸ önerdi. Bu öneri Sultan II. Abdülhamid tarafından kabul edildi.

Currie, Dr. Hepworth'un Trabzon üzerinden yola çıkması üzerine Salisbury'i bilgilendirdi. Dr. Hepworth'un yanında Sultan'ın önerdiği Whitman ile iki yaver ve Osmanlı delegeleri bulunuyordu. Currie komisyonda Osmanlı yetkililerinin olması nedeniyle tarafsız bilgi almakta ciddi zorluklarla karşılaşmasının mümkün olduğuna dair Salisbury'e uyarıda bulundu. Currie komisyon yola çıkar çıkmaz Trabzon ve Erzurum'daki konsoloslarına, dikkat çekmeden Hepworth'un önüne kendi hazırladıkları raporların konması için talimat verdi. İngiliz Konsolosu Longworth, bunu yaptığını ancak çabalarının sonucunun şüpheli görüldüğü konusunda Currie'ye bilgi verdi.⁴³⁹

Dr. Hepworth'un görevi hakkında İstanbul'dan gönderdiği ilk mektup New York Herald gazetesinin 8 Kasım 1897 tarihli nüshasında yayınlanmıştı.⁴⁴⁰ Erzurum İngiliz

⁴³⁶ Amerika'da Birleşik Devletleri'nde popüler gazeteciliğin gelişmesinde en önemli kişilerden biri olarak tanınmaktadır. Zamanın belki de en etkili Amerikan gazetesinin sahibiydi. Beau Riffenburgh, "James Gordon Bennett, the New York Herald and the Arctic" *Polar Record*, Volume 27, Issue 160, January 1991, pp. 9-16.

⁴³⁷ Sidney Whitman özellikle 1895 Ermeni olayları sırasında Avrupalı gazetecilerin aksine Osmanlı lehine yayınlar yapmış ve durumundan dolayı Sultan birçok kez kendisini yüksek bir maaşla hizmetine almaya çalışmışsa da Whitman bunu kabul etmemiştir. Orhan Koloğlu, *Curnalcilikten Teşkilatı Mahsusa'ya*, Kırmızı Kedi Yay., İstanbul 2017,

⁴³⁸ Hepworth'un bu gezinin ardından yazdığı kitabı objektif bir gözlemin ürünü olmuştur. George Hughes Hepworth, *Through Armenia on Horseback*, E P Dutton, New York 1898.

⁴³⁹ TNA., F.O. 424/192, No. 214, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 24 November 1897. Dr. Hepworth'un yaptığı ve gezi ve incelemeler New York Herald gazetesi tarafından neredeyse gün gün takip edilmiş ve gazetede bu seyahat ve incelemelerle ilgili çokça haber yapılmıştır. BOA., HR.SYS., 66/59, leff 1-19, 14 C 1315, (10 Kasım 1897); BOA., Y.A...HUS., 380/9, leff 6, 14 C 1315, (10 Kasım 1897).

⁴⁴⁰ BOA., HR.SYS., 66/67, leff 3, 16 C 1315, (12 Kasım 1897).

Konsolosu Graves ise Hepworth ve ekibi hakkında 8 Aralık'ta Currie'ye bir rapor gönderdi. Dr. Hepworth'un Erzurum'da kaldığı süre boyunca her iki tarafı da dinleme fırsatı bulduğunu, Ermeni sorunu konusunda oldukça ilgisiz ve tarafsız olduğunu fark ettiğini bildirdi. Ancak bu konuda Dr. Hepworth ile arasında önemli görüş ayrılıklarının olduğu görülen ortağı Whitman için aynılarının söylenemez olduğuna da dikkat çekti. Graves her ikisinin de Kürt sorununa dikkat çektiklerini ve bu sorunu çözmek için birtakım planlar hazırlayarak, konuyu haber yapma niyetlerini dile getirdiklerini bildirdi. Ayrıca Erzurum Valisi Rauf Paşa'nın idaresi hakkında da çok olumlu bilgiler verdiklerini de raporunda açıkça ifade etmiştir.⁴⁴¹

Currie 24 Kasım 1897 tarihli 770 numaralı mektubunda, New York Herald'ın muhabiri Dr. Hepworth'un, Anadolu'daki son olayların nedenlerini ve etkilerini araştırmak amacıyla yaptığı gezi hakkında ayrıntılı bir rapor göndermişti. Buna göre Dr. Hepworth, Trabzon, Erzurum, Bitlis, Van ve olayların yaşandığı diğer merkezleri ziyaret ettikten sonra İstanbul'a dönmüştü. Bununla birlikte Currie, New York Herald'ın Paris baskısından alınan bilgilerin, araştırmalarının genel sonucunu göstermesi bakımından, okumaya değer olabileceğini düşünüyordu. Gazetenin Paris baskısında: *"Bitlis'ten yazan Dr. Hepworth, fanatizm kuşkusuz alevi körüklese de çatışmanın gerçek kaynağının, birbirlerinden çok da farklı olmayan Kürtler ve Ermeniler arasındaki doğal ve köklü düşmanlıkta aranması gerekmektedir. Günlük hayatın uzlaşmaz alışkanlıkları gibi din farklılıkları, konar göçer Kürtler yerleşik Ermenileri doğal av olarak görüyor. Dr. Hepworth, Sultan'ı doğrudan katliam emrini vermekten beraat ettirir ancak onu devletin eyaletlerinde neler olup bittiği konusunda kusurlu bir cehaletle suçlar ve bir anlık paniğe teslim olduğunu ve hayali bir isyanın bastırılması için emir verdiğini düşünür. Dr. Hepworth Kürtler ve Ermeniler arasında her zaman köklü bir düşmanlığın var olduğu görüşünü savunmaktadır,"* ifadelerine yer verilmiştir. Currie'nin bu ifadelere karşılık yorumu ise; *"gerçek fark, milliyeti ne olursa olsun, dağların insanları ile ovaların insanları arasındaydı ve son birkaç yılda aralarında büyüyen düşmanlık, Türk yetkililerin işiydi"*⁴⁴² şeklinde olmuştur.

⁴⁴¹ TNA., F.O. 424/195, Inclosure in No. 2, Consul Graves to Sir P. Currie, 8 December 1897.

⁴⁴² TNA., F.O. 424/195, No. 75, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury, 9 March 1898. Gazetenin Paris baskısında Dr. Hepworth'un yer alan diğer ifadeleri ise şu şekildedir: *"Sultan'ın bu katliamlar hakkında veya bu Kürt bölgesinin durumu hakkında çok şey bildiğine inanmıyorum. Bu iddiayı yapmak için iyi nedenlerim var. Kusursuz bir inziva hayatı yaşıyor, taşrasını hiç ziyaret etmiyor, asla kendi*

4.11. CURRIE’NİN İSTANBUL BÜYÜKELÇİLİĞİ’NDEN AYRILMASINA NEDEN OLAN GELİŞMELER VE İSTANBUL’DAN AYRILIŞI

1898’e geldiğinde Currie’nin İstanbul’dan ayrılmasına artık kesin gözüyle bakılıyordu. Bunun da birçok nedeni vardı. İlk olarak soğuk bir karaktere sahip olan Currie, İstanbul’da görev yaptığı süre boyunca kendisini hiçbir zaman sevdirememiştir. Mabeyn İkinci Kâtibi Arap İzzet Holo Bey Currie’nin Sultan’dan yeteri kadar teveccüh görmediğini hatıratında açıkça ifade etmiştir.⁴⁴³ Birtakım yetkilerin Saray’dan alınıp Babıâli’ye verilmesi için yaptığı girişimler kendisinin istemeyen adam olmasına neden olmuştur.⁴⁴⁴ Osmanlı Devleti’ni ilgilendiren hayati meselelerde uzlaşmaz tavır sergilemesi, Sarayla olan iletişimde sert bir dil kullanması, Sultan nezdinde hiçbir vakit gerekli saygıyı görememesine neden olmuştur. Hatta 1898’de İstanbul’daki görevinden ayrılıp Roma’ya tayin olduğu sırada, kendisinin yeniden İstanbul’daki görevine iade edileceğine dair iddialar çıkması üzerine Sultan, bunun engellenmesi için Londra Sefaretine emir dahi göndermişti.⁴⁴⁵

Bazı talepleri kendi ortaya atmasa bile bu taleplerin en ateşli savunucusu olması ise İngiliz nüfuzunu İstanbul’da iyice azaltmıştı. Hatta ıslahatlar ve Girit meselesi sırasında takındığı tavır sebebiyle neredeyse istenmeyen adam ilan edilecekti. Tüm bunlarda uzun yıllardır İstanbul’da görev yapan Rus Büyükelçisi Nelidoff’un Currie üzerinden kurduğu oyunların da büyük etkisi olmuştur. Büyükelçiler Calice, Nelidoff ve Cambon her biri Sultan tarafından bizzat nişanla onurlandırılırken, Currie’nin görev yaptığı süre içerisinde hiçbir elçilik çalışanı ve kendisi Sultan’dan herhangi bir nişan almamıştır.⁴⁴⁶

Uzun yıllar Osmanlı hizmetinde çalışmış olan İngiliz Woods Paşa da Currie hakkında birtakım yorumlarda bulunarak, elçilik görevinin başarısızlıkla sonuçlanmasının nedenlerine değinmiştir. Woods Paşa, Sultan II. Abdülhamid’in kendisiyle temasa geçen herkes tarafından kabul edilen büyük kişisel bir çekiciliği olduğunu ve hatta bunun ondan nefret eden Currie tarafından bile kabul edildiğini

bahçesinden öteye gitmiyor ve her bir haber çeşitli kişisel çıkarları olan bir saray kliği tarafından süzülüyor.” TNA., F.O. 424/195, Inclosure in No. 75, Extract from the Paris Edition of the “New York Herald”.

⁴⁴³ Abdülhamid’in Kara Kutusu Arap İzzet Holo Paşa’nın Günlükleri, (Yayına Haz. İbrahim Küreli), I. Cilt: Metin, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2018, s. 96-97.

⁴⁴⁴ Koloğlu, *Abdülhamid Gerçeği*, s. 290.

⁴⁴⁵ BOA., Y.PRK.EŞA., 30/40, leff 2, 8 S 1316, (28 Haziran 1898).

⁴⁴⁶ Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, H. 1313 (M. 1895), Def’a 8, Dersaadet Matba-i Amire, s. 984-1016.

savunuyordu. Çünkü Currie, Sultan'ı iradesine boyun eğdirememiş ve her ne yaptıysa Babiâli'ye eski otoritesini geri kazandıramamıştı.⁴⁴⁷

Woods Paşa Currie'nin İstanbul'a ilk atandığında onunla birkaç kez görüşme fırsatı bulmuştu. Currie'nin Osmanlı ile dostane görüşlere sahip olduğunu ve Osmanlı'yı güçlendirmek için İstanbul'a geldiğini ancak daha sonra benimsediği politikayı zayıflatacak şekilde hareket ettiğini düşünüyordu. Sultanla uğraşmak için selefi Sir Clare Ford'dan daha güçlü bir adam aranıyordu ve Currie de şüphesiz güçlü bir adamdı. Currie, Lord Stratford de Redcliffe gibi bir otokrattı ve Türkler tarafından her zaman böyle anılan Lord Stratford'un büyükelçi olduğu sırada Sultan Abdülmecid'e yaptığı gibi, Sultan II. Abdülhamid'e hâkim olmayı umuyordu. Ancak 1853-56 Kırım Savaşı'ndan bu yana hem İngiltere'de hem de Osmanlı'da zamanın getirdiği büyük değişiklikleri ve her birinin uğraşmak zorunda olduğu sorunları ve en önemlisi Sultan'ın karakteri arasındaki büyük farkı hesaba katmamıştı.⁴⁴⁸ Buna rağmen Sultan'ın gücünü sınırlamaya ve eski otoritesini Babiâli'ye geri vermeye çalıştı. Sultan'a doğrudan Yıldız'daki klikler üzerinden yaklaşan rakiplerinin aksine Currie, yalnızca eski tanınan kanallardan resmi olarak işlem yaptı. Woods Paşa tüm bunlarda Currie'nin Sultan'ı kazanmak için Stratford gibi elinde askerî ve maddî güvenceleri verebilecek hiçbir kuvvet olmamasına bağlıyordu. Currie'nin Ermeni ıslahatları konusunda "karşı geldiği" haliyle, bir Rus tuzağına düştüğünü savunan Woods Paşa, Sultan'ı Anadolu'da Ermenilerin yaşadığı yerlerde özerklik vermeye zorlamakla büyük bir hata işlediğini düşünüyordu. Aslında Currie İngiliz Hükümeti tarafından Ermenilere yönelik muamelesi nedeniyle Sultan II. Abdülhamid'in gözünü korkutmak için gönderilmişti.⁴⁴⁹ Currie eğer sonradan olduğu gibi, rakiplerinin bazı silahlarını kullanmaya tenezzül etseydi ve Osmanlı'nın iyiliği için çabalarını doğrudan Sultan'a uygulasaydı ve istenen değişiklikleri yapmak için bu kadar acele etmeseydi, her halükârda daha başarılı olurdu. Sultan, Currie'ye bir müttefik ve arkadaş olarak bakmaya oldukça hazır olduğu için iyi bir başlangıç yapmıştı. Bununla birlikte Currie'nin gururu, resmi kabul resepsiyonunda

⁴⁴⁷ Sir Henry F. Woods, *Spun yarn From the Strands of a Sailor's Life Afloat and Ashore Forty-Seven Years Under the Ensigns of Great Britain and Turkey*, Vol. II, Hutchinson & CO. Paternoster Row, London 1924, p. 114.

⁴⁴⁸ Salisbury zaten her defasında İngiltere'nin Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yanında yer alarak "yanlış ata oynadığını" ifade ediyordu. Anna Clark, *A "Lasting Solution": The Eastern Question and British Imperialism, 1875-1878*, (Unpublished Ph. D.) University of Minnesota, Minnesota 2012, s. 13.

⁴⁴⁹ BOA., Y..PRK.HR., 19/47, leff 1, 29 Z 1311, (3 Temmuz 1894); Cunningham, *Eastern Question in the Nineteenth Century*, *Collected Essays*, p. 229-230.

meydana gelen gecikme ve meslektaşlarının bunu açıklamak için sunulan mazeretlere karşı şüpheli gülümsemeleri ile biraz zedelenmişti.⁴⁵⁰

Sultan, Currie'yle buluştuğunda onu zarif bir şekilde karşılamış ve ertesi gün Saray'da Currie'nin ve Woods Paşa'nın eşlerinin hazır bulunduğu akşam yemeği çok hoş ve samimi bir ortamda geçmişti. Sultan, Currie ve eşi Mary Montgomerie hakkında öğrenebileceği her şeyi öğrenmeye özen göstermiş, Currie'nin eşinin bir yazar olduğunu öğrenmiş ve birkaç roman yazmış, nüshalar göndermiş ve yemekten sonra hanımlarla sohbet ederken onlara atıfta bulunmuştur. Ne yazık ki, ardından gelen Ermeni olayları ve Currie'nin savunduğu güçlü politika, aralarında dostane ilişkilerin sürdürülmesine çok zarar veren bir duygu durumuna neden olmuştu.⁴⁵¹

Aslında Currie'nin durumunu zorlaştıran bir diğer etken de Salisbury olmuştur. Dışişleri Bakanlığını da uhdesinde bulundurarak iktidara geldiği 1895'in yazından itibaren dış politikanın da dümenine geçmiş⁴⁵² ve büyükelçilere bizzat kendisi talimatlar göndermiştir. Currie ile eskiye dayanan dostlukları ve kendisinin Türk Departmanına göstermiş olduğu ilgi nedeniyle bu talimatlara en fazla maruz kalan kişi de İstanbul Büyükelçisi Currie olmuştur.⁴⁵³

İstanbul'daki büyükelçilerin 1896'ın son günlerinde başlattıkları toplantılar da Currie'nin İstanbul'dan ayrılmasında etkili olmuştur. Morning Post'un haberine göre Coningsby Disraeli, Currie'nin Sultan II. Abdülhamid üzerinde itimada sahip bir kişi olmadığı gerekçesiyle ıslahatların denetlenmesi için İstanbul'a özel yetkili bir kişinin elçi olarak gönderilmesini talep etmişti.⁴⁵⁴

Gerçekten de 26 Ocak 1897'de İngiliz Parlamentosunda Currie hakkında çok ağır ifadeler kullanılmıştır. Currie'nin özellikle toplantılar sırasında takındığı olumsuz ve sert tavır ile Sultan'ın üzerinde uyguladığı baskının, İngiliz hâkimiyetindeki yaklaşık elli milyon Müslümanı olumsuz etkilediği gerekçesiyle eleştirilere uğramıştır.⁴⁵⁵

⁴⁵⁰ Burada kastedilen güven mektubunu sunma meselesiydi ve Currie yaklaşık 1 ay bekletilmişti.

⁴⁵¹ Woods, *Forty-Seven Years Under the Ensigns of Great Britain and Turkey*, p. 178-180.

⁴⁵² Salisbury 1895'te kariyerinin zirvesindeydi ve Avrupa'nın en etkili diplomatıydı. Zara Steiner, "The Last Years of the Old Foreign Office, 1898-1905", *The Historical Journal*, 1963, Vol. 6, No. 1 (1963), pp. 59-90.

⁴⁵³ Lady Gwendolen Cecil, *Life Of Robert Marquis of Salisbury*, Vol. V., 1892-1898, The Isis Press, Istanbul 2017, s. 33.

⁴⁵⁴ BOA., HR.SYS., 1869/66, leff 1, 22 Ş 1314, (26 Ocak 1897).

⁴⁵⁵ HC Deb 26 January 1897 vol 45 cc577-98.

Coningsby Disraeli konuşmasının bir bölümünde: “İstanbul’daki büyükelçimiz, çok hassas bir karaktere bürünen müzakereleri yürütecek adam değildi. Sultan’ın İngiltere büyükelçisi ile konuşmadığına dair iddialar var. Sultan doğru ya da yanlış yapmış olsun, bu ülkenin akredite büyükelçisinin, Avrupa’daki herhangi bir başka ülkenin İstanbul’daki elçisinden daha düşük bir konumda olması uygun değildir. Fransa, Rusya ve Almanya’nın büyükelçilerinin istedikleri her fırsatta Sultan’la görüştükleri açık bir gerçektir. İngiliz büyükelçisi, dili ve eylemleriyle Sultan’ın itibarından ve güveninden kendini soyutlamıştı. Halihazırda Babiâli’nin lehinde olan ve İngiliz büyükelçisinin sağlayamadığı reform ve kendi yurttaşları için telafi tedbirlerini alabilen Rus diplomatlarıydı. Bütün bunlar İngiliz konumunu zayıflatmak için çok ileri gitti. Türkler, İngiltere’nin Rusya’nın oynadığı oyunu neden görmediğini anlayamadı. İngiltere İstanbul’daki Rus prestijinin artmasıyla, Akdeniz’deki deniz gücünün zayıfladığını, Mısır ile Süveyş Kanalı üzerindeki hâkimiyetini ve Hindistan’a giden yolunu tehdit edildiğini görecektir,” diyerek Currie’nin geri çağrılmasını talep etmiştir.⁴⁵⁶

Parlamentodaki aynı oturumda Ashmead Bartlett de Currie ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin son iki yılda iyice gerginleşmiş olduğunu kabul ederken, bunun Avrupa kabinelerinin tamamında bilindiğini ifade etmiştir. Currie’nin pozisyonunun devamının imkânsız hale geldiğini belirten Bartlett, büyükelçinin İstanbul’da nüfuzdan yoksun olduğunu ancak yine de geri çağrılana kadar diplomatik ilişkileri nazik bir şekilde yürütmesinin görevi olduğunu söylemiştir. Bartlett aksi halde İngiltere’nin İstanbul üzerindeki politikasının başarısız olacağını iddia etmiştir.⁴⁵⁷

Bartlett özellikle 1896’da yayınlanan Blue Book’ta verilen bilgilerden dolayı Currie’nin tarafsızlığına açıkça itirazda bulunmuştu. Çünkü bu kitapta yer alan bilgiler Currie’nin gönderdiği raporlara dayanıyordu. Currie bu raporlarında son bir yılda 25.000 Ermeni’nin öldürüldüğünü iddia ederken Bartlett söz konusu rakamların abartılı olduğunu ve Currie’nin objektif davranmadığını açıkça ifade etmişti.⁴⁵⁸

⁴⁵⁶ HC Deb 26 January 1897 vol 45 cc577-98; BOA., HR.SYS., 1869/69, leff 1, 23 Ş 1314, (27 Ocak 1897).

⁴⁵⁷ HC Deb 26 January 1897 vol 45 cc577-98.

⁴⁵⁸ Oded Y. Steinberg, “The Confirmation of the Worst Fears: James Bryce, British Diplomacy and the Armenian Massacres of 1894-1896”, *Études arméniennes contemporaines*, 11/2018, pp. 15-39.

Currie'nin Sultan II. Abdülhamid ile gerginlik yaşamasına neden olan en büyük olay Ermeni Meselesi olmuştu. Currie'nin Ermeni olayları karşısında takındığı olumsuz tavır⁴⁵⁹ iki ülke arasındaki ilişkilerin neredeyse kopma noktasına gelmesine neden olmuştu. Her ne kadar Ekim 1897'de Sultan II. Abdülhamid Currie'ye Ermeni Meselesinin artık kapandığını söylemişse⁴⁶⁰ de bu sefer Currie Girit Valiliği meselesi üzerinden baskılarına devam etmiştir. Sultan da bunun üzerine İngiliz Henry Woods Paşa'ya bir mektup vererek Londra'ya Currie'nin görevden alınması için göndermek zorunda kalmıştır.⁴⁶¹

Currie İstanbul'da görev yaptığı süre boyunca bir diplomatın işleyebileceği bütün hataları işlemiştir. Görev süresince mutlak hâkimiyete sahip bir hükümdar gibi hareket etmiş ve Osmanlı devlet adamlarıyla görüşmelerinde saldırgan ve sert bir dil kullanmıştı. İngiliz basınının ve parlamento üyelerinin Sultan'a karşı saldırgan bir dil kullanmaları, İngiltere'nin İstanbul büyükelçisinin bu şekilde bir üslupla hareket etmesini asla gerekli kılmamalıydı. Bu arada Currie'nin zorba bir yapıya sahip olduğunu düşünenler sadece Osmanlılar değildi. Elçilik çalışanları da Currie'nin zorba bir yapıya sahip olduğunu açıkça ifade etmişlerdi.⁴⁶²

Currie'nin Sultan'a ve devlete karşı yaptığı hatalar sadece Osmanlı Devleti'ndeki değil bütün doğu ülkelerindeki Müslümanları öfkelenmişti.⁴⁶³ Hatta Almanya'nın Kahire Baş Konsolosu Von Metternich'e göre 1896'ın son günlerinde Currie'nin Sultan II. Abdülhamid'i tahtan indirmek istediğini hükümetine rapor etmişti.⁴⁶⁴

Hatta Currie bir keresinde Sultan'la Ermeni meselesini görüştüğü sırada bacak bacak üstüne atmış ve yüksek sesle Hristiyanlara kötü davranıyorsun diyerek sesini yükseltmiştir.⁴⁶⁵ Sultan ise bu durum karşısında sakinliğini koruyarak, iki ülke arasında büyük bir krizin çıkmasının önüne geçmiştir.

⁴⁵⁹ Sir Edwin Pears, *Life Of Abdul Hamid*, Constable & Company LTD, London 1917, p. 232-233.

⁴⁶⁰ Selim Deringil, "The Armenian Question Is Finally Closed": Mass Conversions of Armenians in Anatolia, during the Hamidian Massacres of 1895–1897", *Comparative Studies in Society and History*, Apr., 2009, Vol. 51, No. 2 (Apr., 2009), pp. 344-371.

⁴⁶¹ Süleyman Kani İrtəm, *Sultan Abdülhamid ve Yıldız Kamarillası (Yıldız Sarayı'nda Paşalar, Beyler, Ağalar ve Şeyhler)*, Temel Yay., İstanbul 2003, s. 236-237.

⁴⁶² Sir Thomas Hohler, *Diplomatic Petrel*, John Murray, London 1942, p. 10.

⁴⁶³ BOA., Y..MTV., 179/18, leff 2, 7 M 1316, (28 Mayıs 1898).

⁴⁶⁴ John Burman, *Britain's Relations With The Ottoman Empire During The Embassy of Sir Nicholas O'Connor to The Porte, 1898-1908*, The Isis Press, Istanbul 2010, p. 42.

⁴⁶⁵ Sultan Currie'nin bu davranışına daha sonra resmi bir resepsiyonda karşılık vermiştir. Uzun süre dışarıda kabul için bekletilen Currie daha sonra soğuk bir odaya alınmış ve kendisi bundan dolayı hasta

Currie'nin İstanbul'da kendini güvende hissetmediğine ve hayatına kasten bir teşebbüsten korkulduğuna dair Petersburg'da bir söylenti yayılmıştı. Alman Büyükelçisi Radolin bunun Currie'nin ateşli tavrından, dikkatsiz sözlerinden ve Müslümanların öfkesini çekmesinden kaynaklandığını düşünüyordu. Radolin Currie'nin Sultan II. Abdülhamid hakkında kendisine birkaç kez “*imparatorluktaki generallerden bazılarının bu zayıf ve zavallı adamı neden bıçaklamadıklarını anlamadığını*” söylediğini hükümetine bildirmişti.⁴⁶⁶ Ancak Almanya'nın Londra Büyükelçisi Hatzfeldt ise Londra'da görüşme fırsatı bulduğu eski arkadaşı Currie'nin kendisine “*Sultan'ın konumunu sarsmak şöyle dursun, şartlar el verdiği ölçüde, onu korumak için elinden gelini yaptığını*” söylediğini rapor etmişti.⁴⁶⁷

İngiltere'nin Doğu politikası hakkında etrafta uyanan şüphenin tamamen asılsız olduğu konusunda Alman Büyükelçisi Hatzfeldt ile görüşme yapan Salisbury ancak bunun temelsiz olmadığını nedeninin de Currie olduğunu açıkça kendisine söylemiştir. Currie'nin sürekli olarak Osmanlı Devleti'ne karşı benimsediği düşmanca tavrın, Babiâli'nin İngiliz büyükelçisini iki kez geri çağırmayı önermeye zorladığını kabul ederek, İngiltere'nin Doğu'da daha dostça bir politika benimsemek istediğini ifade etmiştir.⁴⁶⁸

Almanya Dışişleri Bakanlığı görevinin ardından İstanbul'a büyükelçi olarak atanan Marschall von Bieberstein, Currie'nin en büyük karakteristik özelliğinin kendisine verilen talimatları yerine getirme konusundaki çekingenliği olduğunu ve bunun daha önce hiçbir İngiliz büyükelçisinde görülmeyen bir nitelik olduğunu düşünüyordu. Currie'nin bunu yapma yeteneğinden yoksun olduğunu nedeninin ise zamanında yaptığı yanlışlıklardan kaynaklandığına inanıyordu. Marschall'a göre

olmuştur. Ancak Currie karşılaştığı bu muameleye herhangi bir itirazda bulunmamıştır. Engin Deniz Akarlı, *The Problems of External Pressures Power Struggles, and Budgetary Deficits in Ottoman Politics under Abdulhamid II (1876-1909): Origins and Solutions*, (Unpublished Ph. D.), Princeton University, 1976, s. 52.

⁴⁶⁶ Die Grobe Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914, 10. Band: Das türkische Problem 1895, Nr. 2443, p. 83. Yine bazı Alman diplomatik kayıtlarında ise Currie'nin Ermeni sorunu karşısında Sultan II. Abdülhamid hakkında “*kana susamış canavar*” diye bahsettiği açıkça ifade edilmiştir. Die Grobe Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914, 12. Band: Alte und neue Balkanhandel 1896-1899, Nr. 3073, p. 226.

⁴⁶⁷ Die Grobe Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914, 10. Band: Das türkische Problem 1895, Nr. 2449, p. 95.

⁴⁶⁸ Die Grobe Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914, Sammlung der Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes 14. Band: Weltpolitische Rivalitäten, (Editor: Johannes Lepsius, Albrecht Mendelssohn-Bartholdy, Friedrich Thimme) Nr. 3823, p. 282, Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte M. B. H. in Berlin W 8, 1924.

Currie'nin en zayıf noktası ise soğukkanlılığını kaybetmeden ne Sultan'la ne de Babiâli yetkilileriyle konuşamamasıydı.⁴⁶⁹ New York Journal gazetesi dahi bir elçinin gönderildiği devletin lideriyle neden iyi ilişkiler sürdürememesi gerektiğinin cevabını arayarak Currie'yi eleştiriyordu. Gazetede yer alan makalede Currie'nin Sultan'a karşı tavrının “*mahkemedeki bir savcı gibi olduğu*” açıkça ifade edilmiştir.⁴⁷⁰

Currie ile Sultan arasındaki ilişkiler İngiliz basınında da uzun süre gündem olmuştu. Gazeteler tarafından ortaya atılan birtakım iddialar ikili arasındaki ilişkilerin daha da gerginleşmesine neden olmuştur. Currie'nin İngiliz Kraliçesi'nin mektubunu Sultan'a sunmak için soğuk bir odada yaklaşık bir saat bekletildiği ve büyükelçinin bundan dolayı hasta olduğu iddia edilmişti.⁴⁷¹ Currie de bu iddianın asılsız olduğunu göstermek için 1 Şubat 1896'da Daily News gazetesi'ne mektup göndererek, asla bekletilmediğini Sultan tarafından kendisine çok nazik davranıldığını ifade etmiştir. Currie'nin mektubu Daily News gazetesinin 3 Şubat tarihli nüshasında da yayınlanmıştır.⁴⁷²

İngiltere özellikle Fransa ile Kuzey Afrika'da yaşadığı sorunlar nedeniyle, Fransa'nın ve diğer devletlerin dikkatini Mısır'a vermesini istemiyordu. Bu yüzden de Rosebery ve Salisbury'nin Mısır ile ilgili öncelikli düşünceleri bu sorunun asla gündeme gelmemesi idi.⁴⁷³

Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi Cambon 4 Ocak 1899'da Londra'ya büyükelçi atandıktan sonra Currie'ye bir mektup göndermişti. Zaman içerisinde iki ülke arasında ortaya çıkan yanlış anlaşılmaların geçeceğini umduğunu ifade eden Cambon, dünya barışı ve sağlam liberal fikirlerin zaferi için gerekli olan samimi ilişkilerin geri getirilmesi için mümkün olan her şeyi yapmaya kararlı olduğunu yazdı. Kuzey Afrika sorunlarının diyalog yoluyla halledileceğini savunan Cambon, İngiliz-Fransız

⁴⁶⁹ Die Grobe Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914, 12. Band: Alte und neue Balkanhandel 1896-1899, Nr. 3254, p. 444.

⁴⁷⁰ Fikkretin Yavuz, *II. Abdülhamid Döneminde Bir Amerikan Elçisi, Alexander Watkins Terrell*, Babiâli Kültür Yay., İstanbul 2016, s. 326.

⁴⁷¹ The New York Times, 27 January 1896, p. 5.

⁴⁷² BOA., Y.PRK.EŞA., 23/80, leff 1, 18 Ş 1313, (3 Şubat 1896); Daily News, 3 February 1896, p. 5.

⁴⁷³ Otte, From “War-in-Sight” to Nearly War: Anglo-French Relations in the Age of High Imperialism, 1875-1898”, pp. 693-714

ilişkilerinin gerginleşmesini insan ırkı için bir felaket olarak gördüğünü ifade ederek iki ülkenin mevcut sorunlarını gidermesi temennisinde bulunmuştur.⁴⁷⁴

Currie'nin İstanbul'dan ayrılmasında etkili olan bir diğer konu da kendisinin White gibi ticarî ve demiryolu gibi meselelere karşı ilgisizliği idi.⁴⁷⁵ Currie, Ticaret Departmanı (*Commercial Department*) hakkında açıkça hiçbir şey bilmiyordu. Kendisinden önce de büyükelçiler ticaret için açıkça bir şey yapmamışlardı. Rosebery konsolosluk ticaret raporlarının hızlıca yayınlanmasını sağlayarak dışişleri bakanlığının bu açığını kapamaya çalıştı.⁴⁷⁶

Currie, Osmanlı'dan elde edilecek imtiyazlar konusunda diğer rakiplerine oranla etkisiz kaldı. Bu dönemde özellikle Fransız Büyükelçisi Cambon'un demir yolu ve ticarî alandaki girişimleri iyice artarak önemli imtiyazlar elde etmişti. Alman İmparatoru II. Wilhelm de Dışişleri Bakanı Adolf Marschall von Bieberstein'i bu görevden alarak, 1897 Kasım'ında İstanbul büyükelçiliğine tayin etmişti.⁴⁷⁷ Marschall'ın gelişi İstanbul'da Alman nüfuzunun yükselmesine yardımcı oldu. Hatta Currie 12 Ocak 1898'de Salisbury'e Osmanlı demiryolları üzerinde artan Alman nüfuzuyla ilgili olarak endişelerini dile getirmişti.⁴⁷⁸ Ülkesi adına demiryolu imtiyazları konusunda önemli adımlar atan Marschall⁴⁷⁹, Currie'nin Salisbury tarafından Roma'ya tayin edilmesinde de etkili olmuştur.⁴⁸⁰

⁴⁷⁴ Grenville, *Lord Salisbury and Foreign Policy the Close of the Nineteenth Century*, p. 232.

⁴⁷⁵ Pears, *Forty Years in Constantinople*, p. 149.

⁴⁷⁶ Tilley and Gaselee, *The Foreign Office*, p. 241.

⁴⁷⁷ 1897 yılı Alman tarihçiler tarafından "Weltpolitik" olarak nitelendirilen yeni dönemin başlangıcı olarak kabul edilir. Marschall'ın İstanbul'a gelişiyle birlikte Osmanlı ve Alman yöneticileri arasında Bağdat demiryolu konusundaki görüşmelerde de bir canlanma yaşanması en fazla İngiliz yatırımcıları tedirgin etmiştir. Currie'nin özellikle bu alanda pasif davranması kendisinin ülkesi tarafından büyük eleştirilere uğramasına neden olmuştur. Murat Özyüksel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfuz Mücadelesi (Anadolu ve Bağdat Demiryolları)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2013, s. 105-106.

⁴⁷⁸ Geoffrey Hamm, *British Intelligence and Turkish Arabia: Strategy, Diplomacy, and Empire, 1898-1918*, (Unpublished Ph. D.) University of Toronto 2012, p. 93.

⁴⁷⁹ Özellikle Marschall'ın gelişiyle Deutsche Bank ve Anadolu Demiryolları Kumpanyası'nın demiryolları üzerinden elde ettiği imtiyazlar İngiltere'nin sert protestolarına neden oldu. Currie derhal bu imtiyazları önleme teşebbüsüne girişti. İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Kronik Kitap yay., İstanbul 2018, s.126. Ayrıca Anadolu Demiryolu Şirketi'nin Bağdat hattı imtiyazını nasıl kopardığı ve Alman Büyükelçisinin faaliyetleri hakkında bkz. Süleyman Kâni İrtem, *Şark Meslesei Osmanlı'nın Sömürgeleşme Tarihi*, (Haz. Osman Selim Kocahanoglu), Temel Yay., İstanbul 1999, s. 61-91.

⁴⁸⁰ Marschall İstanbul'a gelir gelmez sık sık Hariciye Nazırı Tevfik Paşa ile görüşerek, Anadolu ve hatta İngilizlerin elinde olan demiryolları imtiyazlarını alabilmek için yoğun mesai harcamıştır. Bu girişimlerinde başarılı olan Marschall, Currie'nin İstanbul'dan ayrılmasında da oldukça etkili olmuştur. BOA., Y..PRK.HR., 25/17, leff 1-4, 29 Ş 1315, (23 Ocak 1898).

Currie'nin İstanbul'dan ayrılacağına dair görev süre boyunca birçok defa gündeme gelmişti. Currie'nin izinli olarak her Londra'ya gidişi onun başka bir büyükelçiliğe atanacağına dair iddiaların ortaya atılmasına neden olmuştu. 1895'te ilk Londra'ya gidişi üzerine kendisinin bir daha İstanbul'a dönmeyeceği Berlin'e tayin olacağı iddia edilmişti.⁴⁸¹ Alman Büyükelçisi Radolin ise Currie'nin sık sık heyecan verici olayların yaşandığı İstanbul'da olmak istemediğini ve kendisinin emekliye ayrılacak olan Paris Büyükelçisi Dufferin'in yerine geçebileceğini düşünmüştü.⁴⁸² Ancak kısa zamanda bu iddianın asılsız olduğu gazetelerde duyurulmuş⁴⁸³ ve kendisinin derhal İstanbul'a dönmesi emredilmişti.⁴⁸⁴ Currie Mayıs 1896'da da Londra'ya gittiğinde özellikle Paris'e atanacağına dair söylentiler çıkmıştı. Londra Sefiri Antopulo Paşa 20 Ağustos'ta Tevfik Paşa'ya Currie'nin Paris'e tayin olamayınca İstanbul'a döneceğine dair telgraf çekmişti.⁴⁸⁵

Currie'nin 1898'in ilk aylarından itibaren Girit Valiliği'ne Prens George'un atanması için sürekli baskı yapması Sultan II. Abdülhamid'in tepkisini çekti. Sonunda Sultan, İngiliz büyükelçiliğine iletişimden duyduğu rahatsızlığını belirten bir mesaj göndermek zorunda kaldı.⁴⁸⁶

Şubat ayına gelindiğinde ise Currie'nin İstanbul'dan ayrılacağına dair iddialar da iyice artmaya başlamıştı. Bu iddialardan da en önemlisi Paris'te ortaya atılmıştı. Paris'ten İstanbul'a çekilen 27 Şubat 1898 tarihli bir telgrafta, Philip Currie'nin Clare Ford'un yerine⁴⁸⁷ Roma'ya tayin olacağı iddia edilmişti.⁴⁸⁸

Currie 21 Mart'ta Bunsen'le birlikte Yıldız Sarayı'nda verilen davete katıldı.⁴⁸⁹ Daha sonra da Currie, Alman Büyükelçisi Marschall ve Avusturya Büyükelçisi Calice

⁴⁸¹ BOA., HR.SYS., 33/30 leff 1, 25 S 1313, (18 Ağustos 1895). Hatta Alman Berliner Tageblatt gazetesi 3 Nisan 1895 tarihli nüshasında İngiliz Büyükelçisi Currie'nin İstanbul'da kalmasının arzu edilmediğini, konumunun çok da sağlam olmadığını iddia etmişti. BOA., HR.SYS., 30/45, leff 4, 7 L 1312, (3 Nisan 1895).

⁴⁸² Die Grobe Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914, 10. Band: Das türkische Problem 1895, Nr. 2440, p. 80.

⁴⁸³ BOA., HR.SYS., 35/34, leff 6-7, 18 CA 1313, (6 Kasım 1895).

⁴⁸⁴ BOA., Y.A...HUS., 339/59, leff 2, 24 CA 1313, (12 Kasım 1895).

⁴⁸⁵ BOA., HR.SFR.3..., 456/72, leff 1, 11 RA 1314, (20 Ağustos 1896); BOA., Y.A...HUS., 357/108, leff 2, 11 RA 1314, (20 Ağustos 1896).

⁴⁸⁶ Steiner, Philip Henry Wodehouse Currie, Baron Currie (1834–1906), p. 3.

⁴⁸⁷ BOA., Y..MTV., 173/30, leff 1, 5 L 1315, (27 Şubat 1898).

⁴⁸⁸ BOA., Y..MTV., 173/17, leff 1, 5 L 1315, (27 Şubat 1898).

⁴⁸⁹ BOA., Y..MTV., 174/1317, leff 1, 27 L 1315, (21 Mart 1898).

25 Mart'ta Yıldız'da yapılan Şefkat Sergisine katıldılar.⁴⁹⁰ Currie serginin ardından Sultan'la özel olarak görüşme fırsatı buldu.⁴⁹¹ Yapılan ikili görüşmede Currie'nin İstanbul'dan ayrılacağına dair iddialar konuşulmuştur.

Currie'nin sağlık sorunlarının başlamasıyla birlikte izinli olarak Londra'ya gideceği ve bir daha da dönmeyeceği söylentileri Nisan ayı itibariyle başlamıştı. İngiliz gazeteleri ise 16 Nisan'dan itibaren Currie'nin Ağustos'ta emekliye ayrılacak olan Roma Büyükelçisi Clare Ford'un yerine Roma'ya tayin olacağını yazmaya başlamışlardı. Bu iddia 25 Nisan'da daha etkili bir şekilde ortaya atılmıştır.⁴⁹²

Londra Sefiri Antopula Paşa da 6 Mayıs'ta Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'ya Philip Currie'nin Roma'ya tayininin kesin gibi görüldüğünü ve onun yerine de İngiltere'nin Petersburg Büyükelçisi O'Conor'un tayininin muhtemel olduğunu bildirdi.⁴⁹³ 10 Mayıs 1898'de ise Currie'nin Roma Büyükelçiliği'ne atandığına dair Kraliçe'nin emirnamesi gazetelerde yayımlandı.⁴⁹⁴ Avrupa siyasi çevrelerinde Currie'nin yerine Türk yanlısı söylemleriyle bilinen deneyimli O'Conor'un atanması⁴⁹⁵, İngiltere'nin Osmanlı'ya karşı takip ettiği politikada değişikliğe gitmesi olarak yorumlandı.⁴⁹⁶ Sultan II. Abdülhamid daha sonra O'Conor'un atanması hakkında "*Currie'nin gök gürültüsü ve şimşeklerinden sonraki bahar yağmuru gibi*" olduğunu ifade etmiştir.⁴⁹⁷

Currie, 24 Mayıs'ta İstanbul'daki görevinden ayrılmadan önce İngiliz elçiliğinde elçilik çalışanları ve İngiliz tebaalarından bazılarını davet verdi.⁴⁹⁸ Elçilik Saray'a da mektup göndererek, Cuma Selamlığının olduğu gün Sultan'ın kalabalık bir maiyeti ağırlayacağı için Currie'nin özel bir görüşmek yapmak istediği gerekçesiyle huzura

⁴⁹⁰ BOA., Y.MTV., 175/23, leff 1, 2 ZA 1315, (25 Mart 1898).

⁴⁹¹ BOA., Y.MTV., 175/28, leff 1, 2 ZA 1315, (25 Mart 1898).

⁴⁹² BOA., Y.PRK.PT., 17/77, leff 1, 3 Z 1315, (25 Nisan 1898).

⁴⁹³ BOA., HR.SFR.3..., 475/39, leff 1, 14 Z 1315, (6 Mayıs 1898), BOA., Y.A...HUS., 384/56, leff 3, 14 Z 1315, (6 Mayıs 1898). O'Conor'un İstanbul'a büyükelçi olarak atandığı 24 Mayıs'ta resmî olarak İstanbul'a bildirildi. 26 Mayıs'ta ise bu atamanın kabul edildiğine dair irade yayınlanmıştır. BOA., İ.HUS., 65/14, leff 1, 5 M 1316, (26 Mayıs 1898).

⁴⁹⁴ BOA., Y.A...HUS., 384/71, leff 3, 18 Z 1315, (10 Mayıs 1898).

⁴⁹⁵ George Washburn, *Fifty Years in Constantinople and Recollections of Robert College*, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul 2012, s. 220.

⁴⁹⁶ Die Grobe Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914, 12. Band: Alte und neue Balkanhandel 1896-1899, Nr. 3342, p. 571; Documents Diplomatiques Français, 1871-1914, Published by the Ministère des Affaires Étrangères, Edit. by the Commission de Publication des Documents Relatifs aux Origines de la Guerre de 1914, 1th. Serie (1871-1914), Tome XIII, (16 Octobre 1896-31 Decembre 1897), Alfred Costes, No. 263, p. 398.

⁴⁹⁷ Burman, *Britain's Relations With The Ottoman Empire During The Embassy of Sir Nicholas O'Conor to The Porte, 1898-1908*, p. 42.

⁴⁹⁸ BOA., Y.MTV., 177/45, leff 1, 3 M 1316, (24 Mayıs 1898).

kabulün öne alınmasını talep etti.⁴⁹⁹ 25 Mayıs'ta ise hem veda etmek hem de Bunsen'ı Maslahatgüzâr olarak bıraktığını söylemek⁵⁰⁰ için eşi Mary Montgomerie⁵⁰¹ ile Sultan'ın huzuruna çıktı.⁵⁰² Oldukça samimi bir ortamda geçen görüşmede hiçbir şekilde siyasi işler konuşulmazken⁵⁰³ Sultan, Currie ve eşine Yıldız imalatından birtakım hediyeler vermiştir. Aynı gün İstanbul'dan ayrılan Currie, bir süre İngiltere'de tatil yaptıktan sonra Temmuz 1898'de Roma'da yeni görevine başlamıştır. 1903'e kadar beş yıl Roma'da görev yapan Currie, daha sonra emekliye ayrılmış ve 12 Mayıs 1906'da Hawley'de ölene kadar İngiltere'de yaşamıştır.

⁴⁹⁹ BOA., Y.PRK.TŞF., 5/38, leff 1, 29 Z 1313, (21 Mayıs 1898).

⁵⁰⁰ BOA., Y.MTV., 177/95, leff 1, 4 M 1316, (25 Mayıs 1898).

⁵⁰¹ Kendisi bir yazar olan Mary Montgomerie edebiyat dünyasında daha çok Violet Fane ismiyle bilinmektedir. Algernon Charles Swinburne, *The Swinburn Letters, 1890-1909*, Vol. 6, Yale University Press, New Haven 1959, p. 47.

⁵⁰² BOA., Y.MTV., 177/41, leff 1, 3 M 1316, (24 Mayıs 1898).

⁵⁰³ BOA., Y.MTV., 177/96, leff1, 4 M 1316, (25 Mayıs 1898).

SONUÇ

Sir Philip Henry Wodehouse Currie İstanbul'a büyükelçi olarak atanmadan önce selefleri olan Sir William White ve Sir Clare Ford bu görevi yerine getiriyordu. Özellikle Sultan II. Abdülhamid'in "baba" olarak tanımladığı William White döneminde Osmanlı-İngiliz ilişkileri önceki dönemlere göre oldukça iyi bir durumdaydı. Her ne kadar bu dönemde İngiltere'nin nüfuzu İstanbul'da çok da sağlam olmasa da Sultan'ın meşhur İngiliz fobisi bir dereceye kadar değişmişti. Ancak William White'in beklenmedik ölümü, bu durumun bir anda değişmesine neden oldu. Çünkü White'in yerine atanan Sir Clare Ford selefi ayarında bir diplomat değildi. Ford hem özel yaşantısıyla hem de bu dönemde İstanbul'da iyice artmaya başlayan Rus, Fransız ve Alman nüfuzuna karşılık İngiliz çıkarlarını koruyabilecek bir donanıma sahip değildi. Bu yüzden kendisi İstanbul'da İngiliz nüfuzunu koruyamadığı ve geliştiremediği gerekçesiyle yoğun eleştirilere maruz kalıyordu. Clare Ford büyükelçiliğinin henüz ilk yılını doldurmadan değiştirilmesi gerektiği yönünde İngiliz basınında oldukça yoğun tartışmalar yaşanmaya başlamıştı.

İngiltere'de iktidarda olan Liberal Parti ise her ne kadar Osmanlı Devleti'nin artık sonunun geldiğini ve paylaşılması gerektiğini savunsa da henüz bunun erken olduğunu düşünüyordu. Olası bir paylaşımda en büyük payı kendisinin alması için İstanbul'daki nüfuzunun diğer devletlere oranla daha güçlü olması gerektiğini savunuyordu. Bunun yolunun ise birkaç yıldır eleştirilere maruz kalan büyükelçi Clare Ford'un yerine İstanbul'da İngiliz nüfuzunu yeniden güçlü bir şekilde tesis edebilecek başarılı bir diplomatın atanmasıyla gerçekleştirilebileceğine inanıyordu.

1893'ün Kasım ayına gelindiğinde ise artık büyükelçi Clare Ford'un değiştirileceğine kesin gözüyle bakılıyordu. Bir diplomat için eşsiz fırsatlar sunan, "diplomasi okulu" olarak tanımlanan ve her büyükelçinin atanmak isteyeceği İstanbul misyonu için ise İngiltere'de birçok aday vardı. İsmi büyükelçilik için geçen kişiler Washington Elçisi Julian Pauncefote, Edmund Monson ve 1885 Mısır meselesinin çözümü için Salisbury tarafından özel misyonla İstanbul'a gönderilen Dromund Wolf'tu. Ancak adaylar içerisinde öne çıkan Mısır Başkonsolosu Evelyn Baring'di (Lord Cromer).

Basında ve siyasi çevrelerce bu isimlerin zikredilmesinin hemen ardından tartışmalar da beraberinde geldi. Sultan II. Abdülhamid özellikle Mısır Başkonsolosu Lord Cromer'in bölgedeki Osmanlı Komiseri Gazi Ahmet Muhtar Paşa ile geçinememesi ve Cromer'in bir konsolostan ziyade Mısır'ın hâkimi gibi davranması nedeniyle böyle bir atamayı kabul etmeyeceğini resmi ağızdan İngiliz hükümetine iletmişti. 1885'te Mısır sorununun çözümü için İstanbul'a gelen Dromund Wolf'un buradaki görüşmelerde takındığı olumsuz tavır ve Sultan'ın huzuruna çıkmadan İstanbul'dan ayrılması nedeniyle Sultan II. Abdülhamid bu isme de olumlu bakmıyordu. Diğer adayların da İstanbul gibi oldukça önemli bir misyonun sorumluluğunu taşıyabileceklerine inanılmıyordu. Rosebery de hem kendisine gelecek tekliflerden hem de ilişkilerini düzeltmek istediği Sultan'ın onaylamayacağı birini atamaktan çekiniyordu. Bunun için eski başbakan ve dışişleri bakanı Salisbury'den İstanbul büyükelçiliğine atanması düşünülen kişiler hakkında görüş alındı. Salisbury yapılan görüşmede Foreign Office'de (Dışişleri Bakanlığı) Dışişleri Daimî Müsteşarı Philip Currie dışında parlayan bir yıldız olmadığını, adı geçen kişilerin ise bu görev için uygun olmadığını belirtti.

Salisbury, İstanbul görevi için adı geçen kişiler arasından eski mesai arkadaşı Currie'yi önerirken aslında doğru bir karar vermişti. Currie uzun yıllardır Foreign Office'in çeşitli kademelerinde çalışmış ve kendisini ispatlamış bir diplomattı. Currie'nin 1876 İstanbul Konferansında sergilemiş olduğu başarı, ardından Foreign Office'in Doğu Departmanında üstlendiği görevler İstanbul görevi için onu en ideal aday yapmıştı. Özellikle Osmanlı Devleti'ni yakından tanınması, İngiltere'nin Rusya ile Orta Asya ve Balkanlarda yaşadığı sorunlarda aktif görevler alması ise Currie'yi en doğru aday konumuna getirmişti. Tabii kendisinin Salisbury ile olan yakın dostluğu ve ailesinin köklü geçmişi bu göreve atanmasında oldukça etkili olmuştur.

Osmanlı Devleti açısından bakıldığında ismi geçen kişiler arasında en az riskli olanı Dışişleri Daimî Müsteşarı Philip Currie'ydi. Currie dışındaki adaylardan herhangi birinin atanması İngiltere'nin Osmanlı'ya karşı olumsuz tavır takınacağını bir göstergesi olarak yorumlanacaktı. Çünkü bu kişilerin hem Sultan II. Abdülhamid hem de Osmanlı Devleti hakkındaki düşünceleri ve takındıkları tavırlar olumsuzdu. Zaten Sultan da bu kişilerin atanmaması gerektiğini resmi yolla İngiliz Hükümeti'ne

bildirmişti. İngiltere de İstanbul'da kaybolan nüfuzunu yeniden tesis etmek adına Currie dışındaki bir diplomatı İstanbul'a göndermek istemiyordu.

Currie'nin atanması hem basında hem de siyasi çevrelerde iki ülke adına beklenen olumlu havayı sağladı. Özellikle İngiliz basını Currie'nin atanmasını iki ülke arasındaki ilişkilerin yeniden rayına oturtulması için oldukça doğru bir hamle olarak yorumladı. Osmanlı Devleti de İngiltere'nin Currie'yi atamasını eski büyükelçi William White döneminde yeniden sağlanmaya çalışılan iyi ilişkilerin bir devamı olacağı düşüncesiyle olumlu karşıladı. Ancak iki ülke arasındaki sorunlar oldukça fazlaydı ve çözülmek için masada bekliyordu.

Currie'nin İstanbul'a gelmesiyle Sultan II. Abdülhamid çözülmeyi bekleyen en acil konuları kendisiyle görüştü. Bunlar içerisinde Mısır en önemli olanıydı. Sultan'ın halifelik sıfatına gölge düşüren Mısır meselesi, Currie'nin uğraşması gereken ilk ve en önemli sorundu. İkili görüşmeler çerçevesinde Mısır meselesi 1894'ün yaz aylarında çözüme kavuşma noktasına gelmişti. Ancak İngiliz Hükümeti Temmuz 1894'te Currie'ye gönderdiği talimatla Mısır meselesini şimdilik gündeme getirmemesini istedi. Afrika'da yaşanan İngiliz-Fransız rekabeti Mısır meselesinin çözümünü engelliyordu. Bu yüzden İngiliz Hükümeti Mısır'dan çekilmenin henüz erken olduğunu düşünüyordu. İngiliz Hükümeti Mısır meselesinin gündeme gelmemesi için Ermeni sorununun mümkün olduğu kadar kullanılması gerektiğine dair Currie'ye talimat vermişti. Ertesi yıl başbakan olan Salisbury de Currie'den Anadolu'da meydana gelen Ermeni olaylarını kullanarak, Mısır meselesinin unutturulmasını hatta Doğu Akdeniz'le ilgili hiçbir konunun gündeme getirmemesini istedi.

Currie'nin hükümetinden aldığı talimatla Mısır meselesinde uzlaşmaz bir tavır sergilemesi daha ilk andan Sultan'la ilişkilerini germişti. Ardından İngiliz basınının Sultan II. Abdülhamid hakkında kullandığı sert ve eleştirel dilin yumuşatılması için Currie'den girişimde bulunulması istendi. Currie'nin bu iki konu üzerinden sergilemiş olduğu tavır İstanbul'daki olumlu havanın bir anda değişmesine neden olmuştur.

Ağustos 1894'te ortaya çıkan Sason/Talori Ermeni isyanı Currie'nin aslında gerçek niyetini göstermesini sağladı. İsyan kısa sürede bastırılmışsa da Currie'nin girişimleri neticesinde uluslararası bir sorun haline dönüştü. Özellikle Fransa ve Rusya'nın Sason/Talori olayında Osmanlı yanlısı bir yol izlemeleri, İngiltere'nin

tavrının sertleşmesinde etkili oldu. Fransa ve Rusya'nın ilk etapta ortak baskıya katılmak istememeleri aslında Currie'ye Osmanlı Devleti üzerinde tek başına baskı kurması için istediği fırsatı vermişti. Ancak Sultan'ın girişimleri sayesinde sorun sadece Fransa, Rusya, İngiltere ve Osmanlı arasında kurulan komisyon vasıtasıyla çözüme kavuşturuldu. Sorunun daha büyük bir aşamaya gelmesi böylelikle engellenmiş oldu. Komisyonun çalışmalarını sürdürdüğü sırada ise İstanbul'daki üç büyükelçi Cambon, Nelidoff ve Currie Osmanlı Devleti'nin Ermenilerle meskûn altı vilayetinde ıslahat yapması için baskı yapmaya başlamıştı.

İngiltere, 1878 Kıbrıs ve Berlin antlaşmalarına dayanarak Osmanlı Devleti'ne Ermeniler lehine ıslahat yapması için baskı yapıyordu. İngiliz Hükümeti'nde oldukça etkin olan Ermeni lobisi de bu süreçte faaliyetlerini hızlandırmış hem basın yoluyla hem de yaptıkları mitinglerle hükümeti sıkıştırmaktaydı. 1895'e gelindiğinde İngiliz basını Currie'nin Ermeni meselesi üzerinden Osmanlı'ya baskı kurmak ve uzun süredir kâğıt üzerinde bekleyen ıslahatların uygulanması için İstanbul'a gönderildiğini iddia etmeye başlamıştı. Çünkü Sason/Talori olayı Currie'nin baskılarını arttırmasında etkili olmuştu. Hem Hariciye Nezareti hem de Yıldız üzerinden yaptığı baskılarla ıslahatların bir an önce uygulanmasını istiyordu. Currie ıslahatların uygulanması için ise özellikle donanma baskısını ve boğazların işgali tehdidini kullanmaktaydı.

Sultan II. Abdülhamid ise Currie'nin gittikçe artan baskıları neticesinde bazı diplomatik manevralarla kendisine dayatılan taleplerden kurtulmaya çalışmıştır. Sultan, hükümette yaptığı değişikliklerin yanı sıra Currie'nin ve diğer büyükelçilerin dayatmaya çalıştıkları ıslahatları, havale ettiği komisyonlar vasıtasıyla ustalıkla geçiştirmiştir. Bu durum başta Currie olmak üzere diğer büyükelçilerin de tepkisine neden olmuştur. Ancak Sultan, Currie'nin baskı ve taleplerini özellikle Rusya'nın Osmanlı taraftarı politika izlemesiyle hafifletiyordu.

Osmanlı Devleti'nden istediğini bir türlü alamayan Currie, her gün biraz daha küstahlaşarak diplomatik teamüllere aykırı hareketlerde bulunuyordu. Sultan ve diğer devlet erkânıyla yaptığı görüşmelerde nezaketsizce davranan Currie, gün geçtikçe Sultan'ın tepkisini çekiyordu. Sultan da Currie'nin bu davranışlarını resmi olarak İngiliz Hükümeti'ne bildirerek henüz bir yılını tamamlamış olan Currie'nin İstanbul'dan geri çağrılmasını talep etmişti. Ermenilerin Sason/Talori, 1895 Babiâli olayları, Zeytun

İsyanı, 1896 Osmanlı Bankası baskını gibi isyan hareketlerinin ardından Currie, girişimlerinden hiçbir şey elde edememişti. İstanbul'a geldiği ilk andan itibaren en çok üzerinde durduğu Doğu Anadolu Islahatı ise Sultan tarafından sadece kâğıt üzerinde kabul edilmiş ve hayata geçirilmemiştir. Zaten aynı dönemde ortaya çıkan Girit isyanı ve akabinde yaşanan Osmanlı-Yunan Harbi söz konusu ıslahatların unutturulması için Sultan II. Abdülhamid'e gerekli fırsatı sunmuştu. Böylelikle İngiliz basınının iddia ettiği gibi Ermeni olaylarında Sultan'ı sıkıştırmak için İstanbul'a gönderilen Currie hiçbir sonuç elde edememiştir. Hatta Ermeni meselesi sırasında takınmış olduğu tavır yüzünden iki ülke arasındaki ilişkilerin daha da bozulmasına yol açarak, ülkesi adına başarısız olmuştur.

1895'te yeniden ortaya çıkan Girit meselesi ise Currie'nin verdiği bir başka önemli sınav olmuştur. Sorunun ilk aşamasındaki girişimleri neticesinde Osmanlı'nın adaya müdahalesine engel olduğu gibi daha sonra sorunu uluslararası bir boyuta taşıyarak, Sultan'ın adadaki varlığını en aza indirmeye çalışmıştır. Nitekim bunda başarılı olan Currie, adadaki Osmanlı askerî varlığının azaltılmasını sağlayarak bölgeyi Yunan işgaline açık bir konuma getirmiştir. Bu sırada hem Anadolu'daki Ermeni isyanları hem de malî krizle boğuşan Sultan ise Girit meselesinde yapılan baskılara boyun eğmek zorunda kalmıştır. Büyük devletlerin Girit meselesinde göstermiş oldukları tutumdan cesaret alan Yunanistan ise adayı işgal etmiş ve Osmanlı sınırına asker sevkياتına başlamıştı.

Yunanistan'ın bu tavrına karşılık çıkabilecek bir savaşın sorumluluğunu almak istemeyen Sultan, büyük devletlerin İstanbul'daki temsilcileri vasıtasıyla bunun önüne geçmeye çalışmıştır. Sultan'ın sürekli olarak diplomasi kanalını açık tutması, Yunanistan'ın saldırgan tavrına rağmen sağduyusunu koruması Avrupa basınında övgüyle karşılanmıştır. Ancak Yunanistan, büyük devletlerin göstermelik tehditleri karşısında Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmişse de ağır bir yenilgi almaktan kurtulamamıştır. Osmanlı Devleti'nin kısa sürede almış olduğu bu galibiyet ise birkaç yıl öncesine kadar tedavi edilemez olarak görülen ve mülkünün vakit kaybedilmeden paylaşılması için masa başında diğer devletlerle pazarlıklar yapan İngiltere Başbakanı Salisbury'e de bir cevap olmuştur.

Savaşın ardından büyük devletler, barış müzakerelerinin İstanbul'da büyükelçileri ile Osmanlı delegeleri arasında yürütülmesine karar verdi. 1897 Haziran ayında başlayan bu müzakerelerin bir numaralı ismi Currie olmuştur. Hiçbir Hristiyan topluluğunun yaşadığı arazinin Osmanlı'ya bırakılmaması için Salisbury'den talimat alan Currie, müzakereler boyunca Osmanlı Devleti'nin toprak kazanımı elde etmemesi için uğraşmıştır. Galibin hakkı olan toprak kazanımını elde edemeyen Osmanlı Devleti yine galibin hakkı olan tazminat miktarında da Currie'nin girişimleri neticesinde zaferi nispetinde kazanımlar elde edememiştir. Girit'in yeni statüsü hakkında da istediğini alan Currie böylelikle Ermeni olaylarında elde edemediği sonucu burada fazlasıyla almıştır.

Currie'nin ticarî ilişkilerde göstermiş olduğu ilgisizlik iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişip ilerlemesini engellemiştir. Almanya'nın özellikle demir yolları üzerinden Osmanlı Devleti'ndeki yatırımları Currie döneminde gelişim göstermiştir. Bu türden ticarî ayrıcalıkların Fransa ve Almanya tarafından paylaşılması kendisinin hem hükümeti hem de basını tarafından ağır eleştirilere uğramasına neden olmuştur. Currie'nin Jön Türkler ve Sultan'ın muhalifleri ile olan yakın temasları, kendisinin bazı toplantılarda Sultan'ın tahtan indirilmesi ve hatta öldürülmesi gerektiğine dair söylemleri ise bardağı taşıran son damlalar olmuştur. Diplomatik ilişkilere zarar vermemesi adına istenmeyen adam "*person non grata*" ilan edilmeyen Currie'nin değiştirilmesi için Sultan II. Abdülhamid 1898'in ilk aylarında bizzat girişimde bulunmuştur.

Tabi tüm bunlar sadece Currie'nin hataları değildi. Salisbury'nin dış politika anlayışı da Currie'nin tutum ve davranışlarının belirlenmesinde etkili olmuştur. Salisbury'nin Osmanlı politikası daha 1876'da İstanbul'a gönderildiği andan itibaren belliydi. Hasta adam olarak gördüğü Osmanlı'nın diğer devletlerin de çıkarına uygun şekilde paylaşılması gerektiğini düşünüyordu. 1853-1856 Kırım Harbi sırasında Osmanlı yanlısı politika izleminin bir hata olduğunu düşünen Salisbury, İngiltere'de iktidara geldiği her dönemde bu anlayışla hareket etmiştir. Özellikle de 1895'te yeniden iktidara geldiğinde gücünün zirvesinde olan Salisbury, Osmanlı Devleti'nin devamından yana olmadığını diğer devletlere açıkça ifade etmişti.

Osmanlı-İngiliz ilişkileri üzerine fazlaca çalışması bulunan Berridge, İstanbul'da görev yapan büyükelçilerin, görgülü, çevik, çarpıcı bir fiziğe sahip ve hepsinden

önemlisi kurnaz, cesur ve sağlam bir karaktere sahip olması gerektiğini savunmuştur. Bu görüşü için de Stratford Canning ve William White'in başarılı elçilik dönemlerini gösterirken, Edward Lello, Sir John Finch ve Philip Currie'nin bu özelliklerden yoksun oldukları için başarısız olduklarını savunmaktadır. Ancak Beridge'in gözden kaçırdığı bir nokta vardır. Canning, Osmanlı Devleti'nin ihtiyacı olan malî ve siyasi desteği hükümetinden neredeyse her fırsatta alabilmişti. Bu da onun diğer büyükelçiler içerisinde Sultan nezdinde farklı bir konuma getirilmesini sağlamıştı. Ancak Currie'nin yine Osmanlı Devleti'nin belirtilen bu desteklere ihtiyacının olduğu bir dönemde hükümetinden hiçbir şekilde destek görememiştir. Bu da Currie'nin başarısız olmasında oldukça etkili olmuştur. Tüm bunlara İngiltere'nin değişen dış politikası da eklenince İstanbul'da bulunan İngiliz bir büyükelçinin çok da fazla nüfuz elde edemeyeceği açıkça ortadadır.

19. yüzyılda eğer bir büyükelçi İstanbul'da başarılı olmak istiyorsa hükümeti tarafından maddi ve siyasi olarak desteklenmesi gerekmektedir. Tezde yararlanılan İngiliz ve Osmanlı arşiv belgeleriyle diğer kaynaklar ışığında Currie'nin İstanbul misyonu iki ülke adına da başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin yeniden eski seviyesine çıkarılması ve İstanbul'da artan Rus ve Alman nüfuzunun engellemesi için İstanbul'a gönderilen Currie, dört yılın ardından söz konusu amaçların hiçbirinde başarılı olamamıştır. Bu amaçlarında başarılı olamadığı gibi iki ülke arasındaki iplerin daha da gerginleşmesine neden olmuştur. Başarısızlığının altında yukarıda da ifade edildiği gibi birçok neden vardı. İlk başta Liberal veya Muhafazakâr hangi hükümet olursa olsun İngiltere Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünden artık vazgeçmişti. Bu yüzden Currie'ye hükümetinden yeterli oranda destek görememiştir. Diğer taraftan Currie'nin sert ve soğuk mizacının sebep olduğu olumsuz hava İstanbul'dan ayrıldığı güne kadar kaybolmamıştır. İkili görüşmelerinde diplomatik teamüllere aykırı hareket etmesi kendisinin İstanbul'da sevilmemesine neden olmuştur. Currie'nin başarısız olmasındaki bir diğer neden ise İstanbul'un kendisinin ilk büyükelçilik tecrübesi olmasıdır. Currie İstanbul'a geldiği vakit Avusturya, Rusya ve Fransa'nın tecrübeli diplomatları uzun yıllardır burada görev yapıyordu ve bu kişiler Yıldız tarafından sempatiyle karşılanıyordu. Currie özellikle Nelidoff ve Cambon'un kendisi üzerinden geliştirdikleri siyasetleri fark edememiş ve birçok konuda Fransız ve Rus büyükelçisinin tuzağına düşmüştür. Böylece İngiltere'nin İstanbul'da nüfuzu

azalırken diğ er devletlerinki artmıştır. Osmanlı Devleti de İstanbul’da azalan İngiliz nüfuzunu farklı devlerle geliştirdiğı ilişkilerle doldurmaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti’ndeki ticarî ve askerî konulardaki ayrıcalıkları başta Almanya olmak üzere diğ er devletlere kaptıran İngiltere’nin konumu ise bir daha büyükelçi Stratford Canning dönemindeki seviyesine gelememiştir.

KAYNAKÇA

A. YAYINLANMAMIŞ ARŞİV KAYNAKLARI

CUMHURBAŞKANLIĞI DEVLET ARŞİVLERİ BAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVİ (BOA)

Babıâli Evrak Odası (BEO)

323/24166, 354/26486, 361/27069, 368/27585, 646/48414, 731/54772, 843/63185, 927/69463, 932/69840, 1026/76903, 1073/80451, 499/37373, 754/56523, 756/56658, 714/53531, 546/40918, 860/64473, 864/64730, 915/68600, 983/73713, 975/73063, 977/73273, 977/73221, 894/66999, 887/66469, 886/66384.

Bab-1 Asafi Divan-ı Hümayun Name-i Hümayun Kalemi
(A.)DVN.NMH.)33/6.

Dahiliye Nezareti / Mektubi Kalemi (DH.MKT.) 397/40.

Dahiliye Nezareti / Şifre Evrakı (DH.ŞFR.)192/53, 192/53.

Hariciye Nezareti / İdare (HR.İD..)

2046/79, 2046/80, 2046/81, 2046/82, 2046/86, 2046/88, 2046/92, 2046/94.

Hariciye Nezareti / Siyasî (HR.SYS.)

30/45, 31/61, 33/30, 66/59, 66/67, 176/26, 176/29, 183/30, 2835/16, 2835/60, 2856/78, 2835/69, 2849/12, 2835/77, 2857/26, 2857/31, 2857/32, 2857/35, 2836/36, 2857/41, 2790/43, 1322/55, 1323/66, 1742/64, 1324/17, 219/51, 1744/7, 1670/4, 1741/36, 1741/40, 1741/76, 1741/78, 1367/83, 1741/81, 1670/4, 1671/4, 1671/5, 1743/78, 1743/95, 97/8, 97/7, 216/39, 36/24, 36/7, 590/12, 2758/5, 2758/30, 2792/1, 2792/10, 2859/63, 34/8, 38/8, 1366/101, 1322/14, 2832/42, 2758/55, 2890/1, 1896/41, 193/2, 2744/66, 2890/3, 2837/39, 1869/55, 1869/64, 2890/7, 1323/57, 1869/62, 2868/59, 2890/12, 2890/11, 2890/14, 1869/68, 1869/75, 2835/86, 1869/65, 2890/16, 2890/19, 2890/15, 1323/63, 1869/74, 1869/71, 1869/76, 1869/66, 1869/69, 35/34, 1902/17, 2836/38, 2869/2, 2869/38, 2888/14, 1827/4.

Hâriciye Nezareti / Petersburg Sefareti (HR.SFR.1...)

117/46, 113/1, 113/3, 116/18, 116/54.

Hâriciye Nezareti / Londra Sefareti (HR.SFR.3...)

355/72, 380/163, 387/64, 412/110, 417/83, 437/31, 436/9, 453/76, 466/4, 466/5, 466/51, 469/5, 436/73, 436/83, 453/75, 453/77, 466/15, 451/36, 451/45, 454/112, 451/59, 469/4, 475/39, 285/71, 285/72, 456/72, 447/15, 423/1.

Hariciye Nezareti Mütenevvîa Kısmı Evrakı (HR.MTV.) 659/85.

Hariciye Nezareti / Tahrirat (HR.TH..)

138/78, 139/7, 177/73, 189/115, 191/81, 194/89, 192/92, 189/33, 189/99, 148/47, 150/63, 206/103.

Hariciye Nezareti / Tercüme Odası (HR.TO..)

111/50, 66/75, 66/83, 66/85, 66/90, 63/110, 65/55, 265/106, 66/89, 66/95, 350/69.

İrade / Askerî (İ..AS..) 19/21

İrade / Dosya Usulü (İ..DUİT.) 145/45, 146/24.

İrade / Hariciye (İ..HR..)

272/16447, 436/27, 343/36, I, 343/47, 343/47, 436/33, 436/34, 436/58, 348/59, 436/62, 349/50, 349/51.

İrade / Hususi (İ.HUS)

21/97, 30/3, 31/118, 31/130, 31/130, 31/133, 32/118, 35/24, 49/111, 30/60, 38/1, 38/45, 45/40, 42/32, 54/118, 51/30, 65/14.

İrade / Maliye (İ..ML..) 20/55,

İrade / Eyalet-i Mümtaze Yunanistan (İ..MTZ.(01))

20/904, 20/906, 22/1045, 24/1177, 24/1179, 24/1178, 24/1181, 24/1187, 24/1194.

İrade / Eyalet-i Mümtaze Girid (İ. MTZ.GR...)

28/1031, 29/1063, 34/1458, 34/1457, 31/1176, 31/1180, 29/1091.

İrade / Dahiliye (İ..DH..) 1324/24, 1348/27, 1343/14.

İrade / Taltifat (İ..TAL.) 93/59.

Sadaret Divan Mukavelenameler (A.}DVN.MKL.) 38/8.

Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM)

750/16, 676/6, 651/6, 751/13.

Sadaret Eyalet-i Mümtaze Bulgaristan Evrakı (A.}MTZ.(04)) 40/44,

Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD.) 3192/130, 3192/141.

Yıldız / Sadaret Resmi Maruzat Evrakı (Y.A.RES.)

69/18, 76/36, 80/38, 80/3, 87/35, 77/41, 84/39, 84/19.

Yıldız / Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y..A...HUS.)

291/101, 284/23, 284/61, 286/87, 288/69, 287/24, 286/63, 287/99, 308/5, 309/112, 312/32, 312/79, 312/36, 337/15, 291/35, 321/118, 322/16, 326/3, 329/69, 330/22, 330/97, 330/144, 332/89, 333/16, 334/72, 335/19, 335/27, 336/16, 359/93, 315/105,

316/46, 352/61, 354/52, 366/8, 366/94, 366/57, 368/49, 368/9, 369/35, 370/68, 371/78, 372/87, 373/89, 381/7, 368/22, 380/9, 329/98, 329/99, 331/58, 334/18, 334/61, 333/69, 340/132, 347/105, 352/145, 355/38, 331/59, 362/73, 362/31, 357/85, 358/60, 362/78, 362/82, 363/10, 363/37, 363/89, 363/148, 365/17, 365/36, 365/55, 365/56, 365/76, 366/59, 369/33, 384/56, 384/71, 357/108, 339/59, 352/7, 335/91, 335/23, 339/8, 309/43, 315/27, 315/70, 352/1, 358/62, 359/101, 333/37, 337/147, 338/10.

Yıldız / Esas Evrakı (Y..EE..)

11/21, 79/42, 4/17, 156/35, 156/89, 30/3, 158/1, 157/91, 158/3, 158/2, 160/95, 158/19, 158/22, 158/25, 158/27, 158/28, 158/34, 160/88, 160/93, 158/38, 160/79, 160/79, 160/76, 159/17, 160/9, 160/58, 159/47, 159/60, 159/61, 159/54, 159/107, 163/37, 164/6, 164/7, 164/7, 95/2, 84/60, 167/25, 95/6, 95/8, 95/1, 95/12, 95/13, 94/50, 83/71, 50/40, 111/59, 114/50, 82/39, 83/59, 83/65, 82/4, 83/60, 83/61, 83/62, 83/63, 83/67, 83/68, 4/3, 49/61, 167/7.

Yıldız Sadrazam Kamil Paşa Evrakı (Y..EE..KP..) 5/423, 7/631, 6/530.

Yıldız / Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y..MTV.)

127/102, 143/39, 101/70, 140/31, 151/159, 158/94, 157/157, 158/109, 159/4, 159/64, 159/194, 159/19, 160/226, 161/31, 162/259, 163/6, 163/118, 163/226, 163/247, 163/242, 164/10, 163/242, 165/16, 165/190, 165/235, 165/279, 166/218, 167/204, 167/158, 121/50, 132/178, 132/230, 173/30, 173/17, 174/1317, 175/23, 175/28, 177/41, 177/45, 177/95, 177/96, 179/18, 161/169.

Yıldız / Perakende Evrakı Sadaret Maruzatı (Y..PRK.A...) 10/35, 11/3, 10763.

Yıldız / Perakende Evrakı Askerî Maruzat (Y..PRK.ASK.)

97/27, 66/72, 111/60, 110/36, 116/85, 117/10, 117/34, 116/50, 123/79, 109/2, 116/81, 112/59.

Yıldız / Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal (Y..PRK.AZJ.) 32/38, 32/75.

Yıldız Perakende Evrakı Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı (Y..PRK.AZN.) 15/30,

Yıldız / Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y..PRK.BŞK.)

34/17, 34/67, 38/56, 44/37, 44/87, 41/52, 42/29, 43/64, 43/79, 41/67, 48/72, 53/1, 44/98, 49/73, 49/84, 49/96, 55/57.

Yıldız Perakende Evrakı Dahiliye Nezareti Maruzatı (Y..PRK.DH..) 9/46.

Yıldız / Perakende Evrakı Elçilik Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik (Y..PRK.EŞA.) 18/36, 19/38, 22/45, 23/11, 23/31, 23/80, 23/76, 23/81, 25/61, 25/90, 26/21, 30/40.

Yıldız / Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzatı (Y..PRK.HR.) 18/73, 19/47, 20/53, 20/59, 20/79, 22/37, 23/21, 23/17, 23/29, 23/28, 23/36, 23/77, 23/94, 23/97, 23/26, 23/27, 23/52, 21/42, 22/61, 22/73, 22/75, 23/9, 25/14, 25/17, 22/4, 23/11, 23/98.

Yıldız / Perakende Evrakı Komisyanlar Maruzatı (Y..PRK.KOM.) 9/19.

Yıldız Perakende Evrakı Evrakı Name-i Hümayunlar (Y..PRK.NMH.) 6/43.

Yıldız / Perakende Evrakı Posta Telgraf Nezareti Maruzatı (Y..PRK.PT..) 10/119, 12/106, 12/60, 13/139, 13/180, 15/34, 16 /47, 16/43, 17/77.

Yıldız / Perakende Evrakı Şura-yı Devlet Maruzatı (Y..PRK.ŞD..) 2/32.

Yıldız / Perakende Evrakı Şehremaneti Maruzatı (Y..PRK.ŞH..) 7/67, 7/78.

Yıldız / Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği (Y..PRK.TKM.) 15/11, 23/11, 35/36, 37/2, 38/43, 38/42.

Yıldız / Perakende Evrakı Evrakı Ticaret ve Nafia Nezareti Maruzatı (Y..PRK.TNF.) 5/30, 4/34, 4/53.

Yıldız Perakende Evrakı Evrakı Teşrifat-ı Umumiye Dairesi (Y..PRK.TŞF.) 5/34, 5/38, 4/94.

Yıldız / Perakende Evrakı Umumi (Y..PRK.UM..) 36/82.

Yıldız / Perakende Evrakı Zabtiye Nezareti Maruzatı (Y..PRK.ZB..) 19/8, 19/59, 16/100, 16/30, 18/79.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e) 598/65.

İNGİLİZ ULUSAL ARŞİVİ – THE NATIONAL ARCHIVES (TNA)

Foreign Office Papers / Dışişleri Bakanlığı (F.O.)

F.O. 78/2679. 78/4542, No. 346, No. 348. **78/4543**, No. 489, No. 507. **78/4544**, No. 542, No. 548. **78/4611**, No. 245, No. 250. **78/4612**, No. 324, **78/4623**, No. 884. **78/4624**, No. 918, No. 691, No. 919. **78/4628**, No. 1, No. 9, No. 12, No. 15, No. 18, No. 31, No. 34, No. 37, No. 39, No. 84, No. 77, No. 55, No. 17, No. 89, No. 91, No. 100, No. 104, No. 117, No. 133, No. 138, No. 141, No. 153, No. 155, No. 156, No. 158, No. 164, No. 166, No. 171, No. 172, No. 173, No. 191, No. 194, No. 209, No. 231, No. 237,

No. 239, No. 242, No. 246, No. 253, No. 255, No. 260, No. 265, No. 271, No. 292, No. 312, No. 323, No. 331, No. 338, No. 344, No. 346, No. 348, No. 365, No. 380, No. 386, No. 396, **78/4710**, No. 514, No. 513, No. 518, No. 518B. **78/4802**, No. 232, No. 353, No. 365, No. 372, No. 377.

F.O. 424/38, No. 1. **F.O. 424/45**, No. 407. **F.O. 424/46**, No. 1, No. 3. **F.O. 424/47**, No. 642, No. 646,

F.O. 424/178, No. 48, No. 56, No. 159, No. 167, No. 169. No. 178, No. 193, No. 196, No. 197, No. 206, No. 206, No. 214, No. 218, No. 224, No. 231, No. 232, No. 242, No. 246, No. 247, No. 254, No. 283, No. 260, No. 267, No. 272, No. 278, No. 287, No. 289, No. 294, No. 291, No. 298, No. 303, No. 304, No. 314, No. 318, No. 332, No. 320, No. 321, No. 322, No. 328, No. 331, No. 369, No. 376, No. 384, No. 396, No. 406, No. 407, No. 442, No. 443, No. 443, No. 453, No. 457, No. 530, No. 477, No. 497, No. 508.

F.O. 424/181, No. 4, No. 12, No. 43, No. 66, No. 51, No. 151, No. 154, No. 178, No. 232, No. 242, No. 249, No. 250, No. 66, No. 184, No. 135.

F.O. 424/182, No. 58, No. 4, No. 34, No. 86, No. 68, No. 106, No. 129, No. 156, No. 165, No. 164, No. 166, No. 177, No. 82, No. 318 A. No. 291, No. 300, No. 339, No. 319, No. 335, No. 354, No. 400, No. 402, No. 406, No. 425, No. 255, No. 262, No. 266, No. 269, No. 272, No. 274, No. 305, No. 317, No. 322, No. 342, No. 346, No. 351, No. 356, No. 377, No. 394, No. 415, No. 405, No. 431, No. 429, No. 429.

F.O. 424/183, No. 14. No. 28, No. 57, No. 98, No. 184, No. 176, No. 255, No. 256, No. 177, No. 224, No. 236, No. 263, No. 295, No. 356, No. 159, No. 371, No. 373, No. 58, No. 63, No. 71, No. 175, No. 325, No. 332, No. 340, No. 359.

F.O. 424/184, No. 16, No. 36, No. 1, No. 2, No. 3, No. 4, No. 5, No. 7, No. 14, No. 36, No. 68, No. 69, No. 70, No. 72, No. 26, No. 38, No. 43, No. 49, No. 78, No. 113, No. 10, No. 13, No. 194, No. 47, No. 48, No. 128, No. 60, No. 84, No. 120, No. 122, No. 52, No. 63, No. 56, No. 59, No. 106, No. 144, No. 131, No. 108, No. 121, No. 124, No. 215, No. 125, No. 354, No. 362, No. 366, No. 497, No. 152, No. 298, No. 314, No. 718, No. 300, No. 119, No. 146, No. 155, No. 157, No. 158, No. 170, No. 172, No. 204, No. 185, No. 190, No. 426, No. 440, No. 773, No. 781, No. 87, No. 821, No. 834, No. 836, No. 837, No. 873, No. 880, No. 757, No. 841, No. 386, No. 389, No. 395, No. 400, No. 410, No. 422, No. 434, No. 437, No. 441, No. 469, No. 488, No. 493, No. 567, No. 585, No. 591, No. 595, No. 597, No. 598, No. 600, No. 684, No. 642, No. 667, No. 671, No.

674, No. 676, No. 678, No. 680, No. 701, No. 702, No. 707, No. 708, No. 723, No. 728, No. 754, No. 703, No. 714, No. 658, No. 660, No. 661, No. 666, No. 668, No. 670, No. 675, No. 683, No. 699, No. 747, No. 748, No. 611, No. 435, No. 815, No. 100, No. 104, No. 636, No. 617, No. 653, No. 502, No. 749, No. 788, No. 238, No. 252, No. 870, No. 566, No. 777, No. 820, No. 768.

F.O. 424/186, No. 68, No. 165, No. 86, No. 136, No. 150, No. 186, No. 185, No. 635, No. 194, No. 195, No. 209, No. 248, No. 235, No. 330, No. 64, No. 284, No. 816, No. 130, No. 145, No. 212, No. 151, No. 208, No. 251, No. 253, No. 295, No. 67, No. 68, No. 263, No. 42, No. 31, No. 39, No. 41, No. 42, No. 39, No. 43, No. 44, No. 45, No. 46, No. 47, No. 48, No. 49, No. 84, No. 83, No. 93, No. 95, No. 99, No. 88, No. 107, No. 52, No. 148, No. 160, No. 161, No. 266, No. 132, No. 117.

F.O. 424/187, No. 80, No. 154, No. 226, No. 8, No. 122, No. 227, No. 77, No. 80.

F.O. 424/188, No. 42, No. 43, No. 46, No. 133, No. 188, No. 134, No. 135, No. 198, No. 176, No. 149, No. 150, No. 153, No. 161, No. 168, No. 167, No. 180, No. 203, No. 208, No. 213, No. 220, No. 224, No. 226, No. 227, No. 235, No. 55, No. 59, No. 62, No. 240, No. 243, No. 258.

F.O. 424/189, No. 186, No. 244, No. 52, No. 53, No. 148, No. 27, No. 50, No. 3, No. 80, No. 124, No. 134, No. 131, No. 141, No. 142, No. 153, No. 167, No. 199, No. 210, No. 221, No. 222, No. 307, No. 308, No. 312, No. 313, No. 319, No. 342, No. 343, No. 349, No. 352, No. 377, No. 246, No. 261, No. 340, No. 353, No. 373.

F.O. 424/191, No. 302, No. 47, No. 166, No. 171, No. 16, No. 24, No. 163, No. 8, No. 4, No. 24, No. 27, No. 29, No. 144, No. 6, No. 32, No. 32, No. 29, No. 44, No. 50, No. 52, No. 81, No. 53, No. 77, No. 79, No. 80, No. 84, No. 85, No. 96, No. 98, No. 109, No. 112, No. 120, No. 120, No. 121, No. 145, No. 211, No. 274, No. 214.

F.O. 424/195, No. 2, No. 75.

F.O. 800/32-2.

F.O. 800/32-33.

F.O. 800/33/177.

Cabinet Office/ CAB

CAB., 37/37-41, No. 99 A.

CAB., 37/38-8, No. 1, No. 2, No. 3.

CAB., 37/38-22, No. 1.

İNGİLİZ PARLAMENTOSU TARTIŞMALARI

Avam Kamarası Tartışmaları

HC Deb 26 June 1876 vol 230 cc 424-6.

HC Deb 14 June 1878 Vol. 240, cc 1493-11494.

HC Deb 17 June 1878 vol 240 cc 1614.

HC Deb 12 March 1883 vol 277 cc204-7.

HC Deb 03 March 1896 vol 38 cc37-125.

HC Deb 20 June 1889 vol. 337. cc. 309.

HC Deb 19 January 1897 vol 45 cc42-112.

HC Deb 21 January 1897 vol 45 cc186-7.

HC Deb 26 January 1897 vol 45 cc577-98.

HC Deb 12 February 1897 vol 46 c276.

HC Deb 08 March 1897 vol. 47 cc197-201.

HC Deb 25 March 1897 vol 47 cc1322-3.

Lortlar Kamarası Tartışmaları

HL Deb 18 July 1878 vol 241 cc 1753-843.

HL Deb 06 June 1878 Vol. 240 cc 1242-6.

HL Deb 06 June 1878 Vol. 240 cc 1242-6.

HL Deb 15 August 1895 vol 36 cc17-9.

HL Deb 11 February 1896 vol 37 cc3-6.

HL Deb 25 February 1897 vol 46 cc1105-7.

HL Deb 16 March 1897 vol 47 cc745-6

HL Deb 02 August 1897 cilt 52 cc49-53.

HL Deb 19 January 1897 vol 45 cc2-5.

HL Deb 19 January 1897 vol 45 cc6-36.

B. YAYINLANMIŞ KAYNAKLAR

İngiliz Parlamento Belgeleri (*Blue Books*)

British Account Papers, Turkey No. 15. (1877), *Further Correspondence Respecting the Affairs of Turkey*, (London 1877).

British Account Papers, Turkey No. 2 (1877), *Correspondence Respecting the Conference at Constantinople and the Affairs of Turkey 1876-1877*, (London 1877).

- British Accounts and Papers. Turkey No. 36 (1878), *Correspondence Respecting the Convention Between Great Britain and Turkey, 4 June 1878*,
- British Accounts and Papers. Turkey No. 1 (1895), *Correspondence Relating to the Asiatic Provinces of Turkey, Events at Sassoon, and Commission of Inquiry at Moush*, (London 1895).
- British Account Papers. Turkey No. 5 (1896), *Correspondence Relating to the Asiatic Provinces of Turkey, Reports By Vice-Consul Fitzmaurice from Birejik, Ourfa, Adiaman, and Behesnt*, (London 1896).
- British Accounts and Papers. Turkey No. 7 (1896), *Correspondence Respecting the Affairs of Crete*, (London 1896).
- British Accounts and Papers. Turkey No. 4 (1897), *Notes Adressed By The Representatives of Great Britain, Austria-Hungary, France, Germany, Italy, and Russia, to The Turkish and Greek Governments in Regard to Crete*, (London 1897).
- British Accounts and Papers. Turkey No. 8 (1897), *Further Correspondence Respecting the Affairs of Crete*, (London 1897).
- British Accounts and Papers. Turkey No. 10 (1897), *Further Correspondence Respecting the Affairs of Crete*, (London 1897).
- British Accounts and Papers. Turkey No. 11 (1897), *Correspondence Respecting the Affairs of Crete and the War Between Turkey and Greece*, (London: 1897).
- British Accounts and Papers. Turkey No. 12 (1897), *Further Correspondence Respecting the Affairs of Crete* (London 1897).
- British Accounts and Papers. Turkey No. 2 (1898), *Correspondence Respecting the Negotiations For the Conclusion of Peace between Turkey and Greece*, (London: 1898),
- British Accounts and Papers. Turkey No. 3 (1898), *Further Correspondence Respecting the Affairs of Crete* (London 1898).
- British Accounts and Papers. Turkey No. 5 (1898), *Further Correspondence Respecting The Affairs of Crte*, (London 1898).
- List Of Foreign Office Records to 1878, Lists and Indexes, No. LII., Kraus Reprint Corporation, (New York 1963).

Temperley Harold and Lillian M. Penson, *A Century of Diplomatic Blue Books 1814-1914*, Frank Cass & CO. LTD, London 1966.

The Foreign Office List: Forming a Complete Diplomatic and Consular Handbook for 1857. Compiled by Francis W. H. Cavendish and Edward Hertslet, Ninth Publication, Harrison 59 Pall Mall, London 1857.

The Foreign Office List: Forming a Complete Diplomatic and Consular Handbook for 1863. Compiled by Francis W. H. Cavendish and Edward Hertslet, Harrison 59 Pall Mall, London 1863.

The Foreign Office List: Forming a Complete Diplomatic and Consular Handbook For 1895. Compiled by Edward Hertslet, K.C.B., London: Sixty-nighth Publication.

Alman Diplomatik Belgeleri

Die Grobe Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914, Sammlung der Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes 2. Band: *Der Berliner Kongreb und seine Vorgeschichte*, Editor: Johannes Lepsius, Albrecht Mendelssohn-Bartholdy, Friedrich Thimme), Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte M. B. H. in Berlin W 8, 1924.

Die Grobe Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914, Sammlung der Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes 9. Band: *Der nahe und ferne Osten*, (Editor: Johannes Lepsius, Albrecht Mendelssohn-Bartholdy, Friedrich Thimme), Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte M. B. H. in Berlin W 8, 1924.

Die Grobe Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914, Sammlung der Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes 10. Band: *Das türkische Problem 1895*, (Editor: Johannes Lepsius, Albrecht Mendelssohn-Bartholdy, Friedrich Thimme), Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte M. B. H. in Berlin W 8, 1924.

Die Grobe Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914, Sammlung der Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes 12. Band: *Alte und neue Balkanhandel 1896-1899*, (Editor: Johannes Lepsius, Albrecht Mendelssohn-Bartholdy, Friedrich Thimme), Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte M. B. H. in Berlin W 8, 1924.

Die Grobe Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914, Sammlung der Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes 14. Band: *Weltpolitische Rivalitäten*, (Editor: Johannes Lepsius, Albrecht Mendelssohn-Bartholdy, Friedrich Thimme) Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte M. B. H. in Berlin W 8, 1924.

Amerika Dışışleri Bakanlığı Kayıtları (FRUS)

(Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1894) Department of State Washington, United States Government Printing Office Washington 2018.

(Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, December 7, 1896) The Foreign Relations of the United States, United States Government Printing Office Washington 2018.

Fransız Diplomatik Belgeleri

Documents Diplomatiques Français, 1871-1914, Published by the Misistere des Affaires Etrangeres, Edit. by the Commission de Publication des Documents Relatifs aux Origines de la Guerre de 1914, 1th. Serie (1871-1914), Tome XIII, (16 Octobre 1896-31 Decembre 1897), Alfred Costes.

Osmanlı Arşiv Kayıtları

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1891-1893), C. II, Belge No: 14, T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2004.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1894-1895), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, C.III, Ankara 2005.

Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, C. XXIX (1 Mayıs 1895-31 Mayıs 1895), İstanbul 1991.

Muammer Demirel, *Ermeniler Hakkında İngiliz Belgeleri (1896-1918)*, *British Documents on Armenians*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002.

Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914), (Münir Süreyya Bey), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2001.

Hüseyin Nazım Pasa, *Ermeni Olayları Tarihi*, C. I, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 1998.

C. Gazeteler

The London Gazette

The Times

The New York Times

The Illustrated London News

Sheffield Evening Telegraph

Sheffield Daily Telegraph

Western Mail

Graphic

Aberdeen Evening Express

New York Tribune

Daily News

Standart

Morning Post

Pall Mall

Northern Guardian

St James's Gazette

New York Daily Tribune

Western Morning News

Daily News

Berliner Tageblatt

Daily Telegraph & Courier

Kölnische Zeitung

Pester Lloyd

Berliner Lokal-Anzeiger

The Daily Telegraph (Sidney)

D. ARAŞTIRMA VE İNCELEME ESERLER

Abdülhamid'in Kara Kutusu Arap İzzet Holo Paşa'nın Günlükleri, (Yayına Haz. İbrahim Küreli), I. Cilt: Metin, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2018.

Adelman, Paul, *Peel and the Conservative Party 1830-1850*, Longman Group, London 1989.

- Adıyeke, Ayşe Nükhet -Nuri Adıyeke, *Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2021.
- Adıyeke, Ayşe Nükhet, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, (Basılmamış Doktora Tezi) Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 1994.
- Akan, Selahattin, “Ermenilerin İstanbul’daki Osmanlı Bankası Baskını”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 1985, ss. 1-26.
- Akarlı, Engin Deniz, *The Problems of External Pressures Power Struggles, and Budgetary Deficits in Ottoman Politics under Abdulhamid II (1876-1909): Origins and Solutions*, (Unpublished Ph. D.), Princeton University, 1976.
- Akay, Tolga, *Osmanlı Ordusunda At (1856-1908)*, İdeal Kültür Yay., İstanbul 2020.
- Akpınar, Turgut, “Arminius Vambery (1832-1913)”, *TDV İA*, C. XXXXII, İstanbul 2012, ss. 501-502.
- Akyıldız, Ali, *Osmanlı Merkez Bürokrasisi (1836-1856)*, Timaş Yay., İstanbul 2018.
- Alkan, Necmettin, *Karikatürlerle Sultan II. Abdülhamid (Propaganda ve Gerçek Arasında Bir Padişah)*, Kronik Kitap Yay., İstanbul 2018.
- Al-Sayyid, Afaf Lutfi, *Egypt and Cromer A Study in Anglo-Egyptian Relations*, Frederick A. Praeger, Publishers, New York 1869.
- Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yay., İstanbul 2010.
- Avcı, Halil Ersin, *İngiltere’nin Asya Politikalarında Ermeniler, Tarihte Türkler ve Ermeniler: Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Yabancı Devletler*, C. X, TTK Basımevi Ankara 2014.
- Bağçeci, Yağya, “1895 Zeytun İsyanı”, *Turkish Studies*, Vol 3/2, Spring 2008, ss. 123-149.
- Bağçeci, Yağya, *1895 Zeytun İsyanı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2008.
- Bağçeci, Yağya, “İngiltere Başbakanı Genç William Pitt ve Özi Krizi”, *Tarihin Peşinde*, S: 12, 2014, ss. 359-379.
- Bahlman, D.W.R., (ed.), *The Diary of Sir Edward Hamilton, 1880-1885*. Vol. 1, At The Clarendon Press, Oxford 1972.

- Barchard, David, "The Fearless and Self-Reliant Servant. The Life and Career of Sir Alfred Biliotti (1833-1915) an Italian Levantine in British Service" *Studi Micenei Ed Egeo-Anatolici*, Vol. 48, (2006), pp. 5-53.
- Başak, Tolga, *İngiltere'nin Ermeni Politikası*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2008.
- Baykal, Bekir Sıtkı, "Lord Salisbury'nin İstanbul'da Fevkalade Murahhaslığı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt II, Sayı 4, Ankara 1944, s. 449-517.
- Berridge, G. R., *British Diplomacy in Turkey, 1583 to the present: A study in the evolution of the resident embassy*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden-Boston 2009.
- Berridge, G. R., *İngiliz Gizli Belgelerinde "Yahudi Dönmesi İttihatçılar"*, (Çev., Utku Umut Bulsun), Kırmızı Kedi Yay., İstanbul 2016.
- Beydilli, Kemal, "Paris Antlaşması", *TDVİA*, C. 34, İstanbul 2007, ss. 169-172.
- Bindoff, S. T., *British Diplomatic Representatives 1789-1852*, Vol. L, The Royal Historical Society, London 1934.
- Birol, Nurettin, *Halil Rıfat Paşa Dönemi ve İcraatı 1827-1901*, Cedit Neşriyat, Ankara 2009.
- Bolsover, G. H., "Lord Ponsonby and the Eastern Question (1833-1839)", *The Slavonic and East European Review*, Vol. 13, No. 37, 1934, pp. 98-118.
- Boogert, Maurits H. van den, *Kapitülasyonlar ve Osmanlı Hukuk Sistemi 18. Yüzyılda kadılar, konsoloslar ve beratlılar*, (Çev. Ali Coşkun Tunver), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2014.
- Bowen, Harold, *Türkiye Hakkında İngiliz Tetkikleri*, (Çev. Orhan Burian), TTK Yay., Ankara 2011.
- Burman, John, *Britain's Relations With The Ottoman Empire During The Embassy of Sir Nicholas O'Connor to The Porte, 1898-1908*, The Isis Press, İstanbul 2010.
- Burns, Delise, *The World of To-Day Whitehall*, Oxford University Press, 1921.
- Busch, Briton Cooper, *Hardinge of Penshurst: A Study in the Old Diplomacy*, Vol I., The Shoe String Press, ABD 1980.
- Byrne, Leo Gerald, *The Great Ambassador, A Study of the Diplomatic Career of the Right Honourable Stratford Canning, K.G., G.C.B., Viscount Stratford de*

- Redcliffe, and the Epoch during Which He Served as the British Ambassador to the Sublime Porte of the Ottoman Sultan*, Ohio State University Press, 1964.
- Cecil, Lady Gwendolen, *Life Of Robert Marquis Of Salisbury*, Vol. IV., 1887-1892, Hodder and Stoughton, London 1932.
- Cecil, Lady Gwendolen, *Life Of Robert Marquis Of Salisbury*, Vol. III. 1880-1886, Hodder and Stoughton, London 1931.
- Cecil, Lady Gwendolen, *Life Of Robert Marquis of Salisbury*, Vol. V., 1892-1898, The Isis Press, Istanbul 2017.
- Cecil, Lady Gwendolen, *Life Of Robert Marquis Of Salisbury*, Vol.II., 1868-1880, London: Hodder and Stoughton, George H. Doran Company, New York 1921.
- Clark, Anna, *A "Lasting Solution": The Eastern Question and British Imperialism, 1875-1878*, (Unpublished Ph.D.) University of Minnesota, Minnesota 2012.
- Connell, John, *The Office The Story of the British Foreign Office 1919-1951*, St Martin's Press, New York 1958.
- Corbett, Sir V., *Reminiscences, Autobiographical and Diplomatic*, Hodder and Stoughton, London 1927.
- Coventry, C. J., "Links in the Chain: British Slavery, Victoria and South Australia", *Collaborative Research Centre in Australian History, Before/Now*, Vol. 1., No. 1., 22 March 2019, pp. 27-46.
- Cunningham, Allan, "Stratford Canning and the Treaty of Bucharest", *Anglo-Ottoman Encounters in the Age of Revolution, The Collected Essays of Allan Cunningham*, Vol. 1, (Ed. Edward Ingram), Frank Cass, London 1993, pp. 144-188.
- Cunningham, Allan, *Eastern Questions in the Nineteenth Century, Collected Essays*, (ed. Edward Ingram), Vol. Two, Routledge, London 1993.
- Currie, Bertram Wodehouse, *1827-1896 Recollections, Letters and Journals*, Vol I. Manresa Press, Roehampton 1901.
- Çakaloğlu, Cengiz, *Müşîr Megmed Zeki Paşa*, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1999.
- Çakır, Coşkun, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, Küre Yay., İstanbul 2012.
- Dağ, Ahmet Emin, *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü*, Vadi Yay., İstanbul 2016.

- Davison, Roderic H., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856-1876*, (Çev. Osman Akınhay), Agora Kitaplığı Yay., İstanbul 2005.
- Davison, Roderic H., *Osmanlı-Türk Tarihi 1774-1923 Batı Etkisi*, (Çev. Mehmet Morali), Alfa Yay., İstanbul 2016.
- Deringil, Selim, "The Armenian Question Is Finally Closed": Mass Conversions of Armenians in Anatolia, during the Hamidian Massacres of 1895–1897", *Comparative Studies in Society and History*, Apr., 2009, Vol. 51, No. 2 (Apr.,2009), pp. 344-371.
- Deringil, Selim, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, Doğan Kitap Yay., İstanbul 2014.
- Dervişoğlu, İsmail, *Salih Münir Çorlu Geçmiş Zamanlar Sultan II. Abdülhamid'in Paris Sefir-i Kebirinin Diploması Yazıları ve Hatıraları*, Kitabevi Yay., İstanbul 2013.
- Detokrakis, Theocharis E., *History of Crete*, (trans. John C. Davis), Iraklion, Heraklion 1994.
- Devore, Ronald Marvin, *British Military Consuls in Asia Minor 1878-1882*, (Unpublished Ph. D.) Department of History Indiana University, Indiana University 1973.
- Dictionary Of National Biography Second Supplement, Vol. I, Abbey-Eyre, "Currie, Philip Henry Wodehouse", p. 455-457.
- Doğan, Hamdi, *Sason Ermeni İsyanları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde 2000.
- Douglas, Roy, "Britain and the Armenian Question, 1894-7", *The Historical Journal*, Vol. 19, No. 1 (Mar., 1976), pp. 113-133.
- Dönmez, Ahmet, "Mustafa Reşid Paşa'nın İkinci Londra Elçiliği ve Tanzimat Reformlarına Dair Memorandumu", *Tarihin Peşinde*, S. 6, 2011, ss. 1-20.
- Dönmez, Ahmet, *Osmanlı-İngiliz İlişkileri Diplomasi ve Reform (1833-1841)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2013.
- Driault, Edouard, *Napoleon'un Şark Siyâseti Selâm-i Sâlis, Napoleon, Sebastiani ve Gardane*, (Çev. Selma Günaydın), TTK Yay., Ankara 2013.
- Edwards, Rosaline de Gregorio, *Relations Between the United States and Turkey 1893-1897*, (Unpublished Ph. D.) Fordham Univesity 1952.

- Ekinci, Mehmet Uğur, *The Origins Of The 1897 Ottoman-Greek War: A Diplomatic Historys*, (Unpublished MA), The Department of History Bilkent University, Ankara 2006.
- Eldem, Edhem, “26 Ağustos 1896 Banka Vakası” ve “1896 Ermeni Olayları”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, S. 5, 2007 Bahar, ss. 113-146.
- Elliot, H. A. D., *The Life of George Joachim Goschen First Viscount Goschen 1831-1907*, Vol. I. Longmans, Green, and CO. New York 1911.
- Engelhardt, Eduard Philippe, *Türkiye ve Tanzimat*, (Çev. Erol Kılınç), Ötüken Neşriyat Yay., İstanbul 2017.
- Epstein, M., *The Early History of the Levant Company*, George Routledge & Sons Limited, London 1908.
- Escott, T.H.S., *Personal Forces of the Period*, Hurst and Blackett, Limited, London 1898.
- Escott, T.H.S., *The Story of British Diplomacy: its makers and movents*, T.F. Unwin, London 1908.
- Eton Coolege, *The Eon Register Part I 1841-1850*, Spottiswoode & CO. LTD., Eton, London 1903.
- Evans, Eric J., *William Pitt The Younger*, Routledge Press, London and New York 1999.
- Eyicil, Ahmet, “1895 Maraş ve Zeytun İsyanı”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 11, 2000, s. 157-210.
- Feiling, Keith, *A History of England: From the Coming of the English to 1918*, Macmillan & Co., London 1950.
- Ferguson, Niall, *İmparatorluk Britanya’nın Modern Dünyayı Biçimlendirdiği*, (Çev. Nurettin Elhüseyni), Yapı Kredi Yay., İstanbul 2019.
- Fitzmaurice, Lord Edmond, *The Life of Granville George Leveson Gower Second Earl Granville*, Vol. I, Longmans, Green, and CO., New York 1905.
- Gailey, Andrew, *The Lost Imperialist Lord Dufferin, Memory and Mythmaking in an Age of Celebrity*, John Murray, London 2015.
- Garfy, Ahmed Ahmed, *Mısır’ın Osmanlı Devleti’nden Kopuşu*, Hitabevi Yay., Ankara 2021.
- Gencer, Ali İhsan, “Berlin Antlaşması”, *TDV İA*, C. V., İstanbul 1992, ss. 516-517.

- Gerçek, Selim Nüşet, *Matbuat Tarihi*, Büyüyen Ay Yay., İstanbul 2019.
- Glyn's, Roger Fulford, *1753–1953: Six Generations in Lombard Street*, Macmillan & Co, London 1953.
- Godley, A., *Reminiscences of Lord Kilbracken, G.C.B.*, Macmillan, London 1931.
- Gooch, G. P. *History of Modern Europe, 1878-1919*, Henry Holt and Company, New York 1923.
- Görür, Emel Demir, *Vilâyât-ı Sitte Islahatı (1878-1899)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara 20018.
- Gülsoy, Ersin, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yay., İstanbul 2004.
- Greaves, R.L., *Persia and the Defence of India, 1884–1892*, University of London the Athlone Press, London, 1959.
- Greene, Molly, *A Shared World: Christians and Muslims in the Early Modern Mediterranean*, Princeton University Press, 2000.
- Grenville, J. A. S., “Goluchowski, Salisbury, and the Mediterranean Agreements, 1895-1897”, *The Slavonic and East European Review*, Vol. 36, No. 87 (Jun., 1958), pp. 340-369.
- Grenville, J. A. S., *Lord Salisbury and Foreign Policy the Close of the Nineteenth Century*, University of London The Athlone Press, London 1964.
- Gülmez, Nurettin, “Tahkik Heyeti Raporlarına Göre 1894 Sason İsyanı”, *Belleten*, C. 70, S. 258, Ağustos 2006, ss. 695-742.
- Gürcan, Fatih, *John Murray'in İstanbul Büyükelçiliği (1765-1775)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2014.
- Gürün, Kamuran, *Ermeni Dosyası*, TTK Basımevi, Ankara 1985.
- Habberton, William, *Anglo-Russian Relations Concerning Afghanistan, 1837-1907*, (Unpublished Ph. D.) University of Illinois at Urbana-Champaign 1934.
- Hague, William, *William Pitt The Younger*, Harper Perennial Press, London 2005.
- Hakluyt, Richard, *The Principal Navigations, Voyages, Traffiques and Discoveries of the English Nation: Vol. V*, The Macmillan Company, New York 1927.

- Hall, Shirley, *Sir Edward Hertlest And His Work As Librarian and Keeper of the Papers of the Foreign Office From 1857-1896*, (Unpublished MA), University of London 1958.
- Hamilton, Keith and Richard Langhorne, *The Prattice of Diplomacy, its evolution, theory and administration*, Routledge Press, London-New York 1995.
- Hamm, Geoffrey, *British Intelligence and Turkish Arabia: Strategy, Diplomacy, and Empire, 1898-1918*, (Unpublished Ph. D.) University of Toronto 2012.
- Hampden, Charles Hobart, *Hobart Paşa'nın Anıları*, (Çev. Derin Türkömer), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2015.
- Hardinge, A., *A Diplomatist in Europe*, By Butler & Tanner Ltd, London 1927.
- Harris, Sir Robert, *From Naval Cadet to Admiral*, Cassell, London 1913.
- Haslip, Joan, *Bilinmeyen Sultan II. Abdülhamid*, IQ Kültür-Sanat Yay., İstanbul 2001.
- Hastürk, Özlem, *Arap İzzet Paşa (1852-1924)*, Yeditepe Yay., İstanbul 2021.
- Hawkins, Angus and John Powell (ed), *The Journal of John Wodehouse First Earl of Kimberley For 1862-1902*, Vol 9. University College London, London 1997.
- Hennessy, Peter, *Whitehall*, The Free Press, New York 1989.
- Hepworth, George Hughes, *Through Armenia on Horseback*, E. P. Dutton, New York 1898.
- Hergüner, Mustafa, *Cumhuriyetimizin İlk Yıllarında Türk Boğazları ve Boğazlar Komisyonu Başkanı Vasıf (Temel) Paşa*, TÜDAV, İstanbul 2004.
- Hertslet, Edward, *The Map of Europe By Treaty*, Vol IV. 1875 to 1891. Political and Territorial Changes Which Have Taken Place Since the General Peace of 1814, Harrison and Sons, London 1891.
- Heywood, Andrew, *Siyasetin ve Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları*, (Çev. Fahri Bakırcı), Felix Kitap Yay., Ankara 2020.
- Hızlı, Kasım, *Paris Büyükelçisi Salih Münir Paşa'nın (Çorlu) Hayatı ve Faaliyetleri (1857-1939)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2020.
- Hill, George, *Kıbrıs Tarihi Osmanlı ve İngiliz İdaresi Dönemi 1571-1948*, (Çev. Nazım Can Serbest), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2016.
- Hohler, Sir Thomas, *Diplomatic Petrel*, John Murray, London 1942.

- Hornik, M. P., "Three Mission of Sir Henry Drummond-Wolff to Constantinople, 1885-1887", *English Historical Review*, Vol. 55, No. 220 (Oct., 1940), pp. 598-623.
- Hunt, William, *The History of England from the Accession of George III to the Close of Pitt's First Administration (1760-1801)*, Longmans, Green, and Co., London, New York and Bombay 1905.
- Hurewitz, J. C., *Diplomacy in the Near and Middle East, A Documentary Record: 1535-1914*, Vol. I., D. Van Nostrand Company, Inc, Princenton, New Jersey, London 1956.
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar, VI-X*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2013.
- İnalcık, Halil, *Devlet-i 'Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV, Âyânlar, Tanzimat, Meşrutiyet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2015.
- İnce, İrfan, "Ridde", *TDV İA*, C. XXXV, Ankara 2008, ss. 88-91.
- İrtem, Süleyman Kâni, *Sultan Abdülhamid ve Yıldız Kamarillası (Yıldız Sarayı'nda Paşalar, Beyler, Ağalar ve Şeyhler)*, (Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yay., İstanbul 2003.
- İrtem, Süleyman Kâni, *Şark Meselesi Osmanlı'nın Sömürgeleşme Tarihi*, (Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yay., İstanbul 1999.
- İsmail, Fehmi, "1807'de Rusların ve İngilizlerin Osmanlılarla Yeniden Münasebet Kurma Teşebbüsleri", *Tarih Dergisi*, S. 30, 1976, ss. 23-38.
- James, Robert Rhodes, *Rosebery A Biography of Archibald Philip, Fifth Earl of Rosebery*, Readers Union Weidenfeld&Nicolson, London 1964.
- Jefferson, Margaret M. and Lord Salisbury, "Lord Salisbury's Conversations with the Tsar at Balmoral, 27 and 29 September 1896", *The Slavonic and East European Review*, Dec., 1960, Vol. 39, No. 92 (Dec., 1960), pp. 216-222.
- Jefferson, Margaret M. and Lord Salisbury, *The Place of Constantinople and the Straits in British Foreign Policy: 1890-1892*, (Unpublished MA), University of London 1959.
- Jelavic, Barbara, "Great Britain and the Russian Acquisition of Batum, 1878-1886", *Slavonic and East European Review*, XLVIII, Vol. 48, No. 110 (Jan., 1970), pp. 44-66.

- Jones, Ray, *The Nineteenth Century Foreign Office: An Administrative History*, London School of Economics and Political Science, London 1971.
- Journal of Education, The Week in Review, Vol. XLIV, No. 14, 8 October 1896.
- Junior Clerks 1822-57, <https://www.british-history.ac.uk/office-holders/vol8/p23> access 30 January 2021.
- Kanat, Sedat, *Sultan II. Abdülhamid Döneminde Mâbeyn-i Hümayûn Ve Görevleri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum 2018.
- Karaca, Ali, *Anadolu Islahâtı ve Ahmet Şâkir Paşa (1838-1899)*, Eren Yay., İstanbul 1993.
- Karaca, Taha Niyazi, “19. Yüzyılda İngiltere’nin Ermeni Politikaları”, *Tarihte Türkler ve Ermeniler Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Yabancı Devletler*, C. X, TTK, Ankara 2014, ss. 221-262.
- Karaca, Taha Niyazi, *Büyük Oyun İngiltere Başbakanı Gladstone’un Osmanlı’yı Yıkma Planı*, Timaş Yay., İstanbul 2015.
- Karaca, Taha Niyazi, *Yozgat Ermeni Ayaklanmaları ve Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey Olayı*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2008.
- Karacakaya, Recep, “İstanbul Ermeni Patrikleri ve Siyasi Faaliyetleri (1878-1923)”, *Tarihte Türkler ve Ermeniler Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı Kilise ve Milliyetçilik*, C. IX, TTK, Ankara 2014, ss. 81-104.
- Karaer, Nihat, “Abdürrahim Muhib Efendi’nin Paris Büyükelçiliği (1806-1811) ve Döneminde Osmanlı-Fransız Diplomasi İlişkileri”, *OTAM*, C. 30, S. 30, 2011, ss. 1-26.
- Karal, Enver Ziya, “Gülhane Hatt-ı Hümayununda Batının Etkisi”, *Belleten*, C. XXVIII, S. 112, 1964, ss. 581-601.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, C. V, TTK Basımevi, Ankara 2011.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi., Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907*, C. VIII, TTK, Ankara 2011.
- Kennedy, Paul M., *The Rise of The Anglo-German Antagonism 1860-1914*, George Allen & Unwin, London 1987.

- Kırmızı, Abdülhamit, *Abdülhamid'in Valileri Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908*, Klasik Yay., İstanbul 2016.
- Kirakossian, Arman J., *British Diplomacy and the Armenian Question, from the 1830's to 1914*, Gomidas Institute, London 2003.
- Kocabaşoğlu, Uygur, *Majestelerinin Konsolosları İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900)*, İletişim Yay., İstanbul 2004.
- Kolbaşı, Ahmet, *1892-1893 Ermeni Yafta Olayları (Merzifon-Yozgat-Kayseri)*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2011.
- Koloğlu, Orhan, *Abdülhamid Gerçeği*, Pozitif Yay., İstanbul 2018.
- Koloğlu, Orhan, *Avrupa'nın Kıskaçında Abdülhamit*, İletişim Yay., İstanbul 2017.
- Koloğlu, Orhan, *Curnalcilikten Teşkilatı Mahsusa'ya*, Kırmızı Kedi Yay., İstanbul 2017.
- Kuneralp, Sinan, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922)*, Isis Press, İstanbul 2003.
- Kuran, Ercüment, "1793-1811 Döneminde İlk Osmanlı Mukim Elçilerinin Diplomatik Faaliyetleri", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, (Yay. Haz. İ. Soysal), TTK Yay., Ankara 1999.
- Kurat, Akdes Nimet, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610)*, TTK Basımevi, Ankara 1953.
- Kurat, Yuluğ Tekin, Henry, *Henry Layard'ın İstanbul Büyükelçiliği 1877-1880*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1968.
- Kurşun, Zekeriya, *Küçük Mehmed Said Paşa (Siyasî Hayatı, İcraatı ve Fikirleri)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1991.
- Küçük, Cevdet, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı (1878-1897)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1984.
- Kürkçüoğlu, Ömer, "The Adoption and Use of Permanent Diplomacy", *Ottoman Diplomacy-Conventional or Unconventional?* (Ed. A. Nuri Yurdusev), Palgrave Macmillan, Basingstoke 2004, s. 131-150.
- Kütükoğlu, Mübahat S., "Takrir", *TDV İA*, C. XXIX., 2010, ss. 471-472.

- Kütükoğlu, Mübahat S., *Balta Limanı'na Giden Yol Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münasebetleri (1580-1850)*, TTK Basımevi, Ankara 2013.
- Lamb, Margaret, "The Making of a Russophobe: David Urquhart: The Formative Years, 1825-1835", *The International History Review*, Vol. 3, No. 3, 1981, pp. 330-357.
- Langer, William Leonard, *The Diplomacy of Imperialism (1890-1902)*, Alfred. A. Knopf, New York 1968.
- Langer, William Leonard, *The Franco-Russian Alliance 1890-1894*, Harvard University Press, London 1929.
- Lee, Dwight E., *Great Britain and the Cyprus Convention Policy of 1878*, Harvard University Press, London 1934.
- Lieven, Anatol, "Lord Salisbury: A Model For Aspiring Imperialists", *The National Interest*, No. 53, Fall 1998, pp. 75-84.
- Long, James, *The Position of Turkey in Relation to British Interests India*, East India Association, London 1876.
- Louis, W.R., "Sir Percy Anderson's grand African strategy, 1883-1893", *The English Historical Review*, Vol. LXXXI, Issue CCCXIX, April 1966, p. 292-314.
- Lowe, C. J., *Salisbury and the Mediterranean 1886-1896*, Routledge & Kegan Paul, London 1965.
- Lowe, C. J., *The Reluctant Imperialists: British Foreign Policy 1878-1902, Vol 2: the documents*, Routledge & Kegan Paul, London 1967.
- Lowe, C. J., *Britain and Foreign Affairs 1815-1885: Europe and Overseas*, Routledge, New York 1998.
- Mackaris, Aglaia Lily, *Cretan Rebel: Eleftherios Venizelos in Ottoman Crete, 1864-1898*, (Unpublished Ph. D.), Harvard University, 1983.
- Mackesy, Piers, *The War in the Mediterranean 1803-1810*, Longmans, Green and CO, London, New York, Toronto 1957.
- Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, C. I., (hızl. İsmail Miroğlu), Berekât Yayınevi, İstanbul 1983.
- Mair, Robert H., *Debrett's Peerage, Baronetage, Knightage and Companionage*, (Royal Edition) Dean and Son, Publishers, London 1884.
- Mangaltepe, İsmail, Karacakaya, Recep, *Paul Cambon'un İstanbul Büyükelçiliği ve Ermeni Meselesi*, Yeditepe Yay., İstanbul 2010,

- Marder, Arthur J., *British Naval Policy 1880-1905*, Frank Cass, London 1940.
- Marder, Arthur J., *The Anatomy of British Sea Power: a History of British Naval Policy in the Pre-Dreadnought Era 1880-1905*, Frank Cass, London 1940, pp. 155-156.
- Martel, G., *Imperial Diplomacy: Rosebery and the Failure of Foreign Policy*, McGill Queens Univ Pr; First Edition, January 1, 1986.
- Marvin, Charles, *Our Public Offices: embodying an account of the disclosure of the Anglo-Russian agreement and the unrevealed secret treaty of May 31, 1878*, (cheap ed., London, 3rd ed. 1882), s. 273-320.
- Mattingly, Garrett *Renaissance Diplomacy*, Houghton Mifflin Company The Riverside Press, Cambridge 1955.
- May, Arthur J., "Crete and the United States, 1866-1869", *The Journal of Modern History*, Volume 16, Number 4, December 1944, p. 286-293.
- Mazıcı, Nurşen, *Uluslararası Rekabette Ermeni Sorunu'nun Kökeni (1878-1918)*, Gümüş Basımevi, İstanbul 1987.
- McKinstry, L., *Rosebery: Statesman in Turmoil*, John Murray, London, 2005.
- Medlicott, W. N., "The Mediterranean Agreements of 1887", *The Slavonic Review*, Jun., 1926, Vol. 5, No. 13 (Jun., 1926), pp. 66-88.
- Medlicott, W. N., "The Gladstone Government and The Cyprus Convention, 1880-85", *The Journal of Modern History*, Vol. 12, No. 2 (Jun., 1940), pp. 186-208.
- Medlicott, W. N., "The Powers and the Unification of two Bulgarians." *The English Historical Review* Vol. 54, No. 213 (January, 1939), pp. 67-82.
- Melson, Robert, "A Theoretical Inquiry into the Armenian Massacres of 1894-1896", *Comparative Studies in Society and History*, 1982, Vol. 24, No. 3 (Jul., 1982), pp. 481-509.
- Mengül, Sabri, *Türk Boğazlarının (Çanakkale ve Karadeniz) Tarihi (Süel ve Siyasal)*, Deniz Matbaası, İstanbul 1937.
- Miller, T. B., "The Egyptian Question and British Foreign Policy, 1892-1894", *The Journal of Modern History*, Vol. 32, No. 1 (Mar., 1960), pp. 1-15.
- Millman, Richard, *Britain and the Eastern Question 1875-1878*, Clarendon Press, Oxford, 1979.
- Monypenny, W.F. and G.E. Buckle, *The Life of Benjamin Disraeli, Earl of Beaconsfield*, Vol 6. 1876-1881, The Macmillan Company, New York 1920.

- Morley, John, *The Life of William Ewart Gladstone*, C. II, Macmillan and Co, London 1922.
- Munro, Henry F., *The Berlin Congress*, Government Printing Office, Washington, 1918.
- Nalbandian, Louise, *The Armenian Revolutionary Movement: The Development of Armenian Political Parties through the Nineteenth Century*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press 1963.
- Nassibian, Akaby, *Britain And The Armenian Question, 1915-1923*, St. Martin's Press, London 1984.
- Nazır, Bayram, *Macar ve Polonyalı Mülteciler Osmanlı'ya Sığınanlar*, Yeditepe Yay., İstanbul 2016.
- Neilson, Keith and T.G. Otte, *The Permanent Under-Secretary For Foreign Affairs, 1854-1946*, Taylor&Francis Group, New York, 2009.
- Newton, Lord, Lord Lyons, *A Record of British Diplomacy*, Vol. II, Edward Arnold, London 1913.
- Nicolson, Harold, *Sir Arthur Nicolson, Bart. First Lord Carnock A study in the old Diplomacy*, Constable&Co, London 1937.
- Noviçev, A. D., "1839 Gülhane Hatt-ı Hümayûnu ve Dış Politikadaki Boyutları", (Çev. Darhan Hıdralı), *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Ed. Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2012, ss. 355-367.
- Nuri, Osman, *Bilinmeyen Abdülhamid Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı Abdülhamid'in Husûsi ve Siyasi Hayatı*, Cilt: I-II, (Yayına Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yay., İstanbul 2017.
- Orr, Captain C. W. J., *Cyprus Under British Rule*, Robert Scott Roxburghe House, London 1918.
- Ortaylı, İlber, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Kronik Kitap Yay., İstanbul 2018.
- Osman, Yusuf Ali, *British Employees of the Ottoman Government: The Paşas Hobart and Woods*, (Unpublished Ph. D.), SOAS University of London 2018.
- Otte, G., "A Question of leadership: Lord Salisbury, the unionist cabinet and Foreign policy making, 1895-1900", *Contemporary British History*, 14:4, pp. 1-26.

- Otte, G., "From "War-in-Sight" to Nearly War: Anglo-French Relations in the Age of High Imperialism, 1875-1898", *Diplomacy & Statecraft*, 2007, pp. 693-714
- Otte, G., *The Foreign Office Mind: The Making of British Foreign Policy, 1865–1914*, Cambridge University Press, New York 2011.
- Otte, G., "Old Diplomacy: Reflections on the Foreign Office before 1914", *Contemporary British History*, Vol 18, 2004, Issue 3, pp. 31-52.
- Öke, Mim Kemâl, *Saraydaki Casus "Gizli Belgelerle Abdülhamid Devri ve İngiliz Ajanı Yahudi Vamberry"*, İrfan Yay., İstanbul 2019.
- Ölmez, Adem, "Asker-i Teftiş Komisyonu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri", *Tarih Dergisi*, Yıl 2006, S. 43, ss. 115-134.
- Özcan, Besim, *Rus Donanmasının Sinop Baskını (30 Kasım 1853)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1990.
- Özcan, Besim, "Bir Baskının Anatomisi: Sinop Faciası", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C. 1, S. 2, 2007, ss. 7-18.
- Özyüksel, Murat, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfuz Mücadelesi (Anadolu ve Bağdat Demiryolları)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2013.
- Palmer, Alan, *Kırım Savaşı ve Modern Avrupa'nın Doğuşu*, (Çev. Meral Gaspıralı), Alfa Yay., İstanbul 2012.
- Palmer, Alan, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, Alfa Yay., İstanbul 2013.
- Pamuk, Şevket, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2017.
- Parlatır, İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yay., Ankara 2011.
- Parry, E. Jones, "Under-Secretaries of State for Foreign Affairs 1782-1855", *The English Historical Review*, Vol. 49, No. 194, 1934, pp. 308-320.
- Pearce, Malcolm and Geoffrey Stewart, *British Political History 1867-2001 Democracy and Decline*, Routledge Taylor & Francis Group, London 2002.
- Pearce, Malcolm and Geoffrey Stewart, *British Political History, 1867-2001*. 3rd ed, Routledge, New York 2010.
- Pears, Sir Edwin, *Life Of Abdul Hamid*, Constable & Company LTD, London 1917.
- Penson, Lillian, *Foreign Affairs Under The Third Marquis Of Salisbury*, University Of London, The Athlone Press, 1962.

- Penson, Lillian, "The New Course in British Foreign Policy, 1892-1902", *Transactions of the Royal Historical Society*, 1943, Vol. 25 (1943), pp. 121-138.
- Penson, Lillian, "The Principles and Methods of Lord Salisbury's Foreign Policy", *The Cambridge Historical Journal*, 1935, Vol. 5, No. 1 (1935), pp. 87-106.
- Peter Marsh, "Lord Salisbury and the Ottoman Massacres", *Journal of British Studies*, May, 1972, Vol. 11, No. 2 (May, 1972), pp. 63-83.
- Petrie, Sir C., *The Powers behind the Prime Minister*, MacGibbon & Kee, London, 1958.
- Platt, D. C. M., "The Role of British Consular Service in Overseas Trade, 1825- 1914", *The Economic History Review*, Cilt 15, No. 3 (1963), pp. 494-512;
- Platt, D. C. M., *The Cinderella Service: British consuls since 1825*, Archon Books, Hamden, Connecticut, America 1971.
- Poole, Stanley Lane, *The Life Of The Right Honourable Stratford Canning Viscount Stratford de Redcliffe*, In Two Volumes: Vol. I, Longmans, Green, And CO. London 1888.
- Poole, Stanley Lane, *The Life of The Right Honourable Stratford Canning Viscount Stratford de Redcliffe*, In Two Volumes: Vo. II., Longmans, Green, And CO., London 1888.
- Powell, John Douglas, *The Life of John Wodehouse, First Earl of Kimberley*, (Unpublished Ph. D.) Texas Tech University 1986.
- Powell, John Douglas, "Raikes Currie, (1801- 1881)," *Oxford Dictionary of National Biography*, accessed 25 January 2021, <http://www.oxforddnb.com/http://abstract/10.1093/ref:odnb/9780198614128.001.0001/odnb9780198614128-e-48015?rskey=PhOwgt&result=1>.
- Pressense, Francis de La Question Armenienne, *Revue des Deux Mondes (1829-1971)*, QUATRIÈME PÉRIODE, Vol. 132, No. 3 (1er Décembre 1895), pp. 673-687.
- Raymond, A. Jones, *The British Diplomatic Service 1815-1914*, Colin Smythe Limited, Gerrards Cross, Buckinghamshire 1983.
- Riffenburgh, Beau, "James Gordon Bennett, the New York Herald and the Arctic" *Polar Record*, Volume 27, Issue 160, January 1991, pp. 9-16.

- Robert F. Zeidner, "Britain and the Launching of the Armenian Question", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 7, No. 4 (Oct.,1976), pp. 465-483.
- Roberts, Adrew, *Salisbury: Victorian Titan*, Weidenfeld & Nicolson, London 1999.
- Roberts, Calvin Alexander, *The Egyptian Question and The Triple Alliance, 1884-1904*, (Unpublished Ph. D.), The University of New Mexico 1973.
- Robinson, R. and J. Gallagher, with A. Denny, *Africa and the Victorians: the official mind of imperialism*, Macmillan, Second Edition, London 1981.
- Rodkey, Frederick Stanley, "Lord Palmerston and the Rejuvenation of Turkey, 1830-41", *The Journal of Modern History*, Vol. 1, No. 4, 1929, pp. 570-593.
- Roper, Micheal, *The Records of the Foreign Office 1782-1939*, Public Record Office Handbooks, London 1969.
- Rose, J. Holland. *The Indecisiveness of Modern War and Other Essays*, G. Bell and Sons, Ltd, London 1927.
- Rosedale, H. G., *Queen Elizabeth and the Levant Company A diplomatic and Literary Episode of the Establishment of our Trade with Turkey*, Henry Frowde, London 1904.
- Rumbold, Horace, *Recollections of A Diplomatist*, Vol. II. Edward Arnold, London, 1902.
- Sarialioğlu, İrşat, *Stratford Canning'in İstanbul Büyükelçiliği (1841-1847)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2017.
- Saydam, Abdullah, "Nâmık Paşa", *TDVİA*, C. 32, İstanbul 2006, ss. 379-380.
- Schuyler, R. L., "The Climax of anti-imperialism in England", *Political Science Quarterly*, Vol. 36, No. 4 (December 1921), pp. 537-560.
- Selvi, Haluk, *Millet-i Sadıkada İsyan: Ermeni Komitacıların Gizli Mektupları 1878-1923*, Timaş Yay., İstanbul 2011.
- Senai, Osman, *Osmanlı-Yunan Seferi Dömeke Meydan Muharebesi*, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul 1315.
- Seton, R.W. -Watson, Disraeli, *Gladstone and the Eastern Question: A Study in Diplomacy and Party Politics*, London 1935.
- Shaw, WM. A., *The Kings of England*, Vol. I, Sherratt and Hughes, London 1906.

- Skilliter, S. A., "The organization of the first English embassy in Istanbul in 1583", *Asian Affairs*, Vol. 10 Issue 2, 1979, pp. 159-165.
- Slade, Sir Adolphus, *Müşavir Paşa'nın Kırım Harbi Anıları*, (Çev. Candan Badem), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2012.
- Smith, Colin L., *The Embassy of Sir William White at Constantinople 1886-1891*, Oxford University Press, London 1957.
- Sonyel, Salahi, *The Ottoman Armenians, Victims of Great Powers Diplomacy*, K. Rustem & Brither, London 1987.
- Soy, Bayram, "Lord Salisbury'nin 1895'te Almanya'ya Osmanlı Devleti'ni Paylaşma Teklifi", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, S. 5, 2006, ss. 145-166.
- Soy, Bayram, "Lord Palmerston'un Osmanlı Toprak Bütünlüğünü Koruma Siyaseti", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, S. 7, 2007, ss. 141-168.
- Soysal, İsmail, *Fransız İhtilâli ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)*, TTK Basımevi, Ankara 1999.
- St. Clair, William, *Lord Elgin and the Marbles*, Oxford University Press, Oxford-New York 1983.
- Stapylton, H. E. C., *Eton School Lists from 1791 to 1850*, E. P. Williams Publisher, London 1863.
- Stavrinos, Miranda, "Palmerston and the Cretan Question, 1839-1841", *Journal of Modern Greek Studies*, Vol. 10, Numbre 2, October 1992, pp. 249-269.
- Steele, David, "Three British Prime Ministers and the Survival of the Ottoman Empire, 1855-1902", *Middle Eastern Studies*, 50:1, pp. 43-60.
- Steele, David, *Lord Salisbury A Political Biography*, UCL Press, London 1999.
- Steele, David, "The Place of Germany in Salisbury's Foreign Policy 1878-1902", in A.M. Birke, M. Brechtken (eds.), *An Anglo-German Dialogue*, K.G. Saur, München 2006, pp. 57-77.
- Steinberg, Oded Y., "The Confirmation of the Worst Fears: James Bryce, British Diplomacy and the Armenian Massacres of 1894-1896", *Études arméniennes contemporaines*, 11/2018, pp. 15-39.
- Steiner, Zara S., *The Foreign Office and Foreign Policy, 1898-1914*, Cambridge at the University Press, New York 1969.

- Steiner, Zara S., "The Last Years of the Old Foreign Office, 1898-1905", *The Historical Journal*, Vol. 6, No. 1 (1963), pp. 59-90.
- Steiner, Zara S., Philip Henry Wodehouse Currie, Baron Currie (1834–1906), Oxford Dictionary of National Biography 23 September 2004.
- Stone, Lois, *Anglo-Russian Relations in Central Asia 1885-1892*, (Unpublished Ph. D.) Columbia University 1956.
- Subaşı, Turgut, "Abdülmecid Dönemi Osmanlı İngiliz İlişkileri", (Ed. Mehmet A. Yalçinkaya, Uğur Kurtaran), *Osmanlı Diplomasi Tarihi Kurumları ve Tatbiki*, Altınordu Yay., Ankara 2018, ss. 179-204.
- Subaşı, Turgut, "Anglo-Ottoman Relations Before The Tanzimat" *New Millennium Perspectives in the Humanities*, Global Publications, New York 2001, ss. 202-230.
- Sultan II. Abdülhamid'in Sadrazamı Küçük Mehmed Sa'id Paşa'nın Hâtırâtı*, C.I., hzl. Mustafa Gündüz, Ketebe Yay., İstanbul 2019.
- Süslü, Azmi, "Osmanlı İmparatorluğunu Paylaşma Projeleri, 1807-1812", *Belleten*, C. 47, S. 187, 1983, ss. 745-774.
- Süslü, Azmi, "Osmanlı-Fransız Diplomatik İlişkileri", *Belleten*, C. 47, S. 185, 1983, ss. 259-279.
- Swinburne, Algernon Charles, *The Swinburn Letters, 1890-1909*, Vol. 6, Yale University Press, New Haven 1959,
- Şahin, İsmail, "1878 Kıbrıs Antlaşması ve Ermeni Meselesi", *Ermeni Araştırmaları*, S. 43, 2012, ss. 133-164.
- Şakir, Ziya, *1897 Türk-Yunan Muharebesi ve Sultan Hamid'in Gizli Siyaseti*, Akıl Fikir Yay., İstanbul 2011.
- Şaşmaz, Musa, *British Policy and The Application of Islahats For The Armenians in Eastern Anatolia 1877-1897*, TTK Basımevi, Ankara 2000.
- Şen, İsmail, Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Kâmil Paşa (1832-1913), (*Basılmamış Doktora Tezi*), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1995.
- Şenışık, Pınar, *Girit Siyaset ve İsyan 1895-1898*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014.
- Şimşir, Nahide, "Osmanlı-İngiliz Münasebetleri (1580–1838)", *Osmanlı Araştırmaları*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2004, ss. 93-124.

- Tahsin Paşa, *Abdülhamit Yıldız Hatıraları*, (Haz. Kudret Emiroğlu), İmge Kitabevi, İstanbul 2008.
- Tatsios, Theodore George, *The Megali Idea and the Greek-Turkish War of 1897: the impact of the Cretan problem on Greek irredentism, 1866-1897*, East European Monograph, New York 1984.
- Taylor, A. J. P., *The Struggle For Mastery in Europe 1848-1918*, Oxford at the Clarendon Press, London 1954.
- Taylor, Robert, *Lord Salisbury*, St. Martin's Press, New York 1975.
- Temperley, H. W. V., and Lillian M. Penson (eds.). *Foundations of British Foreign Policy from Pitt (1792) to Salisbury (1902)*, Cambridge University Press, London, 1938.
- Temperley, Harold, "British Policy towards Parliamentary Rule and Constitutionalism in Turkey (1830-1914)", *The Cambridge Historical Journal*, 1933, Vol. 4, No. 2 (1933), pp. 156-191.
- Temperley, Harold, *England and The Near East The Crimea*, Longmans, Green and CO., London 1936,
- The Cambridge History of British Foreign Policy 1783-1919*, Vol. III 1866-1919, (Edited By. Sir A. W. Ward and G. P. Gooch) The Macmillan Company, New York 1923.
- The Dictionary of National Biography*, Vol. I (January 1901- December 1911), (Ed. Sir Sidney Lee) Oxford University Press, 1966.
- The Earl of Cromer, *Modern Egypt, Vol I-II*, Macmillan and Co., Ltd, London 1908.
- The Memoirs of Arminius Vamberyp, *The Story of My Struggles*, Vol I., E. P. Dutton and Company, New York 1904.
- The Recollections of Sir Edwin Pears, 1873-1915 With 16 Illustrations, *Forty Years in Constantinople*, The Anchor Press, London 1915.
- The Register News-Pictorial, Vol. XCIV. No. 27,474. 4 September 1929 "Street Corner History No.14: Currie Street"., p. 5.
- Tilley, John and Stephen Gaselee, *The Foreign Office*, G. P. Putnam's Sons, London 1913.
- Tuncer, Hüner, *Kırım Savaş ve Diplomasi (1853-1856)*, Tarihçi Kitabevi Yay., İstanbul 2015.

- Turan, Şerafettin, “Edirne Antlaşması”, *TDVİA*, C. 10, İstanbul 1994, ss. 442-443.
- Uçarol, Rıfat, *1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı-İngiliz Anlaşması (Ada'nın İngiltere'ye Devri)*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1978.
- Uçarol, Rıfat, *Siyasi Tarih 1789-2010*, Der Yay., İstanbul 2010.
- Unat, Faik Reşit, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, TTK Yay., Ankara 2008.
- Uras, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yay., İstanbul 1987.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, “Ali Suâvi ve Çırağan Sarayı Vak'ası”, *Belleten*, C. VIII, Sayı: 29 (1944), ss. 71-118.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, “Ondokuzuncu Asır Başlarına Kadar Türk-İngiliz Münasebatına Dair Vesikalar”, *Belleten*, Cilt: 13, S. 51, Temmuz 1949, ss. 573-648.
- Vincent, John, *The Formation of the British Liberal Party 1857-1868*, The Harvester Press Limited, New York 1976.
- Washburn, George, *Fifty Years in Constantinople and Recollections of Robert College*, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul 2012.
- Wilson, Keith, M. *Empire and Continent: Studies in British Foreign Policy from the 1880s to the First World*, Mansell Press, London 1897.
- Wodehouse, John, Earl of Kimberley, *The Wodehouse of Kimberley*, Privately Printed, 1887.
- Wood, Alfred, C. *A History of the Levant Company*, Frank Cass & Co Ltd. London 1964.
- Woods, Sir Henry F., *Spunyarn From the Strands of a Sailor's Life Afloat and Ashore Forty-Seven Years Under the Ensigns of Great Britain and Turkey*, Vol. II, Hutchinson & CO. Paternoster Row, London 1924.
- Yalçinkaya, Mehmed A., “III. Selim ve II. Mahmud Dönemleri Osmanlı Dış Politikası”, *Türkler*, C. XII, (Ed. Hasan Celâl Güzel), Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, ss. 629-659.
- Yalçinkaya, Mehmed A., “III. Selim Döneminde Dış Temsilciliklerin Kurulması”, *Nizâm-ı Kadîmden Nizâm-ı Cedîde III. Selim ve Dönemi*, (Ed. Seyfi Kenan), İSAM Yay., İstanbul 2008, ss. 593-624.

- Yalçinkaya, Mehmed A., “Mahmud Raif Efendi as the Chief Secretary of Yusuf Agah Efendi: The First Ottoman-Turkish Ambassador to London (1793-1797)”, *OTAM*, S. 05, 1994, ss. 385-434.
- Yalçinkaya, Mehmed A., “Türk Diplomasinin Modernleşmesinde Reisülküttab Mehmed Raşid Efendi’nin Rolü”, *Osmanlı Araştırmaları*, C. 21, S. 21, 2001, ss. 109-134.
- Yasamee, Feroze A. K. *Abdülhamid’in Dış Politikası: Düvel-i Muazzama Karşısında Osmanlı 1878-1888*, (Çev. Yusuf Selman İnanc) Kronik Yay., İstanbul 2018.
- Yavuz, Fikkretin, *II. Abdülhamid Döneminde Bir Amerikan Elçisi, Alexander Watkins Terrell*, Babiâli Kültür Yay., İstanbul 2016.
- Yavuz, Fikkretin, *Osmanlı Devleti Dış Politikasında Ermeni Sorunu: 1896 Osmanlı Bankası Baskını Örneği*, (Basılmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2009.
- Yeşil, Fatih, “İstanbul Önlerinde Bir İngiliz Filosu: Uluslararası Bir Krizin Siyasi ve Askerî Anotomisi”, (Ed. S. Kenan), *Nizâm-ı Kadîm’den Nizâm-ı Cedîd’e III. Selim ve Dönemi*, İstanbul 2010, ss. 391-493.
- Yıldız, Gültekin, *Mapusâne Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, Kitabevi Yay., İstanbul 2012.
- Yıldız, Hakkı Dursun, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, C. XI., Çağ Yay., İstanbul 1989.
- Yılmaz, Mehmet Oytun, “The 1897 Greko-Ottoman War”, *Boğaziçi Üniversitesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2003.
- Zinkeisen, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1574-1623*, C. 3, (Çev. Nilüfer Epçeli), Yeditepe Yay., İstanbul 2019.
- Zinkeisen, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1802-1812*, C. 7, (Çev. Nilüfer Epçeli), Yeditepe Yay., İstanbul 2019.

E. İNTERNET ADRESLERİ

<https://www.natwestgroup.com/heritage/people/raikes-currie.html>

<https://www.natwestgroup.com/heritage/people/raikes-currie.html> Bertram Wodehouse Currie 1827-1896, Recollections, Letters and Journals, vol. 1 (Manresa Press, 1901)

<https://www.british-history.ac.uk/office-holders/vol8/pp41-42> access 30 January 2021.

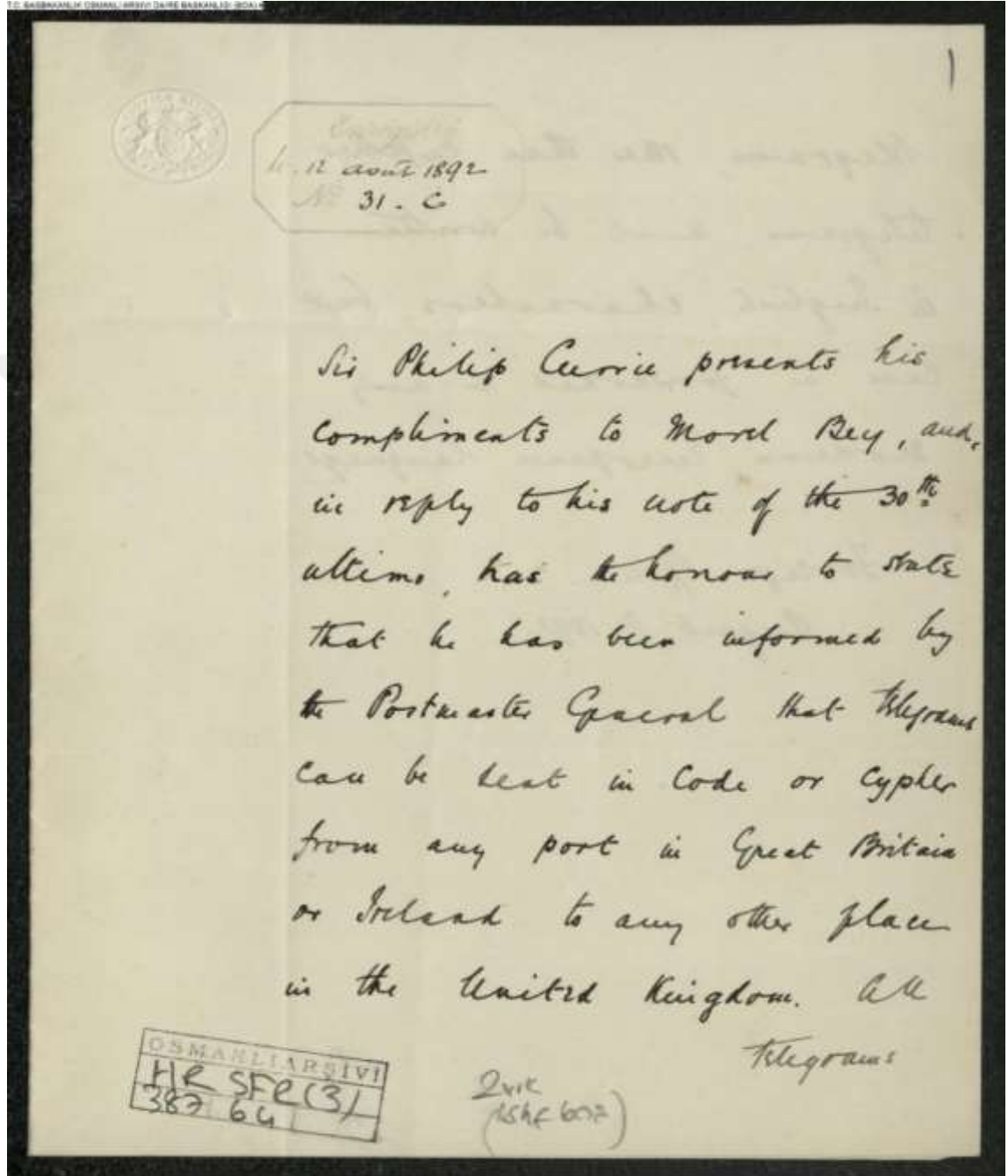
EKLER**EK 1.** İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Sir Philip Currie (1894-1898)

EK 2. Altı büyükelçinin İstanbul Avusturya Büyükelçiliğinde yaptıkları toplantının ardından bahçede çekindikleri resim. Ayaktakiler soldan sağa: Chevalier Pensa (İtalya). Nelidoff (Rusya). Oturanlar soldan sağa: Cambon (Fransa), Saurma (Almanya), Currie (İngiltere).

The Illustrated London News No. 2998-Vol. CIX, 3 October 1896.

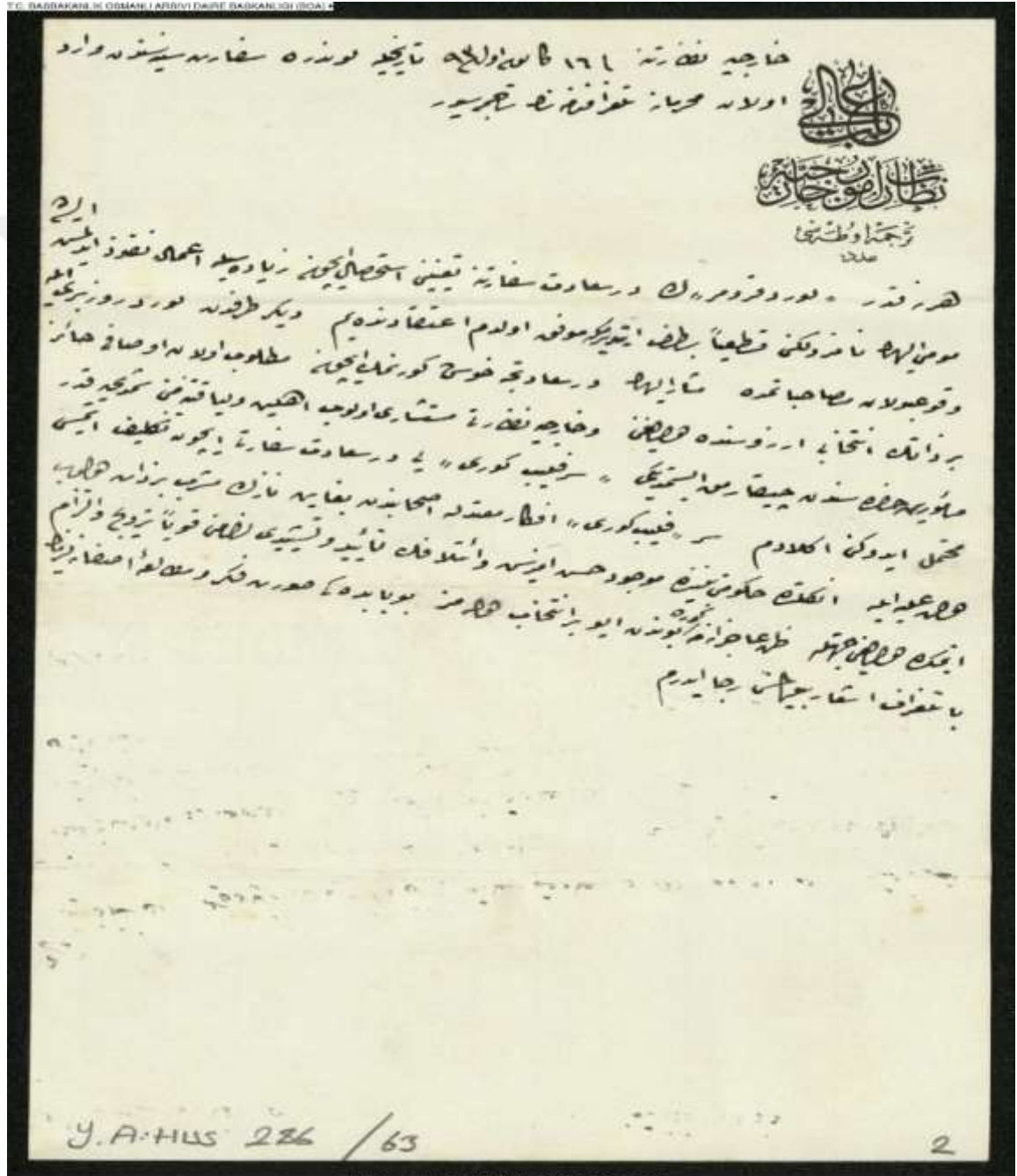
EK 3. Sir Philip Currie'nin Dışışleri Daimî Müsteşarı olduğu sırada Londra Sefaretinden Morel Bey'e İngiliz gemilerinin kendi sularında şifreli telgraflaşma yapabileceklerine dair gönderdiği yazı.

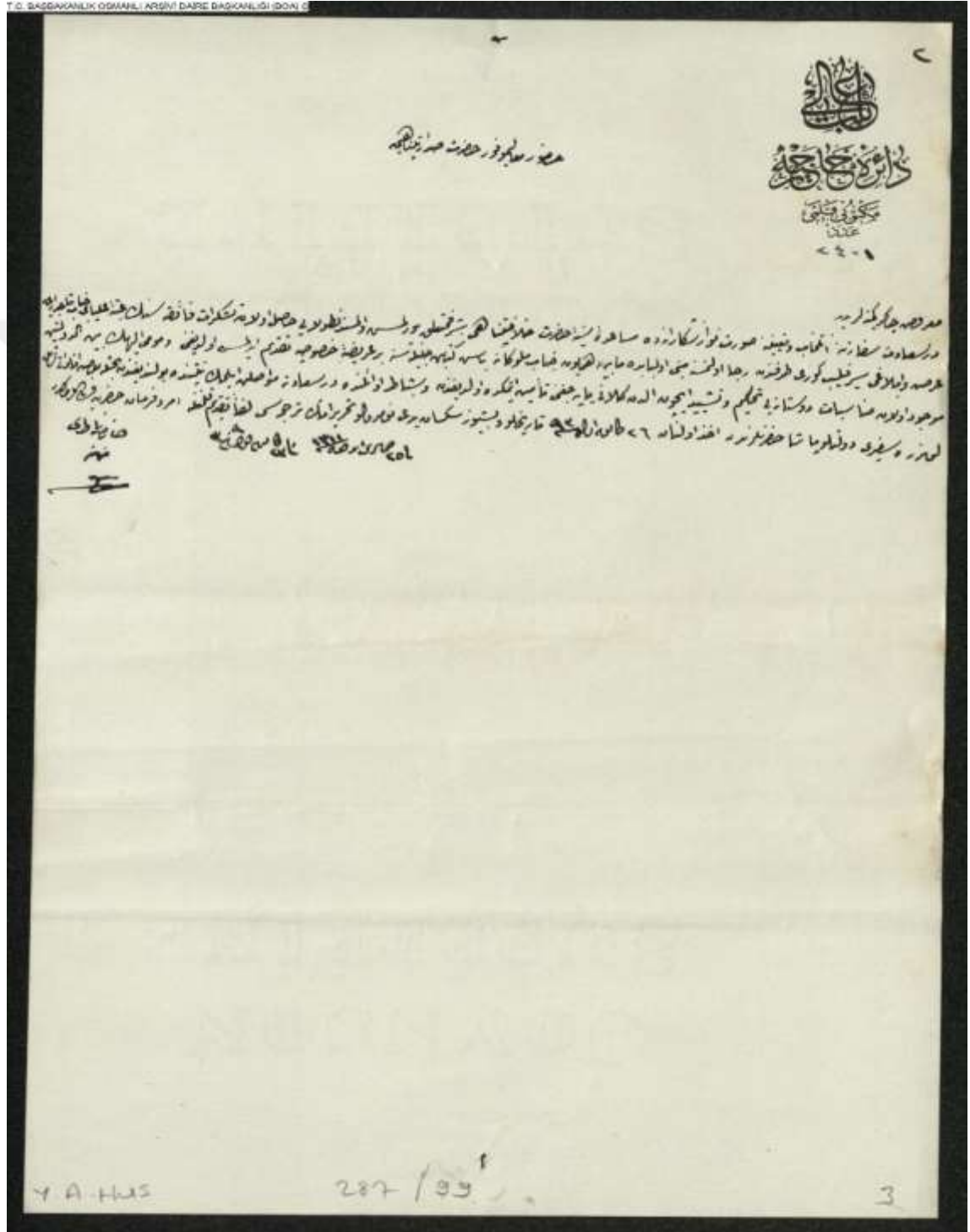
HR.SFR.3.00387.00064.001

BOA., HR.SFR.3..., 387/64, 18 M 1310 (12 Ağustos 1892)

EK 4. Londra Sefiri Rüstem Paşa'nın Hariciye Nezaretine 16 Aralık 1893'te İstanbul'a atanacak büyükelçi hakkında gönderdiği telgraf. Londra Sefiri Rüstem Paşa'nın Rosebery ile yaptığı görüşme neticesinde kendisinin İstanbul'ca hoş görünmek için uygun bir kişinin atanmasını arzu ettiğini bundan dolayı Dışişleri Daimî Müsteşarı olup ehliyet ve liyakat sahibi olan Sir Philip Currie'ye İstanbul Büyükelçiliği'nin teklif edileceğine dair.

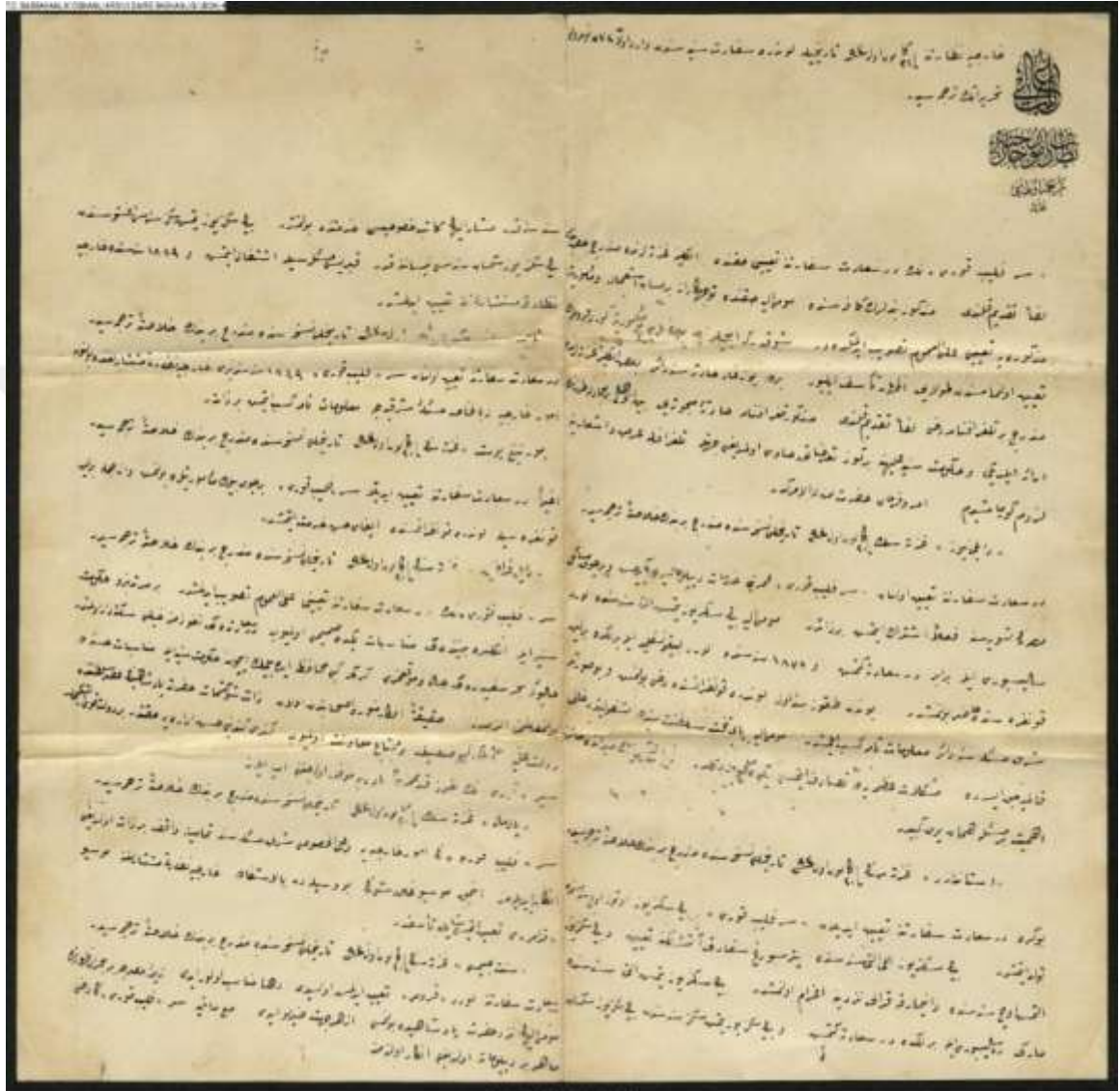
EK 5. Sultan II. Abdülhamid'in İstanbul Büyükelçiliğine atanmasını kabul etmesinden dolayı Sir Philip Currie'nin Londra Sefareti aracılığıyla teşekkürlerini bildirmesi.

Y A HUS 00287.00099.003

BOA., Y.A...HUS., 287/99, 25 C 1311, (3 Ocak 1894)

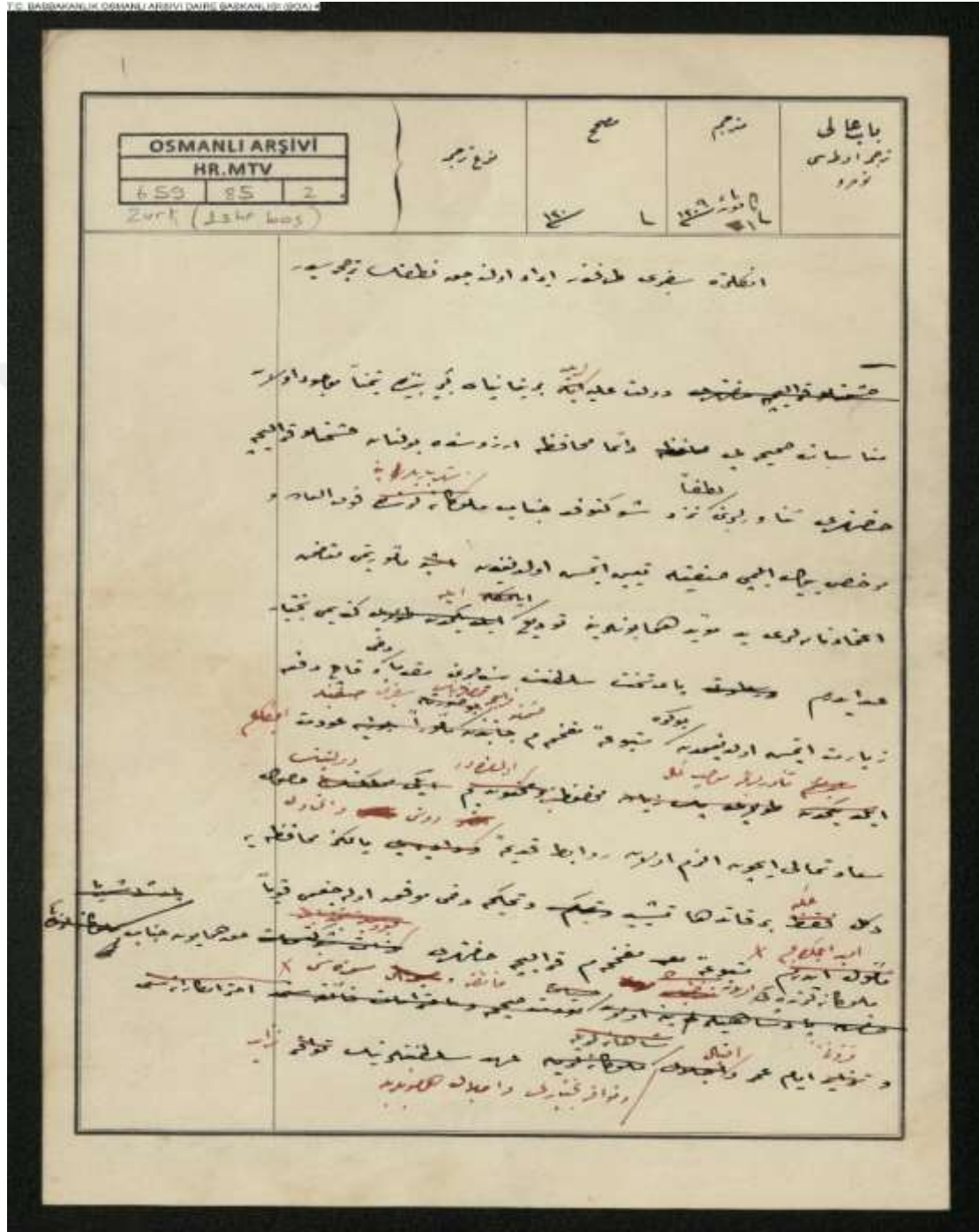
EK. 6. Londra Sefaretinden Hariciye Nezaretine Sir Philip Currie'nin İstanbul Büyükelçiliğine tayini hakkında bazı İngiliz gazetelerinde çıkan haberlerin tercümelerinin gönderildiğine dair.

Y.A.HUS.00288.00069.002

BOA., Y.A...HUS., 288/69, 12 C 1311, (21 Aralık 1893)

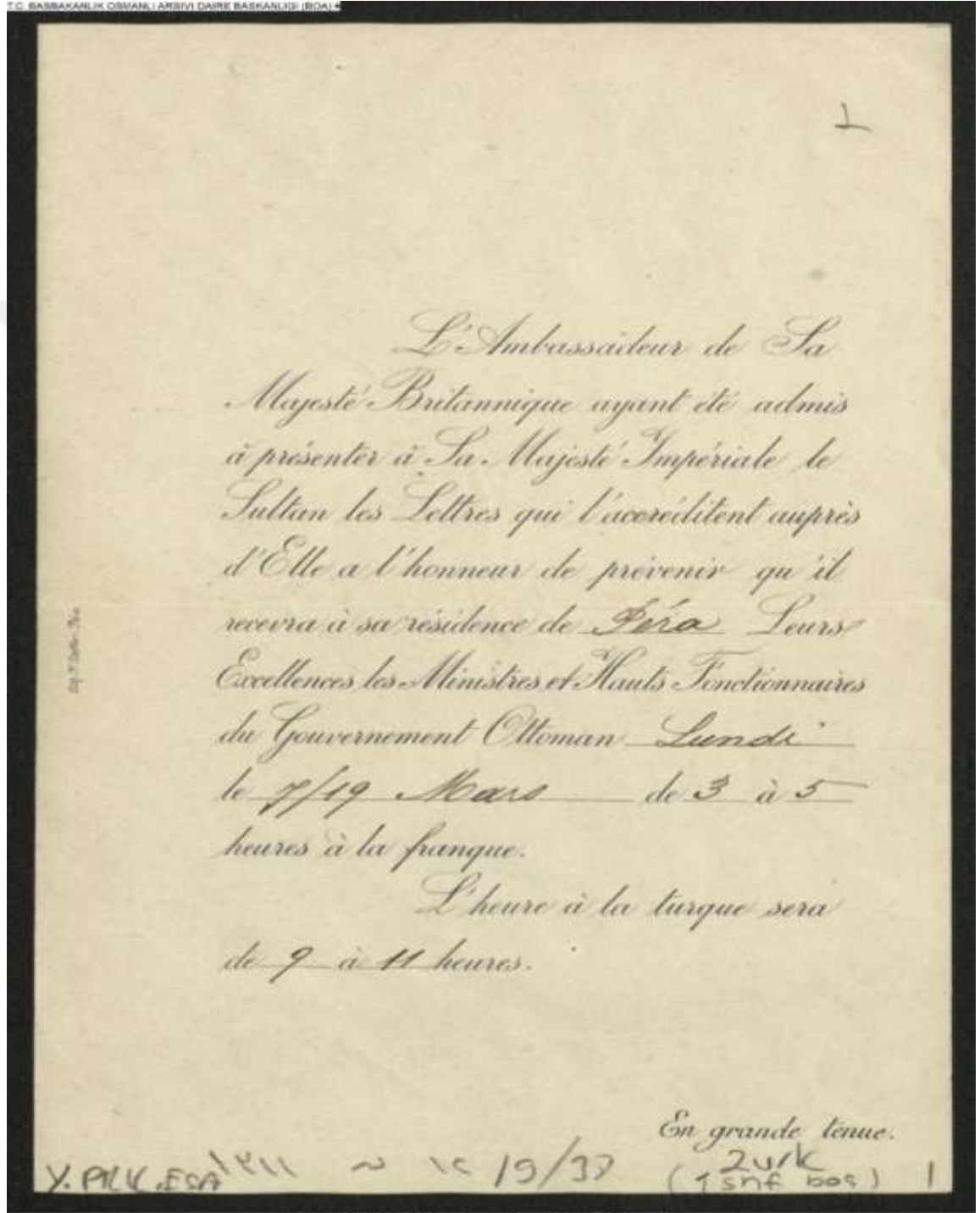
EK. 7. İstanbul'a Büyükelçi olarak atanan Sir Philip Currie'nin güven mektubunu sunarken Sultan II. Abdülhamid'e okuyacağı nutuk.

HR.MTV.00659.00085.002

BOA., HR.MTV., 659/85, 23 C 1311, 1 Ocak 1894.

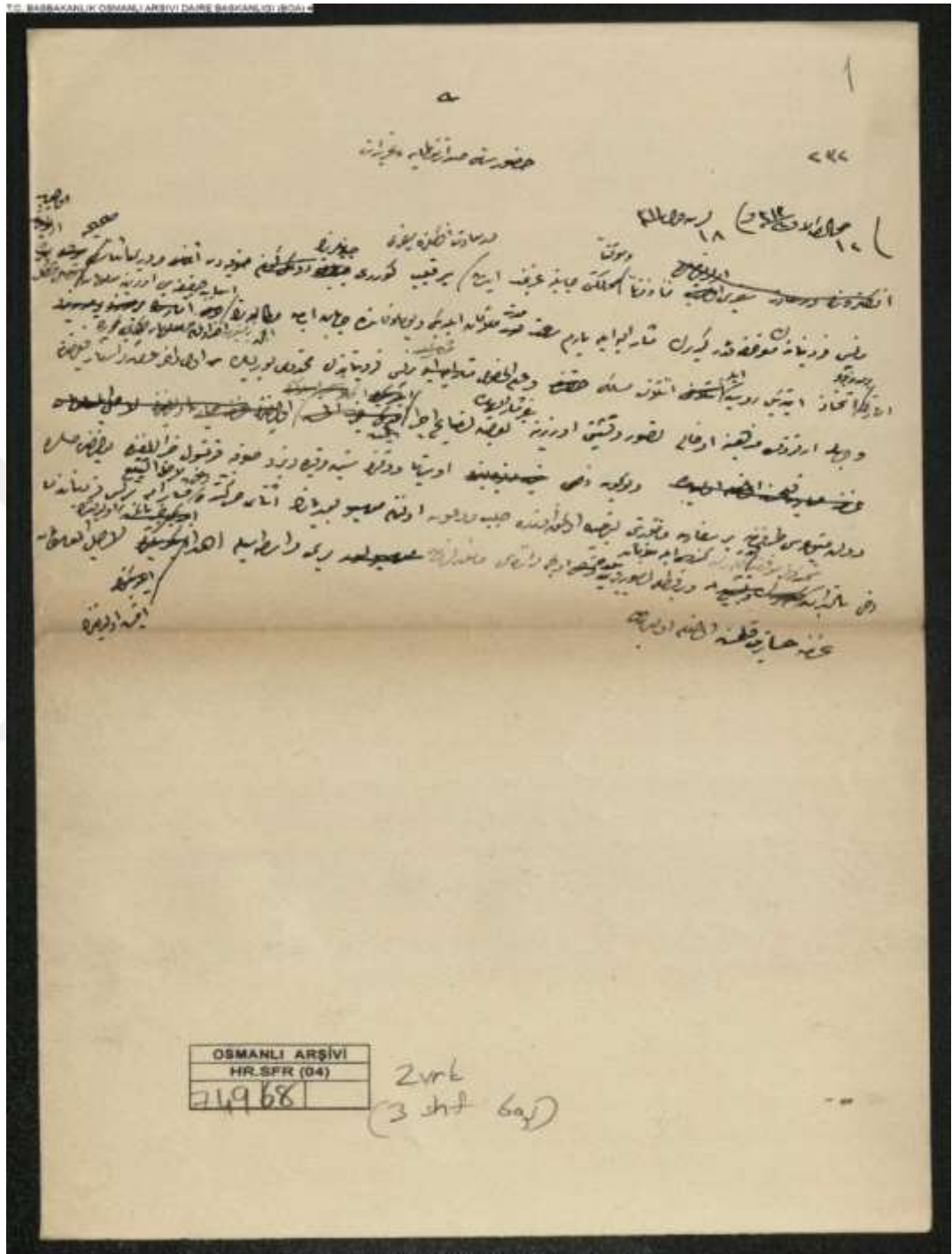
EK 8. İngiltere Büyükelçisi Philip Currie'nin Sultan II. Abdülhamid'in huzuruna çıkıp itimatnamesini takdim etmesinden dolayı büyükelçinin Beyoğlu'ndaki ikametgâhında 19 Mart Pazartesi günü resmi olarak Osmanlı Hükümeti ricalini kabul edeceğine dair.

Y.PRK.EŞA.00019.00038.001

BOA., Y.PRK.EŞA., 19/38, 12 N 1311, 19 Mart 1894.

EK 9. İstanbul İngiltere Büyükelçisi Sir Philip Currie'nin Bulgaristan Prensi Ferdinand ile yaptığı mülakat hakkında malumat.

HR.SFR.04.00749.00068.001

BOA., HR.SFR.04., 749/68, 12 CA 1313 (31 Ekim 1895)

EK 10. İngiliz Büyükelçisi Sir Philip Currie'nin Mayıs 1895'te Cidde'de konsoloslara yapılan saldırının ardından İngiliz Konsolosu Richards ve Konsolos Vekili Abdürrezzak için 10.000 İngiliz Sterlini tazminat talep ettiğine dair.

by His Majesty's Government
to claim from the Imperial
Ottoman Government on
behalf of Mr Consul Richards
and the family of the late
Mr Vice-Consul Abdur Razzak
a pecuniary indemnity amounting
to ten thousand pounds sterling. £10,000 sfg.

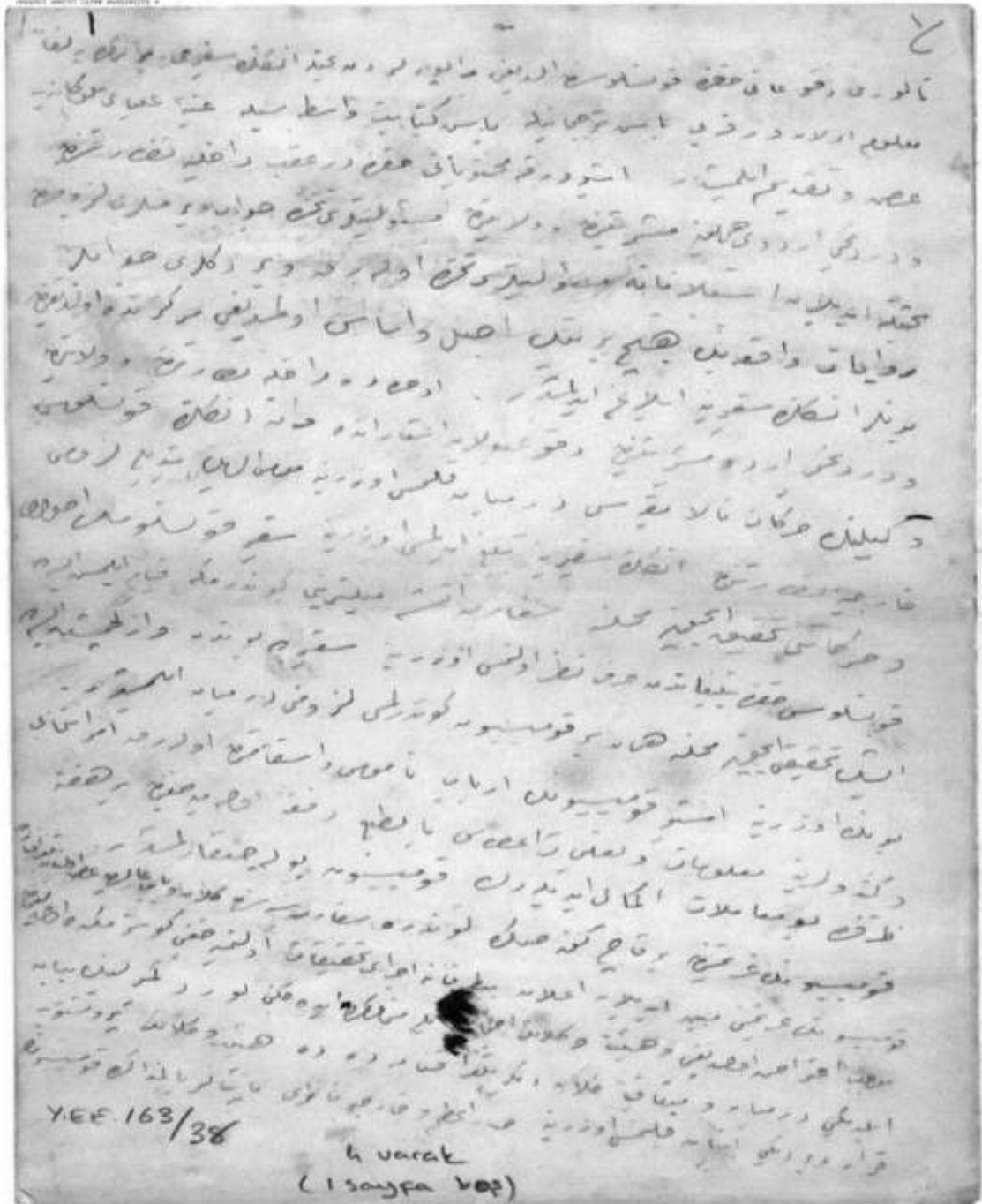
I avail myself of this opportunity
to renew to Your Excellency the
assurance of my highest considerations.

Philip Currie

HR.SYS.00097

BOA., HR.SYS., 97/8, 24 RA 1313, 14 Eylül 1313.

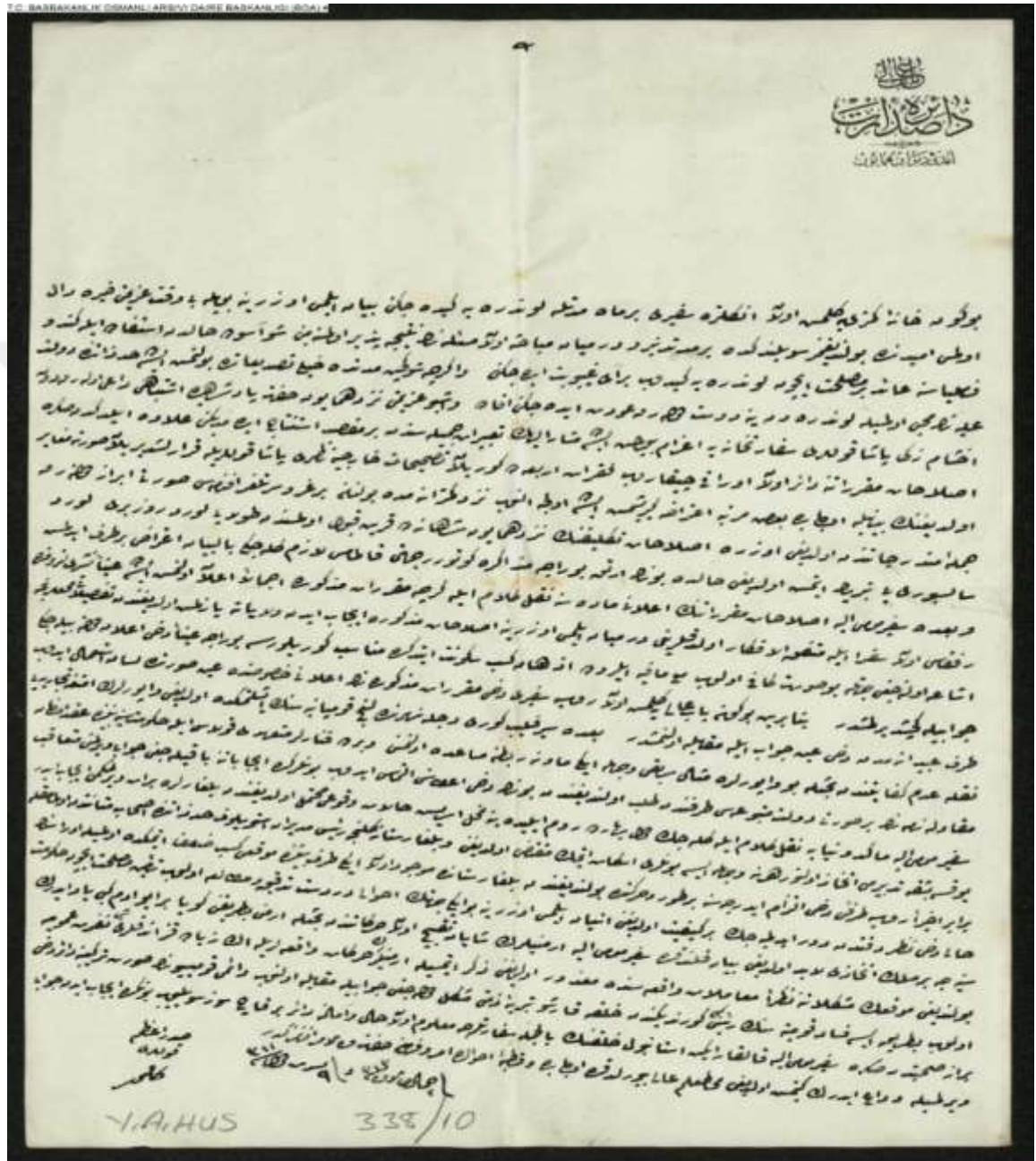
EK 12. Talori/Sason vukuatı hakkında Konsolosundan aldığı raporlardan bahisle İngiltere Sefirinin (Currie) bu raporları Saray'a verdiği ayrıca İngiliz Sefirinin amacının oluşturulan tahkik komisyonuna 1878 Berlin Antlaşması'nı imzalayan devletlerden bir heyetin oluşturulmasıyla olaya uluslararası bir boyut kazandırmak istediğine dair.

Y.EE.00163

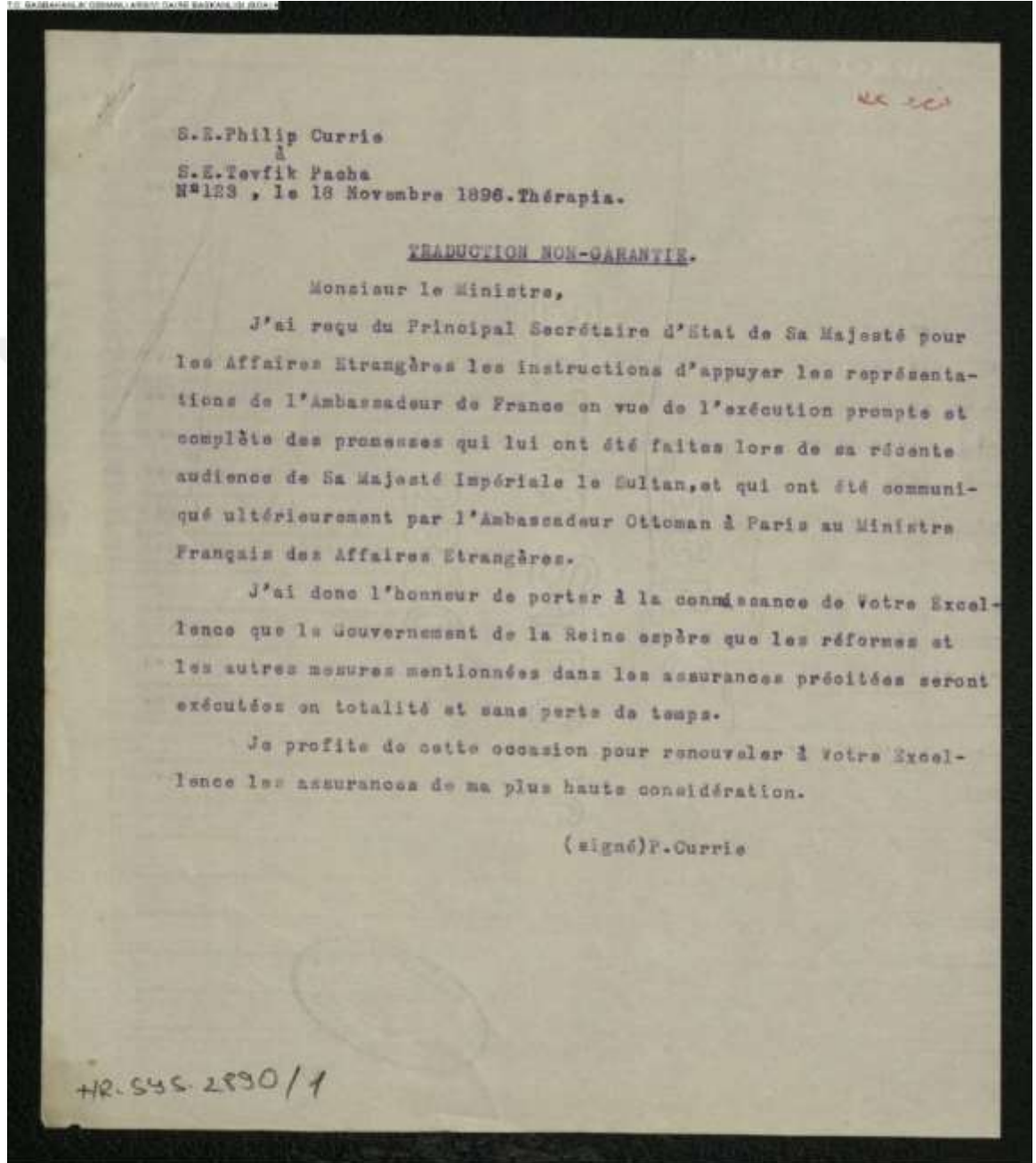
BOA., Y.EE., 163/38, 29 Z 1312 (23 Haziran 1895)

EK 13. İzinli olarak Londra'ya gidecek olan İngiliz Büyükelçisi Sir Philip Currie'nin Sadrazam Kâmil Paşa ile muhtelif konular hakkında yaptığı görüşmenin tutanağı.

BOA., Y.A...HUS., 338/10, 2 CA 1313 (21 Ekim 1895)

EK 14. Yapılacak ıslahatlar ile ilgili olarak İngiliz Sefiri Philip Currie'nin Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'ya gönderdiği yazının sureti. Hükümetinden Fransız Büyükelçisinin temsillerini desteklemek için talimat aldığına dair.

HR.SYS.02890.00001.001

BOA., HR.SYS., 2890/1, 12 C 1314, (18 Kasım 1896)

EK 15. İstanbul'dan Roma'ya tayin olan Sir Philip Currie'nin 25 Mayıs 1898'de Sultan'ın huzuruna kabul olunduğu ve Maslahatgüzâr olarak ise Bunsen'i bıraktığına dair.

Y.C. BASKANLIK KOSMAKLI ARSIVO DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

1899
N° d'arrivée
h. m. du
Récépissé
à
Signature de l'employé

1899
Transmis par
h. m. du
Commencé à
Fin
Signature de l'employé

TELEGRAMME

L'Etat n'accepte aucune responsabilité à raison du service de la télégraphie.

De Pour

N° de dépôt	Heures de dépôt	Heures de réception	Heures de départ	Heures de réception	Heures de départ	Heures de réception	Heures de départ	Heures de réception	Heures de départ
1121									

بک صغیر لوندرو ده تایم

کورری بلکون فصد هانیه قبول فرماید و بونس به مصاحبت کند

همه به تقدیم اینک ما دام کورری دفن هف اینک کورری دراع

کورری فانه هانیه دراع اینک بولیفه داره هیچ به سوز

ویناک

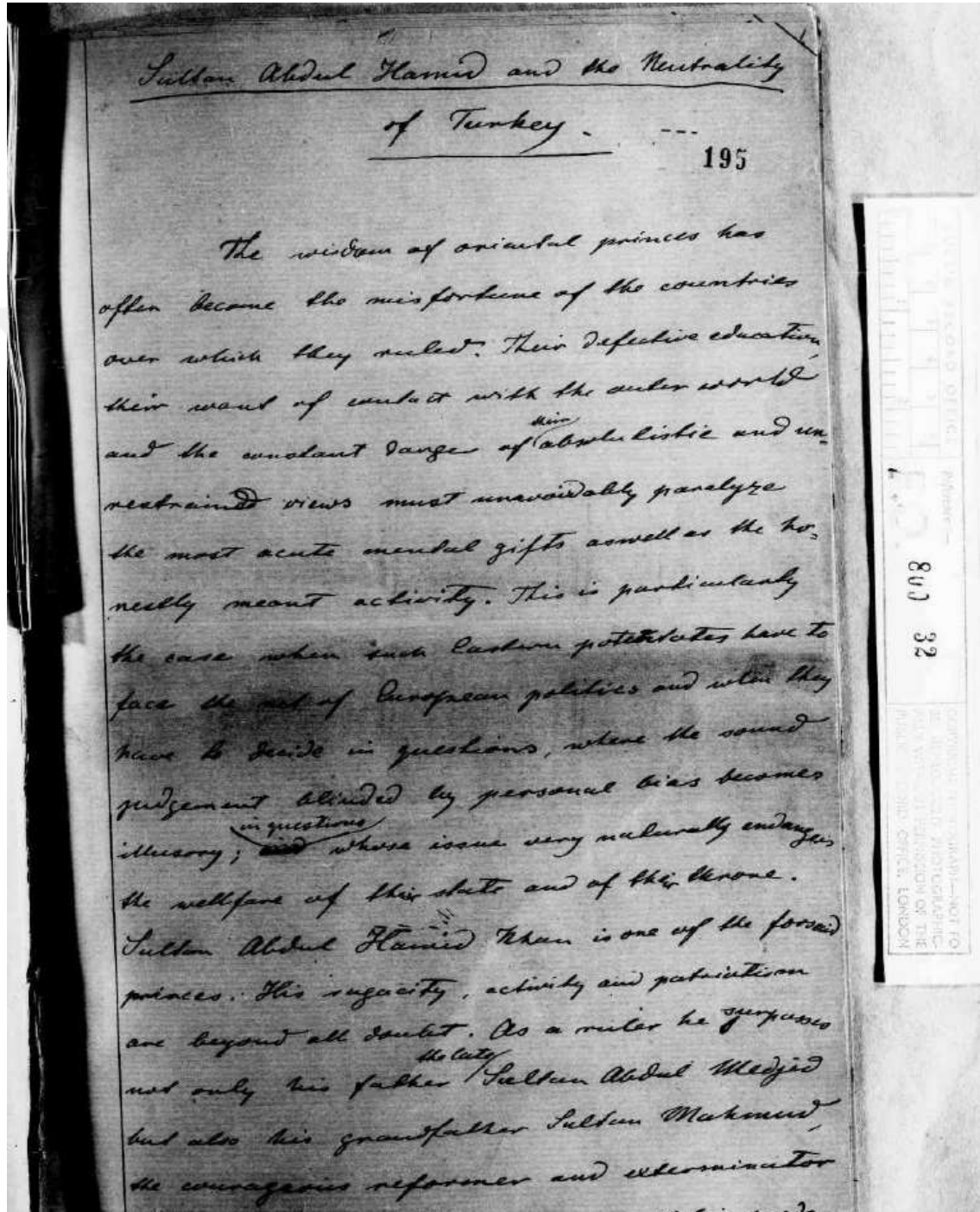
سویانک (امه مایک)

4.MTV 177/96

Y.MTV.00177.00096.001

BOA., Y.MTV., 177/96, 4 M 1316, (25 Mayıs 1898)

EK 17. Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında casusluk görevi yürüten Macar Türkolog Arminius Vambery'nin Ağustos 1892'de İngiliz Dışişleri Daimî Müsteşarı Sir Philip Currie'ye "Sultan II. Abdülhamid ve Türkiye'nin Tarafsızlığı" başlıklı mektubunda Sultan'ın şahsı ve Osmanlı devlet adamlarının kişilikleri ile taraftar oldukları ülkeler hakkında gönderdiği mektubun ilk sayfası.

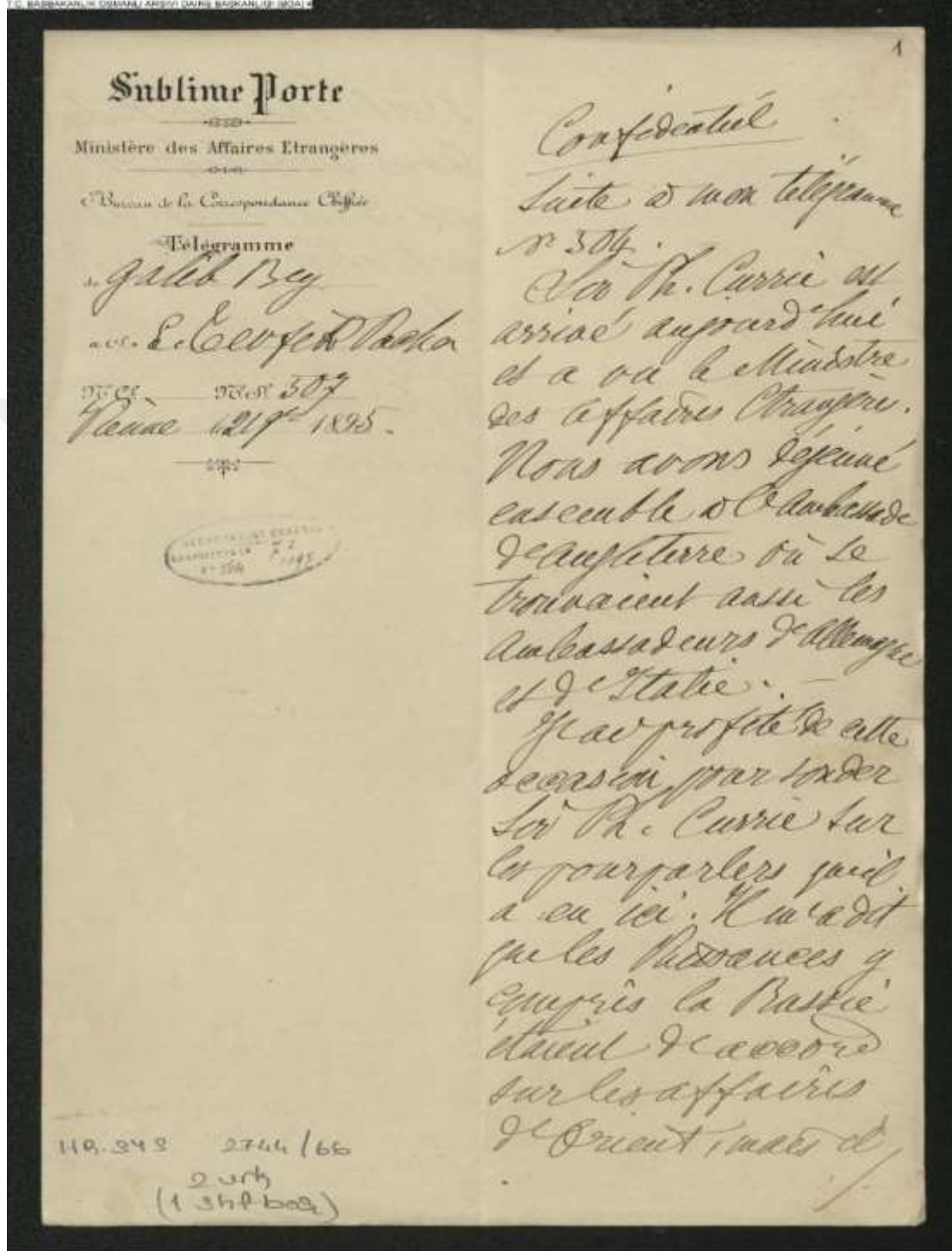
F.O. 800/32-2. 28 August 1892.

EK 18. Vambery'nin gönderdiği mektubun diğer sayfası.

high dignitaries, he could not remain in power 198
but for a short time, is an unmistakable
proof of the ^{unwisdom} unwisely character of the Sultan,
^{with} whom contradiction or an independent view is
equal to treason, and who suspects every body ^{of different opinion} to
be his enemy. Similar motives have alienated
from the palace Said Pasha, (called Kiitchik
Said = the small Said), a man noted for his bright
mental faculties, with somewhat exaggerated
views of the power of Turkey, but honestly
bent upon progress and the amelioration of his
country. Unluckily however Said Pasha too is
a man of strong will and not without conceited-
ness, and whoever catches the rolling fiery black
eyes of this thick and short Turk of Euxine,
said to have a mixture of Persian blood from his
maternal side, will at once discover that he is
not the man who could get on as the leading
councillor of Sultan Abdul Hamid. Said leads
years ago a retired life in his konak at Nispetiye
Tash, on the hill opposite Yildiz, the Sultan
knows him to be sulky and despite the civili-
ties shown to his ex-Grand Vizier from time
to time, he hates the man and will always
of ~~deliberate and important matters~~. When face

TNA., F.O. 800/32-2. 28 August 1892.

EK 19. İngiliz Büyükelçisi Philip Currie'nin Londra'dan İstanbul'a dönüş yolunda Viyana'da Osmanlı Sefiri Galib Bey ile Şark Meselesi üzerine yaptıkları görüşmeye dair Galib Bey'in Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'ya gönderdiği telgraf.

HR.SYS.02744.00066.001

BOA., HR.SYS., 2744/66, 3 C 1313, 21 Kasım 1895.

EK 20. İngiliz Büyükelçisi Philip Currie'nin eski Sadrazam Küçük Said Paşa'nın 4 Aralık akşamı İngiliz Büyükelçiliğine sığındığına dair Salisbury'e gönderdiği raporun ilk sayfası.

no: 918.

Vera,
10 December, 1895.

My Lord,

I have the honour to report
that the Ex-Grand Vizier Said
Pasha generally known as "Kutchuk"
(little) Said came to the Embassy
on the afternoon of the 4th instant
and asked for my protection.

I at once informed him
that I felt highly honoured
by

The Marquess of Salisbury K.G.

TNA., F.O. 78/4624, No. 918, 10 December 1895.

EK 21. İstanbul İngiltere Büyükelçiliği Baş Dragomanı Block'un Said Paşa'nın elçiliğe sığındıktan sonra kendisini ziyarete gelen ve elçilikten ayrılması için ikna etmeye çalışan İsmet Bey, Şeyh Ahmed Esad, Ragıp Bey ile yaptığı görüşmeler hakkında hazırlayıp Büyükelçi Philip Currie'ye sunduğu rapor.

Copied
no. 691.

Dec. 9. 1895.

Memorandum.

Dec. 6. 7 p.m.

A card was sent in, stating that Ismet Bey, garde-robe of the Sultan, together with Sheikh Ahmed Esad, the "Ferashet Bekili" (representative of the Tomb of the Prophet & high dignitary of the Kaaba) desired, in acc. with the instructions of the Sultan, to see Said Pasha. Raghib Bey came with them unannounced.

Said Pasha observed that the Sultan now evidently wished to appeal to the religious side of the question: that he had not much confidence in Sheikh Ahmed Esad (who had been sent by the Sultan to Egypt in order to negotiate with Asat) & H.H. hoped that by seeing Raghib Bey alone first to be able to make a proposition to him it would render the Sheikh's intervention unnecessary. Said Pasha accordingly saw Raghib Bey alone who, after much repetition, of the Sultan's good will & confidence with respect to Said Pasha, strongly urged H.H. on behalf of the Sultan to return to his home. He stated that the Sultan in order to give H.H. complete confidence in H.H.'s assurances, had called Sheikh Ahmed Esad to the Imperial apartments & after having performed

EK 22. Büyükelçi Philip Currie'nin eski Sadrazam Said Paşa'ya Sultan'dan aldığı güvencelere dayanarak İngiliz Büyükelçiliği'nden ayrılmaya karar verdikten sonra, hükümeti tarafından, Said Paşa'nın gelecekte tam bir özgürlük ve güvenlikten yararlanacağına olan güvenini ifade etmesi talimatı verildiğini Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'ya bildirmesi.

1

N° 137.

Constantinople
December 7. 1895.

Monsieur le Ministre,
His Highness Said Pasha
having left the British Embassy
and returned to his house, in
reliance upon the assurances
of His Majesty the Sultan,
which were communicated by
Your Excellency and the President
of the Council to the Ambassador
Tevfik Pasha.

HR. 548 590/12 2nd (1 sub line) 10

HR.SYS.00590

2

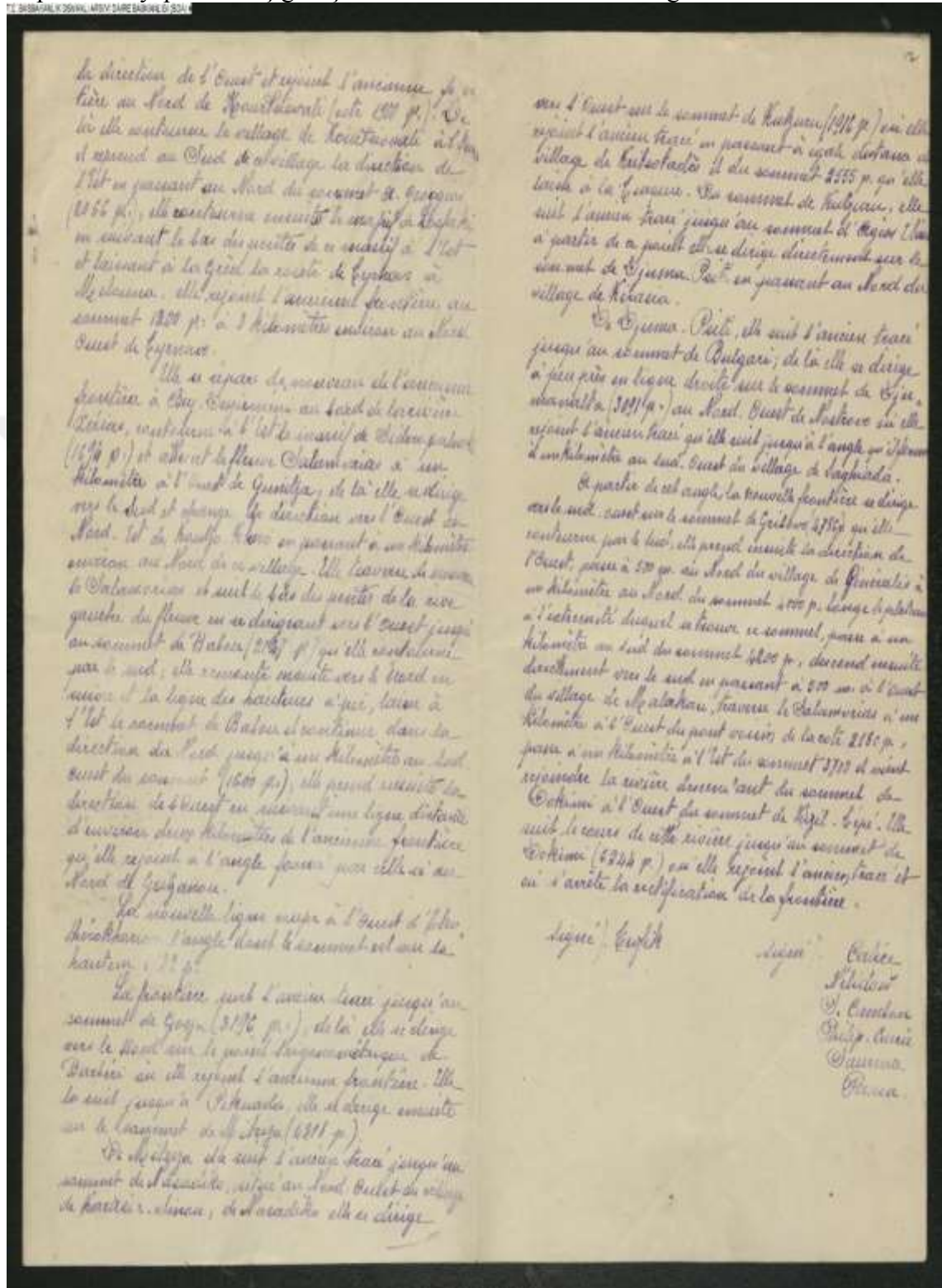
on the 5th instant and was also
conveyed in writing to His Highness
by the Sultan's First
Secretary, I have the honour
to inform you that I have
been instructed by my
Government to express to
Your Excellency their confident
hope that Said Pasha will
in future enjoy full liberty
and security.

I avail myself of this opportunity
for conveying to Your Excellency
the assurance of my highest
consideration.

Philip Currie

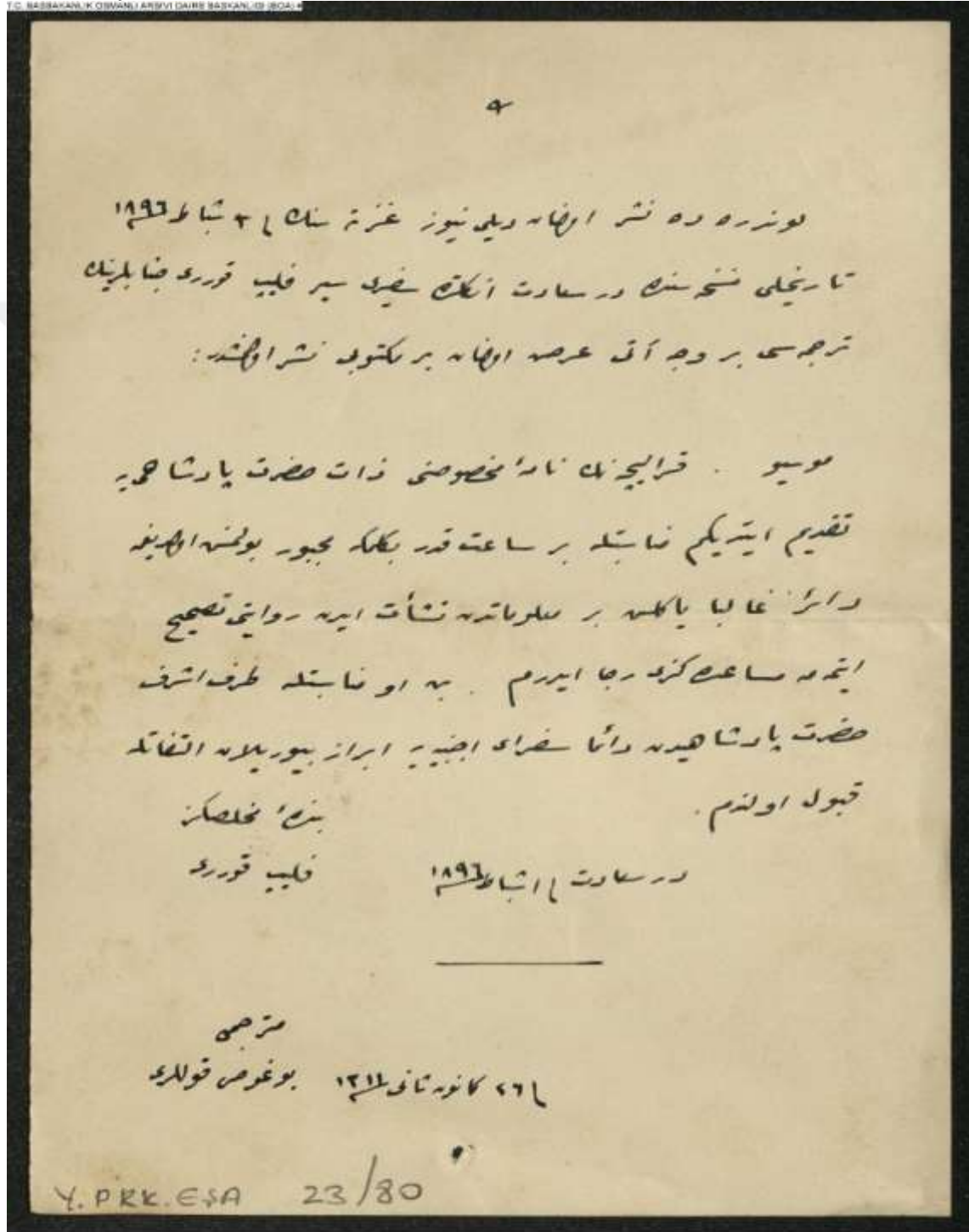
HR.SYS.00590

EK 23. İstanbul'daki altı büyükelçi ve Hariciye Nazırı Tevfik Paşa tarafından Tophane'de yapılan barış görüşmelerinin kabul edilen ilk taslağı.

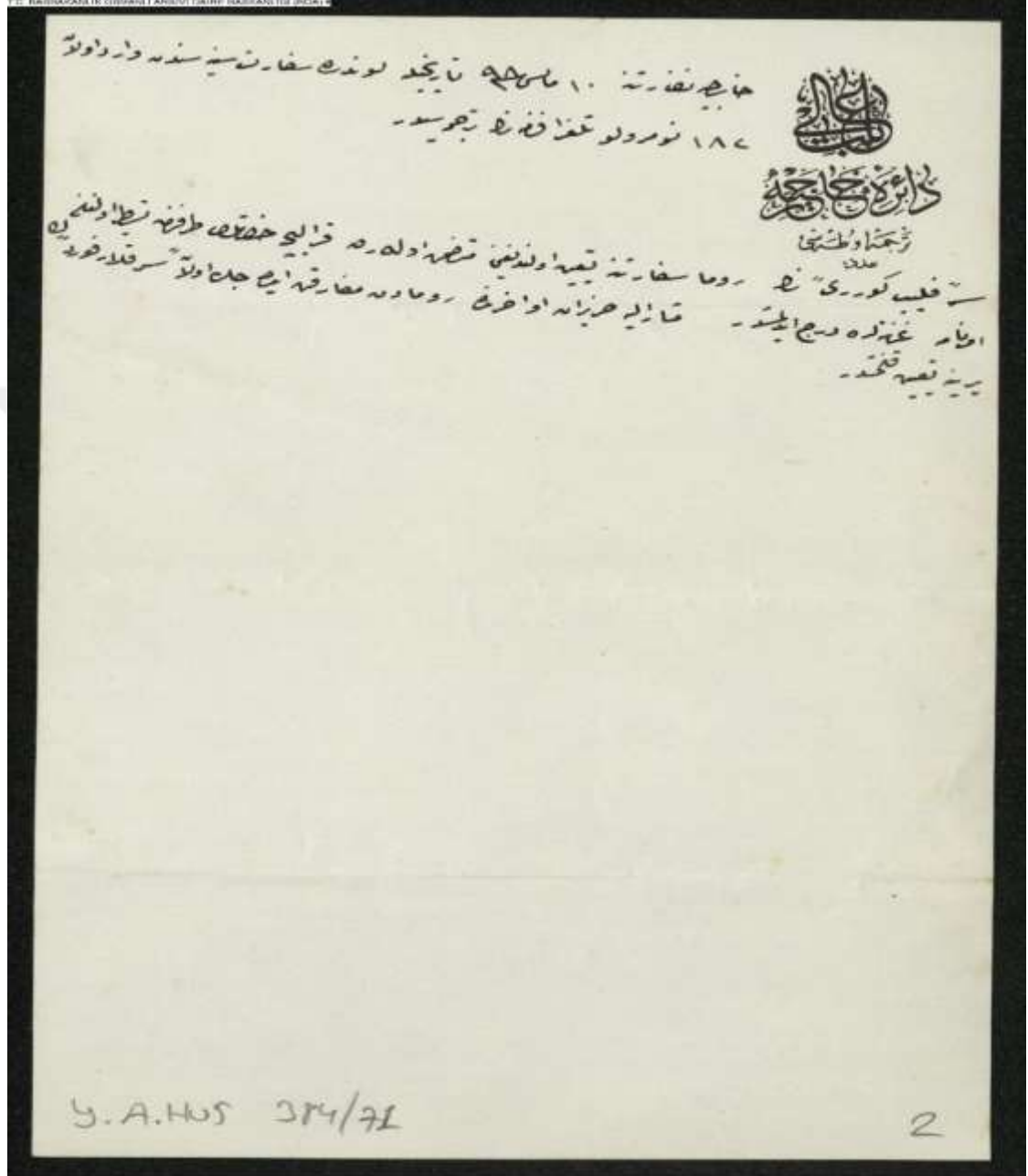

HR.SYS.01671/0004.001

EK 24. Londra'da çıkan Daily News Gazetesi 3 Şubat 1896 tarihli nüshasında Sir Philip Currie'nin 1 Şubat'ta gönderdiği bir mektubunu yayınlamıştır. Mektupta Büyükelçi Currie, Kraliçe'nin Sultan II. Abdülhamid'e gönderdiği mektubunu takdim ederken bir saat kapıda bekletildiğine dair iddianın doğru olmadığını bildirmiştir. Aksine Sultan II. Abdülhamid'den diğer büyükelçiler gibi büyük bir iltifat gördüğünü ifade etmiştir.

EK 25. Londra Sefaretinden Hariciye Nezaretine Sir Philip Currie'nin İstanbul'dan Roma Büyükelçiliği'ne atandığında dair İngiliz Kraliçesinin emirnamesinin yayınlandığına dair telgraf.

Y.A.HUS.00384.00071.002

BOA., Y.A...HUS., 384/71, 18 Z 1315, 10 Mayıs 1898.

EK 26. Philip Currie'nin 23 Temmuz 1894'te Dışişleri Bakanı Kimberley'e elçilikte dört dragoman olması gerektiği (bu dönemde kıdem sırasıyla bulunan dragomanlar: Sandison, Marnitich, Block ve Fitzmaurice) ve bunların kıdemlerine göre alması gereken maaşları gösteren raporu.

Sir P Currie N° 346 of July 23/94
Constantinople Dragoman Staff

(The effect of Sir P Currie's proposal
as far as the Expenditure is concerned
is as follows:)

Present		Proposed	
	Min: Max		Min: Max
Mr. Sandison 1 st Dragoman annual allow ^{ce}	£600 4/25 4/750 150	Mr. Block 1 st Dragoman	£800 4/25 4/1000
Mr. Marnitich 2 nd Dragoman annual allow ^{ce}	£400 20 500 100 100	Mr. Marnitich 2 nd Dragoman	650 20 750
Mr. Block 3 rd Dragoman annual allow ^{ce}	£450 50 600 (abolished)	3 rd Dragoman (Dragoman Rankin)	550 20 650
Mr. Block 4 th Dragoman annual allow ^{ce}	£400 400 100 100	4 th Dragoman	450 20 550
Mr. Block annual allow ^{ce}	250 250 (abolished)	Bourgas Vice Consul allow ^{ce} not recdng	125 125
Mr. Block annual allow ^{ce}	300 300 (abolished)	Additional to Salary of Vice Consul at Phil. Appo. not recdng	75 75
Total	£2750 3150	Total	£2650 3150
mean yearly cost	£2950	mean yearly cost	£2900
		or a mean Saving of	£50 a year on present cost.
		With	150 600
mean yearly cost	£2950	mean yearly cost	£2875
		* It is assumed that	the Scheme intends

EK 27. Teselya bölgesini gösterir harita. Yeşil Müslümanları, sarı Ulahları, pembe renk ise Yunanların yaşadığı bölgeleri göstermektedir. Haçla işaretlenmiş köyler, Müslümanlara ait çiftliklerdir.

BOA., HR.SYS., 1671/5

EK 28. Baron Philip Henry Wodehouse Currie'nin 12 Mayıs 1906'da gazetede yayınlanan ölüm ilanı.

St. Louis Post-Dispatch, Vol. 58, No. 264. 12 May 1906.